

Ю. В. Орлов

ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Монографія

Харків 2016

УДК 343.97

ББК 67.61

О 66

Рекомендовано до відкритого друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 29.03.2016р.)

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор *В. П. Смельянов*

доктор юридичних наук, професор *О. О. Житний*

доктор юридичних наук, професор *О. А. Мартиненко*

Науковий консультант:

завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор *О. М. Литвинов*

Орлов Ю. В.

О 66 Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : моно-
графія / Ю. В. Орлов. – Харків : Діса плюс, 2016. – 656 с.

ISBN 978-617-7384-13-6

Монографія присвячена теоретичним і практичним питанням криміногенності політики та її кримінально-превентивного потенціалу. На підставі оперування комплексним методологічним підходом розроблено політико-кримінологічну теорію протидії злочинності як окрему кримінологічну теорію. В ній на єдиній ліберально-гуманістичній концептуальній основі розкривається сутність та прояви політико-кримінальних феноменів, формується предметне поле дослідження політико-криміногенної детермінації, пропонуються стратегічні засади протидії політичній злочинності та зниження інтенсивності відтворення політичних факторів кримінальної активності, а також розроблено наукові засади інтеграції політичної та кримінологічної практик, визначено фактори її обструкції та шляхи їх подолання.

Для науковців, практичних працівників правоохоронних органів, представників громадськості, політиків і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

УДК 343.97

ББК 67.61

ISBN 978-617-7384-13-6

© Ю. В. Орлов, 2016

Зміст

Перелік умовних позначень	5
--	---

Вступ

Розділ 1

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Поняття, предмет та цілі політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.....	10
1.2 Вітчизняний та зарубіжний досвід політико-кримінологічних досліджень	36
1.3 Методологія дослідження політико-кримінологічних проблем	66
1.4 Криміногенність політики: загальнотеоретична характеристика .	90

Розділ 2

ПОЛІТИКО-КРИМІНАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ

2.1 Концепція політичного злочину	123
2.1.1 Поняття та природа політичного злочину	124
2.1.2 Класифікація політичних злочинів.....	152
2.2 Релятивізм в оцінці політичного злочину: національний (внутрішньодержавний) та міжнародний виміри.....	181
2.2.1 Попередні методологічні зауваження	181
2.2.2 Національний (внутрішньодержавний) вимір оцінок політичних злочинів	187
2.2.3 Міжнародний вимір оцінок політичних злочинів.....	200
2.3 Феномен політичної злочинності	237
2.4 Політичне переслідування як політико-кримінальний феномен .	257
2.5 Політичні репресії та терор як політико-кримінальні феномени.	294
2.6 Особистість політичного злочинця: типологічна характеристика	312

Розділ 3

ПОЛІТИКО-КРИМІНОГЕННА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

3.1 Детермінація політичної злочинності	328
3.2 Характеристика політичних факторів злочинності в Україні.	358

Розділ 4

ЗНИЖЕННЯ КРИМІНОГЕННОСТІ ПОЛІТИКИ

4.1 Концептуальні засади протидії політичній злочинності	404
--	-----

4.1.1 Система базових заходів деструкції детермінаційного комплексу політичної злочинності.....	405
4.1.2 Політико-кримінологічна технологія масового спротиву: доктринальна характеристика.....	421
4.2 Нейтралізація політичних факторів злочинності в Україні: стратегічний підхід	449

Розділ 5

ПОЛІТИКА ТА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: МОДЕЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

5.1 Політичний антикриміналізм як доктринальна складова кримінологічної політики.....	473
5.1.1 Зміст політичного антикриміналізму як доктринальної складової кримінологічної політики	473
5.1.2 Напрями реалізації ідеї політичного антикриміналізму.....	483
5.2 Стратегії інтеграції політичної та кримінологічної практик... ..	508
5.3 Фактори обструкції інтегративній політико-кримінологічній практиці в Україні та шляхи їх послаблення.....	525
ВИСНОВКИ	557
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	574

ДОДАТКИ

Додаток А Копії окремих документів партійного обігу ВКП(б), що розкривають деякі аспекти реалізації політичного терору й репресій..	623
Додаток Б Проект Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проектів».....	630
Додаток В Проект наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Методики проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів»	642
Додаток Г Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI щодо посилення регулятивного впливу та використання можливостей державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності»	653
Додаток Д Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за незаконні дії з персональною електронною картою для голосування народного депутата України»	655

Перелік умовних позначень

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ЄС – Європейський Союз.

НАТО – Організація Північноатлантичного договору.

РФ – Російська Федерація.

США – Сполучені Штати Америки.

КК України – Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року.

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України.

СБУ – Служба безпеки України.

РНБО – Рада національної безпеки та оборони України.

МКС – Міжнародний кримінальний суд.

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи.

ВРУ – Верховна Рада України.

КМУ – Кабінет Міністрів України.

КНДР – Кореїська Народно-Демократична Республіка.

Вступ

Розвиток української державності протягом всього періоду її незалежності відбувався й відбувається у вкрай суперечливих умовах, що характеризуються численними конфліктами політичної, економічної, культурно-психологічної природи. Загалом протиріччя є невід'ємною складовою будь-якого демократичного суспільства, а їх відкрите протікання у нормативно визначеному руслі, що забезпечує цивілізовані способи вирішення, – основа соціального консенсусу. У цьому сенсі український транзит від керованої демократії до консолідованого політичного лібералізму видається в цілому закономірним, хоча і неординарним. Відсутність реальної демократичної і ринкової традиції, нерозвиненість політичної мережі, історично зумовлені етнопсихологічні особливості заклали фундамент тернистого шляху трансформацій всього соціального організму.

У розумінні основних сучасних проблем цього процесу, виходимо з того, що політика, перебуваючи у діалектичній єдності з економікою, культурою, наразі, є потужним генератором кримінальної активності як політичної, так і позаполітичної феноменологічної природи. Враховуючи функціональне навантаження на політичні інститути в механізмі соціального управління, деструктивні ефекти їх дисфункцій (в тому числі й від політичної злочинності) поширюються на всі без виключення сфери суспільних відносин, продукуючи в них протиріччя, зокрема, криміногенного характеру.

В такому розумінні доречно говорити про криміногенність політики як її властивість детермінувати злочинність. Водночас вона є і сферою зі значним, але нереалізованим в повній мірі, антикримінальним потенціалом. Й досі вельми широкий арсенал засобів владарювання лишається мало специфікованим під запити кримінально-превентивної практики. Виключення хіба що становлять концептуальні положення кримінологічної політики та втілювані на їх основі заходи протидії злочинності. Політичне ж управління загальносоціального характеру й досі залишається не затребуваним та не дослідженим кримінологічною наукою. Натомість такі соціальні актори як політичні партії, громадські ор-

ганізації, рухи, муніципалітети є суб'єктами, що за визначенням покликані акумулювати, артикулювати найбільш широкий спектр соціальних запитів, інтересів, задовольняти їх по-можливості. Вочевидь, в структурі останніх чи не найперше місце займають потерebi в забезпеченні від кримінальних загроз, а також в ефективній, вільній від корупційної та іншої корпоративної залежності, публічній адміністрації. Належна реалізація нею своїх політичних функцій передбачає своєрідний її катарсис, самоочищення. А тому лише за умов декриміналізації та реінституціоналізації політики можлива її секторальна інтеграція зі складовими системи протидії злочинності.

Цілком зрозуміло, що досягнення означених рубежів в організації політики та кримінально-превентивної практики можливе виключно на засадах трансформації світоглядних засад науководослідницької та кримінологічно-прикладної, політичної діяльності. Власне, сама постановка питання про політику як цілісний об'єкт кримінологічного дослідження передбачає усвідомлення її багатогранності, гносеологічне розчленування якої неодмінно матиме своїм наслідком неповноту суджень та некоректність висновків. Чи будуть ефективними, скажімо, рекомендації щодо протидії політичній злочинності без врахування чинників формування політичної волі в конкретно-історичний момент, без розуміння стратегій подолання обструкції системним змінам й демонтажу «несучих конструкцій» комерціалізованої влади, без усвідомлення логіки внутрішнього розвитку транзитивних суспільств та її проєкції на політичні відносини? Та чи можливо розраховувати на дієвість державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності за умов збереження існуючих конфігурацій стану політичної корупції?

Надаючи однозначно заперечні відповіді на поставлені питання, слід визнати принципову обмеженість, а тому недостатню ефективність предметно-галузевого підходу до організації пізнання проблем політичної злочинності. Мова, зокрема, йде про виокремлення галузі політичної кримінології, що концентрується на вивченні політичної злочинності, її детермінант, особи політичного злочинця та відповідних запобіжних заходів. В цьому ключі звертають на себе увагу праці таких зарубіжних вчених, як В. М. Бурлаков, Я. І. Гілінський, С. Вібер, Г. М. Горшенков, Б. Інгрехем, П. О. Кабанов, Дж. Роебак, А. Л. Сморгунова, О. Терк, В. Чеймблїз, С. Шафер, Д. А. Шестаков й деяких інших. Серед віт-

чизняних науковців істотний внесок у розроблення вказаної проблематики внесли О. М. Бандурка, В. І. Борисов, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Н. А. Зелінська, П. В. Когут, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, Г. В. Маляр, А. А. Музика, Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко та ін.

Відаючи належне вже сформованому науковому доробку з означених питань, зауважимо, що політична злочинність хоча і є суттєвим, але не єдиним проявом та, разом з тим, фактором дисфункції політики. А тому й розкриття феномену цього різновиду кримінальної активності має обов'язково передбачати знання про природу інших форм та чинників телеологічного викривлення політики, її деінституціоналізації – політичних детермінант загальної злочинності. Планомірне зниження інтенсивності їх відтворення відкриває в подальшому можливості щодо використання інструментів політичного управління в кримінологічних цілях, чому також має передувати ґрунтоване наукове забезпечення.

У зв'язку з цим постає необхідність у виробленні цілісної, комплексної окремої кримінологічної теорії, яка б з одного боку дозволила усунути існуючу прогалину в предметі політичної кримінології, розширивши, тим самим, евристичний та практикоперетворювальний потенціал науки про злочинність, а з іншого – забезпечила б компліментарність політологічної і кримінологічної терміносистем, методологій. Наразі ж окремі заходи запобігання політичним злочинам й використання політичних інструментів у справі протидії злочинності не мають комплексного характеру, не ґрунтуються на уніфікованому системному підході, а наявні напрацювання в цьому контексті вирізняються своєю розрізненістю, непідпорядкованістю єдиній науковій концепції.

Таким чином, *за мету цього дослідження* поставлено формування завершеної політико-кримінологічної теорії протидії злочинності як системи знань, спрямованих на протидію політичній злочинності й політичним криміногенним факторам, а також описання, пояснення та прогнозування напрямів і форм використання засобів політичного управління в цілях кримінально-превентивної діяльності.

Наукова гіпотеза полягає у тому, що іманентними властивостями політики є криміногенність та антикримінальність. Перебуваючи у діалектичній єдності та протилежності конкретне, співвідношення їх потенціалів і проявів впливає на стан злочинно-

сті в цілому. Звідси виникає потреба у науковому забезпеченні комплексної стимуляції антикримінальних властивостей з одночасним блокуванням криміногенних, що в результаті має сприяти формуванню передумов для істотного зниження кримінальної активності населення в цілому і серед суб'єктів політики, зокрема.

Методологічною основою дослідження на філософському рівні визначено діалектичний детермінізм та феноменологію. На загальнонауковому рівні застосовані основні логіко-гносеологічні принципи та прийоми виявлення, опису, пояснення соціальних явищ і процесів. На спеціально-науковому – статистичні, конкретно-соціологічні, юридико-догматичні методи, а також методи соціального конструктивізму й системно-структурного аналізу.

Автор щиро дякує всім своїм науковим однодумцям, зокрема доктору юридичних наук, професору *В'ячеславу Павловичу Ємельянову*, доктору юридичних наук, професору *Олександрю Олександровичу Житному*, доктору юридичних наук, професору *Олегу Анатолійовичу Мартиненку*, а також колегам з Харківського національного університету внутрішніх справ за надану допомогу та принципову і, водночас, доброзичливу критику, завдяки якій стала можливою ця робота, як комплексне наукове дослідження.

Окремі слова вдячності автор висловлює доктору юридичних наук, професору *Олексію Миколайовичу Литвинову*, цінні поради та практична допомога якого виявилися запорукою успішної реалізації дослідницького проекту.

Розділ 1

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Поняття, предмет та цілі політико-кримінологічної теорії протидії злочинності

Розвиток цивілізації у ХХ ст. – на початку ХХІ ст. ознаменувався науково-технічним проривом й безпрецедентним поглибленням практично у всіх напрямках, сферах й рівнях знання. Без перебільшення можна стверджувати, що сучасна людина, як ніколи раніше, з початку свого народження й до кінця своїх днів перебуває у безперервному русі по багатоканальним інформаційним потокам, що пронизують всі системи соціальної дії. Матричне світосприйняття стає неактуальне, а сценарії розвитку суспільств – все менш прогнотовані. Протягом життя одного покоління людей післяпостмодерної ери наукова картина світу змінюється багатозразово. Ця властивість сучасної соціодинаміки відображається як на інституційних складових суспільного поступу (зміни освітніх програм, ринку праці, правової системи), так і на його світоглядно-орієнтаційних компонентах. Все більш гострими стають ефекти аномії, що продукуються культурними дисонансами поколінь, а інтенсифіковані глобалізаційні тренди конфліктуєть з принциповими позиціями методологічного націоналізму* у публічному

*Термін «методологічний націоналізм» уведений в науковий обіг американським дослідником М. Елброу та набув свого подальшого обґрунтування й використання у роботах У. Бека, Дж. Томпсона та інших науковців. Його суть може бути зведена до констатації обмеженості наукового споглядання кордонами держав та, відповідно, до певної міри національний, державницький характер евристичного руху теорії. Міжнародність, транскордонність, як властивість соціальних явищ, процесів, згідно настановам методологічного націоналізму визнається як референтний об'єкт сприйняття й дослідження. Вочевидь, в умовах інформаційного, технологічного, фінансового світово-

управлінні, які все частіше виявляються неспроможними надати адекватну відповідь на активізовані загрози, в тому числі й криміногенного характеру. Очевидним також стає й низька ефективність існуючих гуманітарних теорій: політичних, соціологічних, кримінологічних, культурологічних тощо. Наростаюча фрагментарність їх змісту на фоні його глибини стає більш явною, що настільки ж явно засвідчує і зростаючий розрив між різними галузями наукового знання. Ця обставина дала підстави окремим вченим (зокрема, У. Беку, С. Корбриджу й деяким іншим) вести мову про «контейнерні теорії» у суспільствознавстві (куди потрапляють всі класичні теорії Е. Дюркгейма, М. Вебера, К. Маркса, Е. Сатерленда та інших)¹ й «контейнерну» властивість світосприйняття, констельованість, а не взаємопроникнення, взаємодію суб'єкту та референту у доктринальній системі їх феноменологізації. І хоча означена їх характеристика застосовувалась вказаними науковцями здебільшого у контексті критики державно-національного ізоляціонізму як вихідної гносеологічної підстави, що призводить до порушення цілісності наукового знання, його універсальності, вона ж влучно ілюструє і його змістовні проблеми, що втілені у явищі фрагментарності.

Х. Ортега-і-Гассет з цього приводу влучно зазначав, що плідність наукової діяльності веде до небувалою прогресу, прогрес неблаганно веде до вузької спеціалізації, а спеціалізація – до погіршення самої науки². Погоджуючись цілком із вченим, додамо, що евристична слабкість сучасних гуманітарних наук стає дедалі більш прогнозованою по мірі зростання непрогнозованості впливу на предмет їх дослідження факторів з числа тих, що вивчаються суміжними науками. При цьому кожна з них на сьогодні настільки заглиблена у власні галузеві, секторальні проблеми, що в багатьох випадків проблематичним стає не тільки популяризація наукових здобутків, а й їх узгодження один з одним та, зрештою, із загаль-

го синтезу вказаний підхід втрачає свою цінність як самодостатній. Політичний ізоляціонізм не повинен і не може екстраполюватися на інші сфери соціального буття, що підтверджується історією.

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 11.

² Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с испан. А. М. Гелескула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/ortegaigasset_hose/vosstanie_mass.html.

ною науковою картиною світу. Остання виявляється мозаїчно розпорошеною, позбавленою стрижневих, єднальних елементів. Так, наприклад, й досі невізуалізованими залишаються зв'язки між предметами квантової фізики та біохімії, генетики, молекулярної біології, між кримінологією та політологією тощо. Зазначені вади постнекласичної науки достатньо гостро проявляються у спробах формування як парадигм сприйняття соціальної реальності, так і суто природничого ареалу існування *homo sapiens*.

Відтак, постає нагальна проблема у міжгалузевому, міжсистемному упорядкуванні існуючих знань, їх синхронізація, адаптація під суспільні запити у вирішенні комплексних задач, таких, наприклад, як ефективна протидія злочинності. При цьому ми свідомі в тому, що окремі критики цілком логічно можуть поставити питання про принципову хибність такого напряму наукового пошуку, посилаючись на елімінованість категорії «цілісність», як продукт некласичного філософствування. Дійсно, класичні та й навіть некласичні (у вузькому значенні цього слова, бо в широкому смислі некласичне розуміння передбачає й постнекласичне) тлумачення цілісності й справді не спрацьовують в епоху Постмодерну, потребують докорінного переосмислення. Однак переосмислений з позицій постнекласичної парадигми термін «цілісність» чи «тотальність» стає наріжним каменем в архітектоніці справді сучасної світоглядно-методологічної системи. В цьому переконує, зокрема, позитивний досвід дослідників, що спеціально зосередили свої зусилля на розробці тоталогії, постнекласичного філософського вчення про тотальність як особливу цілісність, що, трансформуючись і розгортаючись у собі, зберігає водночас саму себе, є такою ідентичністю в собі, в якій всі просторові й часові варіації процесу постають формоутвореннями одного і того ж, мають характер оновлення¹.

Проте, наразі, мова не йде і про синтетичне примітивування світосприйняття. Традиційні методології істотно спрощують ситуацію, коли редукують суб'єктивне і об'єктивне одне до одного, абсолютизуючи роль чи-то першого (класичний варіант превалювання Бога, Природи, Суспільства, Держави, Нації, Колективу, Абсолютного Духу тощо над людиною), чи другого (некласичне поклоніння суб'єкту, персоні, екзистенції, людській активності і

¹ Бойченко В. І. Філософія історії : підручник / В. І. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – С. 330.

свободі, свідомості і підсвідомості, інтуїції і волі, релігійним уявленням людини, її знанням, почуттям, емоціям)¹. Частково – це є продуктом постмодерністського методологічного нігілізму, а частково – виявом обмеженості його потенцій (у термінології В. Франкла – проблема екзистенційного вакууму) й деструктивного характеру окремих напрямів та теорій, що нівелюють значення порядку (нехай навіть і у хаосі), цілісності, ставлять під сумнів основи діалектичного мислення як такого.

Цілісність, відтак, постає складноутвореною властивістю буття, сценарії розвитку якого можуть бути генерально репрезентовані виключно на вищих рівнях біосоціальних структур. Їх системоутворюючі імпульси, умови (управлінські, організаційні, природничо-вітальні) структурують найбільш загальні сюжети соціодинаміки. Нижчі ж – в більшості своїй є неупорядкованими, їх рух відзначається нелінійністю, дисипативністю; в них ексцеси на аномалії відіграють суттєву роль у детермінаційному поступові при збереженні певного, визначеного різнорідними аттракторами загального тренду.

Окреслені особливості тотальності, як оновленого бачення диференційованої цілісності, свідчать, що культурний, загальноцивілізаційний, природничо-соціальний простір не є гомогенним, однорідним та ізотропним. Поняттями тоталогії, які враховують зазначену обставину, є тоталогічний ландшафт та перспективізм. Перше фіксує складний, структурований і відмінний у різних місцях тотальності характер її будови. Друге – вказує на різний характер перспектив тоталогічного ландшафту, що відкриваються залежно від місця, з якого ведеться спостереження². Як зазначав М. О. Бердяєв, світ змінюється залежно від того, звідки на нього дивляться, з якого віку, середовища, класу, конфесії тощо. І змінюється не лише погляд на світ, змінюється і погляд залежно від людської величі або людської нікчемності, від творчого розвитку людини або від низького рівня людини і її падіння³.

¹ Кизима В. О. Культурологія і сучасна методологія наукового пізнання / В. О. Кизима // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 5. – С. 16.

² Там само. – С. 17.

³ Бердяєв Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – С. 284.

Вказана особливість сприйняття цілісності-тотальності, на наше переконання, має бути врахована у методології наук взагалі та гуманітарних, зокрема. Завдяки тоталогічному підходу виявляється можливим поєднати на компліментарній основі окремі раніше несумісні теорії, вчення, концепції. Наприклад, визнання складної, диференційованої цілісності як феномену соціально-природничого середовища відкриває шлях до інтеграції положень синергетики та базових законів і категорій діалектичного детермінізму тощо. При цьому також слід визнати, що вказана цілісність не завжди має онтологічний характер, а визначається такою суб'єктом пізнання через конструювання феноменологічних зрізів буття, їх синтезу та праксеологічної адаптації. Влучно з цього приводу висловлювався все той же М. О. Бердяєв: «Те, що зветься буттям, визначається не думкою, а пізнанням, не ідеєю, а цілісним суб'єктом, тобто і почуттям, і волею, і всією спрямованістю»¹. Тому важливим завданням трансформації сучасної науки є не лише формування нових методологій, а й нових парадигм світобачення, заснованих на синтезі, а не протиставленні знання апостеріорі та апіорі. Саме завдяки останньому має досягатися взаємовплив та корегування, позитивне перетворення суцього та належного, онтологічних явищ, процесів та феноменологічних конструктів.

Наведене зауваження видається особливо важливим в тих сферах пізнання, в яких практичний досвід є достатньо проблематичним, а їх гносеологічні можливості – обмеженими. Це може впливати зі специфіки об'єкту дослідження, який з одного боку не підлягає суворій формалізації, а з іншого – його об'єктивізовані прояви явно не відображають генеалогічні підстави їх генези та можуть бути осмислені, оцінені виключно при широкому використанні можливостей соціального конструювання, а, отже, оперування емпіричним знанням. Крім того вказана обмеженість може обґрунтовуватись особливостями організації наукового пошуку, який не завжди надає досліднику можливість безпосереднього сприйняття явищ, подій, процесів*. Не є виключенням в цьому

¹ Там само. – С. 256.

* Принципова можливість реалізації подібного сценарію мислення детально обґрунтована ще в роботах І. Канта, який довів здатність розуму апіорі здійснювати пізнавальні синтетичні операції до та незалежно від експерименту. Наукове пізнання – вказував І. Кант –

сенсі і кримінологічна наука, яка сьогодні потребує впровадження якісно нових підходів до формування своєї предметної області пізнання, розширення останньої за рахунок налагодження та розвитку міждисциплінарних зв'язків при збереженні формалізованих меж. Ця потреба зумовлена як переосмисленням сутності злочинності, так і необхідністю зміни контейнерного формату дослідження її детермінант, а також стратегій кримінально-превентивної діяльності, виходу за межі позитивістської прагматики.

Варто зауважити, що вітчизняна кримінологічна традиція багато в чому віддзеркалює названі вище загальнонаукові проблеми: зберігаються потужні гносеологічні позиції методологічного націоналізму, статистичного або ж квазісистемного поняття злочинності тощо. Хоча, справедливості заради відмітимо, що з 90-х років минулого століття на пострадянських просторах фіксується активізація дослідження альтернативної спрямованості, які відображають спроби вийти за консервативні діалектико-матеріалістичні моделі пізнання проблем злочинності та, водночас, використати епістимологічні можливості сучасних типів наукового, філософського споглядання. В якості таких спроб можемо відзначити формування інституціонального підходу до розуміння злочинності, репрезентованого, перш за все, працями таких науковців невсько-вольської кримінологічної школи, як А. П. Данилов, С. У. Дикаєв, А. І. Долгова, Я. І. Гілінський, В. К. Глістін, Г. М. Горшенков, П. А. Кабанов, Г. Л. Касторський, В. В. Лунєєв, Д. А. Шестаков, а також й деяких вітчизняних фахівців, серед яких В. М. Дрьомін, В. І. Поклад, В. М. Попович, В. О. Туляков та інші.

Безперечним здобутком інституціональної кримінології є формування своєрідних семіотичних мостів між розрізненими соціологічними й кримінологічними вченнями, між злочинністю та соціальними інститутами, налагодження трансгалузевого міжсистемного бачення природи злочинності. Найбільш показовими, на

не може залежати від вірогідності одного досвіду, воно має містити внутрішню необхідність, тобто бути знанням до практики (*Див.: Кант И. Критика чистого розума / И. Кант ; пер. з нем. Н. О. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – С. 149*). Подібне методологічне зауваження щодо застосування синтетичних аналітичних апріорних форм є необхідним з огляду на специфіку політико-кримінологічних проблем, дослідження яких досить часто не має під собою емпіричної підстави.

наше переконання, в цьому аспекті є монографічні дослідження О. М. Бандурки, М. М. Зацеркляного, Р. С. Веприцького «Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз» (2013 рік)¹, В. А. Бачиніна, Я. І. Гілінського, О. В. Добриніна «Конструювання девіантності» (2011 рік)², В. М. Дрьоміна «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» (2009 рік)³, В. М. Поповича «Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки» (2001 рік)⁴, В. В. Цурикова «Інституціональне середовище та злочинна поведінка» (2006 рік)⁵ і деяких інших науковців, в яких послідовно впроваджене комплексне уявлення про інституціональний характер кримінальної активності; остання в такому ракурсі набуває значення соціальної проєкції дисфункцій відповідних соціальних інститутів, а тому може бути досліджена й нейтралізована (знижена) через них же.

Найбільш дотичною до предмету нашого дослідження виявляється група наукових праць, сформованих в межах так званої політичної кримінології, яка за переконанням її розробників (А. П. Данилова, Г. М. Горшенкова, А. П. Кабанова, Д. А. Шестаков, В. О. Шабалін та інших представників Санкт-Петербурзького міжнародного кримінологічного клубу) є окремою галуззю кримінології. Серед складових її предмету називається політична злочинність, політичні детермінанти злочинності, особистість політичного злочинця, кримінальна політична віктимологія, протидія політичній злочинності, вплив тоталітарної політики на

¹ Банудрка О. М. Злочинність в Україні : економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – 264 с.

² Гишинский Я. И. Конструирование девиантности : монография / Я. И. Гишинский, А. В. Добрынин, В. А. Бачинин и др. ; сост. Я. И. Гишинский. – СПб. : Изд-во ДЕАН, 2011. – 224 с

³ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – 614 с.

⁴ Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : НВЦ АДПСУ, 2001. – 524 с.

⁵ Цуриков В. И. Институциональная среда и преступное поведение / В. И. Цуриков. – Кострома : Изд-во КГСХА, 2006. – 248 с.

злочинність, кримінологічна політика держави, політичні спекуляції проблемою злочинності¹.

В жодному разі не применшуючи дійсно суттєвий внесок означених науковців у розвиток кримінологічної науки, який за окремими параметрами можливо зіставити з певним проривом, слід все ж визнати, що фокус їх уваги зосередився виключно довкола проблем політичної злочинності, її проявів та детермінації у тій чи іншій іпостасі. Звісно і ці проблеми є ще в недостатній мірі розробленими, а результати вирішення задач, що складають цілі відповідних досліджень мають суттєвий практико-перетворювальний потенціал, зорієнтовані не лише на заповнення доктринальних ніш у кримінологічній науці, а й на конкретне прикладне застосування. Однак, не обґрунтованим, на нашу думку, було б намагання обмежити інституційне й галузеве взаємопроникнення політики та злочинності, політології та кримінології виключно одним виміром, однією площиною – політичною злочинністю. Цілісність соціальної дійсності – багатовимірна; зв'язки між явищами, процесами та відповідними феноменами мають поліваріативний, нелінійний, різноплановий характер. Тож і постає потреба у формуванні окремої теорії, яка б забезпечувала можливість візуалізації широкоформатних багатосторонніх гносеологічних зв'язків, так чи інакше можливих на базі використання знань з предмету політології, кримінології, державного управління та інших дотичних наук. І в цьому сенсі розуміння сутності вказаної теорії ґрунтується не лише на описанні, поясненні, прогнозуванні політичної злочинності та її факторів, а й кримінально-превентивних можливостей політики, як системи нерозкритих потенціалів у сфері протидії загальній злочинності. Вказану теорію, з огляду на означені предметні контури, вважаємо за мо-

¹ Данилов А. П. Политическая криминология в деятельности невско-волжской криминологической школы и Санкт-Петербургского международного криминологического клуба / А. П. Данилов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2012. – № 2 (25). – С. 41–47; Кабанов П. А. Криминальная политическая виктимология как межотраслевая частная криминологическая теория: понятие и предмет / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 9. – С. 53–54; Шестаков Д. А. Политическая криминология / Д. А. Шестаков // Вопросы национальной безопасности в исследованиях правоведов : Сборник научных трудов / под ред. Г. Н. Горшенкова. – Сыктывкар : КРАГСИУ, 2000. – С. 80–82 та ін.

жливе назвати політико-кримінологічною. Визнання останньої власне теорією зобов'язує до первинного формування відповідних аргументів.

Зазвичай теорію визначають як логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення¹. У більш широкому розумінні теорія бачиться як форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності. Тобто – це комплекс уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення якого-небудь явища². Кожну науку утворює лише сукупність окремих і різних теорій. Вони можуть бути створені на основі однієї і тієї ж сукупності фактів, але по-різному оцінювати їх, і кожна може бути коректною, виходячи з власної системи аргументів. Теорія являє собою якнайбільше розвинуту форму організації і систематизації наукового знання³. Вона є свого роду системою аналітичних категорій, ланцюгом понять та визначень, що організують пізнання та мовне вираження певного фрагменту дійсності⁴.

Ґрунтуючись на загальному розумінні наукової теорії, а також, враховуючи викладені вище зауваження щодо необхідності інтеграції міжгалузевого гуманітарного знання під кримінологічним кутом в площині політичних наук, можливо запропонувати наступне *визначення політико-кримінологічної теорії протидії злочинності: це система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними, що описують, пояснюють природу та прояви політичного злочину, політичної злочинності, закономірності її детермінації, особливості політичного злочинця та політичних факторів злочинності, визначають практичні рекомендації щодо їх нейтраліза-*

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – С. 934.

² Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. – К. : МАУП, 2004. – С. 204.

³ Логіка : підручник / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; за заг. ред. проф. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2005. – С. 67.

⁴ Easton D. *Alternative Strategies in Theoretical Research. Varieties of Political Theory* / D. Easton. – New York : Free Press, 1966. – P. 1–13.

ції (зниження інтенсивності дії), а також формують концептуальні засади протидії злочинності засобами політичного управління.

У літературі слушно зазначається, що однією з основних умов, якій мають задовольняти наукові теорії, є вимога їх формулювання в абстрактній формі. Теорія не відноситься до одиничних, певних емпіричних подій. Від теорії очікують інформації про природу і закономірності розвитку основних факторів, що є рушійною силою суджень про те, наскільки характерні певні випадки¹. Разом з тим, вона має бути в достатній мірі формалізованою, аби надавати змогу її використання як у фундаментальних, так і прикладних дослідженнях. Чіткість формалізації залежить, по-перше, від зв'язків мови інтерпретації питань, які вдається сформулювати на адресу політико-соціальної дійсності, що перебуває у постійній динаміці із предметною сферою кримінології та її категоріальним апаратом; по-друге, – від структурованості отримуваних відповідей, нового знання у відповідності до вироблених та загальноприйнятих гносеологічних схем. Таким чином, наступним суттєвим елементом конструкту політико-кримінологічної теорії протидії злочинності є її предмет, виражений відповідною структурою.

Сформоване бачення наукових підстав вироблення політико-кримінологічної теорії дозволяє виділити наступні три основні **предметні блоки** (розділи), що складають її структуру.

I. Методологія політико-кримінологічної теорії. Відомо, що теоретичне оточення наукового знання є сукупністю світоглядних ідей: етичних, естетичних, правових і т.д. При цьому найбільш концентрований вплив на його структуру здійснюється через філософію². І політико-кримінологічна теорія протидії злочинності в цьому сенсі також не є виключенням. Як і будь-яка система наукового знання вона потребує належних орієнтирів, своєрідних дороговказів як на евристичному шляху, так і щодо інтерпретації, застосування її положень. Виходячи з цього, невід'ємним елементом структури вказаної теорії має бути методологія, яка б забезпечувала формування достатньо чіткої системи гносеологічних

¹ Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. И. А. Руденок. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – С. 101–102.

² Будко В. В. Философия науки : учебное пособие / В. В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – С. 25.

засад дослідження політико-кримінологічних проблем. Вони (за-сади) мають бути адаптивними щодо кожної зі складових теорій, забезпечуючи їх цілісність та несуперечливість.

Враховуючи інтегративний характер запропонованої теорії, виняткової важливості набуває задача забезпечення належної компліментарності теорій, концепцій як філософського, так і спеціально-наукового рівня, притаманних політології, кримінології та державному управлінню та запобігання, таким чином, можливої еклетиці та фальсифікації науковості отримуваного в подальшому знання. Тому переконані, що методологія політико-кримінологічної теорії протидії злочинності має бути окремим її структурним компонентом. Більше того, останній не повинен набувати архаїчних та непорушних рис на кшталт діалектичного матеріалізму радянської епохи. Методологія має бути гнучкою, реагувати на новітні форми, напрями соціодинаміки у всьому її багатоманітті. Варто погодитись із Б. Крауз-Мозер, яка зазначає: «Методологічне сприйняття забезпечує суттєві аргументи на користь того, що рефлексія, міркування, пов'язані з гуманітарними науками – основоположними стрижнями яких є соціологія та політичні науки – необхідні для розуміння і роз'яснення універсальних реалій людського екзистенціалізму. І це не дивлячись на те, що вони не призводять до непохитного протягом тривалого проміжку часу знанню, а інтелектуальна впевненість втрачає позиції...»¹. Дійсно, якщо виразитись словами класика – вирішити проблему, перебуваючи на тому ж рівні знань, на якому вона виникла, не можливо (А. Ейнштейн). Необхідний постійний гносеологічний рух. При тому йдеться не тільки і не стільки про фактологічні знання, скільки про концептуальні, методологічні, що формуються як результат поєднання теоретизування та емпіризму, раціоналізму. Через це у підрозділі 1.3 цієї роботи будуть викладені положення, що матимуть до певної міри характер стартових, найбільш узагальнених з можливістю та необхідністю їх подальшої конкретизації, доповнення в процесі специфікації до окремих складових політико-кримінологічної теорії у конкретному хронотопі.

¹ Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / пер. с польск. И. А. Руденок. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – С. 13.

II. Категорії, зв'язки та закономірності інституціональної взаємодії політики і злочинності. Ця складова політико-кримінологічної теорії протидії злочинності логічно впливає з системи гносеологічних пріоритетів науки кримінології, серед яких питанням сутності злочинності та її детермінації приділяється першочергове значення. Відтак, цілком виправданим видається дотримання усталеної пізнавальної практики та визнання наступних складових предметом досліджуваної теорії в межах зазначеного її розділу.

1. Криміногенність політики як її генеральна властивість детермінувати політичну злочинність та політичні криміногенні фактори. Ця властивість має складну природу, розкривається при науковому політологічному підході до аналізу феномену політики крізь призму кримінологічного вчення детермінацію злочинності. Характеристика криміногенності політики є вихідною точкою для подальшого системного дослідження окремих її проявів і виробленні відповідних превентивних заходів та засобів.

2. Поняття та природа політичного злочину і політичної злочинності. Феномен політичної злочинності настільки ж давній як і сама політична влада. З розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які й досі далеко не завжди мають свою чітку кримінально-правову оцінку. Будучи суть соціальним конструктом, політична злочинність, тим не менш, засвідчує свій іманентний щодо політичної влади характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії політичних й суто кримінальних практик. Осягнення її суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, правової оцінки – одне з базових завдань політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.

Крім того, враховуючи важливу роль історичного досвіду як в організації кримінально-превентивної діяльності, так і в державному управлінні в цілому, варто наголосити на необхідності вчасного надання офіційних наукових та правових оцінок як ретроспективно віддаленим, так і більш наближеним політичним режимам минулого й сучасності, оцінок діяльності окремих політичних акторів, їх «команд». З огляду на це, заслуговують на підтримку як з політико-ідеологічних, кримінологічної, так і суто етичних міркувань намагання розвинути у російській кримінологічній доктрині питання кримінологічної оцінки подібних історичних фактів. Так, наприклад, Д. А. Шестаков веде мову про

злочинну політику червоного терору, здійснювану під керівництвом В. І. Леніна, та яка мала своїм наслідком знищення елітарних прошарків суспільства, пограбуванні та фізичному знищенні сотень тисяч росіян (та інших національностей, що населяли території колишньої Російської Імперії – Ю. О.)¹. За підрахунками С. П. Мельгунова жертвами ленінського терору з 1917 по 1924 рік стали 3,5 млн. осіб вбитими².

Аналогічним чином визнані злочинними та засуджені світовою спільнотою політичні режими Й. В. Сталіна, А. Гітлера, П. Пота та інших найбільш одіозних фігур міжнародного політикуму.

Доки не набули своєї належної наукової та соціально-правової оцінки діяння політичних еліт радянської доби другої половини ХХ ст. та періоду незалежності України. Однак в тому і полягає феномен політичної злочинності *у її системному зрізі*, що її дослідження можливе лише ретроспективне або перспективне, але ніяк не актуальне. Звісно, можна вести мову про кримінологічний аналіз окремих випадків злочинної діяльності представників вищих, центральних чи місцевих органів державної влади. Проте, він буде нерепрезентативним з огляду на властивості самозбереження будь-якої системи, в тому числі й відповідних конфігурації політичної системи, які виявляють інтегративні зі злочинністю значення.

Таким чином, кримінологічна наука перебуває лише на початку довгого шляху феноменологізації, типологізації, класифікації політичної злочинності. Тому розвиток політико-кримінологічної теорії має забезпечити належні системно-наукові, методологічні засади для вирішення цих завдань.

Необхідність же виокремлення терміну «політичний злочин» як структурної одиниці політико-кримінологічної теорії окрім вимог категоріальної повноти й послідовності диктується також низкою малодосліджених аспектів одиничного акту крими-

¹ Шестаков Д. А. Криминология : Новые подходы к преступлению и преступности : Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Предисл. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 377.

² Мельгунов С. П. Красный террор в России / С. П. Мельгунов. – М. : СП «РУСО», «P.S.», 1990. – С. 86–87.

нальної активності у сфері політики. Останні, перш за все, візуалізуються у площині характеристики політичного мотиву злочину, який згадується у численних наукових й публіцистичних роботах, однак й досі викликає чимало питань стосовно його змісту.

3. *Політико-кримінальна детермінація* постає наступним блоком політико-кримінологічної теорії, що в цілому відповідає логіці структури кримінологічної науки та включає в себе дві складові предметні складові:

1) *детермінація політичної злочинності*. Традиційно проблеми детермінації злочинності відносяться до числа одних з найбільш дискусійних, що зумовлено прямою залежністю шляхів їх вирішення від вихідних методологічних настанов. Відмінності в останніх породжують різноманітні метаморфози у підходах, концепціях, парадигмах, з огляду на які вибудовується чи-то факторні конгломерати, чи-то системно-упорядковані детермінаційні структури. Однак, не зважаючи на широкий масив напрацьовань у цьому напрямі, детермінація політичної злочинності вочевидь характеризується специфічними рисами, обумовленими своєрідним соціальним середовищем їх відтворення – політичної системи з притаманними їй внутрішніми закономірностями розвитку, механізмами самозбереження, боротьбою та компромісами.

Викладені обставини обґрунтовують доцільність та необхідність окремого дослідження проблем детермінації політичної злочинності та, відповідно, формування самостійної структурної одиниці предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Разом з тим вважаємо за можливе висловити заперечення проти пропозиції П. О. Кабанова оперувати в науці новим поняттям – кримінальна політична етіологія. Під нею вчений воліє розуміти загальнотеоретичний розділ політико-кримінологічних знань, який включає в себе теоретичні знання про причини злочинності в політичній сфері життя суспільства чи окремих її видів, теоретичні засади класифікації причин злочинної поведінки в сфері політики¹. Як можна бачити, П. О. Кабанов, пропонуючи до наукового кримінологічного обігу не типовий для

¹ Кабанов П. А. Российская политическая криминология начала XXI века : понятие, сущность, предмет, структура / П. А. Кабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kabanov%2825-06-05%29.htm.

нього термін «етіологія», наповнює його в цілому звичним змістом, який відповідає усталеному розділу загальної частини кримінології – детермінація злочинності. Сенсу ж у термінологічному перенасиченні і без того ускладненого наукового дискурсу вочевидь немає;

2) *політичні фактори злочинності та протидія їх відтворенню*. Це група криміногенних факторів, інституційним джерелом відтворення яких є політика як сфера владарювання й боротьби за владу. Виникаючі в ній діалектичні протиріччя між формою й змістом з об'єктивною необхідністю детермінують численні дисфункції у роботі державного апарату, а через нього – й практично всіх соціальних інститутів. Саме політика через реалізацію таких своїх іманентних функцій як формування політичного курсу держави, артикуляція, агрегування та легітимізація політичної волі різних соціальних акторів, політична комунікація, пошук суспільного компромісу, задає загальний тон розвитку всієї соціальної структури. Тому й вади у політичних відносинах цілком закономірно проєктуються на різноманітні площини соціодинаміки, наскрізь пронизуючи їх структури (світоглядні, організаційні, ресурсні, діяльнісні тощо), інтенсифікуючи компенсаторні механізми інституціональної адаптації, зокрема й ті, що втілені у девіантних, в тому числі й кримінальних формах соціальних практик.

Найбільш виразно політичні фактори загальної злочинності відтворюються в механізмах самодетермінації через вплив політичної злочинності. Остання є крайнім проявом дисфункції політики та зумовлює найбільш резонансні коливання в криміногенній ситуації поза її межами – у широкому соціальному просторі. Тому цілком логічним видається зв'язок найбільш небезпечних й тривалих видів політико-кримінальних практик (злочинних промислів з використанням інструментів політичного управління) та радикальних, де-юре злочинних проявів соціального протесту проти їх продовження. Утвердження такої форми суспільного устрою, який О. М. Бандурка обґрунтовано, на нашу думку, іменує криміналізмом¹, природно призводить до соціального бунту, який є швидкоплинним, інтенсивним та тягне за собою суттєві потрясіння для

¹ Бандурка О. М. Злочинність в Україні : економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 7–15.

всіх сфер суспільних відносин, пронизаних кримінальними метастазами, що прагнуть до самозбереження.

Така генеральна характеристика політичних факторів злочинності лише підкреслює їх актуальний та, водночас, малодосліджений характер. Тому наукова розробка атрибутивних і змістовних характеристик політичної детермінації злочинності постає необхідним та вельми важливим завданням для будь-якої держави взагалі та для України, як країни з нестійкою політичною системою, зокрема.

4. Особистість політичного злочинця. Безумовно, категорія «особистість злочинця» є центральною, коли йдеться про дослідження особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки, заходів профілактики й запобігання окремим політичним злочинам. Натомість, виняткового значення ця категорія набуває саме у політико-кримінологічному контексті. На відміну від злочинців неполітичного формату, політичним властиві щонайменше дві суттєві ознаки: а) наявність офіційних державно-владних повноважень; б) наявність неофіційної суспільної впливовості, обумовленої владними повноваженнями. Зазначені найбільш узагальнені риси в значній мірі підвищуються суспільну небезпечність особистості, антисуспільні характеристики якої органічно поєднують у підструктурі диспозицій, установок нігілістичні, егоцентричні екзистенціальні утворення, що продукують кримінальну активність із застосуванням інструментів політичного впливу. Більше того, як засвідчує історія, діяльність осіб з подібними характеристиками у вищих органах державної влади досить часто формує своєрідний політико-кримінальний шлейф. Він має складну організацію та поширюється як на ідеологічні складові функціонування державного апарату від центру й до периферії, так і на інституційні аспекти реалізації публічних функцій. Вони змінюють свою спрямованість із сервісного обслуговування на соціальний паразитизм, а в окремих випадках – й на тоталітарно-пригнічуючий експансіонізм. В останньому варіанті форма й зміст держави набувають антагоністичного характеру діалектичної взаємодії, що неодмінно призводить до масових жертв та, як наслідок, до соціального вибуху.

Відтак, роль особистості політичного злочинця у структурі політико-кримінологічної теорії не може бути недооцінена. В цьому контексті слушним видається міркування П. О. Кабанова, який зауважує на тому, що вивчення особистості політичного зло-

чинця є перспективним напрямом досліджень, який у майбутньому цілком може оформитись в окрему політико-кримінологічну теорію – кримінальну політичну антропологію¹. Однак знову ж таки змушені акцентувати увагу на недоцільності, за нашим глибоким переконанням, безпідставного запровадження до наукового обігу нетрадиційних для кримінології термінів на позначення вже відомих явищ, а саме: використання категорії «кримінальна політична антропологія» замість «вчення про особистість політичного злочинця».

5. *Кримінальна політична віктимологія* є окремим додатковим відгалуженням від загальної віктимології, що має зайняти своє місце у структурі політико-кримінологічної теорії. П. О. Кабанов з цього приводу зазначає, що політична віктимологія, як перспективний науковий напрям політико-кримінологічних досліджень на початку ХХІ ст. повинна набути свого належного розвитку, оскільки існує достатня правова база для аналізу проблем, пов'язаних із наданням соціально-економічної, правової та іншої допомоги жертвам політичних злочинів². Підтримуючи в цілому викладену думку вченого, додамо, що не тільки і не стільки наявність правової бази аналізу є головним спонукальним чинником для активізації політико-віктимологічних досліджень, скільки актуальність загрози щодо окремих соціальних груп та й народів в цілому стати жертвами політичних злочинів. Недарма той же П. О. Кабанов – один з провідних російських дослідників політико-кримінологічних проблем – серед іншого концентрує увагу на вивченні віктимогенності політичних режимів, як їх властивості спричиняти масові жертви серед свого ж населення³. Тож рекомендації, які потенційно можуть бути сформовані в межах зазначеного напрямку віктимології головним чином повинні спрямовуватись на формування розвинених форм громадського

¹ Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки / П. А. Кабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2%287%29/V_3-9.pdf.

² Там само.

³ Кабанов П. А. Виктимогенность политических режимов как одна из проблем современной российской политической криминологии: понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 9. – С. 51–52.

контролю за органами державної влади, реальне розгортання демократичних інституцій, наукове кримінологічне забезпечення державотворчих процесів, зокрема, законотворчості, в тому числі й через запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів.

Разом з тим, віктимогенність політичних режимів, як засвідчує історія, може поширюватись не лише на власне населення певної держави, а й охоплювати інші держави, цілі регіони, континенти. У зв'язку з цим, віктимологічні рекомендації мають виходити на рівень міжнародної безпеки. Події останніх років наочно демонструють недостатню ефективність багатьох з традиційних структур, покликаних забезпечувати міжнародний правопорядок. Вони виявляються неготовими реагувати на новітні виклики кримінальних геополітичних, регіональних загроз. Існує гостра необхідність у перегляді засадничих положень їх функціонування, чільне місце в яких має зайняти доробок політико-віктимологічних досліджень.

6. Протидія політичній злочинності – є фокусом всього конгломерату складових предмету політико-кримінологічної теорії. Саме існування феномену політичної злочинності змушує адаптувати й загальну систему протидії під її особливості. Однак така адаптація – справа досить кропітка, має секторальну характеристику та принципово не обмежується виділенням лише окремого напряму кримінально-превентивної діяльності. Окрім специфічних заходів, які, безумовно, є стрижнем запобіжної практики, розробці, обґрунтуванню та апробації підлягають також наукові положення щодо інтеграції кримінологічної, правової, економічної політики у світлі проблем протидії політичній злочинності. Вказана інтеграція має бути забезпечена кількома альтернативними стратегіями, які б були застосовувані у відповідних типових ситуаціях. Крім того розробці підлягають також питання суб'єктного складу системи протидії кримінальній активності в політичній сфері, їх правового статусу, організації функціонування в різних політичних умовах, особливості налагодження взаємодії та координації між ними, моніторингу ефективності їх діяльності, механізму протидії політичній злочинності в цілому і т.п.

7. Фонові для політичної злочинності явища. У кримінологічній науці фоновим для злочинності явищам традиційно відводиться скромне місце в загальнотеоретичному доробку. Через це вагомою можна вважати монографічну працю Д. О. Назаренка

«Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам», яка побачила світ у 2013 році. В ній автор на основі широкого критичного аналізу існуючих підходів до природи згаданих явищ виводить інтегративне їх розуміння як асоціальних, деструктивних видів поведінки, що сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення в структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей¹. Гадаємо, з таким підходом є сенс погодитись та використати при змістовному наповненні аналізованої предметної ніши політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. При цьому, враховуючи можливі варіації інституціональних взаємодій політики та кримінальних практик, до фонових по відношенню до політичної злочинності явищ, на нашу думку, можливо віднести наступні: а) тінювий лобізм у вищих й центральних органах державної влади; б) масова політико зумовлена пропаганда серед населення (влучним в цьому контексті видається крилатий вислів, авторство якого зазвичай ідентифікується з Козьмою Прутковим: «Якщо заговорили про патріотизм – знайте хтось десь щось краде»); в) монополізація фреймінгу новин; г) активізація впливу приватного капіталу на діяльність органів державної влади через участь у процесі їх комплектування; г) тенденції правообмежувальної законодавчої практики тощо.

8. Особливості прогнозування політичної злочинності та планування протидії їй. Відомо, що прогнозування є однією з форм наукового передбачення і являє собою докладну розробку протікання процесів і подій, що враховує перспективи і стадії їх розвитку разом з кількісними і якісними параметрами². Воно дозволяє отримати якісно нове знання про можливу ситуацію у майбутньому. Саме необхідність отримання нового знання про майбутні зміни у кримінологічній ситуації вимагає від політико-кримінологічної теорії специфічних рекомендацій, правил, настанов, які б надавали можливості на основі узагальненого сценарію поєднувати низку розрізнених прогнозів у єдиному продукті передбаченні розвитку інституціональних взаємодій політики та

¹ Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 403.

² Рузавин Г. И. Методология научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 221.

злочинності. В першу чергу мова йде про використання результатів суто кримінологічних, а також державозначних і правових прогнозів. Державознавче прогнозування визначає можливі майбутні зміни основних параметрів держави: цілей, функцій та системи органів державної влади та місцевого самоврядування, співвідношення громадянського суспільства та держави. Правове прогнозування надає інформацію про майбутній стан права: системи нормативних актів, правових відносин, суспільної правосвідомості, механізмів реалізації права тощо¹. Необхідним також є врахування прогнозів фінансових показників діяльності держави, внутрішньополітичної, а також геополітичної ситуації, зокрема, в розрізі виборчих кампаній, активізації політико-інтеграційних, економічних процесів регіонального масштабу тощо. І цілком зрозуміло, що виникає потреба в упорядкуванні політико-кримінологічної прогностичної діяльності за певними критеріями, розробленими типологіями та методиками. Зрештою, означені інтегративні прогнози мають слугувати основою для формування планів протидії політичній злочинності, в тому числі й з урахуванням міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції, колективної безпеки та оборони, економічній та суто політичній сферах.

9. Кримінологічна характеристика та запобігання окремим різновидам політичних злочинів. Цей структурний підрозділ політико-кримінологічної теорії протидії злочинності забезпечує її структурно-гносеологічні зв'язки з проблематикою, традиційно властивою Особливій частини кримінології. Відтак формується аналогічна за будовою із загальною кримінологічною теорією система знань, що забезпечує понятійно-категоріальну повноту й логічну послідовність акумулювання, розміщення та практичного використання розробок політико-кримінологічного спрямування.

Поряд з цим, вважаємо не в повній мірі обґрунтованими пропозиції окремих вчених (зокрема, А. П. Груздевої, П. О. Кабанова, Ю. М. Климової) щодо доцільності виділення низки окремих кримінологічних теорій на кшталт електоральної кримінології, кримінології інформаційної політичної злочинності, політичної

¹ Бакуменко В. М. Підходи до прогнозування нормотворчої діяльності / В. М. Бакуменко, С. О. Кравченко // Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – Вип. 2. – С. 4.

терорології, кримінальної конспірології, кримінології політичного екстремізму, політичної корупції тощо¹. Визнаючи принципову можливість та необхідність класифікації політичної злочинності, все ж варто зауважити, що окремі види останньої не можуть слугувати достатньою підставою для формування окремих теорій, адже їх дослідження апіорі не передбачає порушення загальнотеоретичної проблематики кримінологічної доктрини.

III. Протидія злочинності засобами політичного управління є блоком предмету політико-кримінологічної теорії, який сконцентрований на дослідженні кримінально-превентивних можливостей політичного управління та вміщує наступні складові.

1. Кримінологічна політика. У Рекомендації R (96) Комітету міністрів країнам-членам ЄС відносно політики боротьби зі сучасною злочинністю в період соціальних перетворень від 5 вересня 1996 р. пропонується кожній країні ЄС мати гармонічну і раціональну політику боротьби зі злочинністю та її проявами, спрямовану на запобігання злочинності, яка включає соціальну превенцію (наприклад, соціально-економічну політику, освіту, культуру, інформацію тощо) і ситуативну превенцію (зокрема, заходи, що спрямовані на зменшення кількісних можливостей і засобів вчинення злочинів), індивідуалізацію кримінальної репресії, більш широко застосування альтернативних². Стратегічному напрямку запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України відповідає реформаторська кримінологічна політика, яка

¹ Груздева А. П. Некоторые факторы, детерминирующие электоральную преступность в современной России / А. П. Груздева // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – 2001. – Вып. 3. – Ч. 2. – С. 84–90; Кабанов П. А. Российская политическая криминология начала XXI века: понятие, сущность, предмет, структура / П. А. Кабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kabanov%2825-06-05%29.htm; Климова Ю. Н. Электоральная преступность: понятие, сущность и детерминанты / Ю. Н. Климова // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8: Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 33–34 та ін.

² Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості) / В. В. Голіна // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 193.

гармонічно поєднує соціально-економічну політику країни, її культурні традиції, політичний режим, панівну ідеологію, ресурсні можливості та ін., за національною системою впливу на злочинний потенціал соціуму¹. Однак започатковані у 2014 році зміни у засадах державного будівництва в Україні, а також проблеми геополітичного, регіонального формату, екстрапольовані на складові систем захисту державного суверенітету, територіальної цілісності й втілені, серед іншого у театрі бойових дій на Південному Сході нашої країни, небувалому сплеску злочинності у сфері громадської безпеки, проти основ національної безпеки тощо, диктують необхідність у науковій ревізії існуючої досі кримінологічної політики. Переконані, що остання має виходити із впровадження *в політичній системі ідеології-руху та практики антикриміналізму*, яким слід підпорядкувати на первинному етапі реанімації параметрів життєдіяльності держави, функціональної спроможності її апарату, практично всі аспекти соціального розвитку: і у формі громадського контролю над діяльністю органів державної влади, і у формі зміни парадигми їх комплектування, і у формі трансформацій стратегій державного будівництва в цілому (починаючи від освітніх й до економічних програм) з обов'язковим переглядом доктрин безпеки країни за напрямками й відповідними інституційними перетвореннями.

Таким чином, аналізований розділ політико-кримінологічної теорії протидії злочинності має інтегрувати в собі наукові знання щодо інтеграції кримінологічної політики та політики антикриміналізму як комплексної основи трансформації вектору державного будівництва.

2. Стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність в Україні визначені нами окремою складовою предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності на підставі наявності актуальної та перспективної потреби у концептуалізації кримінальної політики й ідеології антикриміналізму в політичній практиці саме на стратегічній основі. Стратегія ж протидії злочинності як соціально-правовий феномен характеризується такими ознаками: по-перше, становить систему теоретичних

¹ Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Голіна / Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 166–175.

положень, сукупність політико-правових ідей, розрахованих на довгострокову перспективу; по-друге, визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, фундаментальні цілі і довгострокові завдання, основні напрями цієї діяльності; по-третє, виходить із вимог системи об'єктивних законів у сфері протидії злочинності¹. Тому вироблення стратегій політико-кримінологічного впливу на злочинність в межах розроблюваної теорії має перед собою задачу упорядкування, структурування кримінально-превентивної діяльності засобами політичного управління, підпорядкування її визначеним ідеологічним засадам, загальнотеологічному вектору та типовим політичним, економічним, безпековим ситуаціям макрорівня.

В цьому контексті слід погодитись із О. М. Литвиновим у тому, що кримінологічна стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, плановірності, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їх диференціацію за рівнями та сферами застосування. Вона служить своєрідною платформою для довгострокових і перспективних планів діяльності окремих суб'єктів, убирає в себе фундаментальні надбання науки та новітні форми організації практичної справи, чітко визначає засоби, у тому числі обумовлені специфікою дії механізмів реалізації довгострокової кримінологічної політики². В цілому стратегічні заходи за визначенням спрямовані на зміну фундаментальних основ соціального буття, культури, правосвідомості з метою зниження криміногенного потенціалу суспільства і підвищення ступеня кримінологічного благополуччя (безпеки) населення. Ефект цих заходів можуть проявитися через роки³. Тому, коли йдеться про стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність слід визнавати їх інтегрованість до стратегій економічного, правового розвитку, забезпечення національної безпеки, зокрема й у контексті євроін-

¹ Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – С. 497–499.

² Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 378–379.

³ Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – С. 295–296.

теграції та пов'язаних з нею опосередкованих ризиків зовнішньо-політичного, фінансового, військового характеру. Втім, тим, що принципово вирізняє кримінологічну стратегію як складову політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, є зав'язаність її на наявних та потенційних можливостях інструментів політичного управління. Останні ж прямо залежать від суб'єктів оперування ними – політичних гравців.

3. Політичні актори як суб'єкти протидії злочинності зведені в політико-кримінологічній теорії протидії злочинності до умовно самостійного гносеологічного сегменту, що може бути пояснено необхідністю первинного теоретичного осмислення місця й ролі суб'єктів політичної системи в кримінально-превентивній практиці. Політичні партії, блоки, рухи, громадські організації, фінансові корпорації, групи тиску та інші активні учасники політичного процесу ще не були предметом належної уваги в кримінологічній науці, що змушує інтегрувати майбутні знання про їх кримінологічні функції саме до політико-кримінологічної теорії.

Враховуючи функціональні спроможності політичних акторів, їх правовий статус, законні інтереси, розробленню підлягає науковий фундамент адаптації їх діяльності до кримінологічних запитів та й зрештою потреб суспільства в забезпеченні від кримінальних загроз. Основним рівнем концентрації їх впливу гіпотетично має стати найвищий політикум, інституційним осередком яких виступають парламент, адміністрація Президента України, Національний банк України, Уряд та деякі інші органи державної влади. Натомість не слід залишати поза увагою й кримінально-превентивні можливості політичного впливу на безпосередню електоральну базу. Вказана діяльність може розглядатися і як спеціально-кримінологічні, і як загальносоціальні мережеві, політико-комунікаційні запобіжні заходи.

IV. Модельні засади реалізації політико-кримінологічної теорії у практиці протидії злочинності з урахуванням факторів суспільно-політичної обструкції. Цей блок розроблюваної теорії присвячений виявленню, описанню прогнозованих чинників системного опору інноваційним аспектам протидії політичній злочинності та практиці нейтралізації політичних криміногенних факторів. Головна мета наукового пошуку за заданим напрямом полягає у забезпеченні випереджаючого ефекту політико-кримінологічної діяльності, надання у її розпорядження своєрідної мапи ризиків, використання якої модераторами системи протидії

злочинності має певною мірою мінімізувати втрати та підвищити ефективність кримінальної превенції загалом.

Викладені вище положення щодо структури предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності мають модельний характер та, безумовно, передбачається подальше коригування окремих її елементів по мірі розвитку політико-кримінологічних досліджень та соціальної дійсності в цілому.

Разом з тим не достатньо обґрунтованими видаються деякі пропозиції щодо розширювального тлумачення предметної сфери політичної кримінології. Так, наприклад, Д. А. Шестаков вважає за доцільне включити до сфери тяжіння її інтересів також й проблему використання теми злочинності в політиці; до кола задач політичної кримінології, таким чином, – зауважує вчений – входить зважена оцінка відображення злочинності в політичних рішеннях, програмах, виступах, висловлюваннях¹. Однак переконані, що політико-кримінологічні дослідження мають зберігати свої гносеологічні межі, контури яких позначені проблемами вивчення та протидії феномену політичної злочинності, політичних факторів злочинності та використання інструментів політичного управління у кримінально-превентивних цілях. Решта ж явищ не мають за визначенням охоплюватися політико-кримінологічною теорією. А спекуляції на темі злочинності у політичних текстах того чи іншого формату є радше проблемою етичною, аніж науковою. Там, де недостовірна кримінологічна інформація є підставою для прийняття нормативно-правових, розпорядчих актів слід вести мову про кримінально-правові відносини за наявності до того достатніх підстав. Завданням науки в цьому сенсі є забезпечення суб'єктів протидії злочинності належною, повною та об'єктивною кримінологічною інформацією. Для цього існує визначений та в цілому відомий арсенал засобів, в тому числі й моніторингових. Недобросовісне ж, непрофесійне використання вказаної інформації – є предметом кримінально-правового, адміністративно-правового аналізу.

¹ Шестаков Д. А. Криминология: Новые подходы к преступлению и преступности: Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Предисл. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 400–401.

Ведучи мову про *ціль* політико-кримінологічної теорії, слід виходити, по-перше, з гносеологічних, праксеологічних підстав її формування та, по-друге, загальнонаукових телеологічних засад теоретизування, що у найбільш узагальнених рисах описані нами вище. Грунтуючись на них, можливо виділити наступні цілі:

1. Інтеграція й структуризація наукового знання, адаптація його до потреб протидії злочинності. Вказана мета з одного боку виражається в необхідності усунення фрагментарності знання саме у політико-кримінологічному сегменті проблем протидії злочинності. З іншого – у науковому переосмисленні концептуальних основ трансформації вітчизняної кримінально-превентивної доктрини й практики, що передбачає свідомий відхід від постколоніальних студій на користь об'єктивного кримінологічного аналізу геополітичної панорами, внутрішньополітичної кон'юнктури з їх криміногенними загрозами та можливостями у сфері протидії злочинності.

Нестабільність соціальних систем дає потужні стимули до активізації суспільної саморефлексії, розширюючи горизонт потенційно можливого й допустимого шляхом дерутинізації конвенційних і стереотипізованих понять і уявлень, усталеність і незаперечність яких уже сама собою слугувала вагомою основою відтворення статус-кво і легітимізаційним джерелом чинності його авторитетів. У сучасних суспільствах соціальна рефлексія уречевлюється в суспільно-організованих форми інституціоналізованих наук, а, отже, системні поштовхи до реструктуризації соціального порядку передбачають разом із тим реструктуризацію інституціоналізованих систем соціальної саморефлексії¹. В цьому аспекті синтез політологічних та кримінологічних знань спрямований на реалізацію реструктуризації наукової картини детермінації злочинності у сучасному світі, в якому держава, сфера боротьби за владу виступає безпрецедентним середовищем формування як криміногенних факторів, так і найбільш потужних кримінально-деструктивних імпульсів.

2. Забезпечення всебічності та повноти інтегрованого знання нової якості. Виділення цієї мети обумовлено тим, що окрім гносеологічних та праксеологічних підстав формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, слід також зважати й

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 9.

на іманентні її основи, що спонукають до життя саме теоретичну форму організації наукового знання. Остання змушує формувати логічно завершені предметні блоки, системи зв'язних категорій та понять.

3. *Удосконалення кримінологічної практики, зниження рівня криміногенних загроз суспільству.* Це є суто праксеологічний аспект затребуваності політико-кримінологічної теорії, який, втім, щільно межує й з етичним. Наука зобов'язана служити суспільству, вчасно реагувати на посталі виклики, забезпечувати суб'єктів кримінально-превентивної практики своєрідним інформаційним та ідеологічним маршрутизатором, дороговказом у вирі суспільних протиріч, тенденцій, запитів і можливостей.

Викладені цілі політико-кримінологічної теорії протидії злочинності відповідають загальному розумінню закономірностей пізнавальної діяльності. «Дух – логічна ідея – Природа» або «інформація – міра – матерія» – ось та класична зв'язка гегелівської діалектики, що дозволила метру філософської думки виробити універсальний механізм світосприйняття та його цілеспрямованого перетворення. «Лише цілісність науки є відображення ідеї... Поділ науки на окремі частини може бути досягнений лише з цього відображення ідеї...» – зазначає Г. В. Ф. Гегель¹. Тож генеральною метою політико-кримінологічної теорії постає формування концептуально завершеної цілісності наукового знання, що відображає з одного боку феноменологічне порубіжжя інституціональних взаємодій політики та злочинності, а з іншого – гносеологічний синтез політології та кримінології з його належною логічною структуризацією та практичною спрямованістю. Таким чином, наступним етапом розробки вказаної теорії є упорядкування наявних знань та визначення вихідної точки подальшого наукового пошуку.

1.2 Вітчизняний та зарубіжний досвід політико-кримінологічних досліджень

Будь-яке узагальнення чи-то приріст наукового знання не відбувається у виді чистого споглядання. Мислячий індивід спирається у своїх судженнях на власний досвід а також досвід своїх по-

¹ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. – Т. 1. – Наука логики / Г. В. Ф. Гегель / Отв. ред. Е. П. Ситковский. – М. : Мысль, 1974. – С. 103.

передників, в тій чи іншій мірі сприйнятий та інтерпретований, виходячи з конкретного суб'єктивного життєвого моменту у комбінації з окремими об'єктивними чинниками. Власне кажучи, інтерпретований, раціонально пояснений та оцінений досвід є фундаментом руху соціальної матерії загалом. Науці ж в цьому поступі відводиться особливе, привілейоване, місце, що визначається та обґрунтовується специфічністю методів, методологій пізнання, розгалуженими (за джерелами, способами та комбінаціями їх обробки, тлумачення) посилками для суджень. Але слід бути свідомим того, що останні, навіть будучи найбільш інноваційними, прогресивними, хоча і не цілком (механізм генерації ідей, їх *якісного* оновлення й до сьогодні не має свого раціонального, несуперечливого пояснення), але виходять з накопичених знань, результатів їх засвоєння та використання. Тому побудова наукової теорії вимагає представлення її історико-гносеологічної підстави.

Слушними в цьому контексті видаються міркування одного зі стовпів політекономічної ліберальної думки Л. фон Мізеса, який зазначає, що історія має справу з людською діяльністю; вона описує обставини, в яких живуть люди, і способ, яким вони реагують на них. Її об'єктом є ціннісну судження і цілі, до яких прагнуть люди, що керуються цими судженнями, засоби, які застосовуються ними для досягнення цілей і результати діяльності. Історія вивчає свідому реакцію на стан оточуючої людей обстановки, як природного середовища, так і соціального оточення, визначеного діями попередніх поколінь та сучасниками¹. Саме тому, з одного боку історичний досвід пізнання представляє безпосередній інтерес для розвитку науки, а з іншого – диктує необхідність врахування контекстуальних факторів, що спрямовують (спрямовували) науковий пошук, формували його ціннісно-нормативні контури, а надто у сфері гуманітарного знання.

Проектуючи викладені попередні зауваження на площину політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, слід врахувати відмінності в ідеологічних системах координат, що мали місце в різних державах на різних етапах свого розвитку. Особливо яскраво вони проявилися у другій половині ХХ ст., яка увійшла в

¹ Мизес Л. фон. Теория и история. Итерпретация социально-экономической эволюции / Л. Фон Мизес ; пер. с англ. А. В. Куряева. – Москва ; Челябинск : Социум, 2013. – С. 141.

історію, як епоха протистояння світоглядних систем політичного, економічного та суто соціального ґатунку. Цілком зрозуміло, що протистояння капіталістичного та соціалістичного «світів» мало строкаті прояви практично в усіх сферах діяльності, в тому числі й у науці. Зі здобуттям же Україною незалежності й остаточною де-струкцією політико-соціалістичної конструкції на теренах Східної Європи, відмічаються тенденції щодо диференціації підходів до вивчення окремих кримінологічних проблем в нашій країні та інших пострадянських державах. А тому не видається за можливе зведення до єдиного процесу розвиток вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки у їх підходах до дослідження проблем політичної злочинності, політичних антикримінальних заходів. Це зумовлює потребу у їх відокремленому аналізі.

Однак спершу слід неодмінно декілька слів сказати про віддалену ретроспективу, в якій ще не проявляється суттєвого значення у диференціації знання за політико-географічними критеріями. У цьому зв'язку зауважимо, що і вітчизняна, і зарубіжна політико-кримінологічна наукова думка в основному перебувала (і традиційно перебувають) у фокусі дослідження феномену політичної злочинності: її сутності, проявів, детермінації, особистостей політичних злочинців, протидії їй. Її корені сягають давніх часів, коли у працях Аристотеля, Платона, Протагора, Каллікліса та Критіаса з'являються перші поняття про справедливе та несправедливе правління та його зв'язок зі злочинністю, а також про злочини громадян проти усталеного порядку правління й спільного блага.

В найбільшій мірі звертають на себе увагу платонівські діалоги «Держава», «Законо», «Горгій», в яких мислитель підпорядковує будь-які прояви, тенденції особистості і суспільства, правителя і держави ідеям спочатку світової гармонії, а у трактаті «Політик» – гармонії державницькій, зорієнтованій на досягнення загального блага¹. Визнаючи широту охопту думкою вельми розгалуженого спектру державно-політичних, етичних проблем, та віддаючи належне класику античної філософської думки, зауважимо, що сутність злочинної поведінки, в тому числі й зловживань правителів він описує крізь призму суб'єктивних спонук – мотивів, «...що є наслідками псування людських устоїв та тягне за собою

¹ Платон. Диалоги Платона. Политик / Платон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/29polit.htm>.

зміну форм правління»¹. Посягання на ідеальну державу вважається злочином і політичним і, водночас, природним, як є природною і сам вказаний конструкт ідеальної держави. Про злочинність же, а тим паче політичну, поки не йдеться, що є в цілому закономірним, відповідним духу епохи ідеалізму, звеличення державницького порядку, хоча і заточеного на людину.

Разом з тим, на ряду з думкою про ідеальну держави у діалозі «Законои» Платон вперше обґрунтовує позицію про те, що закони принципово обмежені у своїй благочесті. Ні закон, ні будь-який порядок – зазначав філософ – не стоять вище етичного знання². Ця теза вже в епоху Просвітництва дала поштовх для розвитку природної теорії права, яка утверджувала вторинність права позитивного по відношенню до відповідальної свободи людини. Звідси ж є народжується думка про роль несправедливих законів у продукуванні соціального зла та вплив на появу таких законів свідомої волі правителів. Не дивно, що така логіка міркування спонукала до перегляду політичного устрою низки держав і, перш за все, Західної Європи, та подальшого каскаду буржуазних революцій, появи представницьких монархій, а згодом й поступовий перехід до республік, активний розвиток ліберального політекономічного знання.

Однак слід зберігати коректність тлумачення платонівських ідей, які необхідно розглядати з прив'язкою до історичного контексту. Останній же дає чітке розуміння того, що все ж таки держава лишається одним з провідних орієнтирів та цілей діяльності всього народу. Проте саме в цій думці виражається й ідея принципової обмеженості свавілля правителів інтересами держави, а також законами. У діалозі «Політик» знаходимо таке міркування: «Якщо одноосібний правитель, не зважаючи на закони, звичаї, робить вигляд, що він знавець, і тому всупереч приписам бажає спрямувати все до кращого, насправді ж керується в цьому своєму слідуванні оманом чи пристрастю, хіба не треба його – і будь-якого такого ж – іменувати тираном? То чи станемо ми, Сократе, дивуватися всьому тому злу, яке трапляється та буде траплятися в такого роду державах, якщо вони ґрунтуються на таких підставах?»³.

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

Засудження та несприйняття тиранії як несправедливого устрою проводиться червоною лінією і через діалог «Законои»: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили та перебуває під чиєю-небудь владою. Там же, де закон – володар над правителями, а вони – його раби, я вбачаю спасіння держави і всіх благ, які тільки можуть дарувати державами боги» – писав Платон¹. Саме ця позиція послугувала подальшому розвитку концепції права народу на повстання («на скасування урядової форми»), яка вперше офіційно була оформлена у Декларації незалежності США 1776 року². Принагідно зауважимо, що фактично йдеться про специфічну політико-кримінологічну технологію припинення політичної злочинної (суспільно небезпечної) діяльності керівників держави, сутність та умови застосування якої на сучасному етапі будуть розкриті в подальших частинах цього дослідження.

Таким чином, у своєму комплексі поняття про справедливий державний устрій, рівність перед законами та їх підкорення «знанню філософів» (етичному знанню, суспільній моралі) сприяли зміцненню фундаменту гуманістичної перспективи політичної науки і процесу в цілому, а також пов'язаних з їх предметною сферою проблем науки про злочинність, зокрема. Звісно ж, що мови тоді ані про політичну злочинність, ані про протидію їй не йшлося. Лише формувалося розуміння справедливого та несправедливого, а відтак суспільно корисного та небезпечного у державному управлінні. А тому вказаний доробок варто сприймати як філософську передтечу для осмислення політико-кримінологічних проблем.

Поруч з цим, не можна не відмітити, що із занепадом афінської культури та політичного устрою, подальший розвиток античної філософської думки, пов'язаний, передусім, з працями стоїків (Епіктета, Епікура, М. Аврелія та ін.), не виявляє кримінологічно значущих складових інтерпретації політичного життя. Наявні в них положення в контексті проблематики наук кримінального циклу стосуються здебільшого становлення різних елементів кримінальної політики.

¹ Там само.

² Соединенные Штаты Америки : Конституция и законодательство / Под ред. О. А. Жидкова ; пер. с англ. О. А. Жидкова. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – С. 25.

Насиченим на політико-кримінологічні погляди виявилась епоха Просвітництва, історико-гносеологічні межі якої, зазвичай, пов'язуються зі становленням класичної школи кримінального права. Її невід'ємною складовою, з огляду на специфіку предметно-галузевого синтезу, були й знання кримінологічного значення. Варто відмітити в цьому аспекті праці К. А. Гельвеція «Про людину» (1773 р.)¹, П. Гольбаха «Природна політика, або бесіди про істинні принципи управління» (1771 р.)², Г. Гроція «Про право війни і миру» (1725 р.)³, Ч. Беккарія «Про злочини та покарання» (1764 р.)⁴, Дж. Локка «Два трактати про правління» (1693 р.)⁵, Ш.-Л. Монтеск'є «Про дух законів» (1748 р.), «Міркування про причини величі та падіння римлян» (1734 р.)⁶, Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного Права» (1762 р.)⁷, С. Пуфендорфа «Про природне право та право націй» (1670 р.)⁸, Б. Спінози «Політичний трактат» (1677 р.)⁹ та ін.

В них ми знаходимо логічне продовження класичної античної лінії об'єктивного ідеалізму, в якій чітко прослідковується

¹ Гельвеций К. А. О человеке / К. А. Гельвеций // Антология фрагментов классических текстов западноевропейской философии / Авт. колл. : Ф. Н. Блюхер, С. Л. Гурко, А. М. Руткевич и др. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/13.php.

² Гольбах П. Избранные произведения : В 2-х т. – Т. 1. Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / П. Гольбах. – М. : Мысль, 1963. – 563 с.

³ Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций ; пер. А. Л. Сакетти. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.

⁴ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : Инфра-М, 2004. – 184 с.

⁵ Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк ; пер. А. В. Субботина. – М. : Канон, 2009. – 400 с.

⁶ Монтескье Ш.-Л. Избранные сочинения / Ш.-Л. Монтескье ; под ред. М. П. Баскина. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – 799 с.

⁷ Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического Права / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова. – М. : «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.

⁸ Мальшева Н. И. Политико-правовое наследие Самуила Пуфендорфа / Н. И. Мальшева // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 122–127.

⁹ Спиноза Б. Политический трактат / Б. Спиноза [Электронный ресурс]. – http://sbiblio.com/biblio/archive/spinosa_polit/.

утвердження теорії природного права, права націй на самовизначення й захист своїх публічних інтересів* та прагнення на цій основі до обмеження сваволі не лише більшості громадян чіткою мірою їх свободи, вираженої у праві, а й волі правителів, «деспотичних тиранів» (за Вольтером), держав на міжнародній арені як запоруки загальної рівності та справедливості соціального управління і міждержавних відносин. В цілому ж основні положення вказаних праць є відомими широкому загалу, що звільняє нас від необхідності більш глибокого екскурсу до цього періоду генези політико-кримінологічної думки, як прямого відгалуження від політико-правової інтенції.

Епоху Просвітництва та класичної школи кримінального права протягом ХІХ– поч. ХХ ст.ст. змінив позитивізм з властивим йому емпіризмом й практицизмом. Загальнонаукові константи методологічного характеру не могли не позначитись й на кримінологічних, політологічних, соціологічних розробках, в яких статистичний метод дослідження зайняв чільне місце. В площині міждисциплінарної, політико-кримінологічної, проблематики звертають на себе увагу праці низки дореволюційних юристів – Є. М. Анучіна, М. Н. Гернета, Ф. Гроссе, М. А. Неклюдова, М. М. Полянського, П. П. Пусторослева, Є. М. Тарновського, С. С. Ушеровича й деяких інших. І хоча в більшій мірі вони присвячені аналізу не феномену, а явища політичної злочинності (а по суті – її проявів), тим не менш, сконцентрований в них масив опрацьованої кримінологічної інформації представляє певний інтерес.

* Окремо зауважимо на продовженні розробки Г. Гроцієм платонівської ідеї про право підданих чинити опір верховній владі або підлеглим органам, що діють за уповноваженням верховної влади. В цілому він вважав, що власні права і свободи підданих (у всякому разі ті з них, які пов'язані з діями щодо опору владі) припиняються з укладенням угоди про заснування держави і громадської влади. При цьому праву підданих на опір владі він протиставляє «закон про непротивління», відступ від якого допустимий лише в разі крайньої необхідності і за умови, якщо збройний опір підданих насильству з боку правлячої еліти не заподіє великого потрясіння державі або не призведе до загибелі багатьох невинних (Див.: История политических и правовых учений / В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут, В. С. Нерсесянц ; под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2000. – С. 240).

Зокрема, Є. М. Тарновський, використовуючи позитивістський підхід, сформував вельми широку аналітично оброблену емпіричну базу про стан політичної злочинності в окремі періоди часу в дореволюційній Росії, включаючи територію України. Так, в його працях містяться відомості про те, що в період 1901–1903 рр. було засуджено за політичні злочини 7796 осіб. З них – 2247 осіб (28,8 %) засуджені за участь у революційному співтоваристві. Ще 2093 особи (26,8 %) – за створення та розповсюдженні антиурядових видань та участі в демонстраціях. За участь в незаконній організації (співтоваристві) засуджено 1515 осіб (19,4 %), за образу імператорської величності – 901 особу (11,5 %), за зберігання антиурядових видань – 842 особи (10,8 %), за поширення зловмисних політичних чуток – 86 осіб (1,1 %), за видачу військових таємниць й державну зраду – 14 осіб (0,2 %). Щодо 98 осіб (1,4 %) статті Уложення про покарання не були вказані¹.

За період 1906–1912 рр. кількість засуджених за політичні злочини склала вже 25277 особи. Найбільш несприятливими роками стали 1907 та 1908 рр., в які було засуджено 5146 і 5894 осіб відповідно². Звідси – Є. М. Тарновський дійшов висновку, що протягом 1903–1912 рр. злочинно-політична активність в імперії неухильно зростала. На відміну від попередніх періодів, протягом 1907–1912 рр. найбільш поширеними політичними злочинами стали бунт проти верховної влади, а також злочини проти Священної особи Государя Імператора (13290 засуджених) та смута (9437 засуджених)³. Вказані обставини спонукали П. П. Пусторослева за-

¹ Тарновский Е. Н. Статистические сведения о лицах, обвиняющихся в преступлениях государственных / Е. Н. Тарновский // Журнал министерства юстиции. – 1906. – № 4. – С. 77; Шебалков С. В. Специфика политических преступлений в Российской империи в конце XIX – начале XX вв. и система наказаний за их совершение / С. В. Шебалков // Молодой ученый. – 2013. – № 4. – С. 467.

² Тарновский Е. Н. Статистические сведения об осужденных за государственные преступления в 1905–1912 гг. / Е. Н. Тарновский // Журнал министерства юстиции. – 1915. – № 10. – С. 39.

³ Тарновский Е. Н. Статистические сведения об осужденных за государственные преступления в 1905–1912 гг. / Е. Н. Тарновский // Журнал министерства юстиции. – 1915. – № 10. – С. 42; Шебалков С. В. Специфика политических преступлений в Российской империи в конце XIX – начале XX вв. и система наказаний за их совершение / С. В. Шебалков // Молодой ученый. – 2013. – № 4. – С. 467.

провадити до наукового обігу категорію «бунтовська злочинність»¹, який і зараз активно використовується сучасними російськими кримінологами.

Приділяв С. М. Тарновський увагу й дослідженню особистості політичного злочинця, що в цілому виявилось характерним для того періоду розвитку кримінологічного знання, в якому чільне місце посіла дискусія, підживлювана ідеями Ч. Ломброзо. Так, згідно результатів його (С. М. Тарновського) досліджень політичними злочинцями найчастіше ставали молоді чоловіки у віці до 30 років, при цьому пік їхньої політичної активності припадав на вік 21–25 років. У 1884–1890 рр. молодше 30-річного віку було 77,4 % засуджених за політичні злочини (з них у віці 21–25 років - 35,4 %), а серед засуджених за політичними справам в 1901–1903 рр. – 75,6 % (з них 21–25-річних було 32 %)².

У 1906–1912 рр. ситуація дещо змінилася: знизився відсоток засуджених у віці до 30 років за рахунок збільшення відсотка в більш старших вікових групах. На думку С. М. Тарновського це стало можливим в результаті спільної демократизації політичного руху і активного включення в політичну боротьбу робітників і селян³. Міститься в роботах цього вченого й розгорнута характеристика політичних злочинців за рівнем їх освіченості й класової належності.

За слушним зауваженням П. А. Кабанова, наукові роботи вітчизняних вчених дореволюційної епохи до певної міри вплинули на погляди щодо оцінки політичної злочинності та її соціальних наслідків. Вони почали розглядатися правознавцями вже як специфічне негативне історично мінливе соціально-правове явище, що складається із сукупності (системи) кримінально-караних діянь, вчинених за політичними спонуками (мотивами, цілями), а також з осіб, які їх вчинили. Враховуючи ступінь поширеності таких поглядів на проблему політичних злочинів, вказана дефініція

¹ Пусторослев П. П. Государственные преступления относительно Государственной Думы / П. П. Пусторослев // Вестник права. – 1906. – Кн 2. – СПб. : Сенатская Типография, 1906. – С. 116.

² Тарновский Е. Н. Вказана праця. – С. 55; Шебалков С. В. Вказана праця. – С. 468.

³ Тарновский Е. Н. Вказана праця. – С. 56–67; Шебалков С. В. Вказана праця. – С. 468.

увійшла на відносно незначний проміжок часу до вітчизняного права¹.

Відмічається оригінальністю наукового підходу до вивчення окремих складових феномену політичної злочинності праця Г. де Тард «Злочини натовпу» (1893 р.). Перебуваючи переважно на позиціях психологічного позитивізму, вчений робить цікаві висновки про психологічні стани особистості закономірності її поведінки як учасника (складової) натовпу. Аналізуючи агресивно-насильницькі прояви групи (натовпу), в тому числі й в процесі бутарських дій, спрямованих проти урядового порядку, вчений доходить висновку, що «...велика група осіб, замість того, щоб бути звичайною сукупністю індивідів, раптом набуває ознак однією колосальною особистості, в якій тисячі осіб зливаються в єдиний мутний образ... Історія засвідчує... Історія засвідчує, що всюди і завжди нестримністю та нетерпимістю народні скопища не поступалися африканському деспоту»².

«Для того, щоб первинний імпульс міг потягнути за собою подальші наслідки – писав Г. де Тард, – для того, аби хвиля народного руху, яка шойно виникла, могла швидко й широко поширитись, необхідно, щоб розуми були підготовлені до того попередньою, може навіть несвідомою, але хоча б схожою в загальних рисах роботою думки. Бурним та неперборним спалахам наслідування (групової агресії – Ю. О.), якими характеризуються народні повстання, завжди передують повільно поширюваний психічний когнатій, тиха та безмовна наслідуваність (когнітивно-емоційне зараження – Ю. О.), що непомітно передається від однієї особи до іншої...»³. Загалом у вказаній праці закладені глибинні наукові засади дослідження психологічних аспектів технологій безструктурного соціального управління, які досить активно та успішно (за критерієм досягнення поставлених цілей) застосовувались протягом всього ХХ ст. та не втрачають своєї актуальності

¹ Кабанов П. А. Политическая преступность в России: криминологический анализ исторического развития / П. А. Кабанов // Юридический журнал. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступ : http://e-notabene.ru/lr/article_474.html.

² Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. де Тард ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2010. – С. 359, 360.

³ Там само.

й до сьогодні в тих ситуаціях, коли йдеться про зловживання так званою «вуличною демократією». Переконані – ідеї Г. де Тарда мають величезний потенціал для сучасної кримінологічної науки і практики, а надто для оптимізації способів запобігання й припинення політичних злочинів, що вчиняються з використанням дій натовпу.

В цьому контексті заслуговує на увагу також і праця Ч. Ломброзо та Р. Ляскі «Політична злочинність та революція по відношенню до права, кримінальної антропології та державної науки» (1906 р.) – перша в історії кримінології монографічна робота, присвячена політичній злочинності. В ній вчені здійснили комплексний аналіз антропології і соціології політичної злочинності революційної спрямованості (бунти, повстання), а також впливу на неї клімату, атмосферних явищ, тиску, геологічних особливостей, голоду й алкоголізму, раси, інтелектуальності населення. Не дивлячись на відомі наукові константи творчості Ч. Ломброзо у підходах до розуміння природи злочинності, у вказаній роботі досліджуються також й соціальні, економічні та політичні її фактори, а також низка індивідуальних чинників, таких як вплив геніальних особистостей на революції тощо.

Крім того, інтерес представляють і дослідження особистості політичного злочинця. Зокрема, розроблена типологія, яка включає такі типи: 1) революціонери та політичні бунтарі (природжені злочинці, «моральні ідіоти»); 2) божевільні політичні злочинці; 3) політичні магтоїди – побічні самогубці; 4) випадкові злочинці; 5) злочинці за захопленням, яке поширюється епідемічно; 6) злочинці за пристрастю¹.

Але найбільшу цінність, на наш погляд, та абсолютну на той час новизну представляють положення заключного розділу – «Політична профілактика», в якому вперше по суті робиться спроба залучити інструментарій кримінологічно неспеціалізованого політичного управління до протидії злочинності, хоча й у поєднанні з елементами кримінальної політики. Всього вченими виділено 26 груп політичних заходів, серед яких: децентралізація влади, заборона мітингів, зборів та політичних асоціацій (з метою запобіган-

¹ Ломброзо Ч. Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке / Ч. Ломброзо, Р. Ляски ; предисл. проф. И. А. Исаева. – СПб. : «Юридический Центр Пресс», 2003. – С. 126–177.

ня злочинам натовпу), право ініціативи та референдум, змінюваність законів, звуження колегіальності управління з превалюванням індивідуальної відповідальності за прийняті рішення, запровадження всезагального виборчого права, захист представництва меншості та ін.¹

Не дивлячись на переважання антропологічного обґрунтування пропонованих заходів політичного антикримінального впливу (як, наприклад, необхідність компенсації політичними і юридичними механізмами природно зумовленого відставання окремих рас від розвитку у напрямі утвердження промислового суспільства²), вважаємо саму ідею використання потенціалу політики як такої в кримінально-превентивних цілях досить вдалою. Тим більше, що окремі пропозиції (такі, як децентралізація влади, парламентська реформа на основі створення гарантій впливу меншості тощо) не втратили своєї актуальності й до сьогоднішнього дня.

Після революційних подій 1917 року розвиток європейської, американської науки з одного боку та радянської – з іншого відбувається у різних напрямках та на принципово різних методологічних засадах. Відомими є обставини ідеологічного та, власне, політичного характеру, що спричинили припинення кримінологічних досліджень на території СРСР приблизно на 40 років. Але після поновлення дослідницької кримінологічної роботи на початку 60-х років ХХ ст, проблеми політичної злочинності аж до початку 90-х років практично не знаходили свого належного місця. Виключення становлять хіба що дві монографії А. С. Грачова «Політичний тероризм : коріння проблеми» (1982 р.)³ та «Політичний екстремізм» (1986 р.)⁴, а також І. І. Карпеця «Міжнародна злочинність» (1988 р.)⁵. В них вперше і у вітчизняній, і у зарубіжній кримінології здійснюється системне узагальнення та аналіз терористичних практик як засобів політичного управління. Звертається увага на державні форми тероризму, які застосовується

¹ Ломброзо Ч. Вказана праця. – С. 237–470.

² Там само. – С. 338.

³ Грачев А. С. Политический терроризм : корни проблемы / А. С. Грачев. – М. : Знание, 1982. – 64 с.

⁴ Грачев А. С. Политический экстремизм / А. С. Грачев. – М. : Мысль, 1986. – 269 с.

⁵ Карпец И. И. Международная преступность / И. И. Карпец ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 112 с.

урядами окремих країн для досягнення визначених цілей у геополітичному протистоянні, а також на військові злочини і злочини проти безпеки держави як кримінальну активність міжнародного формату.

В той же час, у зарубіжній кримінології в означений період сформувався досить потужний та змістовно більш широкий науковий доробок з аналізованої проблематики. Найбільш активне дослідження політичної злочинності в американській кримінології припадає на 70-90-ті рр. ХХ ст. Протягом цього періоду вийшли друком праці С. Вібера, М. Ермана, Дж. Коулмана, Д. Лібермана, Р. Лундмана, Дж. Роебака, Д. Росса, Д. Саймона, О. Терка, Д. Фрідрікса, Ф. Хагана, І. Шаранські, С. Шафера, С. Шейнголда, В. Чеймбліса та ін. В них розроблялися проблеми як суто теоретичного, фундаментального, так і прикладного характеру, хоча єдності у багатьох принципових питаннях досягнуто не було. Передусім, це стосується розуміння сутності політичної злочинності, в якій можливо виділити два основні підходи: бінарний та суцільний.

Представники першого (Дж. Роебак, С. Вібер, В. Чеймбліс та ін.) – відстоювали думку про те, що політична злочинність є сукупністю злочинів проти держави (*state (government) crimes*), а також злочинів представників влади по відношенню до населення (*government crimes against people*). Ця концепція виявилась переважною у американській кримінології.

Так, наприклад, Дж. Роебак стверджує, що політичні злочини можуть вчинятися агентами великих корпорацій, посадовими особами держави проти народу, особами і групами осіб, які є членами різних формальних організацій проти держави. Правопорушників слід характеризувати як «корпоративних діячів» (*corporate actors*), а не як індивідів. Вчинене злочинне діяння йде на благо організації. Також слід чітко розмежовувати злочини, що вчиняються державою (*government crimes*) в особі своїх представників, і злочини, що вчиняються проти держави, хоча не можна не відзначити наявність взаємодії між двома цими групами злочинів. Злочини, що вчиняються державою, розглядаються як правопорушення, спрямовані на підтримку соціального і економічного порядку, а також на покарання тих, хто загрожує владі. Злочини ж проти держави мають на меті змінити структуру владних

відносин¹. Викладені положення в подальшому були сприйняті низкою вітчизняних, а також російських дослідників та лягли в основу класифікації політичних злочинів та типології політичних злочинів.

Прихильники другого – суцільного – підходу (С. Шафер, О. Терк і деякі інші) вбачають у політичній злочинності продукт публічної взаємодії громадян з державою загалом. Так, наприклад, С. Шафер зазначає, що правовідносини між державою і членами суспільства в сфері кримінального права є нічим іншим, як політичними відносинами, оскільки держава в таких відносинах виступає в ролі носія політичної влади, який визначає, що дозволено і що заборонено в даному суспільстві, а також місце і роль індивіда. Таким чином, такі правовідносини є ідеолого-суспільними відносинами, а норми кримінального права, що їх регулюють, охороняють різні цінності тієї ідеології, яку влада створює і намагається утвердити. Отже, будь-який порушник закону може бути названий політичним злочинцем, оскільки кримінальне право має політичну природу².

Як видається, другий підхід надто розширює межі політичної злочинності, практично нівелюючи її феномен як гносеологічно та праксеологічно самостійного виду асоціальних практик. В цілому така логіка розуміння проблеми знімає потребу у виокремленні політичної злочинності. Ба більше: будь-які інші види злочинності автоматично стають політичними, що є неприйнятним з точки зору кримінологічної таксономії, теоретичної обґрунтованості та практичної доцільності.

Д. Фрідрікс розвиває вчення про політичну злочинність як різновид блокомірцевої злочинності, яку розглядає як втягнення представників держави та політичних партій в незаконну діяль-

¹ Roebuck J. B. Political Crime in the United States : Analyzing Crime by and Against Government / J. V. Roebuck, S. C. Weeber. – New York : Praeger Publishers, 1978. – P. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://erobookd.xyz/doi/272682.pdf>; Сморгунова А. Л. Политическая преступность: критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/201/30/>.

² Сморгунова А. Л. Политическая преступность: критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/201/30/>.

ність заради досягнення особистих чи корпоративних вигід. При цьому він чітко розмежовує так звану державну (*state crimes*) та політичну злочинність (*political crimes*), які є різновидами злочинності урядової (*government crimes*). У зміст поняття «державна злочинність» він вкладає діяння щодо незаконного використання владних повноважень, що не пов'язано з отриманням особистої вигоди, тобто з метою реалізації позаполітичних інтересів держави чи державного органу, який представляє винний¹.

Як приклади державних злочинів Д. Фрідрікс називає ведення США бойових дій у В'єтнамі і військові операції в Перській затоці. Крім того, можливе виділення такого поняття, як «злочинна держава». Держава набуває злочинного характеру в тому випадку, якщо одна з форм державної злочинності стає основним способом її функціонування. Визнання держави або його лідера злочинними має здійснюватися іншими державами, які володіють відповідними повноваженнями. Прикладом може слугувати Нюрнберзький процес². Подібних поглядів в англо-американській кримінології, зазначає А. Л. Сморгунова, дотримуються й інші дослідники проблеми «білокомірцевої» і політичної злочинності, наприклад Дж. Коулман, Д. Саймон, М. Ерман і Р. Лундман, Ф. Хаган³.

Політична ж злочинність, на думку Д. Фрідрікса, виявляється у незаконних діях представників влади та окремих політиків, які вчиняються з метою отримання особистої вигоди⁴. Таким чином, згідно цього підходу до політичної злочинності слід віднести всі різновиди зловживань владою і пов'язаним з ним впливом, фактичними можливостями, обумовленими політичною активністю відповідного суб'єкта, які вчиняються не в інтересах служби, в то-

¹ Almond G. *New Handbook of Political Science* / G. Almond. – Ed. by R. Goodin & H.-D. Klingemann. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 67; *The Routledge Handbook of White-Collar and Corporate Crime in Europe* / J. van Erp, W. Huisman, G. V. Walle, J. Bekkers. – New York : Apex CoVantage, LCC, 2015. – P. 92.

² Сморгунова А. Л. Вказана праця.

³ Там само.

⁴ Almond G. *New Handbook of Political Science* / G. Almond. – Ed. by R. Goodin & H.-D. Klingemann. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 67; *The Routledge Handbook of White-Collar and Corporate Crime in Europe* / J. van Erp, W. Huisman, G. V. Walle, J. Bekkers. – New York : Apex CoVantage, LCC, 2015. – P. 92.

му числі й з корисливих спонукань. Таке бачення політичної злочинності видається нам дещо некоректним з двох причин:

а) держава не розглядається як політичний актор і вчинені її представниками злочини в інтересах утвердження, розширення державної влади (скажімо геополітичного впливу в окремому регіоні) не оцінюються як політичні. За такої логіки й державний терор також не може бути ідентифікований з політичною злочинністю, що, на нашу думку, не відповідає сутності останньої. Сама ж держава, вочевидь, є провідним суб'єктом в будь-якій політичній системі;

б) зникає межа між корисливими та політичними злочинами. Будь-яке корупційне правопорушення представника влади може (у відповідності до концепції Д. Фрідрікса) розглядатися і як політичне. Допустимість такого синтезу викликає сумніви, адже користь (корисливість) та владарювання (жага до влади, контролю) перебувають у різних площинах психічної активності, хоча нерідко і перетинаються.

Разом з тим, висловлені вченим думки сприяли активізації подальшого наукового пошуку у напрямі виявлення, описання та пояснення природи політичної злочинності, прогнозування її майбутніх форм та виробленню практико-перетворювальних рекомендацій превентивного спрямування. У зв'язку з цим зауважимо, що існують й інші підходи у зарубіжній кримінології до розуміння феномену політичної злочинності, до виокремлення її видів, особливостей прояву, детермінації, особистостей політичних злочинців. Інтенсивні дослідження сприяли формуванню окремої наукової галузі – політичної кримінології, предметні контури якої описані у науковій статті С. Шейнголда «Побудова нової політичної кримінології: влада, авторитет та постліберальна держава» (1998 р.). Зокрема, вчений зазначає, що американська політична кримінологія – це, з одного боку, інтелектуальна реакція-розчарування ліберальною державою, що сформувалася під впливом гносеологічних концептів постмодерну, а з іншого – галузь, що вивчає стратегії у сфері протидії злочинності, які формуються та реалізуються засобами державної політики¹. Такий напрям розвитку кримінологіч-

¹ Scheingold S. A. Constructing the New Political Criminology: Power, Authority and the Post-Liberal State / S. A. Scheingold // *Law & Social Inquiry* – 1998. – № 4. – Vol. 23. – P. 857 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jstor.org/stable/828941?seq=1#page_scan_tab_contents.

ної думки був сприйнятий і вітчизняними вченими, а також науковцями з інших пострадянських країн, та спонукав до активізації власних розробок у специфікації до особливостей політичної історії і сучасності.

Серед пострадянських країн суттєвим політико-кримінологічним науковим доробком відзначились російські науковці, в роботах яких (зокрема, серед представників школи злочинних підсистем – невсько-вольської кримінологічної школи) здійснюється розвиток галузі політичної кримінології з вельми широкими предметними межами. Так, у 2001 році під авторством Д. А. Шестакова, Н. Крісті та Я. І. Гілінського побачила світ монографія «Політичний режим і злочинність: проблеми політичної кримінології»¹. В ній відстоюється низка позицій щодо зв'язку політичного режиму (зокрема, тоталітарного) зі злочинністю, здійснюється історичний кримінологічний аналіз окремих проявів політики колишнього СРСР, які можуть бути оцінені як злочинні крізь призму ліберально-гуманістичного світогляду й сучасних положень законодавства про кримінальну відповідальність.

Безперечно значимість цієї праці полягає у самій постановці питання про залежність злочинності від параметрів політичних режимів і їх взаємний вплив. Крім того, в ній надана чітка характеристика предмету політичної кримінології, її гносеологічні й соціальні підстави.

У 2002 році було захищено дисертацію А. Ф. Кулаковим за темою «Політична злочинність: кримінологічний та правовий аспекти». Вона стала першою в російській науці спробою на монографічному рівні виявити місце політичної злочинності в структурній організації суспільства, визначити тенденції її розвитку в результаті розгортання соціального прогресу, провести чітку фіксацію істотних ознак цієї форми девіантної поведінки й виробити заходи запобігання її поширенню².

¹ Политический режим и преступность: проблемы политической криминологии / Д. А. Шестаков, Н. Кристи, Я. И. Гилинский и др. ; под ред. В. Н. Бурлакова, Ю. П. Волкова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 356 с.

² Кулаков А. Ф. Политическая преступность: криминологический и правовой аспекты : дисс. ... кандид. юрид. наук : 12.00.08 / Кулаков Алексей Феодосьевич ; Академия права и управления Министерства юстиции России. – Рязань, 2002. – С. 168.

Комплексне наукове дослідження проблем тероризму, в тому числі й у політико-кримінологічному аспекті, здійснене С. У. Дикаєвим у праці «Столітні конфлікти та сучасні проблеми тероризму (правовий та політико-кримінологічний аналіз)» (2003 рік)¹. Серед іншого в ній набули удосконалення наукові положення про природу окремої частини феномену тероризму як політичної практики, які вперше були обґрунтовані А. С. Грачовим у 1982 році.

Суттєвий розвиток російська політична кримінологія набула завдяки численним працям П. О. Кабанова, серед яких варто відмітити дві монографії – «Політична корупція в Росії: поняття, сутність, причини, запобігання» (2004 рік)², «Політична злочинність: поняття, сутність, види, причини, особистість політичного злочинця, заходи протидії (кримінологічне дослідження)» (2006 рік)³, – докторську дисертацію, захищену ним у 2008 році за темою, ідентичною останній монографії⁴, а також низку наукових статей. Вони присвячені методологічним аспектам політичної кримінології⁵, природі й різновидам політичної злочинності¹, детермінації

¹ Дикаев С. У. Вековые конфликты и современные проблемы терроризма (правовой и политико-криминологический анализ) : монография / С. У. Дикаев. – Уфа : ОН и РИО Уфимского юридического института МВД России, 2003. – 227 с.

² Кабанов П. А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение : монография / П. А. Кабанов. – Нижнекамск : Нижнекам. филиал МГЭИ, 2004. – 174 с.

³ Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : монография / П. А. Кабанов. – Казань : ЗАО «Новое знание», 2006. – 360 с.

⁴ Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – 494 с.

⁵ Кабанов П. А. Политическая криминология: предмет и система / П. А. Кабанов // Криминология: вчера, сегодня, завтра: Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2001. – №1 (1). – С. 246–247; Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2%287%29/V_3-9.pdf; Кабанов П. А. Российская политическая кримино-

політичної злочинності², кримінологічній концепції особистості політичного злочинця³, а також окремим теоріям політичної кри-

логия начала XXI века: понятие, сущность, предмет, структура / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kabanov%2825-06-05%29.htm та ін.

¹ Кабанов П. А. Политическая преступность в России: диалектика развития и краткосрочный прогноз / П. А. Кабанов // Следователь. – 2004. – № 4. – С. 34–41; Кабанов П. А. Криминальное политическое мошенничество как вид политической преступности: понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 3. – С. 33–35; Кабанов П. А. Тоталитарная преступность как разновидность государственного криминального политического экстремизма: понятие, сущность, формы проявления и перспективы исследования / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 1. – С. 37–46; Кабанов П. А. Террор как универсальное противоправное средство решения политических и экономических проблем: политико-криминологический анализ явления / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 11. – С. 49–52; Кабанов П. А. Криминальный политический вандализм как средство обеспечения политической деятельности: содержание и виды / П. А. Кабанов // Безопасность бизнеса. – 2007. – № 3. – С. 9–11 та ін.

² Кабанов П. А. Криминологическая классификация жертв политических преступлений в современной российской криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Юридическое образование и наука. – 2007. – № 4. – С. 24–27; Кабанов П. А. Организационно-управленческие факторы, детерминирующие политическую коррупцию в современном российском обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 3. – С. 38–41; Кабанов П. А. Социально-психологические причины, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 3. – С. 36–37 та ін.

³ Кабанов П. А. Криминологическая концепция личности политического преступника / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/lr/article_584.html; Кабанов П. А. Личность политического преступника в российских средствах массовой информации / П. А. Кабанов // Следователь. – 2002. – № 8. – С. 51–53; Кабанов П. А. Типология и классификация как метод познания политических преступников в современной политической криминологии / П. А. Кабанов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2013. – № 3 (30). – С. 56–64 та ін.

мінології – електоральній кримінології¹, політичній віктимології², кримінальній політичній антропології³.

Певний внесок у розробку теоретичних і практичних проблем політичної злочинності здійснив Д. А. Квон, який 2008 році захистив дисертацію за темою «Політична злочинність: проблема концептуалізації та актуальні практики». Результатом проведеного дослідження стало розуміння політичної злочинності як системи особливо небезпечних протиправних діянь, які вчиняються з політичних мотивів та посягають на відносини отримання, розподілу і здійснення політичної влади, державно-конституційний лад, суспільний устрій. Крім того запроваджені до наукового обігу поняття «бюрократична злочинність» (підсистема політичних злочинів, вчинених посадовими особами і які мають антидержавний характер) та «електоральна злочинність» (підсистема політичних злочинів, вчинених в умовах виборчого процесу і які посягають на політичні права громадян)⁴.

Високим евристичним потенціалом та глибоким теоретичним обґрунтуванням відзначаються й чисельні праці Д. А. Шестакова, присвячені різним аспектам політичної кримінології. Серед них звертає на себе увагу монографія «Злочинність

¹ Кабанов П. А. Криминальный политический вандализм как объект политико-криминологического познания: понятие и содержание / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 6. – С. 52–55.

² Кабанов П. А. Виктимогенность политических режимов как одна из проблем современной российской политической криминологии: понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 9. – С. 51–52; Кабанов П. А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных направлений криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 30–32; Кабанов П. А. Криминальная политическая виктимология как междотраслевая частная криминологическая теория: понятие и предмет / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 9. – С. 51–56.

³ Кабанов П. А. Криминальная политическая антропология как частная политико-криминологическая теория : лекция / П. А. Кабанов. – Нижнекамск : Нижнекамский филиал МГЭИ, 2006. – 55 с.

⁴ Квон Д. А. Политическая преступность : проблема концептуализации и актуальные практики : автореф. дисс.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Квон. – М., 2008. – С. 5.

політики. Роздуми кримінолога. 2013»¹. В ній вчений викладає міркування з приводу криміногенних значущих ефектів глобалізації та формування нових викликів для кримінології «постліберального» формату; пропонує до використання в науковому обігу та обґрунтовує такі категорії як «глобально-американізована злочинність», «планетарна олігархічна злочинна діяльність»; визначає концептуальні засади кримінологічної оцінки фактів злочинних втручань в політику суверенних держав; кримінологічні аспекти діяльності приватних військових компаній. Загалом, наявні в монографії положення вирізняються неординарністю постановки наукових проблем та оригінальністю пропонованих шляхів їх вирішення. Разом з тим, лишаються не в повній мірі розкритими окремі питання концептуального характеру, зокрема щодо природи, закономірностей та проявів злочинності (криміногенності) політики.

У 2013 році ще одним російським дослідником, О. В. Зоріним, захищено дисертацію «Політична злочинність: кримінологічний аналіз»², в якій набули подальшого розвитку наукові уявлення про природу політичної злочинності, а також про форми її прояву, серед яких автор виділяє дві – політичний екстремізм та політичне шахрайство. Також запропоновано окремі заходи удосконалення системи протидії політичній злочинності, які представляють певний науковий інтерес для кримінологічної науки.

Протягом 1998–2015 рр. в російських періодичних виданнях виходить низка наукових статей під авторством Ю. С. Апухтіна, В. М. Бурлакова, Г. М. Горшенков, Є. С. Гундаря, О. П. Данилова, С. У. Дикаєва, А. І. Долгової, П. О. Кабанова, Н. Ф. Кузнецової, В. С. Кононова, Ю. М. Климової, Р. Р. Латфулліна, В. В. Лунєєва, Т. В. Макарової, Т. В. Наумової, В. С. Овчинського, О. В. Петровського, А. І. Салахової, Н. А. Силаєвої, А. Л. Сморгунової, В. С. Устінова, Д. А. Шестакова, В. О. Шабаліна, Л. Л. Штофера та ін. Вони присвячені розробці широкого спектру проблем, що вхо-

¹ Шестаков Д. А. Преступность политики. Размышления криминалога. 2013 / Д. А. Шестаков. – СПб. : ИД «Алеф-Пресс», 2013. – 224 с.

² Зорин А. В. Политическая преступность: криминалогический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – 24 с.

дять до предметної сфери політичної кримінології: від аналізу феномену політичної злочинності, його трансформаційних тенденцій у глобалізованому світі й до кримінологічного аналізу діяльності приватних військових компаній, «кольорових революцій» як технології політичного управління тощо.

Цілком зрозуміло, що означений масив наукової інформації вплинув й на вітчизняну кримінологічну доктрину, яка, втім, зберегла риси гносеологічної автономності, в тому числі й з проблем політико-кримінологічного значення. Зауважимо, що із здобуттям Україною незалежності та зміною парадигми наукового бачення історичного процесу, економічних законів і закономірностей, принципів державного будівництва, місця людини в пріоритетах публічного адміністрування, відбулися зрушення й в кримінологічній науці. 90-ті роки відзначились переосмисленням ролі держави у суспільному розвитку, постановкою низки важливих у теоретичному та практичному плані питань про криміногенні ефекти політичного управління.

У 1997 році світ побачила монографія В. І. Шакуна «Влада і злочинність», в якій автор наочно актуалізував проблему інституційного синтезу органів державної влади та організованих злочинних угруповань, дисфункції політичної системи. Так, – зазначає вчений – до середини 90-х років ХХ ст. відбулося поєднання, злиття «державних бюрократів всіх рівнів, «тіньової номенклатури», лідерів тіньового і напівтіньового підприємництва та ієрархії кримінального світу. Вони здійснюють тотальний контроль за розподілом і перерозподілом власності і економічних ресурсів, за сферою виробництва, зовнішньоекономічною діяльністю, за політикою загалом. Отримавши економічну базу із «тіні», на політичну арену починають виходити лідери кланів та їх представники і вимагають свого визнання. Вони купують ключові посади на різних рівнях влади. На думку політологів, оголошена всенародна боротьба з корупцією стала певною нормою суспільно-політичного життя, а тому успіхів у боротьбі з нею найближчим часом не передбачається»¹. Вказана праця послугувала інтенсифікації подальшого наукового пошуку у напрямі виявлення, описання, пояснення криміногенності політики, впливу на неї організованої злочинності та продукування політичної кримінальної активності.

¹ Шакун В. І. Влада і злочинність / В. І. Шакун. – К. : Пам'ять століть, 1997. – С. 114.

В цьому аспекті звертає на себе увагу дисертація О. М. Литвака «Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект)» (2001 рік), в якій знайшли своє відображення низка концептуальних положень не лише щодо державного впливу на злочинність, а й щодо кримінальних складових функціонування апарату держави. Зокрема, вчений зазначає: «Між державою та злочинністю складаються неоднозначні співвідношення. Державна влада історично приречена дбати про правопорядок, тобто стримувати зростання злочинності, без чого держава гине. З іншого боку, державні функції безпосередньо виконують посадові особи – від президента (монарха) до рядового функціонера. Їхні особисті інтереси та уподобання під час виконання посадових функцій, часом не збігаються з державними. Внаслідок цього в надрах державних владних структур виникає криміногенний осередок корупції та невігластва, що обумовлює дисфункцію влади і негативно впливає на динаміку злочинності. Тому всупереч добрим намірам деякі державні рішення в галузі економіки, соціального забезпечення населення, освіти і культури сприяють зростанню злочинності, тобто є криміногенними»¹.

Знайшли своє висвітлення у вказаній роботі також й окремі питання криміногенного впливу держави, сконцентровані довкола репресивних публічних практик, які зумовлюють надмірну криміналізацію населення, а також кримінальної активності представників влади, переродження держави з правової в неправову². Так, ознаками «неправової держави-злочинця» автор називає: «1) пануюча легально визнана ментальність, яка поділяє світ на дві ворожі частини, на своїх та чужих; 2) жорстка нормативізація всіх сфер соціального життя; 3) авантюрний характер соціальної практики; 4) криміналізація соціального життя; 5) інволюція та бруталізація правосвідомості, які породжують масову квазівідомість: «комуністичну переконаність» замість правової психології, несправедливість замість справедливості, режимне існування за-

¹ Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – С. 12.

² Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Литвак Олег Миколайович ; Національний університет внутрішніх справ. – Х, 2001. – С. 40–53.

мість свободи і т. ін.»¹. Викладені міркування лягли в основу теоретизування довкола феномену політичної злочинності, який тепер мислився як суть злочинності посадових осіб органів державної влади, політично позначеного їх симбіозу з представниками великого бізнесу, організованих злочинних угруповань. Окрім цього наочно було продемонстровано криміногенні наслідки позаполітичного характеру, які настають в результаті тривалого функціонування державного апарату з ознаками кримінальної зараженості.

Через два роки після захисту О. М. Литваком докторської дисертації друком виходить монографія Н. А. Зелінської «Політичні злочини в системі міжнародної злочинності» (2003 р.). В ній вченою здійснено ґрунтований аналіз еволюції уявлень про політичний злочин і політичну злочинність, міжнародні злочини та місце в них політичних злочинів. Особливо цінними з наукової точки зору видаються положення монографії присвячені наднаціональним політичним злочинам, які характеризуються кризь призму нюрнберзької, постнюрнберзької, «гаазької» та «римської» моделей міжнародно-правового політичного злочину². Виділені теоретичні й нормативно-правові концепти політичних злочинів сприяли поглибленню наукового розуміння їх природи, зокрема з урахуванням практики міжнародної кримінальної юрисдикції.

У 2006 році Н. А. Зелінською захищено докторську дисертацію за темою «Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину». Не дивлячись на предметну приналежність цієї роботи до спеціальності 12.00.11 – міжнародне право, вважаємо, що вона представляє безпосередній кримінологічний інтерес, адже є комплексною науковою працею, положення якої забезпечують формування цілісної міжнародно-правової концепції міжнародних злочинів у контексті міжнародної протидії злочинності.

Автор доходить безспідставного висновку: не все, що заборонено національним кримінальним правом, є злочинним з позиції міжнародного права, і не все, що не заборонено національним кримінальним правом, є незлочинним. Цей підхід формує сучасне міжнародно-правове розуміння міжнародного

¹ Литвак О. М. Вказана праця. – С. 49.

² Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности : монография / Н. А. Зелинская. – Одесса : ФЕНІКС, 2003. – С. 162–276.

злочину як діяння, що є посяганням на загальнолюдські цінності і підлягає солідарному кримінальному переслідуванню держав або світового співтовариства в цілому. Формальний поріг поняття «злочин» відсувається за межі національного права, з огляду на що значення суб'єктивного фактору – розсуду законодавця – знижується; водночас підвищується значимість міжнародно-правових критеріїв кримінально-каранної поведінки. Категорію міжнародно-правових злочинів, чи «злочинів з міжнародного права» (*crimes under international law*), складають діяння, що криміналізовані міжнародним правом і потенційно підпадають під міжнародну кримінальну юрисдикцію. Вони є «макрозлочинами», які формують «наднаціональну» злочинність (макрозлочинність) і «не вміщаються» у рамки національного права і національних юрисдикцій¹. З огляду на це Н. А. Зелінська пропонує до використання у науковому обігу категорії транснаціональне кримінально-превентивне право, що регламентує взаємодію держав у попередженні злочинності². Така позиція в цілому видається слушною та може бути використана для подальшого розвитку міжнародної системи протидії злочинності загалом та політичній злочинності, зокрема, в тому числі й в контексті права міжнародної безпеки.

Фундаментальною для вітчизняної науки кримінології виявилась монографічна праця В. М. Дрьоміна «Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства» (2009 р.). В ній представлено нове бачення природи злочинності як соціальної практики, що є виявом та водночас фактором дисфункції соціальних інститутів. Окремий же інтерес в контексті політико-кримінологічної проблематики представляють судження вченого про деінституціоналізацію та криміналізацію влади. Поступова деінституціоналізація влади та втрата державними інститутами довіри своїх громадян – зазначає В. М. Дрьомін – зумовлена проникненням криміналітету в бізнес, а кримінального бізнесу – до влади. І далі: «...кримінальність влади стала її самостійною властивістю, а в багатьох випадках і функці-

¹ Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Наталія Анатоліївна Зелінська ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – С. 406–407.

² Там само. – С. 409.

ональною ознакою»¹. В цьому ключі політична злочинність бачиться саме як дисфункція політики, яка, в свою чергу, обумовлює криміногенний вплив не решту складових суспільного життя, детермінуючи загальну (неполітичну) злочинність. Розвиток думки у цьому напрямі сформував додаткові наукові підстави для дослідження криміногенності політики як її специфічної властивості, дія якої має розгалужену мережу соціально-деструктивних наслідків.

Також у 2009 році світ побачила монографія П. Л. Фріса «Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини». В ній розглянуто поняття, зміст, типи, джерела та принципи політики України у сфері боротьби зі злочинністю як самостійного напрямку внутрішньої правової політики держави. Проаналізовано комплекс проблем, пов'язаних із дотриманням прав людини в процесі реалізації кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політики країни. Чільне місце в ній приділяється обґрунтуванню заходів щодо підвищення ефективності державної політики у сфері боротьби зі злочинністю². Вказана монографія склала потужний науковий фундамент окремих аспектів політико-кримінологічного наукового пошуку, які стосуються кримінально-превентивного потенціалу політичних практик. Разом з тим, у цій праці здебільшого аналізується сутність та можливості спеціальних видів державних політик, що лишає вільними предметні сфери пізнання, окреслені неспеціалізованим політичним впливом на злочинність.

У 2010 році Г. В. Маляр захищено дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук за темою «Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології», в якій здійснено досить вдалу спробу дослідити феномен політичної злочинності в зарубіжній кримінології через розуміння його генези, детермінації, дослідження особи політичного злочинця та специфіки заходів запобігання³. Разом з тим, поза увагою зали-

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 269, 272.

² Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини : монографія / П. Л. Фріс. – Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – С. 2.

³ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 17.

шилась низка теоретичних та суто прикладних питань, пов'язаних із співвідношенням поняття про політичних злочину за національним та міжнародним правом, особливостями оцінок політичних практик як злочинних різними суб'єктами політичної діяльності, стратегічними засадами протидії політичній злочинності тощо.

Оригінальністю постановки комплексу наукових політико-кримінологічних проблем відзначається монографія О. М. Бандурки «Про владу та злочинність» (2012 р.)¹. В ній автор звертає увагу на зв'язок між способом правління та загальнокримінальною злочинністю, а також на сучасні проблеми ісламського радикалізму й тероризму, очікувані для України ризики від протистояння західної і східної цивілізацій з урахуванням етнопсихологічного, культурно-географічного та геополітичного становища нашої держави. Свій розвиток в цій монографії знайшли також і положення про криміногенний потенціал в діяльності органів державного управління, вплив на них організованої злочинності та, відповідно, дисфункцію політичної системи.

У 2013 році Г. В. Кохан публікує монографію «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз». Ця праця присвячена аналізу наукових підходів, які застосовувалися до вивчення політичної корупції протягом ХХ століття і поточної ситуації з вивченням цього явища в академічній сфері. Чільне місце в цій роботі посідає аналіз і узагальнення існуючих визначень політичної корупції, а також їх кореляції з такими термінами, як «корупція у політиці» і «бюрократична або адміністративна корупція». Окрема увага в ній приділяється аналізу сильних і слабких сторін різних іноземних і вітчизняних методик дослідження явища політичної корупції. Також зроблено оцінку взаємовпливу і взаємозв'язку двох типів корупції – політичної та бюрократичної – на процес їх становлення й перебігу². Загалом, викладені в монографії положення забезпечується цілісне бачення наукового розвитку поняття про політичну корупції та суміжних з нею феноменів.

¹ Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – 389 с.

² Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – С. 2.

У цьому ж руслі здійснене дисертаційне дослідження О. Ю. Бусол за темою «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.). Воно відзначається глибиною наукового опрацювання важливих для сучасної кримінологічної науки і практики проблем відтворення корупції в Україні, в тому числі і як наслідок розвитку, загострення міжсистемних політико-економічних, політико-правих соціальних конфліктів. Автор доходить обґрунтованих висновків про те, що загальна тенденція еволюції корупційних відносин в Україні в сучасний період – це поступове перетворення їх форм до олігархічної моделі. Олігархізація політичної влади в Україні є однією зі специфічних форм організованої корупційної злочинності. Специфіка полягає в тому, що для олігархізації характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію управління масами в державі завдяки пасивності, недосконалості правової свідомості та культури громадян. Існуюча проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва України, унеможливорює розвиток демократії та сприяє поширенню корупційної злочинності¹. Таким чином, означена робота містить в собі систему додаткових аргументів на користь позиції про інституціоналізацію злочинних політико-корупційних практик, що сприяють закріпленню та поглибленню дисфункції органів державної влади та політичної системи в цілому.

Протягом 2000–2015 рр. в Україні світ побачила низка наукових статей під авторством О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. І. Борисова, В. В. Василевича, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, С. О. Зелінського, Н. А. Зелінської, П. В. Когута, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, Г. В. Маляр, С. Л. Стрельцова, В. О. Тимошенка, П. Л. Фріса, В. В. Циганова, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко та інших вчених, які зосередили свій науковий пошук на тих чи інших політико-кримінологічних проблемах. В них порушується низка актуальних питань щодо сутності, проявів політичної злочинності, впливу на неї геополітичних чинників, її правової оцінки (в тому числі й міжнародно-правовому вимірі), інституціонального характеру, а також кримінологічної політики тощо.

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Бусол. – К., 2015. – С. 24.

Окремо звертають на себе увагу праці (наукові статті) В. О. Глушкова, присвячені кримінологічно значущим аспектам геополітичних взаємодій у сучасному світі, а саме: «Геополітико-правові проблеми створення зони антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні» (2004 р.)¹, «Створення системи антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні» (2009 р.)², «Україна : конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку» (2010 р.)³, «Конфліктогенні зони нового світового порядку в аспекті української геополітики (політико-кримінологічний аналіз)» (2013 р.)⁴ та ін. В них вчений докладно описує, пояснює роль сучасних геополітичних факторів у процесах дестабілізації криміногенної обстановки в Україні, регіоні й світі; пропонує прогнози розвитку геополітичних протистоянь та місце в них України і як суб'єкту і як об'єкту впливу за визначеними напрямками й у конкретних формах. Сформований в цих працях науковий доробок складає базу для розгортання подальших кримінологічних досліджень зовнішньополітичних загроз національній безпеці як проявів міжнародної політичної злочинності, відповідних кримінально-превен-тивних заходів.

Не дивлячись на суттєві напрацювання вітчизняних вчених у сфері політико-кримінологічних проблем, слід визнати, що в Україні так і не сформовано окремої галузі політичної кримінології. На нашу думку, це може бути пояснене стійкістю гносеологічної традиції у розвитку кримінологічної науки, в структурі якої не прийнято виокремлювати галузі; не розроблено критеріїв галузевої диференціації та, власне, поняття галузі кримінології, її складових, логіки побудови, співвідношення з іншими складовими

¹ Глушков В. О. Геополітико-правові проблеми створення зони антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні / В. О. Глушков // Актуальні проблеми політики. – 2004. – № 20. – С. 60–71.

² Глушков В. О. Створення системи антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні / В. О. Глушков // Альманах кримінального права. – 2009. – Вип. 1. – С. 172–190.

³ Глушков В. О. Україна: конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку / В. О. Глушков // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 54. – С. 294–303.

⁴ Глушков В. О. Конфліктогенні зони нового світового порядку в аспекті української геополітики (політико-кримінологічний аналіз) / В. О. Глушков // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 107–117.

науки. Натомість узвичаєним є структурування кримінології на загальну та особливу частину з додатковим виділенням загальної та окремих (приватних) теорій злочинності, а також концепцій протидії їй.

Саме у руслі формування окремої кримінологічної теорії слід сприймати спробу формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, що має заповнити низку вільних зон наукового пошуку пов'язаних, передусім, із удосконаленням, узгодженням, систематизацією відповідного понятійного апарату, розробкою концептуальних питань щодо сутності, проявів та заходів зниження криміногенності політики, а також стратегій і конкретних рекомендацій щодо використання потенціалу політичного управління в цілях протидії злочинності. Очікуваний результат полягає у виробленні комплексного, предметно структурованого знання про кримінологічно значущі аспекти функціонування політичної системи та її інститутів: як криміногенних ефектів (політичної злочинності та політичних криміногенних факторів), так і антикримінальних їх можливостей. Таким чином, має бути забезпечено доповнення загальної теорії кримінології у відповідності до диференціації наукового забезпечення протидії злочинності, детермінованої протиріччями в чотирьох базових соціальних підсистемах: економічній, політичній, правовій та культурно-психологічній (духовній).

Відомо, що структура наукової теорії представлена відмінними її елементами та відношеннями між ними, що виникають в залежності від її оточення – емпіричних даних та більш загальних теоретичних знань. З числа останніх визначальними для наукової теорії є філософські ідеї¹. Відтак, завершальним етапом гносеологічної частини політико-кримінологічної теорії протидії злочинності є визначення її методологічних засад, які відобразатимуть, перш за все, вихідні принципи настанови, засадничі положення філософського рівня опрацювання, а також заснованих на ньому загальнонаукових та спеціально-наукових дослідницьких методів і підходів.

¹ Будко В. В. *Философия науки : учебное пособие* / В. В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – С. 33.

1.3 Методологія дослідження політико-кримінологічних проблем

Методологія, як науково світоглядна система координат, є своєрідною дослідницькою орієнтацією, установкою, диспозицією суб'єкта пізнавальної діяльності. Під нею прийнято розуміти теорію наукового пізнання¹, а також вчення про методи та засоби наукової діяльності². Методологія кримінології – це основа кримінологічного мислення як різновид «соціально-правового мислення» у сфері протидії злочинності, концепція якого на високому рівні розроблена А. Е. Жалінським³. Будучи загальнотеоретичним вченням про методи, способи пізнання та перетворення дійсності, методологія передбачає розробку, по-перше, основоположних підходів, прийомів формування та розвитку кримінологічної теорії, а по-друге, спеціально-наукових методів, що застосовуються в кримінологічній діяльності⁴.

Певна річ, що методологія кримінологічного дослідження не є відособленою, автономно функціонуючою, а включена у систему знання, що характеризується більш загальним рівнем теоретичного узагальнення, універсалізації. Це пояснюється тим, що як в юриспруденції, так і в інших галузях знання досить чітко розрізняють методи філософського, загальнонаукового та спеціально-галузевого рівня⁵. На філософському рівні обґрунтовуються відповідні філософські категорії та поняття (історичне та логічне, конкретне та абстрактне тощо) в їх методологічному сенсі, а також система світоглядно обумовлених принципів пізнання⁶. На загальнонауковому – методи, які використовуються більшістю

¹ Рузавин Г. И. Методология научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 11.

² Будко В. В. Философия науки : учебное пособие / В. В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – С. 7.

³ Жалинский А. Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью / А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1986. – 192 с.

⁴ Горшенков Г. Н. Криминология: научные инновации : монография / Г. Н. Горшенков. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородского госуниверситета, 2009. – С. 46.

⁵ Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. – М. : Прогресс, 1981. – С. 59.

⁶ Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – С. 27.

наук, а на спеціально-галузевому – методи, що діють у межах однієї або декількох суміжних наук (наприклад, техніко-юридичний, порівняльно-правовий метод)¹.

На цій же концептуальній основі ґрунтуються і рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства», згідно з якими будь-які правові явища можуть бути пізнані на таких методологічних рівнях: а) філософському (світоглядному); б) загальнонауковому; в) спеціально-науковому як юридичної науки, так і неюридичних наук (економіка, політологія, соціологія, психологія, математика, кібернетика тощо)². Цілком зрозуміло, що й методологія дослідження політико-кримінологічних проблем має виходити з вказаної рівневої диференціації та передбачати необхідну специфікацію пізнавального інструментарію щодо власних предметних особливостей. У зв'язку з цим слід, передусім, чітко розуміти сутність політико-кримінологічних проблем: чим вони є та в чому полягає їх міждисциплінарний характер, який вимагатиме відповідного методологічного компонування?

Проблема за визначенням є суперечністю, протиріччям між наявною інформацією, вихідними об'єктами й процесами (їх станами) та очікуваними результатами оперування ними чи перетворення їх онтологічного зрізу як самостійних гносеологічних одиниць або ж як елементів взаємодії у бажаних формах, напрямках і т.п. Звідси – предметні контури методологічного забезпечення окреслюються спільними площинами політологічної й кримінологічної наук. Там, де виникає протиріччя між легальними, легітимними загальносоціальними, груповими цілями функціонування політичних інститутів та особистими чи вузькокорпоративними факторами їх використання (участі в них), що інтегровані до детермінаційного комплексу злочинності – формується й проблема політико-кримінологічного порядку, політика набуває криміногенних властивостей.

¹ Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. – Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 30–32.

² Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства» // Вісник Академії правових наук : зб. наук. праць ; редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 1997. – № 1(8). – С. 150–154.

Власне, криміногенність політики є першою зоною генерації політико-кримінологічних проблем. Останні виявляються як у впливі дисфункцій політики через каскад проміжних елементів соціальної детермінації на комплекс факторів злочинності, доповнюючи та загострюючи його, так і у продукуванні політичної злочинності, яка, своєю чергою, включена в механізм криміногенної самодетермінації. Вочевидь, їх дослідження вимагатиме специфічного поєднання методів пізнання, що використовуються і у кримінології, і у політології, соціальній філософії і психології, теорії управління.

Друга ж зона пов'язана з протиріччями, що формуються на ґрунті практико-перетворювальної діяльності кримінально-превентивного спрямування з використанням можливостей політичного управління. Цілі останнього *a priori* знаходяться за межами завдань щодо протидії злочинності. Тому наукове розроблення механізмів інтеграції політичних і кримінологічних практик вимагатиме знову таки комбінаторики у площині методологічних засад, прийомів.

З огляду на специфіку політико-кримінологічних проблем, їх підкреслено міждисциплінарний характер, вважаємо, що методологія їх дослідження має відповідати вимогам *комплексного підходу*. Використання одного методу чи концепції (теорії) з великою часткою вірогідності здатне привести до некоректних висновків, адже наукою й досі не вироблено (та й навряд чи це можливо в принципі) універсальної багаторівневої, історично-синтетичної методологічної орієнтації.

Зауважимо, що філософський рівень методології через його найвищий рівень універсалізації становить фундамент наукової теорії чи-то окремого дослідження. Тривалий час українська кримінологічна наука радянського та пострадянського етапів свого розвитку послуговувалася догматами діалектичного матеріалізму. Слід віддати належне цій методологічній конструкції, завдяки оперування якої вітчизняна теорія кримінології збагатилася фундаментальними положеннями про особистість злочинця, детермінацію злочинності, управління діяльністю щодо протидії злочинності тощо. Разом з тим, не можна не відмітити й суттєве послаблення її евристичного потенціалу в умовах сучасного постмодерного суспільства, в якому інформаційні взаємодії, альтернативні варіації об'єктивної реальності, переміщені у віртуальну площину, чинять вплив на ключові параметри соціодинаміки не

менший за своєю потужністю, аніж фактори виробничого, ресурсно-розподільчого характеру. Гегелівський суб'єктивний ідеалізм, як гносеологічна підстава, стимул формування діалектичного матеріалізму, все в більшій мірі доводить свою життєздатність, а надто в ситуаціях інтерпретації знання соціальних, в тому числі й політичних, акторів, що враховується в процесі розуміння значення і причин їх поведінки. Це ж стосується і девіацій, в тому числі й кримінальних, у політичній сфері суспільних відносин.

Окрім того, закони й принципи організації та руху матерії, які під впливом пануючої ідеології та яскраво вираженої політичності науки, в значній мірі вимушено були перенесені радянськими кримінологами на злочинність, закономірності її відтворення, що не в повній мірі відповідає сучасним уявленням про її природу як феномену, соціальної практики, властивості суспільства. Запроваджене статистично-видове структурування злочинності на підставі співвідношення загального, особливого та одиничного (вся злочинність, її види та окремі злочини) виявляється спрощенням та не відповідає її сутності. Найбільш виразно воно проявляється на рівні логічного зіставлення причин злочину та злочинності, що не можуть бути цілком зведені до порівнюваних категорій, виявляють самостійні детермінаційні складові. Саме тому кримінологічне дослідження сучасних проблем, пов'язаних з детермінацією злочинності, особливо тих її видів, які в значній мірі мають неонтологічні, конструктивістські підстави (тобто в їх основі знаходяться так звані фікції), вимагає компліментарної методологічної концепції, що задовольняла б вимогам комплексності та системності, онтологічного (матеріалістичного) та трансцендентного (духовного, ідеального, ірраціонального).

Однак варто одразу зробити окреме застереження щодо використання в кримінології метафізичних методологічних концепцій. Воно полягає у тому, що на противагу діалектичному матеріалізмові, соціальна та індивідуальна метафізика, яка відстоюється деякими вченими (зокрема, Є. С. Жигаревим¹) як кримінологічна методологія, дійсно володіє потенціалом до зрушення шаблонів, способів розуміння злочинності, особистості злочинця, індивідуальної злочинної поведінки у бік використання

¹ Жигарев Е. С. Методология криминологии: проблемы, поиски, решения : монография / Е. С. Жигарев. – М. : Изд-во «Щит-М», 2012. – С. 167–237.

філософських, психологічних знань про гетерохорнність, екзистенційні закономірності рефлексії тощо. Але при цьому варто зберігати зв'язок з розумним емпіризмом, інакше існує ризик нівелювання практичної спрямованості кримінологічної науки, втрати нею зв'язку із об'єктивним соціальним запитом, містифікації висновків, їх відірваності від реальності.

В цьому контексті звертає на себе увагу думка І. М. Даньшина, який стверджує, що такою концепцією є *діалектичний детермінізм*¹. Ми поділяємо цю думку та вважаємо її цілком обґрунтованою. Діалектичний детермінізм забезпечує узгоджене поєднання на основі діалектичного методу пізнання (обґрунтованого в роботах В. Г. Ф. Гегеля, Л. Фейєрбаха та розвиненого у творчості Ф. Енгельса, К. Маркса та ін.), пізнавальних інструментів, найбільшою мірою адаптованих під швидкозмінний соціально-фактологічний контекст, а також, що головне, під розуміння логіки історичного процесу, в якій роль особистості є однією з ключових.

Діалектичний детермінізм обґрунтовує сутнісний зв'язок явищ та подій, пояснює їх походження і переродження, перехід з одного стану в інший, появу нових якостей. Він містить відповідь на питання, чи обумовлені явища світу у своєму існуванні і розвитку, чи має ця обумовленість регулярний або випадковий, неупорядкований характер². Діалектичний детермінізм – це вчення про об'єктивний всезагальний зв'язок одних явищ з іншими. Поняття зв'язку і взаємодії – його вихідні поняття.

Закон всезагального універсального зв'язку є ключовим для діалектичного детермінізму. Він полягає в тому, що жодне явище природи та соціального середовища не може відбутись безнаслідково. Кожне явище здатне породжувати наслідки свого існування і, в свою чергу, є наслідком існування інших явищ. Ця здатність об'єктивно необхідна, універсальна.

¹ Курс лекцій по кримінологии / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысодед ; под. ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голины. – Х. : «Одиссей», 2007. – С. 45.

² Кедров Б. Н. Научная концепция детерминизма / Б. Н. Кедров // Современный детерминизм. Законы природы / Ред. кол. : Г. А. Свечников, Н. Т. Абрамова, М. Ф. Веденов, Ю. В. Сачков. – М. : Мысль 1973. – С. 8.

Однак впровадження цього закону в дослідження соціальних процесів і явищ має бути продуманим, враховувати специфіку останніх. Справа в тому, що в останньому десятилітті ХХ століття актуалізувався характерний для всієї історії людства пошук універсальних законів конструювання соціальних систем. Цей процес супроводжується уніфікацією соціологічного, біологічного, фізико-математичного та іншого знання. Проголошується створення філософії світобудови як причинної системології, новим напрямком науки називається універсологія, що базується на міждисциплінарних дослідженнях причинної системології, космології, гносеології релятивізму, кардинальної психології, психосистемології, універсального управління, соціосистемології тощо¹. Поряд з цим спостерігається розвиток протилежного непричинного науково-філософського системологічного напрямку (в якому випадковості відводиться провідна роль) – синергетики. Однак на, на наше переконання, їх використання при дослідженні соціальних процесів і явищ, зокрема таких, що характеризують та супроводжують зв'язки правової, політичної системи і злочинності, є недоцільним та дещо передчасним. По-перше, через їх функціональну наукову незавершеність: вони визнаються науковими напрямками, а не наукою чи методологією зі сформованими і перевіреними методами дослідження². По-друге, ці напрямки знання по відношенню до соціального середовища на даному етапі їх розвитку фактично зводяться до редукціонізму, який не є продуктивним. У порівнянні з природничою сферою сфера соціальна володіє суттєвими специфічними ознаками. Одними з найважливіших у цьому контексті є, по-перше, принципова неможливість застосування закону збереження речовини і енергії для соціальних систем в повному обсязі і, по-друге, – трансцендентна природа людини, яка, за словами Е. Фромма, є гротеском Природи, іронією долі, єдиним представником живої матерії, який ніколи не є абсолютно задоволений власним становищем.

¹ Шепеленко Л. А. Преступность как система: попытка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко / МВД Украины, Луганск. гос. ун-т. внутр. дел. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – С. 24.

² Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Василькова. – СПб. : Издательство «Лань», 1999. – С. 12.

Зазначене обумовлює неможливість універсалізації, повної уніфікації природничого та соціального знання. Відтак, закон всезагального універсального зв'язку і принцип причинності у дослідженні політико-кримінологічних проблем не абсолютизуються. В той же час, оперування ними складає гносеологічне підґрунтя для допущення детермінації як такої, для ідентифікації конкретних протиріч із політичними факторами злочинності та чинниками політичної злочинності.

Ще однією засадою діалектичного детермінізму, як відомо, є *закон єдності і боротьби протилежностей (діалектичне протиріччя)*. Кожному об'єкту, що становить певну цілісність, властиві внутрішні суперечності, тобто такі складові, процеси й тенденції, які одночасно взаємообумовлюють та взаємовиключають одне одного. Це – універсальний закон світобудови, що знаходить своє відображення у поясненні взаємодій практично на всіх рівнях і кісної, і живої матерії: від будови атому до міжсистемної соціальної взаємодії. Він описує джерело і механізм саморуху та саморозвитку того чи іншого соціального цілого, в тому числі й політичної, правової, економічної, культурно-психологічної підсистем та злочинності як результату їх некоректної взаємодії та, водночас, чиннику впливу на них. Вочевидь, немає жодного суспільства, яке б не було внутрішньо суперечливим. А, як відомо, соціальні суперечності, протиріччя визнаються однією з глобальних детермінант злочинності. Джерела та конкретні форми таких протиріч можуть набувати різного характеру й проявлятися у різних сферах. У цьому контексті не є винятком і політична система, політика як соціальний інститут, протиріччя у функціонування якого, як буде доведено далі, здатні набувати криміногенного характеру, продукувати самостійний соціально-правовий феномен – політичну злочинність.

Методологія діалектичного детермінізму обов'язковою своєю складовою має також й *принцип історизму*, використання якого в дослідницькій практиці дозволяє враховувати генезу того чи іншого об'єкту й встановити, таким чином, або тенденцію його розвитку, або деградації. І це є вельми важливим моментом. Справа в тому, що розвиток будь-якого об'єкту (явища, процесу) не тотожний категорії взаємодії. Цілком зрозуміло, що статика, як така, не властива ані об'єктивному, ані суб'єктивному світові, елементи якого перебувають у безперервному русі. Однак лише той рух, який характеризується спрямованістю (вектором), постійним

ускладненням його складових, наступністю (поступовістю, спадковістю, етапністю), незворотністю процесу змін може бути ідентифікований із розвитком. Встановлення таких ознак численних взаємодій, в тому числі й у політичній системі, може бути здійснено виключно на основі відповідної ретроспекції, тобто з використанням принципу історизму. В нашому дослідженні він знайшов своє застосування в ході аналізу сутності та ознак політичних злочинів, їх соціально-правового, історичного релятивізму, особливостей міжнародних чинників оцінок політичних злочинів тощо.

Слід також бути свідомими й того, що коли йдеться про намагання здійснити опис, надати пояснення, сформулювати прогноз певних станів, тенденцій, феноменів, що зароджуються, змінюються, елімінуються у певній соціальній підсистемі, якою, зокрема, є політична у відриві від контексту широкоформатної, динамічної, багатосторонньої й різноспрямованої взаємодії з іншими підсистемами та інститутами, отримувані висновки не можуть розглядатися як науково обґрунтовані. Звідси – вимога оперування в гуманітарних, кримінологічних дослідженнях *принципом системності*.

Системність як принципи і як властивість апіорі передбачає констатацію деякої цілісності, що відтворює ознаки системи – упорядкованої сукупності взаємопов'язаних елементів. В гегелівській діалектиці системність пов'язується із сутністю. Остання не може бути ані неупорядкованою та незв'язною, ані елементарною, внутрішньо неструктурованою. Тож будь-яка онтологічна чи конструктивіська цілісність, якщо вона такою мислиться, має підпорядковуватись закономірностям системної організації, розвитку й взаємодії, які детально розглядалися в роботах Л. фон Берталанфі, І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга та ін. Такі властивості цілком можуть і мають екстраполюватися на політичну систему (що ґрунтовано досліджується політологічною наукою) та інші соціальні підсистеми, процес взаємодії яких далеко не завжди має гармонійні, несуперечливі характеристики. Внутрішньо-системні інституціональні дисфункції невідворотно призводять до нарощування конфліктогенного, в тому числі й криміногенного, потенціалу міжсистемних взаємодій, реалізація якого лежить і в основі детермінації політичної злочинності, відтворення політичних факторів загальної злочинності.

Однак не лише в дослідженнях політико-криміногенної детермінації знайшов своє використання принцип системності. Чи-

малу роль для виявлення та описання відмінностей у підходах до оцінок певних політичних практик як злочинних чи незлочинних відіграли положення системного релятивізму. Згідно положень останнього, зокрема, в роботі встановлено та обґрунтовано системні правові, політичні та культурні фактори оцінок політичних злочинів, динаміка яких відбувається у історично неоднакових темпах, напрямках, формах. Звідси й принципи відмінності у сприйнятті злочинності чи допустимості (соціальної корисності) в різних народах, державах та у різні періоди часу певних політичних практик, що впливає не лише на їх правову оцінку, а й на конкретні політичні (в тому числі і військові) акції регіонального та глобального масштабу.

Варто акцентувати на тому, що специфіка політико-кримінологічних проблем, як суть проблем управлінських, що ґрунтуються на поширенні протиріч між чинниками публічного адміністрування й загальним культурним, економічним, масово-психологічним соціальним контекстом, окрім діалектико-детерміністичних настанов для свого належного осмислення вимагають також й особливого підходу для опрацювання понять, символів, явищ та феноменів, їх розмежування, вичленування дійсних факторів взаємодії, розвитку і об'єктів впливу. Таку роль в цьому дослідженні відіграє *феноменологічний підхід*. При цьому важливо зауважити, що він ґрунтується не на феноменалізмі І. Канта та А. Шопенгауера як філософії радикалізації (а тому й теоретизації) гносеологічного суб'єктивізму, а на феноменології як практичній методології.

Історично феноменологія зародилася в Новий час як інтелектуальна реакція на окремі наукові константи, на очевидність як таку у буденності, що ґрунтувалася не на природі речей, а на їх суб'єктивних образах. Зрозумівши принципову обмеженість людського пізнання чистих сутностей, Е. Гуссерль – основоположник феноменології, – звернувся до проблеми самого процесу пізнання, тобто того, що Г. В. Ф. Гегелем було названо рефлексією – проміжної ланки-процесу між річчю самою в собі та поняттям про неї.

Власне кажучи, феноменологія народилася як продовження кантівської аналітики апіорного синтезу та гегелівської діалектики, оформленої у логіці пізнання. В останній Г. В. Ф. Гегель виділяв три принципово не тотожні елементи: сутність, рефлексія, явище, поняття. Зокрема, у своїй відомій «Енциклопедії» філософ зазначав таке (мовою перекладу): «Сущность есть понятие как

положенное поняття; в сфері сутності определения суть лише *относительные*, но ещё не рефлексированные в себя самое; поэтому поняття здесь не есть ещё *для себя*... Сущность есть бытие, ушедшее *в самое себя*, или сущим *в самом себе*.; отличие сущности от непосредственного бытия составляет рефлексия, её видимость в себе самой, и эта *рефлексия* есть отличительное определение самой сущности...Точка зрения сущности представляет собой точку зрения рефлексии... Отношение с собой в сфере сущности есть форма тождества, *рефлексии-в-самое-себя*...»¹.

Опосередкованість сприйняття є непереборним чинником суб'єктивізації об'єктивного. В сфері ж наукового пізнання – це є великою проблемою. Особливо, коли йдеться про дослідження соціальних конструктів, неонтологічних, мислимих об'єктів, якими сповнена сфера політики. Звідси випливає безліч ризиків, пов'язаних, передусім, із політичною заангажованістю кримінолога, який, не оперуючи достовірною інформацією про події, може не виявити належної критичності та методологічної виваженості у формуванні суджень про сутність та причини тих явищ, феноменів, що детермінуються політичними відносинами, покладаючись виключно на власні (в тому числі й зовнішньо продуковані, конструйовані) ціннісні установки у сфері політики. Крім того, навіть абстрагування від ціннісної підстави мислення не здатне цілком забезпечити належну коректність висновків без дотримання визначених процедур опрацювання фікцій, конструктів. Тут виникає потреба у описанні їх явища як зовнішнього прояву, так і феномену, що відображає сутність, дослідження якої здатне вивести дослідника на розуміння глибинних основ детермінації, що закладається в основу практико-перетворювальних рекомендацій.

В цьому сенсі феноменологічний метод (підхід) виявляється вельми продуктивним та плідним. Його основними прийомами, розробленими Е. Гуссерлем та розвиненими в подальшому Е. Махом, М. Мерло-Понті, М. Хайдеггером, М. Шеллером, К. Ясперсом та іншими вченими, є епохе та ейдетична редукція.

¹ Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. – Т. 1. – Наука логики / Г. В. Ф. Гегель / Отв. ред. Е. П. Ситковский. – М. : Мысль, 1974. – С. 264, 265, 268.

Епохе – означає ставити під сумнів загальноприйняті, очевидні судження про об'єкт і предмет сприйняття, дослідження¹. Застосування цього прийому пізнання політико-кримінологічних проблем в цій роботі дозволило здійснити спробу неупередженого кримінологічного аналізу окремих аспектів політичної діяльності радянської влади, міжнародних політичних, гуманітарних та військових практик, а також масових акцій протесту кінця 2013 – початку 2014 рр. (які увійшли до історії як «Революція Гідності»).

Ейдетична редукція – комплекс змінюваних поняття процедур, внаслідок яких елімінуються несуттєві, випадкові його ознаки. Те, що залишається – є феноменологічним залишком, ейдетичною сутністю, тобто інваріантним описанням об'єкту споглядання². Таким чином, інфільтрується максимальна кількість суб'єктивних нашарувань на понятті, що часто стають результатом термінологічної «засміченості» сучасної кримінологічної науки, та невідворотними процесами суб'єктивізації наукового пошуку. Відтак, ейдетична редукція – спосіб пізнання, що перебуває в площині рефлексії та логічних операцій з формування поняття, який дозволяє нівелювати значення несуттєвих ознак, підкресливши суттєві та, таким чином, наблизитись до розуміння феномену, але не на противагу, а в доповнення явищу. Його застосування надало змогу дослідити низку політико-кримінальних феноменів – політичний злочин і політичну злочинність, політичні репресії і терор, особистість політичного злочинця, – розмежувавши та, водночас, пов'язавши їх зовнішні прояви і сутності, природу.

Оперування методологічними настановами філософського рівня набуває структурованих рис завдяки загальнонауковим методам, серед яких в цьому дослідженні широко використовувались абстрагування, порівняння, моделювання, типологічний метод, метод системного аналізу.

Абстрагування – один із загальнонаукових методів пізнання, який ґрунтується на мисленневому переході від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку³. Результатом

¹ Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Н. Убальдо ; пер. с ит. Т. Н. Григорьевой, Л. А. Подпятниковой. – М. : БММ АО, 2006. – С. 436.

² Там само. – С. 438.

³ Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень / М. Т. Білуха. – К. : АБУ, 2002. – С. 43.

такого аналізу є наукова абстракція, оперування якою в процесі дослідження значно полегшує особливості сприйняття процесів та явищ, зокрема цілісного сприйняття соціальних підсистем, інститутів, в тому числі політики, права і злочинності.

Порівняння, поряд з абстрагуванням, є одним з основних загальнонаукових методів пізнання. Ще віддавна відомий постулат, що істина пізнається в порівнянні. Лише за допомогою виділення таких ознак певного предмета, явища, процесу, які відрізняють його від ряду подібних є можливим визначити його зміст, обсяг, надати, в кінцевому результаті, визначення і надалі ним оперувати. Цей метод знайшов своє застосування при визначенні таких ключових понять як «політична злочинність», «політичний злочин» тощо. Крім того, в поєднанні з типологізацією, метод порівняння ліг в основу виділення та дослідження особистості політичного злочинця, характеристика якого здебільшого є можливою на підставі протиставлення та порівняння критеріїв різної політично та кримінологічно значущої природи: ідеологія, спосіб, мотив злочину тощо.

Широко використовуваним у цьому дослідженні також є метод моделювання. Як зазначає С. Є. Віцин, метод моделювання характеризується всезагальністю: моделювати можна будь-який об'єкт; принципова можливість моделювання об'єктів будь-якої природи рівнозначна принциповій можливості їх пізнання¹. Метод моделюванням тісно пов'язаний з такими методами як абстракція, порівняння, аналогія. У нашому дослідженні моделювання було специфіковано до потреб кримінологічної науки: як ідеальні моделі виступили економічна, політична, культурно-психологічна, правова системи, зв'язки між ними, політична злочинність як результат недоліків у взаємодії вищевказаних соціальних підсистем, інтегративна система політико-кримінологічних практик.

Серед інших загальнонаукових методів особлива роль в дослідженні кримінологічного профілю належить системному методові. Принцип системності, в межах якого реалізується системний метод, забезпечує загальну орієнтацію щодо пізнання того чи іншого явища з позицій закономірностей системного цілого та взаємодії частин і утворення особливого гносеологічного зрізу (виміру) реальності. Якщо у системному підході виді-

¹ Віцин С. Е. Моделирование в криминологии : учеб. пособие / С. Е. Вицин. – М. : НИРИО ВШ МВД СССР, 1973. – С. 7.

лити одну з його сторін, зокрема основні правила та принципи його елементно-структурної методології, тоді можна говорити про системний аналіз, який є комплексом спеціальних процедур, прийомів та методів, що забезпечують реалізацію системного підходу¹.

Погоджуючись з Д. А. Лі, слід визнати, що системний підхід є однією з найефективніших методологічних платформ дослідження як природничих, так і соціальних явищ та процесів². Характерно, що теорія систем охоплює необхідні для будь-якого дослідження соціальних явищ базові положення структурного функціоналізму та гештальт-теорії і є, відтак, по суті синтетичною теорією.

Ключовими принципами вказаної теорії є: відмінність властивостей цілісної системи від властивостей складових даної системи; залежність кожного елемента, відношення у системі від його місця, функцій всередині цілого; кожен елемент системи може в свою чергу за наявності для того підстав розглядатися як система, а будь-яка система – як один із елементів більш загальної системи; поведінка системи є результатом не лише взаємодії всіх її елементів, але й впливу інших факторів. Вказана теорія претендує на роль універсальної у процесі пізнання явищ природи і суспільства. Однак, значення теорії систем для дослідження соціальних процесів не варто перебільшувати.

Як зазначалося, порівняно з природничою сфера соціальна володіє певними специфічними ознаками. Зокрема, важливо усвідомити неможливість застосування закону збереження речовини і енергії для соціальних систем в повному обсязі через трансцендентну природу людини. У зв'язку, дещо перебільшує, на нашу думку, Д. А. Лі, який вважає теорію систем (зокрема, модульну теорію соціуму як засновану на вказаній теорії методичу) «панатеєю від всякого лиха, єдиний засіб пізнання дійсності...»³. Соціум – це специфічна, відкрита, динамічна система. У суспільстві завдяки

¹ Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Луць Людмила Андріївна ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2004. – С. 38.

² Ли Д. А. Преступность как социальное явление / Д. А. Ли. – М. : Русский мир, 1998. – С. 42.

³ Там само. – С. 48.

життєдіяльності людей, наділених розумом, свободою волі та здатністю до творчої діяльності, детермінаційні зв'язки мають не функціонально-невідворотний характер (як у світі природи), а характер «ймовірнісної необхідності», тобто не фатальної невідворотності, а поліваріантності, в механізмі розгортання якої існують принципи обмеження щодо пізнання всіх суттєвих чинників впливу.

Разом з тим, теорія систем має у своєму арсеналі методи структурно-функціонального, факторного аналізу. Їх використання із врахуванням положень діалектичного детермінізму дозволило дослідити функціональну роль різних політичних інститутів у синхронізації соціодинаміки в цілому, з'ясувати кримінологічно значущі особливості проявів дисфункції політики, які поширюються й на структурні елементи правової, економічної, культурно-психологічної підсистем, зумовлюючи відповідні структурно-функціональні зрушення в них.

Серед спеціально-наукових методів у цій роботі широко використовувався юридико-догматичний, а також деякі статистичні та соціологічні методи, зокрема, контент-аналіз, експертні оцінки, невключене соціологічне спостереження. Їх значення є відомим широкій аудиторії, що звільняє нас від необхідності у наведення додаткових пояснень щодо особливостей їх застосування. Натомість на окрему увагу заслуговують деякі галузеві методології, що використовуються політологією, соціологією, кримінологією та які зорієнтовані на орієнтування дослідника в полі політико-кримінологічних проблем.

Перш за все зауважимо на питанні про методологію політ-економії, як основи розуміння генези політичних явищ. Щодо останньої – у науці склалося два базові підходи: формаційний та цивілізаційний. Основні положення формаційного підходу детально викладені в теорії економічних формацій К. Маркса і умовно можуть бути зведені до такого: по-перше, визнається принцип єдності людства й, відповідно, єдності культурно-історичного процесу; по-друге, визнається принцип історичної закономірності, тобто визнання стійких суттєвих, повторюваних зв'язків між людьми й результатами їхньої діяльності; по-третє, – принцип детермінізму, з визначальним значенням способу виробництва матеріальних благ, коли духовні явища мають вторинний, похідний характер; по-

четверте, – принцип прогресу, коли суспільство розвивається поступально, піднімаючись на дедалі вищі щаблі розвитку¹.

У цивілізаційному підході виділяються два напрями: теорія стадіального розвитку цивілізації та теорія локальних цивілізацій. Суть стадіальної теорії полягає в аналізі цивілізації, коли процес розвитку останньої умовно диференціюється на стадії (етапи) при одночасному збереженні єдності й цілісності прогресивного розвитку людства. Теорія локальних цивілізацій розглядає всесвітньо-історичний процес як сукупність історично сформованих спільностей, що займають певну територію й мають свої особливості соціально-економічного, політичного, правового й культурного розвитку. На думку численних учених-правників, саме остання теорія є найбільш продуктивною для розуміння національних особливостей правового буття².

Культурно-історичні типи цивілізацій, що мають свої особливості культурного й соціального розвитку, складають у М. Я. Данилевського 13 типів, або самобутніх цивілізацій, у А. Дж. Тойнбі – 6 типів, у О. Шпенглера – 8 типів. Слабкістю методології цивілізаційного підходу вважається аморфність критеріїв виділення типів цивілізацій, а сильний бік – урахування специфіки країн і регіонів; розгляд суспільних процесів через призму поліваріативності, багатифакторності розвитку; цілісність і єдність через зіставлення різних цивілізацій; зіставлення досягнень різних цивілізацій; тлумачення таких характеристик розвитку, як релігія, культура, менталітет³. Як зазначає М. Я. Данилевський, існування культурно-історичних цивілізаційних типів складає зміст всесвітньої історії й виражено в п'ятьох законах їх розвитку: по-перше, мовна основа, що забезпечує самобутність і духовні задатки культурно-історичного типу; по-друге, політична незалежність, оскільки немає жодної цивілізації, яка б склалася й існувала за її відсутності; по-третє, непорушність цивілізаційних засад кожного культурно-історичного типу при біль-

¹ Оборотов Ю. М. Традиції та новачі в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов Юрій Миколайович ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2003. – С. 14.

² Оборотов Ю. М. Вказана праця. – С. 15.

³ Энциклопедический словарь по культурологии / под общ. ред. А. А. Радугина. – М. : Центр. – 1997. – С. 409–411.

шому чи меншому впливові інших цивілізацій; по-четверте, цивілізація, властива кожному культурно-історичному типу, досягаючи досконалості, втілюється в певній політичній системі держав; по-п'яте, розвиток культурно-історичного типу, виражений у невідзначено тривалому періоді зростання й відносно короткому періоді процвітання, що виснажує його життєву силу¹.

Вважаємо, що протиставлення формаційного та цивілізаційного підходів є до певної міри відносним; вони відображають різні сторони історичного процесу. Перший, з огляду на діалектично-матеріалістичну традицію, – фокусується на виробничих відносінах. Другий же – визначає приматом загальнокультурні основи розвитку економіки, яка виявляється підпорядкованою тенденціям духу – суспільній етиці, розвитку особистості. Вочевидь, антипозитивістська дискусія про первинність буття та свідомості на сьогоднішній день себе вичерпала. Соціогенез є неподільним процесом, в якому виділення будь-яких вихідних позицій – умовність з розряду начала герменевтичного кола. Тому в цьому дослідженні використовуються положення **цивілізаційного підходу** у їх широкій інтерпретації, яка передбачає економічну формацію, політекономію невід'ємною частиною та показником цивілізації.

Зазначені вище закони розвитку цивілізацій враховувалися нами при описання релятивізму в оцінках політичних злочинів, який, серед іншого, ґрунтується на цивілізаційних відмінностях різних народів, що розвиваються за різними історичними циклами, неоднаковими за тривалістю й змістом. Це розуміння виявилось принципово важливим для формування критеріїв визначення злочинності чи не злочинності політичних практик, а також обґрунтування антитези щодо універсалізації їх значення, залежності останнього від етнопсихологічних (ментальних), культурних та інших автохтонних факторів.

Цілком зрозуміло, що коли йдеться про необхідність дослідження соціальних оцінок, ставлень, відношень, унормувань дослідник неодмінно стикається з проблемою дискурсу. Останній стає визначальним чинником упорядкування реальної дійсності, орієнтування в ній тоді, коли предмет діяльності (в тому числі й масової) не має онтологічних контурів. Саме таким предметом і є

¹ Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – С. 91–92.

політика, яка формалізується виключно на рівні інтенції, а також політичний злочин, який є таким завдяки соціально, а не матеріально значущій властивості. В таких умовах конкретний спосіб розуміння знаково-смыслових образів, сигнальної системи функціонування суспільства в цілому та його груп набуває першочергового значення. Добре у ролі такого способу зарекомендував себе **соціальний конструктивізм** – напрям соціальної філософії, методологія дослідження соціальних феноменів, що виходить з постулату вольової, цілеспрямованої видозміни соціокультурного, політичного простору через створення, поширення та управління конкретними вбудованими у загальний дискурс образами, які пояснюють, упорядковують середовище існування індивідів і їх груп. Його основні положення розвинуті у працях П. Бергера, К. Гірца, Т. Куна, Н. Лумана, Т. Лукмана, К. Поппера, М. В. Смагіної, Ф. де Соссюра й деяких інших вчених.

Класична соціальна теорія вбачає в соціальному конструюванні основний механізм соціальних змін і передбачає, що ефективність соціальних дій залежить від ступеня розуміння суб'єктами ходу історії, її законів і стійких тенденцій. Як зазначав К. Поппер, саме конструювання спирається на переконання в тому, що всі соціальні утворення мають історію і зобов'язані своїм походженням певним плану або проекту, націленому на реалізацію певних цілей¹.

В той же час, представники теорії соціальної інженерії (А. Гоулднер, П. М. Керженцев, Ю. М. Резнік, В. І. Франчук, В. В. Щербина та ін.), що є концептуальним відгалуженням від соціального конструювання, зводять останнє до гіпертрофованих значень, домінуючих над іншими формами й осередками суспільного розвитку. Зокрема, ними зазначається, що раціональне перетворення і конструювання в соціальній сфері можливі, вони заперечують задані цілі і призначення громадських інститутів, а тому визнають можливість їх довільного видозміни відповідно до

¹ Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2-х т. – Т. 1 / К. Поппер. – М. : Феникс, 1992. – С. 54; Токарева С. Б. Методология социального конструирования и социальный конструктивизм как методология / С. Б. Токарева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. – 2011. – № 2 (14). – С. 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volsu.ru/upload/medialibrary/47b/3_xuhugotplbtwjtoy.pdf.

нашими потребами та цілями. Не має значення генезис соціального інституту, важливі лише його наявний стан і ефективність на даний момент. В цьому випадку конструктивна діяльність людини набуває волюнтаристський характер, оскільки можливості по суб'єкта перебудови соціуму нічим не обмежені¹. Втім, така інтерпретація впливу соціальних конструктів на відносини й інститути видається невинуватою однобічною. Вочевидь, знакова система – це форма, що не здатна цілком перейняти на себе функції структур та соціальних акторів. Тому, на нашу думку, соціально-інженерингові концепти та засновані на них технології мають розглядатися в контексті функціональних можливостей і обмежень, що визначаються комплексом об'єктивних передумов, історичними закономірностями самоорганізації, інституціоналізації конкретного суспільства.

Наразі ж соціальний конструктивізм позиціонується в соціологічній науці з вельми плідною методологією системних, керованих перетворень, модернізації суспільства. В кримінологічній доктрині наога активно використовується для дослідження особливостей феномену злочинності. Особливо в цьому напрямі виділяються праці Я. І. Гілінського, Н. Крісті, С. Ширера, Т. В. Шипунової й деяких інших вчених, які розглядають кримінальну активність як різновид масових девіацій, що визначається злочинністю лише остільки, оскільки такою оцінюється суспільством та/або політичною елітою. Злочинність – зазначає Я. І. Гілінський – не онтологічне явище, мисленнева конструкція, що має історичний та мінливий характер. Злочинність майже повністю конструюється контролюючими інститутами, які встановлюють норми та наділяють вчинки певними значеннями. Злочинність – соціальний та мовний конструкт².

В цілому з викладеними положеннями можна погодитись, хоча і з певними застереженнями, які більш детально будуть роз-

¹ Токарева С. Б. Методология социального конструирования и социального конструктивизма как методология / С. Б. Токарева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. – 2011. – № 2 (14). – С. 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volsu.ru/upload/medialibrary/47b/3_xuhugotplbtwjtoy.pdf.

² Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 7.

криті далі. Тут же зауважимо, що в цій монографії положення соціального конструктивізму були використані для вироблення стратегічних засад протидії політичній злочинності, що ґрунтуються на стимуляції національної пам'яті, інтеграції ідеології антикриміналізму та концепції соціокультурного розвитку. В основі цих концептуальних заходів знаходиться комплекс політико-управлінських чинників, спрямованих на зміни в окремих елементах дискурсу як фундаменту соціальної діяльності, фактору зміцнення етнопсихологічних, трансперсональних перспективних конструктивів української державності, що є базовими умовами забезпечення національної безпеки.

Разом з тим, можливості соціального конструктивізму не обмежуються практико-перетворювальними векторами діяльності, а й виявляються також на рівні реалізації пояснювальної функції науки. Остання в цьому дослідженні проявилася, зокрема, у поясненні ролі соціального конструювання як цілеспрямованої управлінської практики, яка проявляється в умовах функціонування недемократичних (тоталітарних, авторитарних, квазідемократичних) політичних режимів, складаючи основу механізму розгортання їх криміногенних властивостей, а також при неочевидних (гібридних) формах агресії у міждержавних відносинах, що супроводжуються поширенням пропаганди, дезінформації, фреймінгу

і т. ін. Крім того, завдяки положенням соціального конструктивізму вдалося пояснити природу, феномен політичного злочину і політичної злочинності, закономірності їх генези, які виявляються виключно у форматі публічних оцінок щодо конкретних різновидів політичної діяльності з урахуванням превалюючих ціннісних настанов (в тому числі й конструйованих) історичної епохи.

Поряд з цим зауважимо, що соціальний конструктивізм хоча і характеризується значним гносеологічним потенціалом, все ж не є спеціальною кримінологічною теорією, яка б здатна була максимально специфікувати соціологічний дослідницький інструментарій під особливості такого феномену як злочинність. На думку деяких учених (Д. А. Лі¹, А. О. Давидова², Р. С. Веприцького¹ та

¹ Ли Д. А. Вказана праця. – С. 67.

² Давыдов А. А. Модульный анализ и конструирование социума / А. А. Давыдов. – М. : ИС РАН, 1994. – С. 83.

ін.), такою спеціальною теорією є феноменологія злочинності. У теорії систем феноменологія розуміється дещо інакше ніж в класичній філософії: це формалізований опис поведінки складних систем. Феноменологія дає пояснення механізму взаємодії елементів систем. За твердженням її розробників, феноменологія приймає об'єкти та відношення між ними як належне, як властивість природи. Її задача – формалізація відношень, що спостерігаються між об'єктами, і подання їх у вигляді закономірностей, залежностей. Основними інструментом феноменології є математика алгоритмічних процесів, факторний аналіз. Завдяки їх використанню формалізована система описується у вигляді множини величин. Кожна величина є результатом дії інших величин (факторів)².

Таким чином, феноменологія злочинності фокусується на виявленні, описанні радше статистичних, а не сутнісних детермінаційних закономірностей взаємодіючих об'єктів. Звідси – цілком логічним видається обраний Р. С. Веприцьким підхід до розуміння злочинності «як сукупності всіх фактично вчинених протиправних діянь, за кожне із яких передбачене чинним кримінальним законодавством покарання та як масового негативного соціально-правового явища, якому властиві певні закономірності, кількісні і якісні характеристики»³. Викладене бачення злочинності є традиційним для радянської кримінологічної школи. І хоча воно довело свою наукову життєздатність, все ж по суті своїй є статистичним (у термінології А. П. Закалюка), виявляє, перш за все, ознаки злочинності як явища, а тому є обмеженим у можливостях пояснення феномену кримінальної активності.

Більш плідним і обґрунтованим у даному аспекті нам видається використання такого методологічного напрямку в теорії систем як генеалогія (зокрема, генеалогія злочинності). Термін «генеалогія» у загальній теорії систем означає принцип моделювання, заснований на врахуванні закономірностей, сутнісних зале-

¹ Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія / Р. С. Веприцький. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 8–21.

² Шепеленко Л. А. Преступность как система: попытка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко / МВД Украины, Луган. гос. ун-т. внутр. дел. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – С. 25.

³ Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія / Р. С. Веприцький. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 13–14.

жностей функціонування системи¹. Філософські засади генеалогії були закладені Ф. Ніцше у трактаті «До генеалогії моралі»² та розвинені М. Фуко у праці «Наглядати та карати. Народження тюрми»³. В останній, зокрема, кристалізується так званий генеалогічний метод пізнання, що виявляється у ретроспекції модифікацій вольових (зокрема, владно-вольових) компонентів суспільного розвитку, які, накладаючись на хід історії, визначають основні її параметри, спрямування. Таким чином, філософська система М. Фуко – це, перш за все, методологія дослідження владних відносин крізь призму їх історичного становлення. В цьому сенсі, генеалогія злочинності виявляється як спеціально-наукова концепція пізнання злочинності як продукту розвитку владних відносин.

Генеалогія злочинності* – складова частина генеалогії суспільства, що вивчає процеси зародження, становлення суспільних законів, закономірностей соціальних груп та інших структурних утворень суспільства з урахуванням їх інклюзивності у процеси владарювання і як суб'єктів і як об'єктів впливу. Відтак, суть генеалогії злочинності полягає у зорієнтованості, спрямованості дослідження на виявлення як внутрішніх (самодетермінація), так і зовнішніх факторів злочинності, які відтворюються здебільшого у сфері політичних взаємодій, хоча і не обмежуються ними (владні відносини розвиваються і в інших сферах – сімейній, виробничій, всередині неформальних об'єднань – злочинних угруповань, тюремних співтовариств тощо). Вказаний методологічний концепт органічно поєднується з положеннями діалектичного детермінізму, феноменологічного, цивілізаційного підходів, соціального

¹ Шепеленко Л. А. Вказана праця. – С. 11.

² Ніцше Ф. К генеалогии морали / Ф. Ницше ; пер. с нем. Ю. М. Антоновских, В. А. Флеровой – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011 – 224 с.

³ Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. А. Наумова. – М.: Ad Marginem, 1999. – 480 с.

* У працях деяких вчених можна знайти й інші назви вказаної методологічної концепції: кримінологічна герменевтика (Л. В. Кондратюк), пояснювальна соціологія та кримінологія (Г. М. Горшенков, Є. С. Жигарев) тощо. Не зважаючи на термінологічні відмінності, її суть залишається незмінною – орієнтація на розуміння глибинних, історично зумовлених закономірностей відтворення соціальних феноменів, в тому числі й злочинності.

конструктивізму та забезпечує додаткові можливості в поясненні внутрішньої динаміки політичних процесів в конкретно-історичних суспільствах. Це надало змогу висловити та обґрунтувати додаткові аргументи на користь релятивізму конструкту політичного злочину і політичної злочинності як в межах одного суспільства на різних етапах його розвитку, так і в розрізі формування умовно сторонніми (зовнішніми) політичними акторами оцінок відповідних практик в системі владних взаємодій всередині певної країни та у форматі міжнародних (міждержавних) відносин.

Отже, генеалогія детермінованої політикою злочинності (в тому числі й політичної злочинності) дає можливість дослідження сутнісної, системно-суперечливої, конфліктної її характеристики. Вона, на відміну від феноменології злочинності, не обмежується визначенням статистичної кореляції між факторами взаємодіючих систем, але надає обґрунтування закономірностей розгортання опосередкованих правовими, економічними, культурно-психологічними чинниками зв'язків політики (окремих її інститутів, станів тощо) та злочинності. Але, тим не менш, і генеалогія злочинності не може цілком забезпечити всебічне вивчення феноменів політичного злочину й злочинності. Це пов'язано з тим, що жодна з описаних вище методологічних концепцій не акцентується на безпосередній взаємодії соціальних акторів (в тому числі й суб'єктів політики). В той же час, вести мову про феномен злочинності як її сутність не можливо без звернення до категорії «діяльність» – практичне вираження онтологічного зрізу і криміногенної детермінації і безпосередньої кримінальної активності. Не дивлячись на те, що остання в значній мірі має конструктивістську природу, нею її природа не вичерпується. Оціночними є значення діяльності. Сама ж діяльність потребує окремого наукового підходу до осягнення своїх закономірностей, механізмів.

В цьому аспекті у нагоді стає *діяльнісний підхід*, кримінологічне застосування якого висвітлюється у працях Г. М. Горшенкова, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка А. Ф. Зелінського, В. С. Кемерова, О. М. Костенка та деяких інших вчених. Останній, зокрема, ґрунтовно описує зміст предметної діяльності як праксеологічну основу комплексу свавілля та ілюзій, які, в свою чергу, складають фундамент злочинності. Соціопсихологічна анатомія свавілля полягає в тому – зазначає О. М. Костенко, – що відсутність участі людини в обміні предметами чи ідеями як «мінової вартості» приводить до того, що соціологічний і психологічний елементи її особистості, тобто її предметне буття та її свідомість, проявля-

ються у вигляді сваволі та ілюзій, у тому числі й кримінального свавілля. Відповідно, цим детермінується та регулюється довільна поведінка, зокрема й кримінальна¹.

Власне кажучи, предметність діяльності є її іманентною якістю, яка традиційно розглядається в психології біхевіоризму та спирається на теорію мотивації поведінки (О. М. Леонтьєв, А. Маслоу, С. Л. Рубінштейн та ін.). В межах останньої предмет поведінки є складовою мотиву. Сам же мотив визначається як опредметнена потреба; набуття потребою через каскад логіко-аналітичних операцій категоріальних обрисів формує риси предмету об'єктивного світу, що здатен її задовольнити. Воля ж надає внутрішнього «поштовху» до дії, зорієнтованої та визначеної вказаним предметом, що суб'єктивно здатен задовольнити індивідуальну потребу. Звідси – предмет діяльності є її основним параметром, що визначає спрямованість і характер.

В. Є. Кемеров в цьому контексті акцентує на тому, що предметність діяльності міститься не лише в тому, що людина має справу з предметами, а насамперед у тому, що вона – це предметний суб'єкт, який може по-різному пов'язувати й перетворювати предмети, пристосовуючи їх до різних ситуацій і потреб, надавати їм форми, яких вони від природи не мають, відроджувати в них сили та здібності, закладені в них іншими людьми². В системі політичної діяльності, її предмет постає як елемент владних відносин: перспективний, очікуваний результат реалізації владних повноважень, власне владні повноваження, а також відповідні правові статуси та пов'язані з ними фактичні можливості носіїв політичної влади. Кожен з цих предметів здатен набувати визначального значення у формуванні мотиву політичного злочину та його безпосереднього вчинення.

Разом з тим, як слушно зазначає В. М. Дрьомін, предметна діяльність розуміється не лише у психологічному, а й соціальному аспекті. У сучасному суспільстві домінує колективна діяльність. Більше того, ця діяльність набуває глобального характеру, що

¹ Костенко А. Н. Криминальный произвол (социопсихология воли и сознания преступника) / А. Н. Костенко. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 86.

² Кемеров В. Е. Предметная деятельность – принцип развития общественных отношений / В. Е. Кемеров // Философия. Люди. Жизнь. – Екатеринбург, 1997. – С. 57.

пов'язується з глобалізацією економіки політики, усіх сфер суспільного життя. Створення транснаціональних корпорацій, міжнародних концернів, політичних і юридичних організацій, численних акціонерних підприємств тощо сприяє тому, що їх учасники стають суб'єктами колективної діяльності. Не завжди така діяльність здійснюється в точній відповідності до закону¹. Предметність злочинності виявляється також в тому, що злочинність чинить зворотний вплив на суспільство. Механізм зворотного впливу заснований на тому, що злочинна діяльність є глибоко імплементаційною в соціальну тканину суспільства – економічні, політичні, соціальні відносини².

Вважаємо ці судження цілком прийнятними і для дослідження політичної злочинності, яка, як буде продемонстровано далі, є самостійним кримінальним феноменом та, водночас, потужним чинником деінституціоналізації, дисфункції політики, а відтак – фактором загальної злочинності. Це ж стосується і щодо інших політико-кримінальних феноменів, пізнання яких діяльнісний підхід характеризується високим гносеологічним потенціалом.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що диференціація рівнів методології дослідження обумовлена специфічним предметом останнього, яким є політико-кримінологічна теорія протидії злочинності. Саме це зумовило застосування на філософському рівні методології діалектичного детермінізму, феноменологічного підходу; на загальнонауковому – абстрагування, порівняння, моделювання, типологічного методу, методу системного аналізу; на спеціально-науковому – соціальний конструктивізм, цивілізаційний й діяльнісний підходи, генеалогія злочинності із широким використанням соціологічних, юридико-догматичного методів, а також кримінологічного моделювання. Комплексне оперування визначеними способами пізнання політико-кримінологічних проблем покликане забезпечити повноту, об'єктивність дослідження, його наукову обґрунтованість та, зрештою, системно-структурну завершеність саме як окремої кримінологічної теорії. Первинним

¹ Дрьомін В. М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності / В. М. Дрьомін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 74 ; редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 299–300.

² Там само. – С. 300.

же елементом її змісту має стати концептуальна характеристика політики як сфери предметної діяльності, що характеризується високим криміногенним потенціалом.

1.4 Криміногенність політики: загальнотеоретична характеристика

Політика є одним з базових соціальних метainститутів, що відіграє суттєву роль у забезпеченні функціональної єдності та керованості інститутів правової, економічної і культурно-психологічної підсистем. Будучи, таким чином, інтегруючим началом суспільного розвитку, політика, разом з тим, є джерелом продукування соціальних ризиків аналогічної властивості, тобто дезінтегративного та системного характеру. Останній проявляється через дисфункцію політики як інституціонального й діяльнісного осереддя владних відносин. Її наслідки поширюються у всю соціальну структуру, відтворюючись девіаціями різного роду. Звідси обґрунтовується кримінологічний інтерес до політики як глобального соціального аттрактора, здатного задавати тон всій соціодинаміці, в тому числі і її кримінальному сегменту, сприймаючи та відображаючи зворотний вплив процесів криміналізації.

В науці існує чимало визначень політики, усю гаму яких можливо згрупувати у п'ять підходів. Перший – традиційний або предметний, що визначає політику через зміст діяльності держави. Його розвиток в політологічній літературі пов'язується, зазвичай, із виходом у світ трактату Аристотеля «Політика», який і ввів відповідний термін до наукового, філософського дискурсу і сприяв оформленню традиційного його бачення як явища державної влади у всьому її розмаїтті. Втім, такий підхід концентрується на зовнішніх проявах, а не на сутності політики, а тому придатний здебільшого для виконання обмеженого кола пізнавальних задач.

Другий підхід – комунікативний – виявляє багато спільних рис із першим. Однак, на відміну від останнього акцент робиться не на державі як соціальному явищі, а на його комунікативній сутності. Аристотель у згаданому вище трактаті писав: «Всякое государство представляет собой своего рода общение, всякое же общение организуется ради какого-либо блага (ведь всякая деятельность имеет в виду предполагаемое благо), то, очевидно, все общения стремятся к тому или иному благу, причем больше других, и к высшему из всех благ стремятся и общение, которое явля-

ется наиболее важным из всех и охватывает собой все остальные общения. Это общение и называется государством или общением политическим»¹. У політології новітнього часу ця думка розвивається у працях Г. Вудворда, Р. Дентона², Д. Лиллекер³, Е. Германа і Н. Хомські⁴ та ін. Втім, як видається, попри конструктивність цього підходу в аспекті описання та удосконалення засобів політичної взаємодії, все ж зведення політики тільки до процесу циркуляції інформації, до комунікації дещо звужує розуміння природи цього соціального інституту, який є структурно і функціонально диференційованим, характеризується розгалуженою мережею цілей, засобів їх реалізації.

Для третього підходу – екзистенційного – властиво ототожнювати політику зі сферою думок (в тому числі й наукових), прагнень та переживань, пов'язаних з публічним владарюванням, осмисленням природи влади та методології владного впливу. Означений підхід знайшов свій розвиток у низці філософських праць під авторством М. Вебера⁵, К. Шмітта⁶, Л. Штрауса⁷ й деяких інших науковців. Зауважимо, що цей підхід не позбавлений раціонального зерна та певного евристичного потенціалу, оскільки відкриває можливість осмислення інтелектуальної, емоційної складової політики. Тим не менш, оперування ним не забезпечує повноти дослідження, оскільки в ньому йдеться переважно про окремі статичні компоненти політики. Натомість динамічні та

¹ Аристотель. Сочинения : в 4-х т. – Т. 4 / Аристотель ; пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 38.

² Denton R. Political Communication in America. Edition : 3rd. Contributors / R. Denton, G. Woodward. – Westport : Praeger, 1998. – 303 p.

³ Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; под науч. ред. О. С. Дейнеки ; пер. с англ. С. И. Остнек. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – 300 с.

⁴ Herman E. Manufacturing Consent : The Political Economy of the Mass Media / E. Herman, N. Chomsky. – New York : Pantheon, 1998. – 480 p.

⁵ Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; под ред. д.ф.н. Ю. Н. Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–705.

⁶ Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 35–67.

⁷ Штраус Л. Введение в политическую философию / Л. Штраус ; пер. с англ. М. А. Фетисова. – М. : Логос, Праксис, 2000. – С. 9–50.

низка структурно-функціональних її елементів залишаються поза увагою.

Четвертий – телеологічний підхід, згідно якого політика розглядається як процес, що визначає мету, як царство мети, доцільності діяльності, що здійснюється в декількох напрямках і аспектах: загальноісторичному, тому що політика різних епох відрізняється змістом, метою, учасниками політичного процесу¹.

П'ятий підхід – інституційний, визначає політику як соціальний інститут, змістом якого є цілеспрямована діяльність щодо отримання, здійснення політичної влади, що не обмежується виключно державною її формою, а передбачає певну функціонально умовно однорідну групу як державних, так і недержавних акторів. Наприклад, П. Кньопфель та К. Ларю визначають політику як інституційовану діяльність і боротьбу традиційних політичних дійових осіб (політичних партій, зацікавлених груп, синдикатів чи нових соціальних рухів), спрямованих на захоплення законодавчої чи урядової влади з дотриманням конституційних чи інституційних норм (що охоплює термін «polity»). Метою політики є не політична влада як така, а її використання з метою розв'язання колективних проблем².

Існують, безумовно, й багато інших визначень, окремих підходів до розуміння політики, що впливають з багатогранності самої природи людини та суспільства. Всіх їх охопити в цьому дослідженні немає можливості та й потреби. Водночас, зауважимо, що найбільш придатним для кримінологічних цілей є саме бачення політики як соціального інституту. Воно поєднує в собі і діяльнісний, і комунікативний, і структурно-функціональний аспекти політики, забезпечує, таким чином, можливість виявлення якнайповнішого спектру кримінологічно значущих її якостей.

Отже, політика є специфічним соціальним інститутом, функціонально спрямованим на узгодження інтересів різних суспільних груп, класів, сприяння прогресивному поступові всього суспільства за рахунок акумуляції, артикуляції його потреб, вироб-

¹ Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 16.

² Аналіз та пілотаж публічної політики / П. Кньопфель, К. Ларю, Ф. Варон, Н. Р. Малишева ; пер. з фр. І. С. Микитин. – К. : Алерта, 2010. – С. 43.

лення та реалізації безконфліктних заходів і засобів їх задоволення з дотриманням комплексу вимог безпеки, в тому числі й для майбутніх поколінь. При цьому, як зазначає М. І. Горлач, політика не створює особливу сферу суспільного життя, але й не заперечує наявності власної державно-владної сфери, інтегрує різні сторони явищ, але й не зводиться до жодного з них. Політика має свою якісну визначеність, складність і багатогранність¹. В цьому виражається метасоціальний інституційний характер політики, як утворення проміжного, зв'язуючого ланцюга, інтегруючого та упорядковуючого начала. Саме тому невідповідність, дисбаланс між соціальними запитами та політико-інституційними реакціями на них варто розглядати як фундаментальне суспільне протиріччя криміногенно детермінуючої властивості.

Конфліктна сутність політичних відносин – явище цілком природне та відповідає загальній діалектиці соціодинаміки, яка серед іншого, як відомо, забезпечується єдністю та боротьбою протилежностей на всіх рівнях руху соціальної матерії. Діалектичне протиріччя виявляється як на рівні продукування відмінних політичних інтересів різних соціальних груп, так і на рівні безпосереднього протистояння вторинних політичних акторів у їх поступі до влади, її реалізації. І цілком закономірно, що розвиток протиріч між інтересами різних агентів впливу далеко не завжди відіграє конструктивну роль у загальносоціальному аспекті. Так, Г. В. Маляр у своєму дисертаційному дослідженні доходить висновку, що політика – це сфера перманентного конфлікту, яка постійно породжує дисфункції. Різновидом таких дисфункцій є політичні злочини та інші суспільно небезпечні діяння у сфері політики, які не криміналізовані, але дестабілізують політичну ситуацію та загрожують державним інтересам, національній та міжнародній безпеці². Вважаємо, з цим висновком можна погодитись. Але також можливо й додати, що кримінологічно значущі дисфункції політики не обмежуються виключно політичними злочинами. Необхідно також визнати і те, що зниження функціонального конструктивного потенціалу політики відбувається також за такими напрямками, як: а) вплив політики на загальну злочинність;

¹ Горлач М. І. Вказана праця. – С. 237.

² Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 17.

б) вплив організованої злочинності на політику, їх інституційний синтез. У цьому виражається криміногенність політики.

Як слушно з цього приводу зауважує В. М. Дрёмін, в даний час можливо вести мову про два взаємопов'язані процеси – інституціоналізації кримінальних практик та криміналізації соціальних інститутів, результатом чого є деінституціоналізація базових соціальних інститутів (економіки, політики, правопорядку та ін.)¹. Дійсно, криміногенність політики є з одного боку чинником подальшої криміналізації позаполітичних соціальних інститутів, а з іншого – результатом та втіленням криміналізації і дисфункції політики.

Таким чином, *під криміногенністю політики ми розуміємо її властивість відтворювати політичну злочинність та фактори детермінації загальної злочинності (політичні криміногенні фактори)*. Ця властивість має складну природу та механізм прояву, що виявляють залежність від кримінальності суспільства загалом, зберігаючи при цьому відносно автономні джерела формування й реалізації криміногенного потенціалу. Розкриття цієї властивості, таким чином, виявляє залежить від структурно-функціонального моделювання самої політики.

В цілях наукової формалізації та операціоналізації знання про політику в політології прийнято застосовувати декілька базових категорій: політична система, політичний режим, політична комунікація. Решта понять, феноменів, станів, об'єктів (наприклад, таких як держава, політична культура, політична діяльність, політичний процес тощо), які тим чи іншим чином залучаються до орбіти дослідження проблем владарювання, виявляються інтегрованими до однієї чи одночасно до кількох з цих категорій, об'єктів пізнання. З огляду на це, опис та пояснення криміногенності політики залежить від виявлення кримінологічної значущості конфігурацій кожної з вказаних категорій, візуалізації зв'язків між злочинністю, кримінальністю суспільства, та політичними системою, режимом, комунікацією, як детермінаційного підґрунтя цієї властивості з одного боку та сфери її прояву – з іншого.

Під політичною системою в більшості наукових та навчальних джерел розуміють цілісну, інтегровану сукупність політичних

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 523.

суб'єктів, структур і відносин, яка відображає інтереси більшості політичних і соціальних сил суспільства. Будучи функціональним механізмом, вона перетворює імпульси, які йдуть від оточення і від самих політичних структур, у політичні рішення, що визначають політичну поведінку та інші громадянські прояви¹.

Політичний режим – сукупність форм і методів здійснення політичної влади, що відображає рівень політичної свободи в суспільстві. Французькі дослідники Анрі Оріу, Моріс Дюверже та ін. схильні ототожнювати поняття політичний режим з поняттям політичної системи, але інші політологи (Д. Істон, Г. Алмонд, В. Пазенок та ін.) тлумачать його як форму правління. Політичний режим відрізняється великою мобільністю в порівнянні з відносно консервативними політичними інститутами, і залежить від співвідношення соціально-політичних сил і політичної ситуації². Таким чином політичний режим є способом функціонування політичної системи суспільства, який детермінує характер політичного життя в країні, відображає рівень політичної свободи і ставленні органів влади до правових основ їх діяльності³.

Політична система та політичний режим розглядаються в політологічній теорії як дві структурно-функціональні складові політики: перша – статична, друга – динамічна. І якщо поняття «політична система» передає характер і специфіку функцій політичних інститутів стосовно інших суспільних систем у їх статичному вигляді, то поняття «політичний режим» розкриває способи й механізми формування та розподілу політичної влади у політичній системі, форми взаємозв'язків суб'єктів політичного процесу. Отже, поняття «політичний режим» стосується динамічного, або процесуального, аспекту політичної системи, висвітлює рухливі компоненти інститутів політичної системи, взаємодію суб'єктів політичного процесу у структурі політичної системи; способи й механізми розподілу влади у політичному просторі; характер відносин між політико-владними і політико-невладними суб'єктами,

¹ Загальна теорія політики : навч. посіб. / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – С. 53, 54.

² Горлач М. І. Вказана праця. – С. 239.

³ Загальна теорія політики. – С. 56.

а також між політичними і неpolітичними інститутами¹. Особливо його характеристикою та, поруч з цим, умовно самостійним політичним інститутом постають політичні комунікації, стан функціонування яких виражає суб'єкту насиченість політичного процесу, його розгалуженість, інформаційну варіабельність. Політичні комунікації забезпечують додаткові соціально-динамічні можливості політики, її еластичності, здатності до системної самокритики через зв'язки з первинними її носіями. Відтак, параметри політичної комунікації здатні визначати особливості криміналізації політики, використання її для «продукування згоди», штучної легітимізації політичного режиму.

Статичні та динамічні складники політики по-різному впливають на її криміногенність. Перші – визначають переважно змістовно-структурні детермінанти злочинності, другі – функціонально-діяльнісні. У цьому сенсі недоліки політичної системи не проявляються як безпосередні криміногенні фактори, але формують магістральні лінії криміналізації політичних режимів. Тож, властивість останніх детермінувати як політичну та і загальну злочинність варто розглядати в аспекті формування криміногенних факторів первинного порядку, а відповідні властивості політичної системи – факторів вторинного порядку по відношенню до безпосередніх наслідків у вигляді злочинності.

В складових політичної системи фіксуються фундаментальні суспільно-політичні протиріччя, що є відображенням стану загальноцивілізаційного розвитку такого суспільства, його гомогенності, мобільності та гармонійності владних відносин, інклюзивності до них більшості населення, його зацікавленістю в участі у публічних справах та вплив на них. Характер зазначених протиріч може бути розкритий через кримінологічний аналіз структури політичної системи, яка включає: 1) політичну організацію суспільства; 2) політичні відносини; 3) політичні принципи, норми; 4) засоби політичної комунікації; 5) політичну свідомість та культуру.

Політична організація суспільства включає в себе, передусім, державу як центральну її інституцію з її розгалуженим апаратом, мережу політичних партій, громадських організацій,

¹ Політологія : навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К. : Знання, 2007. – 309 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-56.html>.

залучених до політики, інших політичних акторів. Цілком зрозуміло, що конфігурації політичної організації здатні закладати суттєві передумови для криміналізації політики та відтворення політичних факторів злочинності. Зокрема, присутність серед політичних акторів груп тиску, тіншового лобізму (наприклад, фінансово-промислових груп), що забезпечують неконтрольований вплив, окреслений вузькокорпоративними цілями, реалізація яких не враховує загальносоціальний інтерес, *a priori* дає підстави для характеристики такої системи як ризикованої. Її криміногенний потенціал* значний, адже констатується деформація функцій політики, часткова зміна її вектору із соціально-консенсуального на приватно-пріоритетний.

Окрему кримінологічну проблему в цьому сенсі складає вплив організованих злочинних груп на органи державної влади та набуття ними, таким чином, ролі неформальних політичних акто-

* Категорія «криміногенний потенціал» останнім часом знайшов своє широке застосування в кримінологічних дослідженнях та має неоднакові інтерпретації. Не заглиблюючись до цього аспекту наукової дискусії, зауважимо, що одним з найбільш вдалих, наш погляд, є його визначення, запропоноване В. В. Голіною, згідно з яким криміногенний потенціал розуміється як рівень прихованої можливості особистісного і соціального масового порушення моральних заборон і правових (у тому числі кримінально-правових) норм, яка може проявитись (і проявляється) за певних умов і зазнає кількісно-якісної інтерпретації (Див.: Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства : поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Голіна / Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 168–169). В цьому сенсі криміногенний потенціал політики (політичної системи, політичного режиму) є таким її станом, який ще не призвів до активізації механізмів криміногенної детермінації (політичної злочинності та виникнення політичних факторів злочинності), однак, вже містить відповідні складові, які згідно наукових уявлень про детермінацію злочинності та на підставі кримінологічного прогнозу здатні перетворитись на відповідні її фактори. Аналізований термін доцільно застосовувати на позначення саме такої ситуації невизначеності, коли немає підстав достеменно стверджувати про наявність зв'язків політики з кримінальною активністю, однак є вірогідність їх виникнення, виходячи із знання про соціально ризиковані (аморальні, функціонально не відповідні, неправові, нелегітимні) параметри політичної системи, політичного режиму, політичних комунікацій.

рів. Приватно-пріоритетний вектор політики в такому разі набуває яскраво кримінального забарвлення; цілі політики повністю заміщуються цілями діяльності відповідного організованого злочинного угруповання, а надто коли її представники входять до копусу органів публічної адміністрації. Спектр криміногенних наслідків такої інтеграції дуже широкий. Як один з багатьох прикладів можна навести офіційно встановлені Генеральною прокуратурою України факти видачі органами внутрішніх справ більш ніж 600 одиниць автоматичної вогнепальної зброї та 160 тис. боеприпасів маргінальним групам осіб для здійснення насильницьких дій щодо учасників масових акцій протесту упродовж грудня 2013 – лютого 2014 рр.¹ Й досі місце знаходження більшої частини цієї зброї не встановлене.

Чималу роль у характеристиці криміногенного потенціалу політичної організації суспільства відіграє діяльність політичних партій та громадських організацій. Вочевидь, що їх активність, змагальність є запорукою презентації в останній ланці державно-управлінського впливу інтересів більшості прошарків населення. Окрім того, громадські організації традиційно в країнах розвинутої демократії виступають інститутом політичного контролю, виконуючи функції так званих *Dogs Watch* (суб'єктів постійного нагляду, алегорично – «сторожових собак»). Як зазначає Р. Дарендорф, демократія створює форум для контролю за можновладцями. Всі дії владних осіб мають противагу – і це не тільки контраргументи, а часто також інституціонально закріплений метод *checks and balances* (контролю і рівноваги)². Нерозвиненість цього елемента політичної організації, як платформи для широкої дискусії, обговорення публічних проблем, висвітлення стану публічних справ, тягне за собою нестачу громадського контролю за державою,

¹ Генеральна прокуратура завершила досудове розслідування у справі стосовно колишніх працівників міліції, які незаконно видавали зброю та набої для застосування проти учасників Революції Гідності / Управління зв'язків із громадськістю та ЗМІ Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=166125.

² Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 75.

поширення зловживань її службовцями, її функціональне замикання на власних запитах, інтересах, в тому числі й протиправних.

В цьому контексті також доцільно акцентувати на важливості існування розвиненої мережі політичних партій та громадських об'єднань. «Політична демократія без мережі або висить у повітрі, або до неї висувають занадто високі вимоги» – констатує Р. Дарендорф¹. Іншими словами: відсутність належної кількості та якості місцевих, локальних представництв широкого спектру політичних сил перетворює основну масу населення – первинних політичних акторів – на статичних спостерігачів, які не мають ані реального впливу, ані бажання, прагнення до встановлення такого впливу на політичну ситуацію, на врахування їх інтересів при формуванні та реалізації державної політики. Таким чином, втрачається і зв'язок між народом та державою. Виникає ризик узурпації влади, закриття доступу до широкої інформації про неї, зловживання нею під різного роду прикриттям (ідеологічним, безпековим тощо).

Аналогічним чином, можна візуалізувати й зв'язок означених параметрів організації політичної системи з іншими її складовими. Так, усталені організаційно-системні конфігурації можуть виникнути виключно на основі *політичних норм й принципів* відповідного змісту. При цьому йдеться не тільки і не стільки про правові норми і принципи, скільки про фактичні, узвичаєні їх види. Саме на такі норми й принципи звертає увагу В. М. Рейсмен, називаючи їх операційними кодексами, що формуються в корпораціях, в тому числі й державних. Відмінність операційного кодексу – зазначає вчений – в тому, що він є приватним правом в тих системах, які зобов'язані функціонувати публічно. В результаті контролюючі інстанції та особи, які безпосередньо мають справу з такими системами, доходять рішення про прийняття процедур, що відхиляються від міфу про їх законність². І хоча В. М. Рейсмен пов'язує наявність подібних кодексів тільки з рівнем функціонування політичних еліт, є підстави вважати, що сьогодні вони утвердилися практично на всіх рівнях у всіх вузлових елементах політичної системи в цілому. І чим ширшою є сфера застосування приватно-корпоративних узвичаєних форм регулювання політич-

¹ Дарендорф Р. Вказана праця. – С. 77.

² Рейсмен В. М. Скрытая ложь. Взятки: «крестовые походы» и реформы / В. М. Рейсмен ; пер. с англ. / под общ. ред. и со вступ. ст. А. М. Яковлева. – М. : Прогресс, 1988. – С. 50–51.

них відносин, альтернативних офіційному публічному порядку, чим більш розгалуженими виявляються неформальні норми й принципи подібного порядку, тим вищим є ризик криміналізації цих відносин. Існує прямий зв'язок між тінізацією політики та її криміногенністю.

В свою чергу ступінь тінізації політики, інституціоналізованості неформальних політичних норм і принципів, операційних кодексів не останню чергу залежить і від політичних правових норм, від стану правового регулювання політики загалом. Вочевидь, існуючі в ньому прогалини (зокрема, щодо лобістської діяльності, контролю за фінансуванням політичних партій тощо) заповнюються неофіційними нормами. Це природна закономірність, адже Природа не терпить порожнечі.

Не менш кримінологічно значущими складовими політичної системи постають *засоби політичної комунікації*. З точки зору демократії, політична комунікація є ключовим елементом при формуванні суспільства, в якому люди та держава відчують взаємозв'язок¹. Саме в останньому, в його видах, поширеності, альтернативності, інформаційного змісту, криється ще один аспект криміногенності політики. Ще з часів нацистської Німеччини відома руйнівна сила державної пропаганди, яка сповна виявила свої можливості у маніпулюванні масовою свідомістю, розпаленню ворожнечі між різними соціальними групами, обґрунтуванні найбільш тяжких злочинів проти людяності, їх детермінації каналами інформаційної причинності. Втім, цей аспект досліджуваної проблематики, не дивлячись на трагічні уроки історії, не лише не втратив свої актуальності, а й сформував новітні грані суспільної небезпечності.

Політична комунікація – вказує О. С. Дейнека – зазнала та продовжує зазнавати змін, пов'язаних з глобалізацією та створенням нового інформаційного простору без кордонів. В цих умовах посилюються тенденції контролю за інформацією, розширюється спектр впливу на свідомість громадян. Постає питання про відповідальність ЗМІ, що транслюють та породжують політику, перед громадянами, виборцями, партіями, громадськими організація-

¹ Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; под науч. ред. О. С. Дейнеки ; пер. с англ. С. И. Остнек. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – С. 10.

ми¹. В їх руках знаходиться потужна зброя – інструмент конструювання соціальної реальності. І використання цього інструменту досить часто відбувається у вузькополітичних цілях, задля продукування згоди населення на окремі політичні акції, в тому числі й агресивного характеру з ознаками злочинів, в тому числі й міжнародних. Використовуються засоби політичної комунікації і для безпосередньої політичної боротьби, і для прикриття злочинно-політичної діяльності методами інверсії, із застосуванням «чорного піару», заміщенням центральних елементів внутрішньополітичного дискурсу з дійсно проблематичних на інші – побутові, зовнішньополітичні тощо. Таким чином, відбувається й маскуваність злочинної діяльності політичних акторів різного рівня та інституційної приналежності, зокрема, й державної. Інші кримінологічно значущі параметри політичної комунікації визначаються особливостями політичного режиму та будуть проаналізовані нижче.

Політична свідомість та культура відіграють основоположну роль при формуванні та функціонуванні всієї політичної системи. Всі інші складники останньої так чи інакше, але виражаються у людському зрізі: або в діяльності, або в спрямованості, в цілях, засобах або джерелах формування та реалізації політикоуправлінського впливу. Політика є настільки ж об'єктивним явищем, наскільки і суб'єктивним. Її зміст є відображенням емоційної, інтелектуально-рефлексивної суб'єктивності політичних акторів, в поведінці, яких втілюються знання про політику, світоглядно-ціннісні настанови, досвід, прогноз як бажаний її образ і результат. Саме тому політична свідомість і політична культура виявляються моральним та інтелектуальним осереддям політики, її олюдненим фундаментом.

В. М. Бебик визначає політичну свідомість як сукупність раціональних та емоційно-чутливих, теоретичних і емпіричних, ціннісних і нормативних, свідомих і підсвідомих уявлень суб'єктів політики щодо подій, явищ і тенденцій, пов'язаних з питаннями політичної влади². Б. О. Ярош вказує, що політична свідомість є системою знань, оцінок, настроїв і почуттів, за допомогою яких відбувається усвідомлення політичної сфери суб'єктами – індиві-

¹ Там само. – С. 7.

² Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – С. 215.

дами, групами, націями тощо¹. При цьому вчений також наголошує на тому, що вона є різновидом суспільної свідомості².

На думку М. І. Горлача, політичною свідомістю є свідомість співучасників політичного процесу, всіх сил, що борються за владу та її здійснення, реалізацію. Такий вид свідомості безпосередньо обумовлений політичним буттям. Політична свідомість неодмінно охоплює і міжгрупові, загальнолюдські ідеї та уявлення, чия наявність обумовлена не особливостями інтересів, а універсальними інтересами людини, а також загальнодемократичними властивостями організації влади³.

Існує чимало й інших підходів до розуміння політичної свідомості. Не вдаючись до детального їх аналізу і критики, що не входить до кола задач нашого дослідження, зауважимо, що більшість з них так чи інакше, але визнають те, що політична свідомість є складною сукупністю ментальних явищ, у яких проявляється індивідуальне та колективне сприйняття політики учасниками політичних процесів⁴. При цьому останнє здійснюється у двох формах політичної рефлексії: ідеологічній та психологічній. В першому випадку політика знаходить своє відображення у виді абстрактної ідеї чи певної теоретичної моделі (ідеологічної доктрини). У другому – у виді психологічних установок, цінностей, почуттів⁵. І ідеологічні, і психологічні форми політичної свідомості відтворюються на двох рівнях – індивідуальному та масовому. А тому їх деформації здатні інтегруватися як до механізму індиві-

¹ Загальна теорія політики : навч. посіб. / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – С. 141.

² Там само.

³ Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 244.

⁴ Загальна теорія політики : навч. посіб. / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – С. 142; Юсупова Э. Ф. Политическое сознание как важный элемент функционирования политической системы / Э. Ф. Юсупова // Молодой ученый. – 2013. – №1. – С. 284 та ін.

⁵ Денисов И. В. Политическое сознание современного российского общества / И. В. Денисов // Политнаука. Политология в России и в мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politnauka.org/library/teoria/denisov.php>.

дуальної злочинної поведінки, так і детермінації масових кримінальних практик.

Зміст окремих складових політичної свідомості може розглядатися як криміногенний фактор виключно у певному суспільно-політичному, інформаційному контексті, адже сама по собі будь-яка форма свідомості є амбівалентною юридичним категоріям. Враховуючи те, що політична свідомість на індивідуальному рівні виконує пізнавальну та мотиваційну функції в процесі соціального орієнтування особистості, її антисуспільні властивості є прояв:

а) конфлікту із об'єктивними обставинами (зовнішнім середовищем), суб'єктивно оціненими як антагоністичними, такими, що руйнують світоглядну основу діяльності особи як політичного актора. Ці обставини можуть виступати суто як на інформаційному рівні (в аспекті викривлення пізнавальної функції політичної свідомості, її інтелектуальної, емоційної ригідності) та проявлятися у несприйнятті конструктивної критики діяльності державної влади, небажанні отримувати альтернативні відомості про політику, так і на практичному (в мотиваційному, регулятивному аспекті). Останній безпосередньо має відношення до генези політичних злочинів, визначає їх спрямованість;

б) політичного нігілізму, що виявляється у знеціненні значимості політичної системи в цілому, її ідентифікацією з певною державою або ж персонально забарвлених її елементів, стратегій управління, асоційованих з відповідними суб'єктами з кола опонентів у сфері боротьби за владу. Саме нігілістичні спонуки є одними з найбільш поширених в детермінації політичних злочинах у деідеологізованих суспільствах.

Як слушно зазначає К. О. Лагода, серцевиною політичної свідомості є політична ідеологія. Важливим в цьому аспекті є розуміння того, що формування зв'язків типу «громадянин – держава» має ґрунтуватися на виваженій ідеологічній платформі, системно втіленій у державній політиці. Вибудовування такої ідеології – справа міжгалузєвого наукового й філософського пошуку. Очевидним є лише те, що деідеологізоване державне управління – це піраміда без основи. Таким чином, саме від належного стану політичної свідомості залежить рівень публічної активності гро-

мадян, їх нетерпимості до проявів корупції та нігілізму з боку службових осіб органів державної влади¹.

Аналогічні соціально деструктивні властивості індивідуальної політичної свідомості екстраполюються й на масовий рівень, інституціоналізуючись та утворюючись в якості визначальних факторів, джерел розвитку (стагнації) політичної системи й політичного режиму. Доповнюється такий рух трансуб'єктивно- та індивідуально-функціональних структур політичної системи вадами політичної культури.

На відміну від політичної свідомості політична культура пов'язана тільки з найтривкішими, внутрішньо значущими для людини переконаннями та є сукупністю орієнтацій учасників певної політичної системи, їх нормативів і способів поведінки у сфері політики та щодо політики². Політична культура – це психологія суспільства (нації) у ставленні до політики або особливостей сприйняття суспільством політичного процесу, якому надає специфічних форм³. При цьому, знову ж таки, слід відмітити, що жодна політична культура як така не може вважатися криміногенною сама по собі. Криміногенність її складових виникає тоді і тільки тоді, коли йдеться про:

- *політико-культурну експансію, чужинський вплив*. В цьому разі ми говоримо про конфлікт традицій та інновацій в політичній сфері, що часто протікає, вирішується у кримінальних формах. Досить влучним терміном визначає подібну ситуацію А. С. Кончаловський – «історичне нетерпіння». Під ним він розуміє стан, за якого удавані прогресивні ідеї та реформи насильницьким шляхом просуваються до середовища, не готового до сприйняття цих ідей. Цінності в різних культурах змінюються з різною швидкістю; різні країни та їх культури знаходяться у неод-

¹ Лагода К. О. Невиконання судового рішення : кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лагода Катерина Олександрівна ; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. – С. 163.

² Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 384; Загальна теорія політики : навч. посіб. / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – С. 148.

³ Горлач М. І. Політологія: наука про політику. – С. 384.

накових часових відтинках¹. В цій думці, вважаємо, є раціональне зерно. Унікальність, самобутність розвитку народів і їх культур безспірна. Відмінною є і пасіонарність різних етносів. Недарма Л. М. Гумільов у своїй всесвітньо відомій праці «Пасіонарна теорія етногенезу» вів мову про географічні пояси пасіонарності, їх цикли та поліваріативний зміст. Ігнорувати ці обставини – означає нехтувати природним законом єдності у багатоманітності, намагатися стерти останні, уніфікувати, підвести під стандарти демократії. В умовах глобалізації та зростаючих амбіцій окремих осередків концентрації геополітичних інтересів, спокуса поширення власних еталонів політики зростає. А тому винятково тривожною видається позиція публічної адміністрації США, що неодноразово озвучувалася її першими особами після терактів 11 вересня 2001 року, в якій обґрунтовується месіанська роль цієї держави у поширенні свободи та «просуванні демократії» на всій планеті.

Критик, звичайно, може парировати та апелювати до гуманістичних засад і відповідних цілей розгортання та посилення зовнішньополітичного впливу США в окремих регіонах світу. І буде де в чому правий. Як і правий З. Бжезінський, який у праці «Вибір: світове панування або глобальне лідерство» так обґрунтовує стратегію цієї держави на Близькому та Середньому Сході: «Протягом тривалості життя щонайменше одного покоління найважливіше завдання Сполучених Штатів у справі зміцнення глобальної безпеки складатиметься в умиротворінні, а потім реорганізації на засадах співробітництва регіону, який складає головну в світі зону політичної несправедливості, соціальних нестатків, високої щільності населення і який зосередив величезний потенціал насильства»². Мусимо визнати наявність численних проблем гуманітарного характеру в означеному регіоні, які в тому числі впливають і на стан глобальної безпеки і які об'єктивно здатні бути вирішені через певний зовнішньополітичний вплив.

Тим не менш, переконані, що це не є достатньою підставою для політичного, військового втручання до відповідних країн в тих

¹ Кончаловский А. С. На трибуне реакционера / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – С. 155.

² Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. – К. : Видавничий дім «Київо-Могилянська Академія», 2006. – С. 114.

випадках, коли не йдеться про злочини проти людяності, геноцид, екоцид. В останніх випадках йдеться про посягання на інтереси людства як біологічного виду. В решті ж ситуацій (коли, наприклад, йдеться про так недемократичні, незаконні, так звані злочинні, корумповані режими тощо) їх трагізм є таким тільки *в оцінках* представників «більш розвиненої» цивілізації, статус якої *ними самими* традиційно закріплюється за європейською (а звідси – й американською). Часова несумірність цивілізацій та культур є принциповою перепорою для насильницького насадження інновацій, що проникають до фундаменту соціального організму, конфліктуючи з його традиціями та, головне, з об'єктивними здатностями носіїв культури до сприйняття, відтворення новітніх політичних практик, до трансформаційного «скачку» політичної свідомості. А тому, вважаємо, сприйняття цієї тези та ідеї провідними геополітичними гравцями світу є однією з умов зниження конфліктогенності міжнародної політики. Разом з тим, маємо бути свідомим і того, що ця обставина є лише супутнім чинником реалізації політики, адже перелік цілей застосування технологій «просування демократії» не обмежується високими гуманітарними ідеалами, а може й виключати їх в цілому. Але навіть усвідомлення цього вже є важливим з точки зору протидії маніпуляціям суспільною думкою та внутрішнього корегування політичних курсів держав;

- *аномію у політико-культурній сфері*. Аналітична схема аномії Е. Дюркгейма дозволяє аналізувати формування криміногенного потенціалу всередині дезорганізованих політичних культур, в яких присутній ціннісно-орієнтаційний, смисловий розрив між різними соціальними групами (на ідеологічному чи операційному, екзистенційно-чуттєвому рівні. Наприклад, коли в одному суспільстві генеруються одночасно два типи політичних культур (субкультур) – патерналістська та партисіпаторна), обтяжений присутністю фрустрації на одній зі сторін протиборства. Як свідчить історія, аномія такого типу часто може бути причиною, або приводом (глобальною криміногенною ситуацією) для припинення існування держав у колишніх кордонах, із відповідним обсягом суверенітету, ескалації політичного розколу суспільства, що супроводжується збройним протистоянням (так званою громадянською війною), утворенням нових держав чи квазідержавних утворень і т.п.;

- *відрив та ізоляцію політичних еліт від населення*. Класична ситуація конфлікту влади, коли «верхи не можуть, а низи не

бажають»: пропонувані політичною елітою моделі управління, стратегії загальносоціального (в тому числі й зовнішньополітичного) розвитку та методи їх реалізації не задовольняють вимогам та запитам політично активної частини суспільства. На цьому тлі визріває конфлікт між політичною культурою населення та культурою політичних еліт. Зазвичай, це супроводжується зростанням масштабів політичного та правового популізму, проведенням «показових» викриттів злочинної діяльності, певними кадровими змінами в апараті держави, як заходів маскування та розрядки соціальної напруженості. Втім, такі заходи, як правило, мають тимчасовий характер та не усувають принципові, глибинні дисфункції політичної системи, що формуються на ґрунті конфлікту зазначеного типу. Його загострення, розгортання неодмінно супроводжується детермінацією найбільш широкого спектру кримінальної активності, спрямованої як на утримання влади, так і на її зміну, захоплення.

Отже, криміногенно детермінуючий вплив політичних факторів вторинного порядку, що формуються у структурах політичної системи виявляється найбільш потужним, визначальним на фоні відповідних характеристик політичного режиму. Соціально-деструктивна властивість цього впливу з одного боку є відображенням (віддзеркаленням) політичної зрілості, політичної правосуб'єктності народу (нації) як глобальної політичної актору, а з іншого – проявляється в управлінському широкоформатному об'єктивному руху соціальної матерії, криміногенні імпульси якого дезорганізують її, закладаючи глибинні суспільні протиріччя криміногенного значення. Формується складна *сигнально-діяльнісна багатовимірна система*, в якій циркуляція політично значущої інформації, а також політико-кримінальних практик відбувається за законами самоорганізації. Не будучи автаркією, ступінь керованості такої системи мінімізується. В межах стабільності, в періоди розвитку від однієї точки біфуркації до іншої, вона перестає бути залежною від персоналій, політичних лідерів, «живе своїм життям». В критичні ж моменти нестійкості, нелінійний характер розвитку систем зумовлює множини складно прогнозованих сценаріїв її подальшого розвитку. Так сталося й в Україні на початку 2014 року, коли було внесено зміни до Конституції України та зафіксовано параметри парламентсько-президентської республіки. Це привнесло й суттєві зміни до інститутів парламентаризму, урядування, змінилися й певним чином

функції голови держави тощо. Було закладено передумови до зміни рис криміногенності політичної системи. Яким чином вони будуть трансформовані – залежить від подальшого руху самоорганізованої політичної системи, відкритість якої ставить її в тому числі й у залежність від численних обставин іншого роду.

Тим не менш важливо з'ясувати, що вітчизняна політична система «постмайданівського» (2013–2014 рр.) зразку й досі перебуває у нерівноважному стані. Вона увійшла до каскаду біфуркацій, ускладнених складно прогнозованими чинниками військово-політичного, геополітичного, міжнародного, економічного, соціального, криміногенного характеру. У новітніх умовах не викристалізувались ще й *стійкі* форми відтворення політичної злочинності та політико-криміногенного впливу на загальну злочинність в Україні. Зберігаються ризики не просто трансформації параметрів криміногенності політичної системи, а і їх загострення, підвищення суспільної безпечності, зростання деструктивної амплітуди політико-управлінського впливу у численних сферах суспільних відносин, галузях народного господарства. Але слід також бути свідомим і того, що саме цей період є найбільш сприятливим для закладення в стратегічних засад забезпечення кримінологічної безпеки, і, перш за все, самої політичної системи і похідних від неї складових соціодинаміки. Саме тому одним з найбільш важливих завдань сучасної політико-кримінологічної теорії протидії злочинності нами вбачається вироблення відповідних рекомендації щодо деструкції глибинних, структурно-змістовних факторів політичної злочинності, розроблення стратегії нейтралізації політичних детермінант загальної злочинності.

Для успішного виконання цих завдань варто вказати й на ще одну кримінологічну особливість політичних систем: їх криміногенний потенціал має тенденцію до зростання не лише в періоди нестабільності, а й у рівноважні етапи свого функціонування. Ця особливість походить з відповідного закону самоорганізації систем, який на прикладі прогнозування військово-політичних складових розвитку суспільства у своїй монографії «Самоорганізація систем та прогнозування військово-політичних, економічних та соціальних аспектів» дослідив Є. А. Горбунов. Вчений, зокрема, доводить, що рівноважність (а це – однорідність, одноманітність, тенденція до інтеграції, стабільність, прогнозованість і т.д.) в соціальному сенсі властива країнам з тоталітарними (авторитарними) режимами. В них відбувається певне «самозамикання»,

«самоізоляція» системи. Її здатність сприймати та засвоювати зовнішні впливи обмежена та спрямована на «знищення» зовнішніх флуктуацій в цілях охорони та збереження гомеостазу. Оскільки пряме насильство – це політика тоталітарних режимів, то політизація такого суспільства супроводжує його мілітаризацією. Вона виконує дві функції – внутрішню та зовнішню. Зовнішня функція пов'язана із потребою системи в її новому ресурсному поповненні. Звідси – зростання агресивності такого типу держави¹.

Погоджуючись із Є. А. Горбуновим щодо впливу станів стабільності політичної системи на її криміналізацію (цей механізм в певній своїй частині виявляє риси, аналогічні тим, що описуються У. Реклесом у теорії економічної експансії в пояснення причин зростання злочинності при покращенні економічних показників розвитку), варто додати, що остання проявляється не лише у зовнішній політиці, а й у внутрішній. Це – два взаємопов'язані процеси. Внутрішній бік агресивності держави як провідної політичної інституції виявляється: у розширенні її контролю за політичною комунікацією, організаційним компонентом політичної системи, в якому конкуруючі структури підтримуються у мінімально спроможному функціональному стані задля демонстрації квазідемократичного устрою; у застосуванні широкого арсеналу засобів політичних переслідувань, політичних вбивств; застосуванні терористичних практик задля окреслення зовнішніх загроз, їх наближення, візуалізація, а також формування психологічної потреби більшості населення в посиленні заходах безпеки, зростанні присутності держави в політичному та приватному житті тощо. За таких умов державний апарат стає зачиненим для неурядового контролю, а тому характеризується високим криміногенним потенціалом та політичною криміногенністю.

Конкретизація описаних вище рис політичної системи буде неможливою, а характеристика криміногенності політики в цілому неповною, без врахування динамічних аспектів політичної сфери життєдіяльності, тобто без аналізу кримінологічно значущих якостей *політичних режимів*. На позначення останніх в науці застосовуються різні категорії: а) злочинність політичного режиму як тотальний його характер; 2) криміногенність політичного ре-

¹ Горбунов Е. А. Самоорганизация систем и прогнозирование военно-политических, экономических и социальных аспектов / Е. А. Горбунов. – К. : Ника-Центр, 2005. – С. 69.

жиму як його властивість породжувати частину злочинності;
3) віктимогенність політичного режиму як його властивість генерувати підвищену віктимність населення.

Щодо злочинності політичних режимів О. М. Бандурка зазначає, що з розвитком цивілізації на зміну монархічним правителям приходять великі організації, а фізичну силу все частіше замінює сила виконавчого, нерідко в прямому сенсі бюрократичного апарату, який втілює в життя угодні верхівці закони, в тому числі й відверто злочинні; під це створюються цілі системи законів та управлінських органів, які охоплюють та пронизують весь устрій суспільства. Саме в таких випадках використовується словосполучення «злочинний режим». Саме при злочинних режимах сильніше за все проявляється ефект, коли розбещена безкарністю влада змушує більшу частину населення грати за її правилами, перетворюючи його на співучасника своїх злочинів – коли пасивного, а коли й активного, та чинить такий вплив на менталітет, що повністю звільниться від нього виявляється складно навіть наступним поколінням¹.

На думку деяких російських кримінологів, які зверталися до вивчення тоталітарного політичного режиму Радянської держави, діяльності його органів і посадових осіб, такий політичний режим є злочинним², а діяльність вищих посадових осіб цієї держави з управління суспільством вважається організованою політичною злочинною діяльністю³.

¹ Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 151.

² Мелешников А. В. Права человека и международная ответственность за их нарушение / А. В. Мелешников // Государство и право. – 1992. – № 3. – С. 103–104; Бурлаков В. Н. Зарубежная и российская криминология сегодня / В. Н. Бурлаков, Я. И. Гишинский, А. Л. Сморгунова, Д. А. Шестаков // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 234–240; Кабанов П. А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных направлений криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 30.

³ Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / А. И. Долгова. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2003. – С. 508; Кабанов П. А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных

Аналогічна характеристика радянському політичному режиму надається і в Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 року № 317-VIII, у ч. 1 ст. 2 якого вказується: «Комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини...»¹. У ч. 2 цієї статті зазначено таке: «Націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим визнається в Україні злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини...»².

Грамотичне тлумачення викладених норм виявляє певну особливість змісту категорії «злочинний політичний режим», а саме: законодавцем він однозначно пов'язується не із методами управління, адже використовуваний сполучник «і» ставить останні (щодо політики державного терору і так далі за текстом) в один ряд з ознаками злочинності режиму, тобто наділяє ці поняття однопорядковим значенням. Можливо припустити прагнення законодавця таким чином підкреслити, що злочинність політичного режиму визначається не стільки методами реалізації влади, скільки способом заволодіння нею. І в цьому розумінні більшовистський переворот 1917 року, як насильницький акт незаконного захоплення влади (а так само дії німецької держави на території України у 1941 році), є достатньою підставою для визнання режиму злочинним. Але тоді зміст поняття «політичний режим», який утвердився в політологічній науці (як форми, методи здійснення політичної влади), та законодавча інтерпретація його злочинного характеру не збігаються. Вочевидь, оперуючи доктринальним тлумаченням, слід стверджувати, що якщо поняття «злочинний політичний режим» і має право на існування, то має ґрунтуватися

направлений кримінальної политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 30.

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. року № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

² Там само.

на констатації кримінальності процедурних аспектів владарювання, здійснення влади, а не лише заволодіння нею.

Разом з тим, зауважимо що, на нашу думку, категорія «злочинний політичний режим» є радше публіцистичною, політичною, аніж науковою. Вона виконує в більшій мірі ідеологічне, аксіологічне навантаження, яке реалізується в площині політичної комунікації. В науковому ж дискурсі її використання не має достатніх підстав, виходячи із загальнотеоретичних концепцій злочину та злочинності.

Якою б негативною не була оцінка політичних практик радянської влади, в цілому радянський політичний режим, як і будь-який інший (хіба що за виключенням окупаційного нацистського режиму та подібному йому, які не є політичними у власному значенні цього терміну), неможливо визнати злочинним абсолютно. В іншому разі ми маємо прирівняти до злочинної діяльності й розвиток в СРСР науки, освіти, медицини, системи соціального забезпечення населення тощо. Або принаймні визнати, що всі здобутки у цих сферах є наслідками злочинності. То якщо це так, чи є тоді режим злочинним? Питання риторичне.

Разом з тим, не можна й применшувати соціально деструктивні явища, що проявлялися в радянській політиці, та загалом можуть бути універсальними властивостями будь-якого політичного режиму. Але на їх позначення, вважаємо, доцільно застосовувати універсальний в кримінології термін «криміногенний». Звідси й політичні режими можуть бути криміногенними, тобто відтворювати політичну злочинність, політичні фактори загальної злочинності. Детермінація ж чинниками та складовими політичних режимів злочинності неодмінно веде до віктимізації певної частини населення, перетворення їх на жертв.

Ці процеси – генетично пов'язані. А тому якщо політичний режим є криміногенним, то він обов'язково є і віктимогенним. З огляду на це, не достатньо обґрунтованою видається пропозиція П. О. Кабанова додатково виділяти ще й віктимогенність як кримінологічно значущу якість політичних режимів. На думку вченого віктимогенність криміногенного політичного режиму – це властивість політичного режиму чинити шкідливий вплив на особу, що завдає їй моральних, фізичних страждань або моральну шкоду, або

такий, що підвищує чи первинно формує антропологічну, соціальну віктимність¹.

Виникає питання: який науковий та практичний сенс у цій категорії? Можна вести мову про політичну віктимологію, як напрям політичної кримінології, що вивчає процеси віктимізації населення, націлений на вироблення відповідних заходів превенції. Але навіть і в цьому контексті віктимногенність політичних режимів відривається від потенційного кола жертв, адже пов'язується саме з режимом, а не з населенням. Режим же первинно є криміногенним, а віктимногенність – похідна його риса, яка у повній мірі розкривається через політичну віктимність та залежить від неї, але не навпаки. Тому не можемо погодитись із твердженням П. О. Кабанова про те, що віктимногенність підвищує чи формує віктимність. Віктимність – це ознака, тотально притаманна жертві. І хоча вона розкривається під час та як наслідок вчинення злочину, тим не менш якісно злочинець на неї не впливає. Тож, на нашу думку, немає потреби у запровадженні до політико-кримінологічної теорії протидії злочинності терміну «віктимногенність» щодо політичних режимів.

Також зауважимо, що *будь-який політичний режим є криміногенним*. Не було і немає жодної країни, де в структурі детермінаційного комплексу злочинності не було б політичних її факторів, або політична злочинність була цілком елімінованою. Це суперечить самій сутності держави та політичної влади, зрештою, самій людській природі, уособлений в них. Але ступінь і якість криміногенності різних політичних режимів неоднакові. Цілком зрозуміло, що вони виявляють залежність від низки економічних, культурно-психологічних, організаційно-управлінських, правових чинників, які репрезентуються в політиці як сфери конкретно-соціальної діяльності. Однак при цьому є і підстави виділити принципову залежність між криміногенністю політичних режимів та їх окремими видами, зокрема, демократичним та недемократичним (квазідемократичним, авторитарним, тоталітарним).

Варто погодитись із О. М. Бандуркою у тому, що прямий та безспірний зв'язок між способом отримання влади (шляхом вибо-

¹ Кабанов П. А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных направлений криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 31.

рів або наслідування), історичною епохою чи етнічною приналежністю правлячих осіб, які вчиняють злочини (або ж всієї верхівки) та кількістю злочинів встановити дуже складно. Згадані фактори в більшій мірі впливають на характер злочинів, особливо, коли мова йде про різні історичні періоди та різні історичні формації, оскільки тут нерідко постає питання, а що ж саме вважати злочинами¹. Але у всі часи був та залишається очевидним та безспірним зв'язок між масштабом злочинів, що вчиняються особами, які утримують владу, та повнотою влади (в першу чергу – фактичної), сконцентрованої в їх руках. Все за тим же принципом: чим авторитарніша, чим абсолютніша влада, тим сильніше вона збочує². Проте криміногенність, як ми зазначали, – властивість будь-яких політичних режимів. І демократичні – не є виключенням.

Демократичні політичні режими, враховуючи їх природу, продукують переважно ненасильницьку політичну злочинність внутрішньополітичного деструктивного значення та проявів: політичну корупцію, злочинні політичні угоди тощо. Хоча цього, безумовно, не можна сказати про зовнішньополітичну діяльність демократичної держави, яка цілком може бути ідентифікована зі політично-злочинною. «Насаджування» демократичних принципів силою, війни заради утвердження демократії – давно відомий широкому загалові інструмент геополітичного, регіонального впливу.

Не втягуючись, при цьому до дискусії щодо злочинності чи не злочинності безструктурного в своїй більшості впливу означеного характеру з боку розвинених демократичних країн на країни «третього світу» (ми цілком свідомі релятивного характеру цієї проблеми), зауважимо лише на тому, що суспільна небезпечність таких діянь в кожному окремому може бути визначена лише на базі комплексних досліджень. Науковою платформою останніх має слугувати історія, етнографія, культурологія, соціальна філософія, етика, кримінологія, соціологія. Адже немає в світі універсальних рецептів демократизації країн. У кожній – власний шлях, у кожного народу – унікальний етногенетичний код. І демократія – це не атрибути публічної влади і спосіб їх формування, укомплектування. Демократія – це стан суспільної свідомості, духу епохи, втіленого у розумінні, відчутті, бажанні свободи та здатності

¹ Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 148.

² Там само. – С. 149–150.

її реалізувати, готовності до особистої відповідальності, в тому числі й за власний політичний вибір. Власне, вибір, якщо він є свідомим, має ґрунтуватися на знанні, розвиненій політичній, правовій свідомості. А тому правий А. С. Кончаловський, коли каже (мовою оригіналу): «Говорить об ущемленні демократії в Росії бессмысленно, так же, как и бессмысленно пытаться ущемить пустоту»¹. В певній мірі ці слова справедливі і по відношенню до сучасної України.

В історії, в тому числі й нашої країни, чимало прикладів коли народні обранці були змушені або самі втікати з країни, або їх виганяли. Та й самі вибори (а особливо місцеві вибори 2015 року в Україні, на яких явка не перевищила 47 % виборців, в деяких областях – нижче 35 %) стають все менш привабливими акціями для громадян. А для транзитивних суспільств кризового типу – це велими симптоматично: народ не бачить своєї своєї значущості у справах політики. То чи може претендувати політичний режим в подібних суспільствах, який лише номінально відповідає принципам демократії, на статус демократичного? Ні. Режим завжди є залежним від соціальної основи. Це не щось стороннє, абстрактне, трансцендентне. Це – структурно-функціональна одиниця того самого суспільства. І якщо останнє не демонструє внутрішньої готовності до свідомої свободи й відповідальності, то і політичний режим виявляється недемократичним по суті. В літературі для таких режимів зазвичай використовується влучний термін – квазі-демократичний режим. І, звісно ж, його властивості є більш небезпечними у політико-кримінологічному аспекті. Політичні злочини, що продукуються ним не обмежуються спектром ненасильницьких, політично шахрайських (у термінології П. О. Кабанова); фіксуються змішані параметри політичної злочинності, у структурі якої органічно поєднуються і насильницькі (політичні вбивства, незаконне позбавлення волі тощо), так і ненасильницькі, перелік яких виявляється ширшим за країни з демократичним режимом. Не є рідкістю політичні переслідування та, навіть, репресії, які, зазвичай, маскують під заходи забезпечення національної безпеки, антитерористичної діяльності.

В державах з тоталітарним, авторитарним політичними режимами переважають насильницькі політичні злочини, що ви-

¹ Кончаловский А. С. На трибуне реакционера / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – С. 123.

дається цілком закономірним. Потреби у закулісних зловживаннях, тіншовому лобіюванні, політико-корупційних актах потреби немає. Владарювання здійснюється нероздільно, а тому й будь-які посягання на неї наражаються на насильницькі контрзаходи: політичні переслідування, репресії, терор.

Саме в таких загальних контурах можливо вести мову про залежність політичної злочинності від політичного режиму. Щодо зв'язку останнього із загальною злочинністю – то тут варто погодитись із О. М. Бандуркою – жорсткі залежності не фіксуються.

Разом з тим, вартою уваги є й *такий аспект криміногенності політичних режимів як відтворення через них організованої злочинності неполітичного спрямування*. Як відзначає Д. А. Шестаков, форми діяльності організованої злочинності історично пов'язані із сутністю політичного режиму, трансформація форм і методів здійснення політичної влади може докорінно змінити поле прикладення сили організованої злочинності¹. Дійсно, організована злочинність чинить суттєвий вплив на параметри демократичного/квазідемократичного політичного режиму (за авторитарного, тоталітарного режиму такий вплив практично виключається) як способу, форму розпорядження владою. Це виявляється і у формі тіншового лобізму, за якого організовані злочинні угруповання відіграють активну роль груп тиску, і безпосередньої участі їх учасників в політичних відносинах, інклюзивність в державний апарат, входження до парламентського, урядового корпусу. Відтак, організована злочинність, інтегруючись з публічними органами влади, зумовлює й зворотній зв'язок. Використання законодавчих інструментів (в тому числі й засобів декриміналізації окремих груп діянь, як, скажімо, це відбулося у 2011 році з декриміналізацією так званої товарної контрабанди в Україні) задля досягнення злочинних цілей, використання з аналогічною метою можливостей урядування передбачає й встановлення контролю над правоохоронною системою задля забезпечення безпеки злочинних промислів.

За такою схемою відбувається й загальна дисфункція судових та правоохоронних органів, до принципів організації діяльнос-

¹ Политический режим и преступность : проблемы политической криминологии / Д. А. Шестаков, Н. Кристи, Я. И. Гишинский и др. ; под ред. В. Н. Бурлакова, Ю. П. Волкова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 311.

ті яких планомірно впроваджуються засади управління в злочинному середовищі (взаємними патронажу, принципи особистої, командної відданості, локальний авторитаризм тощо), корупція набуває стійких інституційних ознак. Через це й сам політичний режим деформується, численні його складові стають переходять із розряду сутнісних до розряду атрибутивних. Функціонально імітаційна модель державного апарату загалом сягає досконалого розвитку. Стабілізація соціально-політичної, економічної ситуації, правоохоронної системи в цих контурах призводить до глибинної криміналізації суспільства. Звикання до феномену злочинності, тотальна корупціоналізації сфери публічних відносин закладає стратегічні засади деградації такого суспільства, його стагнації на фоні правового, політичного нігілізму, делегітимізації державної влади. Через це під загрозу підпадає й національна безпека; держава як метасоціальний інститут втрачає своє ціннісно-смісловне ядро. Воно розмивається, набуває аморфних, чітко не візуалізованих та не артикульованих ознак. Наслідки такого стану справ в Україні наочно проявилися спочатку у період листопад 2013 – лютий 2014 року та зумовили масові акції протесту, а згодом й самоусунення низки вищих посадових осіб, включаючи Президента України, від виконання службових обов'язків і виїзд за межі країни. Згодом вони (наслідки) розкрилися зі всією повнотою протягом 2014 року та виявилися в істотних втратах обсягу реального (фактичного) державного суверенітету, багатотисячних людських жертвах, активізації довгострокових факторів військової, економічної, геополітичної та регіональної нестабільності.

Отже, маємо констатувати, що *політичний режим є такою соціально-правовою, інституційною субстанцією, що визначає не лише специфіку проявів, спрямованості політичної злочинності, а й загальнокримінальної, які, в свою чергу, мають зворотній вплив на режим.* Така властивість політичних режимів є природною, хоча і проявляється у значно гостріших формах у транзитивних суспільствах. Зокрема, ще на початку 50-х років у США були оприлюднені результати роботи сенатської комісії Кефовеера, яка займалася розслідуваннями діяльності організованої злочинності в американських штатах. Ці висновки, де вперше в історії Сполучених Штатів на офіційному рівні визнавалося існування кримінальних організацій, дали відомому американському соціологу Г. Елджеру підставу визнати зв'язки злочинного світу з політич-

ними «машинами» двох партій (демократичної та республіканської) фактором розвитку політичної системи США¹.

Слушними з цього приводу видаються й висновки Н. А. Зелінської, яка вказує на існування феномену криміналізації політики і політизації злочинності. «Криміналізація політики» означає, насамперед, використання традиційної злочинної тактики і засобів у різних формах політичної поведінки. «Політизація злочинності» може інтерпретуватися як підвищення ролі злочинних співтовариств у житті суспільства, зростання їх політичного впливу². Аналогічна думка висловлюється також і В. М. Дрьоміним³, О. М. Литваком⁴, Н. Ф. Кузнецовою⁵, В. І. Шакуном⁶ й деякими іншими вченими.

Зауважимо, що процеси політико-кримінальної взаємодії, інституційного взаємопроникнення є складно контрольованими з боку спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності та від них, за великим рахунком, не залежить. Більше того: останні відчують на собі ці ефекти одними з найперших в числі органів публічної адміністрації, адже конфлікти політичних інтересів та їх кримінальні форми вирішення практично одразу екстраполюються на виконавчу гілку владу і її контрольньо-охоронний сегмент. Це сприяє *постійній* інтенсифікації кримінальної активності найбільш широ-

¹ Дорошенко А. В. Організована злочинність як фактор політичного процесу / А. В. Дорошенко // Віче. – 2000. – № 10 (103). – С. 90–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1210>.

² Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Наталія Анатоліївна Зелінська ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – С. 68.

³ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 263–267.

⁴ Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Литвак Олег Миколайович ; Національний університет внутрішніх справ. – Х, 2001. – С. 41–45.

⁵ Кузнецова Н. Ф. Политизация преступности и криминализация политики / Н. Ф. Кузнецова // Преступление и наказание. Криминализация России как социально-политическое явление : материалы дискуссии. – М. : Альфа-М, 2004. – Вып. 3. – С. 58–76.

⁶ Шакун В. І. Влада і злочинність / В. І. Шакун. – К. : Пам'ять століть, 1997. – С. 202.

кого спектру відтворення. Врешті-решті, досягнувши точки біфуркації в такому суспільстві стається соціальний вибух, що тягне за собою: а) припинення існування держави, її розпад на кілька політичних новоутворень; б) радикальне оздоровлення соціального організму через своєрідний катарсис та активне антикримінальне реформування державного апарату, всього сегменту публічної політики; в) створенні нової імітаційної моделі демократичної (квазідемократичної) державності, зростання політичного популізму, розширення спектру політичної корупції з одночасним витісненням (принаймні, тимчасовим) з політики гравців з числа представників організованих злочинних угруповань загальнокримінального характеру.

Всі ці сценарії й донин є актуальними для України, адже жоден з них на жаль або на щастя і досі не реалізувався в повній мірі. А тому загроза небажаних варіантів розвитку подій зберігається та зберігатиметься у середньостроковій перспективі, у зв'язку з чим політико-кримінологічне забезпечення публічних трансформацій не лише не втрачає своєї актуальності, а стикається з новими викликами як у площині доктрини, так і кримінологічної практики.

В цьому контексті гадаємо доцільним акцентувати увагу й ще на одній кримінологічно значущій властивості демократичних та недемократичних політичних режимів – ступені та характері їх впливу на обіг в суспільстві інформації, зокрема політичної. Йдеться про *взаємозв'язок між криміногенністю політичного режиму та параметрами політичної комунікації*.

В аспекті функціонування політичних режимів, політичні комунікації відображають процес взаємодії політичних суб'єктів на основі обміну інформацією і безпосереднього спілкування людей, а також засоби та способи духовної взаємодії. Абсолютизація ролі комунікації спостерігається і в ряді теорій технологічного визначення (концепція інформаційного суспільства, комп'ютерної демократії (Д. Белл, З. Бжезінський та ін.), де комунікації розглядаються як соціокультурне джерело влади, суть людино-машинного діалогу та політичний розвиток. Інформаційно-комунікативна сфера охоплює канали передачі відомостей, інформації уряду, а також засоби масової інформації. Наявність певного обсягу знань та інформації, особливо в сфері політичного життя, має величезне значення для оцінки громадянами дій і по-

дій, що відбуваються в політичній, економічній і соціальній сферах суспільства¹.

В цьому контексті важливо відмітити, що політичний режим – категорія, як визначає не лише принципи формування органів державної влади, реалізації політики, участі в цьому процесі громадян, а й, що не маловажно, міру реальних їх прав і свобод. Серед останніх право на поширення та *отримання* інформації, яка становить публічний інтерес і, тим самим, здійснюючи політичну комунікацію на рівні первинних суб'єктів політики, є одним з найбільш важливих в аспекті втілення принципу народовладдя у життя, розбудови громадянського суспільства на засадах партнерства з державою, контролю за нею. Демократичний політичний режим – зазначає С. А. Ільченко – передбачає, що представники держави є представниками виборців, а, отже, виборці мають право на отримання максимально повної інформації для реалізації належної їм установчої влади щодо формування складу органів державної влади². В цьому сенсі, повнота та вільний обіг такої інформації є суттєвими додатковими гарантіями законності в діяльності публічної адміністрації. І навпаки – звуження її транспарентності сприяє зачиненості апарату держави на власних потребах, інтересах, відриву від інтересів виборців. А там, де є зачиненість, слабкий контроль – там завжди буде сприятливе підґрунтя для відтворення кримінальних зловживань, в тому числі й політичних. Це легко продемонструвати на прикладі тіншового лобізму в Україні, прозорості фінансування політичних партій тощо. Вплив подібних чинників на криміналізацію, фактичну олігархізацію парламенту є очевидним.

Для демократичних політичних режимів принципово важливим є забезпечення широкого формату обігу інформації, що становить публічний інтерес, всіляке сприяння з боку держави активній громадській дискусії щодо питань функціонування держа-

¹ Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 274.

² Ільченко С. А. Політичні партії в контексті європейських принципів регулювання права громадськості на інформацію / С. А. Ільченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 27.

ви, політичної системи в цілому. Обмеження встановлюються лише з міркувань етики й безпеки.

Так, у практиці Європейського Суду стосовно обмежень права на поширення та отримання інформації прослідковується чітка тенденція визнання цінності усебічного суспільного обговорення питань, що становлять публічний інтерес. Будь-який елемент публічного інтересу в обставинах справи враховується на етапі, коли Суд оцінює, чи було обмеження права «необхідним в демократичному суспільстві», що є однією з умов його правомірності відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод¹. Оскільки поняття «необхідності і демократичному суспільстві» є оціночним, в таких випадках аргументом на захист права на одержання інформації є цінність соціальної та політичної дискусії в суспільстві, забезпечити яку можливо лише за умов забезпечення вільного поширення інформації, яка містить елемент публічного інтересу².

В різних політичних режимах юридична (через системи юридичних гарантій) і фактична (через реальний судових захист та відсутність переслідувань) цінність широкої політичної дискусії відзначається по-різному. В країнах з недемократичними (в тому числі й квазідемократичними) політичними режимами зміст й межі зазначеної дискусії цілком або суттєво контролюються державою. Методи такого контролю й управління загалом можуть бути досить різними – від прямих, очевидно структурованих, до завуальованих, маніпулятивних, безструктурно організованих. Останні, зокрема, на початку ХХІ ст. знаходять все більш активне своє застосування та по суті полягають у цілеспрямованому конструюванні соціальної дійсності, в контурах якої і здійснюється та сама дискусія. Звідси постає комплекс похідних проблемних аспектів демократії та підтвердження її реальності. Але це вже питання іншого порядку, що мають набути свого самостійного міждисциплінарного наукового розвитку.

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004; Льченко С. А. Політичні партії в контексті європейських принципів регулювання права громадськості на інформацію / С. А. Льченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 27.

² Там само.

Підсумовуючи цю частину дослідження, зазначимо, що криміногенність політики є іманентною її властивістю. Вона є закономірною та притаманною будь-яким політичним системам, режимам, а тому у функціональному значенні є нормою. Втім, аномальними можуть бути ступінь та якість криміногенності. Ідентифікація такого її стану, властивостей, а також ефективна їх обструкція первинно залежить від якісного наукового осмислення феномену політичного злочину та політичної злочинності, виявлення особливостей їх відтворення, детермінації. Відтак, подальший науковий пошук в межах виконання задач формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності здійснюватиметься саме у цьому напрямі.

Розділ 2

ПОЛІТИКО-КРИМІНАЛЬНІ ФЕНОМЕНИ

2.1 Концепція політичного злочину

Політика як сфера соціально значущої діяльності, що концентрується довкола проблем публічного владарювання і його здійснення як такого, формує вельми специфічне підґрунтя для відтворення інституціональних кримінальних практик – політичних злочинів. Саме тому в політико-кримінологічній теорії останні постають ключовою категорією та, поруч з феноменом політичної злочинності, визначають її предметний фокус.

Концепція (від лат. *conception* – розуміння) як структурно-функціональна складова будь-якої теорії передбачає формування точного та науково обґрунтованого, системного бачення відповідного об'єкту пізнання. Останнє забезпечує єдність дискурсивних засад теоретизування та практичної діяльності. У площині кримінологічної доктрини та практики вироблення концепції означає: а) узагальнення, критичний аналіз існуючих підходів до розуміння відповідної системоутворюючої для науки, галузі, напряму, теорії категорії, визначення їх методологічних засад; б) емпірично, методологічно обґрунтований та творчо ініційований приріст наукового знання. Як наслідок – створюється система вихідних положень, що слугують фундаментом для розширення та поглиблення теорії.

Необхідність формування концепції політичного злочину зумовлена тим, що без неї політико-кримінологічна теорія протидії злочинності набуватиме внутрішньо-суперечливих рис. Це зумовлено відсутністю усталеного бачення вказаного різновиду кримінальної активності. У павутинні різних, часто методологічно різновекторних, змістовно невизначених понять політичного злочину, що побутують у сучасній науці, нерідко втрачаються істотні аспекти його природи, які змішуються з побічними несуттєвими рисами, а сутнісні (феноменологічні) його характеристики – із зовнішніми проявами. Не заперечуючи, при цьому, значення методологічного плюралізму та єдності у різноманітності як

основоположного принципу життя, конструктивної дискусії як базового елементу наукового пошуку, все ж зауважимо, що той стан справ, який склався в політичній кримінології (а також у політиці, політології, журналістиці, міжнародному публічному праві) із оперуванням терміном «політична злочинність» не можна назвати задовільним та таким, який можна прийняти за основу в подальших дослідженнях, зокрема при формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.

2.1.1 Поняття та природа політичного злочину

Звісно ж, що перераховувати всі чи навіть більшість з тих дефініцій політичного злочину, якими послуговуються різні вчені сучасності й минулого немає ані пізнавального, ані практичного сенсу. Зупинимось лише на деяких з них, які зазвичай пов'язуються їх же авторами з попереднім аналітичним опрацюванням досягнень попередників, а тому виражають і результат конструктивної критики, і певне інтегративне, консолідуюче інтенційне начало.

Так, Г. В. Маляр у своєму дисертаційному дослідженні здійснила досить вдалу спробу комплексного аналізу та узагальнення наукової генези вказаного поняття. Вчена зазначає, що «у сучасній зарубіжній кримінології існує декілька підходів до визначення поняття політичного злочину. В російській кримінології окремі спеціалісти ототожнюють політичний злочин з тоталітарним злочином (зокрема, А. І. Бойцов, В. В. Лунєєв, В. С. Устінов) і визначають його як «некриміналізований злочин» вищих посадових осіб Радянської держави, що виражався у масових політичних репресіях. Натомість західні фахівці та прибічники широкого підходу (щодо аналізованого явища) з пострадянських країн (М. Реннер, Дж. Роебак, С. Шафер, Г. Й. Шнайдер, Т. Р. Янг та А. П. Груздева, А. Л. Моргунова відповідно) до політичних відносять весь спектр злочинів у сфері політики. Також можна виокремити мотиваційний підхід В. М. Кудрявцева, який вважає, що основним критерієм відмежування політичного злочину від інших злочинів є політичний мотив»¹. І далі Г. В. Маляр, приєднуючись в більшій мірі саме до останнього підходу та дещо трансформуючи його, пропонує власне визначення політичного злочин як певного суспільно-

¹ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 9–10.

небезпечного діяння, передбаченого відповідними міжнародно-правовими актами, та/або криміналізованого національним законодавством, *що вчиняється з політичного мотиву (курсив наш – Ю. О.)* та є однією з протиправних форм боротьби за владу в державі чи на міжнародному рівні¹.

Небезпідставними слід визнати й висновки Н. А. Зелінської, яка зауважує, що теорії, які пов'язують злочин і політику, розширили концепцію злочину, відірвавши його від вузької юридичної основи. Як пише Стенлі Коен, ранні спроби виразити концепцію державного злочину в ракурсі порушення прав людини не відбулися, оскільки були зайво політизовані. На думку С. Коена, ця концепція являла собою спробу використовувати термін «злочин» для позначення усіх форм соціальної несправедливості і порушень прав людини².

Г. Й. Шнайдер, роблячи аналітичні узагальнення у площині різних позицій щодо визначення політичного злочину, зауважує, що вся їх сукупність може бути зведена у три великі групи. Перша – формує вузьке, кримінально-правове бачення, згідно якого політичні злочини ототожнюються з визначеними в кримінальному законі діяннями, що посягають на державницькі інтереси: державна зрада, створення загрози демократичній правовій державі, злочини проти іноземних держав, делікти проти конституційних органів і виборів, ті, що порушують порядок і процедури голосування, а також злочини, які послаблюють обороноздатність країни. Другу позицію до розгляду політичних злочинів ґрунтується на дослідженні мотивації поведінки злочинця. Згідно з нею – зазначає вчений – політичні злочини вчиняються з метою збереження або зміни політичної системи, розподілу влади в ній і її структурах з використанням злочинних засобів і методів. Третя точка зору відбиває психо- і соціально-динамічну реальність і зводиться до визначення того, якою мірою учасники цього процесу (тобто: злочинець, жертва, суспільство і особливо його представ-

¹ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 10.

² Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 494.

ники в контрольному процесі) надають делікту, що вчиняється, політичне значення¹.

Аналогічні думки щодо існуючих в науці підходів до розуміння політичних злочинів висловлюють також й П. О. Кабанов², Д. А. Квон³, О. Ф. Кулаков⁴, О. В. Зорін⁵, В. С. Устинов⁶ й деякі інші. Разом з тим, означені кримінологи (за науковою приналежністю – переважно невсько-вользької кримінологічної школи) не приділяють достатньо уваги проблемі гносеологічної автономності категорій «політичний злочин» та «політична злочинність», у зв'язку з чим в їх працях можна спостерігати з одного боку певне змішування цих понять, а з іншого – переважання дослідницького акценту саме на злочинності з відповідною нестачею розробок концепції «політичний злочин».

Окрім того, вважаємо, що як Г. Й. Шнайдер, так і П. О. Кабанов, Г. В. Маляр й багато інших вчених дещо перебільшують значення окремих підходів до розуміння політичного злочину, звівши їх до рядку науково конкурентних. Як видається, кримінально-правовий (або догматичний) підхід не відображає

¹ Шнайдер Г. Й. Криминалогия / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. Ю. А. Неподаваева; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – С. 434.

² Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – С. 42–51.

³ Квон Д. А. Политическая преступность: проблема концептуализации и актуальные практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Квон. – М., 2008. – С. 12–16.

⁴ Кулаков А. Ф. Политическая преступность: криминологический и правовой аспекты : дисс. ... кандидат. юрид. наук : 12.00.08 / Кулаков Алексей Феодосьевич ; Академия права и управления Министерства юстиции России. – Рязань, 2002. – С. 16–28.

⁵ Зорин А. В. Политическая преступность: криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – С. 13–14.

⁶ Устинов В. С. Об основных подходах к понятиям «политические преступления» и «политическая преступность» в юридических науках / В. С. Устинов // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8: Политическая криминология. – Нижнекамск, 2003. – С. 54–55.

розуміння природи політичних злочинів, а лише формує уявлення про формально визначені його межі. Таким чином, він розкриває здебільшого обсяг поняття, натомість його зміст, в якому криються сутнісні характеристики залишається на периферії пізнавального процесу. Та й позитивно-правова основа через свою інертність, інколи – політизованість виявляється далеко не кращим фундаментом для визначення політичного злочину (згадаймо слова Мартіна Лютера Кінга: «Запам'ятайте, Гітлер діяв законно!»). Хоча, звісно ж, без вказівки на протиправний характер не може бути жодного визначення злочину. І саме через це, не може бути однозначно сприйнятий підхід щодо визначення політичних злочинів як некриміналізованих злочинів вищих посадових осіб держави, що відстоюється у праці окремих російських кримінологів (А. І. Бойцовим, В. С. Устіновим й деякими іншими). Принаймні, його практична корисність виявляється мінімальною.

З аналогічних причин й третій підхід, який фігурує в роботі Г. Й. Шнайдера, не може вважатися таким за змістом щодо сутності політичного злочину. Справа в тому, що він ґрунтується на ситуативному релятивізмі та відбиває тільки мінливу оцінку певних діянь як політичних злочинів, не формуючи уявлень про реальну соціальну деструктивність їх природи. А тому біль-менш виваженим та придатним до теоретичного оперування та практичного застосування виявляється другий з тих, що виділені Г. Й. Шнайдером, підхід, в якому акцент робиться на політичному мотиві.

На цьому ж наполягає й С. Шафер. На його думку, людська поведінка, що кваліфікується як злочин в кримінальному законі, є ідеологічним протистоянням, яке проголошується державною владою небажаним. У складах злочинів, описаних в законі, політична ідеологія перекладена мовою права. Вбивство, крадіжка і зґвалтування є злочинами лише тому, що влада вірить в необхідність державної ідеології, спрямованої на охорону життя, здоров'я, власності, статевої свободи й недоторканості. Якщо це так, то, пише С. Шафер, досить складно буде провести межу між звичайними і політичними злочинами в теорії. Він вважає, що на практиці термін «політичний злочин» є породженням не кримінального права, а «продуктом міжнародного права, який сприяє процесу екстрадиції і надання політичного притулку деяким зло-

чинцям»¹. Тому відрізнати політичні злочини від звичайних загальнокримінальних необхідно, виходячи з мотивації злочинця. З цієї точки зору, можна поділити усі злочини на відносно-політичні і абсолютно-політичні. Абсолютно-політичні злочини, на відміну від відносно-політичних, будуть спрямовані проти усієї системи цінностей, усієї державної ідеології, що стверджується існуючою владою, або, принаймні, проти одного з інститутів цієї влади².

В міркуваннях С. Шафера проводиться вельми глибока думка щодо конструктивістського характеру політичного злочину. Дійсно, визнавати якийсь злочин політичним чи ні – справа ідеології, конкретної історичної та політичної ситуації, зумовленої рівнем розвитку гуманітарного знання, доступом до нього населення, управління засобами масової інформації та комунікації тощо. Однак, вважаємо, для політичних злочинів це не є специфічною характеристикою, на чому наголошує й сам дослідник. Зокрема, суто конструктивістськими є більшість злочинів у сфері економіки, а також ті, які посягають на суспільні відносини щодо реалізації прав інтелектуальної власності, на честь, гідність тощо. Натомість визнання їх відмітною, сутнісною рисою особливого мотиву (так званого політичного мотиву) виводить на розуміння природи політичного злочину скоріше не як своєрідного діяння, але як його якості. Політичність – радше внутрішня характеристика злочину, аніж його зовнішнє вираження. Останнє, як правило, не відрізняється від низки загальнокримінальних злочинів: протиправне позбавлення життя, тілесні ушкодження, незаконне позбавлення волі, винесення завідомо неправосудного рішення суду, знищення або пошкодження майна (наприклад, при тероризмі, що робить його політичним саме суб'єктивна сторона, а не зовнішні прояви) і т.д.

Схожий із С. Шафером погляд на сутність політичного злочину виражає А. Тьорк, відповідно до якого злочини є політичними остільки, оскільки вони визнаються такими існуючою публічною владою. Але і практично будь-який закон може бути

¹ Schafer S. The political criminal : The problem of morality and crime / S. Schafer. – New York : Free Press, 1974. – P. 28; Сморгунова А. Л. Политическая преступность: критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/201/30/>.

² Там само.

використаний владою як зброя для боротьби з непримиренною опозицією. Тому кримінологи, на думку А. Тюрка, повинні зосередити увагу на нейтралізації свавілля влади, яка оголошує звичайні злочини політичними¹. Не важко помітити, що вчений стоїть на позиції соціального конструктивізму й вважає за доцільне визначати політичний злочин через формування про нього поняття в законі про кримінальну відповідальність суб'єктом політичної влади, а не через визнання його самостійної унікальної мотиваційної природи. Ідентична думка відображена і у працях С. Шейнголда². В цілому вважаємо цей підхід не позбавленим підстав. Дійсно, коли йдеться про оцінку характеру суспільної небезпечності злочину, вираженого через штучні юридичні конструкти (в тому числі й такі, як державний суверенітет, владні повноваження тощо), недоцільним видається їх механічне перенесення на сферу психічного, тобто природного. В протилежному випадку маємо констатувати зв'язок між політичними оцінками певної групи діянь як відповідних злочинів, що мають місце за різних політичних режимів і систем позитивного права із принциповими механізмами мотивації людської поведінки, що, звичайно, є неприпустимим. Такі операції можливо описати в категоріях редукціонізму. Останній далеко не завжди є виправданою методологічною основою, тим паче у галузі суспільствознавчих, комплексних (антропо-соціологічних) досліджень, до числа яких відносяться й кримінологічні. Але і цілком покладатися на втілену в законі волю носія політичної влади, а також його інтерпретації злочинів як політичних, на нашу думку, не варто. В цьому проявляється певна односторонність природи політичного злочину, яка, вочевидь, окрім зовнішньої оцінки має передбачати й внутрішню детермінацію, пов'язану саме зі сферою політичних відносин, владарюванням.

У зв'язку з викладеними зауваженнями звертає на себе увагу точка зору Н. А. Зелінської, на думку якої існують три альтернати-

¹ Turk A. Political Criminality. The Defiance and Defense of Authority / A. Turk. – London : Sage Publications, 1982. – P. 43–45.

² Scheingold S. A. Constructing the New Political Criminology : Power, Authority and the Post-Liberal State / S. A. Scheingold // Law & Social Inquiry – 1998. – № 4. – Vol. 23. – P. 857–895 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jstor.org/stable/828941?seq=1#page_scan_tab_contents.

вних критерії, по яких правопорушення може бути віднесене до категорії політичних злочинів: 1) політичний контекст (злочин вчиняється в руслі державної політики або політики будь-якої організації чи групи); 2) політична мотивація індивідуальної чи групової поведінки; 3) політична значимість корисливих і насильницьких злочинів з аполітичних мотивацій, зумовлювана соціальним статусом особи, що скоїла злочин, або загальнонебезпечним способом здійснення злочину¹. Загалом із такою позицією вченої можливо погодитись, проте, за умови кількох уточнень. По-перше, навряд чи можливо корисливі та загальнокримінальні насильницькі злочини визнати такими, що здатні вплинути на політичну кон'юнктуру. За їх природою (і об'єктивною і суб'єктивною) вони знаходяться поза сферою політики, сконцентровані на особистісних спонуках, що не фіксуються на політико-владних відносинах, хоча опосередковано і можуть чинити вплив на них. Наприклад, використання теми злочинності в політиці як інструменту маніпуляцій, або ж дискредитація політика, припинення його політичної кар'єри через вчинення ним злочину на побутовому підґрунті. Але віднесення подібних обставин до політично значущих є вельми умовним і не можуть, на нашу думку, бути підставою для характеристики відповідних злочинів як політичних. А тому останній з виділених Н. А. Зелінською критеріїв не доцільно включати до визначення політичного злочину.

По-друге, політичний контекст вчинюваних злочинів є об'єктивним критерієм, який виключно у поєднанні із суб'єктивним – політичною мотивацією, може бути визначний достатній для характеристики злочину як політичного. А тому перший та другий з виділених Н. А. Зелінською критеріїв не є альтернативними, а мають розглядатися як взаємодоповнюючі. При чому саме мотивація і визначає контекст суспільно небезпечної поведінки, адже є первинним джерелом активності особистості. Зовнішні ж обставини, хоча і виступають суттєвими факторами її корегування, спрямування, тим не менш не мають визначальної ролі, принципово (за виключеннями крайньої необхідності) не звужують свободи волі як особистісної константи.

¹ Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 496.

Більше того: задовольнити особистісні спонуки, що знаходяться в основі політичної мотивації та надають їй саме такого характеру (політично зорієнтованого) об'єктивно здатні лише ті об'єкти (процеси, стани), що формуються виключно в площині політичних відносин. Через це перший критерій (політичний контекст) віднесення злочинів до політичних відіграє лише допоміжну, факультативну роль. Основним же критерієм лишається лише політична мотивація. Хоча варто й зробити одне зауваження: в низці випадків доводиться все ж наводити відповідне уточнення щодо політичного контексту (а саме щодо вчинення злочину у сфері політичних відносин) з тим, аби виключити з переліку політичних злочинів ті, що виражаються у діях, які за своїм змістом виконують забезпечувальну функцію і безпосередньо не впливають на політичні відносини. Наприклад, незаконне придбання, зберігання вогнепальної зброї з метою подальшого її використання задля посягання на життя державного діяча або вчинення терористичного акту тощо. Тобто якщо стадія готування до політичного злочину містить в собі діяння, які мають самостійну кримінально-правову оцінку, то остання повинна надаватися безвідносно сфери політики, бути аполітичною.

Враховуючи викладені міркування, видаються недостатньо обґрунтованим твердження П. О. Кабанова про вузькість мотиваційного підходу через те, що «такий підхід вказує на мотиваційні причини злочинної поведінки, але не розкриває основні ознаки цього явища»¹. Дійсно, ознаки явища, як зовнішні прояви об'єкту дослідження, знаходяться поза внутрішньою його характеристикою. В той же час, зовнішні ознаки явища в жодному разі не можуть сформувати бачення природи цього об'єкту, як його сутності. Вочевидь, П. О. Кабанов стоїть на традиційних ще для радянської кримінології позитивістських методологічних позиціях, що визначали загальний підхід до оцінки злочину та злочинності як явищ, а не феноменів. Проте подібне бачення наукових проблем, які входять до предмету кримінології, не в повній мірі відповідає зорієнтованості на дослідження природи, а не лише зовнішніх проявів

¹ Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – С. 40.

відповідних об'єктів. Загалом ця думка детально обґрунтована А. П. Закалюком¹, що звільняє нас від необхідності розвивати її надалі її в цій роботі у контексті контраргументації.

Отже, політичний мотив є провідною сутнісною характеристикою політичного злочину, що загалом визнається багатьма вченими². Разом з тим, як засвідчує аналіз кримінологічної літератури, тлумачення змісту політичного мотиву в роботах різних авторів, що досліджують проблематику політичного злочину та злочинності або ж не надається взагалі, або ж виявляється вельми лаконічним й зведеним, по суті, до визначення мети у сфері політичних відносин, що взагалі ставить під сумнів доцільність введення до наукового дискурсу вказаного різновиду мотиву. Такий стан справ не може цілком задовольняти вимогам обґрунтованості знання, потребує додаткових пояснень, через які й варто формувати бачення сутності та явища політичного злочину, концентровано вираженого у його понятті.

Проблемами сутності, спрямованості мотивів і мотивації поведінки в цілому та, зокрема, злочинної, займалася плеяда видатних вітчизняних та зарубіжних психологів, юристів, а саме: В. К. Вілюнас, П. А. Воробей, І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський, В. М. Кудрявцев, О. М. Леонт'єв, А. Маслоу, Е. Ф. Побегайло, С. В. Познишев, С. Л. Рубінштейн, А. В. Савченко, В. С. Установ, Г. С. Фельдштейн, Х. Хекхаузен, М. П. Чубинський та ін. Однак, єдності в поглядах на означену проблематику так і не було досягнуто. В свою чергу, дещо парадоксальним та невиправданим з точки зору юридичної техніки (застосування так званого «погано визначеного» поняття), видається оперування в тексті КК категорією «мотив», а звідси і закріплення юридичного обов'язку щодо його доказування, в обстановці наукової невизначеності та дискусійності перш за все в наукових колах психологів. У зв'язку з цим,

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 122–139.

² Кудрявцев В. Н. Популярная криминология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Спарк, 1998. – С. 99; Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній криминології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 10; Schafer S. The political criminal: The problem of morality and crime / S. Schafer. – New York : Free Press, 1974. – P. 28 та ін.

спершу дещо зупинимось на описанні проблемних аспектів розуміння мотиву.

У працях вітчизняних вчених з кримінального права та кримінології чи не у всіх підручниках, дисертаційних та інших дослідженнях можна знайти тезу, що мотив – це внутрішнє спонукання до вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності). Як правило, автори беруть це визначення за постулат та вибудовують на ньому теоретичні конструкції мотивів тих чи інших видів злочинів, виробляють відповідні правила кримінально-правової кваліфікації, характеризують особистість злочинця.

Проведений аналіз наукової літератури з психології та кримінального права дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день склалося кілька напрямків у розумінні категорії «мотив». Перший напрямок представлений у працях таких вчених, як О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, С. А. Тарарухін, К. Є. Ігошев, Б. С. Волков, А. В. Наумов та ін. Визначення мотиву зазначеними науковцями надається через призму усвідомлення наявної потреби. Так, наприклад, за О. М. Леонтьєвим та С. Л. Рубінштейном мотив – це «предметована» потреба¹. Тобто при визначенні сутності мотиву увага акцентується на конкретному предметові. Виходячи з такого розуміння, мотив виступає проміжною ланкою між потребою та кінцевим результатом, метою і є усвідомленим началом людської діяльності. Схожу позицію висловлює і Х. Хекхаузен, вказуючи, що мотив є бажаним цільовим станом у рамках відношення «індивід – середовище»². Але проблемним в цьому відношенні видається розмитість сутнісної характеристики мотиву та його вираження через інші, суміжні категорії, такі як потреба, цілі, предмет.

Цим же недоліком відзначається і низка західних теорій мотиву, в яких останній у працях інстинктивістів наповнюється змістом через характеристику потреб, інстинктів, потягів (Р. Ардрі, К. Лоренц, А. Маслоу, Д. Моріс, З. Фрейд та ін.), або ж, у працях бі-

¹ Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1946. – С. 14; Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – С. 56.

² Хекхаузен Х. Мотивация й деятельность : в 2-х т. – Т. 1 / пер. с нем. ; под ред. Б. М. Величковского / Х. Хекхаузен. – М. : Педагогика, 1986. – С. 81.

хевіористів, – через описання процесу протікання реакції людини на зовнішні подразники (Л. Берковіц, Р. Берон, Б. Скінер та ін.).

Інша група вчених (Б. В. Харaziшвілі, В. С. Чубинський та ін.) при з'ясуванні змісту мотиву акцент робить на емоційному стані та вольовому компоненті особистості. Як зазначає Б. В. Харaziшвілі, мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності даної поведінки і бажанням її здійснення¹. Аналогічну позицію займав і В. С. Чубинський, який вбачав у мотиві первісну ланку вольового процесу. Ця точка зору, як видається, є більш сутнісною за попередні, адже дає підстави описати родову приналежність мотиву до певного емоційного стану. Однак, слабкістю даної позиції, на нашу думку, є, по-перше, пов'язування емоційного стану з вольовою складовою особистості, що далеко не завжди має прямий безпосередній зв'язок та, по-друге, постулювання усвідомленості (розуміння) джерела походження відчуження необхідності, що також є доволі сумнівним.

Одним з останніх комплексних досліджень мотиву у вітчизняному кримінальному праві є праця А. В. Савченка «Мотив і мотивація злочину», в якій вчений на підставі аналізу різних наукових підходів доходить висновку, що під мотивом слід розуміти «інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою»². Дане визначення, попри безсумнівне глибоке теоретичне обґрунтування видається дискусійним через його до певної міри узагальнений, неконкретизований характер, обтяженість феноменологічною складовою. Крім того, неважко помітити, що позиція А. В. Савченка має багато чого спільного із викладеною вище, згідно з якою мотив визнається внутрішньою спонукою до будь-якої діяльності.

Таким чином, жодна з наведених позицій не може повноцінно забезпечити науковим обґрунтуванням теоретичну та законодавчу категорію «мотив злочину», наситити її конкретним, структурованим змістом. Поряд з цим, аналіз численних поглядів

¹ Харaziшвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве / Б. В. Харaziшвили // Советское государство и право. – 1964. – № 5. – С. 154.

² Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – С. 14.

на природу мотиву дає підстави виокремити три ключові поняття, якими оперують дослідники, надаючи йому визначення:

1. *Потреби*. Прийнято вважати, що незадоволена потреба є вихідним станом в процесі розгортання процесу діяльнісної активності, поведінки. Вважаємо за можливе з цим погодитись. У зв'язку з цим, звертає на себе увагу праця «Мотивація та особистість» американського психолога А. Маслоу. В ній вчений виклав результати багаторічних досліджень мотиваційної структури особистості та сформулював перелік (ієрархію) базових потреб людини, які і фундують, власне, подальший процес формування цілі, активації волової сфери та початку відповідної дії. До таких потреб вчений відносить наступні: а) фізіологічні потреби; б) потреба в безпеці (в тому числі – у соціальній безпеці); в) потреба в коханні та приналежності; г) потреба в повазі; д) потреба в самоактуалізації; е) базові когнітивні потреби, тобто прагнення до отримання нового знання; ж) естетичні потреби. Зазначений перелік потреб у його завершеному вигляді в цілому визнається у сучасній психології¹.

2. *Воля*. Поняття «воля» має різні трактування у психології. За В. Селівановим, під волею слід розуміти *активність особистості* – і передусім *активність регуляції в умовах подолання труднощів*. Ця активність має два аспекти: змістовий та аспект форми виявлення процесу².

За В. О. Іванніковим, під *волею* слід розуміти *довільну форму мотивації* зі створенням додаткового спонукання (чи гальмування) до суспільно-необхідної чи соціально-контрольованої дії. Воля – це остання стадія в оволодінні людиною власними процесами, а саме – в опануванні власним мотиваційним процесом. Воля – це довільне створення спонукання до дії через уявний мотив. Воля є не лише особливим способом мотивації, а її особливою формою – довільною мотивацією. Воля належить до особистісного рівня регуляції, який характеризується наявністю *особистісного*

¹ Маслоу А. Мотивация и личность : – 3-е изд. / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2006. – С. 117.

² Селиванов В. И. Воля и ее воспитание / В. И. Селиванов. – М. : Знание, 1976. – С. 43.

смыслу – тобто відображення у свідомості людини відношення мотиву до цілі та умов дії¹.

За К. Левіним, якщо поведінка взагалі є результатом розв'язання тієї енергії, джерелом якої є наші потреби, то воля – це така поведінка, яка спирається на джерела енергії не природних потреб, а квазіпотреб. Ці квазіпотреб – уявні потреби – створюють напруження, яке й призводить до рішення².

Жодна з наведених думок не додає ясності у розумінні волі та її співвідношення з мотивом, адже в одних випадках трактується як форма мотиву, в інших – його передумовою, або ж наступним етапом розвитку мотиваційного стану.

Не втягуючись до дискусії, яку не доцільно розвивати в цій роботі, зазначимо, що найбільш оптимальним для розуміння та логічно довершеним є інтегративне розуміння волі, згідно з яким остання розглядається як феномен регуляції суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує формування цілей та концентрацію внутрішніх зусиль на їх досягнення³. При цьому воля може мати як усвідомлений характер (при усвідомленості потреби), так і рефлекторний (при неусвідомленому характері потреб).

3. *Мета (ціль)* – це усвідомлений кінцевий результат діяльності людини. Мета є результатом дії волі, спрямованої на пошук предмету, здатного задовольнити актуальну потребу.

Таким чином, як випливає з наведеного, динамічна характеристика (механізм) процесу розгортання поведінкової активності охоплює: а) актуалізацію потреби, яке викликає почуття незадоволеності. Останнє може відбуватися як в усвідомленій формі джерел такого відчуття, так і у неусвідомлених формах у виді тривожності, бажання; б) активізацію вольових процесів, спрямованих, по-перше, на пошук предмету, який здатен задовольнити потребу (вольова фаза *цілепокладання*) та, по-друге, на консолідацію фізичних, психічних зусиль та визначених форм поведінки у

¹ Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2001. – С. 75.

² Левин К. Намерение, воля и потребность / К. Левин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/507329/?rand=3465654>.

³ Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – С. 67.

коректних життєвих обставинах, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Отже, логічним буде припустити, що категорія мотиву є неонтологічною, адже не відповідає реально існуючим нервово-психологічним процесам, *консолідує* описані гносеологічно та функціонально автономні стани, процеси психіки та поняття, що їм відповідають. Разом з цим, видається за можливе визнати доцільність існування у науковому обігу означеної категорії, відводячи їй синтетичну функцію. Об'єднуючи потребнісно-динамічну сферу, волю, вольову діяльність та цілепокладання, мотив характеризує загальну спрямованість поведінки на основі специфічного емоційного цілеспрямованого стану, обумовленого дією волі задля задоволення актуалізованої в конкретній ситуації потреби. На підставі цього пропонуємо під мотивом розуміти науковий конструкт, який відображає у єдиній ланці психічної активності потребу, волю та мету (цілі).

Отже, поняття політичного злочину має відображати інтерпретацію складових політичного мотиву. Лише у деталізації останніх можливо сформувані адекватне уявлення про природу політичних злочинів. При цьому зміст потреб та характеристика волі людини є безвідносним до будь-яких зовнішніх обставин. Останні можуть лише зумовити актуалізацію певної з потреб, блокувати чи навпаки – інтенсифікувати вольові зусилля та відіграти, таким чином, роль криміногенної ситуації. Тим не менш самі потреби й воля зостаються індиферентними. Тому логічно припустити, що політичність мотиву та, власне, злочину надають саме специфічні цілі, які візуалізуються у сфері політичних відносин, тобто так чи інакше формуються довкола та в структурі такого об'єкту впливу як політична (передусім – державна) влада.

Справедливості заради слід вказати, що визначення політичного злочину через цільову настанову не є абсолютно новим в кримінології. Цей підхід (умовно його можна назвати телеологічним) прямо чи побічно демонструвався у працях багатьох науковців. Принагідно зауважимо, що на думку Г. В. Маляр політичний мотив є *бажанням* (*курсив наш – Ю. О.*) особи у протиправний спосіб прийти до влади, утримати, використати або вплинути на

державну владу на національному та/або міжнародному рівні¹. В цьому визначенні автором політичний мотив по суті визначається через політичну мету. Справа в тому, що достатньо проблематичним з точки зору наукової коректності видається ототожнення мотиву з бажанням, адже останнє є лише зовнішнім, поверхневим, епізодичним проявом мотиваційного процесу, а змістовно тяжіє радше до мети, аніж до мотиву. Тому бажання прийти до влади, утримати, використати або вплинути на державну владу виражає процес й результат цілепокладання, який, в своїй більшості не виражає сутності актуалізованої потреби – базової детермінанти мотивації.

О. В. Зорін, дещо розширюючи телеологічний підхід, розглядає політичні злочини з урахуванням цілей і способу їх вчинення. На його думку, політичними є такі злочини, «що вчиняються у сфері політики, суб'єктами політики, шляхом обману та/або насильства й спрямовані на досягнення політичних цілей»². Г. М. Горшенков під політичними злочинами розуміє кримінально карані діяння, що обираються як засоби досягнення цілей політичного характеру³. Однак ані перший, ані другий дослідники не розкривають вказаних цілей.

В. С. Устинов визначає політичні злочини як такі, що вчиняються з метою насильницького захоплення державної влади збройним шляхом. До таких злочинів він відносить: а) діяльність партій, рухів щодо насильницького захоплення влади, насильницького створення нової держави (військовий переворот); б) антиконституційне зміщення законно обраної влади (державний переворот)⁴. Втім, очевидно, що вченим упускаються з уваги низка

¹ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 6.

² Зорин А. В. Политическая преступность: криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – С. 14.

³ Горшенков Г. Н. Политическая преступность / Г. Н. Горшенков // Криминология : словарь / под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во «Лань» ; Изд-во С.-Петербур. ун-та МВД России 1999. – С. 125.

⁴ Устинов В. С. Понятие и криминологическая характеристика организованной преступности : лекция / В. С. Устинов. – Н. Новгород, 1993. – С. 14; Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие,

цілей, які не вичерпуються лише захопленням влади, а їх досягнення не обумовлюються виключно насильницькими діями.

Значно більш розгорнутий перелік цілей політичного злочину надає П. О. Кабанов, який зазначає, що під політичними цілями діянь чи діяльності слід розуміти ті з них, які спрямовані на:

- збереження або припинення діяльності конституційних органів влади та управління в одній державі чи групі держав;

- збереження, зміна чи припинення діяльності політичних суспільних об'єднань (партій, рухів і т.д.) в державі;

- збереження, зміна чи припинення діяльності вищих посадових осіб національної або іноземної держави, чи міжнародного організації;

- збереження, зміна чи припинення діяльності політичних діячів, як правило, лідерів політичних партій або громадських об'єднань;

- збереження чи зміна зовнішніх або внутрішніх меж держави;

- повне або часткове знищення людей або їх витіснення з певної території за національними, расовими, етнічними, релігійними ознаками чи політичними переконаннями¹.

Варто визнати, що запропонований вченим перелік цілей є досить репрезентативним та охоплює значну кількість політичних злочинів за їх телеологічним підґрунтям. Однак, це не позбавляє нас можливості висловити й певні пропозиції щодо можливості удосконалення цього переліку. Зокрема, вважаємо, що він сконцентрований довкола багатьох, але не всіх структурних та функціональних складових політичної системи. Поза переліком залишились цілі, що формуються в процесі парламентської діяльності та стосуються внутрішньо-кон'юнктурних аспектів. А тому, скажімо, акти політичної корупції не підпадають під жодну з мету, що запропонована П. О. Кабановим. Те саме можна сказати і про так звані разові цілі злочинного впливу на органи державної влади з метою забезпечення прийняття чи неприйняття ними окремих рішень, нормативно-правових актів і які не стосуються в цілому напрямів їх діяльності, суб'єктного складу тощо. Не охоплюються

сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – С. 43.

¹ Там само. – С. 54–55.

також зазначеним переліком і випадки вчинення політичних злочинів на рівні функціонування муніципалітету (між тим інститут місцевого самоврядування в аспекті процесів децентралізації в Україні набуває все більшого політичного значення), а також з метою помсти за політичну діяльність і т.д.

Отже, жодна з викладених позицій (існують і інші, які, втім, не вирізняються особливою оригінальністю) щодо цільової основи політичних злочинів не є достатньо повною, не забезпечує, таким чином, можливості формування адекватного уявлення про межі поняття «політичний злочин» та, відтак, феномену політичної злочинності. Це, в свою чергу, диктує необхідність у здійсненні відповідних узагальнень, доповнень.

В цьому контексті важливо з'ясувати, що політичні цілі – це ті бажані результати людської діяльності, які можуть мати місце у сфері політики. А це означає, що будь-який аспект боротьби за владу, її реалізації здатен викликати до життя відповідні цілі кримінальної активності. А таких аспектів – досить знана кількість. Більше того, вони не є статичними, перебувають у постійній динаміці, оскільки трансформаціям піддаються і організаційно-правові, і економічні, і культурні, і інформаційні умови розгортання політичної активності. Саме тому, на нашу думку, можливо вести мову лише про узагальнені групи політичних цілей, що можуть деталізуватися в залежності від конкретних обставин.

Враховуючи це, пропонуємо виділити три групи таких цілей, а саме: 1) отримання, утримання, реалізація політичної влади (як самоціль), її розширення, зміцнення; 2) вплив на прийняття чи утримання від прийняття представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародними організаціями (їх органами) рішень, нормативно-правових актів, їх скасування чи зміни; 3) помста за політичну діяльність. Перша група – спрямована на досягнення системного результату, що матиме відносно довготривалий, стратегічний ефект. Останні дві групи – це цілі разових акцій, досягнення яких має радше тактичну мету, не передбачає втручання до структурно-функціональних заasad політичної системи.

Під отриманням політичної влади слід розуміти набуття офіційних владних повноважень і як персонального статусу і як продукту системних політичних трансформацій. Наприклад, – отримання більшості в парламенті, створення коаліції депутатських фракцій, отримання головуєчих посад у певній кількості та

визначеного найменування парламентських комітеттах; розподіл урядових портфелів на власну користь і т.п. Згідно з цим та подібним їм цілям можливо сформувавши й перелік злочинів, які в принципі здатні забезпечити їх досягнення. Він є вельми широким – від вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, посягання на життя державного діяча й до злочинів проти виборчих прав.

Під утриманням політичної влади розуміється збереження: а) персонально за особою або ж за групою осіб (з числа неформальної організації чи офіційної політичної сили – партії, фракції тощо) керівних посад в органах державної влади та/або місцевого самоврядування, та/або міжнародних організаціях; б) існуючого у відповідних осіб за посадами обсягу повноважень, запобігання його звууженню, поділу, запровадженню додаткових контрольних механізмів; в) позитивної суспільної думки, схвального ставлення умовної більшості до діяльності та/або персонального складу відповідного носія (носіїв) політичної влади. Засобами досягнення вказаних цілей можуть виступати посягання на життя журналіста, політичні переслідування (в тому числі й щодо осіб (як фізичних, так і юридичних), які висвітлюють альтернативну офіційній редакційну інформаційну політику на фоні державної пропагандистської діяльності), репресії, так звані електоральні злочини (перешкоджання здійсненню виборчого права, незаконне знищення виборчої документації, порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку), підкуп виборців, фальсифікації виборчих документів і т.д.), посягання на життя державного чи громадського діяча з числа опозиційних політичних сил тощо.

Реалізація політичної влади (владарювання як самоціль) передбачає злочинне втілення в життя ідеологічних принципів, що становлять стратегію владарювання, трансформації засад соціодинаміки, її реформування. Досягнення цієї цілі може передбачати вчинення злочинів різної природи. Проте, як свідчить історія, безальтернативні намагання вибудувати кращу модель розвитку суспільства супроводжувалися посиленням авторитарних тенденцій, нетерпимості до інакомислення, військовою агресією, злочинами проти людяності. Це породжувало та посилювало політичні репресії, терор, геноцид, депортацію окремих етнічних груп, анексією територій іншої держави задля розширення сировинної бази власного виробництва тощо. В залежності від концептуальних тонко-

щів відповідних ідеологічних конструктів ризик політико-кримінальної віктимізації міг поширюватись на різні держави й категорії населення за критеріями освіченості, етнічної приналежності, політичних, релігійних переконань тощо.

В цьому аспекті вважаємо за доцільне дещо зупинитись на точці зору Г. В. Маляр, яка вказує, що політичний злочин може вчинятися не лише з політичною метою (наприклад, встановлення тоталітарного режиму), а й з іншою метою (зокрема, отримати доступ до природних ресурсів іншої держави)¹. Гадаємо, що така інтерпретація політичної мети є до певної міри вузькою.

Отримання доступу до природних ресурсів іншої держави не є, як правило, самоціллю, а необхідне або для підтримання внутрішньої стабільності (в тому числі й політичної) чи забезпечення економічного зростання, або ж для створення необхідних задля реалізації агресивної зовнішньої політики. Наш народ в повній мірі відчув на собі ресурсо-спустошуючий ефект дій нацистського режиму протягом 1941–1943 рр.. Вони виявлялися, передусім, у переміщеннях людей задля організації примусової праці, вивезенням залізної руди, ґрунтового покриву тощо. Аналогічні злочини вчинялися й на території Норвегії, Франції та інших країн, корисні копалини та інші природні об'єкти яких «працювали» здебільшого на оборонну промисловість Третього Рейху, забезпечуючи наступальні, а в подальшому й оборонні, можливості вермахту. Тому, вважаємо, для політичних злочинів притаманними є виключно політичні цілі, які, звісно, можуть бути і не очевидними, завуальованими.

Розширення політичної влади передбачає: а) поширення її на території інших держав шляхом їх фактичної анексії або без такої – через злочинні порушення правил фінансування політичних партій іноземних держав, організація державного перевороту в інших країнах з метою запровадження «маріонеткового» політичного режиму тощо; б) збільшення кількості місцевих рад, в яких більшість має відповідна політична сила (політичний актор), що ставить собі за мету розширення політичної влади та в руках якої вона на загальнодержавному рівні; в) збільшення представництва та/або неформальної підтримки в міжнародних організаціях і їх

¹ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – С. 6.

органах; г) розширення владних повноважень за посадами відповідних політичних акторів. Знову ж таки, досягнення вказаних цілей може відбуватися у різні злочинно-політичні способи, а саме: розв'язування та ведення агресивної війни, політична корупція, електоральні злочини і т.п.

Під зміцненням політичної влади в умовах демократичного (квазідемократичного) політичного режиму мається на увазі формування позитивної суспільної думки про діяльність утримувачів влади, міцного електорального фундаменту. Не дивлячись на це, спектр злочинів, спрямованих на її досягнення, від того не є вужчим. Він репрезентований і злочинами проти виборчих прав, і державною політизованою пропагандою, поєднаною з політичними переслідуваннями, репресіями, і навіть злочинами проти миру і безпеки людства. Останні, зокрема, виявляються функціонально доречними в тих випадках, коли внутрішньополітична ситуація виявляє залежність від зовнішньополітичної.

Мова йде про країни з низьким економічним розвитком, високим рівнем злочинності, зокрема – організованої, яка виявляється ознаки зрощеності з органами державної влади, а звідси – зі злочинним політичним режимом. Об'єктивні внутрішні умови для соціально-економічного зростання в країнах з такими режимами – відсутні. Зростаючу соціальну напруженість може зняти (витіснити) або відверте насильство з боку держави, або ж активне, маніпулятивне за своєю природою, конструювання «соціальної дійсності», яка передбачає очевидну сторонню «причину» невдач внутрішньодержавного управління. Остання пов'язується, як правило, із деяким зовнішнім «ворогом» (хоча не виключено, що і з внутрішнім або ж у їх комбінації, за участю так званої «п'ятої колони»), який і оголошується винуватцем суспільної стагнації, і який несе в собі відповідну загрозу. Активізуються масові трансуб'єктні психічні механізми, які в науці отримали назву ресентимент*, на фоні якого чинні політичні лідери виявляються в

* Поняття ресентимента вперше було введено німецьким філософом Ф. Ніцше й його роботі «До генеалогії моралі» (1887). Ресентимент за Ніцше – це почуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною власних невдач (до «ворога»), безсила заздрість, «обтяжливе усвідомлення марності спроб підвищити власний статус в житті чи суспільстві». Почуття слабкості або неповноцінності, а також заздрості по відношенню до «ворога» призводить до формування особою

авангарді протидії «злу», а їх електоральна підтримка демонструє позитивні тенденції.

Загалом науковому осмисленню проблемі ресентименту в кримінологічному контексті мають бути присвячені окремі монографічні дослідження. Та й емпіричної бази за цим напрямком наукового пошуку вистачає; вона демонструє невпинний приріст. А тому немає необхідності й доцільності в цій роботі детально на ній зупинятися. Зазначимо лише те, що небезпечність ресентименту, окрім його впливу на швидке нарощування й концентрації агресивного потенціалу в масовому масштабі, у суто політико-кримінологічному аспекті пояснюється й іншою обставиною. Ле-

системи цінностей, яка заперечує систему цінностей «ворога». Суб'єкт створює образ «ворога», щоб позбавитись від почуття вини за власну неспроможність (Див.: Гольдфарб А. Ресентимент – синдром ущербной агресивности / А. Гольдфарб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://snob.ru/profile/9402/blog/84872>; Апресян Р. Г. Ресентимент и историческая динамика морали / Р. Г. Апресян // Этическая мысль. – Вып. 2. – М. : ИФ РАН, 2001. – С. 27–29).

Більше того, ресентимент як трансуб'єктний феномен виявляється самостійним джерелом подальшого ціннісно-смислового конструювання та орієнтування в соціальному просторі. Він сприяє формування стрункої логіки буття, яка, як правило, є «чорно-білою», розгортається за принципом «від зворотного», що виявляється вельми зручним для суб'єктів безструктурного управління у сфері політики.

Влучними з цього приводу є слова все того ж Ф. Ніцше: «Восстание рабов в морали начинается с того, что ресентимент сам становится творческим и порождает ценности: ресентимент таких существ, которые не способны к действительной реакции, реакции, выразившейся бы в поступке, и которые вознаграждают себя воображаемой мстью. В то время как всякая преимущественная мораль произрастает из торжествующего самоутверждения, мораль рабов с самого начала говорит «Нет» «внешнему», «иному», «несобственному»: это «Нет» и оказывается ее творческим деянием. Этот поворот оценивающего взгляда - это необходимое обращение вовне, вместо обращения к самому себе – как раз и принадлежит к ресентименту: мораль рабов всегда нуждается для своего возникновения прежде всего в противостоящем внешнем мире, нуждается, говоря физиологическим языком, во внешних раздражениях, чтобы вообще действовать, ее акция в корне является реакцией» (Див.: Ницше Ф. Сочинения : в 2-х т. – Т. 2 / Ф. Ницше ; пер. К. А. Свасьяна. – М. : Мысль, 1990. – С. 425).

генді, обраною владою, необхідне підкріплення реальним фактажем. Тобто потрібні відповідні активні дії по відношенню до такого ворога, яким, як правило, виступають чи-то іноземні країни, чи-то окремі організації за межами власної держави. Як в першому, так і в другому випадку маємо ризики вчинення агресивних політичних злочинів, в тому числі й переважно з відкритим чи замаскованим використанням збройних сил, поживавленням терористичної активності, в тому числі й проти власного населення, чим і посилюється його психологічна вимогливість до жорстких дій як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

Тож така мета політичного злочину як зміцнення політичної влади має вельми широкий спектр своєї предметної деталізації та діяльнісного втілення. Дві ж другі групи цілей, а саме: вплив на прийняття чи утримання від прийняття представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародними організаціями (їх органами) рішень, нормативно-правових актів, їх скасування чи зміни; помста за політичну діяльність – є в цілому зрозумілими та не потребують додаткових пояснень.

Саме через вказані цілі визначається політична спрямованість діяльності, а, отже, і відповідний мотив злочину як узагальнююча категорія. Втім, останній не вичерпує специфіку досліджуваного феномену. Вище ми вже вказували на те, що політичний мотив є провідною сутнісною рисою політичного злочину. Тим не менш, вона не є достатньою. Серед іншого політичному злочину мають відповідати решта загальних ознак злочину, передбачених законом про кримінальну відповідальність та, передусім, суспільна небезпечність, протиправність. Але окрім цього, варто також звернути увагу й на ту особливість, на яку вказували Д. А. Квон, А. Ф. Кулаков, В. В. Лунсєв й деякі інші дослідники. Йдеться, зокрема, про так звані «владно-антинародні злочини», які вчиняються представниками влади, однак, згідно національного законодавства злочинами не визнаються.

В числі ознак таких злочинів А. Ф. Кулаков виділяє: «а) суб'єктами є посадові особи органів державної влади; б) жертвами злочинів стають значні прошарки населення; в) по відношенню до народу застосовуються організоване насильство, що здійснюється за допомогою офіційно визнаних органів держави; г) утверджується декриміналізація відповідних суспільно небезпечних діянь, що характеризують усвідомлену чи неусвідомлену про-

галину у кримінальному законодавстві; д) має місце довільність у визначенні караності низки кримінально-правових діянь, які такими не повинні вважатися»¹. Тобто, мова йде про наявність фактичної суспільної небезпечності діянь, але їх офіційної кваліфікації (або з причин прогалин в законодавстві, або з причин політично заангажованого тлумачення) як правомірних.

Такі і подібні їм діяння, як свідчить історія, вчиняються задля утримання влади, її зміцнення та апіорі вважаються законними. Крім того відтермінована оцінка їх законності може бути сформована і згодом – одразу після отримання влади особами, які їх вчинили – та також набувати характеру офіційної. А тому формування поняття про політичний злочин з опертям на ознаку передбачення його в законі про кримінальну відповідальність виявляється до певної міри проблематичним й не дозволяє забезпечити повноту визначення. Однак і знехтувати цією суттєвою ознакою також не можна. Вихід із ситуації вбачається нами не у відмові від неї, а у її розширеній інтерпретації. Як буде продемонстровано у наступному підрозділі цієї роботи, відтермінованість оцінки злочину як політичного (і навпаки – як незлочинного діяння) є однією з істотних властивостей його конструктивістського характеру, що в багатьох випадках проявляється лише у певній умовно тривалій перспективі.

Тим не менш, така оцінка надається. Звісно, що вона набуває радше реабілітаційного, етико-відновного значення, аніж кримінально-превентивного, припиняючого. Втім, її криминологічна значущість від цього не змишується, а дещо видозмінюється, спрямовується на майбутні покоління, несе в собі світоглядне, а, відтак, і загальносоціальне профілактичне функціональне навантаження. Саме тому передбаченість діяння законом про кримінальну відповідальність, як ознака політичного злочину, має широко-темпоральне розуміння, яке, при дотриманні принципу неретроактивності чинності відповідного закону у часі *в площині правозастосування* (за деякими виключеннями, передбаченими принципами, закладеними ще у Статуті Міжнародного воєнного трибуналу (ст. 6) – Нюрнберзького процесу), не обмежується оцін-

¹ Кулаков А. Ф. Политическая преступность: криминологический и правовой аспекты : дисс. ... кандид. юрид. наук : 12.00.08 / Кулаков Алексей Феодосьевич ; Академия права и управления Министерства юстиции России. – Рязань, 2002. – С. 41–42.

кою протягом функціонування одного політичного режиму, актуальним ціннісно-смысловим контекстом соціодинаміки. Тому, на нашу думку, прив'язка кримінологічного поняття політичного злочину до формально-юридичної його визначеності є обов'язковою, однак, передбачає її розширене тлумачення.

З огляду на викладені міркування вважаємо за можливе запропонувати таке **поняття політичного злочину**. *це передбачене законом про кримінальну відповідальність, умисне, суспільно небезпечне діяння, що вчинене у сфері політики суб'єктом злочину та спрямоване на отримання, утримання, реалізацію, розширення, зміцнення політичної влади як цього суб'єкту, так і інших осіб, соціальних груп, організацій та/або з метою впливу на прийняття чи утримання від прийняття представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій (їх органів) рішень, нормативно-правових актів, їх скасування чи зміни, та/або помсти за політичну діяльність.* Тож саме специфічна внутрішня властивість політичного злочину, що візуалізується дослідником, правозастосувачем, стороннім спостерігачем через відповідні цілі, робить його саме таким, який пов'язаний з політикою та на неї спрямований. При цьому варто зауважити, що задля дотримання принципу економії мовних засобів цілком допустимим вважаємо оперування в науковому обігу та освітньому процесі категорією «політичний мотив», вкладаючи в нього зміст інтегративного психічного конструкту, що ґрунтується на спонуканні суто особистісного характеру (потребах) та визначається політичними цілями, перелік узагальнених груп яких відображено у понятті політичного злочину.

В концепції політичного злочину певне значення має й питання про його мотивацію, тобто внутрішню генезу, адже саме внутрішні властивості цього різновиду злочинів, як нами зазначалося вище, є визначальними. В цьому контексті мотивація є поняттям, що переносить статичне уявлення про мотив поведінки в площину динамічних взаємодій описаних вище складових мотиву та, таким чином, може бути представлена як механізм актуалізації й задоволення конкретної потреби засобами вольової активності і цілепокладання. До цього процесу, звичайно, можуть втручатися й інші компоненти психіки, такі, як емоції, мисленнєві особливості (інтелект, пам'ять і т.д.), а також суб'єктивні чинники індивідуального сприйняття зовнішніх подразників (темперамент, стресостійкість і т.п.) тощо. Однак, ці компоненти відіграють роль

факторів впливу на процес мотивації, не складаючи його основний зміст.

Мотивація політичного злочину має деякі особливості у порівнянні з аналогічним процесом розгортання кримінальної активності, що відбувається поза сферою політичних відносин. Головним чином, ці особливості пов'язані із розвитком особистісного конфліктного стану, структурно афілійованого із міжособистісними політичними взаємодіями, їх інформаційною оболонкою. При чому саме в надрах останньої закладаються конструктивістські підвалини політичного злочину – як суспільної, так і особистісної його оцінки. Остання ж цілковито залежить від системи координат, в якій відбувається сприйняття й відображення інформації про подію злочину (її прогностичну модель) як самим винним, так і сторонніми особами.

В свою чергу зазначена система координат є нічим іншим як спрямованістю особистості, що виражається у відповідній її установках, диспозиціях (на індивідуальному рівні) та політичного суспільного свідомості (на масовому рівні). Як перше, так і друге ґрунтуються на універсальних властивостях психіки щодо відображення *соціально сконструйованої** об'єктивної дійсності крізь призму суб'єктивних ціннісно-категоріальних надбудов свідомості й комплексу підсвідомого, в тому числі й колективного несвідомого. В цьому контексті політичний злочин виявляється як конфлікт між пропонованим соціальним конструктом (як з боку суб'єктів політичної влади, так і з боку їх опонентів) та суб'єктивними можливостями його індивідуального психічного сприйняття, вбудовування в підструктуру диспозицій (або без такого, але з фіксацією у підструктурі досвіду когнітивними механізмами) та подальшого відображення, усвідомлення й

* Соціальне конструювання здійснюється за допомогою широкого спектру засобів, які мають єдину мету – вплинути на ідеологічну, світоглядну компоненту як масових соціальних процесів, так і індивідуальної свідомості. Інструментарій такого впливу досить широкий – від легального й вельми прозорого створення нормосистем в межах правотворчої діяльності органів державної влади й до корпоративного фреймінгу новин, використання у ЗМІ, рекламі знаково-символічних, аудіовізуальних нейротехнологій, здатних викликати емоційний резонанс, підвищену тривожність, корегування змісту навчальних програм у системі освіти тощо.

регуляторного впливу. Сам конфлікт може стосуватися будь-якої із вказаних функцій психіки та мати наступні варіації:

а) вплив на особу інформацією політичного характеру з викривленим значенням, або значення якої їй невідоме, в результаті чого її сприйняття не можливе в правильному значенні або ж в принципі. Влучно з цього приводу видаються слова Козьми Пруткова (мовою оригіналу): «Многие вещи нам непонятны не потому, что наши понятия слабы, но потому, что сии вещи не входят в круг наших понятий»¹. Відсутність належного знання про політичну сферу організації суспільного життя у широких верств населення зумовлює з одного боку відомий ступінь її закритості, а з іншого – закладає фундаментальні протиріччя, конфліктність політичних відносин. Суттєвий внесок у підживлення дестабілізаційного політичного підґрунтя вносять білі плями політико-ідеологічного виховання в системі освіти, поширення соціальних міфів про те, що політика – брудна справа і т.п. Окремою проблемою, дотичною до вказаної, є умисна масова дезінформація про політичні події, поширення оцінок «експертів», що висвітлюють лише фрагменти суспільно-політичної дійсності тощо;

б) інформація сприйнята у дійсному значенні, усвідомлена, однак, впливає на регуляцію поведінки у неналежному соціальному контексті. В такому разі також має місце конфлікт між суб'єктивними очікуваннями та об'єктивними можливостями. В цьому разі регуляція поведінки відбувається з урахуванням сприйнятої, усвідомленої інформації, але для задоволення особистих потреб, які в конкретній ситуації задовольняються всупереч параметрам зовнішньополітичної кон'юнктури, у зв'язку з чим і знаходять негативну соціальну оцінку, розцінюються як злочин. При цьому варто зауважити, що сфера політики – це завжди сфера взаємодії груп населення заради урегулювання спільних інтересів окремої частини (більшої чи меншої – питання етичного підґрунтя державної влади, її справедливості) суспільства засобами реалізації можливостей державного суверенітету на певній території. Тому, вказані особистісні потреби у випадку вчинення політичного злочину завжди так чи інакше екстраполюються на потреби групові (ототожнюються з ним самим суб'єктом. Наприклад, наяв-

¹ Ширмин Г. И. Мысли заветные К. Пруткова / Г. И. Ширмин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crydee.sai.msu.ru/Universe_and_us/2num/v2pap15.htm.

ність у особи інформації про організовані злочинні угруповання, члени якого входять у депутатський корпус, сприяє актуалізації потреби у забезпеченні особистої соціальної безпеки, що поширюється на безпеку групову – певної частини населення (або ж всього населення) держави, що врешті-решт зумовлює радикальні прояви протесту, що мають ознаки складу конкретного злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність) та/або групові потреби переносяться на сферу особистісного, сприймаються як власні;

в) інформація сприйнята у дійсному значенні, усвідомлена, однак, з огляду на антисуспільні риси особи злочинця, відіграє роль сигнальної системи, в якій комбінація об'єктивних політичних факторів є своєрідним приводом, «спусковим гачком», а у комплексі – криміногенною ситуацією, що дає поштовх до реалізації вказаних рис у конкретній кримінальній діяльності.

Викладені міркування дозволяють зробити висновок, що мотивація політичного злочину підпорядкована загальним закономірностям психічної діяльності при наявності змістовно специфічних конфліктних чинників об'єктивного-суб'єктивного характеру. Формування ж політичного мотиву, перебуває в площині актуалізації потреб, які так чи інакше детерміновані проявами групової приналежності особистості, поширенням свого особистого психологічного простору на сферу корпоративних інтересів і навпаки. Спираючись на розроблену А. Маслоу ієрархію потреб особистості, є підстави стверджувати, що базовими потребами політичного злочину, а, відтак, і основою його мотиву, є потреба у приналежності, самоактуалізації та соціальній безпеці.

Потреба у приналежності (афіліації) виражається у необхідності особи співвідносити себе з певною групою, переносячи на себе її здобутки, проблеми. Сприяти активізації такого співвіднесення може спільне (групове) емоційне переживання певної події*,

* Продуктивним засобом для досягнення цієї мети, як засвідчує досвід застосування політичних технологій в процесі безструктурного соціального управління, є героїзація окремих подій, особистостей, акцентування уваги на спільній для групи людей дійсній чи уявній загрозі (якщо така відсутня – вона створюється, обґрунтовується буденними смислами й символами, знаками, які обов'язково мають порушувати емоційну сферу особистості й спонукати до образи, страху, гніву), стресовому негативному емоційному переживанню тощо.

наявність однотипних зовнішніх атрибутів (таких як мова, формений одяг тощо), спільних ворогів. Схильність особистості, яка знаходиться під впливом означених чинників, ідентифікувати себе із групою та відстоювати саме групові інтереси, в тому числі й шляхом самопожертви, в науці прийнято описувати категоріями такого колективно-психологічного феномену як груповий нарцисизм, зміст якого достатньо вивчений. Відстоюючи групові інтереси, особистість, таким чином, задовольняє власну актуалізовану потребу в безпеці, яка виявляється трансформованою й екстрапольованою на політичну сферу суспільних відносин.

Таким особам, зазвичай, властиво вчиняти злочини, як прояв непокори пануючому політичному режиму. С. Шафер таких осіб називає «абсолютними політичними злочинцями», тобто такими, які переконані у гострій несправедливості існуючого стану речей (економіки, судоустрою тощо), причина чого вбачається саме в політичній організації суспільства, хибах державного владарювання конкретної політичної групи¹. Суто *індивідуальна потреба в забезпеченні безпеки та/або приналежності* засобами цілепокладання пов'язується із зовнішнім предметом – політичним режимом в цілому або ж окремим представником діючої державної влади. Мета ж злочину завжди має віддалені контури – зміна (консервація, удосконалення) розстановки сил на політичній арені. В такому розумінні політичний мотив представляється як мотив особистого убезпечення, захисту соціовітальних інтересів, а самого злочинця можливо віднести до екзогенного типу.

Дещо інший – реверсний – механізм мотивації політичного злочину прослідковується в тих ситуаціях, коли особистість намагається задовольнити особисті потреби (в безпеці, самоактуалізації, повазі, приналежності), апріорі ідентифіковані з потребами груповими (інколи – всенародними, національними) шляхом використання наданих політичною посадою владних повноважень. Така особливість мотивації політичного злочину характерна для шизоїдних й істероїдних особистостей, так званих «політичних ман'яків» (ендогенний тип злочинця). Проявляється, як правило, у злочинах, ззовні спрямованих на утримання політичної влади, придушення опору, нівелювання активності політичної опозиції, отримання, посилення завуальованого впливу на неї, або ж роз-

¹ Schafer S. The political criminal: The problem of morality and crime / S. Schafer. – New York : Free Press, 1974. – P. 29–38.

ширення політичного впливу шляхом військової агресії, територіальної експансії. Втім, як і в попередньому випадку, в основі мотиваційного процесу знаходяться ті ж незадоволені потреби у самоактуалізації, безпеці, приналежності. Відмінними, з огляду на різницю у криміногенних ситуаціях, виявляються конкретні цілі та можливі засоби її досягнення, що є у розпорядженні суб'єкту владних повноважень чи іншого політичного актора.

Отже, мотивація політичного злочину виявляє універсальні механізми й закономірності психічної діяльності, ґрунтується на незадоволених в результаті особистісно-політичного конфлікту потребах у самоактуалізації, безпеці, приналежності, зазвичай обтяжується явищем групового нарцисизму. У зв'язку з цим вважаємо, що злочини, які вчиняються службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, державними діячами з використанням владних повноважень та спрямовані на отримання майнової вигоди не відносяться до політичних злочинів за свою суттю. Остання ж проявляється у задоволенні *особистих потреб* винного засобами досягнення *політичних* цілей. Відтак, спостерігається своєрідний приватно-публічний синтез, перенесення особистісного психологічного простору у сферу публічних інтересів. Вчиняючи політичний злочин, особа, перш за все, забезпечує власну безпеку, утверджує власну значущість, виражену у символах приналежності до політичної (політизованої) групи, народу. Саме в цьому й полягає найбільш суттєва особливість мотивації політичних злочинів.

2.1.2 Класифікація політичних злочинів

Суттєву роль для забезпечення повноти концепції політичного злочину має відіграти наукова класифікація злочинів означеної категорії, оскільки їх вельми умовний розподіл лише за кримінально-правовим критерієм (зокрема, за родовим об'єктом як злочинів проти основ національної безпеки) є, вочевидь, недостатнім для описання всієї їх багатоманітності, а також для розуміння широти спектру проявів, глибини проникнення до соціальної матерії їх деструктивних властивостей. Разом з тим варто зауважити, що для кримінологічної доктрини таксономічні проблеми є одними з найменш розроблених. Існуючі класифікації злочинів та видів злочинності є настільки різноманітними, наскільки численними постають перед дослідниками конкретні ґносе-

ологічні цілі. Саме ситуативна доцільність нерідко стає підставою для виділення різних, часто суперечливих класифікаційних критеріїв. Однак такий стан справ є цілком зрозумілим та впливає з динамічних характеристик самого предмету кримінології, адже його контури при збереженні відносно стійкого змістовного осереддя зазнають постійних змін. Та й цільова настанова науки про злочинність не зостається статичною. Адаптуючись під новітні виклики, вона знову і знову деталізується, видозмінюється у переліку пізнавальних та практико-перетворюючих задач, зумовлюючи евристичність, креативність наукового пошуку і його результатів. Тож не варто, на нашу думку, висловлювати надмірно критичні зауваження до існуючих в дисертаційних та інших дослідженнях численні, часто неузгоджені між собою класифікації, типології. Сама суспільна природа та її феномени змушують змиритися з такою властивістю кримінологічної таксономії.

В означеному контексті доречно звернути увагу також й на те, що, як правило, в кримінологічній доктрині використовуються комплексні класифікаційні критерії. Вони відповідають одночасно кільком описовим характеристикам досліджуваного об'єкту (наприклад, способу та мотиву, особі злочинця та сфері відтворення кримінальних практик тощо). Втім і ця обставина цілком узгоджується із загальною логікою пізнання проблем злочинності, ґрунтується на визнанні їх комплексного характеру та на практичній зорієнтованості результатів наукового дослідження. Загалом вони є відомими науковому співтовариству, що звільняє нас від необхідності у додаткових коментарях та роз'ясненнях з цього приводу.

Наразі ж відмітимо, що на сьогоднішній день в кримінології вже сформовано певний обсяг класифікацій політичних злочинів. Однак, жодна з них, не може претендувати на всеохоплюючий характер. Більше того: суспільно-політичні та кримінальні метаморфози є настільки динамічними, що змушують з більшою частотою проводити так звану наукову ревізію вже існуючих доктринальних положень, зіставляти їх з вимогами сьогодення та орієнтуватися на універсалізацію знання, максимальне його наближення до відповідності критеріям повноти, сучасності, верифікованості.

Однією з перших на пострадянському просторі є класифікація, запропонована Д. А. Шестковим, яка вміщує дві групи злочинів: 1) злочини населення проти держави та її посадових осіб; 2)

злочини держави та її посадових осіб проти населення¹. Аналогічним чином здійснює поділ політичних злочинів й В. М. Бурлаков, зазначаючи, що політична злочинність охоплює злочини проти засад конституційного ладу та безпеки держави, і злочини держави (масові репресії, депортація, розв'язування війни)². Така диференціація є однією з базових та використовується в більшості політико-кримінологічних досліджень при описанні можливої суспільно-політичної різноспрямованості відповідної кримінальної активності, що має певне гносеологічне значення.

Д. А. Квон доповнює позицію Д. А. Шестакова й В. М. Бурлакова, виділяючи в структурі політичних злочинів представників влади, дві підгрупи: а) владно-антинародні, що вчиняються офіційними посадовими особами держави й спрямовані проти громадян (політичні репресії); б) бюрократичні злочини, які вчиняються посадовими особами та мають антидержавний характер: політична корупція, політичний рекет, незаконне використання службового становища в політичних цілях³. У такому поділі, вважаємо, також є сенс, адже він відображає зовнішньо- чи внутрішньо-системну спрямованість злочинної діяльності у сфері політики. Такий ракурс класифікації відкриває додаткові описові можливості феномену політичної злочинності, яка може відтворюватись і як суто внутрішньополітична властивість, і як реакція на зовнішні по відношенню до політичної системи подразники (а такими можуть бути різні фактори – етнічний склад населення, його політичні, релігійні погляди, викриваюча, компрометуюча діяльність окремих політичних діячів, журналістів тощо).

З огляду на це, корисною видається й класифікація, запропонована ще у 1978 році Дж. Ройбеком та С. Вібером. На думку

¹ Шестаков Д. А. Террор и терроризм в современной политической криминологии / Д. А. Шестаков // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8: Политическая криминология. – Нижнекамск, 2003. – С. 65.

² Криминология : пособие для подготовки к экзамену / под ред. В. Н. Бурлакова, М. Н. Кропачева. – СПб. : Изд-во «Питер», 2003. – С. 27.

³ Квон Д. А. Политическая преступность: проблема концептуализации и актуальные практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Квон. – М., 2008. – С. 15.

вчених, злочини, які вчиняються від імені держави можливо поділити на п'ять категорій:

1. Такі діяння державних агентів, які не є незаконними за національним правом, але заборонені кримінальним законодавством інших держав.

2. Діяння, що порушують норми міжнародного права.

3. Дії, умисно спрямовані на ухилення від виконання існуючих в державі правових норм.

4. Суспільно небезпечні діяння, про які суспільству нічого не відомо або унаслідок їх секретного характеру (діяння агентів ФБР або ЦРУ), або відсутності в законодавстві норм, що передбачають відповідальність.

5. Діяння, які явно порушують норми, встановлені в законах¹.

Запропонована класифікація хоча і містить в собі конструктивні елементи (зокрема, зміщує акцент дослідження на некриміналізовані національним законодавством, але заборонені в інших державах діяння, міжнародні політичні злочини), розширює традиційну дихотомію на владно-антинародні та народно-антивладні злочини, але в цілому є безсистемною, не підпорядкована якомусь критерію, нехай і комплексному. З огляду на це її використання в подальшому науковому пошуку та кримінально-превентивній практиці видається вельми проблематичним.

Н. А. Зелінська, зосереджуючись на політичних злочинах, що спрямовані на деструкцію державного механізму, вважає, що «антидержавні» злочини можна умовно поділити на «зовнішньополітичні» і «внутрішньополітичні». Останні містять у собі, зокрема: 1) злочини, спрямовані на неконституційну зміну форми правління і/чи політичного режиму (злочини соціально-політичного характеру); 2) злочини, спрямовані на неконституційну зміну державного устрою (переважно, сепаратистські правопорушення етнополітичної і екстремістсько-релігійно-екстремістської моти-

¹ Roebuck J. B. Political Crime in the United States: Analyzing Crime by and Against Government / J. B. Roebuck, S. C. Weeber. – New York : Praeger Publishers, 1978. – 244 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://erobookd.xyz/doj272682.pdf>; Сморгунова А. Л. Политическая преступность: критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/201/30/>.

вації); 3) екстремістські ідеологічні і деструктивні «протестні» злочини (радикально-релігійного, сектантського, так названого «світоглядного», месіанського чи ірраціонального характеру)¹. Викладена думка фокусує дослідницьку увагу, по-перше, на кримінологічній значущості двох аспектів політики – зовнішньому і внутрішньому та, по-друге, пропонує досить обґрунтовану структуру внутрішньополітичних кримінальних проявів. В ній особливо корисним видається комплексність підходу до диференціації, що вміщує в собі і вказівку на мотиваційні компоненти, і на складові форми держави, що піддаються впливові (незаконній зміні) в результаті злочину тощо. В цілому викладені положення є слушними, сприяють поглибленню знання про багатоманітність політичних злочинів. Тим не менш, наведеним поділом далеко не вичерпується проблематика їх видового розмаїття.

П. О. Кабанов пропонує з-поміж політичних злочинів виділяти такі категорії: кримінальний політичний вандалізм, кримінальний політичний рекет; кримінальний політичний екстремізм (куди входять міжнародні політичні злочини, тоталітарні злочини, бунтовські злочини, політичний тероризм), кримінальне політичне шахрайство, політична корупція, електоральні злочини². Наведений поділ є вельми обґрунтований та з достатньою репрезентативністю дозволяє сформуувати уявлення про широту гами проявів політичної злочинності. Тим не менш, провідним критерієм для такої видової диференціації виступає спосіб злочину і в меншій мірі – сфера суспільних відносин (скажімо, щодо електоральних злочинів). На цій підставі вказана класифікація не може цілком задовольнити вимоги повноти політико-кримінологічної теорії і потребує доповнення, розширення.

О. В. Зорін пропонує таку класифікацію політичних злочинів: 1) політичні злочини терористичної спрямованості; 2) політичні злочини, пов'язані з порушенням виборчих прав громадян,

¹ Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 495.

² Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – С. 86–284.

або «електоральні злочини»; 3) політичні злочини, спрямовані на підбурювання, організацію та вчинення злочинів екстремістської спрямованості; 4) політичні злочини, спрямовані на дестабілізацію громадського порядку та насильницьку зміну конституційного ладу, або так звані «бунтовські злочини»¹. Цей поділ має багато чого спільного із запропонованим П. О. Кабановим, але є вужчим за нього. Виділяється лише чотири категорії політичних злочинів – терористичні, електоральні, екстремістські та бунтовські, які, по суті, результують логічну помилку – поділ понять не за єдиною підставою. Крім того, поза увагою дослідника залишається ще чимала кількість різновидів політичних злочинів, які можливо й доцільно виділяти у міждисциплінарній галузі знань антикримінального спрямування.

Більшість з викладених та існуючих в науці класифікацій є в достатній мірі обґрунтованими. Однак їх функціональність обмежується, вочевидь, цільовими настановами окремих досліджень, в межах яких вони й здійснювались. Через це, жодна з них не може претендувати на значення повної, універсальної. Певним чином сприяти виконанню цього завдання, гадаємо, здатна фасетна класифікація, яка б охоплювала більшість кримінологічно значущих критеріїв. Саме така класифікація може сформувати внутрішню узгоджену, взаємопов'язану та взаємодоповнювану систему знання про політичний злочин, оперуючи описово-пояснювальною інформацією як результат контекстуально плюралістичного логічного поділу поняття. В цій якості можемо запропонувати такий її варіант.

I. За способом вчинення політичного злочину:

1) насильницькі політичні злочини:

а) злочини, пов'язані із посяганням на життя і здоров'я окремих осіб: посягання на життя державного діяча, погроза або насильство щодо журналіста, незаконне поміщення в психіатричний заклад з політичних мотивів, посягання на життя представника іноземної держави, злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист і т.п.;

б) злочини, що посягають на життя і здоров'я невизначеного кола осіб:

¹ Зорин А. В. Политическая преступность: криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – С. 16.

- кримінальний політичний екстремізм: масові заворушення, диверсії, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади тощо;

- кримінальний політичний тероризм. Останній, зазвичай, в кримінологічній літературі розглядається як один з різновидів екстремізму, що слід визнати в цілому обґрунтованим. Разом з тим, тероризм є настільки багатоаспектним явищем, яке в площині політичних взаємодій, інтересів і практик набуває надскладних контурів детермінаційного комплексу, форм прояву, що він заслуговує на самостійну увагу та виділення у відповідну гносеологічно автономну одиницю. У політико-кримінологічному аспекті, окрім іншого, її специфіка зумовлюється щільними зв'язками із процесами криміногенної самодетермінації.

Як слушно в цьому контексті зазначає у своєму дисертаційному дослідженні В. О. Коршунов, при певних умовах акції тероризму можуть привести до виникнення великомасштабних екологічних, економічних, політичних катастроф та масової загибелі людей, різким міжнародним ускладнень. Крім того, терор з боку держави передбачає відповідні екстремістські і терористичні дії з боку опозиції, а посилення індивідуального або групового тероризму передбачає репресивні дії з боку держави. У системі політичного екстремізму тероризм займає одне з центральних місць і є найбільш небезпечним для суспільства його різновидом, оскільки спричинення шкоди життю і здоров'ю людей і їх залякування свідомо розглядаються суб'єктами тероризму як необхідна умова досягнення політичних цілей, що висуваються терористами¹.

Ця думка перекликається з міркуваннями С. У. Дикаєва, який безпідставно зауважує, що як би того не хотілося уникнути, постійно натрапляєш на політичну складову тероризму, обійти яку означає неповноту всього дослідження. Замовчування проблеми політичної злочинності і злочинної політики провокує владу на нові злочини проти власного народу, а це, у свою чергу, провокує народ на злочинну, в тому числі і терористичну активність. Тероризм, в свою чергу веде до активізації і зростання терору, а терор пригнічує мораль в цілому, озлоблює населення, породжує нові

¹ Коршунов В. О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби : дис... канд. політ. наук : 23.00.02. / Коршунов Віталій Олександрович ; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 194.

витки тероризму¹. Крім того, як справедливо відмічає В. О. Коршунов, сьгоднішній стан політичного тероризму дозволяє стверджувати, що він трансформує релігійний і етнічний аспекти соціального життя в політичну площину, використовуючи етнічний і релігійний екстремізм як базу для подальшого розвитку політичної боротьби в терористичній формі².

Визнаючи слушність викладених позицій, зауважимо, що проблема взаємозв'язку тероризму й терору в аспекті самодетермінації злочинності є актуальною не лише на рівні національної політики, а й у площині міжнародних відносин, коли відповідні теракти тягнуть за собою наростання репресивності свідомості населення, розгортання контртерористичних, а часто й військових операцій. Вони можуть тривати не один рік, провокуючи подальшу ескалацію суспільно-політичної, суто психологічної напруженості, державного тоталітаризму, тобто того, що Д. А. Шестаков назвав синдромом Понтія Пілата. Саме тому, гадаємо, проблемі політичного тероризму у сучасних умовах має бути приділена найбільш пильна комплексна кримінологічна увага на рівні циклу монографічних досліджень;

- насильницькі злочини проти миру і безпеки людства, міжнародного правопорядку: розв'язування та ведення агресивної війни, застосування зброї масового знищення і т.п.;

- злочини проти людяності (геноцид, злочини апартеїду, депортація, інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному заподіянні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, а також такі, що спричиняють негативний вплив на психічне або фізичне здоров'я, наприклад, створення гетто і т.п.);

2) ненасильницькі політичні злочини.

¹ Дикаев С. У. Вековые конфликты и современные проблемы терроризма (правовой и политико-криминалогической анализ) : монография / С. У. Дикаев. – Уфа : ОН и РИО Уфимского юридического института МВД России, 2003. – С. 5–6.

² Коршунов В. О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. / Коршунов Віталій Олександрович ; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 196.

а) злочини, що вчиняються шляхом обману або зловживання довірою: державна зрада, зловживання владою або службовим становищем у політичних цілях і т.п.;

б) кримінальні політичні угоди: підкуп виборців та інші види політичної корупції, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади тощо;

г) політико-кримінальний ненасильницький інформаційний вплив: пропаганда війни, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів тощо;

II. За змістом політичної мети злочинних дій.

1) політичні злочини, спрямовані на досягнення стратегічного результату у сфері політики. а) злочини, спрямовані на захоплення політичної (державної) влади; б) злочини, спрямовані на утримання політичної влади; в) злочини, спрямовані на реалізацію політичної влади; г) злочини, спрямовані на розширення політичної влади; д) злочини, спрямовані на зміцнення політичної влади;

2) політичні злочини, спрямовані на досягнення тактичного результату у сфері політики. а) злочини, вчинювані з метою впливу на прийняття чи утримання від прийняття представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій (їх органів) рішень, нормативно-правових актів, їх скасування чи зміни; б) злочини, що вчиняються з метою помсти за політичну діяльність.

III. За спрямованістю злочинних дій по відношенню до держави як суб'єкта політики:

1) внутрішньополітичні злочини, які вчиняються у сфері внутрішньополітичних відносин в державі. В залежності від спрямованості в системі «влада – населення» їх можна поділити на чотири групи:

а) політичні злочини держави проти населення (антинародні). До них, передусім, слід віднести цілу низку різних за кримінально-правовими ознаками злочинів, що функціонально складають такі політико-кримінальні феномени, як політичні переслідування, репресії, терор;

б) політичні злочини населення проти утримувачів державної влади. Ці злочини умовно можна назвати опозиційними та зауважити, що їх неможна змішувати з антидержавними злочина-

ми. Опозиція за її визначенням можлива тільки на фронті боротьби за владу в політичних контурах існуючої держави. Якщо ж злочинні дії спрямовані на знищення, послаблення держави (наприклад, злочини сепаратизму), то варто вести мову не про опозиційні, а саме про антидержавні злочини. Хоча на практиці їх відмежування часто викликає труднощі через маскування дійсних намірів політичних сил, активне застосування технологій безструктурного управління.

Також варто зауважити, що категорія «населення» тут вживається у широкому значенні та охоплює як політично афілійовану його частину (тобто тих громадян, які є членами різноманітних політичних партій, громадських об'єднань та інших вторинних суб'єктів політики) так і не афілійовану – у самостійній ролі первинних суб'єктів політики. Перелік же опозиційних злочинів – широкий: від електоральних до злочинів проти основ національної безпеки, тероризму. Однак, як правило, вони є похідними від злочинів першої категорії, виступають реакцією на них.

Слушно з цього приводу висловлюється Н. А. Зелінська, яка зазначає, що, не дивлячись на знаходження опозиційних політичних злочинів і злочинів влади на різних полюсах політичної злочинності, вони мають генетичний зв'язок. Переможці завжди піддавали репресіям переможених. Найбільш жорстокі репресії встановлювали правителі, що прийшли до влади нелегітимним шляхом. «Колишні» політичні злочинці, одержавши разом із владою можливість називати політичними злочинцями своїх переможених ворогів, улаштовували політичні процеси, обвинувачуючи в політичних злочинах своїх опонентів¹. Із вченою не можна не погодитись. Дійсно зміни політичних режимів тягнуть за собою, як правило, пошук винних «попередників» та переоцінку вчиненого притягнутими ними до кримінальної відповідальності особами на інший політичний (або політизований лад). Втім, цією обставиною зв'язок між опозиційними та владними злочинами не обмежується. Як зазначалося нами вище, він проявляється перш за все у їх об'єктивній (а не оціночно-суб'єктивній) взаємообумовленості;

¹ Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 491.

в) політико-кон'юнктурні злочини без чіткої спрямованості у системі «держава – населення». Це – прояви політичної корупції, електоральні злочини і т.п.;

2) *зовнішньополітичні злочини* визначаються зорієнтованістю деструктивного впливу на складові політичної системи інших країн (а також міжнародних організацій) по відношенню до країни суб'єкту злочину згідно його громадянства/підданства та/або особистісно визначеної неформальної приналежності. Це можуть бути як насильницькі, так і ненасильницькі злочини: організація, сприяння державному перевороту в інших країнах, підкуп політичних діячів іноземних держав, незаконне фінансування їх політичних сил, підкуп членів міжнародних організацій тощо.

Варто відмітити, що протягом останніх 15 років спостерігається тенденція до використання при вчиненні зовнішньополітичних злочинів *приватних військових компаній* – юридичних осіб різної організаційно-правової форми, але з безпосереднім неофіційним та/або неофіційним впливом та контролем держави, що спеціалізуються на наданні охоронних послуг, а також послуг у сфері військової справи. Такі компанії без офіційної участі держави їх походження здатні суттєво впливати на військово-політичну ситуацію в певній країні, регіоні. Причому ця участь не обмежується лише навчально-тренувальною діяльністю*. Є підстави вважати, що саме такі компанії відігравали та продовжують відігравати суттєву роль у подіях в колишній Югославії, окремих районах Донецької та Луганської областей України, Сирії та інших «гарячих точках» планети, реалізуючи, тим самим одну із завуа-

* За даними деяких дослідників у навчанні та тренуванні військовослужбовців Грузії під час та після збройного конфлікту 2008 року значну роль відіграли такі приватні військові компанії: MPRI (США), American Systems (США), Cubic (США), Kellogg, Brown and Root (США), Defense Shield (Ізраїль), Global CST (Ізраїль) (Див.: Апухтин Ю. С. Частные военные компании: новая цель политической криминологии / Ю. С. Апухтин // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2009. – № 2 (17). – С. 105). Також у аналітичних матеріалах різної галузевої приналежності та засобах масової інформації все частіше фігурують й російські приватні військові компанії, а саме: «РСБ-Групп», «Антитеррор», «МАР», «Mogan Security Group», «Тигр Топ-рент секьюрити» («Редут-Антитеррор», «Центр-R»), «АТК-ГРУПП», «Slavonic Corps Limited», «Византия». Їх використання в різних цілях та на різних підставах фіксується у багатьох країнах світу.

льованих (гібридних) форм державного тероризму, військової агресії, насильницької зміни конституційного ладу в зарубіжних країнах.

На сьогоднішній день політико-кримінальні аспекти діяльності (використання) приватних військових компаній у вітчизняній кримінологічній науці залишається маловивченими та потребує самостійної розробки. Тому, аби не наражатися на неповноту дослідження, обмежимося в нашій роботі лише окресленням цього пріоритетного напрямку подальшого наукового пошуку;

IV. За рівнем визнання протиправності та масштабом суспільної небезпечності політичних злочинів:

1) *внутрішньодержавні політичні злочини*, які визнають такими лише за законодавством певної країни. Визнання таких злочинів політичними згідно міжнародних норм є, як правило, підставою для відмови в екстрадиції особи, яка підозрюється у їх вчиненні. До таких злочинів можуть бути віднесені різні прояви політичних переслідувань;

2) *міжнародні політичні злочини*. На думку А. Н. Зелінської основним змістом політичного злочину є злочинна політика, які порушує основні загальнолюдські цінності і є підставою міжнародної кримінальної відповідальності¹. І. І. Карпець з цього приводу писав, що міжнародні злочини виникли як своєрідна правова реакція на дії політичних лідерів і державних органів, що несуть загрозу людству. І хоча злочинні діяння цього роду різноманітні, одержали в багатьох випадках чіткі і визначені характеристики, вони є політичними злочинами за своїм змістом².

Погоджуючись із вченими, зауважимо, що як альтернативні формальні ознаки таких злочинів в ситуації релятивізму їх оцінки різними країнами можуть розглядатися: **а)** визнання та засудження їх Радою безпеки ООН. Показовим прикладом в цьому аспекті може слугувати Резолюція Ради безпеки ООН № 2249 (2015) від 20.11.2015 року, в якій засуджується діяльність так званої «Ісламської держави». Зокрема зазначається таке: ««Ісламська Держава» (ІДІЛ, також відоме як «Даїш») являє собою глобальну і безпрецедентну загрозу міжнародному миру та безпеці, проповідує насильницьку екстремістську ідеологію, здійснює терористичні акти,

¹ Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 495.

² Там само.

продовжує грубі, систематичні і масштабні напади на цивільне населення, утиски прав людини і порушення міжнародного гуманітарного права... при цьому контролює значні частини території Іраку і Сирії та природні ресурси, що там знаходяться і здійснює вербування, навчання іноземних бойовиків-терористів... від неї виходить загроза, що зачіпає всі регіони і держави-члени (ООН – авт.), навіть розташовані далеко від зон конфлікту...»¹. Аналогічні резолюції були по діяльності «Аль-Каїди», Фронту «Ан-Нусра» та інших терористичних організацій та стосувалися в основному вчинення резонансних злочинів, які окрім очевидних безпосередніх суспільно небезпечних наслідків мали деструктивний вплив на міжнародну політичну обстановку; б) потрапляння відповідних діянь під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, тобто їх кваліфікація як геноцид, злочини проти людяності чи військові злочини.

Варто також зауважити, що міжнародний політичний злочин за своїм визначенням відноситься до транснаціональних, підпадає під юрисдикцію двох і більше країн. Разом з тим, він не відноситься до категорії екстрадиційних, адже інститут екстрадиції виключає можливість видачі особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні політичного злочину. Тобто для визнання політичного злочину міжнародним, вимагається не лише наявність юрисдикції судів двох і більше країн, а й, власне, міжнародно-правова його оцінка саме як кримінально протиправного. Як слушно зауважує Н. А. Зелінська, цей вид злочинів концептуально оформився в середині 40-х років минулого століття під впливом заснування і діяльності Нюрнберзького і Токійського трибуналів. Протиправність цієї категорії злочинів має міжнародно-правовий характер, що дає можливість притягнення винної особи до кримінальної відповідальності незалежно від наявності національної кримінально-правової заборони².

¹ Резолюція Ради Безпеки ООН № 2249 (2015) от 20.11.2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/384/16/PDF/N1538416.pdf?OpenElement>.

² Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Наталія Анатоліївна Зелінська ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – С. 46.

IV. По відношенню до територіальних меж державного суверенітету:

1) *злочини-експансії* – злочини, спрямовані на захоплення території іншої держави у незаконний спосіб та поширення, таким чином, на них фактичної політичної влади;

2) *злочини-сепарації* – злочини, спрямовані на зменшення обсягу державного суверенітету за рахунок відділення територій країни з утворенням квазідержавних суб'єктів без міжнародного визнання і без їх фактичного включення до складу жодного іншої держави.

V. За політико-інституціональною соціально-деструктивною властивістю:

1) *електоральні злочини*, які завдають істотну шкоду функціонуванню інститутів представницької демократії в частині процедур їх виборного комплектування. До таких злочинів належать ті, що посягають на виборчі й деякі інші громадянські права та передбачені Розділом V Особливої частини КК України: ст.ст. 157–160, (в частині перешкодження проведенню політичною партією передвиборної агітації);

2) *представницько-кон'юнктурні злочини*, що посягають на функціональні складові інституту парламентаризму та представницької демократії на рівні місцевого самоврядування. Їх соціально-деструктивна властивість, таким чином проявляється у зниженні ефективності роботи парламенту, органів муніципалітету, що є наслідком цілеспрямованих кримінальних, різних за ознаками складу злочину дій, щодо обструкції прийняття суспільно важливих рішень, блокування роботи окремих підрозділів (комітетів, фракцій, міжфракційних депутатських груп) представницьких органів, їх дискредитації, ініціювання та підтримання штучних конфліктів з органами виконавчої, судової гілки влади, говловою держави тощо;

3) *контрольно-обструктивні злочини* полягають у незаконному обмеженні можливостей чи повному демонтажі окремих елементів громадського, міжвідомчого, парламентського та інших видів контролю (зокрема, конституційного) за діяльністю органів державної влади. Головна мета таких злочинів, які за безпосереднім об'єктом посягання можуть мати різну кримінально-правову родовою приналежністю (як свідчить практика, в основному – це корупційні та дискримінаційні (щодо засобів масової інформації, окремих журналістів) злочини), полягає в отриманні

неконтрольованої можливості використання адміністративного ресурсу, забезпечення безпеки він зовнішніх загроз щодо викриття, припинення їх подальшої злочинної діяльності, в тому числі й політичної. Саме тому такі злочини варто розглядати в інструментальному аспекті, тобто не як самоцілі, а як засоби для встановлення «комфортних» умов безконтрольного владарювання;

4) *злочини узурпації* мають своїм наслідком суспільно небезпечне порушення встановленого законом балансу політичних прав і повноважень між різними гілками державної влади, органами державної влади та народом, місцевими та вищими органами влади. Таке порушення не є разовим, а має негативні структурно-функціональні наслідки для всієї політичної системи, закладаючи потужні фактори її обструкції триваючої дії, що виявляються політичними чинниками загальносоціальної стагнації. В залежності від безпосередньої спрямованості дій щодо узурпації можливо виділити різновиди злочинів цієї групи:

а) злочини горизонтальної узурпації, що полягають у злочинно експансіоністських публічно-владних діях представників однієї гілки влади по відношенню до іншої. Їх наслідки, відповідно, виражаються у частковій дисфункції окремої гілки влади в умовах формального збереження параметрів квазідемократичного режиму чи без такого. Відтак, відбувається десинхронізація механізму державного управління, заснованого саме на ефективному розподілі влади за тричленною структурою. Уряд, парламент або суд (чи-то голова держави) набувають номінального інституційного значення в значній частині своїх політично значущих повноважень. Такого стану фактичного співвідношення між різними гілками влади неможливо досягти через вчинення якогось одного злочину. А тому узурпацію як таку варто розглядати як політикокримінальний феномен, що є результатом вчинення системи політичних злочинів, які, втім, виражають єдність у своїй спрямованості, спільність телеологічної природи;

б) злочини вертикальної узурпації, які виражаються у захопленні владних повноважень, які властиві не іншій гілці влади, а вищому чи нижчому суб'єктові. Серед цих злочинів доцільно розглядати два підвиди:

- узурпація вищими органами державної влади прав і повноважень, які згідно Основного Закону належать народові та не можуть бути делеговані. Принагідно зауважимо, що Конституційний Суд України у п. 4.4 свого Рішення від 05.10.2005 року № 6-рп/2005

зазначив, що Конституція України забороняє узурпацію належного виключно народові права визначати і змінювати конституційний лад в Україні державою, її органами або посадовими особами. Узурпація означає, зокрема, привласнення переліченими суб'єктами права, яке передусім належить народові, вносити зміни до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений розділом XIII чинного Основного Закону України, в тому числі усунення народу від реалізації його права визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Тому будь-які дії держави, її органів або посадових осіб, що призводять до узурпації права визначати і змінювати конституційний лад в Україні, яке належить виключно народові, є неконституційними і незаконними¹;

- узурпація окремими громадянами, їх об'єднаннями, місцевими органами влади прав і повноважень вищих органів державної влади або права народу в цілому. На цьому різновиді узурпації також наголошується у п. 4.5 зазначеного вище рішення судового органу конституційної юрисдикції, а саме: узурпацією державної влади є і неконституційне або незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями тощо². В такому розумінні до злочинів узурпації аналізованого різновиду серед іншого можливо віднести й злочини-сепарації, що виражаються у прийнятті органами місцевого самоврядування чи місцевими органами державної виконавчої влади відповідних рішень про квазі-державний суверенітет на цих територіях, що мало місце, зокрема на початку 2014 року в Автономній Республіці Крим;

5) *політичні диверсії*, що виражаються у підриві функціональної спроможності органів державної влади. Головною їх відмінною ознакою є зорієнтованість на дисфункцію апарату держави, її послаблення. В сучасних умовах розвитку розвідувально-підривних технологій, що реалізуються в сфері політичних відносин, політичні диверсії можуть вчиняються через широкий спектр злочинів, в тому числі й через посягання на життя державних діячів, політико-корупційні злочини тощо;

¹ Рішення у справі про здійснення влади народом : Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 р. № 6-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>.

² Там само.

б) політико-дискримінаційні злочини, соціально деструктивна сутність яких полягає у обмеженні політичної рівноправності, активності у сфері політики за ідеологічною чи іншою політично значущою ознакою: національністю, кольором шкіри, статтю, приналежністю до певної політичної сили, в тому числі й у минулом і т.п.;

VI. За особливостями мотивації злочинної поведінки:

1) ідеологічно конфліктні політичні злочини мають в основі своєї мотивації суперечність (конфлікт) між політико-ідеологічними компонентами підструктури диспозицій, установок особистості та відповідними ідеологічно забарвленими смислами, що в тій чи іншій варіації, імпліцитно чи експліцитно присутні у зовнішньому середовищі (конкретній життєвій ситуації – криміногенній ситуації) як складовій механізми індивідуальної злочинної поведінки. Така присутність, як правило, має свою дискурсивну форму, що дисонує з установками особисті на вищому чи середньому рівні. Саме останні виражають найбільш емоційно резонансні стани та радикальні поведінкові реакції на ситуацію неузгодженості особистісних та/або групових цінностей (з прив'язкою до політико-ідеологічною системи координат) із об'єктивно пропонуваними чи суб'єктивно інтерпретованими стратегіями суспільного, державного розвитку.

Особливо небезпечною є ситуація перманентної присутності у житті людини такого конфлікту, який з часом має тенденцію до загострення, провокування особистісних розладів на основі посилення інтелектуальної та емоційної ригідності та, як наслідок, агресивності. Через це, більшість злочинів аналізованої категорії має насильницьке агресивне походження, насильницьку спрямованість, поєднані з персоніфікацією джерела конфлікту, опосередковуються механізмами індивідуального чи групового нарцисизму.

Разом з тим, слід мати на увазі, що різні політичні ідеології за своїм визначенням містять в певних своїх частинах суперечливі один одному концептуальні положення. А тому політика – це сфера постійно присутнього конфлікту, який з площини теоретичних дискусій предметно-ідеологічної приналежності екстраполюється в площину боротьби за владу, в праксеологічному вимірі якої й генеруються політичні ідеологічно конфліктні кримінальні практики. Таким чином, останні, як правило, не мають принципової залежності із конкретним видом ідеології (хіба що за винятком відверто деструктивних – фашистських, нацистських і т.п.);

2) *ідеологічно безконфліктні злочини* і суб'єктивно, і об'єктивно є амбівалентними щодо будь-якої політичної ідеології. Остання є або не суттєвим фактором прийняття рішення про вчинення злочину, або взагалі випадає з мотиваційного процесу. Серед таких злочинів можливо виділити:

а) індивідуалістично-кар'єристські (або злочини раціонального самоствердження). Для таких злочинів властивим є використання політичної сфери відносин як силового поля реалізації можливостей особистісного професійного (статусного) зростання. Обрання злочинного способу досягнення вказаної мети здійснюється виключно на раціональній основі з огляду на співвідношення ризиків та вигод та може бути описане за аналітичною схемою Г. Беккера;

б) владно-аддиктивні злочини. Як слушно зазначає Е. Г. Морозова, влада володіє специфічно привабливою властивістю, вона потужне та мало із чим порівнюване джерело мотивації (частіше за все – це приховане тяжіння до панування) і сфера особистісного самоствердження¹. Виділений підвид політичних злочинів проявляється в поведінці осіб, які вже володіють певним обсягом політичної влади, втім прагнуть її розширити, поглибити. Змістом аддикції виступає сам феномен влади, психологічна залежність від якого задовольняється виключно через її реалізацію та нарощування обсягів впливовості: у територіальному, статусному вимірі тощо;

в) злочини-змагання в їх основ лежить ігровий мотив, реалізація якого пов'язана з досягненнями цілей політичного характеру у злочинний спосіб. Важливим для особи туту виявляється сам процес політично злочинної поведінки, протистояння, обумовлене ним. Ризик зазнати фіаско доставляє задоволення й штовхає на ризиковану діяльність з ознаками політичних злочинів;

г) злочини-заміщення, в основі яких знаходиться механізм замісної мотивації. Остання виражається у сублімації особистісної психічної енергії, агресії, зміщення її з безпосереднього об'єкту генерації на сферу політичних відносин. Політичний опонент, таким чином, набуває ознак особистого ворога, головного винуват-

¹ Морозова Э. Г. Политический конфликт как объект политических и правовых исследований : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Морозова Эльвира Геннадьевна ; Казанский государственный университет. – Казань, 2002. – С. 91.

ця проблем особистості. Окремим випадком такої сублимації на масовому рівні можна розглядати феномен ресентименту, ознаки якого описані нами вище.

VII. За зовнішніми ознаками політико-ідеологічної спрямованості:

1) *ліво-ідеологічні політичні злочини* мають в своїй основі ідеології комунізму, соціалізму. Останні, не дивлячись на цілком гуманні цілі, завжди вирізнялися радикалізмом методів їх досягання. «Все тверде стане пилом!» – так звучить одна з ключових тез відомого Маніфесту комуністичної партії К. Маркса та Ф. Енгельса. Власне, ця ідеологія виникла у надрах осмислення та артикуляції класової боротьби, а тому і значне місце у її змісті відводиться саме протиборству. Звідси й агресивність критики чинних політичних режимів, вимоги докорінних змін соціального устрою, виходячи з власного бачення справедливості, прагнення до диктатури в термінах демократії. Наслідки панування такої політики всім українцям добре відомі та досить влучно описані в преамбулі та ст. 2 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 року № 317-VIII¹. З огляду на це, вважаємо, немає потреби у додаткових поясненнях змісту, значення ліво-ідеологічних політичних злочинів.

Разом з тим, необхідно зазначити, що, не зважаючи на постідеологічну фазу сучасної політики, можемо відмітити поступове та обережне повернення лівих ідей в політичний дискурс низки країн світу. Йдеться, перш за все, про деякі пострадянські країни, в яких саме ліві політичні сили використовують відсутність відчутних успіхів соціал-демократичних режимів у економічній, соціальній сферах для отримання власних електоральних дивідендів, ідеологічного зараження молоді. Ці тенденції досить вдало сполучаються з явищами політичного та культурного ізоляціонізму, протиставленням національно позначених, дійсних чи удаваних цінностей з відповідними соціокультурними складовими західної цивілізації. З огляду на це у середній та віддаленій перспективі

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

можливо спрогнозувати подальшу активізацію лівих ідеологій, носії яких у боротьбі за владу цілком імовірно можуть вдаватися до кримінальних форм досягнення цілей владарювання;

2) *право-ідеологічні політичні злочини* фундуються ідеологіями консервативного, націоналістичного толку: власне консерватизм, неоконсерватизм, палеоконсерватизм, націонал-соціалізм, фашизм і т.п. Наростання популярності цих та наближених до них різновидів політичної ідеології спостерігається, зокрема, в Європі, де на фоні інтенсифікованих та складно контрольованих міграційних процесів суттєво загострилась внутрішньополітична обстановка. Політика мультикультуралізму все більше стискається під впливом національно-безпекових факторів, що актуалізувались після початку бойових дій в Сирії, терористичних актів у Франції. І хоча зараз, безумовно, не йдеться про реінкарнацію історично засуджених ідеологій нацизму, фашизму, все ж консерваторські засади організації публічної політики у найближчому майбутньому стануть гідними конкурентами соціальному лібералізові. А тому й політична злочинність в цій сфері набуватиме «правого забарвлення».

Аналогічні проблеми актуальні й для України. Події 2013–2015 рр. зумовили й тенденцію до зростання присутності у політичному дискурсі націоналістично позначених ідей, в тому числі й на фоні протистояння агресії іншої держави. Будучи в цілому закономірним явищем, воно неодмінно накладає й власний відбиток на характер політичної кримінальної активності;

3) *квазіліберально спрямовані політичні злочини*. Як не парадоксально звучить, але лібералізм у його баченні окремими суб'єктами може набувати радикальних форм відстоювання. Цим, власне, ліберальна ідеологія не вирізняється з-поміж інших. Як цілком допустимо уявити собі поміркованого, нерадикального нациста, який в житті нікому не викаже своїх поглядів, так само й можливо змоделювати постать радикального ліберала, який вчиняє насильницькі злочини, намагаючись довести правоту своїх поглядів. Радикальний лібералізм – оксюморон, приведений у життя тими, хто не усвідомлює глибинну сутність цієї ідеології соціального розвитку загалом. *A priori* вона виключає прояви нетерпимості, ворожості по відношенню до інакшості. Саме остання є одним з наріжних каменів ліберального устрою, в основі якого лежить свобода, відповідальність, політичний плюралізм, терпимість й повага до багатоманіття життя, в тому числі й публічно значимо-

го. А тому ми й застосовуємо термін «квазілібералізм» на позначення ідеологічних компонентів мотиваційної основи політичних злочинів відповідної групи;

4) *релігійно-фундаменталістські політичні злочини* постають як результат сакралізації влади та месіанську роль щодо її відстоювання, захисту. Наразі ці злочини в основному пов'язуються з поширенням радикального ісламізму та «войовничого православ'я». І якщо перше знаходиться на авансцені проблем протидії міжнародному тероризму досить тривалий час, то з друге є явищем відносно новим. Вперше термін «войовниче православ'я» з'явився у публічному дискурсі у зв'язку з подіями на Сході України та участю в них окремих незаконних збройних формувань (відомих під назвою «російська православна армія»), які пов'язували свою участь у бойових діях з необхідністю відстоювати державні інтереси, які розглядаються у нерозривній зв'язці із православними цінностями. Завдяки такому історично зумовленому на території Російській імперії синтезу релігії та державної влади (на відміну від всіх європейських країн в Російській імперії аж до 1917 року влада монарха вважалася Божею, а посягання на неї – не просто злочином, а гріхом) в сучасних умовах маємо змогу спостерігати вплив теологічних чинів на політичні. Хоча й варто визнати, що відбувається це переважно у цілком керованих формах, реалізація яких зорієнтована переважно на широкі верстви населення з невисоким рівнем політичної, правової культури; часто є засобом маніпуляції масовою свідомістю. А тому політичні злочини, які вчиняються з релігійно обґрунтованих спонукань є особливо небезпечними, насильницькими;

5) *протестно-ідеологічні злочини*. Як зазначає Дж. Шварцменталь, сучасна картина ідеологічного світу є протистоянням неолібералізму та цілої низки рухів спротиву, які в певній мірі поділяють ідеологію, для визначення якої можна використати вельми невизначений загальний термін «антилібералізм»¹. Як правило, – це ідеології-рухи, які не оперують глобальними стратегіями реформування політичного устрою, а виражають інтереси меншості та/або виникають ситуативно, внаслідок цілеспрямованого конструювання соціальної реальної

¹ Шварцменталь Дж. Идеология и политика / Дж. Шварцменталь ; пер. с англ. Е. В. Пузиной. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 248.

задля досягнення віддалених управлінських цілей. В залежності від виду відповідних ідеологій-рухів, можливо виділити наступні підвиди злочинів, вчинення яких спрямоване на утвердження їх задач, концептів:

а) антиглобалістські – націлені на протидію тенденціям глобалізації в політико-економічній сфері. Варто відмітити щільний зв'язок між ідеями антиглобалізму та радикального ісламізму. Хоча вони і різняться своїм змістовним обґрунтуванням злочинно-політичних акцій, тим не менш виявляють єдність в об'єкті протистояння експансії західної цивілізації. Для світських антиглобалістів – ця експансія політична та економічна, для ісламістів – ще й культурна, що пов'язується з поширенням духовної порочності;

В цьому контексті доцільно також наголосити і на тому, що не втрачають своєю популярності й різноманітні теорії змов. Особливо актуальними в цьому плані видаються їх інтерпретації, поширені в окремих пострадянських країнах та які пов'язані з містифікаторством деякого світового закулісся на чолі зі США та/або сіоністським рухом. Їх мета окреслюється довкола знищення православної цивілізації, підкорення країн, що до неї входять, перетворення їх на сировинний придаток. До речі, виходячи з таких припущень, низкою російських вчених невсько-вольської кримінологічної школи (П. О. Істоміним¹, М. Г. Міненком², Д. А. Шестаковим³ та іншими) останніми роками вибудовуються наукові концепції, доповнення до загальної теорії злочинності, що ґрунтуються на визнанні планетарної олігархізованої, американізованої злочинності.

¹ Истомин П. А. Ложь во спасение ? / П. А. Истомин // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 74–76.

² Миненок М. Г. Глобальная олигархическая власть: криминологические и политические аспекты / М. Г. Миненок // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 27–36.

³ Шестаков Д. А. Планетарная олигархическая преступная деятельность : девятый уровень преступности / Д. А. Шестаков // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2012. – № 25. – С. 12–22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/planetarnaya-oligarhicheskaya-prestupnaya-deyatelnost-devyatyy-uroven-prestupnosti>; Шестаков Д. А. Глобально-американизованная преступность и постлиберальная криминология / Д. А. Шестаков // Российский криминологический взгляд. – 2010. – № 1. – С. 331–337.

Не втягуючись до дискусії з цього приводу, яку не доцільно вести в цій частині нашого дослідження (адже змістовно така дискусія має бути діалогом фактів та методологій їх тлумачення), зауважимо, що поруч з оригінальністю постановки наукової проблеми, широтою підходу до її вирішення, цікавістю (з наукової точки зору) висновків, необхідно наголосити на певних проблемах верифікованості зазначених концепцій. В їх основі лежать неперевірені *політичні гіпотези*, що цілеспрямовано, з широким використанням засобів дезінформації (про що є незаперечні докази) продукуються урядами окремих країн та імпліцитно присутні у конструйованому суспільно-політичному дискурсі. Будучи по суті своїй симулякрами, подібні гіпотези, що часто доводяться у засобах масової інформації через підгонку фактів, однобічною політизованою їх інтерпретацію, вочевидь, не повинні визнаватися як єдино істинні. Згадаймо платонівський міф про печеру з його відомого діалогу «Держава»... Вочевидь, відповідні концепції мають, принаймні, припускати альтернативні позиції в оцінках кримінологічно значущих подій політичної природи, за Ф. Беконом – визнавати існування ідолів пізнання.

Як слушно зазначається у філософських працях, у сфері соціальних та політичних практик сучасності філоіпонія (як мистецтво підозрювати) стала джерелом різноманітних «теорій змов». Конспірологічний дух, як реакція на небачені досі можливості маніпуляції суспільною думкою та масовою свідомістю, стає масовим явищем в суспільстві¹. Тим не менш, академічна наука категорично заперечує філоіпонію як підставу для об'єктивного, наукового пізнання.

Саме тому будь-яка гносеологічна ініціатива повинна враховувати існуючі в сучасному політичному дискурсі «пастки». В іншому разі існує загроза політизації як самого дослідницького процесу, так і його результатів, що не припустимо для науки. По-

¹ Пржиленский В. И. Картина мира, культурная политика и искусство подозрения / В. И. Пржиленский // Учёные записки Забайкальского государственного университета. Серия: Философия, социология, культурология, социальная работы. – 2011. – № 4. – С. 42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/kartina-mira-kulturnaya-politika-i-iskusstvo-podozreniya>.

літична кримінологія не повинна перетворитися на інструмент обґрунтування, виправдування злочинної політики.

В цьому руслі важливо зауважити, що подібні соціальні міфи (на кшталт «тотально ворожого оточення» країни) здатні тягнути за собою радикалізацію публічної політики на основі зростаючої масової репресивної свідомості населення як фундаменту такої політики держави. Як наслідок – поширення відповідних радикальних кримінальних політичних практик: від тероризму (в тому числі і державного – по відношенню до власного ж населення) й до відвертих посягань на територіальну цілісність суверенних держав, розв'язування та ведення агресивних війн тощо;

б) анархістські злочини. З історичної точки зору анархізм сам по собі – вкрай різномірна система ідей та рухів, які, тим не менш, поділяють деякі спільні ключові теми та інтереси. До них, в першу чергу, відноситься супротив централізованій державі – навіть його ліберально-демократичну форму анархісти вважають силою, репресивною за своєю сутністю. Анархізм також визначає особливо бачення агентів радикальних змін чи-то у формі неієрархічних асоціацій, кооперативів (П. Ж. Пурдон), чи-то федерації робочих (М. Бакунін)¹. Розвиток анархістського руху в світі, маючи значну кількість напрямів і який має досить тривалу історію, доводить, що його послідовники не гребували й радикальними засобами відстоюваннями власних ідеалів. А враховуючи принципову антидержавність останніх, політичні злочини у їх виконанні були, як правило, насильницькими.

На фоні зростаючих негативних ефектів глобалізації, загострення екологічних проблем, загальносвітовим поширенням духу споживацтва з одного боку та непереборною бідністю, голодом в низці країн – з іншого, анархістський рух, після майже сторічної перерви, сьогодні набуває нового дихання. Сапатистська армія національного визволення (ш. Ч'япас, Мексика), «Всесвітній соціальний форум», «Глобальна Дія Народів», грецький анархістський рух, анархістсько-синдикалістські профспілкові рухи Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Швеції – далеко неповний перелік агентів поширення ідей анархізму, «транснаціонального активізму». Саме тому не варто, гадаємо, прибирати із зони політико-

¹ Шварцменталь Дж. Идеология и политика / Дж. Шварцменталь ; пер. с англ. Е. В. Пузиной. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 252.

кримінологічної уваги діяльність анархістських організацій, ідеологічні засади якої у майбутньому, з урахуванням системної екологічної кризи та кризи державного управління будуть лише посилювати свій вплив на публічну політику. Відтак, можливо спрогнозувати відповідні метаморфози й політичної кримінальної активності;

б) ідеологічно нейтральні політичні злочини не мають в своїй мотиваційній основі жодних суттєвих конфліктогенних факторів політико-ідеологічного характеру. Влада в таких злочинах є самоціллю, а для її подальшої реалізації політична ідеологія (якщо така і є) не є принципово важливою.

Запропонована класифікація може слугувати джерелом критеріїв для кримінологічного структурування політичної злочинності загалом та окремих її видів в подальших дослідженнях політико-кримінологічного спрямування.

Окремою глобальною проблемою, що має руйнівний для будь-якої держави та й світового правопорядку в цілому, є політична корупція. Як влучно зазначав Т. Гоббс : «Коррупция есть корень, из которого произрастает во все времена и при всяких соблзнях презрение ко всем законам»¹. Загалом проблема корупції для вітчизняної юридичної науки є достатньо розробленою. Разом з тим, останнім часом в науковому дискурсі все частіше оперують до певної міри нетрадиційною категорією «політична корупція», яка не має свого визначення на нормативному рівні. Чи є обґрунтованою така тенденція щодо розширення меж пізнання? Гадаємо – так.

Події останніх років в Україні наочно продемонстрували глибину кризи сфери владарювання в нашій державі, візуалізували численні неформальні політичні практики, які в окремих випадках не знаходять своєї визначеності як правопорушення, а в деяких – мають окремі ознаки злочинів. Втім, описання останніх у формально визначених кримінально-правових категоріях часто не надає вичерпної відповіді на питання про соціально-правову природу вказаних практик, їх суспільно небезпечний характер, механізм відтворення. До одних з таких феноменів цілком можливо віднести й політичну корупцію. Однак в науковій літературі відмічається

¹ Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс ; пер. с фр. А. А. Гутермана. – М. : Мысль, 1991. – С. 234.

брак конкретики у розумінні цього поняття, що призводить до розмивання його меж, некоректності висновків та, як наслідок, їх практичної непридатності. У зв'язку з цим існує потреба у виробленні чіткого поняття та з'ясуванні форм прояву політичної корупції.

Узагальнення більшості наявних визначень політичної корупції дозволяє зробити висновок, що переважно вона розуміється як один з різновидів корупції як такої, яка відтворюється у поведінці суб'єктів політичної влади та полягає у зловживанні ними своїми повноваженнями для отримання певних вигод матеріального чи нематеріального характеру. Так, наприклад, відповідно до визначення Міжнародної неурядової антикорупційної організації Transparency International, політична корупція – це зловживання політичною владою для приватного блага. Якщо спробувати об'єднати розуміння політичної корупції як на теоретичному, так і на громадсько-свідомому рівнях, видається доцільним – зазначає В. В. Циганов – застосування такого визначення: політична корупція – це нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод (корупційної ренти)¹.

Поширеними серед західноєвропейських та американських дослідників є такі визначення політичної корупції: це будь-яка транзакція між акторами приватного та публічного секторів, в якій колективні блага нелегітимно конвертуються у приватні²; будь-які дії чиновників, якщо вони відходять від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди³. Зустрічаються й інші визначення, які можуть мати певні відмінності за формою, однак, є ідентичними за змістом: політична корупція – будь-яке неправомірне використання політичним актором, в тому числі й службовою особою органу публічної влади (державної влади, муніципалітету) своїх повноважень в особистих чи інших інтересах. Однак, на нашу думку, подібне розуміння політичної корупції не

¹ Циганов В. В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В. В. Циганов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 63.

² Amundsen I. Political corruption. An Introduction to the Issues / I. Amundsen. – Bergen : Chr. Michels Institute, 1999. – P. 3.

³ Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії : аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pdp.org.ua/materials-pdp/1733--l-r>.

містить в собі принципових елементів, що відображають соціально-правову природу цього феномену. Воно по суті є ідентичним із розумінням корупції як такої.

Причина цього в тому – що запропоновані дефініції є надто широкими та неконкретизованими. Виходячи з їх змісту, політичною корупцією охоплюються як корисливі дії носіїв публічної влади щодо використання своїх повноважень всупереч інтересам служби (наприклад, отримання неправомірної вигоди за позитивне голосування в міській Раді щодо дозволу на будівництво), так і дії суто політичної спрямованості, тобто такі, які мають на меті отримання, утримання, зміну політичної влади. На наше ж переконання, лише ті акти корупції (у її легальному розумінні) можуть бути ідентифіковані з політичною корупцією, які переслідують виключно політичну мету. Звісно, що остання практично ніколи не є самоціллю. Її досягнення – це гарантія реалізації в подальшому більш віддалених цілей, які, як правило, пов'язані з відстоюванням економічних інтересів відповідних «груп тиску». Однак саме наявність цієї мети, незалежно від мотиву, має бути критерієм *відмежування політичної корупції від інших проявів корупції у політичній сфері*.

У зв'язку з цим, ми принципово не можемо погодитись із М. І. Мельником, який визначає політичну корупцію як посадові зловживання суб'єктів, наділених політичною владою (політичних і державних діячів, публічних службовців вищого рівня), спрямовані на досягнення політичних цілей (утримання та зміцнення влади, розширення владних повноважень) та/або з метою збагачення¹. І не тільки тому, що вчений обмежує досліджуваний феномен лише рівнем вищих органів державної влади (на нашу думку, політична корупція на центральному й місцевому рівні є не менш поширеною та характеризується певною суспільною небезпечністю). Головним чином тому, що безпосередня мета збагачення не властива політичній корупції як визначальна ознака. Слід розрізняти такі категорії, як політична корупція та корупція у політичній сфері. Друге – є поняттям ширшим за перше та окрім останнього охоплює також й, умовно кажучи, загальнокримінальну корупцію, яка не пов'язана з посяганням на конфігурації політичної системи. Крім того, у жодному з наведених визначень не враховується умовно «друга сторона» корупції, тобто діяльність політичних акто-

¹ Там само.

рів, які не володіють владними повноваженнями: фінансово-промислових груп, іноземних суб'єктів (міжнародних організацій, держав, міждержавних об'єднань і їх представників), окремих держателів капіталу, які здатні впливати на формування державної політики.

Враховуючи викладені зауваження, можемо запропонувати таке розуміння *політичної корупції*: це різновид суспільно-політичних інституційних кримінальних практик, що відтворюються у поведінці політичних акторів (їх представників) та полягають у використанні ними у злочинний спосіб своїх офіційних повноважень, або злочинного ненасильницького впливу на носіїв таких повноважень, з метою отримання, утримання, зміни політичної влади.

Виконання описового наукового завдання змушує звернутися також і до упорядкованої деталізації форм проявів політичної корупції. Застосовуючи метод типології, можливо виділити такі з них:

I. *За характером діяння та змістом послуги, що надається як результат політичного корупційного діяння.*

- тіньовий лобізм, що становить систему неформальних заходів впливу на носіїв владних повноважень з метою їх схилення до прийняття політичних рішень;

- логролінг (у буквальному значенні – «торгівля голосами») – корупційна технологія формування більшості голосів при прийнятті рішень колегіальним органом публічної влади. Одним з різновидів логтролінгу є організація голосування за інших осіб. Зокрема, це проявляється у наданні згоди депутатом, в порушення вимог ст. 85 Конституції України, голосування за себе іншим представникам депутатського корпусу;

- фракційний транзитивізм – зумовлена корупційними діями «міграція» депутатів між різними фракціями та депутатськими групами задля забезпечення відповідності їх складу вимогам закону та/або реалізації відповідної політики;

- блокування прийняття політичних рішень за відсутності ознак логтролінгу. Йдеться про такі форми впливу на прийняття (неприйняття) політичного рішення, як блокування парламентської трибуни, процедурні зловживання спікером (зокрема, щодо відмови включати відповідні питання до порядку денного сесії Верховної Ради України, підписувати прийняті нормативно-правові акти, викривлення їх змісту після прийняття тощо), працівниками управлінь, профільних комітетів Верховної Ради Украї-

ни (щодо надання негативних висновків на законопроекти), представниками Адміністрації Президента України та вчинення інших подібних дій;

- електоральна корупція: а) підкуп виборців; б) підкуп членів виборчої комісії з метою фальсифікації виборчих документів; в) корупційна угода щодо отримання відповідного (так званого «прохідного») місця у виборчому списку партії (блоку);

II. За сферою політичних відносин, в яких відтворюються корупційні практики:

- у сфері комплектування органів державної влади та місцевого самоврядування;

- у сфері забезпечення бажаного балансу розстановки політичних сил в колективних органах публічної влади (наприклад, отримання депутатом неправомірної вигоди за перехід до певної фракції чи депутатської групи);

- у сфері прийняття політичних рішень колективними органами публічної влади, визначення чи реалізації ними певної політики в цілому (наприклад, корупційні дії, спрямовані на відмову певної частини депутатського корпусу від підтримання євроінтеграційного курсу);

III. За характером відносин між суб'єктами корупційних діянь:

- корупційні діяння у локальній політичній підсистемі типу «патрон – клієнт». У науковій літературі політичні практики в межах таких відносин отримали назву клієнтизму. Це – соціальне явище, що характеризується формуванням відносин домінування, панування і підпорядкування, залежності і незалежності. У цих відносинах одна зі сторін – патрон – є покровитель, а друга – клієнт – протеже. Статус сторін цих відносин – ситуативний і мінливий: патрони і клієнти взаємозалежні, і в деяких випадках, наприклад, клієнти мають можливість змусити патрона діяти в їхніх інтересах, ущемляючи власні¹. За таких відносин корупційні діяння вчиняються, як правило, без прямої матеріальної вигоди клієнта, ґрунтуються на необхідності виконати певні зобов'язання (моральні, корпоративні, кар'єрні тощо) перед патроном. Останній може безпосередньо й не входити до числа активних суб'єктів політичних взаємодій;

¹ Римский В. Л. Клиентелизм как фактор электорального поведения российских граждан / В. Л. Римский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politnauka.org/library/russia/rimsky.php>.

- корупційні діяння на паритетній основі у взаєминах між його суб'єктами. Йдеться про взаємовигідні поступки у прийнятті політичних рішень, продиктовані особистими та/або корпоративними політичними цілями. Вигода в цьому разі, як правило, не носить безпосереднього майнового характеру, а проявляється в отриманні переваг суто політичного характеру з подальшими можливостями їх реалізації у площині економічних відносин;

- корупційні діяння між представником влади та приватною особою, за яких суб'єкт владних повноважень отримує матеріальну вигоду, а особа, яка її надає і не володіє такими повноваженнями – вигоди політичного характеру з віддаленими перспективами, їх «конвертації» у економічні (фінансові) можливості, не обумовлені умовами конкурентного ринкового середовища. Наприклад: підкуп групи депутатів за голосування щодо призначення на посаду міністра конкретної особи з подальшим отриманням по лінії діяльності відповідного міністерства фактичних (чи юридично оформлених) можливостей й переваг у сфері господарської діяльності, яких не мають конкуренти.

Виділені форми проявів політичної корупції не є вичерпними, а їх зміст дозволяє віднести конкретний корупційний акт одночасно до кількох форм (типів). Перспективи подальших досліджень в цьому напрямі пов'язуються з їх конкретизацією, а також описанням типових механізмів індивідуальних політико-корупційних злочинів.

2.2 Релятивізм в оцінці політичного злочину: національний (внутрішньодержавний) та міжнародний виміри

2.2.1 Попередні методологічні зауваження

Релятивізм – відносність сприйняття, оцінки, розуміння певного об'єкту. Згідно феноменології Е. Гуссерля – універсальна властивість людського пізнання, якому принципово недоступні ноумени, або речі самі в собі. Це підхід виявляє певну протилежність платонівській та гегелівській гносеологічній традиції, логіка якої відштовхується від ейдетичної редукції, здатності суб'єкту проникнути до сфери ідей, ейдосів, вичленити з часткового загальне. І тривалий час у філософії науки вказані позиції протиставлялися. Дослідник мав обирати між різними методологічними

полюсами, констатуючи чи-то абсолютний релятивізм, гнучкість, ситуативну доцільність як фундаментальні зсади генерації гуманітарного знання, чи-то однозначну істинність його світоглядної системи координат на противагу решті хибних. Наслідок цієї дихотомії дав знати про себе і в кримінології. Радянська епоха її розвитку безальтернативно визначила партійність цієї науки. Наступний період, разом із фундаментальною деідеологізацією політики, крахом великих глобальних розповідей (у термінах Ж. Ф. Ліотара), відобразив постмодерністські тенденції, що втілились у появі метатеорій, кожна з яких претендує в певній мірі на універсальність та, водночас, відрив від практики, принаймні у форматі вітчизняної кримінологічної діяльності.

В таких умовах цілком закономірно постає й питання про те, а чи можуть мати місце в структурі наукового знання достеменно, об'єктивно істинні твердження про політичний злочин. Відносність теоретичних конструктів, ідеологічного, етичного, загальнокультурного фундаменту, на якому мають вибудовуватись ці твердження не залишає місця однозначності. Тим не менш, остання не має сприйматися виключно як продукт безмежної суб'єктивізації, що подібно до метафізичної переоцінки цінностей Ф. Ніцше тягне за собою визнання пустоти та безпідставності соціальних конструктів, соціальності (суспільності) взагалі, в тому числі й державно-правових її виявів. В іншому випадку – яка тоді користь від такого роду знання, яке відштовхується від абсолютної непрогнозованості, правової, моральної поліваріативності, цілковитого релятивізму настільки ж змістовно строкатого, як і індивідуальність кожної людини?

На противагу подібній вульгаризації релятивістського підходу в науці необхідно, вважаємо, виходити з такої базової закономірності Природи як її єдності у багатоманітності. Видове розмаїття – життєдайний базис, що визначає можливості біоти до самозбереження та розвитку. Структурно-вимірне розмаїття – субстанційна основа міри, матерії та їх інформаційних властивостей. Саме ці особливості світобудови закладені в основу нині прогресивної теорії струн, що активно розвивається у фізиці. Її суть полягає у визнанні багатовимірності простору: хронотоп, модальності якого є традиційними для всіх галузей академічної науки, доповнюється додатковими вимірами об'єктивної дійсності, що формуються на рівні мікрооб'єктів – так званих квантових струн. Їх коливання забезпечують автономні простори, що не вписуються

в класичну тривимірну (та часову) картину. В цих вимірах, не дивлячись на застосовувану щодо них приставку «мікро-», закладаються потужні перетворюючі імпульси, коливання, які поширюються далеко за межі вказаних просторів, квантових струн. Із таких мікрокосмів складаються всі масштаби можливого. А тому логічним, вважаємо, буде припустити, що і в планетарному, космічному масштабі ті інформаційні, колективно-емоційні коливання, що формуються в соціальних групах різного формату чинять вплив на генеральні властивості суспільного життя* та в жодному разі не виключають один одного.

Не заглиблюючись, однак, до тонкощів цієї теорії, що, вочевидь, не буде фаховим в цій роботі, зауважимо, що її постулати ще належить осмислити філософам, психологам, гуманітаріям крізь власну призму предметно-соціальних, антропоцентристських проблем. Але вже зараз можна з упевненістю стверджувати, що світ соціальних взаємодій, як взаємодій суть природних, підпорядковується аналогічним закономірностям, за якими побудований та розвивається Всесвіт. Кожен локальний соціальний мікрокосм, не дивлячись на глобалізаційні тенденції, зберігає власні коливання (інформаційні, емоційні, трансперсональні, культурні), що визначають різноманітність та одночасну істинність часто протилежних за значенням практик, суджень, оцінок. Така універсальна закономірність підкріплюється й законом діалектичного протиріччя. І хоча він і суперечить одному з базових законів формальної логіки – закону виключного третього, все ж засвідчує свою обґрунтованість.

* Ця думка перекликається з положеннями теорії ноосфери В. І. Вернадського, згідно якої остання є особливим геологічним фактором, біогенною силою – науковою думкою. Ми маємо справу – стверджував вчений – з особим станом протору, в якому одночасно проявляються геометричні властивості всіх трьох форм геометрії – Евкліда, Лобачевського та Римана (Див.: Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; предисловие Р. К. Баландина. – М. : Айрис-пресс, 2013. – С. 256–258). Ноосфера є еволюційно закономірною сферою буття, виявляється своєрідною проекцією колективних та інформаційних, розумових практик. Втім, вона не є сумарним утворенням; поруч з властивостями цілісності характеризується партикуляризмом, співіснуванням численних, в тому числі й суперечливих теорій, положень, які, втім, не суперечать, а доповнюють одна одну, забезпечуючи подальший еволюційний поступ у зворотному зв'язку із біотою – живою матерією.

ність, ефективність, широкі гносеологічні можливості, адже не передбачає багатовимірність дійсності.

Таким чином, релятивізм в оцінках політичного злочину передбачає не їх взаємовиключність, а визнання одночасної істинності за спільних фактичних обставин, але у різних культурних, часових вимірах. Цю методологічну настанову необхідно врахування як у кримінологічній, так і суто юридичній практиці, прогнозуванні наслідків втілення цих оцінок в діяльності політичних акторів, як національних, так і зарубіжних. Така властивість релятивізму в гуманітарних науках, в тому числі й в кримінології та кримінальному праві при визначенні злочинності діянь (а надто там, де доводиться вести мову про іноземний елемент, міжнародні аспекти), походить від просторово-часової та смислової поліваріативності осередків культурних коливань – систем, що саморозвиваються на основі власних каналів та частот обігу інформації, автономних дискурсивних вимірів.

На зростання впливу інтелектуальної оболонки, колективних свідомих та несвідомих факторів соціогенезу на весь історичний процес акцентував увагу Х. Ортега-і-Гассет. Він зазначав, що ХІХ століття в Європі та у всьому світі з другої його половини стало історичним періодом, де значення життєвих інтересів народних мас реально та ідеологічно, в їх свідомості та свідомості державних осіб, вперше у всесвітній історії виступило на перше місце. Вперше різко виявилися у побуті. Вперше новітня ідеологія спирається на свідомість народних мас, що виступає як соціальна сила на історичній арені. Вона починає охоплювати швидкими темпами все людство¹. То чи справедливим буде твердження про пріоритетність якоїсь форми інтелектуального руху; про те, що бароко в архітектурі важливіше за теорію квантової фізики, або ж закони термодинаміки більш фундаментальні за принципи теорії струн? Всі ці аспекти людського знання – різновимірні, але всі вони беруть участь у ноосферизмі, є його складовими на паритетних засадах. В цьому криється природа релятивізму в природі, культурі. В цьому полягає і глибинна особливість релятивізму оцінки суспільних явищ, подій, феноменів, в тому числі й політичних злочинів. Варто з'ясувати, що соціально-правові групові оцінки, на-

¹ Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с испан. А. М. Гелескула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/ortegaigasset_hose/vosstanie_mass.html.

віть якщо вони діаметрально протилежні, одночасно є дійсними, такими, що здатні чинити вплив на людську практику, а тому вони підлягають сприйняттю, наскільки б вони не різнилися в різних групах політичних акторів. Кожна з них утворює власний ціннісно-смысловий, емоційно-резонансний, інформаційний простір. А тому соціальна реальність – багатовимірна і цілісна.

В цьому сенсі декартівське *cogito, ergo sum* набуває нового значення: якщо існування визначається мисленням, то останнє, вочевидь, продукує онтологічні модуси. Саме через це, соціально-групові оцінки взагалі, в тому числі й політичних злочинів, співіснують на рівні осередків буття, жоден з яких не може бути проігнорований чи визнаний недійсним. Інша справа, що протилежні за значенням онтологічні модуси є внутрішнім джерелом руху будь-якої цілісності, є його діалектичним протиріччям. В соціально-психологічних гештальтах воно сприяє елімінації неефективних смислів, форм, що, зазвичай, потребує відносно значного часу у масштабі життя одного покоління. Відтак і оцінка політичних акцій як злочинних чи незлочинних (якщо йдеться про їх загальносуспільну значимість) в багатьох випадках виявляє ті ж закономірності. Вони диктують необхідність зважати на багатоманітність соціальної природи, поважати її.

Однак при цьому варто пам'ятати і слова великого вченого В. І. Вернадського (мовою оригіналу): «Ноосфера есть новое геологическое явление на нашей планете. В ней впервые человек становится крупнейшей геологической силой. Он может и *должен* перестраивать своим трудом и мыслью область своей жизни» (*курсив наш – Ю. О.*)¹. Переконані, сучасна наукова думка вже зараз має рішуче зорієнтуватись на вироблення механізмів самозбереження людства від найбільш руйнівних наслідків політики – екологічного занепаду, наростаючої загрози знищення екосистем, біологічних видів, інтенсифікації злочинності. Згубна політика, що послуговується нерозумним у планетарних масштабах економічним цілям, має віднайти однозначну свою оцінку та відповідні контрзаходи. Там де прояви політики є загрозою Природі (у широкому її розумінні), людяності, як розумної соціовітальності, – там вона однозначно злочинна. І навіть якщо така оцінка не сформувалась в актуальному часовому режимі, то її ретроспективне

¹ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; предисловие Р. К. Баландина. – М. : Айрис-пресс, 2013. – С. 480.

оформлення, артикуляція та осмислення має не менше значення для майбутніх поколінь. В решті ж випадків – однозначність оцінок виключається, які і виключається однозначність реакцій, принаймні у внутрішньодержавному та міжнародному вимірах.

В цьому контексті зауважимо, що однією з особливостей природи політичного злочину є те, що характер та ступінь його суспільної небезпечності пов'язується із метою відповідної поведінки. При цьому важливим є не стільки об'єктивний зміст політичної мети, описаний нами в попередніх підрозділах цієї роботи (отримання, утримання, реалізація влади тощо), скільки її *оцінка політичними акторами* – від громадян до міжнародних організацій, – які мають визначальний вплив на офіційну кваліфікацію. При чому йдеться не тільки і не стільки про кримінально-правову кваліфікацію, як про оцінку, що передує кваліфікації і є її радше культурним, світоглядним, етико-інтенційним та політичним началом, аніж юридичним. Саме від подібної оцінки залежить визнання суспільної небезпечності, а звідси – й злочинності того чи іншого кримінально-протиправного (незаконного) акту, діяння у сфері політики, кваліфікація (а також криміналізація та декриміналізація) якого відбувається згодом. І якщо принцип *ex post factum* в кримінальному праві є одним з базових, непорушних, який визначає чинність закону про кримінальну відповідальність, то в площині кримінологічних оцінок політичних злочинів він виявляється більш гнучким, що більш наочно проявляється у сфері міжнародної кримінальної юстиції та суто політичних практик.

Але, на чому ґрунтуються така оцінка – питання, що не передбачає однозначних та універсальних відповідей, ані в національній, ані в міжнародній політиці й правозастосовній практиці. Тим не менш, кримінологічна наука потребує системи знань, яка б відображала фактори впливу на формування оцінок політичних злочинів як у національному, так і міжнародному вимірах, аби мати змогу прогнозувати кримінологічно значущу політичну активність, вживати випереджаючих превентивних заходів, в тому числі й у сфері національної безпеки.

Також зауважимо, що йдеться про *комплексну оцінку політичних злочинів*. Вона включає в себе і кримінально-правовий аспект (кваліфікацію), і суспільно-політичний, міжнародно-політичний, культурно-психологічний, які у єдності виявляють кримінологічне значення. Лише за системного підходу можливо виявити та описати загальні чинники такої оцінки, що мають бути

інтегровані до політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Структурно ця інформація носитиме предметно наскрізний характер та виявлятиме гносеологічне та практико-перетворювальне значення і для блоку детермінації політичної злочинності, і для протидії їй, а також загальній злочинності засобами політичного управління, в тому числі з урахуванням кримінологічного прогнозування в цій сфері.

2.2.2 Національний (внутрішньодержавний) вимір оцінок політичних злочинів

В умовах сучасного мультикультуралізму та відкритого інформаційного простору, гострих аспектів міжетнічних та міжконфесійних взаємодій, як штучно ініційованих, так і тих, що мають умовно об'єктивне підґрунтя, можливості надання однозначних політичних оцінок становить суттєву складність. В такій ситуації для науки важливо зберігати неупередженість, що в окремих випадках виявляється надскладним завданням через брак перевірених емпіричних даних, а також широке використання технологій політичної пропаганди, інформаційно-емоційної сугестії та інших засобів маніпулювання суспільною свідомістю. Тому й виникає питання: якою має бути наукова система координат, якими категоріями повинен оперувати дослідник, аби в умовах реального часу (та й ретроспективі) мати змогу встановлювати характер та ступінь суспільної небезпечності діяння, ідентифікувати його з політичним злочином? Яким чином, наприклад, оцінювати політичну активність Й. В. Сталіна, С. Мілошевича, М. Каддафі, Б. Асада й інших політичних лідерів минулого та сьогодення?

Очевидні відповіді для однієї соціальної групи (в тому числі й міжнародного характеру) не виявляються настільки ж очевидними для іншої. До речі, ані в Україні, ані в Росії, ані в інших державах пострадянського простору, як, зрештою, й інших країн світу, досі так і не відбулося судових процесів, які б завершили *правове* оформлення офіційних державних позицій з цього приводу (принаймні щодо злочинів радянської доби). Це відкриває широке поле для історичних, етичних маніпуляцій, які, як відомо, є вельми ефективним інструментом соціального управління. Зокрема, наразі мають місце непоодинокі випадки спроб реставрації позитивного іміджу того ж Й. В. Сталіна, поширення схвального відношення до ідей та практик сталінізму як загальної стратегії

владарювання*. Розв'язування ж та ведення агресивних війн одними державами, квазідержавними утвореннями оцінюються з позицій превентивних заходів в системі захисту національних (державних) інтересів як складової геополітики. Іншими ж – як відверті порушення міжнародного права, злочини проти миру та безпеки людства. При цьому, якщо перші ґрунтуються на умоглядних концепціях геополітичного протистояння, теоріях всесвітніх змов (в тих чи інших варіаціях) тощо, тобто виключно на аналітичних припущеннях, які практично не підлягають науковій верифікації, то другі – на фактах, емпіричних даних, які з достатньою репрезентативністю можуть бути покладені в основу логічних висновків. Однак і в цьому разі не знімається проблема інтерпретації інформації дослідником, суттєву роль в якій відіграють його світоглядні орієнтири.

Г. В. Маляр в цьому контексті слушно акцентує на тому, що протилежними за змістом постають норми про політичні злочини – в національному законодавстві різних держав і міжнародних нормативно-правових актах відповідно; кардинально різними є підходи до розуміння поняття політичного злочину в демократичній і тоталітарній державах; відмінні погляди на сутність політичного злочину також сповідують державна влада (в особі представників останньої) та її політичні опоненти¹. Аналогічну думку висловлює і В. В. Лунєєв: «...Форми політичної злочинності є вельми невеликі. Але це не повинно бути підставою для замовчування великої кримінологічної та політологічної проблеми, актуальність якої, як засвідчує політична боротьба в різних країнах, не зменшується, а зростає»².

У зв'язку з цим, перш за все, звернімо увагу на ту обставину, що належна кримінально-правова та кримінологічна оцінка певного політично умотивованого діяння або цілої системи відповід-

* Див., наприклад: Вассерман А. А. Сталин – эффективный менеджер / А. А. Вассерман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newsland.com/news/detail/id/582557/> та ін.

¹ Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Маляр Ганна Василівна ; Київський міжнародний університет. – К., 2010. – С. 185.

² Лунєєв В. В. Политическая преступность в России: прошлое и настоящее / В. В. Лунєєв // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 66.

них практик не завжди виявляється можливою протягом відносно короткого проміжку часу. Історія свідчить, що, як правило, потребується досить тривалий час (іноді – декілька поколінь) аби в оновлених культурних, економічних, політичних умовах по-іншому визначити дійсне соціальне значення колишніх законодавчих положень, спрямованої на їх реалізацію діяльності органів державної влади, окремих посадових осіб чи навпаки – діяльності тих, хто у кримінально караних формах в тому чи іншому виді протидіяли політиці держави. Ця проблематика перекликається з тією, яку порушував П. О. Сорокін у своїй відомій праці «Злочин і кара, подвиг та нагорода. Соціологічний етюд про основні форми суспільної поведінки та моралі». Вчений, зокрема, зазначав, що немає ніякої можливості з'ясувати злочинність акту за внутрішньо природою цього акту¹. І хоча це конструктивістське за своєю методологічною природою твердження він поширював на сприйняття будь-якого злочину як такого, все ж щодо політичних злочинів ця теза набуває виняткової актуальності та глибини змісту.

Як видається, політичний злочин як такий є релятивний соціальний конструкт, адже окрім іншого залежить (в більшості випадків) від політичної оцінки. Як свідчить практика, одна й та сама поведінка, яка де-юре є злочинною, де-факто не завжди знаходить аналогічну оцінку в суспільстві, і навпаки. І мова йде навіть не про різні оцінки у суспільствах різних держав (чому може бути цілком логічне пояснення), а про оцінки всередині суспільства однієї країни як після тривалої історичної еволюції, так і на відносно короткому відтинку часу. Так, наприклад, політичні репресії радянського періоду об'єктивно могли бути оцінені тільки після зміни базових світоглядних основ державної політики. Зокрема, лише з початком незворотних змін в політичній системі СРСР та Законом УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17.04.1991 року було офіційно визнано суспільно небезпечний характер діяльності радянської влади протягом тривалого періоду. У Преамбулі до Закону зазначається: «Після 1917 року, в період громадянської війни і наступні десятиріччя на землі України пролилося багато людської крові. Мільйони безвинних людей на підставі *антигуманних і антидемократичних законів та*

¹ Сорокін П. А. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2006. – С. 69.

внаслідок прямого беззаконня і свавілля (курсив наш – Ю. О.) зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання»¹.

В історії вітчизняної правотворчої практики – це було перше *політичне* рішення, яким по суті визнавалася у позапроцесуальний, позасудовий спосіб злочинність діяльності цілої управлінської ланки всього державного апарату, а також правоохоронних органів по відношенню до громадян, спрямована на утискання їх громадянських та політичних прав, утвердження тоталітарного політичного режиму. Підкреслимо, що рішення це – політичне. А інакше й бути не могло, адже з юридичної точки зору, так звані репресивні органи діяли в межах закону. Саме тому, фактично не правовими визнано цілі статті законів про кримінальну відповідальність, за якими відбувалися кримінальні політичні переслідування. Зокрема, у ст. 1 вказаного Закон йдеться про те, що визнати реабілітованими осіб, які були засуджені позасудовими органами («двійками», «трійками»), за так звані контрреволюційні злочини, а також за:

- антирадянську агітацію і пропаганду за статтею 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року і статтею 62 Кримінального кодексу України в редакціях до прийняття Закону Української РСР від 28 жовтня 1989 року «Про затвердження Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1989 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР»;

- поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, тобто за статтею 187-1 Кримінального кодексу України;

- порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою.

Більше того, Постановою Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних

¹ Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-12>.

репресій в Україні»» від 24.12.1993 року № 3812-ХІІ у п. 1 надано роз'яснення політичному мотиву репресій, під яким визначено застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред'явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною у політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку відповідно до статей 33-34 Кримінального кодексу Української РСР у редакції 1927 року та в адміністративному порядку. У пп. 4, 7 викладено перелік дій, які становлять зміст репресій, а саме:

- оголошення вироку, ухвали (постанови) судом першої інстанції або рішення (постанови) позасудовим органом про застосування кримінального покарання, відправлення у заслання та вислання без пред'явлення обвинувачення у конкретному злочині;

- винесення судом або позасудовим органом рішення про необґрунтоване застосування примусових заходів медичного характеру;

- винесення постанови про арешт та тримання під вартою в разі закриття справи на попередньому слідстві чи у судовому порядку;

- прийняття рішення місцевими органами влади, службовими особами чи громадськими організаціями про застосування репресії в адміністративному порядку, а саме: направлення у заслання, вислання та спеціальні поселення в адміністративному порядку – застосування репресій на підставі рішень місцевих органів влади, адміністративних органів, посадових осіб чи громадських організацій з політичних мотивів до сімей осіб, репресованих за обвинуваченням у контрреволюційних злочинах; до осіб, визнаних соціально небезпечними у політичному відношенні, противниками колективізації; до обвинувачених у зв'язках з так званими «ворогами народу», у приналежності до політичних партій тощо¹.

Аналогічна ситуація складається й з визнанням у ст. 1 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28.11.2006 року № 376-V Голодомору 1932–1933 років в Україні ге-

¹ Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» : Постанова Верховної Ради України від 24.12.1993 р. № 3812-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 88.

ноцидом українського народу¹. Усвідомлюючи та підтримуючи важливість, суспільну затребуваність вказаних норм, які несуть в собі потужне морально-психологічне навантаження, спрямовані на відновлення історичної справедливості та підтримання історичної пам'яті народу України, на запобігання в майбутньому подібних злочинів, все ж зауважимо, що йдеться по суті про офіційну кримінально-правову кваліфікацію, надану у позапроцесуальний спосіб, суб'єктом, для якого ці функції не є властивими – парламентом. Отже, так чи інакше, ця оцінка є суспільно-політичною. Але в цьому і виражається її важливість, історична значимість, утвердження якої не має ставитись у залежність від процесуальних норм. Тим більше, що про жодні кримінальні процесуальні наслідки за цим законом не йдеться. Натомість він виявляє зорієнтованість на зміцнення суспільної моралі, в площині якої переважно й розгортається правовий вплив.

Цікавим також є й інший політико-правовий контекст викладених вище правових норм. Він виражає не лише декриміналізацію відповідних діянь у зв'язку із втратою ними суспільної небезпечності. Такі процедури в цілому не є в великою рідкістю для вітчизняної практики кримінально-правового регулювання та не тягнуть за собою постановку питання про реабілітацію засуджених. Необхідність у реабілітації невинно засуджених осіб постає у випадку визнання неправовим цілого порядку державного управління за певним напрямком, невід'ємною частиною якого були правотворчі та правозастосовні інструменти. Таким чином, побічно констатується й злочинність дій службових осіб органів державної влади. Разом з тим така констатація ґрунтується не на нормах чинного законодавства, а на *загальнолюдських гуманістичних цінностях, принципах ліберального суспільного та державного устрою*; не на концепції юридичного позитивізму, а, радше, на природно-правовій концепції. Остання знайшла свій ґрунтовний розвиток в межах кримінологічної науки у працях О. М. Костенка. Вчений, розвиваючи ідею соціального натуралізму, доходить небезпідставних висновків, що право – це природні закони суспільного життя, яким люди своєю волею і свідомістю надають форму

¹ Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.

законодавства. Коли законодавство не відповідає законам Матері-Природи, воно є не правовим¹.

Також О. М. Костенко обґрунтовано, на нашу думку, визначає головну проблему сучасного гуманітарного знання загалом та кримінологічного, зокрема: методологія пізнання, що окута позитивістськими кліше. Він вказує, що, виходячи з ідеї існування «законів соціальної природи», які включають, зокрема, закони природного права, слід розв'язувати фундаментальні питання юриспруденції і кримінології, наприклад: «Чому крадіжка є злочином – тому, що так впливає з бажань і уявлень людей, чи тому, що вона порушує закони соціальної природи, і люди, незалежно від своїх бажань і уявлень, вимушені згідно законів природи визнавати крадіжку злочином?» Відповідно до соціального натуралізму, який заснований на визнанні існування законів соціальної природи, крадіжка порушує певний закон соціальної природи, а люди мають пізнати вказаний закон і відобразити це у відповідному законодавстві, яке забезпечувало б відповідними засобами виконання його людьми у суспільному житті. Це стосується не лише крадіжки, а й будь-якого іншого злочину².

Дійсно, соціально-правова оцінка діяння як політичного злочину багато в чому, наразі, є справою ситуативної доцільності, продуктом соціального контексту політичних взаємодій, втілених у законі. І це є об'єктивним явищем. Соціальна динаміка є настільки ж природною, як і базові, «малорухомі» у змістовному, часовому та територіальному вимірі культурні норми, що обумовлюють низку незмінюваних протягом століть фундаментальних цінностей, посягання на які незмінно тлумачиться як злочин. Серед них, зокрема, так звані «вічні злочини» – вбивства, крадіжки, розбої, зґвалтування тощо.

Разом з тим, трансформації суспільної свідомості з об'єктивною необхідністю тягнуть за собою потребу у науковій та суто соціальній ревізії колись актуальних норм права, їх видозміни. Останні в окремих випадках супроводжуються визнанням колись деструктивного їх значення. І в цьому виражається не тільки

¹ Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – С. 64.

² Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму / О. М. Костенко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2. – С. 197.

юридична, фахова оцінка, а й етична. Відтак, офіційна реституція публічного порядку у виді скасування тих чи інших норм позитивного права має ґрунтуватися, таким чином, *на якісно іншому світогляді, втіленому у політичній волі*. Без зміни вихідної системи координат, неможливо оцінити суспільно небезпечний характер певного різновид політичних практик, визначити їх як злочинні.

Зауважимо, що фіксація подібного руху соціальної матерії у часі, в результаті якого констатуються якісні перетворення її ідеологічних, культурних засад існування, може бути застосована як інструмент кримінологічного аналізу політичної злочинності, однак, *лише в контексті її внутрішньодержавних проявів*. Тобто йдеться про певну форму історичної самокритики, своєрідного катарсису в масштабах суспільства. Хоча і такі зрушення в культурно-психологічних засадах соціального розвитку не завжди можуть бути чітко ідентифіковані, описані та пояснені. Не в кожному разі доводиться вести мову про дійсну фундаментальну переоцінку минулого у розумінні взаємної відповідальності поколінь.

Слушними з цього приводу видаються міркування А. С. Кончаловського, який, рефлексуючи на тему російського національного характеру, доходить цікавого з наукової точки зору висновку: «Почуття вини – це почуття господаря. Саме тому наївними видаються заклики усенародно покаятись за зlodіяння більшовизму. Я вважаю, що почуття історичної вини за нацизм, яке продемонстрував німецький народ, – свідчення того, що ця нація здатна нести відповідальність за ті трагічні роки, коли нею було зроблено усвідомлений вибір, який обернувся жahlливими зlodіяннями про людства. Ми ж почуттям історичної вини не страждаємо – ми впевнені у тому, що нам більшовизм був нав'язаний, вбитий в душу цвяхами, і ми ні в чому не винуваті, винуваті «во-ни!»¹. Гадаємо, виказані А. С. Кончаловським риси російського національного характеру в певній мірі властиві і для українства, що зумовлено багаторічним спільним способом організації життєдіяльності. Тож, чи не тому питання демонтажу пам'ятників окремих політичних діячів радянської епохи викликають чималий суспільний резонанс, а ідеї сталінізму, войовничого імперіалізму загрожують реінкарнацією?

¹ Кончаловский А. С. На трибуне реакционерa / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – С. 64.

Втім, характеристика національного характеру та його впливу на державну політику – окрема глибока наукова проблема. Вона перебуває на предметному перехресті історії, етнографії, культурології, філософії, політології. Тому, не намагаючись здійснити масштабний гносеологічний поступ в цьому напрямі, обмежимося лише тим, що в українському суспільстві на початку 90-х років минулого сторіччя відбулося законодавче оформлення політичної волі щодо засудження суспільно небезпечної політично умотивованої діяльності радянської влади щодо власного народу. І це є не лише показовим фактом, а й кримінологічно значущим прецедентом. Його змістом в контексті досліджуваної проблематики є те, що *в низці випадків однією з властивостей політичного злочину є **відтермінований характер** його юридичного визначення та набуття ознак дійсної суспільної небезпечності*. Дійсність останньої ми розуміємо як актуальну усвідомленість такої небезпечності більшістю населенням держави. А це в свою чергу є прямиим наслідком трансформації системи координат оцінювання – світогляду у таких його формах, як суспільна політична, етична та естетична свідомість. Звісно, що така трансформація – процес тривалий. І поки він не набере нових, контроверсійних по відношенню до колишньої панівної ідеології, конфігурацій, параметрів, неможливо вести мову про злочинність або незлочинність тих чи інших політично зумовлених (як передбачених законодавством, так і не передбачених) державних або антидержавних практик.

У цьому зв'язку важливо позначити нашу позицію з приводу поширюваної в українському суспільстві думки щодо непотрібності порушувати історичні аспекти соціогенезу у засуджувальному руслі, переоцінювати минуле, яким би воно не було. Маємо категорично не погодитись за таким судженням. В. А. Маняк в передмові до книги «33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал» писав: «Наш головний принцип: минуле не належить нікому. Воно – надбаня нинішнього і грядущого поколінь, тільки залишаючись таким, захищеним від монополізму, воно здатне бути дійовою силою у відверненні нових помилок і злочинів, нових спалахів насильства та збудників до братовбивства»¹. А тому ми не лише маємо право, а й зобов'язані задля наступних поколінь, задля забезпечення його від позачасових політико-кримінальних загроз, у

¹ 33-й: Голод: Народна Книга-Меморіал / В. А. Маняк, Л. В. Коваленко. – К. : Радянський письменник, 1991. – С. 4.

безконфліктній суспільно-політичній обстановці (або ж, принаймні, за її конструктивним, але не антагоністичним змістом й формами) звертатися до кримінологічних, соціально-правових оцінок злочинів минулого. В цьому виражатиметься поступальність й наступність суспільного розвитку, його розумний, ноосферичний характер.

Разом з тим, прогрес гуманітарної думки, втілений, перш за все, у сучасному законодавстві, дає певні «точки опору», що можуть до певної міри знизити ступінь залежності соціально-правової, кримінологічної оцінки відповідних діянь як політичних злочинів від фактору відтермінованості. В незалежності від суспільного відношення та офіційної позиції держави на сьогоднішній день та на відносно визначену* перспективу можна виділити певні групи діянь, що однозначно мають розглядатися як політичні злочини. Для виконання цієї задачі звернімося спершу до існуючого вітчизняного досвіду, адже з історії треба виносити уроки, які закладати до фундаменту кримінологічної та кримінально-правової політики. В цьому сенсі цінними є положення ст. 2 Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», в якій закріплено перелік діянь, за які особи не можуть бути реабілітовані, а саме:

- за зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти;

- злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництва в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни;

* Оперування застереженням про умовність критеріїв оцінки діяння як політичного злочину є необхідним, адже впливає із розуміння самої сутності останнього взагалі та відтермінованості соціально-правової визначеності як його іманентної ознаки, зокрема. Відсутність же цього застереження (в незалежності від якісної характеристики відповідних критеріїв, переліку суспільно небезпечних діянь) означатиме претензію на гегемонію, єдино можливу істинність тих ідеологічних настанов, на яких перебуває суб'єкт їх відтворення. І якими б прогресивними вони не здавалися *сьогодні*, у перспективі їх значення може бути переоцінене.

- збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів¹.

З цього переліку випливає, що яким би високими спонуканнями не керувалася особа, якою б контрреволюційною не була її діяльність, якщо в ній містяться ознаки вказаних вище злочинів, то вона безапеляційно вважається злочинною, адже жодна політична мета не може бути досягнута за рахунок людського життя та державного суверенітету. Це – неприйнятно. Тож є безсумнівна межа, за якою знімається питання про варіативність змісту політичного злочину. Там, де є нехтування національною безпекою, посягання на мир і безпеку людства, людяність, життя окремих людей, тероризм – там злочини без альтернативи моралізації. Таким чином, жодною ідеєю не може бути виправдане збройне вторгнення та територію суверенної держави. Це є однозначно – політичний злочин. Так само як і не може бути виправдане позбавлення життя протестувальників та правоохоронців в період масових акцій громадянського протесту (кінець 2013 – початок 2014 рр.). Це є злочини, які при переважанні політичних спонукань мають розцінюватися як політичні, в незалежності від того, якими ідеологічними настановами керувався злочинець. Більше того, склади таких злочинів, повинні мати постійну присутність у законодавстві про кримінальну відповідальність.

Сучасний розвиток правової доктрини призвів до того, що перелік подібних суспільно небезпечних політично умотивованих діянь з достатньою повнотою відображений у національному законодавстві про кримінальну відповідальність більшості цивілізованих країн світу. Як правило, цей перелік має структурну відокремленість. У КК України – це Розділ I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» де сконцентровані кримінально-правові норми, які у своїй більшості визначають злочини політичної спрямованості. До таких злочинів також відноситься й більшість з тих, що передбачені Розділом XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», а саме: злочини, передбачені ст.ст. 436–437, 439, 440, 442–445, 447 КК України. Окрему

¹ Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України від 17.04.1991 р. № 962-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-12>.

групу переважно політичних злочинів становлять також й *злочини проти виборчих прав*, передбачених ст.ст. 157–160 КК України. Поширення останніх зазвичай пов'язується в науковій літературі з категорією електоральної злочинності¹.

Політично умотивованими є й більша частина терористичних актів, що вчиняються не лише в Україні, а й у всьому світі. Втім, для віднесення групи злочинів, пов'язаних з тероризмом (ст.ст. 258–258-5 КК України) до суто політичних злочинів немає достатньо підстав з огляду на особливості складів цих злочинів й імовірність існування мотивів аполітичного характеру (релігійного, особистісного тощо) при їх вчиненні. Аналогічним чином слід підійти до можливості віднесення до політичних деяких *злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян*, а саме: втручання в діяльність державного діяча (ст. 344 КК України), погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України), перешкодження діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК України). В переважній більшості випадків, вчинення цих злочинів пов'язане з досягненням цілей політичного характеру.

Окрім цього, не слід відкидати можливості вчинення й певних злочинів і іншої родової приналежності, які можуть бути віднесені до політичних. Наприклад, такі *злочини проти правосуддя* як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України), втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України), невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) також можуть бути вчинені з політичних мотивів. Наприклад, втручання в діяльність судових органів, вчинене з метою схилення судді до прийняття завідомо неправосудного рішення

¹ Кабанов П. А. Электоральная криминология как частная теория российской политической криминологии: определение предметного поля / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 6. – С. 52–55; Климова Ю. Н. Электоральная преступность: понятие, сущность и детерминанты / Ю. Н. Климова // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8: Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 33–34 та ін.

(за наступним його винесенням) та заборони проведення демонстрацій, пікетів та інших видів масових зібрань, які тим чи іншим чином потенційно можуть вплинути на політичну ситуацію. Не втрачають своєї актуальності й такі види політично умотивованої (в низці випадків) кримінальної активності, як незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України), дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями (ст. 161 КК України), перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України) та деякі інші.

Таким чином, можна зробити висновок, що перелік політичних злочинів, хоча і не є жорстко фіксованим та далеко не вичерпується тільки злочинами проти основ національної безпеки, все ж в межах національного законодавства встановлюється з достатньою чіткістю. На сьогоднішній день це в повній мірі дозволяє спиратися на букву закону в тих випадках, коли виникають ситуації ідеологічної конфронтації. Тому основні труднощі щодо протидії політичній злочинності у внутрішньодержавному вимірі зміщуються зі сфери кримінологічної та кримінально-правової доктрини, правотворчості до сфери правозастосування, де основним завданням є встановлення політичної мети, відмежування від інших цільових настанов.

Незважаючи на це, слід також розуміти й *відносність* стійкості зазначених нормативно-правових та ціннісно-політичних, етичних основ, а також наявність можливості маніпуляції ними в політичних цілях шляхом подання викривленого тлумачення фактів, розповсюдженого серед населення держави. Але життя вносить власні корективи в штучні конструкти, такі як системи права, правову й політичну культуру, свідомість. Тому не варто виключати ймовірності ідеологічно і юридично обґрунтованої оцінки в майбутньому як політичних злочинів тих діянь, які мають місце в даний час і визнаються правомірними. Завдання ж кримінології в цьому сенсі полягає у тому, щоб: 1) на підставі наявного національного досвіду та порівняльного аналізу забезпечити *своєчасне* виявлення, описання і пояснення ознак підготовлюваної чи здійснюваної політичної злочинної діяльності; 2) забезпечити суб'єктів протидії злочинності науково обґрунтованим кримінально-превентивним інструментарієм.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що національний (внутрішньо-державний) вимір оцінки політичних злочинів виявляє залежність від *часового та світоглядного* чинників. Хоча, звісно ж, що така залежність не є універсальною. Значна кількість політичних злочинів може оцінюватись і кваліфікуватись як такі в актуальному режимі. Тим не менш, така можливість існує далеко не завжди. Визначення злочинності політичних практик, як виразу соціально-конструктивістської їх природи, потребує завершеності відповідних соціальних конструктів, що вміщують несуперечливі ціннісно-сміслові та політично-світоглядні компоненти. А на це об'єктивно потрібен час. Останній же є категорією відносною та в площині політичної свідомості й культури принципово не може вимірюватись календарним масштабом. У кожного суспільства, у кожної культури – цей масштаб різний, визначається історією, традиціями, рисами ментальності. В цьому з'язку виникає закономірне питання про узгодженість оцінок політичних злочинів, що формуються у різних країн у форматі міжнародних відносин. Чи існують механізми часової синхронізації національних ціннісно-політичних вимірів? Вочевидь, що так. Міжнародна практика протидії злочинності виробила певний базис норм, принципів, прецедентів, що можуть становити основу для такої синхронізації. Тим не мнеш, вона не може вважатися бездоганною. Хоча б з тієї причини, що досі вчиняються міжнародні політичні злочини, мають місце акти агресії, які далеко не завжди знаходять свою адекватну оцінку та реакцію з боку міжнародних організацій, зростає проблема міжнародного тероризму. Тому існує необхідність у визначення факторів впливу на оцінку політичних злочинів у міжнародному вимірі.

2.2.3 Міжнародний вимір оцінок політичних злочинів

В умовах глобалізації жодна країна світу не є ізольованою ані в політичному, економічному, ані в культурному контексті. І було б великою помилкою не зважати на зовнішньополітичну кон'юнктуру в процесі державного управління, в тому числі й щодо протидії злочинності. Міжнародна, глобальна політика (економіка) об'єктивно є чинником, що визначає системні конфігурації національної, регіональної політики, народного господарства, стану довкілля, злочинності. Розуміння та врахування закономір-

ностей дії цього фактору життєво необхідне для будь-якої держави. Ігнорування ж цих обставин тягне за собою: а) самоізоляцію країни, поєднане з посиленням авторитарних, тоталітарних тенденцій функціонування політичного режиму або б) втрату державного суверенітету як результат припинення існування держави де-юре, чи-то фактичну втрату при збереженні номінальних параметрів державності. Як перша, так і друга ситуація розвивається за криміногенними, політично кримінальними сценаріями. Але найбільший парадокс полягає в тому, що ці процеси відбуваються виключно під прикриттям тези про необхідність протидії політичній злочинності – чи-то зовнішній агресії, втручання у внутрішні справи держави, підривній діяльності (тероризму, екстремізму у всьому багатоманітті їх проявів), чи-то узурпації влади представниками внутрішньодержавних політичних еліт та пов'язаним з нею кримінальним практикам.

Таким чином, міжнародний вимір оцінки політичного злочину практично завжди визначається конфліктом політичних інтересів різних акторів міжнародної політики і їх груп. Доводиться констатувати: наразі немає жодних гарантій того, що оцінена всередині держави як правомірна та чи інша політична практика, акція не знайде протилежної оцінки з боку інших суб'єктів міжнародних відносин і навпаки. Внутрішньополітичні ж метаморфози в окремій державі, враховуючи її місце на геополітичній мапі світу (і як суб'єкта і як об'єкта впливу), здатні зумовити найбільш радикальні реакції з боку інших держав, організацій, аж до застосування сили, відкритих чи прихованих інтервенцій.

Викладені обставини коротко обґрунтовують кримінологічну значущість міжнародного виміру оцінок політичних злочинів. Не дивлячись на те, що він не має в більшості випадків *прямого* відношення до внутрішньодержавної кримінологічної практики, знання про підходи, принципи, норми, якими керуються при цьому різні міжнародні суб'єкти здатні суттєво вплинути на кримінологічне прогнозування: а) політичних криміногенних ризиків та загроз національній безпеці, що формуються у сфері зовнішньої політики іноземних держав, міжнародних організацій та пов'язані з їх оцінками внутрішньодержавних подій; б) можливостей залучення міжнародних ресурсів (юрисдикційних, організаційних, технічних тощо) для стабілізації внутрішньодержавної криміногенної ситуації, захисту кордонів та національної безпеки в цілому. Оперування прогностичним знанням відповідного значення видається

важливим при прийнятті стратегічних рішень у сфері протидії злочинності, дозволяє більш точно передбачити спектр зовнішньополітичних загроз, вчасно виробити та реалізувати упереджувальні правові, організаційно-управлінські, дипломатичні, військові заходи.

В основі кримінологічного прогнозу міжнародної (зовнішньополітичної) оцінки певного політичного акту та/або практик як злочинних лежить кілька передумов. По-перше, – знання про кримінологічно значущі аспекти політичної діяльності в аспекті їх внутрішньодержавної оцінки, в тому числі й з кримінально-правової точки зору. По-друге, – знання змісту, території поширення та ефективності інформаційних кампаній, що проводяться за межами країни та спрямовані на формування суспільної думки щодо вказаної діяльності. По-третє, – конкретна конфігурація об'єктивних факторів, що впливають на вироблення відповідної оцінки різними суб'єктами міжнародних відносин з урахуванням їх політичних інтересів, правосуб'єктності.

Перші дві передумови діагностуються із застосуванням комплексу достатньо відомих в кримінологічній науці засобів, методів збирання, аналізу інформації. Головними проблемами тут зостається визначення її джерел, забезпечення оперативності, об'єктивності, достовірності та повноти кримінологічної інформації, її інтеграція до систем управління у сфері протидії злочинності та забезпечення національної безпеки. Третя ж передумова є складно прогнозованою, багато в чому визначаються ситуативно. Тим не менш, *абстрагуючись від конкретного змісту факторів оцінки політичних злочинів суб'єктами міжнародних відносин, вважаємо за можливе та доцільне виділити три узагальнені їх групи – правові, політичні та культурні.*

1. Правові фактори оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі визначають юридичну систему координат, в якій відбувається первинне орієнтування суб'єктів міжнародних відносин, зацікавлених та/або зобов'язаних надати оцінку політичному злочину (правомірній поведінці). Ця система координат має дві умовні нормативні підсистеми: а) міжнародне кримінальне право; б) право міжнародної відповідальності.

В структурі міжнародного кримінального права питанням унормування політичних злочинів відведено особливе місце. Перш за все, воно пов'язується з інститутом екстрадиції. Н. А. Зелінська, досліджуючи специфіку політичних злочинів в си-

стемі міжнародної злочинності, доходить висновку, що в контексті екстрадиційного права (як підстави для рішення про невидачу злочинця чи надання йому політичного притулку) поняття «політичний злочин» фактично означає «незлочинне» діяння: застосування цього принципу тягне за собою практичні ті ж наслідки, що і виправдання в національному кримінальному праві¹. І вчена цілком має рацію. Тому в цій частині нашої роботи не має сенсу розглядати екстрадиційні політичні злочини. Натомість *інтерес становлять ті, що прямо політичними не визнаються, однак є такими за характером суспільної небезпечності діянь і метою їх вчинення*.

Одразу ж зауважимо, що сформувати вичерпний перелік злочинів, що є політичними та криміналізовані на міжнародно-правовому рівні навряд чи можливо (значна кількість з них є такими лише в контексті безпосереднього об'єкту та мети посягання, а не взагалі). Та й, власне, таке завдання нами не ставиться. Важливішим є з'ясування логіки міжнародно-правової оцінки політичних злочинів, виходячи з природи міжнародного публічного права загалом та міжнародного кримінального права, зокрема. Безумовно, вона ґрунтується передусім на відповідних джерелах права. Втім, суттєву роль відіграє ще й практика тлумачення відповідних норм і принципів, яка виявляє залежність вже від низки політичних та культурних чинників. Але суттєвою умовою відмінностей інтерпретацій є і сама правова форма закріплення ознак складів політичних злочинів.

За джерелом міжнародної кримінально-правової заборони можливо виділити два різновиди політичних злочинів: ті, протиправність яких визначається *загальним міжнародним правом та конвенційні*. При цьому ще раз наголосимо, що політичними вони є лише остільки, оскільки шляхом їх вчинення гіпотетично (однак з великою вірогідністю) досягаються політичні цілі.

Концепція політичних злочинів за загальним міжнародним правом стала результатом низки судових процесів, що відбувалися за правилами реалізації повноважень *ad hoc*, а саме: Нюрнберзьким, Токійським, по колишній Югославії та Руанді. Як результат – ця концепція з деякими видозмінами, додатковою прив'язкою до

¹ Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности : монография / Н. А. Зелинская. – Одесса : ФЕНІКС, 2003. – С. 339.

нормативно-правового фактору, була втілена у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду та на сьогоднішній день визначає так звану змішану протиправність. Мова йде про те, що поряд з переліком конкретних злочинів, підсудних МКС, правочинним лишається положення, згідно з яким за джерело міжнародного кримінального права фактично визнається принцип права, втілений в узвичаєних, неформалізованих поняттях про право та злочин, що формуються у «прогресивної, цивілізованої» частини міжнародної спільноти.

Головний обвинувач від Великобританії Хартлі Шоукросс на засідання Міжнародного Воєнного Трибуналу 04.12.1945 року, обґрунтовуючи можливість, доцільність та несуперечність принципу *ex post facto* обвинувачення вищих посадових осіб європейських країн вісі, зазначив таке: «Майбутнє міжнародного права і фактично всього світу залежать від його застосування в набагато більш широкій сфері. Міжнародне право ще до того, як був прийнятий Статут (Міжнародного Воєнного Трибуналу – *Ю. О.*), оголосило агресивну війну злочинним актам. Таким чином, цим відношенні в положеннях Статуту немає, по суті, ніякого застосування зворотної дії закону. Статут лише встановлює відповідальність людей, які вчинили злочини, що явно такими є з точки зору загального законодавства... І навіть якщо це є застосуванням зворотної сили закону, ми заявляємо, що воно цілком відповідає вищим нормам справедливості, які в практиці всіх цивілізованих країн встановили певні межі для застосування зворотної сили закону...» (*курсив наш – Ю. О.*)¹. В подальшому ця ідея не раз використовувалась іншими обвинувачами на Нюрнберзькому, Токійському та інших міжнародних процесах та згодом оформилась у повноцінний принцип права: певні кримінально-правові норми, що ґрунтуються на вищій справедливості та їх втілення в правовій практиці цивілізованих країн існують незалежно від їх офіційного нормативного оформлення. Він частково зберігається й донині та обумовлює співіснування на рівні джерел міжнародного кримінального права як нормативно-правових актів, так і неформалізованих принципів права.

¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов : в 2-х т. – Т. 1 / под ред. К. П. Горшеніна, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – С. 161, 162.

Зауважимо, що згаданий принцип відіграє двояку роль. З одного боку він є гарантом динамічності системи міжнародного кримінального права, її адаптивності, здатності реагувати на суспільно небезпечні інновації. З іншого боку, як і будь-яка правова дискреція, – він становить джерело ризикованої поведінки з боку міжнародних акторів. В сучасних умовах остання виявляється не стільки у визнанні чи невизнанні якихось новітніх видів суспільно небезпечних діянь злочинними, скільки в процесі інтерпретації існуючих нормативно-правових положень, виходячи із розуміння «вищої справедливості» та власної «цивілізованості».

Відповідно до ст. 3 Римського Статуту МКС до злочинів, на які поширюється юрисдикція МКС, відносяться **геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії**. У ст.ст. 6–8 Римського Статуту МКС наводиться тлумачення цих злочинів, зазначається конкретизований перелік діянь, в яких вони виражаються. В цій роботі немає потреби дублювати текст вказаних норм, який є загальнодоступним. Наголосимо лише на тому, що в ньому мітяться перелік злочинів аналізованої категорії, на який орієнтуються міжнародні інституції при визначенні кримінальної протиправності відповідних політичних практик. Він є цілком обґрунтованим та таким, що результує трагічні сторінки історії людства, є чинником збереження його соціовітальних параметрів. Підтримуючи необхідність та доцільність нормативної фіксації вказаних різновидів злочинних кримінальних практик, варто також визнати і те, що практичне превентивне значення такого визнання, на жаль, є незначним. Кілька аргументів у пояснення цієї тези, що виявляються крізь призму аналізу ідеї загального міжнародного права та пов'язаної з нею політико-правовою дискрецією.

Відповідно до ст. 1 Римського Статуту МКС під його юрисдикцію підпадають ті, злочини що «є найбільш серйозними та *викликають стурбованість міжнародного співтовариства ...*» (*курсив наш – Ю. О.*)¹. Як «серйозність», так і «стурбованість», а також «міжнародне співтовариство» – є вкрай відносними поняттями. Логічно припустити, що оцінка серйозності злочинів може спиратися на її суспільну небезпечність та виходити з переліку тих, що входять до юрисдикції МКС і вказані вище. Однак і в цьому випа-

¹ Римский устав международного уголовного суда : Международный документ ООН от 17.07.1998 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

дку існує можливість для варіацій, адже згідно ст. 17 Римського Статуту міжнародний суд не приймає справу до провадження, якщо вона «не є достатньо серйозною для подальших дій з боку Суду»¹. Наявна дискреція, вочевидь, має під собою політичне підґрунтя; залишається місце для політичного «маневру». Інакше пояснити її походження, з огляду на зафіксований перелік злочинів у вказаному міжнародному документі та їх очевидну суспільну небезпечність, не можливо. Аналогічним чином слід підійти до визначення критерію стурбованості, який є виключно розмитими, ситуативними, викликає труднощі у відповідних оцінках політичних злочинів з боку міжнародної спільноти (чи є, скажімо, масові вбивства саме геноцидом, а не іншим злочином, що не викликає такої стурбованості?).

Окремо зауважимо, що у преамбулі до Римського Статуту чітко зазначено: «Ніщо в цьому Статуті на повинно сприйматися як таке, що дає якій-небудь державі-учасниці право втручатися у збройних конфлікт чи внутрішні справи іншої держави»². З цього випливає висновок, що навіть кваліфікація політичних злочинів як одного з тих, що відображений у Римському Статуті не дає права на втручання у внутрішні справи відповідної держави. Тому вказана оцінка зостається на рівні міжнародного осуду, висловлення «стурбованості» та може бути врахована лише для притягнення до відповідальності постфактум, але не для застосування активних кримінально-превентивних (припиняючих) заходів іноземними державами та/або міжнародними організаціями. Та й, власне, кримінально-юрисдикційна діяльність МКС є для України поки що не досяжною. Усвідомлюючи, що ця проблематика має широкий спектр питань міжгалузевого характеру, і тому, не претендуючи на надання вичерпної її характеристики, висловимо лише *кілька позицій щодо кримінологічного обґрунтування необхідності ратифікації нашою країною Римського Статуту*³.

¹ Римський устав міжнародного уголовного суда : Международный документ ООН от 17.07.1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

² Там само.

³ Як відомо перепоною для ратифікації Верховною Радою України підписаного Римського статуту став висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001, в якому зазначається таке: «Конституційний Суд вважає, що стаття 1 Статуту, вказуючи на те, що Міжнародний кримінальний суд є постійним орга-

ном, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства, водночас наголошує, що цей Суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Аналогічне положення міститься також в абзаці десятому преамбули Статуту. Отже, Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції. Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. Це дає підстави для висновку, що абзац десятий преамбули та стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями частин першої, третьої статті 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до частини другої статті 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін» (Див.: Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) : Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 р. № 3-в/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>). В цілому поділяючи *юридико-позитивістську* позицію Конституційного Суду України, зазначимо, що така логіка міркування неодмінно має призвести й до визнання невідповідності Конституції України Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV, адже ним також визнається юрисдикція судового органу, що не входить до національної системи правосуддя. Тим не менш, цього не стається і вітчизняне правосуддя лише виграє, а головне – права людини в Україні забезпечуються додатковими гарантіями.

Якщо ж трохи далі продовжити ланцюжок міркувань у заданому напрямі, то виявиться, що взагалі всі ратифіковані Україною міжнародні угоди є неконституційними, адже згідно них Україна бере на себе певні зобов'язання (у сфері боротьби з тероризмом, глобальними екологічними проблемами тощо), які формуються наднаціональними органами та організаціями (ООН, Рада Європи тощо) та втрачає, таким чином, певну частину свого суверенітету. Вказані органи та організації не входять до конституційної системи органів державної влади, але, тим не менш, Україна має виконувати волю цих органів за ратифікованими угодами. Іншими словами: абсолютний суверенітет держави в сучасних умовах – це фікція. Лише за відсутності *будь-яких* міжнародних зобов'язань національну систему органів держави можна вважати закритою та самодостатньою. Гадаємо, не потрібно додаткових пояснень абсурдності такого стану справ. Тому при формуванні позиції щодо можливості ратифікації Римського

По-перше, такий крок забезпечить розширення механізму гарантування прав і свобод громадян через залучення до нього наднаціонального суб'єкту, який серед іншого пов'язаний з запобіганням, припиненням низки військових злочинів, а також злочинів проти людяності (у термінології МКС). Це є особливо актуальним в ситуації триваючого процесу відновлення суверенітету України над всією територією в межах державного кордону згідно Конституції України та Закону України «Про державний кордон України».

По-друге, це стимулюватиме підвищення функціональності національної правоохоронної та судової систем, які з ратифікацією Римського Статуту за визначеною категорією проваджень працюватимуть фактично як первинна юрисдикційна ланка з відповідними стандартами якості та управління.

По-третє, ратифікація Римського Статуту стане, на нашу переконання, суттєвим фактором започаткування процесу реальної деполітизації судової системи та, таким чином, забезпечення ефективності правосуддя, зокрема, щодо злочинів, які входять до юрисдикції МКС.

Отже, хоча оцінка політичних злочинів з посиланням на положення Римського Статуту актуальна тільки в діяльності МКС, тим не менш ратифікація вказаного документу та долучення України до міжнародного правового простору за цим критерієм матиме також й побічні кримінологічні ефекти. Втім, не варто і перебільшувати їх значення, яке може бути виявлене виключно на рівні внутрішньонаціональних політичних та юрисдикційних практик. І це є цілком закономірним, адже міжнародно-правові норми ґрунтуються на ключових позиціях системи *jus ad bellum* та відповідають їй. Зокрема, відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН всі держави-члени мають утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погрози силою чи її застосування як проти територіальної не-

Статуту слід, на нашу думку, керуватися духом Конституції України та виходити з міжнародних політичних реалій, які змушують доповнювати вітчизняну систему національної безпеки додатковими механізмами міжнародного значення. Ратифікація ж Римського Статуту, так само як і визнання та виконання рішень Європейського суду з прав людини, не доповнить вітчизняну систему правосуддя, а розширить межі міжнародного правосуддя, яке в конкретних випадках виступатиме елементом зовнішнього контролю та гарантій дотримання прав людини в Україні.

доторканості і політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, що не узгоджується з цілями ООН¹. Заборона застосування сили є важливою гарантією збереження миру й безпеки людства. Тому доводиться вести мову про баланс пріоритетів у широкому спектрі функції ООН, в тому числі й щодо стримання вчинення політичних злочинів різного характеру.

Таким чином, можна стверджувати, що, не дивлячись на наявність певного обсягу міжнародно-правових норм про політичні злочини (хоча безпосередньо вони політичними і не визначаються), їх застосування для оцінки відповідних практик, діянь також відчуває на собі відбиток політизації цього процесу. Тому, не зважаючи на зафіксоване в Римському Статуті МКС підтвердження заборони застосування сили по відношенню до інших країн, навіть при встановленні фактів вчинення на їх території злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, слід відзначити існування небезпеки **зловживання міжнародним правом**. Зокрема, відсутність однозначних, вичерпних критеріїв кваліфікації злочинів з боку міжнародних організацій тягне за собою ризики використання міжнародно-правового інструментарію для досягнення злочинно політичних цілей окремими державами та/або організаціями через втручання у внутрішні справи інших країн.

Це видається можливим через те, що, власне, сама система норм *jus ad bellum*, яка первинно сформована на рівні правового регулювання діяльності ООН, не є бездоганною. Практика збройного втручання у вирішення конфліктів в Іраку, колишній Югославії, Сомалі, Сирії та інших країнах наочно підтверджує її проблематичність. Серед іншого, це зумовлено певними дискурсивними особливостями міжнародно-правової терміносистеми. Так, формулювання щодо заборони застосування сили викликало чимало дискусій після набуття Статутом ООН чинності – щодо того, що включає в себе поняття «сила» та чи можливо кваліфікувати застосування не збройних примусових заходів, таких як економічні обмеження для конкретної держави, як застосування сили в межах п. 4 ст. 2 Статуту ООН. Втім контекстуальний аналіз поняття «сили» в зазначеному аспекті дозволяє стверджувати, що така сила у розумінні вказаної статті обов'язково має бути зброй-

¹ Устав Організації Об'єднаних Націй : Міжнародний документ от 26.06.1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

ною військовою¹. Тож на заходи щодо політичних обмежень (припинення дипломатичних відносин, скасування спільних заходів, військових навчань, форумів і т.п.), так звані економічні санкції, а також суміжні з ними важелі впливу (наприклад, відключення країни від всесвітньої банківської системи фінансових телекомунікацій SWIFT) не поширюється пряма заборона ООН. А тому, їх застосування, знову ж таки, лежить виключно в площині політичної доцільності, що, видається суттєвим фактором не лише кримінальної превенції, а й відповідних політико-кримінальних зловживань. Протиправність останніх обґрунтовується порушенням правових зобов'язань, передбачених міжнародними угодами в межах участі у Світовій організації торгівлі та інших міжнародних комерційних і політичних організаціях.

Іншим більш кримінологічно значущим аспектом *jus ad bellum* є цільова прив'язка заборони застосування сили. Зі змісту п. 4 ст. 2 Статуту ООН випливає, що силу застосовувати можливо, якщо це відповідає цілям ООН, які закріплені у ст. 1 вказаного документу. Перелік їх вельми широкий, а тому акцентуємо увагу лише на тих, що є політико-кримінологічно значимими. Вони зафіксовані у ч.ч. 1 та 2 ст. 1 Статуту ООН: «1. Підтримувати міжнародний світ і безпеку і з цією метою *приймати ефективні колективні заходи для запобігання і усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру і проводити мирними засобами, згідно з принципами справедливості і міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення світу.* 2. Розвивати дружні стосунки між націями на основі поваги принципу рівноправ'я і самовизначення народів, а також *приймати інші відповідні заходи для зміцнення загального миру»* (курсив наш – Ю. О.)². Як можна бачити, описання цілей здійснюється через такі категорії, як справедливість, усунення загрози миру, приду-

¹ Randelzhofer A. On Article 2 (4). – The Charter of the United Nations : A Commentary / A.Randelzhofer. – 2nd ed. – В. : Simma ed., 2002. – Р. 112–118; Васюренко А. О. Роль Устава Организации Объединённых Наций в формировании современной концепции международно-правового запрета применения силы / А. О. Васюренко // *Legea si Viata*. – 2013. – № 12/2 (264). – С. 40.

² Устав Организации Объединённых Наций : Международный документ от 26.06.1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

шення актів агресії та інших порушень миру тощо. Оперування такими термінами передбачає варіативність тлумачення та практичної інтерпретації одних і тих же внутрішньодержавних політичних подій по-різному. Наслідки відмінностей інтерпретації, а особливо з боку постійних членів Ради Безпеки ООН можуть бути різними: від прийняття рішень про введення до країни миротворчого контингенту й до блокування таких рішень шляхом накладення вето та заохочення ескалації (або її недопущення) політичної злочинної діяльності. В цьому аспекті кримінологічній оцінці підлягають випадки інтерпретації цілей ООН у їх екстраполяції на внутрішньополітичну ситуації певної держави саме для обґрунтування застосування сили в умовах неочевидності злочинної діяльності з ознаками політичних злочинів, передбачених Римським Статутом МКС.

В літературі з міжнародно-правової проблематики справедливо порушується питання про правомірність та можливість використання таких заходів врегулювання конфліктів, як «втручання з гуманітарною метою», «гуманітарна інтервенція», «силове попередження ескалації конфлікту» і т.п. Поділяючи думку щодо поширення практики гуманітарної інтервенції та певною мірою шляхетної мети її творців, С. В. Стасюк висловлює небезпідставний скептицизм із приводу легітимності та наслідків проведення гуманітарних силових операцій, а також можливості «повної перемоги» над збройним насильством. На його думку гуманітарним силовим операціям ООН притаманні такі риси:

– невизначений міжнародно-правовий характер військових гуманітарних акцій. Зокрема, рішення про бомбардування сербських позицій навколо Сараєва було прийняте Радою НАТО без спеціальної резолюції Ради Безпеки ООН, тобто ухвалою військово-політичної організації всупереч Статуту ООН. Те саме можна сказати про війну 2003 року та подальшу окупацію Іраку (порушені статті 51, 52);

– нездатність учасників силових акцій уникнути порушень міжнародного гуманітарного права, особливо щодо захисту цивільного населення, споруд цивільного та культурного призначення;

– *неприхований політичний підтекст більшості силових акцій (курсив наш – Ю. О.)*. Так, незважаючи на найжахливіші наслідки громадянської війни в Руанді 1994 року (1,5 млн закатованих та 4 млн. поранених на 8 млн. мешканців, за даними руандійських джерел), США обрали позицію невтручання відповідно до власних

«національних інтересів», а французькі підрозділи парашутистів, навпаки, виступили на боці режиму хуту, із яким вони були пов'язані військово-політичними угодами¹;

– саме регулювання збройних конфліктів силовими акціями ООН будь-якими засобами обмежене вузькими рамками можливостей запобігання подальшому геноциду та роз'єднанню ворогуючих сторін. Сутність збройної боротьби не змінюється втручанням «третьої сторони». А головне – «силові операції» не мають історичних традицій та ustalених норм гуманної поведінки².

Вважається, що сучасною правомірною альтернативою гуманітарній інтервенції у межах нинішнього міжнародного правопорядку можуть бути: а) гуманітарні силові операції ООН з установлення миру («peace-forcing operations»), які здійснюються на підставі глави VII Статуту та згідно з резолюцією Ради Безпеки міжнародними збройними силами з метою недопущення поглиблення «гуманітарної кризи»; б) операції ООН із підтримання миру («peace-keeping operations») у конфліктогенних регіонах, які застосовуються відповідно до глави VI Статуту з метою запобігання поновленню бойових дій³.

Підтримуючи позицію вченого щодо ризикованих аспектів застосування «гуманітарних інтервенцій», вважаємо за необхідне все ж розмежовувати дві принципово різні ситуації їх застосування. Перша – коли існують фактично підтвержені дані щодо здійснення актів геноциду, масових злочинів проти людяності. Втручання міжнародної спільноти в таких випадках є життєво важливим, є аналогом ситуації крайньої необхідності. Такі інтервенції можливо назвати **миротворчими (гуманітарними)**. Їх правовою основою може слугувати виключно відповідне рішення Ради Безпеки ООН про створення коаліційного миротворчого континген-

¹ Ильин Ю. Д. Международное право и война в наши дни / Ю. Д. Ильин // Московский журнал международного права. – 1996. – № 1. – С. 61.

² Стасюк С. В. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами / С. В. Стасюк // Віче. – 2010. – № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2331/>.

³ Стасюк С. В. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами / С. В. Стасюк // Віче. – 2010. – № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2331/>.

ту. Друга ж ситуація – коли відсутні фактичні відомості про вчинення цих злочинів; втручання відбувається задля досягнення політичних цілей окремих держав, організацій. Ці інтервенції можливо іменувати *квазігуманітарними*. Їх застосування слід визнати одним з різновидів політичної злочинної діяльності, що розгортається під прикриттям міжнародних гуманітарних місій (чи без такого), утвердження демократії, забезпечення політичних прав і свобод громадян. Як правило, в таких ситуаціях рішення про застосування сили приймається виключно національними законодавчими органами та/або військово-політичними блоками без схвалення Радою Безпеки ООН.

В цьому аспекті слід, вважаємо, погодитись із В. С. Овчинським, який зазначає, що акції «гуманітарних інтервенцій» стали результатом двозначності багатьох положень міжнародного права з питань війни та миру. Ці суперечності Статуту ООН та низки пактів, декларацій базуються на так званій «пастиці самооборони», яка передбачає можливість «превентивної самооборони»¹. Певну криміногенну роль в контексті описаної проблеми відіграють й недоліки визначення злочинів агресії, що містяться у міжнародних нормативно-правових актах. Так, згідно ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 року № 3314 (XXIX) агресією є застосування озброєної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним із Статутом ООН². Як можна бачити, агресивні дії міжнародних організацій не є за визначенням агресією, що відкриває широке поле для зловживань, зокрема, з боку військово-політичних блоків. Чималу кількість кримінологічних питань ви-

¹ Овчинский В. С. Глобальный экономический кризис: перспективы мятежей и терроризма, методы борьбы с ними / В. С. Овчинский // Уголовно-политические, уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с современной преступностью и коррупцией. Сборник научных трудов. – Саратов : Сателлит, 2009. – С. 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sartracc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/ovchinsky%2804-11-09%29.htm.

² Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 14.12.1974 г. № 3314 (XXIX) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

кликають дії НАТО щодо застосування сили на Балканах, в Іраку в обхід процедур узгодження рішень в Раді Безпеки ООН.

Щодо так званих *конвенційних політичних злочинів*, які нами виділені наряду із політичними злочинами за загальним кримінальним правом, – то їх протиправність визначається міжнародними та міждержавними договорами. Сфера ж застосування міжнародної договірної практики в цьому аспекті – широка. Вона поширюється як на регіональний, так і глобальний рівень, є динамічною. Серед існуючих міжнародних конвенцій, які певним чином унормовують діяльність у сфері протидії політичній злочинності, варто виділити дві групи: 1) щодо боротьби з міжнародним тероризмом; 2) щодо протидії політичній корупції.

Міжнародний тероризм є реальною загрозою внутрішній і зовнішній безпеці держав, мирним взаєминам між ними, розвитку та функціонуванню демократичних інститутів і принципів. До початку ХХІ ст. сформувалася система міжнародної протидії тероризму, яка включає в себе співробітництво на глобальному та регіональному рівнях, а також на двосторонній основі. Універсальні антитерористичні конвенції заклали міцні нормативні основи координації протидії тероризму і гармонізації національного законодавства у цій сфері¹.

Наразі на глобальному рівні сформовано антитерористичну систему під егідою ООН та її спеціалізованих установ, яка включає в себе розгалужену міжнародно-правову договірну базу співробітництва держав у боротьбі з актами тероризму на суші, в морі та в повітрі, відображену у 13 конвенціях та 8 деклараціях, спеціально створені інститути Контртерористичний комітет Ради Безпеки ООН та Виконавчий директорат Контртерористичного комітету – механізми співробітництва, контролю та моніторингу за виконанням зобов'язань, взятих на себе відповідно до положень Резолюцій Ради Безпеки ООН державами-членами та організаціями-партнерами².

¹ Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Зелінська Наталія Анатоліївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – С. 411.

² Гуцман М. Я. Роль ООН у боротьбі проти міжнародного тероризму : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / М. Я. Гуцман. – К., 2008. – С. 1.

Немає потреби аналізувати зміст відповідних декларацій та конвенцій, що неодноразово робилося в численних дослідженнях кримінально-правових та кримінологічних проблем тероризму. Натомість зазначимо, що останнім часом фіксується зростання частоти інтервенцій, які супроводжуються масштабними інформаційними кампаніями антитерористичного спрямування. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, вести мову про третю ситуацію військових інтервенцій на території суверенних держав – проміжну між двома означеними вище. Вона полягає у протистоянні міжнародних коаліційних сил та/або збройних сил (приватних військових компаній) окремої держави міжнародним терористичним організаціям, що дислокуються на території однієї чи кількох держав, а тому може бути названа **антитерористичною інтервенцією**.

Як правило, *приводом* для подібних інтервенцій слугує резолюція Ради Безпеки ООН, в якій відбувається офіційний осуд діяльності відповідних організації, формалізується її назва. Втім, парадоксальність цієї ситуації полягає в тому, що окрім осуду, резолюція не містить жодних інших рішень, які б надавали застосуванню сили чітко правомірною характеру. Резолюція Ради Безпеки ООН, таким чином, виявляється правостановлюючим актом, яким підтверджується наявність юридичного факту, надається його інтерпретація. При цьому важливо відмітити, конкретні факти для їх встановлення та тлумачення, як власне і проекти резолюцій, подаються окремими країнами. Процедура збирання ними інформації про терористичну діяльність, причетність до неї конкретних організацій, їх територіальну локацію, жодним міжнародним нормативно-правовим актом не регламентується. У зв'язку з цим мусимо говорити про все ті ж ризики політичних маніпуляцій міжнародно-правовими інструментами.

Звісно, ми не стверджуємо про злочинність конкретної військової кампанії, що подається як антитерористична. Для цього немає достатньої та достовірної інформації. Однак не можна відкидати гіпотетичну можливість такого роду практик. Тим більше, що приводів для роздумів у заданому напрямі вистачає. Прикладом тому може слугувати *конфлікт* інтересів РФ та США щодо «сирійського питання», не дивлячись на *спільність* офіційно декларованих цілей боротьби з терористичною організацією «Ісламська держава».

Отже, проміжний (між миротворчою та квазігуманітарною інтервенцією) характер описуваної ситуації полягає в тому, що існує офіційний міжнародний осуд діяльності терористичної організації, але дії щодо збройного протистояння й військової інтервенції (чи-то засобами авіа ударів, чи-то сухопутних операцій) приймаються національними органами влади. В цьому криється ризик криміналізації означеного інструменту зовнішньополітичного впливу – агресії однієї держави (міжнародної організації) проти іншої, що прикривається заходами протидії міжнародному тероризму.

Щодо міжнародних оцінок актів політичної корупції, то слід зауважити на незначній емпіричній базі та вельми обмеженому спеціалізованому нормативно-правовому матеріалі. Як правило, в зусиллях міжнародної спільноти окремо не виділяється напрям щодо протидії саме політичній корупції; остання розглядається інтегровано з явищем корупції в цілому. Ще в 1975 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка засуджувала всі методи корупції, в тому числі й ті, що застосовуються транснаціональними і місцевими корпораціями, посередництво і т.п. Не зважаючи на це, одним з небагатьох міжнародних актів, де змістовно фігурує посилення на політичну корупцію, залишається політична заява Організація економічного співробітництва та розвитку від 21.06.1976 року, що містила заклик до суб'єктів бізнесу: 1) утримуватись – в тому числі у відповідь на прямі вимоги або очікування – від надання неправомірної вигоди (хабарів та інших благ) в прямій чи непрямій формі державному службовцю чи особі, що виконує функції представника влади; 2) не вчиняти недозволених законом пожертв кандидатам на зайняття постів в державному апараті чи політичних організаціях; 3) *утримуватись від будь-якої участі в політичній діяльності чужої країни (курсив наш – Ю. О.)*¹. Це був перший в історії документ, в якому по суті констатувалося існування проблеми зовнішнього корупційного впливу на політичну діяльність в зарубіжних країнах.

Разом з тим, варто також акцентувати й на тому, що, починаючи з 1989 року зазначена Організація економічного співробітництва та розвитку відіграла головну роль в боротьбі проти

¹ Рейсмен В. М. Скрытая ложь. Взятки: «крестовые походы» и реформы / В. М. Рейсмен ; пер. с англ. / под общ. ред. и со вступ. ст. А. М. Яковлева. – М. : Прогресс, 1988. – С. 244.

міжнародного підкупу і корупції. Ця боротьба досягла свого апогею у 1999 році після набирання чинності Конвенції по боротьбі з підкупом іноземних посадових осіб при проведенні міжнародних ділових операцій¹. Конвенція є результатом важкого процесу, який почався з підготовки низки документів Робочою групою по корупції у сфері міжнародних торгівельних операцій, серед яких, – Рекомендації, розроблені у 1994, 1996 і 1997 роках. Закінчився ж цей процес набиранням чинності вказаної Конвенції. Загальна мета цих документів полягає в тому, щоб перешкодити корупції при проведенні операцій в міжнародній торгівлі, добиваючись того, щоб країни визнали кримінальним злочином підкуп іноземних державних чиновників і розробили відповідні санкції і адекватні заходи, направлені на виявлення подібних злочинів і покарання за їх вчинення².

У 2003 році було прийнято Конвенцію ООН проти корупції, в ч. 3 ст. 7 якої зазначається, що кожна держава-учасник розглядає можливість вживання належних законодавчих і адміністративних заходів, згідно цілям Конвенції і відповідно до основоположних принципів свого внутрішнього законодавства, з тим щоб посилити прозорість у фінансуванні кандидатів на обирани публічні посади і, де це можливо, фінансуванні політичних партій³. Таким чином, знову ж таки, в цьому документі наголошується на політичному секторі відтворення корупції, який, зокрема, пов'язується із порушеннями фінансування політичних акторів. Хоча, безумовно, цим аспектом феномен політичної корупції не обмежується, тим не

¹ Конвенция по борьбе с подкупом должностных лиц иностранных государств при проведении международных деловых операций : Международная Конвенция от 21.11.1997 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_154.

² Степаненко В. Е. Конвенция Организации экономического сотрудничества и развития и её вклад в борьбу с подкупом иностранных должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок / В. Е. Степаненко, О. В. Степаненко // Учёные заметки Тихоокеанского государственного университета. – 2014. – Т. 5. – № 4. – С. 409 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2014/TGU_5_213.pdf.

³ Конвенция ООН против коррупции : Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 31.10.2003 г. № 58/4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.

менш, конвенціональна вказівка на нього дає опосередковане уявлення про окремі міжнародно-правові ознаки корупційного правопорушення, яке вчиняється у політичній сфері.

В цілому ж міжнародний вимір оцінок політичної корупції не вирізняється релятивізмом підходів. Це зумовлено специфікою змісту корупційного правопорушення в незалежності від сфер прояву, який виражається у підкупі (наданні/отриманні неправомірної вигоди). З цих причин відповідні оцінки практично не виявляють залежність від політичних, культурних факторів. Варіативність інтерпретації корупційних злочинів є мінімальною та в контексті нашого дослідження може проявлятися лише при встановленні наявності чи відсутності політичної мети. Втім, на правову оцінку та відповідні юридичні наслідки останнє суттєво не впливає.

Протилежна ситуація постає з *правовою та суміжною з нею кримінологічною оцінкою міжнародно-протиправного діяння держави*. У міжнародному праві, на противагу національному, не існує різних режимів відповідальності залежно від походження норми необхідної поведінки. Джерелами міжнародно-правових зобов'язань держав можуть бути міжнародний договір, міжнародний звичай, односторонні акти держав, постанови міжнародних судових органів, рішення міжнародних організацій тощо. Право міжнародної відповідальності регламентує загальні критерії визначення дійсності міжнародно-правових зобов'язань. Основоположенням є те, що діяння держави кваліфікується як протиправне, якщо на момент його скоєння зобов'язання знаходилося в силі по відношенню до держави¹.

При визначенні необхідної поведінки держави розглядається питання про джерела таких зобов'язань. Якщо це – міжнародний договір, він повинен бути правомірним та юридично дійсним (умови дійсності міжнародних договорів визначаються нормами Віденської конвенції про право міжнародних договорів від

¹ Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич ; ред. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - 2-ге вид., стер. - К. : Знання, 2012. - 437 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072046657/pravo/mizhnarodne_publichne_pravo.

23.05.1969 року¹). Для міжнародного звичаю практикою встановлено обов'язкові умови, за яких можна говорити, що певна норма є звичаєвим правилом поведінки: 1) коли має місце довга і стабільна практика держав у тій чи іншій сфері, в рамках якої вони діють однаково; 2) коли така поведінка супроводжується запевненням держав, що такі правила поведінки є юридично обов'язковими («*opinio juris*»)².

Міжнародна протиправність діяння держави може ґрунтуватися також й на порушенні базових принципів міжнародного публічного права. Ця думка, зокрема, відстоюється також і О. О. Житним, який зазначає, що для міжнародно-правового виміру кримінального права важливу роль відіграють не лише міжнародні документи, які стосуються традиційних кримінально-правових питань (криміналізації, пеналізації, засобів кримінально-правового впливу, чинності кримінального закону та інших), а й міжнародно-правові норми та принципи, які визначають обсяги та зміст прав, свобод і обов'язків людини й громадянина, зобов'язують держави забезпечувати їх захист, встановлюють, які об'єкти заслуговують посиленої правової охорони³. Переважна кількість таких принципів, що має політичну значущість, закріплена в Статуті ООН (ст. 2)⁴, Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24.10.1970 року (п. 1)⁵, За-

¹ Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Міжнародний документ від 23.05.1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

² Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич ; ред. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1584072046657/pravo/mizhnarodne_publichne_pravo.

³ Житний О. О. Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі: порівняльний аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Житний Олександр Олександрович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – С. 131–132.

⁴ Устав Организации Объединённых Наций : Международный документ от 26.06.1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

⁵ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в

ключному акті наради з безпеки і співробітництва в Європі від 01.08.1975 року (Розділ 1)¹. Серед них такі принципи як незастосування сили (або погрози сили), мирного вирішення міжнародних спорів, суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, територіальної цілісності, непорушності кордонів, поваги прав і основних свобод людини, рівноправності та самовизначення народів, співробітництва та добросовісності. Кожен з них має відповідне тлумачення та вважається імперативною нормою *ius cogens*, володіє вищою юридичною силою в системі джерел міжнародного права.

Через зазначені вище принципи міжнародного права, як джерела відповідальності держав, можливо встановити системно-правові зв'язки із міжнародним кримінальним правом, хоча такі й не є чітко формалізованими. Мова йде, зокрема, про те, що порушення державою міжнародних норм у сфері політичних відносин (акт агресії, втручання у внутрішні справи іншої держави і т.п.), як правило, супроводжується політичними злочинами з боку вищих посадових осіб такої держави, які приймають відповідні зовнішньополітичні рішення. В цьому аспекті заслуговує на увагу думка головного обвинувача від Великобританії на Нюрнберзькому процесі Хартлі Шоукросса, який зауважив: «Держава не є абстракцією. Її права та обов'язки є правами та обов'язками людей; її дії – діями людей. Принцип права, згідно з яким політики, які розв'язують агресивну війну не зможуть знайти прихисток у недоторканості держави, є здоровим принципом. Також здоровим принципом права є положення, згідно з яким люди, які в порушення закону втягують свою власну та інші держави в агресивну війну, роблять це вже з петлею на шії»². В цьому виступі фігурує глибока думка, яка виражає ще один вельми суттєвий аспект міжнародного зага-

соответствии с Уставом Организации Объединённых Наций : Международный документ от 24.10.1970 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

¹ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе : Международный документ от 01.08.1975 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

² Нюрнбергский процесс. Сборник материалов : в 2-х т. – Т. 1 / под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – С. 161.

льного права, і якому, як правило, не приділяється належної уваги ані у міжнародно-правових, ані в кримінально-правових дослідженнях. Йдеться саме про те, що не може бути міжнародно-протиправного діяння держави, яке порушує один з принципів мирного політичного співіснування (наразі, закріплених у Статуті ООН та похідних від нього документах), без політичного міжнародного злочину з боку її вищих посадових осіб.

Але, як свідчить практика розгортання та вирішення міжнародних конфліктів різної природи, далеко не завжди притягнення держав до міжнародно-правової відповідальності, накладення на них відповідних обмежень, санкцій, по-перше, поєднується із судовими процедурами та, по-друге, із міжнародною кримінально-юрисдикційною діяльністю. Можна з упевненістю стверджувати, що на сьогоднішній день констатація протиправних діянь держав (які, зокрема, виявилися в порушенні статутних принципів ООН) в офіційних рішеннях міжнародних інституцій не тягне за собою обов'язкової констатації вчинення відповідного злочину керівниками (посадовими особами) таких держав.

Типовим прикладом може служити цілий каскад рішень Ради ЄС у зв'язку з агресією РФ проти України (що також зафіксовано у актах ВРУ¹). В них зазначається, що агресія РФ виявилась у анексії Автономної Республіки Крим, дестабілізації ситуації у Східній Україні. Це потягнуло за собою низку обмежень:

- дипломатичного характеру: виключення з групи G-8, зокрема, на період проведення Саміту G-7 у Бразилії 4–5 червня 2014 року,
- політичного характеру: заборони в'їзду окремим громадянам РФ до Шенгенської зони, заморожування активів, припинення військової співпраці;

¹ Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 року № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>; Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 року № 337-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/337-19>.

- економічного характеру – так звані «економічні» секторальні санкції¹.

Кожному з рішень про накладення та/або продовження обмежень щодо РФ передусе визнання дій цієї держави міжнародно-протиправними на підставі вказаних вище обставин. Наслідком цього є застосування невійськових та *неюрисдикційних* заходів впливу. За логікою нюрнберзької концепції політичного злочину, втіленої, як ми зазначали, в основі сучасної римської концепції, за таким рішенням мало б слідувати визнання вищих посадових осіб РФ винними у вчиненні злочинів згідно встановлених процедур міжнародного правосуддя. Тим не менш, цього не відбувається, що дає підстави для висновку: зазначена оцінка не має ознак кримінально-правової кваліфікації, в значній мірі залежить від політично (а не юридично) значущих обставин і є в цілому політичною, а не юридичною.

Безумовно, така ситуація не сприяє утвердженню принципу верховенства права на рівні міжнародних відносин, є яскравим прикладом політичних маніпуляцій міжнародним правом як таким. Останнє ж, в онтологічному вимірі, в значній мірі обмежується декларативністю; межі реального правового регулювання визначаються політичною доцільністю.

2. Політичні фактори оцінок досліджуваних злочинів у міжнародному вимірі є групою чинників, що визначають залежність між офіційною кваліфікацією, оцінкою та політичними інтересами відповідних суб'єктів. Відтак, вони полягають, передусім, у неоднорідності міжнародних політичних акторів, їх інтересів у конкретних ситуаціях надання оцінок. При формуванні останніх, *окрім (а іноді – всупереч) правових основ*, враховуються:

а) геополітична вага (значення) суб'єкту надання оцінки. Слід визнати, що міжнародне право – це право сильного. На жаль. І як би ми не наводили контраргументи, посилаючись на рівність прав, останнє нівелюється політичною доцільністю та спроможністю. На Нюрнберзькому процесі військові злочини (Катинський,

¹ EU sanctions against Russia over Ukraine crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm#5; EU restrictive measures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/>.

Харківський розстріли польських офіцерів), злочини проти людяності, що виявилися у бомбардуваннях Дрездена, Хіросіми, Нагасакі, не розглядалися лише остільки, оскільки суддівський корпус *міжнародного* трибуналу був представлений *чотирма* країнами-переможцями. І хоча створення й функціонування МКС є суттєвим кроком на шляху до уміжнароднення, якщо так можливо виразитись, процедури надання оцінок політичним злочинам, все ж силова природа міжнародного права (зокрема, в частині права міжнародної безпеки) концептуально залишається незмінною у своїй непоступливості гегелевському чистому, ідеалістичному (а тому – утопічному) праву в собі;

б) характер неформальних взаємин (економічні, військові, стратегічно політичні зв'язки і т.п.) держави (організації), яка надає оцінку, із винною стороною;

в) потерпіла сторона – певна держава чи група держав, характер неформальних взаємин з ними з параметрами, аналогічними тим, що встановлюються щодо винної сторони. Слушно в цьому контексті видається думка Н. Крісті, який вказує: «Великі та могутні держави і невеликі країни, які мають впливових покровителів, краще захищені від свавілля закону, аніж ті, у кого немає стійких зв'язків із серйозною силою»¹;

г) конкретно-історичний політичний момент, який визначається актуальними геополітичними, регіональними й індивідуальними інтересами суб'єктів надання міжнародно значущої оцінки діяльності окремих держав, їх керівників. Доцільно також наголосити на тому, що міжнародна політика традиційно виходить з наявності конфлікту інтересів на регіональному чи глобальному рівні. Ці конфлікти, як правило, протікають у неочевидних формах, не передбачають прямої, безпосередньої конфронтації сторін. Останні широко використовують засоби безструктурного управління (в тому числі й тероризм), вдаючись до маніпуляцій в оцінках подій міжнародного значення з урахуванням власних стратегічних та/або тактичних цілей, задач і засобів їх досягнення, виконання в конкретній точці планети. В цьому Оцінка певного діяння як політичного злочину в міжнародному вимірі в цьому контексті (навіть щодо третьої сторони, яка не бере участі у конф-

¹ Крісті Н. Ответ насилию. В поисках чудовищ / Н. Крісті ; пер. с англ. М. А. Мошковой. – М. : Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2003. – С. 14.

ліктній взаємодії) розглядається як засіб управління, перерозподілу сфери впливу в регіоні та геополітичній мапі світу в цілому;

д) прогнозовані політичні, економічні, екологічні, військові, антропологічні наслідки, що можуть настати за низкою прогнозних сценаріїв конкретних форм конфронтації з винною стороною як реакції на вчинене нею міжнародне правопорушення, а також з урахуванням політичних наслідків притягнення її вищих посадових осіб до кримінальної відповідальності за механізмами міжнародної юстиції.

Таким чином, рішення, яке приймається щодо вчиненого політичного злочину (або правомірної поведінки) є середньозваженим з урахуванням зазначених політично значущих обставин. При цьому важливо розуміти, що суттєвим інструментом політичного маневрування є своєрідна правова дискреція, яка надає можливість або засудження міжнародно-протиправного діяння держави без визначення злочинності політичної діяльності його керівництва, або з таким визнанням. Тут слід мати на увазі, що офіційне оформлення рішення хоча б про початок міжнародного розслідування подібних злочинів (скажімо, початок провадження в МКС, або створення трибуналу за правилами ad hoc), що означало б надання офіційної кримінально-правової кваліфікації дій вищих посадових осіб держави, обов'язково тягнучиме за собою низку юрисдикційних процедур. Автоматично це означає розрив дипломатичних відносин, економічного, військового та іншого міжнародного співробітництва з такою державою. Зрештою, це ставить сторони у загрозу безпосередньої військової конфронтації. Саме тому в міжнародній практиці й використовують описану вище «політико-правову подушку» задля забезпечення «політично коректного» пом'якшення відповідальності засобами правового компромісу, а по суті – нівелювання принципу верховенства права.

В зазначеному контексті слід відрізнити підходи, якими оперують у своїх оцінках політичних злочинів окремі держави та міжнародні організації як суб'єкти міжнародних відносин. Одразу ж зауважимо на ключовій тезі: ***жоден із вказаних політичних акторів в міжнародно-правовому значенні не є суб'єктом офіційної кваліфікації злочинів.*** На роль такого суб'єкту може претендувати лише МКС (у майбутньому, імовірно, також міжнародні кримінальні (військові) трибунали). І це є принципово важливим моментом. Слід бути свідомим того, що навіть Рада Безпеки ООН у своїх резолюціях не надає офіційної кваліфікації злочинів. В ціло-

му такі резолюції хоча і розглядаються в міжнародному праві як правовстановлюючі акти, за змістом своїм вони є суто політичними, що втілюють аналогічну оцінку тих чи інших подій. А тому за формально-юридичного підходу у сфері міжнародної кримінальної юстиції вони не повинні тягнути жодних правових наслідків.

Лише МКС за природою своєї правосуб'єктності, не властивої жодному іншому органу чи організації в міжнародно-правовому просторі, уповноважений в процесі відповідних проваджень надавати таку кваліфікацію, яка має бути сприйнята та визнана всіма *державами-підписантами*. І лише такими державами, які до того ж й ратифікували Римський Статут (або уклали окремий договір), обмежується коло суб'єктів, для яких надана МКС оцінка злочинності діяння є обов'язковою та офіційною (про вирок МКС тут не йдеться). Для решти держав і міжнародних організацій *маємо констатувати абсолютну відсутність «точок опору»*, визначених правовими приписами орієнтирів, правил, якими б вони керувалися при прийнятті рішення щодо злочинності/правомірності політичних практик, врахуванні їх у своїй узгодженій зовнішній політиці. Звісно, що існують визначення відповідних злочинів у вельми широкій базі джерел міжнародного кримінального права, про що ми вели мову вище. Однак в даному контексті важливим є правозастосовний аспект, що виявляється у загальноновизнаному акті компетентного (тобто на підставі належної правосуб'єктності) суб'єкту, в якому надається офіційна кваліфікація. Саме на останній має ґрунтуватися публічно-правова оцінка та комплекс міжнародно-правових заходів реагування, в тому числі й превентивних. Тим не менш, сучасний рівень розвитку міжнародного публічного права не дозволяє таким оцінкам в більшості своїй виходити за межі політичного значення.

Що стосується офіційної оцінки (з боку представників влади) окремою державою подій в іншій суверенній державі, то передусім ще раз наголосимо, що вона лежить виключно в політичній площині. Цілком зрозуміло, що орієнтирами для такої оцінки можуть виступати міжнародні нормативно-правові акти, в яких передбачаються ознаки окремих складів політичних злочинів. Тим не менш, кожна окрема держава не є суб'єктом офіційно-міжнародної кваліфікації, а пріоритетом застається політична доцільність: зовнішньополітичні інтереси в регіоні та/або геополітичні інтереси. Перелік останніх не є вичерпним та може конкретизуватися через віддалені економічні цілі і т.п. З огляду на

це ми не можемо виділити бодай приблизних усталених у практиці *міждержавних* відносин критеріїв оцінки злочинності політичних практик в зарубіжних країнах. І це наочно підтверджується на прикладі «сирійської кризи», що бере свій відлік з 2011 й досі триває. Політична діяльність президента Сирії та інших посадових осіб набула різко протилежних оцінок Російської Федерації¹ з одного боку та США і їх союзників по НАТО – з іншого². Аналогічним чином, але з протилежним значенням, були оцінені й події в Україні початку 2014 року вказаними країнами. Це ще раз підтверджує виключний релятивізм подібного роду оцінок, в основі яких знаходиться не право, а політична доцільність.

Аналогічним чином надаються оцінки міжнародними організаціями внутрішньодержавних політичних злочинів, які при збереженні певних правових засад, ґрунтуються на політико-казуїстичному підході. Щодо останнього – необхідно зважати на кілька обставин. Перш за все, *право міжнародних організацій* має обмежену (хоча й аморфну, чітко не ідентифіковану) сферу поширення, яка в окремих ситуаціях перетинається з правом інших міжнародних організацій. Скажімо право ООН та право ЄС, європейське право, право Ліги арабських держав тощо. Будучи вираженою у резолюціях, деклараціях та рішеннях Парламентської Асамблеї Ради Європи, Ради Безпеки ООН, Ради ЄС та інших органів, оцінка політичних злочинів з боку одних міжнародних організацій далеко не завжди знаходить свою підтримку з боку інших.

Так, наприклад, наочно політико-казуїстичний підхід проявився в Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем» від 27.06.1996 року № 1096 (1996). В ній засуджуються злочини комуністичного тоталітарного режиму та зазначається: «Асамблея рекомендує, щоб злочинні діяння, вчинені окремими особами під час комуністичного тоталітарного режиму, переслідувалися та каралися згідно з нормами

¹ Лавров : Москва не пропонуватиме Асаду піти у відставку // BBC Україна. – 2013. – 8 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/03/130308_lavrov_syria_assad_ag.

² Міністр оборони США : ми готові діяти негайно // BBC Україна. – 2013. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2013/08/130828_hage_interview_bbc_syria_as_video.

кримінального законодавства. Якщо кримінальне законодавство передбачає строк давнини кримінального переслідування, цей строк може бути продовжений, тому що це лише процедурне, а не матеріальне питання. Однак прийняття та застосування зворотного кримінального законодавства не дозволяється. З іншого боку, дозволяється притягати до відповідальності в судовому порядку та карати будь-яку особу за будь-яку дію або бездіяльність, яка на момент її здійснення не була кримінальним правопорушенням відповідно до національного законодавства, але вважалася ним відповідно до загальних правових принципів, *що визнаються цивілізованими країнами*. Асамблея рекомендує, щоб кримінальне переслідування за подібні злочини відбувалося паралельно з реабілітацією осіб, засуджених за «злочини», *які не вважаються кримінальними діяннями в цивілізованому суспільстві*, а також несправедливо засуджених осіб»¹ (*курсив наш – Ю. О.*).

В цій оцінці ПАРС відбувається відсилання до національного кримінального права країн, в яких були поширені комуністичні тоталітарні режими. Тож її функція зводиться до світоглядно-орієнтуючої і не має прямої регулятивної властивості. Але, не дивлячись на це, така резолюція не була підтримана низкою країн, серед яких – Китайська Народна Республіка, в якій й досі комуністична ідеологія є офіційною державною. З огляду на політичні інтереси Ліги арабських держав щодо підтримання тісних контактів з Китаєм, ця резолюція не отримала схвального ставлення і з боку цієї міжнародної організації, які де-факто не визнали злочинними політичні практики представників радянського комуністичного режиму.

Окремим впливовим гравцем з числа міжнародних організацій постає НАТО. Кримінологічно значущі аспекти її діяльності та втілених у рішеннях Ради НАТО оцінок політичних злочинів неодноразово порушувались у різних за галузевою приналежністю дослідженнях. О. С. Полторацький, зокрема, в цьому контексті слушно зазначає, що характер і масштаби миротворчої діяльності НАТО під час кризи в Косово поставили під сумнів основоположні

¹ Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27.06.1996 р. № 1096 (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/9CCC052F67F623FC2257D9E0041D022>.

принципи системи діючого міжнародного права. Виникла очевидна суперечність між концепцією «гуманітарної інтервенції», на якій ґрунтувалась операція «Союзницька сила», та непорушними принципами міжнародного права – права державного суверенітету та збереження територіальної цілісності держав. Постало питання щодо легітимності в майбутньому подібних акцій, оскільки, з урахуванням не завжди високої ефективності ООН у врегулюванні регіональних криз, прецедент останньої операції НАТО може надалі використовуватись для виправдовування практики силового втручання у внутрішньодержавні конфлікти без відповідного мандату Ради Безпеки ООН. Обидва етапи миротворчої діяльності НАТО (боснійський та косовський) можна розглядати як початок відпрацювання нової військової доктрини НАТО, в якій робиться ставка на регіональний конфлікт високого ступеня інтенсивності, що передбачає проведення Альянсом операцій з реагування на кризу із застосуванням будь-якого виду зброї *на основі власного рішення і власної санкції (курсив наш – Ю. О.)*¹.

В результаті проведення аналізу проблематики миротворчої діяльності НАТО на Балканах О. С. Полторацький цілком обґрунтовано виокремив комплекс проблем, що потребують свого вирішення. Йдеться про проблему відсутності чітко виписаного юридичного припису щодо можливості (чи необхідності) зовнішнього силового втручання у внутрішньодержавні конфлікти, що виникли на міжетнічній, міжнаціональній чи міжконфесійній основі та міжнародно-правового тлумачення нової термінології, потреба визначення якої постає як наслідок нових геополітичних перетворень в сучасній системі міжнародної безпеки. Мається на увазі визначення різниці між поняттями «гуманітарна криза», «гуманітарна інтервенція», «гуманітарна катастрофа», «втручання з гуманітарних причин». Необхідно розпочати розробку з укладання міжнародно-правового документу, де б з урахуванням нових політичних реалій було визначено, в яких випадках і для досягнення яких цілей є допустимим (чи вимагається) використання силових методів². Цілком погоджуючись із вченим, підтверджуючи важливість виділених ним проблематичних аспектів *jus ad bellum*

¹ Полторацький О. С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / О. С. Полторацький. – К., 2003. – С. 11.

² Там само. – С. 12.

зазначимо, що не менш значущим залишається питання міжнародного унормування діяльності уповноважених суб'єктів з надання офіційної досудової та судової кваліфікації політичних злочинів, тобто їх правових, а не політичних оцінок, на підставі яких можливо було б активізувати механізми гуманітарних операцій. Доки це завдання належним чином не буде вирішене зберігатиметься загроза кримінальних зловживань міжнародним правом. Сама ж оцінка певних політичних практик як злочинних може виступати елементом підготовки до вчинення іншого політичного злочину, його маскування, квазіюридичне обґрунтування, виправдання з боку суб'єкту надання такої оцінки.

3. Культурні фактори оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі – група фундаментальних чинників соціогенезу, що віддзеркалює в міжнародній політиці його найбільш глибинні засади, визначає сценарії розвитку соціальних систем та й, зрештою, людства в цілому. Вони є вельми строкатими, різномірними. Але разом з тим органічно поєднують в собі трансперсональні та в цілому ірраціональні практики, норми, принципи, світоглядні виміри та узвичаєні модуси – історично зумовлені соціальні конструкти, інститути, що забезпечують стійкість неформальної конституції суспільства, зв'язок поколінь у позачовому ціннісному ядрі. І хоча контури останнього, як засвідчує практика, можуть час від часу змінюватись, переглядатися, але змістовно культура народу лишається монолітною, насиченою емоційно резонансними колективними архетипами.

На сьогоднішній день в науці визнається, що світова глобалізація має своїм наслідком поглиблення тенденцій мультикультуралізму¹. Втім, це аж ніяк не означає, що автохтонні культурні системи втрачають своє етногенетичне, історико-політичне коріння. Не зважаючи на процеси культурної конвергенції, варто

¹ Курілло В. С. Сучасні мультикультурні демократії: тенденції та перспективи розвитку (на прикладі Бельгії, Канади та Швейцарії) / В. С. Курілло, С. М. Чевдар // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія. – 2011. – Т. 155. – Вип. 143. – С. 80; Бенхабіб С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабیب ; пер. с англ. ; под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 350 с.; Тищенко Ю. А. Проблеми становлення та реалізації політики мультикультуралізму: досвід Канади / Ю. А. Тищенко // Стратегічні пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sp.niss.gov.ua/articles/1111/> та ін.

визнати, що вони здебільшого виявляються актуальними для країн Західної Європи та Північної Америки, а змістовно концентруються довкола проблем вирівнювання громадянських, соціальних прав корінного населення та мігрантів, утвердження терпимості. При цьому протягом останніх п'яти – десяти років відзначаємо суттєве посилення соціальної напруженості в державах вказаних регіонів, пов'язане із загостренням мігрантофобії, ісламофобії. Як наслідок – відбувається нарощування впливовості політичних партій правого, консервативного толку, підриваються засади спільної безпекової політики країн ЄС, закладаються тривалі кримінально ризиковані тенденції соціальної дезінтеграції та накопичення агресивного потенціалу, тривожності, репресивності. Особливо відчутними вони стають на фоні терористичних атак в європейських містах та відповідних урядових контрзаходів.

Безумовно, не враховувати ці обставини в міжнародній політиці було б вкрай необачливо. Та й, власне, сама міжнародна політика виявляє чималу залежність від культурних відмінностей осередків її формування, що загалом є закономірним, природним. «В екології – зазначає Д. С. Ліхачов – є два розділи: екологія біологічна та екологія культурна, або моральна. Вбити людину біологічно може недотримання законів першої, вбити людину морально може недотримання законів другої. Хоча між ними прірви і не існує. Де точна межа між природою та культурою?»¹. В цьому дещо алегоричному міркуванні відомого гуманіста, культуролога закладена глибока думка, яка вже досить давно відома кримінологам, але в іншому ракурсі, масштабі. Йдеться про те, що, як вказував А. Ф. Зелінський, будь-яке соціальне є особливим чином організоване біологічне. Гадаємо, не буде помилки, якщо цю тезу, яка викристалізувалася у надрах дослідження проблем співвідношення соціального та біологічного в особистості злочинця, поширити на культуру людства загалом. Саме це й впливає із суджень Д. С. Ліхачова про організацію життя на нашій планеті, і саме це передбачалося В. І. Вернадським як базис його вчення про ноосферу, згідно якої культура *a priori* виявляється геологічним фактором. Через це недотримання законів «екології культури» (у термінах Д. С. Ліхачова) також здатне спричинити біологічну смерть. Згадаймо ступінь ядерної загрози епохи «холодної війни».

¹ Ліхачёв Д. С. Письма о добром / Д. С. Ліхачёв. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. – С. 132.

Відмінності світоглядів та заснована на ній політична диспозиція не раз ставили людство у небезпеку припинення існування.

П. Л. Фріс зауважує на тому, що визнання діяння злочинним є об'єктивно залежним від суспільно-політичної ситуації та соціально-психологічних установок народу¹. Дійсно, ментальні, етичні, релігійні та інші історично й географічно зумовлені відмінності у вихідних началах формування політичних конструктів, бачення змісту конфлікту та імовірних шляхів його вирішення відіграють суттєву роль у національній та міжнародній політиці, в тому числі й у випадках оцінки політичних злочинів. А тому про сучасні геополітичні конфронтації неможливо вести мову відсторонено від проблеми конфлікту культур та цивілізацій. Як зазначає С. Ханінгтон, що хоча західна (читай – європейська) цивілізація і є унікальною, глибокою, але не є універсальною. Вона є чужорідною за визначенням для 95 % населення Землі². Звідси беруть свій початок відмінності у підходах до оцінки злочинів і чеснот у сфері політики, в тому числі й міжнародної.

Отже, в контексті міжнародного виміру оцінки політичних злочинів культурний фактор проявляє себе як кримінологічно значущий при нехтуванні, зневажанні культурної багатоманітності народів світу на засадах домінантності якоїсь однієї з них. В цьому сенсі слушними видаються висновки О. М. Костенка, який стверджує, що соціальним чинником у структурі особи злочинця постає комплекс сваволі та ілюзій³. Як видається, є всі підстави використати евристичний потенціал цієї ідеї і для обґрунтування криміногенності рішень на рівні міжнародних відносин щодо визнання злочинності окремих політичних практик, які мають місце в державах зі специфічними культурними умовами по відношенню до суб'єкта оцінювання. Саме культурне невігластво, втілене у політико-правовому нігілізмі на рівні міжнародних відносин криє в собі величезний криміногенний потенціал, що розкривається у

¹ Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – С. 15.

² Ханінгтон С. Столконовение цивилизаций / С. Ханінгтон ; пер. с англ. Т. А. Велимеева, Ю. В. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – С. 116.

³ Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – С. 117.

«боротьбі з вітряками» цілком конкретними політично злочинними засобами.

В цьому аспекті варто зауважити, що у випадках зовнішнього втручання у внутрішні справи держав досить часто доводиться мати справу з двома деструктивними чинниками.

По-перше, з неадекватною оцінкою внутрішньополітичних практик, визначення їх кримінальними та неприйнятними для населення відповідної країни. Кожне суспільство – зазначає Я. І. Гілінський – має ту злочинність, яку «zasлyговує», а коректніше – яка відповідає культурі даного суспільства, є її елементом¹, з чим необхідно рахуватися і на що потрібно зважати. Вкрай неетично, злочинно аморально зневажати культуру іншого народу. Культурна дискримінація найбільш – одна з найбільш небезпечних її форм.

По-друге, з конфліктом, неузгодженістю зовнішньополітичних імпортованих інновацій із внутрішньополітичними традиціями, звичаями та загалом автохтонною культурою у широкому її розумінні. Як і в аспекті формування внутрішньодержавного визнання злочинності політичних практик, міжнародний аспект також передбачає врахування світоглядної системи координат відповідного суспільства, населення країни. Неможливо, вочевидь, захищати шляхом міжнародної «гуманітарної інтервенції» демократичні принципи ефіопського племені Сурма, в'єтнамського племені Рук чи сентинельців, засуджуючи авторитарні методи управління вождя, шамана, усуваючи їх від влади у нетрадиційний для цих племен спосіб.

Так само неможливо на засадах зовнішньополітичного диктату визначати необхідність, доцільність кардинальних змін конфігурацій політичного режиму в країнах, для яких останній об'єктивно не виявляється неприйнятним. Правий, гадаємо, А. С. Кончаловський, який, розмірковуючи над проблемами «нової диктатури» зазначає (мовою оригіналу): «Диктатура політичного ханжества не даєт возможности ни понять, ни громко признать: если диктатор и повинен, то только в том, что управлял страной по законам культуры своего народа. Что, Саддам Хусейн более повинен, чем Новуходоносор, Саладин, Ричард Львиное

¹ Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гишинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 95.

Сердце или герцог Альба, которые вырезали целые города, если те не подчинялись? Да, они жили в Средневековье и ранее, но *политкорректность запрещает утверждать, что есть культуры, переживающие сейчас своё Средневековье*¹.

А чи існують взагалі критерії зіставлення культур, які б давали можливість визначення їх релевантності критеріям оцінки політичного устрою в різних локальних цивілізаціях? І чи існують критерії істинності, справедливості таких оцінок? І де та історична, ретроспективна межа (навіть в межах однієї культури, одного народу) за якою оцінки злочинності чи не злочинності політичних практик стають просто неетичними? Чи були, скажімо, злочинними акти терору, масових страт, ініційовані царем Іоаном Грозним, у діях якого за нормами права та мораллю того часу проявлялася Божа воля. То ми посягаємо на оцінку злочинності чи не злочинності божественного? Питання риторичне. Однак саме в ньому криється парадоксальність, а інколи – й відверта абсурдність міжнародних, зовнішньополітичних оцінок подій внутрішньополітичного значення. І якщо така і може бути по відношенню до народів з різних локальних цивілізацій, то вона має ґрунтуватися на глибоких й комплексних дослідженнях політологічного, історичного, етнографічного, культурологічного, філософського, релігієзнавчого, компаративістського-правового, актуально соціологічного характеру. Нехтування ж цим правилом може призвести до катастрофічних наслідків в площині конфлікту цивілізації. І перші їх прояви ми можемо спостерігати вже сьогодні: радикалізація ісламізму, зростання кількості міжнародних терористичних організацій ідейно-фундаменталістського толку – лише початок тривалої фази протистояння світоглядів.

Окремим політико-кримінологічним феноменом сучасності є політичний режим КНДР. Його специфіка зумовлена багатьма параметрами, серед яких можна виділити такі: 1) політична організація передбачає наявність лише однієї офіційної політичної сили – Трудової партії Кореї; 2) фактично авторитарний політичний режим (абсолютна влада сконцентрована в руках вождя – голови Державного комітету оборони); 3) вимушено маломобільне та моноетнічне населення, що є наслідком політики ізоляціонізму. Не дивлячись на те, що згідно з теорією конфлікту культур Рекле-

¹ Кончаловский А. С. На трибуне реакционера / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – С. 112.

са ці обставини мають відігравати роль чинників стабільного та безконфліктного розвитку, соціальна ситуація в КНДР зостається неблагополучною. За даними ЮНІСЕФ, станом на 2006 рік більше 70 % населення страждало недоїданням. На сьогоднішній день ця цифра змінилась несуттєво. Разом з тим, на криміногенній обстановці це жодним чином не відображається. Причини цього вбачаються в інформаційній ізоляції та пропаганді.

Як засвідчують результати одного з малочислених (щорічний обсяг в'їзних віз до КНДР не перевищує 500, з них більше половини приходиться на офіційні делегації та деякі культурні візити) включених соціологічних спостережень, здійсненого російським документалістом В. В. Манським, доступ до Інтернету має лише голова Державного комітету оборони, а масштаби пропаганди та їх культурно-психологічні наслідки вражають. Наведемо цитату з його інтерв'ю. Вона дещо об'ємна, але – це чи не єдине джерело інформації, яким можливо оперувати в науковому дослідженні (мовою оригіналу): «Прежде всего я думал, что это система страха, подавления, что люди внутри себя все понимают. Но, окунувшись, я увидел, что люди в принципе не только не понимают, а даже не задумываются... Мы снимали в метро. В Пхеньяне в метро иностранец не может зайти без сопровождающих и может проехать только две остановки. То есть он может увидеть три станции. Там есть специальный маршрут для иностранцев: на определенной станции войти и на определенной станции выйти. Мы не успели закончить съемку за две остановки и просим дать нам проехать еще несколько станций. В ответ – категорическое нет. Предлагают поехать обратно и доснять там. Я объясняю: на обратном пути в вагонах будут уже другие люди. Сопровождающие отвечают: это не проблема. И командуют людям в вагоне: «Встали и перешли станцию. И весь вагон встает, переходит и садится в вагон, который едет в противоположном направлении. Молча, без дискуссии.

Люди там родились вот в такой данности, в которой жили их родители и их деды, и у них нет никакой информации, что жизнь может быть какой-то другой... Они знают, что живут плохо только потому, что против них Соединенные Штаты... Сопровождающие нам показали на детей – лет семи-восьми, в военной форме, и говорят: «Их родители погибли на войне, это дети войны». Какая война? Последняя война, в которой участвовала Северная Корея, была шестьдесят лет назад! Но они совершенно

уверены: где-то идет война, туда уходят северокорейские войска, есть линия фронта, солдаты погибают, а вождь заботится об их детях... Они воюют, они реально воюют»¹.

Така інформаційна замкненість суспільства, в якій реальність сконструйована на принципах ресентименту, практично повністю нівелює деструктивний потенціал можливого когнітивного дисонансу, адже рівність у бідності є тотальною, а інші зразки життя – просто не доступними для сприйняття. Звідси – й низький криміногенний потенціал суспільства. З іншого боку, такий стан речей формує й специфічне, не властиве для більшості країн світу, сприйняття норми життя, політичної, правової норми. І хоча отримати статистичну інформацію щодо кількості засуджених за політичні злочини в КНДР не видається за можливе, здійснене невиключене соціологічне спостереження дає підстави стверджувати, що переважна частина населення цілком підтримує курс керівництва країни. Немає інформації хоча б про одного жителя Північної Кореї, який би втік з країни, дав би інтерв'ю про нестерпність життя в КНДР та страждання народу від дій деспота й тирана. Було б необґрунтованим вважати, що втекти з КНДР більш складно, аніж з колишнього СРСР, або ж за інший бік Берлінської стіни. Нам нічого не відомо про таких людей, про дисидентський рух, про корейський варіант ГУЛАГу. Нічого. Звісно, на цій підставі ми не можемо абсолютно заперечувати вірогідність існування умовно значної частини населення, яке не поділяє встановленого порядку управління. Як і того, що перебування в таких умовах до певної міри є вимушеним, результатом тієї таки пропаганди та своєрідного світогляду, де КНДР перебуває у ворожому оточенні. Тим не менш, ані бунтів, ані революцій там не стається. То чи є підстави у «цивілізованого» світового співтовариства вважати, що встановлений в КНДР суспільно-політичний устрій є несправедливим для її населення? І чи є тверді гарантії того, що населення демократичних країн розвиненого Заходу не марить «демонічними» образами, правовими та політичними фікціями, конструйованими засобами масової інформації та комунікації?

Та й беззаперечним є той факт, що західна цивілізація, яка ґрунтується на філософії лібералізму в політиці, економіці так чи інакше, але відіграє ключову роль в істотному погіршенні стану

¹ Манский В. В. Там всё – фейк / В. В. Манский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newtimes.ru/articles/detail/105543>.

довкілля. Неухильна руйнація нашого середовища існування, Природи є суттєвим приводом замислитись над «ефективністю» та «правильністю» існуючого економічного та пов'язаного з ним суспільно-політичного устрою розвинених демократій. Аргумент, що на сьогоднішній день людство не спромоглося віднайти нічого ліпшого, більш етичного й естетичного – це як виправдання хворого на алкоголізм, який запевняє себе у тому, що проблеми немає, а якщо і є, то по-іншому він не може. Звісно, немає підстав заперечувати хибність сутності ліберальної ідеї як такої. Але її реалізація, в тому числі й у політико-кримінологічному контексті, досить часто не враховує головну її гуманістичну, а, отже, і природну якість, яка має орієнтуватися на пріоритет збереження довкілля (на противагу максимізації прибутку корпорацій) та враховувати культурне розмаїття (на противагу домінування).

Ми не будемо, наразі, розвивати цю дискусію, предмет якої більш доречно, напевне, співвіднести з наукою економіки, культурології, соціальної філософії, теософії. В нашому дослідженні важливим є продемонструвати, що у культурному форматі світ також є багатограним. Його виміри, часом, конфліктують, а стандарти однієї частини населення не сприймаються іншою. Однак це не має бути підставою для застосування «права сильного» для вирішення конфлікту культур, утвердження переважання зразків однієї з них. Будь-який варіант застосування такого «права», за відсутності фактичних обставин, які можуть свідчити про злочини, перелічені у Статуті МКС, варто розглядати як політичний злочин.

Підсумовуючи зазначимо, що на сьогоднішній день гостро стоїть проблема зменшення ступеню релятивізму оцінок політичних злочинів у міжнародному вимірі та, водночас, зниження криміногенного потенціалу гуманітарних та пов'язаних з ними інтервенцій. Ця надскладна задача потребує вжиття різнопланових, багаторівневих заходів. Їх розроблення – справа окремих монографічних досліджень та конкретної міжнародної практики. А тому, не порушуючи цей пласт наукових проблем, лише позначимо концептуальний вектор такої роботи. Він полягає у *зниженні ролі політичних факторів оцінки міжнародних та внутрішньодержавних злочинів за рахунок розширення та деталізації правових факторів на основі спільної політики гарантування та врахування культурної різноманітності*. Саме культурний детермінізм має стати методологічною базою для звуження правозастосовної по-

літично зумовленої дискреції через удосконалення правової основи реагування на політичні злочини з боку міжнародної спільноти.

Важливо акцентувати й на тому, що унормування діяльності міжнародних акторів (в тому числі й міжнародних організацій, військово-політичних блоків) щодо застосування будь-якої сили для здійснення будь-яких інтервенцій не має залишитись на рівні декларацій про наміри, а повинно набути рис повноцінного механізму правового регулювання. Останній серед іншого повинен передбачати розгалужені інструменти міжнародної відповідальності держав, синхронізовані на рівні різних політичних регіональних утворень та підпорядковані єдиному наддержавному органу юрисдикції. Гадаємо, така логіка подальшого розвитку міжнародного права має стати на заваді розгортанню та загостренню детермінаційного комплексу політичної злочинності відповідного рівня відтворення.

2.3 Феномен політичної злочинності

В сучасній кримінологічній науці не склалося єдиного бачення природи політичної злочинності, що втілилось у чималій кількості пропонованих її понять. Так, на думку В. С. Кононова політична злочинність – багатоаспектне соціальне правове явище, що включає в себе всю суму вчинених політичних злочинів¹. На аналогічних позиціях стоїть і О. В. Зорін. Додатково акцентуючи увагу на інструментальному аспекті, він визначає цей різновид злочинності як сукупність вчинених у сфері політики, суб'єктами політики, шляхом обману і застосування насильства злочинів, направлених на досягнення політичних цілей на певній території, за певний період часу, що характеризується своїми закономірностями розвитку і залежна від різних груп чинників².

С. М. Інашаков вважає, що політична злочинність – багатопланове явище. У вузькому значенні цим поняттям охоплюються злочини, що вчиняються з політичних мотивів. В широкому – всі злочини, що вчиняються в політичні сфері, у галузі державного та

¹ Кононов В. С. Понятие и признаки политической преступности / В. С. Кононов // Закон и право. – 2008. – № 8. – С. 27.

² Зорин А. В. Политическая преступность: криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – С. 14.

соціального управління¹. Д. А. Шестаков воліє під політичною злочинністю розуміти властивість суспільства відтворювати небезпечні для його членів форми боротьби за встановлення, перерозподіл, підтримку і утримання державної, а також наддержавної («світовий порядок») влади². Схожим є бачення В. В. Лунєєва, який стверджує, що політична злочинність є суспільно небезпечною формою боротьби правлячих або опозиційних політичних еліт, партій, груп та окремих осіб за владу або за її неправомірне утримання³.

Корисними для розуміння широти проявів та сутнісної глибини феномену політичної злочинності видаються узагальнення, здійснені П. О. Кабановим у його дисертаційному дослідженні. Серед найбільш поширених підходів до визначення змісту політичної злочинності він наводить такі:

1) правовий підхід, згідно з яким політична злочинність – це сукупність однорідних політичних злочинів, визнаних такими законодавцем, вчинених на певній території за певний проміжок часу;

2) інструментальний або політологічний підхід: політична злочинність – це суспільно небезпечний протиправний, кримінально караний засіб політичної боротьби, який використовується для досягнення політичних цілей;

3) суб'єктивний або мотиваційний (психологічний) підхід: політична злочинність – це сукупність злочинів, вчинених з політичних мотивів;

4) об'єктивний або широкий підхід: політична злочинність – це сукупність злочинів, вчинених у сфері політики;

5) оціночний підхід: політична злочинність – це сукупність протиправних діянь, явищ або процесів, яким суб'єктами політики

¹ Иншаков С. М. Криминология : учебное пособие / С. М. Иншаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 21.

² Шестаков Д. А. Террор и терроризм в современной политической криминологии / Д. А. Шестаков // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8: Политическая криминология. – Нижнекамск, 2003. – С. 66.

³ Лунеев В. В. Политическая преступность в России: прошлое и настоящее / В. В. Лунеев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 66.

(жертвою, злочинцем, державою і суспільством) надається політичне значення;

б) комплексний або об'єктивно-суб'єктивний підхід: політична злочинність – це сукупність злочинів, вчинених у сфері політики для досягнення політичних цілей¹.

При цьому сам вчений відстоює думку, згідно з якою політична злочинність розуміється як різновид суспільно небезпечної поведінки в політичній сфері, що засуджується з позицій кримінального закону та переслідує, в першу чергу, політичні цілі².

Не надаючи перевагу якомусь одному з цих підходів, зауважимо, що в основі їх диференціації знаходяться різні методологічні настанови дослідників, а також неоднакові конкретно-наукові цілі. Саме останнє й дає підстави для твердження про те, що жоден з цих підходів *a priori* не фундується на універсальному, синтетичному знанні, а є функціонально спрямованим, тобто зорієнтованим на реалізацію певного умовно вузького спектру гносеологічних задач. Крім того, звертає на себе увагу й те, що переважно більшість з них концентрується на зовнішніх проявах аналізованого різновиду кримінальної активності. У наведених дефініціях вона визначається через категорії «сукупність злочинів» або «засіб (інструмент) боротьби» і подібні їм, які не забезпечують виявлення та описання соціальної сутності політичної злочинності. Відсутність же розуміння природи того чи іншого явища принципово обмежує й можливості щодо протидії йому. Превенція зводиться лише до тактичних заходів, не підпорядкованих єдиній концептуально виваженій стратегії, зорієнтованої на деструкцію глибинних закономірностей, що лежать в основі відтворення політичної злочинності є її іманентними якостями, властивостями. Саме тому описані риси гносеологічної системи координат, виміри якої формуються на існуючих підходах до розуміння політичної злочинності, не може задовольнити вимоги політико-кримінологічної теорії та заснованої на ній комплексної концепції протидії політичній злочинності. Вочевидь, дедуктивна

¹ Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – С. 55.

² Там само.

логіка конструювання теоретичного знання диктує необхідність обмеження виключних приватно-телеологічних претензій на користь загально-предметних констант з урахуванням перспективних напрямів науково-проблемного мислення та кримінологічної практики.

Додаткові перепони на шляху до реалізації такого кроку виникають у зв'язку з інтенсивним позанауковим обігом категорії «політична злочинність», що також чинить певний вплив на сприйняття її значення, в тому числі й в процесі правореалізації. Принагідно зауважимо, що політична злочинність завжди притягувала увагу не лише кримінологів, а й політиків, журналістів, публіцистів. З огляду на широке використання категорії «політична злочинність» у різних контекстах та щодо неоднакових обставин, явищ, на фоні недостатньої розвиненості його у доктрині, відбулося певне «замилування» змісту, який для простого обивателя вийшов за межі наукового дискурсу й міцно утвердився на трибуні політичного популізму, буденної свідомості. Саме через це політичні злочинні обросли ореолом певної соціальної гордовитості, недоступності для впливу з боку правоохоронних та судових органів, а політична злочинність почала ідентифікуватися з державною політикою в цілому. «Злочини політичного режиму», «злочинний режим», «злочинна демократія», «злочинна політика», «елітарна злочинність», «злочинність політики» – ось далеко неповний перелік термінів, що з'явився та побутує внаслідок подібного розширення інтерпретаційної практики. Однак таке розширення вочевидь, не сприяє оптимізації практичності дискурсу, додає до нього нових конфліктних граней непорозумінь, втрачає смислів та беззмістовних спорів. Останні не рідко спостерігаються й на сторінках наукових праць, під час спілкування на конференціях, круглих столах, коли дискусії набувають емоційно-побутового, іноді політико-ідеологізовного відтінку, втрачаючи, власне, науковість.

Безумовно, що феноменологія постмодерну характеризується перенасиченістю терміносистем симулякрами, відхід від яких на підставі виваженої критики є життєво необхідним для забезпечення подальшого розвитку науки, перетворення на її основі безпосередньої кримінологічної та політичної практик. В цьому сенсі й поняття політичної злочинності має віднайти свою чітку (на скільки це можливо) визначеність. Разом з тим, зауважимо, що цей різновид злочинності як об'єкт пізнання на рівні діалектично-

го співвідношення особливого із загальним виявляє залежність із феноменом злочинності як таким. Тож, слід попередньо визначитись зі змістом останнього, аби забезпечити належне логічне підґрунтя та методологічну ясність.

Злочинність завжди була та залишається в колі центральних проблем кримінологічної науки, її системоутворюючим началом. І хоча на сьогоднішній день сформовано чималу кількість підходів, концепцій розуміння та визначення злочинності, можна з упевненістю стверджувати, що доктрина й досі не забезпечила єдино визнаного та релевантного онтологічній палітрі бачення її природи. До нечисленних гносеологічних констант, вироблених кримінологією в площині дослідження феномену злочинності, можливо віднести хіба що розмежування її проявів та сутності, а також антропологічну приналежність й закономірну локацію у хронотопі. В решті ж її складників, включаючи головний – мімезис, субстанцію, науковий пошук є неоднорідним, ґрунтується на різних методологічних й дискурсивних підставах та, як наслідок, має відмінні результати. Останні не завжди задовольняють сучасному рівню гуманітарного знання, який, зокрема відмічається у суміжних з кримінологією науках.

Тим не менш, зауважимо, що в цій роботі ми не ставимо за мету їх детальну характеристику. В цьому немає потреби та практичного сенсу, зважаючи на те, що достатньо повне та глибоке осмислення природи злочинності можливе виключно на рівні самостійної наукової проблеми та відповідного монографічного дослідження. Тому обмежимось стислим аналітичним оглядом найбільш поширених підходів до розуміння злочинності задля забезпечення мінімально необхідної критичної підстави для подальшого творчого руху у напрямі формування уявлення про феномен політичної злочинності. До таких підходів можливо віднести наступні.

1. *Статистичний підхід* (репрезентований працями І. М. Даньшина, В. П. Ємельянова, А. Ф. Зелінського, Н. Ф. Кузнецової, О. М. Литвака, Т. В. Шипунової та інших вчених) – один з найбільш поширених та такий, що має в своїй основі радянську кримінологічну традицію. Для нього характерним є визначення злочинності через категорію «явище» (соціально-правове, соціально-деструктивне тощо), яке виражається через сукупність (систему) злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок

часу¹. Злочинність – зазначає Т. В. Шипунова – статистична сукупність масових видів злочинів, що характеризується певним станом, рівнем і динамікою².

Безсумнівними позитивними рисами цього підходу є високий операціоналістський рівень, що досягається завдяки прив'язки злочинності до її кількісних і якісних проявів. Втім, в цьому ж полягає і його недолік, адже зовнішні прояви, що складають явище, не є ідентичними сутності об'єкту пізнання, яка представлена у його феномені. Сутність злочинності – писав Г. А. Аванесов – основоположний момент у дослідженні всіх інших аспектів цього явища. Вона одна; з її зміною чи зникненням змінюється чи зникає злочинність як явище³. Тож злочинність більш доцільно розглядати злочинність саме як соціальний феномен, що довів А. П. Закалюк у трьохтомнику академічного курсу кримінології (2007)⁴. Але сприйняття цієї обґрунтованої позиції тягне за собою актуалізацію наукових проблем дещо іншого роду: чим є злочинність з точки зору її феноменологічної природи, яка її генеалогія і що функціонально спонукає соціальний організм до збереження цього феномену, його іманентну присутність в ньому?

Не менш фундаментальною в цьому контексті також є проблема діалектичного поєднання широкого спектру проявів у єдиній сутності злочинності. Яким чином можуть поєднуватись у єдиному визначенні, баченні і сутності, і явища злочинності? Сутність глибше, а явище багатше, різноманітніше, але вони взаємо-

¹ Кримінологічний довідник / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова : довідкове видання. – Х. : Діса Плюс, 2013. – С. 178–179; Курс лекцій по кримінології / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысодед ; под. ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голины. – Х. : «Одиссей», 2007. – С. 28; Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. – К. : Україна, 1997. – С. 9; Зелинский А. Ф. Кримінологія : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – Х. : Рубикон, 2000. – С. 24 та ін.

² Шипунова Т. В. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности / Т. В. Шипунова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – С. 59.

³ Аванесов Г. А. Кримінологія / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – С. 170.

⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 122–139.

пов'язані: сутність завжди проявляється та визначає явище, а будь-яке явище суттєве не само по собі, а у зв'язку з вираженням сутності¹. Вочевидь, поняття злочинності не може ґрунтуватися виключно на описанні її сутності, а має враховувати і її узагальнені риси проявів. Та й, власне, категоріальність мислення, як відомо, не дозволяє досліднику оперувати інформацією у відриві від конкретної терміносистеми, науковість елементів якої серед іншого має підтверджуватись емпірично. А тому феномен і явище у понятті злочинності повинні поєднуватись у контурах універсальних дискурсивних сполук. І хоча, напевно, це – недосяжна мета, тим не менш, усвідомлення того, що явища злочинності не є її сутністю є важливим методологічним моментом.

2. *Структурно-функціональний* підхід пропонує власні варіанти відповідей на поставлені питання. Він втілений у роботах вчених, що виражають приналежність до кримінологічної школи злочинних підсистем – невсько-вользької кримінологічної школи (В. М. Бурлаков, Г. М. Горшенков, С. У. Дикаєв, А. І. Долгова, П. О. Кабанов, В. В. Колесніков, С. Ф. Мілюков, Д. А. Шестаков та ін.). Стверджується, що злочинність є соціальною властивістю відтворювати заборонені законом про кримінальну відповідальність діяння. Вона є базовою функцією суспільства та розглядається як складова девіантності в цілому. Протиправний елемент цієї властивості фундується політикою держави, але її сутність виявляється позаправовою. Таким чином, на думку розробників цього підходу злочинність є явищем, межі якого визначаються не тільки і не стільки кримінальним законом, скільки суспільною практикою та її реальною суспільною небезпечністю².

Визнаючи обґрунтованість та значний евристичний потенціал викладеного бачення злочинності, слід, все ж, визнати й певні труднощі його практичного використання через розмитість, нечіткість контурів аналізованого поняття. Звідси, як видається, бере свій початок й проблема кримінологічного та кримінально-

¹ Тарасов К. Е. Социальная детерминированность биологии человека / К. Е. Тарасов, Е. К. Черненко. – М. : Мысль, 1979. – С. 37.

² Шестаков Д. А. Криминология: краткий курс. Преступность как свойство общества / Д. А. Шестаков. – СПб. : Изд-во «Лань», 2001. – С. 72; Шестаков Д. А. Введение в криминологию закона / Д. А. Шестаков. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2011. – С. 6.

правового термінологічного дисонансу, що серед іншого позначається, зрештою, на якості досліджень (втрачається єдність дискурсу), практичної значущості їх результатів. Крім того, варто, на нашу думку, погодитись і з Я. І. Гілінським у тому, що розуміння злочинності як властивості суспільства не відображає специфічність цього феномену¹. Хоча, безумовно, ми в жодному разі не применшуємо вагомість наукових здобутків невсько-волзької кримінологічної школи, обґрунтованості використовуваного її вченими підходу. Мова лише йде про те, що він, як і будь-який інший, не позбавлений окремих недоліків. Це не дозволяє спиратися на нього як на виключний, самодостатній.

3. *Конструктивістський (релятивно-конвенційний) підхід* (Я. І. Гілінський, Ф. Зак, Н. Крісті, Д. Уолш, М. Філіпсон) тісно пов'язаний з попереднім. Під злочинністю тут розуміється відносно поширене (масове), статистично стійке соціальне явище, одна з форм девіантності, що визначається законодавцем в кримінальному законі. Також обґрунтовується неонтологічна природа злочинності: немає в реальності такого об'єкту, який був би «злочинністю» за своїми внутрішніми, іманентними властивостями, *sui generis, per se*. Вона є соціальним конструктом та існує лише в межах домовленостей (конвенцій), згідно з якими певні діяння вважаються злочинами².

З точки зору представників конструктивістського підходу девіація є не внутрішня властива тій або іншій дії якість, а наслідок співвідношення дій з правилами і застосування санкцій до порушника. Соціальне відхилення – це в значній мірі приписуваний статус, в ньому фіксуються не лише вчинки індивіда, але і дії лю-

¹ Гилинский Я. И. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 92.

² Кондраютк Л. В. Ещё раз о криминологическом понятии преступления и преступности / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский // Журнал российского права. – 2004. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/comm/2463>; Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гилинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 92.

дей, які оточують його¹. Злочинність, таким чином, генерується самою системою диференційованого державного контролю та складається з тих видів поведінки та діяльності громадян, які попередньо були визначені як соціально шкідливі².

Загалом конструктивістська модель злочинності має перспективні гносеологічні моменти, що визначаються проникненням власне до політичних пластів сутності злочинності, осмислення її як деякого продукту державного управління. Звідси відкривається широка панорама детерміністичної природи злочинності, з'являється можливість осягнути глибинні основи її правової детермінації, з'ясувати суть криміногенності законодавства та державної політики в цілому.

Втім, аналізований підхід не позбавлений і окремих недоліків. Варто погодитись із Т. В. Шипуною в тому, що викликають сумніви намагання його прибічників приписати державі цілковитий волонтаризм у справі стигматизації поведінки та діяльності громадян³. Дійсно, будучи по суті своїй достатньо обґрунтованими, позиції соціального конструктивізму щодо описання природи злочинності набувають невинновданого ригідного характеру у разі їх абсолютизації. Більше того, зведення всієї злочинності до неонтологічного конструкту так чи інакше ставить питання: а чому ж тоді має держава протидіяти, запобігати? Мислимо образ, фантому? Очевидно, що немає достатніх підстав екстраполювати конструктивістську модель девіантності на всю злочинність. Гадаємо не потребує додаткових аргументів теза про існування так званих «вічних злочинів» (крадіжок, вбивств, розбоїв тощо), які з історико-політичним, правовим фактором корелюють в незначній мірі. Тому доцільно, все ж таки, розрізнити конструктивістську (абсолютно штучну, без потерпілих) та неконструктивістську частини злочинності. Перша – є результатом об'єктивного розростання

¹ Филмер П. Новые направления социологической теории / П. Филмер ; пер. с англ. Л. Г. Иониной. – М. : Прогресс, 1978. – С. 98–101; Гишинский Я. И. Современные тенденции мировой криминологии / Я. И. Гишинский // Криминологический журнал ОГУСП. – 2012. – № 3 (21). – С. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=13277>.

² Шипунова Т. В. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности / Т. В. Шипунова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – С. 62.

³ Там само.

правових режимів різної галузевої приналежності (митних, податкових, природоохоронних, безпекових, політичних і т.п.). І в цьому сенсі саме ця частина злочинності є основним ресурсом її мінливості. Друга – визначає контури сталості злочинності; її прояви в найбільшій мірі відображають її ж соціально деструктивну сутність. Кримінальна протиправність злочинів, які складають цей вид злочинності, протягом століть лишається незмінною у провідних своїх предметно-змістовних рисах.

4. *Діяльнісний підхід* зміщує акцент дослідження злочинності з суспільної оцінки, генеральної властивості сформованих очікувань, відношення до поведінки, змісту норми й девіації до, власне, самої поведінки, діяльності, масових соціальних практик. Злочинність – вказував А. П. Закалюк – феномен суспільного життя у виді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів суспільства. Сутність злочинності має змістовну предметність у діяльнісній кримінальній активності¹. Будучи результатом особливості за своїми мотивами, цілями та морально-правовій оцінці предметної діяльності, злочинність виступає лише як один з проявів людської активності. Предметний характер злочинної діяльності проявляється в конкретних потребах, цілях і мотивах, що є важливою обставиною для характеристики злочинності як різновиду соціальної активності².

Діяльнісний підхід слід в цілому слід визнати перспективним у дослідженні природи злочинності, адже дозволяє позбутися «надлишкового абстракціонізму», максимально наблизити її бачення до безпосередніх акторів – людей, в поведінці яких вона і втілюється. Разом з тим і він не позбавлений окремих недоліків, які є підґрунтям для наукової критики та подальшої наукової дискусії. Йдеться, зокрема, про те, що, як слушно зауважує В. М. Дрёмін, ця дослідницька конструкція може бути використана для дослідження більшості як умисних, так і необережних

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 138–139.

² Дрёмін В. Н. Преступность как объект системного анализа / В. Н. Дрёмін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 7 ; редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – Одеса : Юридична література, 2000. – С. 255.

злочинів, однак виключає можливість аналізу так званих «реактивних злочинів». Реактивні та імпульсивні злочини в більшості своїй позбавлені ознак злочинної діяльності¹.

5. *Системний підхід* (Г. А. Аванесов, В. Є. Віцин, Д. А. Лі, О. Г. Фролова Л. А. Шепеленко та ін.) за якого злочинність трактується не просто як система злочинів, а як соціальна система (підсистема). Тобто в її системності вбачається сутність. Так, Г. А. Аванесов зазначав, що сутність будь-якого складного об'єкту розкривається на рівні його системного дослідження. Тому злочинність – соціальна система. Вона володіє всіма ознаками системи, головна з яких – цілісність, наявність інтегруючого начала². На думку Д. А. Лі злочинність є не просто системою, в функціонально необхідною підсистемою суспільства. Без неї на суспільство очікує стагнація та занепад³.

Викладена позиція є вельми обґрунтованою та такою, що виходить із загальнонаукового системного підходу та принципу системності як складової методології діалектичного детермінізму. Немає, вважаємо, жодних суттєвих підстав для її спростування. Але. Застосування гносеологічної операції систематизації об'єкту пізнання ще не означає, що онтологічно цей об'єкт володіє ознаками системи. Ми поволі його таким осмислюємо, задля досягнення власних дослідницьких цілей. О. Г. Фролова, розглядаючи злочинність як систему, сама ж, зрештою доходить висновку: «Злочинність є лише модель реального суспільно небезпечного соціально-правового явища, в усіх цих та інших поняттях злочинності, як правило, можна умовно виділити дві чи три частини. Перша описує саме соціально-правове явище і деякі його найбільш характерні ознаки, що відбиваються (моделюються) у відповідних ознаках злочинності, друга позначає чи називає загальні ознаки системи, які мають як досліджуване соціально-правове явище, так

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 90–91.

² Аванесов Г. А. Криминология / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – С. 171.

³ Ли Д. А. Преступность как социальное явление / Д. А. Ли. – М. : Русский мир, 1997. – С. 50–51; Шепеленко Л. А. Преступность как система: попытка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко ; МВД Украины ; Луг. гос. ун-т. внутр. дел. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – С. 47–48.

і його модель — злочинність. Нарешті, третя частина в загальних рисах описує конструкцію моделі¹. Тож системність злочинності є результатом моделювання, тобто штучно конструйованою її властивістю.

Принагідно зауважимо, що застосування принципу системності та методу моделювання в процесі наукового пізнання є виправданим, перевіреним часом та дає практичні результати. Через це ми не заперечуємо можливість та доцільність оперування ними. Втім, слід, все ж, розрізняти суб'єктивно конструйовані образи у застосуванні щодо досліджуваного явища та його об'єктивні властивості, зміст. Природа, сутність явища в принципі не може виражатися через методологічні категорії, адже останні складають спосіб, а не сам об'єкт пізнання.

6. *Інтегративний підхід* (В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, Л. В. Кондратюк, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, В. С. Овчинський, Т. В. Шипунова та ін.) об'єднує у різних варіаціях наскільки це можливо риси окремих з наведених вище підходів. Саме в інтеграції на засадах методологічної компліментарності наукового знання вбачається можливість формування повного розуміння злочинності. Вимога інтеграції, синтезу диктується самим життям, його розмаїттям. На цьому ж акцентують увагу і Л. В. Кондратюк та В. С. Овчинський, який зазначає: «Виходячи з гносеологічного критерію, злочинність ми повинні розглядати в багатовимірній системі координат. Перерахуємо лише деякі з них: технологічна, економічна, демографічна, соціальна, політична, духовно-етична координати. Якщо уявити, що кожна з координатних осей (або шкал) має всього лише два виміри: «+» (позитивне) і «-» (негативне), то й тоді наш предмет – злочинна поведінка, злочинність – виявляється під впливом 64-х різних (2 в 6-ій ступені) ситуацій»². Але вони є не відстороненими одна від одної. Соціальне буття є цілісним, а тому його виміри

¹ Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : «АртЕк», 1997. – С. 11, 15.

² Кондратюк Л. В. Ещё раз о криминологическом понятии преступления и преступности / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский // Журнал российского права. – 2004. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/comm/2463>.

щільно переплітаються, взаємообумовлюючи один одного. В цій ситуації метод наукового синтезу та інтеграція, як результат його застосування, є відповідним методологічним прийомом.

Цю обставину визнає і сам В. С. Овчинський. Аналізуючи універсальні прояви людської деструктивності, вчений доходить висновку, що вони можуть бути зведені до трьох узагальнених начал, що мають місце в незалежності від сфер соціальної активності. Це – агресія, експансія та обман. Саме ці начала, як природні властивості роду людського, виражають сутність злочинності загалом¹. Результатом інтелектуального руху в цьому напрямі стало запропоноване вченим визначення злочинності: «Злочинність – це кримінально караний множинний прояв властивої людині і його поведінці деструктивності (у формі агресії, експансії, обману і їх поєднань), параметри якої характеризують міру динамічної рівноваги соціальних інститутів і особової креативності в системі «особа – соціум»»². Очевидним позитивним моментом цього визначення є поєднання в ньому вказівки і на сутність і на прояви злочинності, її іманентні зв'язки зі станом соціального організму в цілому. По суті В. С. Овчинський на інституційній площині оперує діяльнісним баченням природи злочинності: не оперуючи категоріями «діяльність», «практика», він вказує на те, що злочинність виявляється у деструктивній поведінці людей, формами якої є агресія, експансія, обман. До негативних моментів варто віднести нівелювання правового чинника; недостатність уваги до інституційної природи злочинності.

Доповненням із самостійним науковим значенням та гносеологічними засадами видається запропонований В. М. Дрьомінін ракурс дослідження, що змістовно також виявляє пізнавально-інтегративну якість. Його суть полягає у поєднанні системного, діяльнісного й інституційного підходів, завдяки чому феномен злочинності розглядається структуровано, а його сутність корелює з відповідними функціями (дисфункціями) осередків соціальної активності. Відповідно до цього вчений зауважує, що важливо розглядати злочинність не як сукупність злочинів, або систему, масу і т.п., а як різновид широко поширеної предметної діяльності, яка формує особливий вид соціальних практик. Відтворюється не юридична абстракція – злочин, а відтворюється тип поведінки

¹ Там само.

² Там само.

людини. Інституціоналізовані кримінальні практики, інституціоналізовані форми злочинних проявів є основою злочинності, рушійною силою відтворення злочинності в цілому. В цьому механізмі особлива роль належить соціальним інститутам, в умовах яких кримінальна активність і реалізується¹. Вважаємо викладене бачення злочинності вельми обґрунтованим та таким, що поєднує в собі низку як загальних, так і специфічних рис злочинності. Особливо варто наголосити на тому, що вказівка на інституціоналізованість злочинних проявів як їх внутрішню властивість видається корисною для вивчення саме політичної злочинності в контексті дисфункцій політики.

Отже, стислий аналіз найбільш поширених підходів (в кожному з них можливо виділити більш дрібні гносеологічні групи) до розуміння та визначення злочинності виявив достатню кількість аргументів на користь інтегративного, який цілком можливо визначити як базовий для дослідження феномену політичної злочинності. Підтримуючи висловлені раніше в науці положення, сформовані в його межах, зауважимо, що й досі не вичерпаний потенціал для їх удосконалення. Свідомо упускаючи розгорнуте обґрунтування відповідних аспектів реалізації цього потенціалу концептуалізації наукового знання щодо злочинності (що не видається за доцільне у форматі цієї роботи), вважаємо за можливе запропонувати таке її бачення: це *історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що виражається у масових, інституційних, суспільно небезпечних (деструктивних) практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності злочинів, а також злочинній діяльності*. Кілька пояснень щодо «специфічних» ознак злочинності, що впливають з її дефініції.

По-перше, ми акцентуємо увагу на тому, що злочинність є різновидом соціальних практик, тобто виражається в діяльності певної частини населення. Отже, злочинність не є ретроспективним феноменом, який фіксується постфактум, у часовому зрізі («не певній території, за певний проміжок часу»). *Злочинність існує «в режимі on-line»*, є додатковим виміром реальності, минулість та майбутність якого є лише продуктом людської уяви,

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 520–522.

абстракції. І минуле, і майбутнє – філософські категорії, що не знаходять свого прояву у форматі актуального спостереження. Злочинність же ж є навіть не діяльністю певної частини населення, а фрагментом життя частини населення, контури якої постійно змінюються і кількісно, і якісно.

По-друге, злочинність має форми прояву не лише у сукупності злочинів, а й злочинній діяльності. Останнє розуміється нами саме на позначення актуальної онтологічної природи злочинності, що відтворюється «тут і зараз». Сукупність же злочинність за визначенням описує те, що вже відбувалося, або очікується. Тому оперування категорією «сукупність злочинів» використовується у описових, прогностичних та практико-перетворювальних цілях. Саме ця категорія і є об'єктом моделювання, зведення до системного утворення, значення чого, безумовно, є суттєвим.

По-третє, сукупність злочинів, як форми прояву злочинності, є понадсумативною, виявляє властивості, не притаманні механічній сумі одиничних складників (стійкість, мінливість, закономірності відтворення, прогнозованість, соціальні кореляції тощо).

По-четверте, злочинність є *інституційним* різновидом суспільно небезпечних соціальних практик. Соціальні інститути є структурно-функціональними осередками відтворення злочинності. Тож остання є з одного боку проявом дисфункції відповідних інститутів, а з другого – чинником деструкції інших інститутів, що пов'язані з тим, де вказані дисфункції виявляються та кримінально виражаються.

По-п'яте, злочинність є релятивним феноменом, що виявляється у історично, культурно, політично, юридично детермінованій відносності його змісту й меж (обсягу). Разом з тим, не йдеться про абсолютний релятивізм. Останній має розумітися як соціально-конструктивістський сегмент (сферу) досліджуваного феномену, який окрім цього вміщує в собі незмінне антропологічне, а тому – природно зумовлене, ядро. Воно формується за рахунок тих внутрішньо властивих деструктивних особистісних тенденцій, про які вів мову В. С. Овчинський, а саме: агресію, експансію та обман. Конкретні ж форми, контури їх проявів в різні часи, в різних суспільствах та за різних політичних, правових режимів можуть суттєво різнитися та, таким чином, набувати у своїх оцінках конвенційного характеру.

Зауважимо, що ми усвідомлюємо неповноту запропонованого поняття, яке, звичайно, не може претендувати на універсальний характер. Разом з тим слід визнати принципову неможливість досягнення останнього. Протилежне означало б помістити в межі одного визначення поліваріативний, онтологічно, праксеологічно та гносеологічно багатовимірний феномен. Можливості людської сигнальної системи в цьому сенсі виявляються вельми обмеженими. Тому будь-яке поняття злочинності, як і те, що наведено нами, може розглядатися виключно у телеологічному зрізі. Досягнення конкретно-дослідницьких кримінологічних цілей є умовою акцентування уваги на тих чи інших феноменологічних аспектах злочинності.

На підставі викладених положень, а також враховуючи специфіку політичного злочину (його сутність, виміри), *під політичною злочинністю можливо розуміти історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що виражається у масових суспільно небезпечних, предметно політичних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності різнорідних злочинів, а також злочинній діяльності.* За аналогією з поняттям злочинності як такої, ключовими моментами тут є діяльнісний характер політичної злочинності, що виражається у соціально-деструктивних практиках. Останні носять суто інституційний характер, є проявом та, водночас, фактором дисфункції політики. Тобто предметно вони є суто політичними, не зважаючи на можливість безпосереднього вияву через злочини проти життя і здоров'я, основ національної безпеки, суспільних відносин у сфері службової діяльності тощо.

В цьому полягає одна з фундаментальних характеристик детермінації політичної злочинності: принципова неможливість чіткої ідентифікації причини та наслідку. Політична злочинність як прояв криміногенності політики інтегрована до механізму самодетермінації злочинності. Будучи, таким чином, самостійним її сегментом, вона є відносно автономним криміногенним фактором.

Як і будь-який різновид злочинності, феномен політичної злочинності не є статичним. Втім, його мінливий характер не обмежується традиційним тлумаченням цієї риси для інших видів злочинності, а виявляє взаємозв'язки з політико-ідеологічною динамікою суспільного розвитку, з якою неодмінно пов'язана генеза публічного адміністрування, принаймні, у ХХ–ХХІ ст.ст. Ідеологічна складова політики як на національному, так і міжнародному

рівнях протягом останніх 30 років зазнала суттєвих змін. Це зумовлено деідеологізацією політики, що, в свою чергу, стало наслідком припинення протистояння двох глобальних систем політично значущого світобачення – капіталізму, заснованому на ідеології лібералізму, та соціалізму. Відтак, й політична злочинність, будучи іманентною складовою вказаного руху, не могла не відобразити змін його природи.

При цьому знову ж доводиться вести мову про суттєві методологічні проблеми дослідження політичної злочинності. Її предметно-конструктивістський зміст у більшості випадків візуалізується у площині певної ретроспективи: лише пройшовши певний етап суспільно-політичного розвитку, коли один політичний режим змінює інший, з'являється можливість у сучасників давати оцінку діям своїх попередників, визначати продуктивність чи контрпродуктивність їх політики по відношенню до свого народу, держави, світу. І навіть ті злочини, які мають формально-визначені кримінально-правові ознаки в межах тих, що посягають на основи національної безпеки, з плином часу можуть змінювати свою оцінку й навіть героїзуватися, набувати благочинного відтінку демократизації, протиборства авторитаризмові чи криміналізованій владі. Проте наявність широкого емпіричного матеріалу історичного формату – загальноновизнаного та в основному узгоджено оціненого міжнародною спільнотою – дає вагомій підставі робити достатньо репрезентативні висновки, зокрема, щодо природи генези політичної злочинності, в тому числі й в залежності від ідеологічних факторів.

Історія знає чимало прикладів злодіянь з боку представників вищих органів державної влади, вчинення яких обумовлювалося різними спонуками. І якщо навіть поверхнево проаналізувати визнані на сьогоднішній день найбільш «гучні», резонансні політичні злочини, то можна зафіксувати відносно жорсткі зв'язки між трансформацією їх проявів та утвердженням тих чи інших світських ідеологій в основі процесу державного будівництва, а зрештою – повної відмови від них. Так, в числі найбільш відомих політичних злочинців ХХ століття зазвичай називаються А. Гітлер, Б. Муссоліні, П. Пот, Й. В. Сталін й деякі інші. Вочевидь, в основі мотивації їх тривалої злочинної діяльності були ті чи інші світоглядні системи, що пов'язувалися з обґрунтуванням справедливого суспільного устрою, його принципів, ролі та стратегії держави у їх утвердженні. Тому яскраво вираженими виявилися ідеології на-

цистського, фашистського чи псевдонаукового соціально-економічного характеру, які нехтували базовими гуманістичними принципами, засадами загальнолюдського розвитку за законами Природи. Сприйнята як особиста концепція бачення світоорганізації, та чи інша теорія утверджувалася політичними лідерами за допомогою державної влади, фізичними складовими апарату держави – поліцейськими, військовими можливостями. Процес психологічної самоідентифікації злочинців вказаного типу (умовно його можна назвати ідейним типом) відбувався через державну владу, її можливості, які екстраполювалися на особистісну сферу засобами тієї чи іншої ідеології. Останній процес надавав відчуття особистої відданості справі державного будівництва, який, однак, набував суто персоніфікованого значення. В цих випадках раціональні механізми впливу на спрямованість управлінської діяльності були ефективними лише тоді, коли вони відповідали картині світу, сформованій на ідеологічних постулатах. Інші ж – сприймалися як загрози особистій безпеці, тому й зустрічали активний супротив як у внутрішній (у виді репресій, кадрових чисток і т.п.), так і зовнішній політиці.

Дещо інша картина постає при аналізі злочинної діяльності політичних лідерів окремих держав (квазідержавних утворень) у 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ століття – М. Крайшніка, У. бен Ладена, М. Мартіча, М. Мілутіновича, Б. Плавшич, М. Стакіча, С. Хусейна й деяких інших. Використання державно-владних можливостей мала під собою переважно корисливу мотивацію, супроводжувалося широким оперуванням атрибутивними заходами (пропагандою, пошуком зовнішніх «ворогів» і їх звинуваченні у внутрішніх проблемах, використанні інформаційних технологій навіювання тощо), спрямованих на легалізацію злочинної діяльності, активного й цілеспрямованого конструювання суспільної думки з лояльним (схвальним) ставленням до конкретних політичних акцій (в тому числі й політичних злочинів), політичного режиму в цілому і його окремих представників.

Тож відбулося своєрідне послаблення впливу ідеологій на політичну злочинність, фіксується переорієнтація її проявів на отримання надприбутків та зрощенням, таким чином, зі злочинністю економічною. Для цього ж періоду характерною є актуалізація проблеми політичної корупції, що також є проявом корисливості державно-чиновницького апарату, його деідеологізованості. Останнє, однак, вже у структурі сучасної української суспільно-

політичної масової свідомості, стало однією з основних причин інтенсифікації загроз національній безпеці, поширенні в кінці 2013 – першій половині 2014 рр. злочинів, передбачених ст.ст. 109–111, 114, 114-1 КК України, які також можливо віднести до категорії політичних злочинів за критерієм особливостей мотивації та телеологічної природи, пов'язаної з прагненням вплинути на отримання, утримання чи зміну державної влади, вплинути на окремі рішення чи дії її органів, посадових осіб з причин принципових розбіжностей в уявленні про вектор суспільно-політичного розвитку. Проте на відміну від корисливих проявів політичної корупції, політичні злочини в Україні з боку осіб, які не належать до чиновницького апарату є продуктом інформаційних технологій, безструктурного управління як на національному, так і на міждержавному рівнях.

Не вдаючись до детального обґрунтування цієї думки (що у більш розгорнутому вигляді буде зроблено далі в цьому підрозділі), підкреслимо лише ту обставину, що в основі практично кожного зі злочинів політичного спрямованості на сьогоднішній день в Україні *немає будь-якої політичної ідеології* як такої. Можна вести лише мову про ідеологію-рух (притаманної виключно мотивації вельми обмеженого переліку діянь), що так чи інакше ідентифікується з ідеєю антикриміналізу*, яка лише опосередковано торкається проблеми державного будівництва у її суті та не є за визначенням політичною.

Таким чином, маємо змогу вести мову про *трансформацію феномену політичної злочинності, умотивованої переважно ідео-*

* Головний парадокс тут полягає у тому, що ідея антикриміналізму, як ідеологічна основа окремого сегменту політичної злочинності, ґрунтується, головним чином, на утвердженні необхідності протидіяти політичній злочинності, що відтворюється у поведінці опонентів. Тобто знову ж таки доводиться мати справу з непереборною двоїстістю самого політичного злочину й відповідно екстрапольованої дилеми у конструктивістській сутності політичної злочинності.

В ній виразно проявляється один з фундаментальних законів Природи – закон діалектичного протиріччя. Як ядро для електрона, так і електрон для ядра знаходяться у протилежному значенні та, водночас, в органічній єдності. І лише сторонній спостерігач, дослідник з властивим йому суб'єктивізмом визначає негативність та позитивність зарядів, злочинність чи праведність вчинків.

логічними факторами, у деідеологізований конструкт з приматом корисливості чи іншої інструментальної спрямованості. В цілому даний процес видається закономірним з огляду на історичні метаморфози ідеологічної компоненти розвитку національного, регіонального, міжнародного політикуму. Після припинення «холодної війни», тобто з початку 90-х років, світ перестав бути біполярним, а значення універсальних політичних ідеологій перестало бути настільки суттєвим, аби визначати стратегії національного розвитку. Та й в умовах методологічного плюралізму, який в тому числі поширився й на сферу науково-практичних проблем організації державного управління, фіксується наразі відхід від прив'язки публічної влади до єдиного, цілісного ідеологічного стрижня, здатного об'єднати більшість суспільно-політичних сил.

В основі розбудови сучасних демократій знаходиться постулат про верховенство прав, свободи. Утвердження ліберально-гуманістичних орієнтирів у діяльності держав супроводжується одночасним відходом від структурованих світських ідеологій універсально-перетворювального значення. Подібний антропоцентризм, особливо в умовах глобалізованого світу, необмеженості інформаційного простору, призвів, на нашу думку, по певній деформації у відносиних «держава – громадянин». Держава наділяється сервісною функцією, що видається в цілому виправданим та таким, що відповідає її природі, як формі організації суспільства. Втім така закономірність має й похідний ефект – використання держави як інструменту задоволення власних потреб не лише в громадянській системі координат, а у сфері публічного адміністрування. Цінність самої держави не підкріплена широкоформатним утвердженням її фундаментального значення, однією з причин чого серед іншого є екстрактованість ідеологічної складової державного будівництва з системи освіти. Навіть вища юридична освіта сьогодні не забезпечена належним науковим знанням щодо зв'язку громадянина з державою взагалі, і з українською державою, зокрема. Останнє мало б бути обґрунтоване на підставі широкої етнографічної, історичної й суто політичної, раціонально-економічної аргументації. Тоді б дискурсивне значення трансперсонального конструкту «держава» не обмежувалося тільки характеристикою її атрибутивних рис, не забезпечених сутнісним емоційно забарвленим й емпірично виваженим змістом. Останні суттєво посилили б телеологічну основу державної служби не лише інструментальними, а й певними метафізичними,

трансцендентними параметрами, які в побуті прийнято узагальнено називати патріотизмом.

Проте, було б несправедливим вести мову про цілковиту елімінацію ідеологічно мотивованої політичної злочинності у сучасному світі. Останні події, що сфокусувалися довкола нашої держави та виявилися, зокрема, в ескалації міжнародної політичної напруженості, екстрапольованої на національно-регіональний рівень, свідчать про реінкарнацію окремих елементів ідеологізованої мотивації політичної злочинності. Тож історія повторюється. Як зазначав Г. В. Ф. Гегель, перший раз – як трагедія, другий – як фарс...

Окрім цього варто відмітити також й ще один трансформаційний аспект політичної злочинності, контури якого почали вимальовуватись з початком третього тисячоліття. Йдеться про утвердження такого вектору зовнішньополітичної, міжнародної злочинної діяльності як боротьба за природні ресурси. Політична та екологічна злочинність набувають все більшої площі спільної інституційної взаємодії. При чому, якщо до останнього часу превалюючими напрямками політичної кримінальної активності у сфері доступу до природних ресурсів були забезпечення контролю за вигодуванням вуглеводнів, а також блокування розвитку технологій альтернативної енергогенерації (в тому числі й з невичерпних джерел енергії), то у найближчій перспективі до них долучиться й контроль над запасами прісної води. Отже, феномен політичної злочинності відображає залежність не лише від політичної кон'юнктури, а й від параметрів природного середовища людей як біологічного виду. Гадаємо цей інтегративний напрям наукового пошуку має віднайти свою розробку на рівні окремого монографічного дослідження.

2.4 Політичне переслідування як політико-кримінальний феномен

Політична злочинність є феноменом багатовимірним, глибоким, багатшаровим. Вона відтворюється у вельми неоднорідних як з юридичної, так і з філософсько-правової точок зору формах. А тому вести мову про чіткі законодавчо обумовлені категоріальні, формально визначені межі поняття було б, мабуть, не виправданим; це обмежувало б здатність кримінолога, правотворця, правозастосувача у сфері кримінальної превенції до ши-

роформатного бачення об'єкту пізнання та цілеспрямованої обструкції відповідно. Тож доповнення понятійної бази політико-кримінолого-гічної теорії як, передусім, практико-зорієнтованої системи координат, видається за необхідне за рахунок окреслення та визначення суміжних із політичною злочинністю категорій, які міцно утвердились у політико-праксеологічній, літературній, публіцистичній, а подекуди й у правовій, терміносистемах. Мова йде про політичні переслідування, політичні репресії та політичний терор. Кожне з цих понять є своєрідним лінгвістичним конструктом, який на різних історичних етапах сприймався чи-то як легальний інструмент утвердження, утримання влади, чи-то як прояв диктату, пригноблення й дискримінації.

Відсутність смислової тотожності, контекстуальність їх застосування в історичних дослідженнях, освітній діяльності, політичних протистояннях й конкретних антикримінальних практиках виявляє суттєві проблеми не лише на дискурсивному рівні. Досить часто вказані категорії використовують як складники технологій маніпулювання масовою свідомістю, соціального управління в цілому. Особливо актуальними ці аспекти змістовної, термінологічної та аксіологічної невизначеності виявилися для нашої держави, коли вони набули ролі факторів оцінки політичного державно-правового й кримінального минулого при обґрунтування цивілізаційного вибору та, водночас, чинників поглиблення світоглядного розколу, живлення зони напруженості між окремими групами населення, політичним істеблішментом, в тому числі й у транскордонних відносинах.

Трансформаційні процеси, що нині тривають у сфері публічного адміністрування порушують проблеми засадничого характеру для функціонування українського суспільства як цивілізованої спільноти. Вони стосуються, передусім, світоглядного базису розгортання реформістського руху, який імпліцитно ідентифікується з ліберально-гуманістичною філософією владарювання. На фоні узвичаєних, до певної міри традиційних складових українського соціокультурного, правового простору такі парадигмальні зміни у своїй початковій динаміці неодмінно набувають гострих, конфліктних форм. Цей процес є в цілому закономірним, а, відтак, – прогнозованим.

Проте, поруч із передбачуваними ускладненнями, в тому числі й у криміногенній обстановці, він виявляє і низку супутніх обставин, що рельєфно вимальовуються у комплексі новітніх по-

літичних факторів злочинності, окремих маловивчених форм політично зумовленої кримінальної активності. Серед останніх – досить не прогнозованими та неоднозначними виявились ефекти від реінкарнації окремих трансперсональної ностальгованих квазі-радянських образів, смислів з боку певних суб'єктів політики. Ці у більшості своїй чуттєві, емоційно-резонансні елементи масової свідомості та колективного несвідомого з одного боку, та інтенсифікований курс української держави на відновлення історичної справедливості – з іншого, спонукали до життя етичний, політико-історичний, юридичний кримінологічні ракурси оцінки політичних переслідувань, репресій та терору минулого. Така ретроспектива екстраполюється й на сучасність, демонструючи актуальність проблеми відтворення вказаних явищ для вітчизняного суспільства у першій половині XXI сторіччя і на перспективу. На науку в цьому випадку покладається вкрай соціально відповідальне завдання щодо формування об'єктивних знань з цих проблем, мінімізуювши тим самим можливість політично зумовлених маніпуляцій та пов'язаного з ними криміногенного потенціалу.

Спершу акцентуймо увагу на тих асоціальних політичних практиках, які найбільшою мірою продемонстрували свою життєздатність поза умовами часу та простору, а саме – на політичних переслідуваннях. Не дивлячись на перманентну присутність цього терміну у фаховому правничому, а також публіцистичному дискурсі, він виявляє невиразні контури свого змісту й обсягу. В той же час, нещодавні законодавчі новації вивели малодосліджене поняття «політичне переслідування» на рівень юридичних категорій.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 року № 317-VIII серед іншого держава взяла на себе обов'язок інформації про розкуркулення, *репресії*, масові та індивідуальні страти, смерті, депортації, катування, використання примусової праці *та інших форм масового фізичного терору, переслідування* з етнічних, національних, релігійних, *політичних, класових, соціальних та інших мотивів (курсив наш – Ю. О.)*, заподіяння моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях¹, які мали місце протя-

¹ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропага-

гом 1917–1991 рр. на території нашої держави, що має сенс і в аспекті відновлення історичної справедливості, і в суто кримінологічному аспекті. Безумовно, ці норми мають тягнути за собою певну лінію відповідної інформаційно-пошукової, аналітичної діяльності, якій повинні передувати належні доктринальні розробки.

Категорія «політичне переслідування» в тому чи іншому виді також активно використовується у міжнародно-правовій та громадській правозахисній практиці, контекстуально часто вказуючи на політичні злочини, що вчиняються (готуються, тривають) по відношенню до конкретних осіб. Тому наукова інтерпретація поняття «політичне переслідування» та суміжних з ним категорій (передовсім – політичні репресії та політичний терор) видається важливим також і в аспекті удосконалення механізмів протидії політичній злочинності через виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, що випливають з положень низки конвенційних документів. Зокрема, у ст. 33 Конвенції ООН про статус біженців від 28.07.1951 року йдеться про таке: «Договірні Держави не будуть жодним чином висилати або повертати біженців до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання. Ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину»¹. І хоча в зазначеному документі безпосередньо не використовується термін «переслідування» на позначення негативного впливу з боку органів державної влади на особу через її політичні переконання, все ж є достатньо підстав вважати, що дескриптивне припущення є саме таким.

В статті 6 Європейської конвенції про видачу правопорушників від 13.12.1957 року (далі – Європейської конвенції) вже більш чітко визначено, що «...видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитува-

нди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

¹ Про статус біженців : Конвенція ООН від 28.07.1951 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

ною Стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана Сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою *переслідування* або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи *політичних переконань* (*курсив наш – Ю. О.*) або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин»¹. Аналогічна норма зафіксована й у ст. 3 Типового договору про видачу, затвердженого Генеральною Асамблеєю ООН від 14.12.1990 року (далі – Договору), де серед імперативних підстав для відмови від видачі особи є така: «Якщо запитувана держава має вагомні підстави вважати, що прохання про видачу зроблена з метою судового переслідування або покарання особи за ознакою раси, віросповідання, громадянства, етнічної приналежності, політичних поглядів, статі чи статусу або, що положенню такої особи може бути завдано шкоди по кожній із цих причин»².

І хоча в Європейській конвенції та Договорі серед іншого вже застосовується поняття «переслідування на підставі політичних переконань/поглядів», відповідні положення не можна вважати бездоганними як з точки зору наукової виваженості термінології, так і їх практичної цінності, ефективності. Перш за все, відповідно до Конвенції покарання не є проявом політичного переслідування, що видається не в повній мірі обґрунтованим. Вочевидь, покарання може бути одним з елементів (етапів) політичного переслідування особи (особливо, коли йдеться про такі покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, позбавлення волі та інші, що суттєво обмежують політичну активність особи). Ба більше: покарання, як відомо, є логічним результатом притягнення особи до кримінальної відповідальності (основною формою її реалізації) за вчинення «звичайного кримінального правопорушення». Хоча, справедли-

¹ Про видачу правопорушників : Європейська конвенція від 13.12.1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

² Типовий договір про видачу : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_687.

вості заради, зазначимо, що у Договорі покарання відмежовується від судового переслідування лише за юридичним значенням цих категорій. Єднальною ж їх ознакою виступає те, що і покарання і судове переслідування зумовлене політичними поглядами. Поряд з цим, напевне, що політичне переслідування не обмежується виключно судовими та пенітенціарними (кримінально-виконавчими) його формами, а може здійснюватися й в інших – адміністративних, адміністративно-господарських, позаправових (неюрідичних, суто кримінальних) тощо.

Крім того, зауважимо, що за змістом Європейської Конвенції, Договору, Конвенції ООН політичне переслідування, яке є підставою для відмови у видачі особи, здійснюється виключно за політичні переконання чи погляди. Тобто здійснюване переслідування за конкретні акції політичного характеру (організації мітингів, демонстрації інших масових зборів, страйків тощо) не вважається юридично значимим, що також, на нашу думку, є невинуватим.

Також вважаємо недоцільною (з точки зору правил поділу понять у формальній логіці) запроваджену в досліджуваному контексті у ст. 6 Конвенції диференціацію підстав для видачі особи на дві групи, що визначаються запитуваною стороною: 1) вчинення політичного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з політичним правопорушенням; 2) переслідування через політичні переконання. Цілком очевидним в зазначеному аспекті є прагнення нормотворця підкреслити неприпустимість вчинення переслідування не лише за конкретні правопорушення, а й виключно за дискримінаційними підставами, серед яких фігурують також і політичні переконання як такі. Проте аналіз змісту й обсягу понять «вчинення політичного правопорушення» та «переслідування через політичні переконання» засвідчує, що вони є частково сумісними (за відношенням перетину, адже деякі політичні правопорушення детерміновані політичними переконаннями) та мають родову приналежність (за відношенням підпорядкування) до поняття «політичне правопорушення». Тому більш обґрунтованим та юридично виваженим, на нашу думку, було б оперування у Конвенції термінологічною формулою логічного підпорядкування, або ж використання єдиного поняття «політичне правопорушення» з належним закріпленням його ознак, видів.

Визначаючи зміст категорії «політичне переслідування», варто акцентувати передусім на тому, що ж розуміється під тер-

міном «переслідування», який у вітчизняному законодавстві зустрічається вкрай рідко та переважно у контексті кримінального провадження.

Так, у ст. 72 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, ратифікованої Верховною Радою України 22.01.1993¹ року використовується поняття «карне переслідування», яке у науковому обігу більш вживане як «кримінальне переслідування». Дефініція останнього закріплена у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, де кримінальне переслідування тлумачиться як виключна процесуальна функція прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній і касаційній інстанціях².

У сучасній кримінальній процесуальній доктрині найбільш визнаною та вживаною є позиція, сформульована О. Я. Мотовіловкером ще у 1976 році, згідно з якою під кримінальним переслідуванням розуміється реалізація функції учасників кримінального судочинства з боку обвинувачення, що є основним напрямом кримінально-процесуальної діяльності (*курсив наш – Ю. О.*), яка вітгаєє з правового статусу учасників кримінального процесу³. Є. Д. Лук'янчиков та А. А. Музика визначають кримінальне переслідування як *діяльність (курсив наш – Ю. О.) органів*

¹ Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Конвенція від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_009/page.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

³ Мотовіловкер О. Я. Основные уголовно-процессуальные функции / О. Я. Мотовіловкер. – Ярославль : Ярославский государственный университет, 1976. – С. 5–26.

досудового розслідування та прокуратури по доведенню вини підозрюваного й обвинуваченого у скоєнні злочину¹.

Узагальнення викладених визначень кримінального переслідування дає можливість вичленувати одну з ключових ознак, що спонукала до життя це поняття, а також притаманне для будь-якого іншого виду переслідування. Ця ознака є родовою для переслідування як такого й відображає *цілеспрямовану діяльність* як його універсальну форму. Тобто – це система соціально значущих дій, які можуть вчинятися різними суб'єктами (чи навіть групами суб'єктів), мати різні правові наслідки, характер, однак, таких, що підпорядковані єдиній цільовій настанові. Остання може мати як складну, інтегровану до глобальної управлінської системи природу, так і мати своїм джерелом діяльність окремого суб'єкту, для якого не є притаманним розвинені механізми адміністрування. Тим не менш, переслідування передбачає *діяльність*, яка має певну умовно тривалу протяжність у часі.

Загалом діяльнісний підхід наразі знаходить своє активне застосування в кримінологічних дослідженнях. Його апологетами у вітчизняній кримінології є І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, а також їх послідовники й однодумці – С. Ф. Денисюк, О. В. Лисодед, Т. В. Мельничук та ін. У їх наукових працях², а

¹ Звірко О. Є. Кримінальне переслідування – процесуальна функція чи правова фікція? / О. Є. Звірко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9285/1/ZvirKrimPereslid.pdf>.

² Даньшин І. М. До питання про поняття злочинної діяльності / І. М. Даньшин, О. В. Лисодед // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 3 (14). – С. 94–99; Денисюк С. Ф. Злочинна діяльність: поняття, структура та характеристика її елементів / С. Ф. Денисенко // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 135–139; Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 137–141, 143–144; Зелінський А. Ф. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність / А. Ф. Зелінський // Радянське право. – 1991. – № 12. – С. 19–21; Костенко А. Н. Кримінальний произвол (соціопсихологія воли и сознания преступника) / А. Н. Костенко. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 58–74; Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження : дис. ...

більш комплексно й предметно – у монографії В. М. Дрьоміна «Злочинність як соціальна практика. Інституціональна теорія криміналізації суспільства» (2009 р.)¹ знайшли свою розробку концептуальні питання застосування теорії діяльності (як у суб'єктивній, психологічній, так і в об'єктивній, соціологічній її інтерпретації) до проблем вивчення злочинності та окремого злочину.

Тому, не зупиняючись на базових категоріях й положеннях діяльнісного підходу, які є в цілому відомими широкому науковому загалу, зауважимо, що його застосування серед іншого дозволяє виявити специфічні риси механізму індивідуального політичного переслідування. До них належать: а) функціональна уніфікованість та системність дій; б) їх циклічність, багатовекторність; в) поліваріативність спрямованості розгортання політичного переслідування і за параметрами криміногенної ситуації, кількістю та суб'єктивним складом жертв, і за діями особи (осіб) переслідувача чи їх групи, і, звісно ж, за наслідками, постпереслідувальною (зокрема й посткримінальною) поведінкою. Разом з тим, вказані складові механізму політичного переслідування набувають суто індивідуальних рис в залежності від засобів, які обираються для «тиску» на особу, їх мети, можливостей переслідувача, а також характеру, інтенсивності та успішності захисних дій жертви.

Приймаючи до уваги всю важливість характеристики політичного переслідування як діяльності, варто зауважити, що остання однак, – не специфічною рисою досліджуваного феномену. Специфічність же виявляється при більш глибокому аналізі інших властивостей, а саме – соціально обтяжливої природи та телеологізму у логіці розгортання переслідування.

Обтяжливий (несприятливий, деструктивний) для об'єкту впливу характер політичного переслідування у найбільш загальних контурах розкривається при етимологічному тлумаченні поняття «переслідувати», яке дає нам наступне уявлення про його зміст: 1) гнатися слідом за ким-небудь, намагаючись наздогнати, зни-

канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельничук Тетяна Володимирівна ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – С. 34–46.

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 79–117, 198–218 та ін.

щити і т. ін.; 2) ходити невідступно за ким-небудь, супроводити кого-небудь скрізь з якоюсь метою; 3) не кидати кого-небудь, мучити, не давати спокою комусь; 4) піддавати утискам, пригноблювати кого-небудь¹. З цього випливає, що переслідування не є одноактною дією, подією, передбачає певний процес, а, отже, і комплекс заходів. Ба більше: переслідування є джерелом обтяжливих станів (чи-то правових, чи-то не правових). Звісно ж такі стани можуть бути соціально затребуваними (як, наприклад, у випадку з кримінальним переслідуванням), або ж соціально небажаними, шкідливими чи навіть небезпечними.

Саме остання обставина зумовила розвиток у зарубіжній науковій літературі та правовому полі категорії «стокерство» (з англ. *to stalk* – вистежувати, переслідувати), що пов'язується із систематичними, цілеспрямованими, тривалими порушеннями прав на приватність. У вітчизняній кримінології перші спроби актуалізації та наукового аналізу цього явища належать В. С. Батиргарєєвій. Вчений, зокрема, зазначає, що стокерство, виходячи з англійського походження цього слова, означає пошуки, переслідування, вистежування та подальше стеження й залякування жертви з метою установалення повного контролю над нею, нерідко пов'язаного із застосуванням фізичного насильства, аж до вбивства жертви. Типова поведінка стокерів полягає у небажаній нав'язливій увазі до певної особи з боку іншої особи або навіть групи людей. Причому конкретні форми стокерства можуть мати широкий діапазон свого прояву – від порушення елементарних правил міжособистісного спілкування (постійні телефонні дзвінки й образи по телефону або електронній пошті, надсилання небажаних подарунків тощо) до протиправних дій (серйозні погрози й залякування фізичним насильством, спричинення шкоди життю й здоров'ю жертви)². Стокерство, таким чином, є типовим різновидом переслідування, завдяки якому досягається своєрідний небажаний «ефект присутності» у житті певної особи. Через це, власне, і порушуються складові права на приватність, а також інші конфі-

¹ Словник української мови : в 11 т. – Т. 6 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – К. : «Наукова думка», 1975. – С. 280.

² Батиргарєєва В. С. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток української кримінології / В. С. Батиргарєєва // Вісника Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 219.

гурації благ (об'єктів), суб'єктів, їх прав і свобод, як складових суспільних відносин, поставлених, зокрема, і під кримінально-правову охорону.

Аналогічний «ефект присутності» маємо можливість спостерігати і у випадку політичного переслідування, що є специфічним різновидом стокерства. Через небажану, протиправну пряму чи опосередковану, явну чи завуальовану присутність у житті людини, її близьких певного індивідуального чи групового суб'єкту політичної активності відбувається незаконне обмеження прав, свобод, можливостей задоволення законних інтересів, з'являються додаткові юридичні обов'язки, особи стають жертвами злочинів. Вказані обмеження й інші варіації шкоди завдаються об'єкту переслідування перманентно, мають неодноразовий, а триваючий, динамічний характер, внаслідок чого реалізується «проникаюча здатність» досліджуваного кримінального феномену: порушується звичайний порядок життєдіяльності, руйнуються чи іншим чином деформуються соціальні зв'язки, знижується активність людини. Загалом, вважаємо, що існують достатні підстави розглядати стокерство (в тому числі і політичне переслідування) як комплексний різновид насильства, який ще має віднайти в науці своє належне обґрунтування, концептуальну розробку.

Щодо діапазону об'єктивних проявів політичного переслідування, то він є вельми широким. Так, фахівці правозахисної організації Громадського комітету захисту від політичних переслідувань в Україні цілком обґрунтовано констатують, що вказане переслідування може бути де-юре як легальним, так і цілком незаконним. Воно спирається на закон, коли, наприклад, щодо особи відбувається кримінальне переслідування (її права обмежують у зв'язку з кримінальним провадженням), або проти особи безпідставно застосовують примусові заходи медичного характеру, зокрема психіатричні, чи обвинувачують у вчиненні адміністративного правопорушення, або особа стає об'єктом позовів в порядку цивільного чи господарчого судочинства. Втім, переслідування може бути й цілком незаконним. Йдеться про залякування в ході так званих «профілактичних розмов»; погрози звільнення з роботи або навчального закладу; позбавлення роботи і легальних доходів; незаконні дії правоохоронних органів (побиття; незаконний збір інформації про особу; незаконні стеження, затримання та обшуки; тощо); перешкоджання поширенню інфо-

рмації; примушення до вступу до певної політичної партії; примушення до участі в заходах певної політичної сили і т. ін. Ці дії можуть здійснюватися як державними посадовцями, так і недержавними групами чи приватними особами за толерування таких дій державою¹. Є підстави вважати, що перелік конкретних дій щодо політичного переслідування особи не є вичерпним, а їх групування за тим чи іншим критерієм (за винятком легальності чи нелегальності) не має вираженого наукового значення.

Важливим є інше: аби вести мову про політичне переслідування у власному значенні цієї категорії слід встановити *наявність функціональних зв'язків* між окремими актами того чи іншого обтяжливого впливу на особу. Однозначно такі зв'язки матимуть місце у випадку кримінального провадження щодо особи. Вважаємо, що навіть у одному кримінальному провадженні проти особи є достатньо ознак політичного переслідування, адже за природою такого провадження передбачається комплекс дій, заходів, тобто діяльності щодо «доказування вини» особи та супутніх з ними заходів, зокрема, запобіжних. Більше того: тривалість кримінального провадження у визначених законом межах дає можливість суб'єкту політичного переслідування маніпулювати поведінкою відповідного об'єкту в залежності від його поведінки, намірів і з використанням кримінальних процесуальних важелів впливу. Саме маніпуляція, управління поведінкою об'єкту вказаного впливу в більшості своїй є метою політичного переслідування.

В той же час, не може вважатися політичним переслідуванням таке неправомірне соціальне обтяження особи, яке хоча і має політично зумовлений характер, проте є разовою дією. Наприклад, звільнення з роботи, відмова у прийнятті на роботу, відмова у реєстрації як кандидата на виборні посади, неправомірне застосування заходу адміністративного примусу і т.п. Однак за наявності функціональної єдності подібних актів впливу, тобто при

¹ Політичні переслідування в сучасній Україні (2010–2011) / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.khpg.org/files/docs/1345829416.pdf>; Політичні переслідування в Україні. Документ № 2 / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні ; Харківська правозахисна група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1312443707>.

наявності спільної мети та інтегрованості до єдиного механізму діяльності, можна вести мову про політичне переслідування.

Як проміжний висновок про зовнішній, об'єктивний бік політичного переслідування, резюмуємо, що останнє є функціонально однорідною діяльністю, що планомірно реалізується по відношенню до певної особи й призводить до наслідку у виді соціального обтяження (в залежності від засобів переслідування воно може набувати найбільш суспільно небезпечних значень), зниженню її політичної активності. Крім того, і на цьому слід окремо наголосити, структура такої діяльності в цілому є телеологічною, що певною мірою відображає її суб'єктивний зміст. Це означає, що кожен з окремих її складових підкорений визначеній цілі. Древо цілей при цьому може набувати досить розгалуженого характеру на тактичному, ситуативному рівні. Тим не менш, воно має стратегічну уніфікацію – спрямованість на досягнення політичної чи політично зумовленої мети.

Але слід мати на увазі, що політично стимульоване застосування до особи заходів кримінально-правового та пов'язаних з ними кримінально-процесуального характеру може мати двояку природу: політико-інструментальну та політико-цільову. Перше є проявом сваволі правлячої еліти. В цьому сенсі політичне переслідування набуває якраз виражених аморальних, соціально-деструктивних ознак, не сприяє утвердженню позитивних суспільно-політичних тенденцій розвитку. За такої ситуації з упевненістю можна констатувати наявність саме політичного переслідування як *суть прояву дискримінації*. Хоча, при цьому, формальні вимоги закону можуть бути і витримані (скажімо, у випадку притягнення особи кримінальної відповідальності за дійсно вчинений ним загальнокримінальний злочин в обстановці тотальної криміналізації певної сфери соціальних практик, тобто внаслідок застосування вибірковості кримінальної юстиції). Вчинення особою злочину виступає радше як привід для нейтралізації її політичної активності (чи-то помсти), аніж дійсне прагнення встановити справедливість, відновити порушені суспільні відносини, компенсувати завдану шкоду і т.д. Політико-цільова ж природа заходів кримінально-правового характеру розкривається через їх іманентні властивості, як змісту норм-заборон.

Кожній державі притаманне формування складного механізму захисту власних політико-інституційних елементів від деструктивного впливу. Йдеться, перш за все, про діяння,

відповідальність за які передбачена нормами статей Розділу I Особливої частини КК «Злочини проти основ національної безпеки України», а також тих, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян та деякі інші. Вочевидь, криміналізація відповідних діянь має однією зі своїх підстав конструктивістські моделі суспільної небезпечності, що виявляються у доцільних в конкретний історичний період, в конкретному суспільстві формах та межах стримання певної частини населення від неконтрольованого впливу на групу осіб, що репрезентує (може репрезентувати) вищий рівень державної влади. Тож правова оболонка, використовувана для легітимізації інструментів стримання й забезпечення стабільності функціонування державного сегменту політичної системи (в тому числі й опосередковано, через захист політичних прав громадян), має своїм змістом політичні заходи, оформлені в елементи кримінально-правової політики, а також політики у сфері протидії злочинності загалом. І це в цілому є явищем нормальним; саме на такі політико-правові механізми існує суспільний попит у всі часи та у всіх державах.

У зв'язку з цим постає логічне питання: чи можна вважати політичним переслідування особи за вчинення злочинів проти основ національної безпеки, виборчих прав громадян та інших так званих політичних злочинів? Застосовуючи семантичний підхід інтерпретації прикметнику «політичний» (який базується на політиці, пов'язаний з проведенням політики у житті), можна надати ствердну відповідь. Оскільки визначене коло кримінально-правових норм приймаються та застосовуються в межах кримінально-правової, кримінологічної політик, зорієнтовані на захист суспільних відносин, що виникають, змінюються, припиняються в тому числі у сфері політики як такої, то й кримінальне переслідування пов'язане з проведенням політики у житті, також є політичним. Однак, вочевидь, такий підхід в конкретному випадку призводить до синкретизму; втрачається радше інтуїтивно-чуттєва, аксіологічна, етична оцінка політичного переслідування як політичної кримінальної практики. Тому, вважаємо, необхідно здійснити диференціацію досліджуваної категорії щонайменше на два види, які відображають відповідні аспекти двоїстої природи політичного переслідування.

Перший, який зберігатиме негативне соціально-правове оціночне й смислове навантаження, – *політико-дискримінаційне*

переслідування. До цього різновиду політичного переслідування входять не лише ті його прояви, що охоплюються процедурами притягнення до кримінальної відповідальності, а й інші – адміністративні, дисциплінарні, акти зловживання правом, позаправові заходи. Але в будь-якому випадку превалювання політичної мотивації дій щодо зловживання владою, службовим становищем, або ж без такого повинно супроводжуватись дискримінацією, тобто порушенням юридичної рівності через не заборонену законом політичну діяльність, політичні переконання. Політико-дискримінаційне переслідування, як правило, заборонене нормами національного законодавства. А дії щодо його організації слід вважати політичним злочином. Тому саме переважно таке переслідування має перебувати у зоні тяжіння кримінологічних інтересів.

Другий різновид, що відображатиме прояв легальної державної політики, – *політико-правове переслідування.* Воно виражається у: 1) застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу, притягненні до кримінальної відповідальності за політичні злочини; 2) притягненні до дисциплінарної відповідальності за порушення вимог закону щодо заборони займатися політичною діяльністю для окремих категорій осіб (перш за все – для державних службовців, працівників правоохоронних органів і т.п.); 3) притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства, що регламентує відносини у сфері організації та проведення виборів, участі у них, а також діяльності політичних партій і т.п.; 4) притягненні до конституційної відповідальності.

Основний зміст та форми реалізації політико-правового переслідування входять до предметної зони кримінально-правової політики. З цього випливає три важливі висновки. По-перше, умовність відмежування політико-правового від політико-дискримінаційного переслідування завдяки можливостям зловживання правом з боку політичного істеблішменту. По-друге, історична мінливість меж цього поняття в залежності від змісту та обсягу відповідних кримінально-правових заборон. По-третє, здатність з часом набувати ознак політико-дискримінаційного переслідування. Дещо деталізуємо ці тези.

Спершу зауважимо, що кримінологічний ракурс проблеми зловживання правом допоки що не знайшов своєї належної наукової розробки. Тут актуальними видаються такі аспекти: а) правотворча діяльність як зловживання правом з боку політичних еліт; б) зловживання правом як показник кримінологічної неефектив-

ності законодавства; в) підстави криміналізації суспільно небезпечних діянь як проявів зловживання правом; г) механізм зловживання правом; д) віктимологічні проблеми зловживання правом; е) запобігання суспільно небезпечним видам зловживання правом. Кожен з них, на наше переконання, може та повинен віднайти власну нішу у сфері самостійного наукового пошуку. Тому, лише позначивши перспективні напрями досліджень та свідомо не заглиблюючись до них, сфокусуємося дещо на першому з наведених аспектів в контексті формування кримінально-правової політики та реалізації політико-правових переслідувань.

Проблемності ситуації додає та обставина, що у суспільствах перехідного типу й деяких інших державно-правові інститути характеризуються яскраво вираженим кримінально-дифузним забарвленням. Експансія організованих злочинних угруповань на складники політичної системи у різних формах, на різних рівнях й у багатьох напрямках неодмінно тягне за собою кримінальну корпоративізацію державного апарату. Це – історична закономірність, яка оформилась на ґрунті комерціалізації псевдolibеральних моделей державного управління, що яскраво проявилась в пострадянських країнах.

В. М. Дрьомін в означеному контексті слушно відмічає, що хоча реальний рівень злочинності серед керівників всіх рівнів влади та управління невідомий, однак, на підставі зіставлення різних соціологічних та кримінологічних досліджень можливо зробити висновок: кримінальність влади стала її самостійною властивістю, а в багатьох випадках – й функціональною ознакою¹. Злочинна функціональність влади є нічим іншим як вираз генеральної спрямованості роботи всього державного апарату, включаючи правоохоронні органи, на обслуговування елітарно-групових (кланових, «сімейних») інтересів, що є суть контрверсією інтересів загальносоціальних. Звісно варто зважати й на необхідність існування механізмів самозбереження криміналізованої влади, серед яких – номінально-правоохоронні атрибути, пропаганда, політичний популізм тощо. Тим не менш, функціональний зміст такої системи управління лишається незмінним.

¹ Дрьомін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрьомин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 272.

Проте було б великою помилкою, результатом ідеологічної заангажованості, якби ми пов'язували наявність вказаних вище рис кримінально-корпоративної держави виключно з посттоталітарною спадщиною радянського формату. Мусимо визнати, що в різній мірі цей феномен притаманний багатьом іншим країнам світу, зокрема й з числа тих, що традиційно репрезентують класичний демократичний альянс. Наявність так званих операційних кодексів (термінологією В. М. Рейсмена¹), що забезпечують замкненість та, водночас, структурну стійкість, державних інституцій, розгалуженість та поширеність інструментів неконтрольованого втручання останніх до приватного життя і не тільки (підтвердженням цього можуть слугувати численні матеріали, опубліковані Е. Сноуденом, які описують специфіку транскордонної діяльності Агентства національної безпеки США² та Британського агентства електронної розвідки³) змушують ставити під сумнів (принаймні в певній частині) декларовані принципи взаємодії громадськості на держави, політикуму та бізнесу, міжнародного партнерства та співробітництва.

В цьому аспекті слід, на нашу думку, погодитись із Є. Л. Стрельцовим, який зауважує на тому, що ставлення держави до охорони приватного життя своїх громадян – це найбільш точний показник рівня її демократичності⁴. Втім, не лише охорона приватного життя є індикатором демократичності. Не менш важ-

¹ Рейсмен В. М. Скрытая ложь. Взятки: «крестовые походы» и реформы / В. М. Рейсмен ; пер. с англ. / под общ. ред. и со вступ. ст. А. М. Яковлева. – М. : Прогресс, 1988. – С. 18–127.

² Williams M. Edward Snowden's explosive NSA leaks have US in damage control mode / M. Williams, T. McCarthy // The Guardian. – 2013. – 10 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/10/white-house-nsa-leaks-edward-snowden>.

³ Kirkup J. GCHQ is a greater problem than American spies, claims intelligence whistleblower / J. Kirkup // The Telegraph. – 2013. – 21 June [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/10135919/GCHQ-is-a-greater-problem-than-American-spies-claims-intelligence-whistleblower.html>.

⁴ Стрельцов Є. Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному прав / Є. Л. Стрельцов // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 252.

ливим є ступінь розвиненості каналів зворотного зв'язку громадян та держави. Іншими словами: чи доречно вести мову про розвинену демократію за умови автономного, дистанційованого функціонування апарату держави, коли жодних форм громадського контролю та іншого реального неурядового впливу на нього немає? Очевидно, що до цього не має достатніх підстав.

За таких вихідних умов організації політичного владарювання по-іншому можливо поглянути на сутність і кримінально-правової політики. Як зазначає В. І. Борисов, на відміну від кримінального права, яке є усталеним явищем, особливо стосовно положень Загальної частини, кримінально-правова політика є рухомим явищем, вона більш гостро реагує на соціальні процеси та відносно швидко піддається змінам курсу політичного життя країни. Водночас кримінальне право є інструментом кримінально-правової політики. Управління практичним застосуванням норм кримінального права означає втілення в життя зазначеної державної політики¹. Дійсно, динамізм кримінально-правової політики є цілком зрозумілим з огляду на її феноменологічну вторинність на фоні державної політики взагалі та у сфері протидії злочинності, зокрема. Визнання ж вказаної залежності неодмінно ставить кримінальне право у певній його частині, як сегменту правової підсистеми суспільства, в залежність від кон'юнктури державно-владного сектору політичної системи. Кримінальна політика, таким чином, перебуває у силовому полі реалізації політичних програм, так чи інакше репрезентованих у стратегічному курсі держави й тактичних його проявах на окремих відтинках суспільно-історичного процесу (в тому числі й під впливом неофіційних політичних акторів).

В означеній характеристиці, серед іншого, знаходить своє додаткове підтвердження конструктивістська природа політичної злочинності як такої. Якою б не була політика – правовою, економічною, безпековою чи іншою – вона послугується інтересам певної частини населення. В країнах з демократичними політичними режимам – умовній більшості, з недемократичними (авторитарними, тоталітарними, квазідемократичними) – меншості, політичній еліті. Однак як в перших, так і в других – вона відображає

¹ Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям / В. І. Борисов // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 236.

перш за все інтереси: комерційні, загальносоціальні (щодо захисту довкілля, зниження терористичної загрози, виконання міжнародних зобов'язань і т.п.), корпоративні, в тому числі й інтереси організованих злочинних угруповань, тощо. На цьому ж наполягає і П. Л. Фріс, коли вказує, що антикриміногенна політика (і кримінально-правова, як її частина – *О. Ю.*) об'єднує всі заходи, які тим чи іншим чином дозволяють вирішувати питання державного контролю над злочинністю, навіть ті, які в комплексі своїх задач прямо не виділяють задачу зменшення (стабілізації, ліквідації та т. ін.) рівня злочинності. «Вододіл» тут проходить по лінії системи інтересів, які лежать в основі того чи іншого заходу. Перебуваючи, насамперед, у сфері внутрішньополітичній, кримінально-правова політика найбільше залежна від політичного режиму. Кримінально-правова політика, яка охороняє відповідні політичні режими і сама по собі є їх складовою частиною, на яку покладені функції її охорони, відтворює всі характерні риси кожного з них¹.

Радянська кримінальна політика, як і будь-яка інша, – зауважує О. Б. Загурський – мала яскраво виражений класовий характер. Так, у період побудови соціалізму кримінальна політика відображала стан класової боротьби всередині країни, захищаючи інтереси пролетаріату і селянства, маючи на меті здолати експлуататорські класи². І хоча із цією думкою можна дискутувати на предмет того, в якій мірі радянська кримінально-правова політика захищала інтереси трудящих (як, власне, і щодо змісту поняття «трудящі»), тим не менш, принциповий момент викладеної тези полягає саме у залежності будь-якої правової політики від політики як такої у її соціально-системному значенні. Втім, ця думка не є новою в науці. Загалом визнається цілком об'єктивна залежність між політичним режимом та кримінально-правовою політикою. Не є абсолютно новим і твердження про можливість використання істеблїшментом зі злочинною метою кримінально-правової політики. Важливими тут видаються похідні та досі не вирішені питання: 1) яким чином на концептуальному рівні можливо ви-

¹ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович ; Прикарпатський юридичний інститут МВС України. – К., 2005. – С. 19, 70, 71.

² Загурський О. Б. До питання про необхідність дослідження проблем кримінально-правової політики України / О. Б. Загурський // Публічне право. – 2013. – № 1 (9). – С. 130.

значити критерії суб'єктивно зумовлених зловживань політичних еліт інструментами правотворчості через доцільне викривлення кримінально-правової політики; 2) які існують допустимі засоби запобігання та припинення такої діяльності?

Одразу ж зауважимо, що однозначної та конкретної відповіді як універсального рецепту, як-то кажуть, «на всі часи і народи», на ці питання надати неможливо. Тим не менш, можливим є окреслення найбільш узагальнених контурів шляху вирішення цих проблем. І він лежить, вважаємо, у площині інтелектуального руху за вектором праворозуміння та конвергенції правових систем.

Визначення конкретного типу праворозуміння – фундаментальна загальнотеоретична проблема методологічного характеру. І було б невиправданим з нашого боку намагатися в межах цього дослідження запропонувати певні шляхи її вирішення. Тому така задача не ставиться. Однак ми не можемо й оминати увагою цю гостру для сучасної правничої науки тему, запропонувавши лише окремі варіанти авторського її бачення з позицій політико-кримінологічної теорії протидії злочинності та в контексті дослідження феномену політичних переслідувань.

Як засвідчує практика, фактично суспільно небезпечні діяння можуть перебувати поза позитивно-правовими дефініціями, адже політичні еліти схильні використовувати правотворчість як один з найбільш дієвих інструментів реалізації і власної стратегії управління, і комплексу юридичних гарантій свого владарювання. Тому система координат щодо визначення легітимності суто політичних елементів кримінально-правової політики має включати не тільки і не стільки нормативно-правовий елемент, скільки етичний, морально-правовий, загальновизнані принципи міжнародного права, що як прецедент застосовувалися військовими та кримінальними міжнародними трибуналами (Нюрнберзькому, Токійському, по Руанді та колишній Югославії).

На цьому ж по суті акцентує і В. М. Дрёмін, констатує, що суспільство схильне оцінювати злочинність не тільки як протиправну, заборонену діяльність, але перш за все, як явище, що суперечить ідеалам справедливості, критеріям моралі та етичності. Аморальні закони породжують аморальну поведінку¹.

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 277.

В. В. Лунєєв констатує наявність прямого зв'язку між рівнем злочинності та станом морально-правових устоїв політичної та особливо правлячої еліти суспільства¹. За таких умов, покладання в основу кримінально-правової політики сформованих такою елітою положень далеко не в повній мірі відповідає загальносоціальним інтересам. Використання легальних організаційно-правових механізмів для консервації (в тому числі й через загрозу кримінального переслідування) розриву між правлячими колами та рештою населенням країни елімінує властивості громадянського суспільства, накладає на нього відбиток перманентної політичної віктимності.

А тому юридичний, класичний, соціологічний позитивізм, як методологічні основи, світоглядний базис сприйняття політико-правових явищ в обстановці описаного типу виявляються малопродуктивними, поступаються своїми практикоперетворювальними, конструктивними можливостями іншим типам праворозуміння, зокрема природно-правовому. Його осередком є інтелектуальний рух як синтез юридичного та суто етичного з приматом останнього. На рівні публічного управління цей синтез сьогодні втілено у ліберально-гуманістичній філософії владарювання та організації економіки, з яких право як інструмент упорядкування життя не обмежується жорсткими рамками формалізованої волі суверена – національного (внутрішньодержавного) чи умовного глобального предиктора. В цьому аспекті не можна не відзначити наслідки культурної глобалізації, тенденцій широкого мультикультуралізму, що спонукають до життя процеси конвергенції англосаксонської та континентальної правових сімей.

У наукових дослідженнях проблем загальної теорії держави і права правову конвергенцією зазвичай визначають як процес взаємодії національних правових систем або їх окремих елементів, що супроводжується підвищенням ступеня зв'язаності й узгодженості правового регулювання суспільних відносин, процес посту-

¹ Лунєєв В. В. Криминогенная обстановка в России и формирование новой политической элиты / В. В. Лунєєв // Социологические исследования. – 1994. – № 8–9. – С. 95; Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 277.

пового формування толерантності і подібності правових систем¹; феномен і процес виникнення схожих і однакових явищ в правових системах різних держав, взаємне уподібнення окремих елементів правових систем та правових систем у цілому²; інтеграція переваг і позитивних розробок різних правових систем³. І хоча у наведених визначеннях прямо про це не йдеться, але, говорячи про конвергентне зближення правових систем світу – слушно зауважує О. В. Волошенюк, – в першу чергу мається на увазі взаємодія романогерманського та англо-американського типу правових систем (міжтипова конвергенція), хоча можлива конвергенція і внутрішньотипова, тобто між країнами, що відносяться до одного типу правових систем⁴.

Процеси міжтипової конвергенції в цілому відповідають глобалізаційним тенденціям в економічній та правовій сфері, зокрема у європейському просторі. Ці тенденції мають не лише криміногенні наслідки, а й суттєвий кримінально-превентивний потенціал. Це зумовлено, перш за все, об'єктивними передумовами інтенсифікації тенденцій до зближення традиційно різних підходів, парадигм реагування на новітні виклики у найбільш різноманітних сферах соціальної дійсності. Вказані передумови рельєфно проявляються у тих проблемах, перед вирішенням яких європейська та світова спільнота відчувають неприкриті труднощі.

¹ Третьякова О. Д. Конвергенция российского права в механизме обеспечения единства образования в Европе: болонская парадигма / О. Д. Третьякова // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2008. – № 6. – С. 32.

² Скурко Е. В. Некоторые аспекты проблемы взаимодействия правовых систем в условиях глобализации / Е. В. Скурко // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 69.

³ Маркова-Мурашова С. А. Существование и взаимодействие правовых систем современности в условиях правовой конвергенции / С. А. Маркова-Мурашова // Юрист-Правоведъ. – 2005. – № 1. – С. 16–22; Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах / О. В. Волошенюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 123–124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovcpc.pdf>.

⁴ Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах / О. В. Волошенюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovcpc.pdf>.

Серед них – протидія злочинності займає одну з передових позицій. Разом з тим не можна не погодитись із В. С. Батиргарєєвою у тому, що політичний курс глобалізації викликає тенденцію до уніфікації законодавства, чим певною мірою звужуються можливості врахування національного досвіду у розв'язанні важливих питань підвищення ефективності правоохоронної діяльності. Тому, здається, є не зовсім правильним підхід до проголошення принципу стратегічної і тактичної одноманітності й уніфікації міжнародних зусиль у сфері боротьби зі злочинністю. Втім, маємо зауважити, що конвергенція правових систем – процес, що не є ідентичним уніфікації. Це – зближення передусім парадигм сприйняття, опрацювання та керованого впливу на ті явища, що позначені як соціально-правові. А тому, ведучи мову про конвергенцію правових систем як прояв глобалізації, варто, на нашу думку, вбачати в цьому не унітаристські тенденції, а операції цілеспрямованого вибіркового взаємозбагачення й трансформації у напрямі осучаснення, адаптації до новітніх соціальних запитів.

В цьому сенсі, варто відзначити, що політична система країни «відчуває» посилення регуляторної ролі загального права (*common law*) та права справедливості (*equity law*), які в низці випадків виявляються єдино можливими важелями впливу на криміналізовану політичну еліту корпоративно-державного конгломерату через попередню морально-правову, фахову кримінологічну оцінку різних аспектів її функціонування. Наразі ці первинні та загалом одиничні, безсистемні, не оформлені ще у тенденцію, прояви дії права справедливості та загального права спостерігаються й у нашому суспільстві. Втім, вони межують зі зловживаннями правом, правопорушеннями, а інколи й безпосередньо містять ознаки останніх (в тому числі і злочинів). І це загалом є закономірним станом, має об'єктивні причини. Серед них – позитивістська права традиція, брак юридичних засобів урегулювання конфлікту закону та моралі.

Як зазначає Ю. М. Оборотов, покликана бути чинником стабільності в суспільстві система права несе в собі традиції, що забезпечують зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім не тільки самого права, але багатов чому закладають стійкий розвиток усїєї культури суспільства¹. Разом з тим взаємодія традиціона-

¹ Оборотов Ю. М. Традиції та новачї в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Оборото-

лізму та новаторства у правовій сфері наприкінці ХХ – початку ХХІ століть – вказує В. Г. Графський – має низку специфічних властивостей, що безпосередньо відбивається на ході та результатах правових реформ, соціальній обстановці в державі. До них вчений відносить: урбанізацію, що визначає новий зміст традиційних соціальних і політичних конфліктів і способів їх врегулювання; зростання машинної й інформаційної індустрії, що змінює світосприйняття й ціннісні характеристики соціального буття; забруднення навколишнього середовища, яке стає глобальною проблемою; нарешті, *загострення конфліктності між звичаєм і законом, між правом і законом, законом і мораллю (курсив наш – Ю. О.)*¹. Конфліктність останніх стає останнім часом чи не найскладнішим викликів державності в Україні. Масові акції протесту періоду з листопада 2013 до лютого 2014 років наочне тому підтвердження. Наявні законні інструменти впливу на політичну еліту не здатні були забезпечити утвердження етичних засад соціодинаміки, підтримати її темпи та зміст.

Але ж не можна ігнорувати й просту історичну, природну закономірність: неефективні та неспроможні форми життя (біологічного, соціального, в тому числі й правового) неодмінно мають бути адаптивно трансформовані чи еліміновані в цілому. Якщо цього не відбувається, то слід вести мову або про передчасність відповідних змін у конкретно-історичному зрізі, або ж про насильницький характер збереження консервативних, рудиментарних за своєю сутністю форм буття, штучних феноменів.

Тому вважаємо, що трансформація вітчизняної правової системи у напрямі зростання функціонального навантаження на загальне право має здійснюватися, перш за все, на підставі переосмислення регулятивних можливостей *прецедентів* міжнародних судових органів, трибуналів. Залучення ж елементів права справедливості може відбутися у форматі подальшого розвитку впливу *правових принципів* в оцінці відповідності положень нормативно-правових актів конкретній життєвій ситуації, яка вирізня-

тов Юрій Миколайович ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2003. – С. 124.

¹ История политических и правовых учений / В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут, В. С. Нерсесянц ; под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2000. – С. 71.

ється винятковим характером елементів правовідносин, що не передбачалися при розробці їх законодавчої моделі.

Саме у ключі застосування такого підходу варто, на нашу думку, розглядати запропоновану російськими правозахисниками Г. В. Дурновою та Н. О. Смирновою та викладену в аналітичній збірці «Політичні репресії в Росії в 2011–2014 роках: кримінальні переслідування» диференціацію політично мотивованого кримінального переслідування (а по суті – окремих випадків політичних переслідувань із застосуванням кримінально-правових та кримінально-процесуальних інструментів впливу), відповідно до якої виділено дві їх групи. До першої належать випадки, коли жертва не є для влади небезпечним або неприємним опонентом сама по собі – просто законодавство та правозастосування влаштовані таким чином, що *низка статей КК фактично перешкоджає здійсненню основних прав (курсив наш – Ю. О.)* – права на свободу зібрань, свободу слова, свободу совісті, свободу асоціацій, тим самим набуваючи політичний характер. З цієї групи можна виділити дві категорії: переслідування з використанням антиекстремістського законодавства і переслідування учасників публічних заходів. До другої ж групи належать випадки переслідування конкретної небажаної владі людини. Їх не завжди легко ідентифікувати, оскільки для того, щоб ув'язнити або просто усунути опонента з політичного чи суспільного життя, може використовуватися практично будь-яка стаття КК. На відміну від першої групи, при аналізі переслідувань конкретних опонентів влади виникає необхідність у кожному випадку докладно розглядати політичний мотив¹. І хоча викладена диференціація є вельми умовною та стосується лише випадків використання для переслідування засобів кримінального провадження й кримінально-правових заходів, тим не менш, важливою є вказівка на неправовий характер норм КК або, принаймні, окремих випадків їх застосування. Це дало підстави ідентифікувати останнє з нелегітимними актами, які вносять до соціального порядку елемент деструкції та фактично виявляють ознаки суспільно небезпечного політичного переслідування.

¹ Политические репрессии в России в 2011–2014 годах : уголовные преследования / Г. В. Дурново, Н. А. Смирнова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ojsxa33sorzq.n53gi2lomzxs433sm4.cmle.ru/2014/cr-report/report.pdf>.

Продовження міркувань у цьому напрямі неодмінно приводить до питання про виміри правової дійсності. У цьому зв'язку слушною видається думка О. Е. Радутного, який зауважує, що упредметнена частина правової реальності втілюється у письмовій формі в нормативно-правових актах загальної чи локальної дії. Інша не є часткою позитивного права і конкретизується лише через окремі акти правозастосування чи зусиллями правової науки. Зокрема, це стосується деяких відомих застережень та інститутів, таких як: сумлінність, добрі стосунки, звичаєві правила, ділова практика, добросовісність та розумність, справедливість. У своїй основі правовий простір – знаково-символічне середовище, що пройшло значний історичний шлях розвитку, використовує слова та словосполучення, які відіграють роль певних символів та миттєво викликають у представника тієї самої культури асоціації із системними юридичними ідеями, поглядами та концепціями¹. І хоча вчений викладає зазначені судження в контексті обґрунтування «сакральності кримінально-правового простору», вважаємо їх доречними і в аспекті підкріплення уявлення про конструктивістську природу правової реальності, яка за своїм визначенням не може і не обмежується позитивними формами, в тому числі й у кримінально-правовому вимірі. Тож і оцінка соціальної прийнятності (допустимості) тих чи інших складових кримінально-правової політики, в тому числі й та, яка буде прийнята не лише громадянським суспільством, а й офіційними державними інститутами, також повинна ґрунтуватися на широкому спектрі правових джерел, які у комплексі дають не плоске, але повновимірне бачення права.

Окремо в цьому контексті варто наголосити на використанні потенцій такого джерела права справедливості як доктрина. Слушними з цього приводу вважаємо зауваження Ф. Штернберга, який ще на початку минулого сторіччя зазначав, що право розвивається поступово, етапами, які загалом відповідають формам виробництва: 1) звичаєве право; 2) законодавство; 3) наука права².

¹ Радутний О. Е. Сакральність кримінально-правового простору / О. Е. Радутний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 45–46.

² Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – СПб. : Лань, 2001. – С. 180–181.

При цьому перспективу розвитку права Ф. Штернберг не безпідставно вбачає саме у зростанні ролі науки права, оскільки держава не має змоги встигнути врегулювати всі відносини до дрібниць¹. В цьому руслі Г. М. Федущак-Паславська влучно посилається на Ф. В. Тарановського, який підкреслює, що така правова система могла би існувати у державах, де міцною є законність, почуття права з притаманною їм об'єктивною оцінкою відносин, де були б відсутніми «сторонні праву міркування»². Безперечно, в сучасних умовах соціодинаміки інертність позитивного права у його можливостях забезпечити регуляцію діяльності щодо протидії політичній злочинності має бути компенсована (доповнена) доктриною та морально-правовими принципами.

До цього аспекту порушеної проблематики ми ще повернемося при дослідженні концептуальних засад протидії політичній злочинності. Зараз же необхідно наголосити, що позначені начала оцінювання злочинного характеру політичної діяльності у формуванні та реалізації окремих складових кримінально-правової політики з боку представників влади, належать до пласту парадигмальних міркувань та неформальних соціальних практик (принаймні у форматі вітчизняної правової системи). Вони масштабніші за ті лінгвістичні конструкції, що об'єктивно зафіксовані (та в більшості своїй можуть бути зафіксовані) у нормативно-правових джерелах нашої держави і не тільки. Тим не менш у формулюванні законодавчих принципів права вони цілком можуть набути найбільш узагальнених своїх контурів, що відповідатимуть суспільно-політичному дискурсу конкретної епохи. Ці принципи мають бути конституційними аби володіти можливостями прямої дії та безпосереднього застосування, завдяки чому виконувати в тому числі й кримінально-превентивну функцію найбільш широкого спектру дії у сфері політичних відносин. Одним з найважливіших у кримінологічному значенні, принципів означеної категорії,

¹ Федущак-Паславська Г. М. До питання про конвергенцію сучасних правових систем світу : історико-правовий аспект / Г. М. Федущак-Паславська // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 51. – С. 85.

² Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – СПб. : Лань, 2001. – С. 184; Федущак-Паславська Г. М. До питання про конвергенцію сучасних правових систем світу: історико-правовий аспект / Г. М. Федущак-Паславська // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 51. – С. 85.

на нашу думку, є *due diligence* – принцип належної обачності. Він обґрунтовує обов'язок та у загальних рисах механізм відповідальності держави перед громадянами за їх безпеку, в тому числі й убезпеченість від кримінальних загроз в політичній сфері. Гадаємо, цей принцип має віднайти усесторонній свій розвиток як у вітчизняній доктрині міжнародного, конституційного права, так і в кримінології.

Разом з тим не можна спрощено, однобічно підходити до використання потенцій зближення вітчизняної правової системи та систем англосаксонської правової сім'ї, зокрема у політико-кримінологічному контексті. Необхідно критично віднестися до глобалізаційних ризиків у правовій та політичній сферах. Річ у тому, що поруч з імовірно високою ефективністю певної деформалізації, з посиленням етико-політичної, ліберальної складової правового регулювання системи гарантій антикримінального впливу інститутів (їх елементів) громадянського суспільства на апарат держави, існує не менш висока вірогідність зловживання відповідними положеннями (з числі правових принципів, звичаїв, судових прецедентів), використовуючи технології маніпулювання масовою свідомістю. В цьому вбачається суттєвий ризик посягання на елементи конституційного ладу. Тому вироблення наукових засад означених гарантій та механізмів обов'язково повинно враховувати стратегічні, тактичні, ситуативні загрози національній безпеці, передбачати відповідні важелі запобігання, припинення спроб їх проекції на соціальну практику.

Звісно, що універсальних рецептів забезпечення кримінологічної безпечності політичної системи як балансу між свободою, демократією, ефективною протидією злочинності та соціальним управлінням загалом бути в принципі не може. Якими б дієвими та, через це, привабливими не були зарубіжні зразки, їх імплементації мають передувати глибинні дослідження у площині зіставлення правового, суспільно-політичного, психологічного традиціоналізму та новаторства. Нехтування цим аспектом лише загострить існуючі протиріччя, поглибить економічну стагнацію, політичну конфронтацію, криміногенну ситуацію. Це, зокрема, підтверджується досвідом реалізації Вашингтонського консенсусу у низці пострадянських країн, в тому числі і в Україні*. Тому ви-

* Вашингтонський консенсус – зведені Міжнародним валютним фондом та Світовим банком до значення універсальних норм і пра-

кладені вище пропозиції варто розглядати передусім як запрошення до конструктивної дискусії з метою вироблення нової парадигми політико-кримінологічної безпеки країни.

Таким чином, визнаючи умовність розмежування політико-правового та політико-дискримінаційного видів переслідування, окремо наголосимо, що критерій такого розмежування є комплексним. В ньому поєднується: а) мета застосування відповідних заходів обтяжливого впливу на особу; б) його засоби (легальні чи нелегальні); в) характер обтяжливого впливу на особу, що визначається у співвідношенні до принципу юридичної та соціальної рівності; г) відповідність мети та засобів переслідування реальним суспільним потребам, наявність відповідної соціальної підтримки. Така єдність об'єктивних і суб'єктивних ознак діяльності щодо переслідування особи формує своєрідний індикативний комплекс, що може бути покладений в основу методики ідентифікації політико-дискримінаційного переслідування

вил положення програми санації чилійської економіки, опрацьована ще на початку 1980-х років групою фахівців Чиказького університету. Вони мали забезпечити прискорену інтеграцію країн, що стали на шлях поглиблення ринкових перетворень, у функціональні структури неоліберальної світової економіки. Спочатку рекомендовані механізми почали впроваджуватися у країнах Латинської Америки, а згодом – на теренах постсоціалістичних держав. Неefективність їх впровадження зумовлене необґрунтованістю системної уніфікації (застосування так званих «стандартних матриць»), безальтернативністю та неадаптивністю відповідних положень щодо внутрішньодержавних особливостей соціально-економічного, політичного, культурно-історичного контексту (Див.: Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 128). Як наслідок – зазначає Р. Дарендорф – результат таких спроб розчарував. В одному випадку, який стосується економіки, все у деяких країнах завершилося відхиленням від нормального розвитку – корупцією та формуванням мафіозних структур – без видимого виходу з такого становища. В іншому випадку, який стосується політичної структури, було дуже поширеним розчарування. Причини цьому зрозумілі: там, де моделі більш-менш функціонують, вони мають передумови, які не можуть бути терміново створені командами експертів, вони повинні розвиватися протягом тривалого часу (Див.: Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 75).

Ця думка знаходить також побічне своє підтвердження і у позиції фахівців Громадського комітету захисту від політичних переслідувань в Україні, які зазначають, що політичним є переслідуванням (переслідуванням з політичних мотивів) в тому випадку, якщо дії державних органів та їх посадових і службових осіб викликані: 1) нелегітимними міркуваннями суспільно-політичного характеру; або 2) діями переслідуваної особи із захисту прав, свобод і законних інтересів громадян¹. І хоча викладене розуміння політичних переслідувань (під яким в означеному контексті розуміється саме політико-дискримінаційне) й оперує складно формалізованою категорією «нелегітимні міркування», тим не менш в ньому наявні чіткі обриси сутності досліджуваного феномену. Визначальне значення для існування відводиться саме цільовій настанові переслідування (нелегітимним міркуванням), що найбільш виразно відображає його дискримінаційний зміст.

На телеологічності соціальної дії та діяльності, як на принципово важливій її ознаці, наполягали й класики структурного функціоналізму – Т. Парсонс та М. Вебер. Поняття «мета» – зауважував Т. Парсонс – завжди передбачає співвіднесеність з майбутнім станом, який або в даний момент не існує і не буде існувати, якщо актором щось не буде для цього зроблено, або, навпаки, бажаний стан існує, але він не залишається незмінним, якщо актор не здійснить для цього якихось дій². За М. Вебером соціальна дія, як і будь-яка дія, може бути детермінована: а) цілерационально – очікуваннями щодо поведінки об'єктів зовнішнього середовища та інших осіб, а за допомогою цих очікувань раціональної оцінкою та врахуванням умов і засобів для досягнення раціональних цілей; б) цінніснораціонально, тобто завдяки усвідомленому переконанню в самодостатній цінності певної лінії

¹ Політичні переслідування в сучасній Україні (2010–2011) / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.khpg.org/files/docs/1345829416.pdf>; Політичні переслідування в Україні. Документ № 2 / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні ; Харківська правозахисна група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1312443707>.

² Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/index.php.

поведінки, абсолютно незалежно від того, інтерпретується вона як етична, естетична чи раціональна; с) афективно-емоційно – як продукт нерациональних спонук; d) традиційно – завдяки сталій практиці¹. Проектуючи ці положення на площину дослідження практик щодо політико-дискримінаційного переслідування, можливо виділити чотири відповідні його типи:

1) *цілерациональне політико-дискримінаційне переслідування*, яке має в своїй основі раціональну мету щодо коригування політичної активності особи у заданому руслі. Як правило, таке переслідування відбувається в контексті недобросовісної конкуренції у політичній сфері напередодні виборчих кампаній, а тому часто залежить від електоральної кон'юнктури, результатів моніторингу впливовості опозиційних сил та ступеню загрози набуття ними коаліційних властивостей.

Намагання реалізувати цілерациональне політико-дискримінаційне переслідування в більшості своїй має виразний зв'язок з комплектом специфічних заходів впливу на особу, що становлять зміст переслідування. Як правило, вони мають публічно-дискредитаційний характер, супроводжуються так званим «чорним піаром», викриттям чи інсценуацією обставин, що паплюжать честь, гідність, ділову репутацію жертви (поширення неправдивої інформації, розголошення відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці тощо), створенням перешкод для участі у виборчому процесі через необґрунтовану відмову у реєстрації політичної сили (партії, блоку тощо) і т.п. Такі дії також мають характер переслідування через те, що виявляють систематичний тривалий негативний вплив на особу та її соціальні зв'язки. Втім, перелічені заходи є найменш суспільно небезпечними та мають розглядатися в більшій мірі в контексті політичного протистояння, як один з методів тиску в ситуації політичної конфронтації, недобросовісної політичної конкуренції і меншій – у кримінально-правовому та кримінологічному – там, де для цього виявляється достатньо підстав.

Набагато більш небезпечними виявляються заходи щодо фізичного та психічного насильства щодо особи (групи осіб) у зв'язку з її (їх) колишньою, триваючою чи потенційно можливою у майбутньому політичною активністю. При цьому такі заходи мо-

¹ Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; под ред. д.ф.н. Ю. Н. Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – С. 625–629.

жуть бути реалізовані як у суто загальнокримінальних формах (погрози вбивством, знищенням чи пошкодженням майна, насильством над близькими, заподіянням тілесних ушкоджень тощо), так і у квазілегальних – притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності (з подальшим неформальним тиском під час застосування запобіжних заходів та безпосереднього відбування покарання), незаконне поміщення в психіатричний заклад, застосування заходів адміністративного примусу, адміністративної, дисциплінарної відповідальності за відсутності реальних до того підстав тощо;

2) *цінніснораціональне політико-дискримінаційне переслідування* характеризується ідеологічним фундаментом протистояння політичних опонентів, очевидним браком толерантності до альтернативних суспільно-політичних концептів чи-то конкретних персоналій, якими репрезентована політична сила і на яких спрямовані переслідування. Саме на цьому ґрунті, а не завдяки раціонально окреслюваним загрозам політичного фіаско як результату демократичних процесів, відбувається переслідування опонентів. Останні, на думку суб'єктів переслідування, поширюють ідеологічно хибні практики (або особисто з тих чи інших причин не мають насамперед морального права представляти державну владу, впливати на неї), чим і створюють загрозу розвитку держави та суспільства. Зазвичай такого роду переслідування здійснюються з боку представників радикально налаштованих (крайніх правих або крайніх лівих) політичних акторів, що зовсім не обов'язково репрезентовані владною елітою.

Також зауважимо, що *цінніснораціональне політико-дискримінаційне переслідування* може бути продиктоване й спонуками іншого роду, аніж демонстрація, утвердження переваги над ідеологічними опонентами, а саме – помстою за колишню політичну діяльність. Жодна раціональна мета, яка здатна для суб'єкту переслідування змінити у майбутньому політично значущу обстановку в цьому випадку не переслідується;

3) *корпоративно-узвичасне політико-дискримінаційне переслідування*, яке проявляється у діяльності: а) осіб, «відданих» провладній команді з числа виконавців різного рівні, які прагнуть, таким чином, продемонструвати свою функціональну придат-

ність, політичну та корпоративну надійність* ; б) осіб, яких можливо охарактеризувати як «пристосуванців», тобто тих, які організують політико-дискримінаційні переслідування задля демонстрації власної лояльності та прагнення співпрацювати з представниками нової політичної еліти, якою (чи за згодою якої) укомплектовані вищі й центральні органи державної влади або місцевого самоврядування; в) неформальних лідерів певного політично значущого угруповання (партії, депутатської фракції тощо) і яка переслідує суто «виховну» мету, спрямована, так би мовити, на дисциплінування членів єдиної політичної команди. В останньому випадку політичне переслідування відіграє роль деякої публічної кари за порушення окремих неформальних політико-корпоративних (а іноді – й відверто кримінально-субкультурних) норм, вимог відданості групі, за зміну політичної орієнтації та приналежності а т.п.

Афективно-емоційна детермінація (за М. Вебером) політичних переслідувань нами свідомо не розглядається як допустиме джерело їх розгортання через діяльнісну природу переслідування, що не може бути обмежена простою афективною дією чи кількома діями. Переслідування – процес цілеспрямований

* Яскраву ілюстрацію специфіки обстановки та мотиваційної складової застосування такого роду політичних переслідувань можна почерпнути з виступу головного редактора радіостанції «Ехо Москви» О. О. Венедиктова на Третньому постінтелектуальному форумі імені Франца Кафки та Джоржа Оруелла (16–17 серпня 2015 року), який зазначає (мовою виступаючого): «У нас все чиновники во всех вопросах сейчас, как показывает мой опыт, всегда считают, что лучше сделать больше и получить «ай-ай-ай», чем сделать меньше и получить подозрение в дезертирстве и в слабости. Поэтому всегда, как в «очко», двадцать два. Всегда с перебором. В случае чего президент поправит. С перебором на выборах, с перебором на сжигании еды, с перебором в ещё чём-нибудь. Эти все заявления, экстремистские, я бы сказал, – это всё с перебором. Недобрать – значит струсить, а перебрать – ну не поняли, ваше Высокопревосходительство. Поправьте нас не понятливых... Поэтому эта общая бюрократическая структура сейчас работает таким образом...» (Див.: Венедиктов А. А. Решение по Крыму реально принял один человек / А. А. Венедиктов : Тезисы выступления на Третьем постинтеллектуальном форуме имени Франца Кафки и Джорджа Оруелла (16–17 августа 2015 г., Балтийская Коса, РФ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.newkaliningrad.ru/news/politics/6681740-aleksey-venediktov-reshenie-po-krymu-realno-prinyal-odin-chelovek.html>).

мований, планований, контрольований, а тому для твердження про афективно-емоційну природу окремих його проявів, вважаємо, немає достатніх підстав.

Підсумовуючи викладені міркування та аргументи на користь відповідних ознак **політичного переслідування**, маємо змогу запропонувати таке його визначення: *це діяльність, що полягає у застосуванні до особи (або групи осіб) законних та/або незаконних різнорідних, функціонально спільних заходів впливу, об'єднаних політичною чи політично зумовленою метою та які тягнуть за собою соціальні обтяження та/або спричиняють фізичну, моральну чи матеріальну шкоду*. Представлене поняття є родовим та охоплює як політико-правове, так і політико-дискримінаційне переслідування.

Під **політико-правовим переслідуванням** можливо розуміти діяльність уповноважених органів державної влади та їх службових осіб щодо застосування до особи (осіб) у передбачених законом порядку функціонально спільних заходів кримінально-правового, кримінального процесуального та/або адміністративно-правового, дисциплінарного чи конституційно-правового характеру з метою запобігання або припинення правопорушень, що посягають на політико-владні суспільні відносини. У визначенні застосовано термін «політико-владні відносини», який не корелює із усталеною кримінально-правовою класифікацією об'єктів кримінально-правової охорони. Разом з тим змістовний компонент саме вказаної групи суспільних відносин вказує на телеологічну природу політико-правового переслідування як легальної форми системного стримання кримінально активних осіб, нейтралізації їх антисуспільного, політично деструктивного, потенціалу.

На відміну від політико-правового **політико-дискримінаційне переслідування** є неправомірною діяльністю державних органів, їх службових осіб та/або недержавних суб'єктів, здійснюваною як комплекс функціонально спільних заходів, що застосовуються в порушення принципу рівності громадян та/або юридичних осіб за ознакою їх політичної діяльності, політичних переконань, з метою вплинути на їх чинну та/або потенційно можливу політичну активність, або помсти за її прояви у минулому. Таке переслідування слід вважати політичною злочинною діяльністю в цілому. Кримінально-правова ж оцінка відповідних діянь, що складають зміст такої діяльності може бути різною та, як правило, передбачає множинність злочинів, що вчиняються у співуча-

сті. При цьому співучасники низової ланки, виконавці політичних рішень на рівні безпосереднього контакту з об'єктом переслідування, цілком можуть і не мати достовірних знань щодо дійсної мети їх дій.

Зауважимо, що наведене бачення політичного переслідування загалом та політико-дискримінаційного, зокрема, відтворює біхевіористську, силову модель реалізації політичної влади. Втім, така модель не завжди здатна в повній мірі розкрити всі суттєві для кримінології сторони досліджуваного феномену. Поза увагою лишається кримінологічно значущі системні та функціональні аспекти інтерпретації влади. Тож доповнити наукову картину відтворення феномену політико-дискримінаційних переслідувань здатна, вважаємо, їх структурно-функціональна модель. Її параметри, в свою чергу, визначаються трактуванням природи політичної влади. Останніх в сучасній політологічній, філософській, соціологічній галузях знань значна кількість. Тому, не втягуючись до дискусії щодо феномену влади як такої й політичної, державної влади, зокрема, зауважимо, що на нашу думку, продуктивними в ключі нашого дослідження є положення посередницької теорії влади Т. Парсонса. Вчений інтерпретує політичну владу як засіб соціального посередництва, а, відтак, як інтегративну властивість соціальної системи загалом, що пов'язана із: а) підтриманням її цілісності; б) координацією загальних колективних цілей з інтересами окремих елементів; в) забезпеченням функціонального взаємозв'язку підсистем суспільства на основі консенсусу громадян та легітимізації лідерства¹.

Оперування таким розумінням політичної влади відкриває можливості до інтерпретації політико-дискримінаційних переслідувань як:

а) *функції політичної системи щодо збереження стабільності політичної кон'юнктури* на користь істеблішменту, що визначає генеральні конфігурації державної влади (персонально, стратегічно). Реалізація цієї функції через політичні переслідування здійснюється в інтересах політичних акторів, на яких замикається як змістовна, так і кадрова складова роботи апарату держави. Приведення у життя відповідної лінії політичних асоціальних практик

¹ Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 72–75.

є з одного боку свідченням наявної потреби у підтриманні легітимності влади як результату культивування лояльності (схвалення) у складових масової політичної свідомості, а з іншого – індикатором слабких електоральних позицій провладної політичної сили, неможливості вести добросовісну конкурентну боротьбу, що є об'єктивним чинником організації переслідувань. Суб'єктивним же слід визнати вади політичної свідомості, очевидний брак культури політичної діяльності, нехтування базовими принципами демократії та ліберального суспільного устрою;

б) *функції силової консолідації політичної сили.* Її виявлення спостерігається у країнах з нерозвинутою політичною системою, квазідемократичним режимом, за якого ознаки народовладдя та політичних свобод є лише номінальними; реально ж превалюють централізм, корпоративізм поділу сфер публічного управління. Саме в політично позначених корпоративних утвореннях («командах»), що нерідко виявляють ознаки організованих злочинних угруповань, використовуються означені політичні переслідування вказаного функціонального призначення. Воно властиве для корпоративно-узвичаєного політико-дискримінаційного переслідування та забезпечує досягнення превентивних цілей в аспекті збереження відданості та консолідованості політичної сили;

в) *функції забезпечення локального переважання опозиційної політичної сили.* Об'єктивно вона може бути реалізована через політико-дискримінаційні переслідування з боку представників політичної меншості виключно на місцевому рівні, на якому ситуативно, тактично забезпечується деякий паритет сил і можливостей. Таке переслідування, відтак, здійснюється, зазвичай, щодо журналістів, депутатів місцевих рад, громадських діячів, діяльність яких викриває негативні сторони діяльності відповідного політичного актору, створює перепопи у виборчому процесі тощо.

Не зважаючи на функціональну різноплановість політико-дискримінаційного переслідування, структурно воно належить до групи інструментів конструювання суспільно-політичної думки та/або засобів демонстрації сили як важелю контролю у сфері політико-корпоративного управління. Як в першому, так і другому випадку йдеться про опосередкований інформаційний вплив на визначену аудиторію.

Таким чином, *у широкому, структурно-функціональному, розумінні політико-дискримінаційне переслідування становить*

інструмент конструювання суспільно-політичної думки чи контролю у сфері політико-корпоративного управління, що застосовуються з метою збереження стабільності політичної кон'юнктури та/або консолідації політичної сили, та/або забезпечення локального її переважання у політичному протистоянні. Важливо також зауважити на тому, що зазначений різновид асоціальних політичних практик має кримінальну сутність, а тому загалом має бути віднесений до феноменології політичної злочинності. Хоча, звісно, окремі прояви політико-дискримінаційного переслідування можуть реалізовуватись й у площині адміністративних, цивільно-правових, конституційно-правових деліктів. Тим не менш, природа цього різновиду предметної діяльності лишається не змінною та повинна розглядатися в межах політичних кримінальних практик.

Варто зауважити, що політико-дискримінаційні переслідування в тій чи іншій мірі властиві і країнам, що розвиваються, і країнам з так званою розвиненою демократією*. Втім, ступінь поширеності політико-дискримінаційних переслідувань суттєво впливає на суспільно-політичну ситуацію всередині країни, а також, в низці випадків, а на зовнішньополітичний її курс, здатен зумовлювати консервацію інших видів політичних кримінальних

* Про останнє, зокрема, свідчать окремі випадки тиску з боку певних органів державної влади (переважно – органів податкового контролю) США в деяких штатах на представників некомерційних організацій опозиційного толку. Так, наприклад, виконуючий обов'язки директора податкової служби США (IRS) С. Міллер був відправлений у відставку через звинувачення в проведенні несправедливих перевірок стосовно опозиційних консервативних груп. IRS опинилася в центрі політичного скандалу через проведення додаткових податкових перевірок відносно ультраконсервативного «Руху чаювання», а також організацій, що входять до нього та які підтримують республіканців. У списку цих організацій такі, як «Американські патріоти проти державного свавілля», «Повстала правда», «Коаліція консервативної більшості», «Друзі конституції» та інші. Опозиція ідентифікувала цей тиск як політично умотивований (Див.: Обама уволити головного налоговика США за давление на оппозицию // Forbes in Ukraine. – 2013. – 16 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/news/1352323-obama-uvolil-glavnogo-nalogovika-ssha-za-davlenie-na-oppoziciyu>; Обама : Steven Miller Out as Acting Commissioner of IRS // CNBC with Reuters. – 2013. – May 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cnn.com/id/100741122>).

практик, дистанціювати апарат держави від інститутів громадянського суспільства, елімінуючи потенційно ефективні види недержавного контролю. Саме тому у випадках системного використання політичних переслідувань як інструменту утримання державної влади є сенс вести мову про інші кримінологічно значущі політико-кримінальні феномени – політичні репресії та терор.

2.5 Політичні репресії та терор як політико-кримінальні феномени

Термін «політичні репресії» неодноразово застосовується у вітчизняному законодавстві, однак, ним не визначається. Так, зокрема, про необхідність вшанування пам'яті жертв політичних репресій йдеться в Указі Президента України № 431/2007 від 21.05.2007 року «Про заходи у зв'язку із 70-ми рокованими Великого Терору – масових політичних репресій 1937–1938 років»¹. І хоча дефініції політичним репресіям в цьому нормативно-правовому акті не надається, контекстуально, виходячи з розширювального тлумачення преамбули, можна зробити висновок, що під ними розуміється особливий механізм забезпечення внутрішньої державної безпеки, що функціонує на двох рівнях: інформаційному (ідеологічному) та фізичному. Перший – пов'язується з конструюванням соціальної дійсності засобами широкофронтальної безапеляційної критики політичної інакшості та психологічного тиску через залякування квазіправовими засобами розправи. Другий – безпосередньо із згаданими розправами, здійснюваними переважно через ув'язнення та фізичне знищення людей.

Власне, такі практики цілком відповідають значенню терміну «репресія», який уходить своїм корінням до психологічної науки. Там він використовується як синонім придушення (з лат. *repressio* – придушення) та визначається через процес виключення зі сфери свідомості думок, почуттів, бажань та потягів, які завдають болю, сорому або відчуття провини. Дією цього механізму можна пояснити багато випадків забування людиною виконання

¹ Про заходи у зв'язку із 70-ми рокованими Великого Терору – масових політичних репресій 1937–1938 років : Указ Президента України № 431/2007 від 21.05.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/431/2007>.

якихось обов'язків, які, як виявляється при докладнішому розгляді, для неї неприємні. Часто придушуються спогади про неприємні події¹. Екстраполюючи таке бачення сутності аналізованого поняття на предметну площину кримінологічного дослідження, маємо підстави для висновку, що основною сутністю політичних репресій є придушення опору певної частини населення чинному політичному режимові перш за все у психологічному, ідеологічному вимірі. Метою політичних репресій, таким чином, є *підтримання* насильницькими за своєю природою способами встановленого політичного режиму через культивування лояльності до ідеологічних засад державного управління, їх підтримки, а також ворожого відношення до альтернативних позицій. Прояви останніх у політичній активності чи намірах з боку опозиційно налаштованих суб'єктів тягне застосування до них заходів легалізованого або цілком нелегального насильства з боку органів державної влади, їх службових осіб.

Необхідно відмітити, що однією з іманентних ознак політичних репресій є їх масовість. Останнє зводить досліджуваний соціально-правовий феномен до розряду політичних кримінальних практик, що використовуються виключно утримувачами державної влади задля збереження власних домінуючих політичних позицій. В протилежному випадку масовості в принципі досягнути неможливо. Відтак, репресії – це елемент легалізованого та/або неформально санкціонованим істеблішментом насильства, що є окремою складовою державної політики, інтегрованою в аморальних, антидемократичних складових кримінально-правової, безпекової та інформаційної політики держави. Функціональне призначення цього сегменту державної політики – *підтримання* монополії правлячої еліти на доступ до апарату держави, її внутрішньополітичний та зовнішньополітичний курс. І це найбільш очевидний та телеологічно наближений аспект вказаних практик. Найбільш виразно він проявився саме у сталінських репресіях.

У другій книзі своєї історичної хроніки «Таємний радник вождя» В. Д. Успенський зазначає, що на початку 1934 року зібрався XVII з'їзд партії, який увійшов до офіційної історії як «з'їзд переможців», а в неофіційну – як «з'їзд смертників». Одразу після з'їзду

¹ Бреннер Ч. Роль психического конфликта в душевной жизни / Ч. Бреннер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psychanalyst.ru/brenner/super-ego.htm>.

Йосифу Віссаріоновичу лягли на стіл списки делегатів, де відмічені були всі, хто не надав йому активної підтримки. З них слід було почати, віддавши їм належне, аби повністю забезпечити себе від зустрічей з цими людьми в повсякденній роботі та на подальших партійних форумах. В цифрах це виглядає так: всього на «з'їзд переможців» прибуло 1966 делегатів, з них 1108 осіб були згодом (протягом трьох років) арештовані або знищені¹. Звісно ж, на цьому репресії себе не вичерпали.

За вказівкою Сталіна – зазначає О. М. Бандурка – репресіям піддавались не тільки колишні ідейні супротивники, але і всі можливі конкуренти, серед яких були партійні та державні діячі, відомі воєначальники. В середині та у другій половині 30-х років під їх удар потрапили численні представники партійного та радянського апарату, командний склад армії та широкий прошарок господарників. Не оминули репресії й головний орган, що їх втілював – НКВС, жертвами якого стали більш ніж 20 тис. його співробітників, а численні працівники НКВС зводили рахунки з життям через самогубство, оскільки за відмову виконувати злочинні розпорядження та накази їх очікував розстріл, що потягнуло б за собою додатково репресії по відношенню до членів їх сімей².

Серед колишніх наркомів внутрішніх справ УСРР (УРСР) під репресії підпали: Ю. М. Коцюбинський (у березні 1937 року засуджений колегією Верховного Суду СРСР до розстрілу за організацію та керівництво так званою контрреволюційною троцькістською організацією в Україні, реабілітований у 1955 році); В. К. Аверін (у 1937 році засуджений до 8 років виправно-трудоих таборів); Х. Г. Раковський (у 1937 році заарештований за так званою справою «антирадянського правотроцькістського блоку», розстріляний у 1941 році, реабілітований у 1988 році); В. М. Манцев (у 1937 році заарештований за звинуваченнями у контрреволюційній діяльності, у 1938 році засуджений до вищої міри покарання, згодом реабілітований); І. Г. Ніколаєнко (у 1935 році заарештований у так званій справі «Московської контрреволюційної організації» – групи «Робітничої опозиції», розстріляний у 1937 році, реабілітований у 1965 році); В. А. Балицький (розстрі-

¹ Успенский В. Д. Тайный советник вождя : в 2-х кн. – Кн. 2 / В. Д. Успенский // Роман-Газета. – 1991. – № 8 (1158). – С. 1, 3.

² Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 135.

ляний у 1937 році); В. Т. Іванов (розстріляний у 1937 році, реабілітований); І. М. Лепевський (розстріляний у 1938 році); О. І. Успенський (розстріляний у 1940 році)¹. Загалом лише протягом 1928 року було заарештовано, страчено 994 співробітники УНКВС УРСР, з них – 261 особа з числа апарату УНКВС. Це свідчить про основну зорієнтованість репресій на зміцнення державно-владних позицій утримувачів влади. Так – вказує О. М. Бандурка – утверджувався режим особистої влади Сталіна, і насаджувався страх, що відбивав бажання в якому-небудь вигляді на неї посягнути².

Аналогічне функціональне бачення репресій, як інструменту збереження, підтримання існуючих владних конфігурацій, відображено і у працях із соціальної філософії, історії. Так, Г. Р. Гарипова визначає репресію як форму насильства, застосовувану суспільством (культурою, цивілізацією) для збереження безпеки існуючих суспільних підвалин, що зазнають загрози руйнування і розпаду в ході його суперечливого розвитку. У найбільш гіпертрофованих формах репресії об'єктивуються в тоталітарних суспільствах. В силу своєї соціальної природи даний феномен може виступати як носій і творчих, і руйнівних начал, бути певним благом і злом для суспільства і для конкретної особистості одночасно. З одного боку, у певних випадках, репресія спричиняє позитивний вплив на суспільство, забезпечуючи його стійкість, стабільність, виживання в критичні періоди його розвитку і безперервність його становлення. З іншого боку, репресія, особливо в тоталітарних суспільствах, сполучена з величезними матеріальними і духовними втратами, людськими жертвами і т.д.³ Власне кажучи, позитивні ефекти репресій можуть розглядатися, на нашу думку, виключно у структурно-функціональному контексті та у відносно короткій перспективі, протягом якої вони здатні забез-

¹ Шармар О. М. Правові засади здійснення політичних репресій працівниками органів внутрішніх справ і державної безпеки УРСР у другій половині 30-х рр. XX ст. / О. М. Шармар // Наше право. – 2014. – № 3. – С. 37.

² Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 135.

³ Гарипова Г. Р. Репрессия как социальное явление (философский анализ) : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Гарипова Галия Ризванова ; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2003. – С. 125.

печити деякий стабільний стан соціальної системи. Морально-правовий же аспект застосування цього інструменту насильства, який не може бути ігнорований жодною з *гуманітарних* наук, нівелює будь-який позитивний відтінок політичних репресій, доводить їх кримінально-свавільний, насильницький, антигуманний характер. У зв'язку з цим політичні репресії за жодних обставин не можуть розглядатися як допустимий засіб соціального управління.

Цікаву точку зору висловлює Д. В. Веденєєв, досліджуючи політичні репресії 1920-1980-х в контексті проблем формування національної пам'яті, який визначає їх у двох значеннях – інструментальному (операціональному) та функціональному. У першому – політичні репресії постають як політичне мотивоване застосування радянською державою на підставі антигуманних законів або у позазаконному порядку різноманітних форм розправи (страта, позбавлення волі, примусові депортації, обмеження свободи пересування та занять, звуження можливості реалізації законних прав громадян тощо), інших примусових заходів по відношенню до громадян СРСР. У другому – як чинник руйнування національної пам'яті та історичної свідомості громадян¹. Щодо останнього Д. В. Веденєєв акцентує на тому, що в силу свого масового характеру й трагізму репресії справили помітний вплив на історичну свідомість, світобачення українського та інших народів колишнього СРСР. Травматичний вплив на історичну свідомість громадян посилюється незавершеністю процесу реабілітації жертв свавілля у кримінально-процесуальному та морально-етичному вимірах, замовчанням масштабів й болісності трагедії².

Саме завдяки такому опосередкованому впливові через ізоляцію найбільш політично активної частини населення від решти суспільства, а також через відповідне залякування й відбувалося цементування соціального фундаменту державної влади минулої епохи. У цій тривалій практиці політичних репресій викристалізувався основний функціональний їх зміст, що тяжіє до фактору стабілізації та подальшої консервації сприятливих системних засад реалізації наміченого істеблішментом політичного курсу.

¹ Веденєєв Д. В. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті / Д. В. Веденєєв // Українська правда. – 2015. – 17 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/>.

² Там само.

Підсумовуючи, можемо запропонувати *під політичними репресіями* розуміти інструмент збереження, підтримання сприятливої (бажаної) для керівництва держави внутрішньополітичної кон'юнктури, збереження її монополії на політичну владу шляхом масового застосування законних та/або незаконних політико-дискримінаційних заходів управлінського, організаційно-правового, ідеологічного, економічного, фізичного характеру. Оскільки сутністю репресій неодмінно залишається дискримінація за політичною ознакою, остільки ж, не дивлячись на наявність чи відсутність законодавчої бази, такі практики слід визнати неправовими та у кримінологічному значенні – політично злочинними.

Також зауважимо, що політичні репресії є масовим суспільним явищем, адже націлені на витіснення із соціальних практик та, за можливістю, із суспільної свідомості небажаних для представників правлячої в державі еліти світоглядних позицій та заснованих на їх підґрунті типів поведінки. Застосування політичних репресій, як правило, здійснюється в тих суспільствах, в яких об'єктивно чисельно переважає лояльне до влади населення, яке у більшості своїй з тих чи інших причин підтримує репресивні акції. Втім частка тих, хто підтримує політичну опозицію або ж при інституційній не сформованості останньої – не є лояльним до влади (курсу, методів правління) виявляється вельми значною. Однак, коли частка останніх набуває критичного значення, що свідчить про її чисельне переважання (або, принаймні, наближення до цього рубежу), соціальна база для політичних репресій виявляється ненадійною, а самі репресії в більшій мірі становлять перспективну загрозу правлячій еліті. В такій ситуації, як свідчить історія, застосовується *політичний терор*.

Змістовно політичні репресії та терор виявляють спорідненість і відображають політику дискримінації, втілювану, однак в різних масштабах та на різних політико-правових підставах. Перш за все, як було зазначено вище, політичний терор застосовується в умовах, коли у утримувачів державної влади об'єктивно відсутня підтримка більшості в суспільстві. Як свідчить історія, таке стається або в самому початку утвердження політичної влади, або в найбільш гострі, кризові періоди. Через це, метою терору виступає здебільшого не для підтримання функціональності влади, зміцнення її позицій, що властиве для репресій, а для становлення влади, її остаточного утвердження через нейтралізацію найбільш інтенсивних (дійсних чи удаваних) загроз з боку власного ж наро-

ду. Після періоду терору, за логікою розгортання механізму державного управління, він трансформується у перманентні політичні переслідування.

Саме тому, на нашу думку, припускається неточності К. В. Солоїд, який зазначає, що «після 1917 року в Росії почалося переслідування всіх, хто був неугодний новій владі, почалася історія репресій, *історія боротьби держави з власним народом (курсив наш – Ю. О.)*»¹. Боротьба держави з народом в принципі засобами репресій здійснюватись не може. Репресії є своєрідним інструментом «підтримуючої терапії». Засобом же боротьби, а, отже, й насадження, утвердження влади є саме терор, який і спостерігався у ленінські часи правління і в меншій мірі – в епоху сталінізму*.

Красномовно про чинники, що спонукали до застосування практики ленінського терору та які відображають його телеологічну суть, свідчать висновки, яких дійшов П. С. Зиноватний у своє-

¹ Солоед К. В. Психологические последствия репрессий 1917–1953 годов в судьбах отдельных людей и общества / К. В. Солоед // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2010. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2604>.

* І хоча формально зміна одного «вождя» іншим не потягнула за собою докорінної зміни параметрів державного ладу, все ж у неформальному політичному середовищі відбувалися суттєві зміни. Угрупування Л. Д. Бронштейна (Троцького) вимушене було згорнути свою діяльність та поступово в більшості своїй емігрувати. Втім, залишилася ще чимала кількість осередків «троцькізму», які чинили певний вплив на маси, створюючи умовно значущі загрози сталінському крилу ЦК КПРС та політбюро, про що свідчить низка історичних досліджень під авторством О. Я. Вяткіна (Див.: Вяткин А. Я. Разгром коммунистической партии троцкизма и других антиленинских групп (ноябрь 1920-1925 гг.) / А. Я. Вяткин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1966. – 174 с.), М. П. Мікешина (Див.: Микешин Н. П. Троцкизм на вооружении империалистической пропаганды / Н. П. Микешин // Вопросы истории КПСС. – 1965. – № 12. – С. 27–34), С. П. Трапезникова (Див.: Трапезников С. П. На крутых поворотах истории (из уроков борьбы с ревизионизмом внутри марксистско-ленинского движения) / С. П. Трапезников. – 2-е доп. изд. – М. : Мысль, 1972. – 365 с.) та ін. Саме ці обставини, які становили певну небезпеку подальшому владарюванню політичної сили, очолюваної Й. В. Джугашвілі й спонукали звернення до практики масового терору, що органічно сполучався, чергувався з політичними репресіями.

му політологічному дослідженні. Вчений, зокрема, зазначає, що ключовою обставиною, яка наклала відбиток на характер *встановлення і самоствердження (курсів наш – Ю. О.)* радянської влади і більшовицької партії, є те, що чисельність пролетаріату – соціальної основи більшовицької партії – на момент так званої «пролетарської революції» наприкінці 1917 року за найоптимістичнішими оцінками не перевищувала 20 %, тобто однієї п'ятої всього населення. Оскільки чотири п'ятих не поділяли ні політичних цілей, ні ідеології більшовиків, то пролетаріат і головним чином його «авангард» фактично опинився у ворожому оточенні, що вимагало силовий, озброєної і жорстокої боротьби за відстоювання захоплених позицій і легітимації влади¹.

Доцільним, вважаємо, в цьому контексті послатися також й на окремі документальні джерела:

а) з листа В. І. Леніна народному комісару юстиції Д. І. Курському від 15.05.1922 року (мовою оригіналу): «...По-моему, надо расширить применение расстрела... ко всем видам деятельности меньшевиков, с.-р. и т.п.; найти формулировку, ставящую эти деяния в связь с международной буржуазией и её борьбой с нами...»²;

б) з листа В. І. Леніна народному комісару юстиції Д. І. Курському від 17.05.1922 року: «...Посылаю Вам набросок дополнительного параграфа Уголовного кодекса. Набросок черновой, который, конечно, нуждается во всяческой отделеке и переделке. Основная мысль, надеюсь, ясна, несмотря на все недостатки черныка: открыто выставить принципиальное и политически правдивое (а не только юридически-узкое) положение, *мотивирующее суть и оправдание террора*, его необходимость, его пределы. Суд должен не устранять террор; обещать это было бы самообманом

¹ Зиноватный П. С. Теоретический анализ символических репрессий в современной политике : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / П. С. Зиноватный. – М., 2009. – С. 22.

² Алфавитный указатель произведений, вошедших в полное собрание сочинений В. И. Ленина. Предметный указатель к новым произведениям В. И. Ленина, включенным в полное собрание сочинений / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1966. – С. 449; Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. – Т. 45 / В. И. Ленин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://leninism.su/works/84-tom-45/478-dopolneniy-k-ugolovnomu-kodeksu-45.html>; Бунич И. Л. Золото партии. Историческая хроника / И. Л. Бунич. – СПб. : Шанс, 1992. – С. 101.

или обманом, а обосновать и узаконить его принципиально, ясно, без фальши и без прикрас. *Формулировать надо как можно шире (курсив наш – Ю. О.),* ибо только революционное правосознание и революционная совесть поставят условия применения на деле, более или менее широко...»¹;

в) з листа В. І. Леніна секретарю ЦК РКП(б) В. М. Молотову для членів Політбюро від 22.03.1922 року (мовою оригіналу): «Нам во что бы то ни стало необходимо провести изъятие церковных ценностей самым решительным образом... Поэтому я прихожу к безусловному выводу, что мы должны именно теперь дать самое решительное и беспощадное сражение черносотенному духовенству и подавить его сопротивление с такой жестокостью, чтобы они не забыли этого в течение нескольких десятилетий. Чем большее число представителей реакционной буржуазии и реакционного духовенства удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше»².

Отже, саме мета в більшій мірі і засоби – в меншій, відрізняє політичний терор від політичних репресій. Політичний терор, маючи в своїй основі фізичне знищення частини населення, завжди супроводжується і політичними репресіями, які неодмінно доповнюють його фізично-насильницьку природу. Проте далеко не всі практики застосування політичних репресій можуть бути охоплені політичним терором. Слушними в цьому аспекті видаються міркування М. І. Горлача, який вказує, що поняття терор уособлює акції масового фізичного, психологічного, ідеологічного насильства, здійснюваного суспільно-політичними структурами, що володіють необмеженою владою в полі діяльності соціального

¹ Алфавитный указатель произведений, вошедших в полное собрание сочинений В. И. Ленина. Предметный указатель к новым произведениям В. И. Ленина, включенным в полное собрание сочинений / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1966. – С. 449; Ленин В. И. Полное собрание сочинений : в 55 т. – Т. 45 / В. И. Ленин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://leninism.su/works/84-tom-45/478-dopolneniy-k-ugolovnomu-kodeksu-45.html>.

² Письмо В. М. Молотову для членов Политбюро ЦКРКП(б) // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4. – С. 191–193 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://leninism.su/works/99-v-i-lenin-neizvestnyedokumenty-1891-1922/3671-pismo-molotovu-dlya-chlenov-politbyuro-czk-rkpb.html>.

контингенту. Внутрішній державний терор в залежності від специфіки його прояву можна поділити на судовий і позасудовий. Судовий терор проявляється переважно в кримінальному переслідуванні політичних противників і масштабах застосування смертної кари. Позасудовий державний терор воєнного періоду особливо властивий внутрішній політиці фашистських диктатур. Так, в перші дні приходу нацистів до влади Німеччину охопила хвиля терору, що мала подвійну форму: жорстоких і кривавих розправ в період заворушень, вуличних сутичок, і потай завдаючих ударів в вигляді багатьох незаконних таємних арештів. Ліквідації противників без суду і слідства і з застосуванням тортур тощо¹.

Звичайно, терор пов'язується з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави (в періоди утвердження нової політичної еліти при владі – *Ю. О.*), проте це не означає, що крім державної влади ніякі інші сили не спроможні вдаватись повсюдно до терору, наводячи страх і жах не тільки на політичних противників, а практично всіх і кожного. Отже, терор може бути державний і недержавний². На це ж вказують і ті аспекти проблеми відтворення тероризму, зокрема, міжнародного, які виявляються, передусім, у боротьбі за державну (чи-то квазідержавну) владу. Особливо гостро, наразі, він проявляється у діяльності терористичної організації «Ісламська держава», представники якої, захоплюючи території, вдаються до неприхованих форм руйнації, знищення будь-яких осередків потенційного опору та інакомислення: культурних, інфраструктурних, людських.

Ретроспективний же аналіз застосування практик масового політичного терору радянською владою протягом 1917–1937 рр. (з різною інтенсивністю, нетривалими перервами, що чергувалися з етапами виключно репресій), терору 1941–1944 рр. з боку німецької нацистської окупаційної влади на території нашої держави, а також низки інших країн, зокрема тих, що входили до складу СРСР, дає підстави для висновку, що терор можливо розглядати як окремий напрям внутрішньої державної політики. Тож феномен політичного терору розкривається у його легалізованих, однак, не легітимних цілях, антигуманних засобах, політико-технологічних засадах реалізації, зведених саме до рангу держав-

¹ Горлач М. І. Політологія: наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – С. 216.

² Там само. – С. 217.

ної (квазідержавної) політики, що реалізується у короткостроковій чи середньостроковій перспективі. Ця політика, як свідчить історія, застосовується: а) у державах (квазідержавках) з тоталітарним чи авторитарним політичним режимом, що ґрунтується на глибоко ідеологізованій (світсько-ідеологічній чи релігійній) основі; б) у періоди становлення державної влади, переходу її важелів від одного угруповання до іншого та/або гостро кризові внутрішньополітичні періоди, що межують із загрозою припинення владарювання одним з них.

Отже, політичний терор є державно-управлінським, складно технологічним феноменом, а не простим ситуативним заходом реагування на політичні загрози; він характеризується глибинними зв'язками зі стратегією владарювання в цілому, відповідає базовим засадам її формування. Відтак, форми розгортання, юридичне супроводження терору, його моніторинг, поетапний контроль, аналіз та корегування здійснюються на виключно централізованій основі. Додаткову аргументацію цих позицій знаходимо в історичних дослідженнях.

Так С. І. Білокінь вказує, що більшовики створили науково обґрунтовану схему превентивного терору вже на самих початках свого панування. Ця схема призначалась для ліквідації класових ворогів і залякування решти населення. Про те, що масовий терор мав глибоко наукову основу, свідчать численні дані й спостереження. Так, у 1927–1930 роках соціологічні й невропатологічні дослідження провадив серед в'язнів кримінологічний кабінет, організований на Соловках. Зіставлення масового терору часів сталінського повновластя з періодом владарювання ленінського виявляє їхню цільність¹. Максимально узагальнюючи все досі оприлюднене про внутрішню політику більшовиків, можна сказати, що вся вона зводиться до двох головних напрямків: 1) формування людини нового типу – будівника комунізму; 2) усунення тієї частини населення, яка для цього з тих чи інших причин не підходила². Саме науковий підхід, у значенні застосування наукових знань зі сфери державного управління, соціальної психології, соціології, філософії, вирізняє політичний терор з-поміж інших соціа-

¹ Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06 / С. І. Білокінь. – К., 2000. – С. 8.

² Вказана праця. – С. 11.

льно-правових феноменів злочинно-політичної властивості. Ця обставина накладає на нього особливий відбиток публічності та, водночас, аморальності, антигуманності

Оскільки терор – державна політика, остільки ж йому притаманні ознаки управлінського засобу та, водночас, об'єкту управління. Він, як зазначалося, є системний, плановий*, контрольований та в цілому керований, передбачає розгалужену інфраструктуру, системи забезпечення життєдіяльності, в тому числі й інформаційно-аналітичні підсистеми, обліки.

«Звірства чрезвычайок – вказує С. І. Білокінь – могли бути стихійні, їх можна було б трактувати як відрухову реакцію якогось укому чи губкому на прикрі для червоних донесення з близького фронту, звістки про наступ армії УНР, добровольців абощо. Але наша оцінка катувань, що широко провадились у чека, буде інша, коли виявиться, що большевики практикували погром людності планомірний, якщо винищення інтелігенції чи робітництва було систематичне й холоднокровне. На жаль, спогади людей, що перебували в чрезвычайках різних міст, вказують на існування спільних інструкцій, яким прийти було більше нізвідки, як тільки з центру. Ясна річ, - витворивши такого монстра, як чрезвычайку, самі большевики повинні були боятися свого дітища й прагнути до контролю над ним. Найбільше небезпеки крили в собі, природно, розстріли, які треба було не спускати з-під ока. Можемо зробити висновок, що для проведення розстрілів існували прямі інструкції, окремі пункти яких можна реконструювати¹.

Однак ще раз наголосимо, що фізичним знищенням певної частини населення терор не обмежується. Окрім фізичного знищення, другою його метою слід визнати залякування решти насе-

* Серед іншого плановість терору у його радянському зразку визначалася через санкціонування лімітів на розстріли та ув'язнення. Правовою основою останніх протягом 1937–1938 рр. слугував Оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 від 30.07.1937 року «Про операцію щодо репресування колишніх куркулів, кримінальних злочинців та інших антирадянських елементів». На його виконання перед місцевими партійними осередками були поставлені плани щодо знищення та репресування населення, які вони, втім, часто перевищували (див. Додаток А).

¹ Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06 / С. І. Білокінь. – К., 2000. – С. 9.

лення, яке він безпосередньо не зачепив, через що він набуває яскраво виражених управлінських рис. Саме залякування, сіяння страху зазвичай вказується дослідниками як визначальна риза тероризму, а відтак й терору як явища вищого за рівнем свого відтворення, поширення, забезпеченого правовими формами. Зокрема, ще у 1937 році в Конвенції Ліги Націй із запобігання та покарання актів тероризму під терактами пропонувалося розуміти «злочинні дії, що здійснюються проти іншої держави або населення будь-якої держави з тим, щоб викликати страх (курсив наш – Ю. О.) серед окремих осіб, груп осіб або більшості населення»¹. Аналогічна думка проводилась в подальших численних дослідженнях феномену тероризму. Так, В. Є. Петрищев визначає тероризм як систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно зумовлене використання насильства або погроз його застосування, за допомогою чого, через залякування фізичних осіб, здійснюється управління їх поведінкою у вигідних для терористів напрямку². Ідентичні погляди на сутність тероризму містяться й у працях В. Ф. Антипенка, І. І. Артаманова, Л. В. Багрій-Шахматова, Ф. Ф. Васильківа, В. К. Грищука, Є. С. Гундарь, В. П. Ємельянова, Є. П. Кожушка, І. Р. Серкевич, О. М. Хлестова та інших вчених.

Втім, залякуванням цілі терористичних практик не обмежується. Оскільки терор, як злочинно-політична технологія утвердження влади, має завдання створення більш-менш надійної соціальної бази подальшого розгортання управлінського впливу, остільки його необхідним елементом стає цілеспрямована діяльність щодо конструювання трансперсональних диспозицій, заснованих не лише на страху, а й на відповідній за змістом інформаційній оболонці соціодинаміки. Остання не має дисонувати із офіційною державною ідеологією, а тому перед терором, а в подальшому – й репресіями, поставало завдання синхронізувати суспільні настрої, уніфікувати напрям та якісні параметри політичної думки через унеможливлення (дискредитування, залякування, соціально-структурної ізоляції) ідеологічного плюралізму. З цією метою, як свідчить історія, була створена розгалужена ме-

¹ Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / кол. авторів; за заг. ред. В. К. Грищука. – Львів : ЛДУВС, 2011. – С. 26–27.

² Петрищев В. Е. Заметки о терроризме / В. Е. Петрищев. – М. : Сдиториал УРСС, 2001. – С. 11.

режа тотального контролю над населенням з боку державних органів.

За даними дослідження С. І. Білокія «...у витоків організації стеження за населенням стояв і В. І. Ленін, який підняв цю справу на високий теоретичний щабель. Відомі настанови, які він дав 04.09.1922 року Ф. Е. Дзержинському. Як учив вождь, інтелігенцію треба розбити за групами: 1) белетристи, 2) публіцисти й політики, 3) економісти з підгрупами (фінансисти, торгівля, кооперація тощо), 4) техніки, 5) професори й викладачі і т.ін. «Відомості повинні збиратись у всіх наших відділах і зтікати у відділ з інтелігенції. На кожного інтелігента повинна існувати справа...». Ленін ставив завдання вносити розклад у середовище інтелігенції й висувати тих, хто був готовий підтримувати большевиків»¹. Ці обставини наочно свідчать про те, наскільки різноплановими та багаторівневими є практики терору.

У цьому контексті вважаємо за доцільне послатися на В. Д. Успенського, який у зазначеній вище праці вказує таке (мовою оригіналу): «Сталин говорил про два зуба, которые будут постоянно болеть и мешать, если их не вырвать самым решительным образом... Он усматривал две обширные группы нашего общества, которые требовалось «выключить из игры». Первая группа – это руководящие работники, главным образом те, кто давно в партии, давно занимаются партийной или государственной деятельностью, кто работал с Лениным, привык к ленинскому стилю, кто знал истинные возможности Сталина. Эти люди понимали его просчёты, были способны на резкую критику – они были опасны.

Другая нежелательная Сталину группа была более обширной, расплывчатой, разнообразной. Это – и служащие, и врачи, и инженеры, и военные деятели, и учёные, и педагоги – представители интеллигенции, сохранившие вольнолюбивые традиции, зародившиеся ещё у декабристов, в среде разночинцев. Эти люди не могли принимать идеи на веру, слепо выполнять указания и директивы, они привыкли думать, сравнивать, высказывать свои соображения. Такую свободомыслящую прослойку нельзя было оглушить громом речей, ослепить яркими лозунгами, увлечь лю-

¹ Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06 / С. І. Білокінь. – К., 2000. – С. 8–9.

бочними картинками прекрасного майбутнього. Підчинить, подкупить таких трудно, практично неможливо. Краще – убраться. І не частинами, а по можливості одразу в більшій кількості. Замінить їх надійними людьми, самими простими, черепні коробки яких наповнені не знаннями взагалі, а тільки тим, що необхідно виконавцям...»¹. За такою логікою й відбувалися в подальшому події, що увійшли до історії як «розстріляне відродження», яке залишило по собі глибокі й «довгограючі» сліди, катастрофічні наслідки у культурно-психологічній сфері.

Підсумовуючи, можемо запропонувати під **політичним терором** розуміти *цілеспрямовану, системну, планомірну діяльність державних (або квазідержавних) органів щодо здійснення узаконеного масового насильства над громадянами з метою фізичного знищення частини населення, елімінації ідеологічного плюралізму із суспільного життя та забезпечення, таким чином, бажаних для правлячої еліти параметрів внутрішньополітичної безпеки в умовах утвердження її влади*. Характеризуючись безпосередніми насильницькими формами реалізації, терор має стратегічну віддалену мету, яка простягається не лише на сферу політичних відносин, а, що найголовніше, на культурно-психологічну.

Саме масштабні соціальні конструкти політико-ідеологічного характеру, цілеспрямовано зведені на рівні масової свідомості та трансперсональних несвідомих складових, визначають функціональну здатність технології політичного терору у сполученні з репресіями впливати на глибокі структурні та телеологічні складові суспільного розвитку. Втім, наслідки зведення таких конструктів виходять далеко за історичні межі, мислими їх творцями. І сьогодні у колишніх соціалістичних суспільствах дається взнаки посттравматичний синдром. «Фантомна біль» таких суспільств концентровано та перманентно втілюється у фундаментальних колективних несвідомих чинниках обструкції соціального розвитку – репресивній свідомості, патерналізмі, патріархальності політикуму, містифікації у соціальних міфах маломобільного населення окремих складових ідеологічних опонентів, елементів правової дійсності.

Слід, на нашу думку, погодитись із Є. Ю. Захаровим у тому, що, окрім мільйонів загиблих від голоду і політичних репресій і

¹ Успенский В. Д. Тайный советник вождя : в 2-х кн. – Кн. 2 / В. Д. Успенский // Роман-Газета. – 1991. – № 8 (1158). – С. 12.

ненароджених, що само по собі суттєво вплинуло на генофонд і розвиток українського народу, ці злочини боляче вдарили по тих, хто залишився живим. Вони негативно вплинули на їхню соціальну та політичну активність, посіяли страх перед владою. Історична пам'ять і психологія тих, хто вижив, була скалічена згадками про розкуркулення, масові арешти і розстріли, людоїдство під час голоду, про доноси на сусідів тощо. Ці трагічні події досі відображаються на психології їхніх нащадків. Голодомор і знищення української інтелектуальної еліти, про які заборонялося знати до кінця вісімдесятих років ХХ ст., призвели до розриву поступовості в інтелектуальному розвитку українського народу, втрати ідентичності та спільних цінностей¹. Дійсно, політичний терор та репресії ленінсько-сталінського періоду визначили набагато років вперед масово-характерологічні риси українського суспільства. Важко описати навіть їх узагальнені контури; системні дослідження з цього приводу й досі очікують на своїх авторів. Втім, окремі з цих рис у контексті більш широкого радянської культурно-психологічної спадщини частково відображені у кримінологічній, соціологічній, філософській літературі.

Так, наприклад, О. М. Бандурка зазначає, що пострадянський культурологічний стереотип, що уявляє заняття бізнесом як етичну аномалію й досі продовжує діяти. Людина, яка зважилася стати підприємцем, відразу потрапляє в ситуацію морального вакууму: для переважної більшості українців бізнес (будь-який бізнес) одночасно асоціюється не стільки з «працьовитістю» та «ініціативністю», скільки з «нечесністю» та «обманом». Підприємець-початківець апріорі піддається з боку суспільства моральному засудженню. Тож однією з фундаментальних причин злочинної активності варто бачити принципову неузгодженість цінностей класичного лібералізму та українських культурних традицій².

Однак, що стоїть за так званими «культурними традиціями» (а по суті – про побічний ефект реалізації проекту «комуністична

¹ Захаров Є. Ю. Кваліфікація злочинів комуністичного режиму: геноцид і злочини проти людяності / Є. Ю. Захаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1372948383>.

² Банудрка О. М. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 34.

людина») означеної вище категорії? Безумовно, досвід 90-х років минулого сторіччя щодо криміналізації економічної та політичної сфер, відчувається всім суспільством й дотепер. Але не менш значущим фактором недовірливого ставлення до бізнес-сегменту є вади масової правової свідомості, в якій відношення до приватної власності, ініціативності особистого кар'єрного зростання набули викривленого (у сенсі не повної відповідності ринковим умовам) значення. Не останню роль в цьому відіграли репресивні практики, втілювані у життя на території нашої держави протягом не одного десятиліття років.

«Репресивна свідомість може існувати тільки в якості полеміки з реальністю. Вона заперечує все. Вона може вижити тільки заморожуючись, становлячись все більш тоталітарною» – так характеризував репресивну свідомість відомий французький філософ Ж. Каматт¹. І слід визнати: він має рацію, адже репресивні елементи свідомості не обмежуються негативним ставленням до індивідуалістично позначених складових соціодинаміки. Вони мають й інший кримінологічно значущий аспект. По-перше, в суспільстві з репресивною свідомістю існує підвищений «попит» на радикальні політичні сили, реалізація проектів яких неодмінно супроводжується ескалацією суспільно-політичної та психологічної напруженості, часто призводить до кримінальних форм протікання соціальних конфліктів. По-друге, така характеристика масової свідомості апіорі передбачає підвищену вимогливість до державного апарату щодо ефективної реалізації ним репресивної функції. Логіка тут така: чим повнішими будуть виправні колонії – тим краще; владу мають боятися та, на підставі цього, поважати. Влада, що наводить страх – ось еталон держави в очах людей з репресивною свідомістю. При цьому принципово не важливими є приводи, що спонукають до такої публічно-психологічної потреби: чи-то необхідність у боротьбі з міжнародним тероризмом, чи-то із зовнішнім ворогом (дійсним або вигаданим), чи-то із «п'ятою колоною». Важливою тут є сама ця потреба, підстави формування якої вдало описані та проаналізовані Е. Фроммом й його праці «Втеча від свободи».

¹ Антагонизм Д. Жак Каматт и Новая политика освобождения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tal.bolobolo.co/ru/d/da/dejv-antagonizm-jak-kamatt-i-novaya-politika-osvobojdeniya.a4.pdf>.

Не заглиблюючись, однак, до соціально-психологічних, пострепресивних аспектів розвитку українського суспільства, зауважимо лише на фундаментальності та безумовній важливості розробки цієї наукової проблеми для кримінології. Разом з тим, вони мають бути здійсненні в межах серії монографічних досліджень. Наразі ж зауважимо на тому, що наслідки політичного терору й репресій – колосальні як за масштабом демонтажу небажаних політичній еліті на певному етапі складових політичної кон'юнктури (у широкому її розумінні), так і за глибиною проникнення їх соціально-психологічної конструктивістської здатності, що спонукає до життя темпорально стійкі дезадаптивні трансперсональні елементи. Їх подолання – справа тривала й кропітка, вимагає комплексного стратегічного підходу на базі ідеології антикриміналізму, що враховуватиме історичну національну специфіку та політичну (в тому числі й геополітичну) перспективу.

Окрім цього, вважаємо, що поняття «політичні переслідування», «політичні репресії» та «політичний терор» мають знайти своє нормативне закріплення в міжнародних та національних нормативно-правових актах. В останніх (на рівні конституцій) вони потрібні для визначення критеріїв державної політики (в тому числі й кримінально-правової та кримінологічної), за наявності яких існуватимуть підстави для кваліфікації дій представників органів державної влади як нелегітимних, злочинних, а у випадках застосування репресій та терору – для застосування конституційних процедур дострокового припинення владних повноважень.

В міжнародних нормативно-правових актах визначення значених понять виявляється необхідним для більшої формалізації та конкретизації, на цій онові, функціонування інституту екстрадиції. Крім того, встановлення фактів застосування в країні репресивних практик, а також політичного терору мають стати підґрунтям для розгляду питань у міжнародних інституціях про форми та засоби впливу на керівництво відповідних країн: від дипломатичного бойкоту, економічних санкцій й аж до втручання сил правопорядку ООН задля відновлення конституційного ладу, припинення політичної злочинної діяльності, здійснюваної, зокрема, у формі політичного терору.

Втім, слід бути свідомим того, що, як і поняття «політичний злочин», категорія «політичне переслідування», «політичні репресії» є релевантними не лише у часовому вимірі (щодо внутрішньонаціональної оцінки), а й у міжнародно-правовому. Тож до задачі

унормування відповідних положень слід підходити з урахуванням виваженої наукової оцінки можливості універсалізації дефініції та її ситуативної адаптації, індивідуалізації до кожного окремого випадку оцінки внутрішньополітичної ситуації в державі, традиціоналізму та інновацій у суспільно-політичному дискурсі та інших суттєвих чинників, що дозволяють відмежувати норму від девіації, примусу від насильства у *конкретному суспільстві*.

2.6 Особистість політичного злочинця: типологічна характеристика

Відомо, що в дослідженнях проблем протидії злочинності чільне місце посідають знання про особистість злочинця. В розрізі ж вивчення політичної злочинності особистість політичного злочинця набуває виняткового гносеологічного та праксеологічного значення. Це зумовлено тим, що в площині політичних взаємодій роль лідерства досить часто набуває автономних, уособлених контурів, здатних генерувати кримінальну активність, що може мати катастрофічні наслідки не лише в межах однієї держави, а й регіону, світу. Тому накопичення, описання, пояснення, систематизація наукового знання про особистість політичного злочинця є невід'ємним компонентом створення цілісної політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. При цьому, враховуючи варіативність особистісних рис політичних злочинців, які знайшли достатньо широке своє описання в науковій літературі (кримінологічній, історичній, політологічній), виникає потреба у здійсненні їх типології як способу систематизації знання.

Зазначимо, що як у вітчизняній, так і зарубіжній науці питанням типологічній характеристиці політичних злочинців традиційно приділяється значна увага. Суттєві здобутки у цьому напрямку репрезентовані у працях таких вітчизняних вчених як В. О. Глушков, Н. А. Зелінська, Г. В. Маляр, І. В. Паславський й деяких інших. Потужний розвиток політичної кримінології взагалі та теоретичних положень про особистість політичного злочинця, зокрема, відбувається у працях таких російських кримінологів як В. М. Бурлаков, А. П. Данилов, А. І. Долгова, С. В. Дьяков, В. Є. Емінов, М. С. Іншаков, П. О. Кабанов, В. М. Кудрявцев, А. Ф. Кулаков, В. В. Лунєєв, Л. М. Прозументов, А. І. Салахова, Н. О. Силаєва, Д. А. Шестаков та інших. Суттєвим в цьому аспекті є також науковий доробок Г. фон Гейтинга, С. Коена, І. Тейлора,

Н. Хомскі, Г. Й. Шнайдера та інших європейських й американських вчених. Визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди фахівців у розробку заявленої проблематики, все ж зауважимо, що відсутнє єдине бачення змісту категорії «політичний злочинець», а існуючі типології політичних злочинців не вичерпують всіх можливих їх варіацій, деякі з них – є суперечливими, живлять дискусійне підґрунтя.

Типологія – один з найпоширеніших методів систематизації наукового знання, яке окрім описової функції відіграє також й пояснювальну. Втім, його застосуванню має передувати коротке описання предмету типології, тобто особистості політичного злочинця як такого. Не втягуючись, однак, до дискусії щодо змісту й значення родової категорії «особистість злочинця», що не є безпосередньою задачею нашого дослідження, зазначимо, що ми поділяємо думку тих вчених, які наділяють її наступним змістом: це система соціально значущих, об'єктивно зумовлених й біологічних якостей людини, винної у злочинній діяльності, об'єднаної, як правило, однорідним мотивом.

З огляду на це, прийнятним з операційної (інструментальної) точки зору вважаємо визначення особистості політичного злочинця, запропонованого П. О. Кабановим, який під ним розуміє сукупність соціально значущих якостей особистості, що утворилися в процесі її громадської чи політичної діяльності та обумовлюють використання нею для досягнення політичних цілей засобів, які засуджуються з позицій чинного національного та/або міжнародного кримінального законодавства¹. Звісно, це визначення не є бездоганним з позицій вчення про особистість злочинця, адже не передбачає вказівку на діяльнісний та мотиваційний аспекти формування криміногенних якостей особи, біосоціальну природу останніх. Проте оперування ним, на нашу думку, є виправданим, адже обмеження предмету типології виключно тими злочинцями, які мають глибокі антисуспільні установки через сталість політичних кримінальних практик суттєво обмежить їх перелік. Вочевидь, навіть одиначне вчинення політичного злочину може мати серйозні деструктивні наслідки як для однієї держави, так і для цілих сегментів міжнародно-правового порядку, а також

¹ Кабанов П. А. Криминологическая концепция личности политического преступника / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/lr/article_584.html.

вплинути на деформації особистісних характеристик, обумовивши їх кримінологічно унікальну комбінацію. Тож, здійснюючи типологію політичних злочинців, під останніми ми будемо розуміти і особистостей злочинців, і осіб, які вчиняють політичні злочини, що не характеризуються системністю злочинних практик.

Зауважимо, що в сучасній науці розроблена досить значна кількість типів політичних злочинів. Так, В. М. Кудрявцев та В. С. Емінов виділяють три основні їх типи:

1) політичний злочинець за переконаннями. Це ідеаліст, фанатик, який, на його думку, бореться за інтереси народу, як він їх розуміє, і виступає проти існуючої влади з принципових міркувань, нерідко жертвуючи собою, а часом і сторонніми людьми (як це буває при здійсненні терористичних актів);

2) політичні злочинці, які переслідують особисті інтереси, прагнуть на цьому, перш за все, зробити власну політичну кар'єру;

3) другорядні масові учасники політичних акцій, які діють зазвичай під впливом більш зрілих і авторитетних ініціаторів і керівників. Часто це випадкові члени натовпу, що зібралися на мітинг чи демонстрацію і під впливом хвилинних настроїв здатні вчинити злочин (масові заворушення і т.п.)¹.

Наведений поділ, безперечно, має суттєве наукове значення, адже дозволяє диференціювати як гносеологічні підходи, так і конкретні заходи протидії політичній злочинності. Однак не можна не відмітити і те, що має місце поділ не за однією підставою. Навряд чи виправдані є об'єднання в межах одного типологічного ряду мотиваційного та організаційного критеріїв, адже перші два типи відображають саме специфіку провідного мотиву при вчиненні політичного злочину, а третій – структурно-функціональну роль конкретної особи в механізмі політичної злочинної діяльності.

З огляду на викладене більш прийнятною видається думка Г. Й. Шнайдера, який, оперуючи виключно мотиваційним підходом, виділяє два типи політичних злочинів: 1) злочинці за переконанням; 2) злочинці за квазіпереконанням. Перший тип щиро переконаний у справедливості, моральній виправданості своєї поведінки, а тому не вважає її злочинною. Він є політично одержимі. Другий же – використовує ідеологічні компоненти своєї діяльності

¹ Кримінологія / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2000. – С. 489.

тільки для прикриття справжніх спонук – корисливих, кар'єристських тощо¹. Таким чином, маємо відзначити логічний, однак, не самодостатній поділ на типи, який зовсім не охоплює об'єктивних (зовнішніх) критеріїв типології.

С. М. Іншаков, також використовуючи мотиваційний критерій, вважає за доцільне не обмежуватись дихотомією та виділяє такі типи політичних злочинців: ідеологічний, релігійний, корисливий, владний (який прагне до заволодіння владою) та трусливий (наприклад, особа, яка переходить на бік ворога через боягузтво)². Крім того, в залежності від спрямованості злочинної діяльності цей вчений пропонує виділяти додатково ще два типи: патріоти (які, вчиняючи злочин, намагаються посилити державу, звільнити її від негідних політичних діячів і т.п.) та вороги держави (спрямовують свою кримінальну активність на послаблення держави)³. Визнаючи суттєвий конструктивний потенціал викладеного підходу, слід знову ж таки зауважити на його внутрішньологічній неузгодженості. Зокрема, на нашу думку релігійний тип є суть підтип ідеологічного злочинця. Виділення ж злочинця-боягуза не відповідає змісту поняття «політичний злочинець», адже відображає прагнення особи до задоволення власних вітальних потреб (перш за все – у забезпеченні безпеки (фізіологічної, соціальної)), що не мають відношення до політичних цілей.

А. П. Кабанов вважає продуктивним використання в якості критерію типології способу злочинної поведінки, в залежності від якого виділяє: 1) політичних екстремістів – особи, які для досягнення політичних цілей використовують насильство; 2) політичних шахраїв – які заради реалізації намірів у площині політичних відносин вдаються до різних форм обману (фальсифікації виборчої документації, обману виборці тощо)⁴. В той же час, серед полі-

¹ Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. Ю. А. Неподаваева ; под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – С. 438.

² Криминология : учебник / Г. А. Аванесов, С. М. Иншаков, С. Я. Лебедев, Н. Д. Эриашвили / под ред. Г. А. Аванесова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – С. 433.

³ Иншаков С. М. Криминология : учебное пособие / С. М. Инашаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 236–237.

⁴ Кабанов П. А. Типология и классификация как метод познания политических преступников в современной политической крими-

тичних екстремістів П. А. Кабанов виділяє такі підтипи: а) міжнародний політичний злочинець; б) політичний терорист; в) бунтар; г) тоталітарний злочинець; д) електоральний злочинець. Серед політичних шахраїв – такі підтипи: а) політичний корупціонер; б) політичний шахрай у вузькому значенні (особа, яка досягає власних політичних цілей, зловживаючи довірою)¹. Ця типологія видається нам в цілому обґрунтованою, проте не повною. Зокрема, в ній не враховані в достатній мірі суб'єктивні характеристики злочинця: особливості ідеологічного компоненту спрямованості, мотивація злочинної поведінки тощо.

Г. В. Маляр пропонує здійснити типологію за двома критеріями: за суб'єктивними ознаками та способами злочинної поведінки. За першим – виділити три типи політичного злочинця: 1) особи, які за своїм внутрішнім спрямуванням уже налаштовані на вчинення політичного злочину. Тобто від самого початку прагнуть до влади, причому, знають, що будуть вчиняти злочини, маючи певні повноваження, або досягають влади завідомо злочинним шляхом. Для таких осіб не існує моральних перепон у порушенні закону через перевищення своїх повноважень чи зловживання службовим становищем, тим більше що стереотипно в суспільстві злочинцями називають вбивць чи грабіжників; 2) особи, які спочатку отримали владні повноваження, а потім, не витримавши спокуси влади та піддавшись характерному для влади спотворенню реальності вдалися до вчинення злочину; 3) так звані ідейні романтики. Це особи, які не мають прямого відношення до влади і не прагнуть особисто її отримати. За другим – такі типи: а) особи, що вчиняють політичні злочини з застосуванням насильства; б) особи, що вчиняють злочини без застосування насильства².

Викладене Г. В. Маляр бачення засад та змісту типології політичних злочинів слід визнати в цілому обґрунтованим. Разом

нологии / П. А. Кабанов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2013. – № 3 (30). – С. 61–62.

¹ Кабанов П. А. Типология и классификация как метод познания политических преступников в современной политической криминологии / П. А. Кабанов // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2013. – № 3 (30). – С. 63.

² Маляр Г. В. Сучасні підходи до класифікації політичних злочинів / Г. В. Маляр // Право і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 103.

з тим, зауважимо, що вона не вичерпує всієї багатогранності досліджуваної проблематики. Дійсно, оскільки типологія злочинців прямо залежить від їх кримінологічно значущих якостей, то при її здійсненні мають враховуватися чинники як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Однак вони далеко не вичерпуються виключно розвиненістю політичної свідомості, місцем політичних цілей в структурі злочинного цілепокаладання, а також способом кримінальної активності. З огляду на це, вважаємо за можливе запропонувати наступний варіант типології політичних злочинів, який, на нашу думку, в певній мірі усуває виявлені вище недоліки.

І. За особливостю провідного мотиву в механізмі політичного злочину.

1) *ідейний тип*, для якого властивим є вчинення політичного злочину виключно на ідеологічному підґрунті, за твердим переконанням. В свою чергу, в цьому типі можливо виділити кілька підтипів:

а) за соціальною оцінкою злочинної діяльності:

- умовно ідейно-позитивний – вчиняє злочин, який схвалюється більшістю суспільства. Наприклад, замах на життя тирана;

- умовно ідейно-негативний – вчиняє злочин, який не має схвалення у більшості суспільства. Наприклад, віддання завідомо злочинного наказу про розгін демонстрантів із застосуванням сили;

б) за стійкістю та глибиною політико-ідеологічних складових у спрямованості особистості:

- ідеологічно-розсудливий, який в цілому здатен до критичної оцінки власних поглядів під впливом зовнішнього середовища й виважених аргументів. Разом з тим, вчиняє політичний злочин, не наважуючись започаткувати системні зміни в об'єкті політичного управління;

- ідеологічно-фанатичний – не сприймає критики ідеології, що складає базовий компонент його спрямованості вищого рівня. Вчиняє злочин задля утвердження відповідних ідеологічних цілей; кримінальна активність розглядається як припустимий засіб для досягнення «високої» мети на кшталт держави загального благоденства;

в) за характером ідеологічного підґрунтя злочинної поведінки можна виділити: *світсько-ідеологічний тип*, який ґрунтується на філософському світогляді у розумінні політичних відносин; *релігійний тип*, що виходить з теологічних міркувань, божественного походження держави, політичної влади, а, отже, й праведності

своїєї злочинної поведінки (наприклад, розв'язування «священної війни»); *націоналістичний* тип, для якого вчинення політичного злочину ж способом захисту дійсних чи гаданих інтересів нації в межах держави або ж національної держави як такої;

2) *корисливий тип* – для цього типу вчинення політичного злочину є засобом для подальшого власного збагачення. Тобто політичний злочин (чи злочинна діяльність) виявляється полімотивованою. Передбачаючи імовірну критику цієї позиції щодо некоректності ототожнення політичного та корисливого злочинця, вважаємо за необхідне надати наступні пояснення. Дійсно, коли ми ведемо мову про політичний злочин як такий, апріорі констатується центрування мотиваційного процесу з владно-політичним полем цілепокладання. Однак наявність мети на заволодіння, утримання, зміну розстановки політичних сил в державі (або ж і формування нової держави, державних утворень тощо) є домінуючою лише протягом певного проміжку часу – актуального на період реалізації планів злочинної діяльності. Мотив же другого рівня, що спонукає до життя мотив політичний виявляється вже суто егоїстичний, не підкріплений запитом у задоволенні потреб в приналежності, тобто – корисливий. Саме він стає домінуючим у лінії діяльності особи у випадку «успішного» втілення у життя планів щодо вчинення політичного злочину. Тому в ідентифікації особи злочинця із корисливим типом не має жодного протиріччя.

Окремо в цьому типі слід виділити підтип злочинця – *політичного корупціонера*, для якого характерним є засноване на неправомірній вигоді поширення свого владного впливу у *політичній сфері*. Саме намагання змінити чи зберегти у неправомірний спосіб, шляхом отримання неправоріної вигоди конфігурацію політичної системи в тому чи іншому її сегменті і відрізняє політичного корупціонера від корупціонера звичайного. Останній, не відміну від першого обмежується використанням своїх владних повноважень всупереч інтересам служби, не зачіпаючи її засадничі елементи. Натомість політичний корупціонер концентрується саме на криміногенно детермінованих політичних взаємодіях, які самі по собі можуть набувати злочинного характеру;

3) *нігілістичний тип* – утвердження у злочині власних амбіцій. Злочинна поведінка набуває явно демонстративного характеру. Відбувається нехтування загальноприйнятими правилами (міжнародно-правовими нормами, національним законодавством, нормами моралі, міждержавних договорів тощо) на користь само

актуалізації особистості. Не підкріплена жодним міцним ідеологічним підґрунтям кримінальна активність вирізняється своєю алогічністю; ситуація злочинної діяльності сприймається злочинцем як особистий виклик, як можливість утвердити власну перевагу у дійсному чи гаданому протистоянні на внутрішньополітичній, регіональній чи геополітичній арені;

4) *ігровий тип* – політична боротьба взагалі та вчинення політичних злочинів як її частина, зокрема, є для такого злочинця особистісним викликом. Здолати правові основи міжнародних відносин, опонувати базовим геополітичним засадам світоустрою – ось пікові значення комплексів такої особи. Вони цілком можуть проявлятися і в менших масштабах – на національному (внутрішньодержавному, відомчому) рівні цілепокладання. Ризик бути переможеним надихає таких осіб на все більш радикальні кроки, пов'язані, як правило із вчиненням політичних злочинів, перелік яких виявляється принципово не обмеженим. Але при цьому суттєвим елементом їх вчинення лишається відкритий, демонстративний характер, а їх природа виявляє риси, аналогічні негативістській агресії.

II. За характером цілепокладання в механізмі злочинної активності:

1) *раціональний* – його злочинна діяльність піддається логічному обґрунтуванню. В її реалізації спостерігаються елементи стратегії, яка, розгортаючись на більш чи менш довгострокову перспективу в цілому засновується на наукових принципах управління. У зв'язку з цим, до системи кримінальних практик залучається чимало додаткових акторів: від окремих керівників органів державної влади до цілих міністерств, відомств чи навіть міжнародних організацій;

2) *патологічний (ірраціональний)* – зазвичай такі особи мають психічні розлади, що не виключають осудність. Ситуації вчинення ними політичних злочинів носять штучно генерований характер та не відповідають об'єктивній конфігурації факторів впливу. В структурі цього типу можливо виділити ще два підтипи:

а) *ірраціонально-підпорядкований* – особи, чия спрямованість на вищому рівні визначається справі служіння певній ідеології чи ідолу (вождю). Вони практично абсолютно втрачають свою індивідуальність, яка «розчиняється» у приналежності до певної соціальної групи, системоутворюючими й інтегративними основаними якої є чи-то ідеологічні настанови (світські, релігійні), чи-

то концентрація довкола культу особистості – носія влади. Цей підтип виявляє схожі риси із ідеологічно-фанатичним, однак вирізняється більшою емоційною та інтелектуальною ригідністю, агресивністю, психологічною залежністю від групи. При цьому саме останній чинник зумовлює його основну відмінність від ідеологічно-фанатичного. Ірраціонально-підпорядкованому типу принципово не важливий зміст ідеології чи конкретна персона сакралізованого лідера. Основним тут є сам процес служіння, жертвоприношення. А тому особиста відданість цілком може змінюватись лютою ненавистю до одного й того ж вождя, коли його персону дискредитують та зводять до рангу опонентів дійсним груповим цілям та цінностям*. До таких злочинців, зокрема, можуть бути віднесені терористи-смертники;

б) *диктаторсько-залежний (владно-адиктивний)* – є протилежним попередньому типові з тим лише значенням, що психологічна залежність виявляється у патологічній приналежності до певної групи, поклоніння вождю, а у перманентно зростаючому, безперервному розширенні владних повноважень і фактичних можливостей самого цього умовного вождя (політичного лідера). Влада, таким чином, виявляється джерелом психологічної залежності та в цьому контексті – єдиним засобом її задоволення. Загалом цей вид залежності знайшов належну свою розробку в психологічних дослідженнях, де вона зазвичай пов'язувалась із дією компенсаторних механізмів, що активізуються під впливом особистісних комплексів різної природи.

* Історія має чимало прикладів (та, вочевидь, ще матиме), коли надвисокі рейтинги політичних лідерів окремих країн (наприклад, нацистської Німеччини, фашистської Італії 30-40-х рр., СРСР – на початку 50-х рр. ХХ ст., Лівії – на початку ХХІ ст. та ін.) досить швидко змінювались на протилежні показники й відношення до них з боку підданих, які не гребували злочинними спробами змінити конфігурації політичної влади чи просто помститися. В перспективі, за певних обставин, можливо спрогнозувати аналогічні події й на Близькому Сході, що матимуть місце в лавах так званої Ісламської держави: у випадку припинення розширення меж останньої, згідно ісламсько-фундаменталістських канонів, хибною визнається не сама ідея Божественного Халіфату, а неналежна персона Халіфу – не гідного бути провідником великих смислів та цілей. Саме на нього, передусім, і буде звернений гнів членів вказаної організації.

Проблема компенсації реальних або уявних дефектів особі була поставлена ще сучасником З. Фрейда А. Адлером. Ця ідея отримала свій потужний розвиток в роботах Г. Лассуелла. Згідно його концепції, людина для компенсації низької самооцінки прагне до влади як засобу такої компенсації. Таким чином, самооцінка, будучи не адекватною, може стимулювати поведінку людини відносно політично релевантних цілей – влади, досягнень, контролю і інших¹. Якщо психологічні дефекти означеного характеру є хронічними, то й жага влади набуватиме перманентно зростаючого характеру. Цю особливість владної адикції із властивою Нобелівському лауреатові патетикою описує Г. Гессе: «...Світова історія складалася з безперервного ряду володарів, вождів, ватажків і головнокомандувачів, які за украй рідкісними виключеннями, славно починали і погано закінчували, бо усі вони, хоч би на словах, прагнули до влади заради доброї справи, а потім влада п'янила їх, зводила з розуму, і вони любили її заради неї самої»².

Слушними в цьому аспекті видаються міркування й О. М. Бандурки, який зазначає, що втамувати спрагу влади неможливо. Як писав у свій час Монтеск'є, людина прагне до більшої влади, чим більше він її має. Владолубець, як закінчений наркоман, потребує збільшення її «дози» і тому завжди прагне якомога більше поширити власний вплив, якщо не вшир, то вглиб чи вгору³. За сучасного рівня розвитку правових систем (принаймні цивілізованих світських країн), такий рух в бік розширення владних повноважень неодмінно пов'язаний зі злочинною політичною діяльністю (узурпацією влади, розв'язуванням та веденням агресивних воєн, терористичними актами тощо). А тому треба бути свідомими того, що злочинці аналізованого типу мають стійку психологічну залежність від постійного розширення їх владного впливу. Досягнення певного нового його стану тягне за собою нетривалий час емоційного спокою, за яким знову настає тривож-

¹ Гозман Л. Я. Кто и почему рвётся к власти / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=%D0%93%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D0%BD.

² Гессе Г. Избранные произведения / Г. Гессе ; пер. с нем. Н. А. Павлова. – М. : Издат. дом «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. – С. 340.

³ Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 156.

ність, незадоволеність власним становищем та відповідна протиправна діяльність, спрямована на екзистенційне збалансування. І знову ж таки, як правило, воно відбувається у протиправний, злочинний спосіб. При цьому жодних альтернатив у превенції таких злочинів, окрім припинення владних повноважень подібної особи немає. А тому важливо вчасно ідентифікувати (в основному дослідницькими методами спостереження, опитування й іншими неформальними способами збирання інформації) кримінологічно значущі риси особистості політичного лідера, заздалегідь створюючи законні перепони на шляху до розширення його владного впливу.

III. За переважаючим способом злочинної поведінки (проявом особистісної деструктивності):

1) *агресивний тип* – в його поведінці переважають відверто деструктивні тенденції. Зона конфлікту, в якому розгортається криміногенна ситуація та, зрештою, злочинна діяльність (чи окремих політичний злочин), є відкритою, а сам злочин не маскується. До таких осіб відносяться, перш за все, терористи. Політично вмотивований тероризм набув останнього часу широкого розповсюдження, використовується не лише окремими організаціями, а й державами заради досягнення цілей як внутрішньополітичного, так і міжнародного рівня узагальнення.

Крім терористів типовим агресивними політичними злочинцями є особи, які приймають активну участь у масових заворушеннях, вчиняють посягання на життя державних діячів, незаконне позбавлення волі, поміщення в психіатричний заклад та інші агресивно-насильницькі злочини;

2) *експансіоністський тип* характеризує внутрішнє прагнення до розширення сфери владарювання або його поглиблення через набуття фактичних та/або юридичних владних повноважень. Як правило, такі особи безпосередньо не є виконавцями насильницьких злочинів, проте можуть виступати їх організаторами. Для таких злочинців властивим також є широке виростання засобів політичної корупції для отримання тактичної чи стратегічної переваги в площині політичної кон'юнктури в актуальному режимі та на перспективу;

3) *обманний тип* (так звані політичний шахрай) – особи, які уникають прямої конфронтації, стоять в стороні від організації та вчинення агресивно-насильницьких злочинів. Вони, як правило, є пристосуванцями, швидко змінюють політичну орієнтацію в зале-

жності від конкретної ситуації, зловживаючи довірою однопартійців, виборців. Найбільш поширеним злочином з боку таких осіб є державна зрада, поєднані із зловживанням довірою чи обманом акти політичної корупції і т.п.;

4) *комбінований тип* – універсальний злочинець, здатний на широкий спектр дій заради досягнення політичних цілей; поєднує в собі риси двох чи трьох попередньо виділених типів.

IV. За спрямованості злочинних дій по відношенню до чинного політичного режиму:

1) *бунтар*. Цей тип політичного злочинця вирізняється своєю радикальною спрямованістю. При цьому ідеологічне підґрунтя у структурі мотивації не має принципового значення. Цей тип умовно розпадається на два підтипи: а) *революціонер*, б) *реакціонер*. Їх виділення має сенс лише в тому випадку, коли в державі відбулися революційні зміни, що тягнуть за собою подальше наростання реваншистських тенденцій у прихильників колишньої політичної еліти. Набуваючи контроверсійних ідеологічних параметрів, решта їх кримінологічно значущих особистісних характеристик виявляються умовно ідентичними. До них, оперуючи виділеними В. І. Павлюком та М. Ф. Юрієм¹ рисами революціонерів як політичних акторів, віднесемо наступні: а) схильність до насильства; б) довольна безпідставність як прояв свавілля. Доречним в цьому контексті видається міркування О. М. Костенка, який зауважує на тому, що юридичне свавілля і юридичні ілюзії (різновид соціального свавілля й соціальних ілюзій), які полягають у визнанні джерелом права лише волі й свідомості людей, стають панівними в суспільному житті тоді, коли це життя внаслідок кризового стану суспільства не узгоджується із законами соціальної природи, зокрема при тоталітаризмі або криміналізмі, який приходить на зміну тоталітаризму на шляху до демократії. Правове свавілля і правові ілюзії – симптом соціального регресу². А тому правий був Д. С. Мережковський, який зазначав, що в страшній свободі, здатності відриватися від опори, від побуту, історії, спа-

¹ Політична антропология : навч. посіб. / В. І. Павлюк, М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2008. – С. 277–289.

² Костенко О. М. Як вийти на шлях соціального прогресу. 10 тез до дискусії щодо антикризової реформи соціальних наук / О. М. Костенко // Вісник Національної академії наук України. – 2009. – № 1. – С. 69.

лювати всі свої кораблі, ламати усе своє минули в ім'я невідомого майбутнього, – у цій довільній безпідставності і полягає одна з найглибших особливостей революційного духу¹. Дійсно, усвідомлення особою відсутності правових та моральних зобов'язань у системі соціальної дії є одним з найнебезпечніших факторів, який найбільш високі моральні спонукання революціонера здатен перетворити на нігілізм; **в)** високий ступінь емоційної та когнітивної ригідності, не здатність до критичного аналізу власних установок, а також об'єктивних фактів, вибірковість джерел отримання інформації за критерієм лояльності до ідеї, яку він відстоює; **г)** переважання ігрових мотивів в мотиваційному комплексі радикальних революційних дій.

Цікавою в цьому контексті є оцінка психологічного портрету революціонера, надана І. О. Буніним: «Які вони однакові, усі ці революції! Під час французької революції... відразу була створена ціла нескінченність нових адміністративних установ, утворився цілий потік декретів, кількість комісарів – неодмінно чомусь комісарів, – і взагалі услякої влади стала незчисленною; комітети, союзи, партії росли як гриби, і всі «з'їдали одне одного», утворилася зовсім нова, особлива мова, що суцільно складається з пишномовних вигуків упереміш із самою бульварною лайкою на адресу брудних залишків здихаючої тиранії... Усе це повторюється, перш за все, тому, що одна із найбільш відмітних рис революції – сказана справа гри, пози, лицедійства. У людині пробуджується мавпа»².

Упереджаючи можливу критику щодо характеристики суспільно-психологічної сутності революційних перетворень, зауважимо, що ми не вважаємо за доцільне й можливе екстраполовати наведену цитату на події «Революції гідності». Остання є унікальним культурно-психологічним, суспільно-політичним явищем, адже її соціальна база виходить далеко за межі маргінальних прошарків населення, а охоплює, перш за все, інтелігенцію, нечисленний «середній клас». Саме останні, будучи носіями ідеологічної рушійної сили *ліберального спрямування*, визначили основні тренди радикальних трансформацій, які відомі широкому загалу. І

¹ Мережковский Д. С. Полное собрание сочинений : в 24 т. – Т. 2 / Д. С. Мережковский. – СПб. : Типография товарищества И. Д. Сытина, 1914. – С. 27.

² Бунин И. А. Окаянные дни / И. А. Бунин // Даугава. – 1989. – № 4. – С. 98–104.

хоча кримінологічна оцінка подій кінця 2013 – початку 2014 року ще наукою не надана (через об'єктивний брак емпіричної бази), сформована схвальна соціальна оцінка (хоча і з певними з певними природними відхиленнями) не дозволяє вести мову про активних учасників руху опору як про політичних злочинців. Разом з тим, слід також визнати і те, що й досі залишаються не розкритими 14 вбивств працівників ОВС й більше сотні фактів заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, резонансні вбивства активістів протягом періоду протистоянь кінця 2013–початку 2014 року, що не дозволяє спрощувати аналіз ситуації та подавати його однобічно, підміняти базові, непорушні людські цінності (недоторканість людського життя, цінність здоров'я, взаємоповага, особиста відповідальність та ін.) категоріями політичної доцільності за відсутності стану необхідної оборони. Надання відповіді на ці питання органами кримінальної юстиції відкриє поле для *повного* й об'єктивного наукового аналізу злочинної діяльності окремих осіб та їх груп періоду революційних протистоянь, в тому числі й з політико-кримінологічної точки зору.

Абстрагуючись до рівня теоретичних положень, акцентуймо увагу на тому, що з суто кримінологічної точки зору (тобто, не враховуючи діаметрально протилежних світоглядних компонентів в структурі політичної свідомості) революціонери та реакціонери є суть один тип – бунтарі. А тому для них характерними є вчинення ідентичних злочинів – дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), диверсії (ст. 113 КК України), терористичні акти (ст. 258 КК України), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України), групові порушення громадського порядку (ст. 293 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), тощо;

б) *консерватор* – прагне до збереження усталених конфігурацій політичного режиму, що задовольняють вимогам стабільності. При цьому соціальні траєкторії вказаної стабільності не мають для такого типу принципового значення. Головна мета, якої прагне досягти консерватор, вчиняючи політичний злочин – недопущення «соціальної ревізії» політичного режиму загалом чи окремих його складових. Звісно, що це є метою-засобом, а не метою-результатом. Збереження існуючих контурів базових владних інститутів публічної політики є запорукою задоволення потреб та інтересів іншого характеру – суто особистісних (контроль над кор-

пусом окремих органів державної влади, можливість продовження злочинних промислів з використанням владних повноважень тощо), групових (в інтересах певного політичного чи бізнесового актора – політичної партії, фінансової групи тощо). Типовими злочинами для такого злочинця є так звані електоральні злочини (надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців (ст. 157 КК України), порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159-1 КК України), підкуп виборця (ст. 160 КК України) та ін.), а також втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України) з метою схилити останні до прийняття неправосудного рішення щодо заборони проведення масових заходів (мітингів, пікетів, демонстрацій тощо), незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України) осіб, які можуть бути небезпечними для режиму – журналістів, громадських діячів, працівників правоохоронних органів тощо.

V. За місцем особистості злочинця в соціальній структурі:

1) *елітарний тип* – особи з числа політичної, чиновницько-бюрократичної, економічної (бізнес-еліти). Для таких осіб характерним є наявність широкої мережі корупційних зв'язків, в тому числі й в правоохоронних органах та/або патрона – покровителя з числа еліти вищого рівня. Ці обставини, які часто поєднані з досить суттєвим обсягом правомочностей за офіційною посадою в органах державної влади та пов'язаних з ними фактичних можливостей, впливовості таких осіб, значно ускладнюють викриття, припинення, запобігання їх злочинної діяльності та, як правило, вимагають попередніх кардинальних змін в структурно-функціональних параметрах діяльності спеціалізованих суб'єктів кримінальної превенції;

2) *ординарний тип* – злочинець, який не входить до соціальної еліти та, на відміну від попереднього типу, не володіє фактичним імунітетом від кримінального переслідування.

Запропонована типологія є відкритою та передбачає можливість виділення підтипів в залежності від конкретних деталізованих проявів кримінологічно значущих властивостей особистості політичного злочинця. Разом з тим, слід мати на увазі, що кожен критерій типологізації має містити в собі потенціал реалізації трьох функцій: діагностичної, описової та прогностичної. Їх ком-

плекс складає основу практико-перетворювальної функції, яка знаходить своє втілення в площині кримінально-превентивної практики. Для повноти останньої, окрім описаних вище знань, які охоплюють інформацію про політичний злочин, феномен та детермінацію політичної злочинності, особистість політичного злочинця, важливими також є і ті гносеологічні передумови, які формують предметну область знання про політичні фактори загальної злочинності. Вони щільно пов'язані з політичною злочинністю та виявляють чималу залежність від неї. Але, тим не менш, мають власну специфіку, розкриття якої слугуватиме доктринальним фундаментом конструювання адекватної моделі зниження криміногенності політики в цілому.

Розділ 3

ПОЛІТИКО-КРИМІНОГЕННА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

3.1 Детермінація політичної злочинності

Проблеми криміногенної детермінації традиційно займають блок найбільш теоретично насичених та фактологічно швидкозмінних складових структури предмету кримінології. На сьогоднішній день сформований потужний масив наукової інформації як загальнотеоретичного, так і конкретно емпіричного характеру щодо детермінації злочинності загалом та окремих її видів, зокрема. Вельми обґрунтованими та в цілому відомими в цьому сенсі є здобутки класичної школи кримінального права, біологічного, психологічного, статистичного позитивізму, критичної кримінології та інших сучасних концепцій, теорій (аномії, соціальної дезорганізації, інтеракції, конфлікту культур, неінституціоналізму і т.д.), що концентруються на поясненні засадничих елементів механізму детермінації злочинності.

Звісно, жодна з таких теорій не претендує на всеосяжність своїх аналітичних конструкцій і рекомендацій, фрагментарність та принципова обмеженість яких випливає із самої природи злочинності – всепроникаючого, багатогранного соціального феномену. У зв'язку з цим, зазвичай, або застосовується одна чи кілька концепцій, найбільш придатних для виконання вузьких дослідницьких задач, або ж обирається комплексний (інтегративний) варіант їх застосування, у комбінації яких досягається максимальний пізнавальний ефект. І ця обставина також, як правило, на сучасному етапі розвитку кримінологічної науки не є предметом дискусій. Тому, гадаємо, немає потреби в цій роботі зупинятися на аналізі відповідних концептів та додатково обґрунтовувати переваги інтегративного підходу, що неодноразово робилося в численних працях. Висловимо лише свою прихильність до нього, адже політична злочинність як суть дисфункції політики, за визначенням має розгалужену мережу багаторівневих, різноспрямованих зв'язків з протиріччями, що генеруються економічною, правовою, культурно-психологічною (духовною) підсистемами суспільства.

Фундаментальні ж питання криміногенної детермінації, які стосуються інтерпретації емпіричної інформації, візуалізації зв'язків між явищами й процесами, ідентифікації їх із проявами сутності злочинності перебувають на орбіті конкурування різних методологій, зростаюча кількість яких, на жаль, не забезпечується аналогічною тенденцією щодо їх якості. В низці випадків це є причиною теоретично необґрунтованого в достатній мірі перенесення окремих філософських напрямів в площину кримінологічних досліджень. Не вдаючись, однак, до їх критичного аналізу, що, вочевидь, не відповідало б формату цього дослідження, вважаємо за доцільне приєднатися до позиції Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка та низки інших науковців, у працях яких наголошується на продуктивності та виваженості методології діалектичного детермінізму. Саме ця система способів, методів світобачення й пізнавальної діяльності забезпечує можливість здійснення синтезу тези й анти тези та в результаті сформувані комплексне бачення детермінації злочинності, яка виявляється безперервним процесом, рухом соціальної матерії. Феноменологія цього процесу ґрунтується на системному компонованні наукових концепцій, теорій детермінації, що виражають ті чи інші аспекти генези кримінальних практик в якості діалектичної антитези. Зворотна ж інтенція до тези здійснюється через синтез емпіричного й теоретичного, особливого й загального та виводить на розуміння сутності, тобто тези (за Г. В. Ф. Гегелем – «речі в собі») про детерміністичну природу злочинності. Останнє має слугувати інформаційним базисом кримінально-превентивної системи, до якого інтегруватиметься інформація іншого роду – про функціональні спроможності суб'єктів протидії злочинності, кримінологічний прогноз тощо.

Оперування діалектичним методом в процесі дослідження детермінації політичної злочинності дозволяє сформувані вихідну методологічну настанову: політична злочинність включена до механізму самодетермінації злочинності. Будучи самостійним суспільно-політичним феноменом, вона сама виступає чинником загальної злочинності через історично та функціонально зумовлені зв'язки з іншими (окрім політичної) соціальними підсистемами, конфліктування з ними. Крім того політична злочинність є тотально самодетермінуючим фактором, тобто впливає на власне відтворення, а саме: а) злочинність представників влади детермінує опозиційну злочинність; б) внутрішні «кримінально-операційні

кодекси» політичних сил та органів державної влади, в яких вони репрезентовані «поглинають» нових членів, диктуючи необхідність кримінальної адаптації, криміналізації. В зазначеній настанові втілюються закони всезагального універсального зв'язку, діалектичного протиріччя, принципи системності та історизму у їх застосуванні до вивчення детермінації політичної злочинності.

Конкретизація та практична специфікація методологічних засад дослідження криміногенної детермінації крізь призму окремих різновидів злочинності здійснюється, як правило, через диференціацію відповідних факторів (діалектичної антитези) за різними підставами (критеріями): природою, видом зв'язків, масштабом, рівнем, сферою відтворення тощо. Враховуючи те, що політична злочинність є проявом та, водночас, причиною дисфункції політики, тобто чинником її деінституціоналізації та суміжних соціальних інститутів, вважаємо за доцільне в цьому дослідженні сконцентруватися на характеристичі її детермінант за комплексним критерієм, який поєднуватиме сферу їх виникнення та предметно-змістовні параметри. У відповідності до цього можливо виділити декілька груп криміногенних факторів.

1. Соціально-економічні фактори політичної злочинності.

Варто погодитись із Я. І. Гілінським у тому, що економічні фактори як такі не є специфічними для злочинності¹. Справді, вони складають генеральну діючу силу, що визначає найбільш загальні контури соціодинаміки, в тому числі і її кримінальні аспекти. А тому ми не будемо акцентувати на стані народного господарства, кризових явищах в економіці, деструктивні ефекти яких, безумовно, поширюються на всю соціальну субстанцію.

Разом з тим, вважаємо за доцільне вказати на економічно-стратифікаційну особливість детермінаційної природи політичної злочинності. Відносна жорсткість соціальної структури й міри інтенсивності внутрішньоструктурної мобільності в сучасному українському суспільстві (як і в будь-якому іншому) зумовлює деяку залежність між характером злочинно-політичної активності та приналежністю політичного актора до певної соціальної чарунки,

¹ Гишинский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К. Маркса до С. Олькова) / Я. И. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>.

класу, страти. Ця залежність може бути виявлена при розподілі політичної злочинності на три умовні частини: злочинність представників влади (в тому числі й політична корупція), опозиційна (бунтарська) злочинність та електоральна злочинність. Перша частина визначається факторами замкненості вищого ешелону політичної еліти, що сформовані з числа колишньої партійної номенклатури та криміналізованого протягом 90-х років ХХ ст. олігархату (і їх «спадкоємців»), який інерційно але все ще потужно впливає на всю конфігурацію вітчизняної політики. Як виняток можливе потрапляння до нього «випадкових» суб'єктів. Але, як правило, це має характер свідомого піару для отримання «політичних дивідендів», розраховано на широкі верстви населення для прикриття вузько-корпоративних цілей владарування.

Третя частина політичної злочинності виявляється в діяльності соціально неблагополучних, малозабезпечених членів суспільства та визначається здебільшого прагненням задовольнити умовно мінімальні потреби в даному суспільстві.

Друга ж частина є змішаною та поєднує в собі як представників економічної еліти, яка не має реальної влади в країні, так і маргіналів й інші бідних прошарків населення. Серед останніх особлива роль в генезі бунтарської злочинності (що втілюється, серед іншого, в так званій «вуличній демократії») належить студентству. Будучи незаможними, соціально, психологічно, професійно не зрілими, але по-максималістськи амбітними й фізично здоровими, у пошуках «великої справедливості», заради утвердження її «тут і зараз» студенти традиційно перебувають у перших рядах учасників масових акцій протесту. Але настільки ж традиційно ця соціальна група використовується економічною елітою, іншими управлінськими суб'єктами (в тому числі й зовнішніми) для зміни політичної кон'юнктури на власну користь. Та й маргінали, люмпени (особи без постійного місця проживання, соціально не влаштовані колишні засуджені, професійні злочинці тощо) не лишаються осторонь подібних процесів, часто складаючи «ударну силу» екстремістських злочинних акцій.

Отже, соціально-економічні фактори виявляють детермінаційну для політичної злочинності роль через поширення економічної нерівності, консервації соціальної структури, за якої політика лишається зачненою для більшості населення.

Окремо наголосимо, що вельми специфічним економічним фактором політичної злочинності, що постає як один з найбільш

небезпечних ефектів глобалізації, є функціональне підкорення політики світовим економічним гравцям. Або інакше: *політична влада, втрачаючи власне, самостійне інституційне значення, стала віддзеркаленням влади економічної*.

Заслужують на увагу в цьому контексті думка А. Сміта про те, що політика є наслідком економіки¹. В подальшому вона знайшла доктринальне обґрунтування у працях К. Маркса, Д. Міллара, Д. Стюарта, У. Бека. Останній, зокрема, небезпідставно зазначає, що економічна влада трансформується у політичну метавладу у формі побічних наслідків: світові економічні актори здійснюють переворот у світовому устрої за зразком *політики як побічного наслідку*. Власність служить не тільки індикатором можливості розпоряджатися капіталом, а й індикатором політичної влади². Суб'єкти такої власності знаходяться поза зоною досяжності правових заходів протидії корупції. Адже, якщо корупція, як і раніше, діє через позитивні санкції (комусь платять за певні дії), то – зазначає У. Бек з посиленням на Б. Холзера – мобілізація економічних ресурсів з метою вплинути на політичну спільноту, наприклад, за допомогою загрози згорнути промислове виробництво, користується негативними санкціями. У тому випадку, коли відбувається, маємо справу з *субполітикою*. Саме таке використання функції власності вочевидь набуває дедалі більшого значення³. Небезпечність такої ситуації криється у тому, що впливові економічні гравці не потребують їх суспільно-політичної легітимізації задля отримання можливостей у сфері публічного адміністрування. Вони не перебувають на авансцені політичних баталій, але позиціонуються з авангардом рушійних сил всього суспільного розвитку, який в тому числі й неодмінно користується політичним арсеналом засобів.

І хоча У. Бек й воліє вести мову про політику як побічний наслідок економіки, ми вважаємо, що більш влучне розумінням їх співвідношення може бути виражене через подання політики як інструменту економіки, тобто соціального інституту, що послуго-

¹ Макаренко В. П. Проблема общего зла: расплата за непоследовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – С. 23.

² Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 170–171.

³ Там само. – С. 171–172.

вується економіці. При цьому в останній в даному контексті не варто вбачати загалом систему господарювання. Йдеться передусім про економічні інтереси найбільш впливових фінансово-промислових груп, транснаціональних корпорацій, реалізація яких нерідко йде у розріз із загальносоціальними. А тому політика набуває відтінку популізму, не виправдовує очікувань. Сфера політичних відносин набуває ознак своєрідного ринку чи, навіть, біржі, предметом торгів на якій стають обсяги владних повноважень, репрезентовані або опосередкованими державно-владними «послугами», індульгенціями, або безпосередніми портфельними комплектами.

Сам же «ринок» залишається практично закритим для антикримінального впливу з боку правоохоронних органів. Але не тільки і не стільки з причин розвиненості спеціальних механізмів забезпечення безпеки від зовнішніх загроз, скільки за рахунок іманентної вплетеності в механізми забезпечення державної безпеки у її, перш за все, економічному сегменті. Логіка такої структурної включеності кримінального політичного інституту до безпекових структур пояснюється наявністю перманентної загрози застосування тих самих негативних санкцій, аналітична схема яких описана У. Беком та Б. Холзером. Гіпотетична спроба їх обходження, або ж елімінації тягне за собою погіршення макроекономічних показників в державі та, як наслідок, наростання невдоволення серед населення (електорату), падіння рейтингу політичної сили, втрата державно-владних позицій. На такі кроки, зазвичай, політичні актори (принаймні в політикумі пострадянського формату) не наважуються.

Таким чином, ринкова негативно-інструментальна властивість політики у системно-структурному зрізі суспільної динаміки дозволяє визначити її фундаментальним соціально-економічним фактором політичної злочинності. Його руйнація безпосередньо пов'язана з кардинальною трансформацією всього суспільного устрою, що в принципі революційним шляхом здійснити не можливо, так як сам цей устрій складають не лише атрибутивні, а глибинні, сутнісні культурно-психологічні трансперсональні чинники розвитку. Недоліки останніх також слід визнати суттєвими умовами відтворення політичної злочинності.

2. Економіко-природничі фактори політичної злочинності.

Природа визначає межі життєвого простору, які в умовах зростаючого споживацтва, недалекоглядної економічної політики,

перенаселення планети виявляються вузькими. А звуження життєвого простору, скученість (*crowding*) є, як відомо, потужним джерелом агресії, що на глобальному геополітичному рівні виражається в експансіоністських тенденціях. Останні проявляються в агресивній економічній політиці фінансово потужних країн, транснаціональних корпорацій щодо прямого чи опосередкованого «захоплення» сировинних ринків. Арсенал методів реалізації такої політики – вельми широкий: від активізації в цілому легальних міжнародних кредитних та інвестиційних відносин до використання технологій квазігуманітарних інтервенцій та суміжних з ним безструктурних управлінських способів втручання у внутрішні справи держави з метою налагодження бажаних конфігурацій політичної кон'юнктури, здатної забезпечити прийняття необхідних рішень щодо доступу до природних ресурсів.

Зазначимо, що об'єктом зацікавленості на геополітичному рівні виступають не лише вуглеводні як традиційне джерело енергії. Прогнозні сценарії розвитку екологічної ситуації на Землі з урахуванням існуючих тенденцій засвідчують зростання в невіддаленому майбутньому конкуренції за водні ресурси. У Доповіді Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції 2025 року: світ, що змінюється» від 20.11.2008 року зазначається: «Світ у найближчій перспективі стикнеться зі зростаючою вірогідністю виникнення конфліктів через ресурси, в тому числі через продовольство та воду. Його будуть наполегливо переслідувати загрози з боку країн третього світу і терористичних угруповань, які все частіше отримуватимуть доступ до ядерної зброї»¹. Окремо в доповіді наголошується: «На Близькому Сході до 2025 року одразу декілька країн отримують ядерну зброю, що може призвести до подальшого загострення ізраїльсько-палестинського конфлікту та міждержавного суперництва за природні ресурси, передусім, за воду.... Найважливішими чинниками в змінюваній міжнародно-правовій системі стануть наростаючий дефіцит мінеральних, енергетичних і продовольчих ресурсів, а також зміни в глобальному кліматі, викликані парниковим ефектом»².

¹ Уткин А. И. Будущее глазами Национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года. Изменившийся мир / А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – М. : Институт экономических стратегий, 2009. – С. 47.

² Вказана праця. – С. 56.

Конфлікт людини як біологічного виду та глобальної екосистеми на сьогоднішній день вже став найбільшою загрозою життя на планеті. Від швидкості та шляхів його вирішення без перебільшення залежить тривалість роду людського. В одній зі своїх доповідей перед Конгресом президент США Б. Обама небезпідставно зазначив, що ми – перше покоління, яке відчуло на собі кліматичні зміни й останнє, яке може вжити заходів задля запобігання екологічній катастрофі, збереження життя. Без зайвої патетики суть думки є вірною. Але проблема полягає в тому, що буржуазний економічний світовий устрій, не дивлячись на безліч ліберальних концепцій соціальної відповідальності бізнесу і т.п., безальтернативно зорієнтований на максимізацію прибутку. Природі ж ресурси розглядають не як складова середовища життя, а як економічний фактор. І це – глибинні психологічні константи світової економічної культури. Їх трансформація – справа вельми тривала та безумовно пов'язана з урядовим тиском.

В цих умовах держава як форма організації суспільства вступає в конфлікт з корпораціями. Сценарії його розвитку та вирішення є поліваріативними та виявляють залежність від політико-географічних чинників: 1) міри реального суверенітету держави як ступінь зовнішньої та внутрішньої незалежності від впливу великого бізнесу; 2) наявності запасів корисних копалин, в т.ч. і особливо прісної води; 3) дестабілізаційного потенціалу, що ґрунтується на наявності передумов розвитку внутрішньополітичних, етнічних, релігійних конфліктів всередині держави, функціональності правоохоронних органів, збройних сил. З огляду на ці чинники, серед країн, які імовірно у найближчі 10–20 років перебуватимуть в епіцентрі геополітичної напруженості, політико-кримінальних конфліктів різної етіології перебувають: РФ, Україна, країни Кавказького регіону (для них актуальними лишаються проблеми протидії корупції, боротьби за демократію, права націй на самовизначення), Ізраїль, а також країни Латинської Америки. Щодо останніх, зокрема, Н. Крісті висловив думку, що нарощування тиску на них слід очікувати під приводом (на фоні) активізації боротьби за наркоторгівлею, а згодом й з тероризмом¹. Країни-члени НАТО нами до цього переліку не включені через відсут-

¹ Кристи Н. Ответ насилию. В поисках чудовищ / Н. Кристи ; пер. с англ. М. А. Мошковой. – М. : Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2003. – С. 11.

ність актуальних підстав для дезорганізації та дезінтеграції цього військово-політичного союзу. Водночас, можливо спрогнозувати протистояння РФ, Китаю з одного боку й країн-членів НАТО з іншого на предмет встановлення контролю над полярними зонами, природні ресурси в яких й досі залишаються мало розробленими. В перспективі (до 2030–2040 рр.) конкурентна боротьба розгорнеться за ресурси Луни, що є рідкими, а тому надто цінними для Землі – гелій-3, реголіт, титан тощо. Розробкою проектів індустріальної колонізації нашого супутника вже займаються низка як державних (передусім американських, російських, китайських), так і недержавних корпорацій, серед яких «Google», «Virgin Galactic» та ін.

3. Культурно-психологічні фактори політичної злочинності.

Є одними з найбільш потужних чинників дисфункції політики. Структурно вони втілені в недоліках політичної культури й свідомості, але їх контури їх змісту виходять за межі виключно політичного інституту та поширюються на економічні, суто культурно-психологічні.

Серед цих факторів, перш за все, звертає на себе увагу *масова психологія споживацтва й корисливості*, що є наслідком тривалого розвитку ринкової (економіко-ліберальної) ідеології як на рівні управління економікою, так і на рівні міжособистісних відносин, правовідносин (правовий економізм), відносин у сфері політики. Неочікуваний наслідок теорії А. Сміта – пише В. П. Макаренко – полягав у тому, що проблеми соціальної моралі взагалі перестали цікавити економістів. Такий стан справ зберігається й досі в їх професійному середовищі, незалежно від того, яких ідеологічних та політичних орієнтацій вони притримуються – ліберальних, соціалістичних або консервативних, етатистських чи соцієтальних¹. Об'єктивно зумовлений тривалий період особистісної несвободи, пов'язаний з підкоренням людини зовнішнім обставинам й необхідності постійного руху заради заробітку, виробив у сучасної людини типового ліберального мислення (*self-made man*) своєрідну залежність від цього руху. Бурний розвиток капіталізму у західних суспільствах протягом XIX–XX ст.ст., поєднаний з поширенням та утвердженням протестантської етики (а особливо її радикально-фундаментального варіанту – пуритан-

¹ Макаренко В. П. Проблема общего зла: расплата за непослдовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – С. 24.

ського кальвінізму) спричинив парадоксальний наслідок у сфері суспільної моралі. Його суперечливість виявляється при зіставленні теоретичних конструктів лібералізму в політиці та економіці з практичними наслідками його реалізації у сфері практичної етики. Вільна, відповідальна, відірвана від держави (державна як засіб забезпечення безпеки та соціальної компенсації) особистість концентрується довкола «священної корови» лібералізму – власності. Саме власність та націлена на її здобуття праця поступово, але безповоротно, замість «визволення» людини з пут необхідності та здійснення її до сфер особистісного розвитку, реалізації власного людського потенціалу *поза суспільним виробництвом й обміном*, міцно прикувала її до свого сакралізованого образу.

Когнітивна, орієнтуючо-праксеологічна ригідність сучасного *homo fader* сприяла формуванню ринкового типу характеру. Людина буде такою – зазначав Е. Фромм, – якою вона сьогодні потрібна ринку¹. Звідси беруть свій початок численні соціальні хвороби – злочинність, суїцидальність, алкоголізація, проституція тощо. І цілком закономірно, що й політика, відтворюючись у такому суспільстві, набуває специфічних рис та факторів криміналізації. Мислення «торговця» стає типовим й для сучасного політика, послуги якого так само можуть бути придбані.

А. Фергюсон та А. Токвіль ще у XIX ст. виявили, що у більшості людей прагнення до матеріальних благ розвивається швидше, аніж схильність до пізнання чи навички практичного використання свободи. Вони обґрунтували думку про те, що якщо більшість людей зайняті лише гонитвою за матеріальними інтересами, спритні політичні гравці можуть захопити владу навіть за формальної демократії. Якщо ж народ вимагає від уряду тільки підтримання порядку для переслідування матеріальних інтересів, то він є рабом власного майнового благополуччя². Такі мотиви поведінки більшості людей існують й до сьогоднішнього дня – констатує В. П. Макаренко. За такого стану речей вірогідність появи «авторитарних особистостей», які прагнуть до підпорядкуван-

¹ Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм ; пер. с нем. Э. М. Телятниковой. – М. : АСТ, 2010. – С. 247.

² Макаренко В. П. Проблема общего зла: расплата за непоследовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – С. 25.

ня всього народу, зростає пропорційно ступеню поширення матеріальних інтересів в суспільстві¹.

Звісно, у нас немає, наразі, підстав заперечувати ліберальну логіку світового розвитку, піддавати критиці фундаментальні її основи. Підкреслимо, що ми ведемо мову про розбіжності у ідеї та практиці реалізації ліберальної ідеології. Існування подвійних стандартів (індивідуалізму та «гуманістичного універсалізму») – це об'єктивне явище сьогодення, що є наслідком розриву між етикою з одного боку та економікою і політикою – з іншого. Такий дисонанс призводить до виснаження природних ресурсів, провокує інтенсифікацію як внутрішньодержавної, так і міжнародної політичної злочинності. Активним політико-кримінальними акторами в цьому сенсі виступають транснаціональні корпорації, створюючи потужне лобі як на національні уряди, так і на міжнародні організації, не гребуючи корупційними та гібридно-силовими способами впливу.

Вище ми вже наголошували на проблемі розшарування, крайнього розриву, нерівності населення за ступенем доходів. Економічна природа цього стану соціального розвитку має в своїй основі не менш значущий суспільно-психологічний підтекст, який *виражається у тенденціях маргіналізації та поширення соціальної несправедливості*. А. В. Зорін в цьому контексті слушно зазначає, що одним з системоутворюючих чинників політичної злочинності під впливом процесу глобалізації виступає структуризація суспільства за критерієм «включенність/виключеність» (inclusive/exclusive). Найважливішими чинниками виступають соціальна нерівність і несправедливість, на яких у свою чергу нашаровуються інші обставини, що камуфлюють основні чинники політичної злочинності².

Н. Крісті у своїй праці «Відповідь насильству. У пошуці чудовиськ» (2003 рік), розмірковуючи над причинами та наслідками терактів 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку, з посиланням на Орхама Пануку зазначив, що ніколи раніше розрив між багатими та бідними не був настільки великим. Ніколи життя багатих не демонструвалося з такою агресивністю бідним людям, як це відбу-

¹ Там само.

² Зорин А. В. Политическая преступность: криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – С. 22.

вається зараз за допомогою телебачення та голівудських фільмів¹. І хоча на соціально патогенну роль розриву між бідними та багатими звертав увагу ще Арістотель, з плином віків ця проблема лише загострюється. Більше того, вона обтяжується досягненнями цивілізації у галузі телекомунікацій, які виводять її на якісно інший психологічний рівень. Криміногенним виявляється не стільки сам факт розриву, скільки, як влучно підмітив Орхам Панука, його масовими переживаннями в умовах постійного межового контакту. Співіснування світів, мікрокосмів навіть в межах невеликих соціальних співтовариств – реальність сьогодення. А надто ця проблема генерується до глобальних масштабів завдяки поширенню засобів масової комунікації. Останні ж виявляються й каналами агресивного інформаційного впливу маскультурних (читай – західно-культурних) зразків. За таких умов цілком закономірним видається те, що органічною частиною детермінаційного комплексу політичної злочинності є протиріччя, природа яких описується аналітичною схемою аномії Р. Мертона, тобто як розрив між бажаними та соціально заохочувальними цілями та легальними засобами їх досягнення.

В цьому контексті зауважимо, що не тільки не втратила, а набуває нових обрисів своє актуальності теорія *конфлікту культур та цивілізацій* А. Тойнбі у її застосуванні до описання та пояснення з одного боку факторів, а з іншого проявів політичної злочинності у сучасному світі протистояння двох різнотечій – глобалізації та антиглобалізму. Як правило, конфліктну природу такого протистояння в науковій літературі пов'язують з так званим ісламським фактором, що рельєфно вимальовується в площині культурної експансії західної (християнської) цивілізації та опору цим тенденціям, який виявляється у поширенні терористичної загрози по всьому світові.

О. М. Бандурка у 2012 році у своїй монографії «Про владу та злочинність», досліджуючи питання впливу ісламського фактору на українську політику, виказав впевненість у тому, що на початку третього тисячоліття ми стаємо свідками безглуздої війни. Одні – вказує вчений – володіли колись багатством істинної віри, але визнали його надто тяжким тягарем та вельми швидко відмовились

¹ Кристи Н. Ответ насилию. В поисках чудовищ / Н. Кристи ; пер. с англ. М. А. Мошковой. – М. : Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2003. – С. 5.

від нього, а зараз намагаються все людство зробити такими ж безбожними та розбещеними, як вони самі. Інші, здобувши віру у суворого та самотнього Бога (на протидію ідеї триєдиного у *любові* Бога в християнстві – *Ю. О.*), намагаються від його імені обмежити експансію невір'я. І ця війна затягує до себе все нові і нові народи, в тому числі зачіпає інтереси й українського народу, який прагне жити зі всіма в мирі та дружбі¹.

В попередніх підрозділах цієї роботи ми неодноразово акцентували на культурній барвистості сучасного світу, не дивлячись на наростаючі тенденції глобалізації. Остання, за слушним зауваженням А. С. Гальчинського, набуває ознак гетерогенно-дисипативної (розпорошеної) системи. Вона перестає бути пірамідально-ієрархічною, оскільки домінантність вертикально підпорядкованих зв'язків між структурними ланками поступається горизонтальному взаємозалежностям. Мова йде про контури нової – багато форматної, різновекторної, неієрархічної, асиметричної – епохи «плюралітичної глобалізації». Д. Белл називає її «епохою роз'єднаності»; у М. Гардта й А. Негрі – це епоха, де «визначальною стане *множинність, що не піддається спрощенню*» (*курсив наш – Ю. О.*). Соціальна, культурна матерія сучасного світу, підкріплена ядерною зброєю, терористичною активністю принципово не може бути зменшена в об'ємі. Намагання її «стиснути» політичними засобами (в тому числі й з використанням міжнародно-правового ресурсу) призводить й призводитиме до наростання конфліктів, поширення політичної злочинності експансіоністської та, як відповідь, агресивної спрямованості.

В цьому сенсі актуальними виявляються не лише кримінальні аспекти протистояння на міжнародній арені, а й у внутрішньодержавному вимірі. Щодо України – конфліктогенна зона соціодинаміки серед іншого окреслюється довкола культурно-психологічної дезорганізації суспільства за географічними, а також віковими критеріями. Як перше, так і друге має під собою глибинні політико-історичні, психологічні передумови.

Перш за все, слід вказати на тривалу сакралізацію державної влади. Спочатку – це була божественна влада царя, а згодом –

¹ Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – С. 222–223.

² Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 161–162.

не менш змістовно божественна, але світська за формою влада вождя. Поступовий відхід від персоніфікованого образу культового правителя протягом другої половини ХХ ст. в СРСР зумовив лише деяке зміщення акценту поклоніння, підмінивши індивідуальний образ на колективний – партійно-державний. Відтак, формується міцний *фундамент патерналізму суспільної політичної та економічної свідомості*. Разом з тим, на території України локалізуються географічні зони, в яких зазначені трансперсональні чинники і якості, враховуючи їх політичну історію та тривалість перебування під владою Російської імперії, СРСР, мають більш значний (Східний регіон) та менш значний вплив (Західний регіон). Відтак, дещо різними традиційно є й політичні настрої, електоральні тенденції, які досить часто використовуються в цілях ескалації внутрішнього протистояння, нарощування нетерпимості, агресивності. У середньостроковому горизонті подій – ці чинники залишатимуться в числі найбільш потенційно небезпечних в контексті детермінації політичної злочинності.

З політико-економічним патерналізмом суспільної свідомості тісно пов'язана *аномія*, як стан соціальної дезорганізації. Її підставами в українському варіанті у політико-кримінологічному аспекті виступає світоглядно-вікова диференціація суспільства, за якої більш молодому поколінню в меншій мірі притаманні той таки патерналізм та інші складові особистісних установок, що неодмінно пов'язуються з ним у більш старшого покоління: етатизм, колективізм, низька ініціативність, прагнення до стабільності на противагу коливанням, динамічним змінам. Ми не беремось висловлювати оціночні судження з приводу прогресивності чи атавізму тих або інших диспозицій, світоглядних настанов, психологічних особливостей. Але констатуємо, що подібні відмінності у різних масштабних соціальних груп є потужним потенційним фактором суспільно-політичної дестабілізації, криміналізації політики. Новітня історія України дає чимало матеріалу для підтвердження цього висновку.

4. Психолого-маніпулятивні управлінські фактори політичної злочинності.

Соціальна напруженість, зумовлена економічними негараздами, безробіттям, низьким рівнем життя, інтенсивною корупціонологізацією, аномією відкривають широкі можливості для маніпуляцій широкими верствами населення. Останні виявляються вельми піддатливими впливам безструктурного характеру, що

застосовуються як засоби *конструювання соціальної «реальності» та спрямування в ній дій великих груп населення.*

Управління сучасним суспільством епохи after-постмодерну набуло глобалізованих контурів з яскраво вираженою концентрацією адміністративного ресурсу світового та регіонального масштабу. Разом з тим, життєздатність такої концентрації підкріплюється не тільки і не стільки дією механізмів структурованої кредитно-фінансової залежності суб'єктів-сателітів від груп тиску, скільки безструктурним інформаційним та іншим впливом. Останній спрямований на штучне конструювання складових масової чи колективної (групової) свідомості в різні способи, на різних рівнях й напрямках, підтримання визначених параметрів соціального розвитку. На жаль, доводиться констатувати, що суб'єкти такого впливу досить часто керуються не інтересами укріплення суверенітету, а вузько-корпоративними (економічними, політичними) інтересами, реалізація яких має або прямою метою, або опосередкованим результатом погіршення криміногенної ситуації.

Безструктурне соціальне управління є терміном, який в науковому обігу поки що не знайшов свого широкого застосування. В літературі зазвичай його описують похідними термінами, виділяють поряд з явним чи прямим управлінням, що, втім, не в повній мірі відображає процедурну, організаційну складність, соціальну значимість й ефективність вказаного механізму впливу. Так, наприклад, В. І. Франчук зазначає, що в залежності від характеру впливу на соціальний об'єкт управління може бути явним та прихованим, прямим й побічним. Однак можливі й інші види соціального управління, класифікація яких є самостійною задачею¹. Водночас, як слушно зауважує Ю. М. Старилов, центральною проблемою в соціальному управлінні залишається проблема влади (підпорядкування). Якщо як приклад навести державне управління, то в літературі ми знайдемо активне обговорення таких проблем, як зміщення акцентів з вольового впливу суб'єкта управління на об'єкт (тобто управління в формі команд, управлін-

¹ Франчук В. И. Основы общей теории социального управления / В. И. Франчук. – М. : Ин-т организационных систем, 2000. – С. 24.

ня-вплив, лімітоване постачання тощо). Ця тенденція залишається актуальними й до сьогоднішнього дня¹.

Вважаємо з цим є сенс погодитись, адже механізми самоуправління соціальними системами в низці випадків є набагато ефективнішими аніж імперативні централізовані аналоги. Однак, варто при цьому зауважити, що мова має йти не лише про самоуправління як якісно іншу *структуру* управління, а саме про безструктурну організацію останнього. Ця думка, звичайно, заперечує традиційну та в більшості непорушну для загальної теорії управління тезу про наявність організаційної структури як іманентної якості, ознаки соціального управління. Так, зокрема, Г. В. Щёкін зазначає, що наявність організаційної структури управління, її розвиток є основою всієї організації. Поза їх межами виключається можливість реалізації функції менеджменту. Процес формування організаційної структури є, перш за все, організаційним закріпленням тих чи інших функцій за підрозділами апарату управління. Сама ж структура може бути або горизонтальною (при розташуванні суб'єкту та об'єкту управління на одній ланці), або ж вертикальною, ієрархічною (при наявності численних ланок різного рівня)².

Однак, очевидним є те, що як перша, так і друга структура передбачає усвідомлений процес і спрямування управлінського імпульсу, і його сприйняття. Сучасні ж технології нейромаркетингу, нейролінгвістичного програмування та інших видів інформаційно-психологічного, політико-технологічного впливу дозволяють суб'єкту управління «обходити» фазу концептуального узгодження з об'єктом впливу, маніпулювати його волею у заданому напрямку чи обходити її в цілому з визначеною метою. В спеціальній кримінально-правовій літературі як відповідь на масове поширення такого втручання в сферу свободи волі людини в останнє десятиліття розвивається тема криміналізації різних форм зазначеного впливу як різновидів психічного насильства³,

¹ Старилов Ю. Н. Курс общего административного права : в 3-х т. – Т. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты / Ю. Н. Старилов. – М. : НОРМА, 2002. – С. 132.

² Щёкин Г. В. Теория социального управления : монография / Г. В. Щёкин. – К.: МАУП, 1996. – С. 336–337.

³ Храмов О. М. Кримінально-правова характеристика суспільно небезпечних наслідків психічного насильства / О. М. Храмов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_1/PB-1/pb-1_8.pdf.

кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини¹ тощо. Слушним в цьому аспекті видається й зауваження І. М. Бачило з приводу того, що нинішній етап розвитку інформаційних технологій характеризується можливістю інформаційної дії на індивідуальну і суспільну свідомість, аж до загрози інформаційних війн, внаслідок чого неминучо противагою свободи інформації стає проблема інформаційної безпеки².

Дійсно, новітні способи впливу на людську поведінку знаходять своє широке застосування й в системі соціального управління, до сфери якої, безумовно, опосередковано залучена й низка суб'єктів впливу на носіїв публічної влади. При цьому основою успішного адміністрування є конструювання у об'єкту управлінського впливу (конкретної особи, групи осіб, населення держави в цілому) переконаності в істинності та/або вигідності певної моделі поведінки, життєвої установки, оцінки подій, явищ тощо. Для досягнення цієї мети невід'ємною умовою є прихований характер суб'єкта управління, тобто управлінський вплив має чинитись не за задалегідь сформованою та в цілому відомою організаційною структурою, а опосередковано, через елементи самоорганізації соціальної системи, однак за заданою матрицею подій. Саме завдяки дотриманню такої умови і створюється уявний образ елементів громадянського суспільства, самоврядування, свободи вибору при прийнятті рішень: від обрання певної продукції в побутових ситуаціях, до реалізації права голосу на виборах в представницькі органи влади.

Отже, безструктурне соціальне управління виявляється набагато більш ефективним за структурне, адже дозволяє скрити суб'єкта управління, а, отже, й дійсну мету подій, ініціатив, що відтворюються в соціальному просторі. Проте, виникає похідне питання: яким чином забезпечити завуальований характер управлінського впливу за умов широкої доступності інформації? Логічним видається запропонувати три варіанти досягнення

¹ Шаблистий В. В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини / В. В. Шаблистий // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2013. – Випуск № 1 (62). – С. 177–183.

² Бачило І. Н. Информационное право. Роль и место в системе права Российской Федерации / И. Л. Бачило // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 15.

вказаної мети: 1) дезінформація; 2) конструювання соціальної дійсності (контроль над інформацією, інформаційні операції); 3) створення обстановки незацікавленості в отриманні інформації у широких мас населення.

Дезінформація як елемент безструктурного управління досить вдало застосовується через засоби масової інформації та комунікації: поширення неперевіраних відомостей, чуток, перенасичення інформаційного простору суперечливими повідомленнями тощо. За таких умови створюється ситуація інформаційної дезорганізації та, врешті-решт, втрати зацікавленості до початкового об'єкту інформаційного пошуку.

Конструювання соціальної дійсності означає цілеспрямоване створення та масове поширення інформаційного продукту певного змісту з метою його донесення до якомога ширшої аудиторії з метою формування впевненості про його істинність та перенасичення інформаційного простору. Конструювання соціальної дійсності досягається засобами перспективного (освіта) та поточного інформаційного впливу (фреймінг новин, «експертні оцінки» подій, процесів тощо).

Освітні технології досить ефективно використовуються для змістовного насичення світоглядної компоненти процесу становлення особистості. Недарма в наукових джерелах щодо стратегічного (глобального й регіонального) управління відстоюється думка про найбільш потужний деструктивний потенціал так званої «світоглядної зброї», як різновиду інформаційної. Наразі ж доводиться констатувати щонайменше дві негативні тенденції в освітній сфері нашої держави: а) достатньо часта зміна шкільних навчальних програм, зокрема з історії, що не може бути в достатній мірі обґрунтоване необхідністю уточнення навчального матеріалу; б) на рівні середньої, вищої освіти повністю вилучені (у порівнянні з радянською системою освіти) з навчальних планів курси, спрямовані на засвоєння ідеологічної основи державного будівництва. Ідеологія, в свою чергу (ліберально-демократична, соціалістична, соціал-демократична, правового економізму, культурної ідентичності, антиглобалізму тощо), має становити методологічний базис всього процесу загальносупільного й державного розвитку, як процесу принципово стратегічно керованого. Її ж відсутність об'єктивно ускладнює можливість інтеграції громадянина з державою в єдиному цивілізаційному поступі, породжує правовий нігілізм, егоїстично-раціональний прагматизм.

На рівні державного управління, відсутність чіткої концептуалізованої ідеології означає відсутність єдиного вектору діяльності. Політична ідеологія у найбільш загальному вигляді визначає мету та способи її досягнення. За невизначеності мети будь-які дії носять розрізнений, різноспрямований, а тому в цілому неефективний характер: соціально-економічні, правові перетворення досить часто не підпорядковані вимогам соціальної справедливості, кримінологічної й соціально-культурної доцільності; диференціація державної політики на правову, економічну, кримінологічну, сприяння розвитку громадянського суспільства, воєнну та інші, які не відповідають *спільній* парадигмі й принципу доповнюваності.

Деструкція світоглядних основ єдиного розвитку громадянського суспільства та держави на чіткій ідеологічній платформі, робить державний механізм та соціальні інституції в значній мірі вразливими до управлінських впливів безструктурного характеру, що мають за мету чи-то контроль над політичною системою нашої держави, чи-то реалізацію економічних інтересів всупереч вимогам законності, безпеки населення тощо. В свою чергу, через розбалансованість різних видів державної політики (як результат відсутності спільної ідеологічної платформи) система протидії злочинності не здатна забезпечити адекватний захист економічної, політичної підсистеми як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників дестабілізуючого, криміногенного характеру. Аналізований елемент механізму безструктурного управління закладає глибинні основи детермінації злочинності на загальносоціальному рівні.

Ведучи мову про ефект «фреймінгу» у вказаному вище зрізі, слід зазначити, що зазвичай під ним в політологічній та психологічній науці розуміють сприйняття новин та змісту сюжетів в межах знайомих контекстів. ЗМІ можуть вдало створювати ці фрейми, представляючи сюжети новин, обмежуючи їх визначеним вузьким контекстом. Створення фреймів може бути спрямоване на те, щоб посилити розуміння, або ж створити когнітивні ярлики та поєднання кількох сюжетів в єдиному контексті. Як стверджує Д. Дж. Ліллекер джерелом фреймів вважається саме спосіб подачі

інформації. Наприклад, акцентування уваги на процесі політичної діяльності, а не на її змісті¹.

Фрейминг є достатньо поширеною технологією безструктурного управління, що реалізується, зокрема, через систему поширення новин. Так, Е. С. Херман та Н. Хомські обґрунтовують наявність щонайменше чотирьох «фільтрів», що визначають, які повідомлення будуть передані аудиторії, а які будуть затримані контролюючим суб'єктом: 1) масштаб ЗМІ, його володільці та його комерційний характер. Зокрема, на думку вчених, яка в політологічній науці в цілому підтримується, новинні цінності встановлюють елітні групи, що збирають новини, такі, як Associated Press, AOL Time Warner, Reuters та ін., які згодом відфільтровують новини донизу за мережею постачальників новин для своїх дочірніх компаній; 2) спонсорські контракти, за допомогою яких підтримують продукування новин (економічний інтерес порядку денного в ефірі новин); 3) постачальники офіційних версій новин (переважно працівники органів державної влади); 4) різка критика чи резонанс: селективний відбір новин та упереджене їх висвітлення в ЗМІ². За допомогою фреймингу новин можливо створити необхідний контекст розуміння змісту визначеної події, вибірково висвітлити окремі її сторони, створити умови для програмування масових форм поведінки. «Ефект фреймингу» представляє для кримінології безпосередній інтерес і як фактор детермінації злочинності (інформаційна причинність у культурно-психологічній сфері, оцінка законодавчих новел, програмування негативного до них відношення та, як наслідок порушення тощо), і як інструмент протидії їй.

Ще одним ефективним засобом конструювання соціальної дійсності як елементу безструктурного управління є поширення так званих «експертних оцінок» за формулами типу: «на думку експертів курс долара...», «експерти прогнозують подорожчання...», «фахівці передрікають дефолт...» тощо. Ключовою ланкою такого способу є вбудовування в інформаційну посилку аргументу

¹ Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; под науч. ред. О. С. Дейнеки ; пер. с англ. С. И. Остнек. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – С. 113–114.

² Herman E. Manufacturing Consent : The Political Economy of the Mass Media / E. Herman, N. Chomsky. – New York : Pantheon, 1998. – P. 56–78.

до авторитету, а також негативне емоційне насичення. Загалом ця технологія є досить близькою за змістом та є ідентичною за принципом дії з так званою «стратегією залякування» або «стратегією терору», що виступають різновидом інформаційних операцій. Їх суттю є провокація панічних настроїв серед населення, відволікання їх від соціальних проблем, «обґрунтування» необхідності додаткових витрат, або ж скорочення видатків, проведення військових компаній тощо¹. Поширення інформаційних продуктів вказаного характеру зумовлює наростання рівня тривожності та агресивності серед населення, виявляє потужне криміногенне значення. Останнє є побічним ефектом на шляху до досягнення віддалених цілей – дестабілізації політичної обстановки в країні, ескалації революційних настроїв, досягнення економічної вигоди, ініціювання фінансових витрат з можливістю привласнень, розтрат тощо.

Створення обстановки незацікавленості в отриманні інформації про джерело та дійсний зміст соціально-управлінського впливу у широких мас населення може відбуватися за кількома сценаріями, які, зазивай, реалізуються одночасно та протягом тривалого часу. Мова йде про стимулювання алкоголізації, наркотизації населення (низький рівень цін та доступності алкогольних напоїв, їх неконтрольована реклама, неефективна практика протидії наркозлочинності тощо), збереження низької якості життя, високого рівня злочинності (зокрема, корупційної), поширення інших соціальних хвороб. Суть вказаної технології безструктурного управління досить влучно висловив В. С. Пікуль у своєму історичному романі «Із тупика», описуючи міркування над тим, яким чином можливо локалізувати хвилю більшовистської революції: «...Революція – це стихія... Зі стихією завжди важко боротися. Потрібен голод, щоб народ схаменувся...»². В сучасному розумінні для європейської країни голод – це, звичайно, алегорія (хоча істо-

¹ Малишевский Н. А. Террор как инструмент «Нового мирового порядка» / Н. А. Малишевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fondsk.ru/news/2012/07/24/terror-kak-instrument-povogo-mirovogo-porjadka-15673.html>; Гриняев С. А. Международный терроризм как инструмент глобального управления / С. А. Гриняев, В. В. Чугунов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agentura.ru/dossier/russia/people/grinyaev/obob/>.

² Пікуль В. С. Из тупика : исторический роман : в 2-х т. – Т. 1 / В. С. Пікуль. – М. : Вече, 2008. – С. 202.

рії нашого народу відомі трагічні події голодоморів 20-х, 30-х, 40-х років минулого сторіччя, зумовлені суто політичними мотивами). Однак принцип застосування антигуманної управлінської технології голоду є ідентичним тому, що реалізується по відношенню до багатьох країн світу, в переліку яких знаходиться й Україна.

Безпосередньою метою консервації і загострення глибинних соціальних протиріч є блокування політичних інтересів особистості й перенесення їх до площини хронічних побутових проблем. Досягнення останньої супроводжується також поширенням соціальних міфів типу «політика – брудна справа», «я поза політикою» та ін. В результаті – політична сфера країни виявляється вразливою до корупційного й іншого (в тому числі зовнішньополітичного) тиску, а інститути громадянського суспільства – надто нерозвиненими, щоб йому протистояти. Система правоохоронних органів в цій ситуації також виявляється малоефективною через поширення означених вище факторів і на їх персонал. Останнє начебто проявляється, перш за все, в обструкції процесів системної їх реформи та стимуляції внутрішньої замкненості. На цій проблемі неодноразово наголошували як зарубіжні, так і вітчизняні науковці.

Так, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов обґрунтовано, на нашу думку, критикують сучасний стан функціонування системи правоохоронних органів, вказуючи на значну присутність елементів штучного конструювання показників злочинності і власної «потрібності» в управлінській діяльності вказаними органами, на перетворення протидії злочинності на засіб соціальної люстрації¹. Протидія злочинності – зазначає Н. Крісті – давно вже стала індустрією і як кращий її зразок вона творчо перейняла усі закони функціонування виробництва та підкорила їх досягненню власних цілей². Тож збереження суттєвої дисфункції правоохоронних органів – невід’ємний елемент забезпечення дієвості механізмів безструктурного управління, організованого за багатьма напрямками, рівнями й цілями в нашій державі.

¹ Бандурка О. М. Парадокси протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 85–87.

² Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца / Н. Кристи ; пер. с англ. А. В. Петровой. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – С. 13.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що окреслені контури реалізації безструктурного управління в нашій державі переслідують приватно-корпоративні фінансові та/або політично інтереси й цілі, які досягаються засобами і методами, що перешкоджають стабільному соціальному розвитку, тягнуть за собою погіршення криміногенної ситуації. При цьому квінтесенцією вказаного управління залишається його публічний характер: так чи інакше воно реалізується з використанням державно-владних інструментів (в тому числі й через правотворчу, розпорядчу, контролюючу діяльність тощо), чим створюється реальна загроза державному суверенітету в цілому. Протидія цій усталеній тенденції можлива лише на системних засадах трансформації соціального управління з концептуальним поєднанням державної політики за всіма напрямками й сферами, запровадження до механізмів її реалізації контрзаходів безструктурного управління кримінологічної спрямованості. Останні доцільно, на нашу думку, розглядати на рівні загальносоціальної протидії злочинності, змістовне насичення стратегії й тактики якої має обов'язково враховувати вимоги кримінологічної безпеки в інформаційній, організаційно-правовій, економічній та інших сферах.

5. Правові фактори політичної злочинності.

Теоретичні проблеми різних аспектів правової детермінації злочинності знайшли своє висвітлення у працях цілої плеяди таких науковців як М. О. Барановський, С. В. Бородін, Б. С. Волков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, М. П. Дубинін, В. О. Дятлова, С. В. Задиран, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, І. І. Карпець, А. В. Кирилюк, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Е. Ф. Побегайло, В. І. Поклад, В. М. Попович, В. І. Шакун, Д. А. Шестаков та ін.

Прийнято вважати, що правова система суспільства далеко не завжди (а практично ніколи) є абсолютно безконфліктною. Базою виникнення протиріч є об'єктивна інертність позитивного права, а також неузгодженості між правовою, політичною, економічною, культурною підсистемами, традиціями та інноваціями, структурно-функціональними й інституційними їх компонентами. При цьому правова система, її позитивне правове ядро, зважаючи на забезпеченість механізмами державного примусу, відіграють вельми специфічну роль в процесі криміногенної детермінації, асоціюючись в одних випадках з чинниками легалізованого наси-

льства, а в інших – полем для зловживань, умова прояву сваволі правоуповноважених суб'єктів. Під правовими факторами злочинності, таким чином, можливо розуміти положеннями нормативно-правових актів та похідних від них правотворчих, правореалізаційних й правозастосовних практик, які детермінують (здатні детермінувати) вчинення злочинів або ж блокують дію антикримінальних заходів, які застосовуються суспільством і державою.

Таким чином, самі по собі положення нормативно-правових актів, без екстраполяції їх дії на динамічні елементи механізму правового регулювання, є індиферентними по відношенню до процесів детермінації політичної злочинності, як і будь-якої іншої. Криміногенна властивість виявляється тоді і тільки тоді, коли виникає конфлікт у дії, коли правові приписи, можливості, заборони не забезпечують в достатній мірі сформовані соціальні запити, інтереси, інноваційні імпульси або традиції.

Суспільство в такому разі, як система, що самоорганізується, позбавляється від чужорідного їй елементу, в даному разі – правового. При цьому скасування і внесення змін у відповідний нормативно-правовий акт зазвичай, є кінцевим результатом процесу «неприжиття» останнього і не відображає реальної суті самого процесу розвитку і протікання конфлікту. Та й конфлікт реально відбувається не зі всіма членами суспільства, а лише з певною його часткою, причому таким чином, що це не завжди веде навіть до зміни відповідних положень нормативно-правового акта чи його скасування. Зрозуміло, що будь-який нормативно-правовий акт, прийнятий (виданий) із дотриманням відповідної юридичної процедури, є чинним і має виконуватись усіма, хто потрапляє в сферу його дії. Одним із варіантів вирішення конфлікту, за відсутності можливості змінити нормативно-правовий акт, є або ж пасивне невиконання нормативних приписів або ж активне їх порушення. Як перше, так і друге є девіаціями, нерідко кримінальними.

Природа зумовленого правом політично значущого конфлікту може бути різною та мати в своїй основі:

а) невідповідність правового імперативу ціннісним установкам у сфері публічного інтересу певної, умовно значної частини населення держави;

б) невідповідність ціннісної основи правового імперативу однієї держави світоглядним засадам правового регулювання ін-

шої. Так, зокрема, маємо змогу спостерігати перманентний конфлікт (що протікає, радше, на соціокультурному, позаполітично міжнародному рівні) між Україною та Республікою Польща з приводу прийняття 09.04.2015 року Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті»¹ та, зокрема, визнання учасників Української повстанської армії (далі – УПА) борцями за незалежність України. Член Інституту національної пам'яті Польщі професор Гжегож Мотика зазначив, що для українців УПА є частиною історичної ідентичності, тому фактом так званих антипольських чисток нехтують і заперечують. Незручність полягає в тому, що в законі видалений пункт про скоєння військових злочинів. Це означає, що статус ветерана отримали й винні у трагедії, що сталася на Волині. Таким чином їх виправдали². Для значної частини польського населення ця обставина є неприйнятною. А тому цей конфлікт цілком може знайти свій вияв у розпалюванні міжнародної ворожнечі та пов'язаної з нею екстремістською діяльністю;

в) прогалини у правовому регулюванні політичних відносин, що виявляються факторами криміналізації політики. Серед таких чинників в сучасних українських реаліях можливо вказати, передусім, на відсутність закону «Про регулювання лобістської діяльності». Лобізм завжди присутній при народженні практично всіх політично і економічно значущих рішень як на рівні уряду, президентського корпусу, так і на рівні законодавчої влади. Лобізм у широкому розумінні є системою цілеспрямованого впливу різноманітних груп на владні структури з метою задоволення своїх інтересів. В Україні, на відміну від інших країн, де «групи тиску» можуть відстоювати свої інтереси на підставі законів, які прямо або побічно застерігають їх права та обов'язки, лобі й досі залишаються поза законом. Відсутність гласності накладає на цю дія-

¹ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 09.04.2015 року № 314-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.

² Польська дискусія про героїзацію УПА // Тиждень. – 2015. – 24 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/135004>.

льність особливий відбиток – кримінальний, пов'язаний з різноманітними порушеннями та хабарництвом¹.

Наведене підтверджується результатами соціологічного дослідження, проведеного Інститутом прикладних гуманітарних досліджень у рамках Канадсько-Українського проекту сприяння доброчесності в Україні. Зокрема, зазначається, що загрозливого поширення набув так званий «корупційний лобізм», тобто такі технології лобіювання, що використовують підкуп чиновників та інші корупційні засоби. У міжнародних антикорупційних актах звертається увага на необхідність «розрізнення лобізму, як однієї з політичних технологій в демократичному суспільстві, та «корупційного лобізму», який базується на деформаціях демократичних інститутів»². Дослідники Світового банку для визначення цього явища користуються поняттям «захоплення держави» (State Capture) і вважають його більш суспільно небезпечним, ніж намагання чиновників за допомогою корупційних дій контролювати ті чи інші сфери. Тому зайвим буде, напевно, наводити додаткові аргументи щодо криміногенної небезпечності тіньового лобізму.

Окремо зауважимо на криміногенній ролі прогалін у правовому регулюванні наукового кримінологічного супроводження правотворчого процесу. Йдеться про відсутність законодавчої бази для розвитку інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. У вузькому значенні остання може розумітися як спеціальне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проєктів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів). У широкому – кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів постає як форма кримінологічного контролю, що реалізується у вигляді наукового забезпечення процесу правотворчості і здійс-

¹ Одінцова О. О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією / О. О. Одінцова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110.

² Канадсько-український проект сприяння доброчесності. Підсумковий звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cad=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKUWjPuPLCpPLJAhWrs3IKHR7GCXAQFggaMAA&url=http%3A%2F%2Fold.acrc.org.ua%2Ffile.bGg>.

нюється в межах кримінологічної політики держави. Її кримінально-превентивний потенціал досить високий. По суті вона здатна створити легальний бар'єр використання інструменту правотворчості у злочинно-політичних, а також суто злочинних цілях, знизити «привабливість» політики для економічних гравців кримінальних елементів. Відсутність же Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів», відповідно, слід визнати криміногенною прогалиною.

Аналогічним чином варто оцінити й прогалини у правовому регулюванні низки інших політично значущих відносин. Їх досить значна кількість. Акцентуймо увагу лише на двох, які, на нашу думку, на сьогоднішній день в більшій мірі є залученими до детермінації політичної злочинності:

а) прогалини в порядку формування виборчих списків партій у Законі України «Про вибори народних депутатів». Й досі цей процес залишається в достатній мірі тіншовим, політико-корупційним, зумовлює можливість «входження» до політики через фінансове стимулювання керівників політичних сил;

б) прогалини в порядку верифікації, ідентифікації текстів законопроектів, за які відбувається голосування на засіданні ВРУ та текстів законів, які безпосередньо підписує голова ВРУ та відправляє на підпис Президентів України. Наразі ця фаза законодавчого процесу цілком залишається нерегульованою, що відкриває шлях для широких кримінально-політичних маніпуляцій, практичне доведення та юридична кваліфікація яких становить суттєву складність. В той же час такі дії не є рідкістю, про що свідчать результати здійсненого нами контент-аналізу ЗМІ¹.

6. Політико-кон'юнктурні фактори політичної злочинності.

¹ Див, наприклад: Шурма вимагає негайного розслідування фактів «фальсифікації» Закону України // Вголос. – 2015. – 12 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgholos.com.ua/news/shurma_vymagaie_negaynogo_rozsliduvannya_faktiv_falsifikatsii_zakonu_ukrainy_23741.html?print; Бойко Н. М. Закон про місцеві вибори : від фальші до фальшування / Н. М. Бойко // Українська правда. – 2015. – 11 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/11/7077462/?attempt=1>; Текст закону про вибори народних депутатів України відрізняється від того, за який проголосувала Верховна Рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/verhovna-rada/2005-08-11/5213> та ін.

Окрім прогалин в праві та конфліктності змісту правових норм, варто також вказати й на криміногенності процедурних аспектів правотворчого процесу, які змістовно тяжіють саме до політичних його чинників. Правотворчість, як тривала у часі та насичена науковою, юридичною складовою діяльністю, завжди складала поле політичної напруженості. Майже щороку маємо змогу спостерігати протистояння різних політичних партій, депутатських фракцій у ВРУ, Уряду довкола процедури прийняття Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Вельми резонансними в політичному контексті виявляється й робота над законопроектами, які регулюватимуть відносини у сфері правоохоронної діяльності, охорони здоров'я, виборчого процесу тощо. І це протистояння далеко не завжди відбувається в юридичній, фахово-галузевій (доктринальній) площині. Дискусіям в профільних комітетах, на засідання парламенту, як правило, передують стадії формування політичних та політико-економічних цілей. Серед них чільне місце належить встановленню політичними (а опосередковано й економічними) акторами контролю над: а) розподілом бюджетних асигнувань; б) реалізацією державної політики у різних секторах економіки, народного господарства.

Такий контроль може бути здійснений виключно через вплив на урядовий корпус, що передбачає наявність в ньому політичних фігур керівників міністерств, відомств, відносини з якими у зазначених акторів вибудовуються на засадах політико-корупційного патронажу та/або посередництва. Відповідно, етап політичного цілепокладання в процесі правотворчості, здійснюється в тому числі й за зворотним зв'язком: від урядового представника до парламентської сили. Останній, загалом, є явищем закономірним та нормальним. Кримінальний же відтінок подібних зв'язків виникає на фоні потенційної особистісної чи корпоративної (вузкогрупової, командної) економічної та/або суто політичної вигоди, угода про досягнення якої має корупційний характер.

Не остання роль у розгортанні та підтриманні таких відносин належить організованим злочинним угрупованням, учасники яких можуть бути представлені в депутатському корпусі. В цьому разі етап безпосереднього політичного протистояння в правотворчому процесі, а особливо в ситуаціях, коли його предметом є стратегічні для держави рішення (у сфері зовнішньополітичного курсу, безпеки і оборони, позачергових виборів тощо), набуває

особливої гостроти та супроводжується широким спектром її кримінальних форм: від посягань на життя державних діячів, організації масових заворушень й до тероризму.

Слушними в цьому контексті видаються висновки А. В. Дорошенка, який зазначає, що особливостями прояву організованої злочинності в сфері політичних відносин слід також вважати, по-перше, активне використання тероризму та інших форм політичного екстремізму як знаряддя політичної боротьби, фактичну інтеграцію організованої злочинності та тероризму; по-друге, інтернаціоналізацію організованої злочинності, що загрожує зовнішньополітичній безпеці країни; по-третє, створення та утримання кримінальними організаціями незаконних збройних формувань (нелегальної армії); по-четверте, розгортання корупції та культивування фаворитизму; по-п'яте, знищення інститутів громадянського суспільства¹.

Характер та інтенсивність дії політико-кон'юнктурних факторів політичної злочинності залежить від багатьох обставин: а) наявності об'єктивних передумов для дестабілізації суспільно-політичної ситуації (загострення економічних, соціальних, екологічних проблем і т.п.); б) кількості та фінансової потужності опозиційних політичних сил, їх стратегічних і тактичних цілей, спрямованості, зв'язків (економічних, політичних) з іноземними суб'єктами – державами, організаціями, корпораціями тощо; в) рівня політичної і загальної культури чиновницької (в тому числі – політичної та економічної) еліти, його зв'язки з організованими злочинними угрупованнями; г) рівня політичної культури населення; д) стану функціональної спроможності правоохоронних органів.

Окреме теоретичне та практичне значення має *політико-кон'юнктурне та кримінально-кон'юнктурне співвідношення загальнодержавних (центрально-історичний період) та місцевих еліт*. Конфлікт між їх інтересами завжди має суттєвий криміногенний потенціал, заручниками реалізації якого, як правило, стає місцеве населення регіонів. У цьому сенсі не позбавлена логіки теза Г. Х. Попова: «Коли-небудь історики оцінять, яку роль

¹ Дорошенко А. В. Організована злочинність як фактор політичного процесу / А. В. Дорошенко // Віче. – 2000. – № 10 (103) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1210>.

в появі у середньоазійських республіканських еліт нестримного бажання піти зі складу СРСР відіграла перспектива розгортання Москвою боротьби з корупцією в їх республіках»¹. Вважаємо, що в українських реаліях у становленні сепаратистського руху не останню роль відіграють фактори збереження чи встановлення кримінального впливу на окремих територіях під загрозою його елімінації у новітніх умовах чи принаймні суттєвої зміни його конфігурації на користь інших суб'єктів. Вони органічно поєднуються із зовнішньополітичним, економічним, інформаційним та військовим впливом по відношенню до України, детермінованим тими ж чинниками – усуненням на початку 2014 року від влади групи осіб, які до цього підтримували визначений геополітичний статус нашої країни та внутрішній управлінський баланс регіональних організованих кримінальних практик.

На ролі діяльності криміналізованих місцевих еліт у розгортанні сепаратистського руху у Східній Україні наголошує також і В. І. Поклад. Аналізуючи соціально-економічні, культурно-психологічні та інші передумови до активізації масових девіацій, злочинно відцентристських тенденцій населення Луганської області, вчений доходить висновку: «Події на Сході можна інтерпретувати ще й як кримінальну контрреволюцію. Як відповідь Донбасу на антикримінальну революцію в Києві. Проголошені Майданом гасла були сприйняті як замах на звичний порядок. Нехай напівкримінальний, тіньовий, але стабільний і досить комфортний. Його обвалення віщувало дуже серйозні незручності. І не тільки для тіньових господарів регіону. Звідси протест проти євроінтеграції, проти ідей і гасел Майдану. Але, оскільки явне вираження симпатій до кримінального порядку в регіоні є непристойним, в хід пішли маскувальні тези про федералізацію, про приєднання до Росії, що приховують, головним чином, небажання що-небудь міняти в своєму житті»².

Дещо дистанціюючись від подій минулого та сучасності нашої держави, можемо вивести такий узагальнений висновок: зага-

¹ Попов Г. Х. О коррупции в постиндустриальном обществе / Г. Х. Попов // Наука и жизнь. – 2010. – № 3. – С. 43–44.

² Поклад В. И. Луганский сепаратизм глазами луганского социолога / В. И. Поклад // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 250. – Т. 262. Філософія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – С. 105.

льнокримінальна, економічна організована злочинність механізмами самодетермінації здатна визначати глобальні конфігурації стану політичної злочинності в державі. *Конфліктні внутрішньо-структурні параметри діяльності організованих злочинних угруповань, репрезентованих політико-економічною елітою, тим чи іншим чином, прямо чи опосередковано афілійованою з публічною адміністрацією вищого, центрального та місцевого рівней мають суттєвий криміногенний потенціал, що відтворюється у надрах системи національної безпеки, формуючи загрози її ключовим компонентам.*

Підсумовуючи зазначимо, що політична злочинність є складно детермінованим соціальним феноменом. Відтворюючись на перетині економічних, економіко-природничих, культурно-психологічних, правових, політико-кон'юнктурних та інших чинників, вона сама виявляється потужним криміногенним фактором як в аспекті самодетермінації, так і в аспекті детермінації загальної (позаполітичної) злочинності. Разом з тим, саме політична злочинність, як наслідок та причина дисфункції політики, є функціональним ядром безперервного кримінального гомеостазу. Вона пронизує своїм деструктивним організаційно-управлінським, інформаційним впливом всю соціальну матерію, всі підсистеми та інститути, задаючи загальний тон, магістральні напрями та генеральні параметри криміналізму суспільства. Останнє ж є таким процесом, який принципово неможливо повернути у «початкову точку»; можливо лише скорегувати та до певної міри елімінувати. З огляду на це протидія політичній злочинності має ґрунтуватися на двох концептуальних передумовах: безпосереднє зниження криміногенності політики через нейтралізацію (послаблення дії) відповідних факторів політичної злочинності та реалізація комплексної стратегії політичного антикриміналізму. Кожна з них детальніше розкриватиметься в подальших частинах цієї роботи.

3.2 Характеристика політичних факторів злочинності в Україні

Зміст політичних факторів злочинності впливає з самої природи політики. Сфера владарювання та суміжні з нею інститути, типові видові соціальні практики щодо інтеграції акторів із цією сферою, набуття та реалізації ними владних повноважень,

пронизує всю соціальну структуру. І на яких би ціннісно-світоглядних позиціях не перебував дослідник – етатистських, ліберальних, анархістських, універсалістсько-космополітичних – не визнавати цю обставину означало б заперечувати саму суть соціальності людської організації, яка в більшій чи меншій мірі, але неодмінно пов'язана з державністю, а, отже, й з політикою.

Не дивлячись на політекономічні ефекти глобалізації, пов'язані зі зростанням прямої та опосередкованої управлінської ролі корпорацій (від легальних бізнес-структур до кримінальних чи сурогатних їх варіацій), саме держава залишається тією синтетичною формою, яка заключає в собі монополію на легальний примус задля забезпечення загальної безпеки (в тому числі й на міжнародному рівні), організовану акумуляцію та розподіл фінансових ресурсів через систему оподаткування, соціальну амортизацію. Ця діяльність завжди визначала й визначатиме функціонально привілейований інституційний характер політики. А враховуючи прогнози аналітиків США до 2025 року¹ щодо переорієнтації публічного адміністрування у напрямку утвердження державного капіталізму (соціального лібералізму), варто очікувати, що значення цього метайнституту лише розширюватиметься з пропорційним зростанням конфліктогенних ризиків. Тому й увага до криміногенних різновидів останніх не лише не має втрачати своєї сконцентрованості в кримінологічній науці, а повинна бути забезпечена інтенсифікацією нарощування всебічного доктринального та практико-прогностичного знання.

Політико зумовлені соціальні конфлікти, що протікають та вирішуються у кримінальних формах, мають складну детерміністичну природу. Будучи проявом дисфункції політики, вони не завжди на ній замикаються як самодостатньому чиннику деструкції, а можуть брати своє начало й за її межами – економіці, праві, загальній культурі. В цілому об'єктивні протиріччя, що народжуються в позаполітичних шарах соціальної активності мають самостійне як гносеологічне, так і праксеологічне значення, в тому числі у контексті детермінації злочинності. І це є принциповим положенням, на якому ми вже акцентували: політичні фактори злочиннос-

¹ Уткин А. И. Будущее глазами Национального совета по разведке США: глобальные тенденции до 2025 года. Изменившийся мир / А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – М. : Институт экономических стратегий, 2009. – С. 57–163.

ті, як і політична злочинність, включені до цілісного, єдиного хро-
нотопічного плину подій, явищ, феноменів, практик. Його фраг-
ментація – уділ *homo sapiens*. Будучи науковою, вона здійснюється
на засадах системності, історизму, спеціалізації, послуговується
цілям наближення до певної істини. Але в цьому ж полягає й фун-
даментальна обмеженість людського пізнання. Як слушно з цього
приводу зауважив А. С. Гальчинський – цілісне бачення відповід-
них процесів – прерогатива Всевишнього¹. Тому маємо бути сві-
домими того, що штучний інтелектуальний розрив детермінації
злочинності у розумінні її *доцільної диференціації* є необхідним та
єдино можливим прийомом практично корисного пізнання. Нау-
кова доцільність тут виступає провідним критерієм існування
зв'язку теорії з практикою. На цих підставах виділення політичних
факторів злочинності є виправданим та обов'язково передбачає
розуміння непершопринципного їх характеру, дії всезагального уні-
версального зв'язку.

Структурно-функціональна характеристика детермінації
злочинності політичними факторами визначається їх приналежні-
стю до тієї чи іншої складової політичної системи та специфікою
політичного режиму. В підрозділі 1.4 цієї монографії був наведе-
ний опис та пояснення загальних контурів механізму криміноген-
ної детермінації в залежності від параметрів політичної
організації суспільства, політичних відносин, культури, свідомості,
комунікації, динамічного виміру політичної онтології. Концептуа-
льна ідея ґрунтується на аналітичній схемі дослідження системи
суспільства Т. Парсонса, яка виходить з наявності трьох базових
його діяльнісних компонентів – адаптації, інтеграції, підтримання
життєздатних зразків й форм. Її застосування в політико-
кримінологічній площині виявляє, що загальна злочинність гене-
рується соціальною системою як реакція *адаптації* до управлінсь-
ких умов, що задаються політичною підсистемою. Надалі
адаптивні форми соціальних (кримінальних) практик набувають
інтегративних значень та впливають, в свою чергу, на поглиблен-
ня дисфункції політики через структурний синтез органів держав-
ної влади та організованих злочинних угруповань, детермінацію
політичної злочинності. Стабілізація функціонування суспільства,
що досягається на певному етапі цього поступу з урахуванням

¹ Гальчинский А. С. Маркс и современный мир: Гуманистиче-
ская доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Лыбидь, 2015. – С. 49.

економічних, правовий й культурних чинників, зумовлює *закріплення й підтримання* діяльнісних зразків, типових політико-кримінальних та суто кримінальних практик.

Виведення системи з рівноважного стану, навіть якщо в його основі знаходяться глибинні криминогенні фактори, але дія яких є стабільно сталою, є надскладним завданням та може призвести до найбільш непрогнозованих наслідків. Будь-які радикальні трансформації у функціональній структурі суспільства протягом короткого часового інтервалу тягнутимуть серйозні соціальні кризи, а в окремій складовій його підсистеми (відомстві, галузі, регіоні і т.п.) – нічого, окрім популізму. Ці закономірності варто враховувати й в криминологічній практиці, на чому більш детально увага буде зосереджена в наступних частинах цього дослідження.

Доповненням до структурно-функціональної характеристики детермінації злочинності політичними факторами, її аналіз з позицій *теорії конфлікту*. В соціології остання, зазвичай, розглядається як гносеологічна альтернатива структурному функціоналізму. Разом з тим, в принципових моментах ці дві пізнавальні системи координат не перебувають у відношеннях конкуренції. Їх компліментарний синтез в єдиній соціологічній парадигмі – цілком можливий, що підтверджується самими ж теоретиками циклу наук про суспільств¹. Тому виправданним та потенційно продуктивним вважаємо об'єднання цих двох теорій для виконання завдання щодо формування знання не лише про механізм політично зумовленої детермінації злочинності, а й про зміст конкретних політичних факторів, їх груп. При цьому підхід до з'ясування останніх з позицій теорії конфлікту виявляє, перш за все, значимість не самого процесу протікання конфлікту (хоча, безумовно, це також важливо), а його предметних контурів. Саме через осмислення предметності протиріч лежить шлях до їх концептуального вирішення.

Детермінована політикою злочинність має свою репрезентацію у всій палітрі кримінальної активності. Тому не є дивиною, що практично у кожному криминологічному дисертаційному дослідженні певна увага приділяється аналізованій групі кримино-

¹ Ритцер Дж. Соверенные социологические теории. – 5-е изд. / Дж. Ритцер ; пер. с англ. ЗАО Издат. дом «Питер» – СПб : Питер, 2002. – С. 114–115.

генних чинників. Вони розглядаються в контексті дисфункції органів державної влади відповідної ланки (порядку їх комплектації, реалізації повноважень), найбільш дотичної до конкретного різновиду злочинності, їх залежності від обставин політичного характеру, в тому числі і як елементу обструкції в системі антикримінальних заходів, реалізація яких часто наштовхується на політико-корпоративні перепони. При цьому цілком логічним видається те, що при вивченні таксономічно диференційованих детермінаційних комплексів злочинності політичні фактори набувають неоднакового значення. У зв'язку з цим намагання сформулювати завершений перелік останніх в межах загальної теорії приречені на неповноту.

Натомість наше завдання вбачається в іншому: оперуючи структурно-функціональним баченням суспільного процесу та на основі теорії конфлікту як гносеологічного підґрунтя опису й пояснення предметно-змістовних, іманентних джерел руху соціальної матерії, запропонувати й обґрунтувати умовно однорідні зони відтворення конфліктів криміногенного значення, які локалізуються в міжсистемних взаємодіях політики, економіки, права й культури. Слідування визначеній методологічній настанові дає можливість виділити три відповідні блоки політичних факторів злочинності: політико-економічні, політико-правові, та політико-культурні.

1. Політико-економічні фактори злочинності – група її детермінант, змістом яких є криміногенний конфлікт між політичною та економічною соціальними підсистемами. Конкретні причини такого конфлікту можуть бути різними: від невідповідності державних регулятивних механізмів економіки її реальним можливостям, запитам і до експансії економічними акторами політичної сфери, насичення телеологічної основи публічного владарювання корпоративними орієнтирами. Комбінаторика бізнесових та політико-управлінських площин дотику, яка генерує кримінологічно значущі протиріччя, не має суворих обмежень. Тому їх безсистемний, не підпорядкований цілісній концепції аналіз не має практичного сенсу. Важливим же тут видається як раз визначення концептуальних засад появи та розвитку конфлікту зазначеного формату.

В цьому контексті зауважимо, що сучасна злочинність в Україні, як і в будь-якій іншій країні світу, характеризується своїм переважно корисливим характером. Лише частка загальнокримі-

нальних корисливих злочинів складає близько 67–72 % у структурі загальної злочинності щорічно протягом останніх десяти років. Якщо ж до цієї суми додати частку корисливої злочинності економічної спрямованості (в тому числі й у сфері службової діяльності), злочинів проти довкілля, пов'язані з незаконним привласненням чи використанням об'єктів природи, злочини, пов'язані зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також вогнепальної зброї, низку інших злочинів, об'єднаних корисливим мотивом, то виявляється, що біля 95 % всіх злочинів в Україні мають саме корисливий характер. Ця теза підтверджує доволі відоме в науці кримінології положення щодо примату соціально-економічних факторів в детермінаційному комплексі вітчизняної злочинності, що зумовлено особливостями перехідного періоду, фундаментальною трансформацією (а в щодо низки параметрів – просто з деструкцією) системи та ідеології господарювання та рядом інших чинників. У зв'язку з цим у фокус кримінологічного дослідження потрапляють проблеми організації управління в сфері економічних відносин. Останні виявляють себе: а) у несформованості ідеології державного управління економікою; б) у підтриманні залежності вітчизняної економічної системи від зарубіжних джерел управлінського впливу (засобами поглиблення фінансової заборгованості в іноземній валюті), цілі якого не завжди співпадають з національними інтересами прогресивного соціального розвитку, відновлення економічного зростання, зниження суспільної небезпечності злочинності.

Відсутність державної ідеології як системи світоглядно-орієнтуючих позицій, що визначають стратегію державного розвитку в цілому та окремих сферах, зокрема, є суттєвим фактором неефективності управління в економіці. В якості еталонних моделей економічного поступу в наукових працях прийнято вважати чи-то неоліберальну концепцію американського монетаризму з мінімалізацією участі держави в господарських процесах й утвердженням вільного ринку¹, чи-то засновану на кейнсіанській, неоінституціоналістській, ендогенній методології концепцію

¹ Пинзеник В. М. Коні не винні, або реформи чи їх імітація / В. М. Пинзеник. – К. : Академія, 1998. – С. 43–98; Лановой В. Т. Рынок и воспроизводство / В. Т. Лановой. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 23–85, 112–188 та ін.

державного регулювання економіки в межах ринкового її типу¹. На публічно-програмному ж рівні у вітчизняному правовому просторі фігурує такий документ як «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», який визначає ключові напрямки та засади системного розвитку нашої країни з урахуванням економічної, політичної, інтелектуальної, технологічної перспективи. Аналіз зазначеної Стратегії дозволяє стверджувати, що її розробники, піддаючи нищівній критиці неоліберальне реформаторське минуле нашої країни², стоять на позиціях інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання, яка є специфічним різновидом концепції неінституціоналізму, що ґрунтується на переорієнтуванні економічних відносин з фінансово-посередницьких на наукоємні, технологічні.

Визнаючи в цілому високий рівень наукової обґрунтованості означеної Стратегії, слід все ж визнати, що вона спирається на ринкові механізми трансформації економічного середовища. Разом з тим, серед низки європейських, американських вчених-економістів, соціологів, політологів, юристів, кримінологів останнім часом стверджується переконання у неефективності ліберально-демократичного способу організації ринкового господарювання в принципі. Це зумовлено такими іманентними, незмінними його супутниками, як всезростаючий рівень безробіття (по мірі автоматизації виробництва, запровадження новітніх технологій), вкрай нераціональне використання природних ресурсів (за рахунок запровадження виробничої тактики «запланованих дефектів» й стимулювання рівня споживання), тіньова економіка, колосальний дисбаланс в розподілі матеріальних благ, як наслідок – відсутність доступу більшості населення до засобів виробництва,

¹ Мочерний С. В. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення / С. В. Мочерний. – К. : Знання України, 1994. – С. 91–178; Пахомов Ю. М. Посткомуністична «буржуазія» як загроза цивілізованого ринку / Ю. М. Пахомов // Політична думка. – 1995. – №1. – С. 37–49; Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки : теоретико-методологічний аспект / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – С. 90–230 та ін.

² Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт. упоряд. : Г. О. Андрушук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – С. 155–175.

недоступність вищої освіти для значної кількості людей*, зниження соціальних витрат, підвищений рівень злочинності тощо. Одним з найбільш популярних гасел акцій протесту, що прокотилися в 2009–2014 роках низкою країн світу (Греція, Іспанія, Італія, Португалія, США, Франція та ін.) та яке наочно відображає концептуально недосконалий шлях обраного вектору економічного розвитку, було наступного змісту: «Capitalism isn't working. Another world is possible» (в пер. з англ. – капіталізм не працює, інший світ – можливий). Вже сьогоднішня практика економічного життя в розвинутих країнах – зазначають В. М. Кирилов та С. С. Мкртчян – засвідчує, що йдуть процеси відходу від традиційної системи ринкового господарювання, з'являються нові раніше невідомі явища та процеси¹, пов'язані з безпрецедентною участю держав й наддержавних конгломератів у регулюванні економічних відносин на прогнозовано-плановій, а не на стихійно-ринковій основі*. Смп-

* Відсутність загального рівного доступу до якісної (сучасної) вищої освіти серед населення переважної більшості держав практично нівелює демократичний політичний режим як такий. Очевидно, що нерівноцінним є політичний вибір обізнаної особи та людини, яка немає жодного уявлення про соціальне управління на місцевому, національному, регіональному та геополітичному рівнях, специфіку політичних ідеологій, програм соціального розвитку тощо. В таких умовах демократичний режим ґрунтується не на розумній конкуренції свідомого вибору, а на конкуруванні засобів політичної комунікації (технологій безструктурного управління громадською думкою, що в політології прийнято називати «продукування згоди») з електоратом, від ефективності яких й залежатиме якісний корпус представницького органу.

¹ Кириллов В. Н. Цивилизованная экономика как альтернатива рыночной и ее частичные правовые аспекты (критико-исследовательский очерк) / В. Н. Кириллов, С. С. Мкртчян // Российское предпринимательство. – 2002. – № 5 (29). – С. 12–13.

* Окремі аспекти новітніх моделей соціально-економіки розвитку розглядаються у працях В. М. Кирилова, С.С. Мкртчяна (концепція цивілізованої економіки), Ж. Фріско (концепція ресурсорієнтованої економіки, проект «Венера») та деяких інших прогресивних науковців. Ці моделі знаходяться на стадії своєї доктринальної незавершеності, подекуди є внутрішньо-суперечливими. Однак вже сьогодні стає очевидною потреба у виробленні альтернативних механізмів господарювання – якісно відмінних від традиційних ринкових, що ґрунтуються на пріоритеті особистої (корпоративної) вигоди, в

томатичним в цьому контексті виглядають результати дослідження компанії Ernst&Young (в дослідженні взяли участь 641 компанія з 21 країни світу), згідно з яким серед одних з найбільш суттєвих ризиків для вільної роботи приватних підприємств на 2013–2014 р.р. названий вплив урядів на їх діяльність¹.

Таким чином, можна констатувати, що на сьогоднішній день пріоритети економічного розвитку, закладені у згаданій вище Стратегії не відповідають довготривалим світовим тенденціям, які, наразі, відображають трансформації в бік скорочення свободи ринку на користь централізованого управління. Ця трансформація неодмінно має супроводжуватися зміною ідеології державного управління. Саме ідеологія має бути рушійною силою для економічних перетворень, а не навпаки. В іншому випадку, як слушно зауважує О. М. Литвинов, існує суттєвий ризик не лише відродження примітивізованих форм буття, а й суцільної криміналізації цих форм². Вочевидь на перший план в процесі вирішення економічних проблем (а так само й екологічних) як на національному, так і на геополітичному рівні виходить проблема формування нових методологічних посилок публічної організації суспільства. Відомо, що вирішити проблему на тому ж рівні світогляду на якому вона виникла, з тією ж мірою розуміння – неможливо. Відтак, абсолютно справедливо, на нашу думку, в сучасній науковій літературі низкою вчених-політологів, соціальних філософів, юристів наголошується на кризі традиційних політик, яка виражається у відсутності конфлікту ідеологій (в конструктивному його розумінні) на концептуальному рівні та переважання ідеологій-рухів в

низці випадків – всупереч загальносоціальним інтересам, на шкоду довкіллю тощо.

¹ Сыченко Е. А. 10 основных рисков для бизнеса в ближайшие два года / Е. А. Сыченко // Forbes Украина. – 12 марта 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/nation/1349183-10-osnovnyh-riskov-dlya-biznesa-v-blizhajshie-dva-goda>

² Литвинов О. М. Про концепцію правового економізму Ричарда Познера (філософсько-культурологічне роздумування на тлі деяких проблем сучасної України) / О. М. Литвинов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 1 (58). – С. 8.

межах переважно ліберал-демократичної та соціал-демократичної філософії владарювання¹.

Таким чином, ми переконані в тому, що на сучасному етапі розвитку нашої держави жоден з масштабних запланованих заходів у сфері економічних перетворень, розвитку освіти, медичного та соціального обслуговування, протидії злочинності не має шансів на успіх без формування чіткої концепції державного будівництва, що має ґрунтуватися на універсальній *політичній ідеології*. Саме остання є тим єднальним, системоутворюючим елементом публічного адміністрування, який в принципі здатен у *державних перехідного типу* надати йому ознак синхронності, несуперечливості, зменшити криміногенну складову, забезпечити перспективну спрямованість. Цей елемент, на жаль, протягом 90-х років минулого сторіччя було успішно та безальтернативно зруйновано, а намагання поставити питання про державну ідеології на порядок денний часто супроводжуються звинуваченням у спробі скорочення прав і свобод, тоталітаризму й інших утисках, що є, зазвичай, результатом стійких стереотипів радянського минулого. Натомість в низці випадків така критика є необґрунтованою.

Відомо, що основа будь-якої ідеології – світоглядна, філософська концепція світосприйняття, яка передбачає, перш за все, стратегічну мету, систему тактичних цілей, принципів, напрямків, методів, етапів цілеспрямованої діяльності. Відхід же від світоглядних основ державного управління, їх блокування означає відсутність цільової бази адміністрування – безцільну діяльність, яка в різні періоди й в залежності від формату політичної кон'юнктури виявляє неоднорідність, непослідовність, низьку соціальну адаптивність, суттєву кримінальну складову. Тому ігнорування проблеми державної ідеології може мати негативні наслідки для державного суверенітету в цілому. В цьому контексті слушною видається думка О. В. Крисенка, який зазначає, що якщо в Сполучених Штатах ситуація постідеологічного політичного розвитку призвела до появи та стійкого відтворення «безідеологічної політики», котру іноді намагаються маскувати під оновленість на

¹ Шварцменталь Дж. Идеология и политика / Дж. Шварцменталь ; пер. с англ. Е. В. Пузиной. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – С. 25–30; Rawls J. The Law of Peoples, with «The idea of Public Reason Revisited» / J. Rawls. – Cambridge : Harvard University Press, 2001. – P. 34–67.

кшталт неоальтернативи та необхідність змін (неолібералізм, ортолібералізм, неоконсерватизм, неореспубліканізм та ін.), то в Україні та й в інших пострадянських країнах ідеологічна публічна політика лише має народитися. Незважаючи на те, що на вітчизняних теренах чимало говорять про назрілі зміни... політики не осмислюють себе в політичному процесі в ідеологічних координатах...»¹.

Разом з тим, є підстави вважати, що деідеологізованість освіти, всіх ланок й сфер соціального управління є не випадковістю – побічним продуктом аномії у розумінні Е. Дюркгейма, – а бажаним результатом зовнішньополітичного впливу. Не вдаючись до детального аналізу джерел, методів, суб'єктів останнього, що не є безпосереднім предметом цієї роботи, зауважимо лише на тому, що з урахуванням геополітичного й регіонального контексту існування України, підтримання в нашій державі низького рівня життя, поширення алкоголізації та наркотизації, надвисокого рівня злочинності (зокрема, корупції), консервації глибинних дефектів системи протидії злочинності, її замкненості та в значній мірі формалізованості і, як наслідок – хронічно нестійкої, конфліктогенної політичної ситуації є вигідним для низки суб'єктів на політичній мапі світу. Україна, як потужна інформаційно-промислова держава – це нонсенс Східноєвропейського регіону у глобально-політичній системі координат. І визнання такого стану справ не лише на доктринальному, й на практико-адміністративному рівні – є необхідною запорукою на шляху до зниження зовнішньополітичної, а разом з нею – і економічної, залежності.

Крім політико-економічних криміногенних факторів ідеологічної природи варто звернути увагу також й на іншу групу, яка є похідною. Мова йде про залежність вітчизняної економіки від зовнішньополітичних факторів. Ці фактори виявляють свій вплив опосередковано: а) через доларизацію вітчизняної економіки й зовнішньо-кредитну заборгованість; б) необґрунтовано обмежені можливості впливу органів державної влади на діяльність НБУ, як провідного фінансового регулятора.

Доларизація економіки – проблема світового масштабу, яка не оминула й нашу державу. Однак, в контексті розбудови вітчиз-

¹ Крисенко О. В. Головна ідея неореспубліканізму – це повернення до «втраченого раю» / О. В. Крисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page114-1721.html>.

няної економічної систем вона загострюється перш за все через зовнішньо-кредитні зобов'язання, джерелами яких є кредити від Міжнародного валютного фонду, Світового банку, єврооблігації (євробонди), що також емітуються переважно в доларах США, рідше – в євро. Відповідно, розрахунки за кредитами мають здійснюватись виключно в іноземній валюті, яку придбати за національну – неможливо. Останній фактор повністю прив'язує національну економіку до долару США, а, відтак, й від курсу на нього. Найбільш відчутними криміногенними ефектами цього процесу є можливість «ручного» управління економікою будь-якої держави.

У зв'язку з цим, виникає питання, від якого цілком залежить обсяг економічного суверенітету та, опосередковано, стан криміногенної обстановки – хто визначає курс долара США, від якого залежить вся економіка держави – її базова соціальна підсистема? На перший погляд – відповідь очевидна: курс визначає НБУ. Однак постає інше питання: чим керується НБУ при визначенні курсу вказаної валюти? Аналіз наукової літератури з проблем валютного регулювання, а також нормативно-правової бази діяльності НБУ засвідчує наступне.

Відповідно до п. 3 Положення про затвердження офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів, затвердженого постановою НБУ № 496 від 12.11.2003 р. офіційний курс гривні до долара США розраховується за курсом, який визначається, як середньозважений курс продавців і покупців, що склався за даними Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України в день установлення офіційного курсу¹. Як можна бачити, в згаданому Положенні закріплено цілком прозорий ринковий принцип визначення курсу, який залежить від попиту та позиції. Однак, поза нормативним регулюванням залишається головне питання щодо механізму визначення *первинної вартості долара США*, відносно якого згодом й визначається середньозважений курс продавців і покупців на міжбанківському валютному ринку України, тобто

¹ Положення про затвердження офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів : Постанова Національного банку України від 12.11.2003 р. № 496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1094-03>.

дешевше якої НБУ не може продавати долар США на міжбанківському ринку не залежно від співвідношення попиту та пропозиції.

До 1978 року в світовій валютній системі діяв відомий принцип так званого «золотого стандарту». І якщо при «золотому стандарті» валютні паритети визначалися шляхом співвідношення кількостей грошового металу, яким відповідали грошові одиниці, а за Бреттон-Вудською системою – ще й і співвідношення із долларом, то з 1978 року валютні паритети встановлюються на базі (тобто із врахуванням) спеціальних прав запозичень (далі – СПЗ). СПЗ являють собою міжнародні резервні кошти, які призначаються для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів і розрахунків з Міжнародним валютним фондом. Разом з тим НБУ не оперує спеціальними правами запозичення при визначенні первинного курсу долара США до гривні. СПЗ використовуються лише для придбання іноземної валюти, жодним чином не впливаючи на визначення її внутрішнього курсу. Навпаки, відповідно до абз. «г» п. 3 згаданого вище Положення курс СПЗ встановлюється на підставі інформації про курс гривні до доллара США. Тобто визначення первинного курсу національної валюти до долара США здійснюється *виключно на підставі не обумовленого правовими межами розсудом НБУ*. Ця сфера його діяльності, попри ключову роль в механізмі регулювання вітчизняної економіки на сучасному етапі, залишається угаємниченою. Спроба дати відповідь на питання: «Кому це вигідно?» – неодмінно підводить до аналізу правового статусу головного фінансового регулятора та кола суб'єктів, які мають вплив на його діяльність в цілому, а не тільки лише на формування персонального складу.

Перш за все, звернімо увагу на ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Національний банк України», де зазначено, що НБУ є *еконімічно самостійним органом*, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України¹. Згідно з ч. 3 цієї ж статті НБУ *не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади*, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

¹Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page>.

Відповідно до ст. 53 цього Закону не допускається втручання органів державної влади та інших державних органів чи їх посадових та службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку, Ради Національного банку, Правління Національного банку чи службовців Національного банку, інакше як в межах, визначених Конституцією України та цим Законом*. Тобто НБУ є самостійним *суб'єктом господарювання*, який на власний розсуд визначає практично всі параметри функціонування вітчизняної економічної системи одним лише важелем – курсом долара США, а також широкими повноваженнями щодо управління банківською системою. При цьому навіть активи НБУ – не є власністю держави: відповідно до положень ч. 2 ст. 4 власністю держави є лише відокремлене майно НБУ, а також його статутний капітал у розмірі 10 млн. грн.

Що ж до контролю за діяльністю НБУ шляхом фінансового аудиту, то відповідно до ст. 70 Закону України «Про Національний банк України» аудит річної фінансової звітності Національного банку проводиться не рідше одного разу на рік аудиторською фірмою, яка має досвід у проведенні аудиту за міжнародними стандартами аудиту. *Рада Національного банку визначає аудиторську фірму* для перевірки річної фінансової звітності Національного банку за поданням Правління Національного банку¹. Тобто й контроль за діяльністю НБУ також замикається врешті-решт на самому НБУ.

Повертаючись до питання про суб'єктів впливу на НБУ, які *гіпотетично можуть* впливати на курс валют, то у відповідності до правового статусу НБУ, зокрема, його міжнародно-правової юрисдикції, то серед таких слід назвати центральні банки інших країн (а така можливість випливає зі змісту ст. 40 Закону України «Про Національний банк України», якою НБУ уповноважений са-

* В Законі України «Про Національний банк України» меж втручання органів державної влади в діяльність НБУ не встановлено, так само як і в Конституції України. Тому формулювання «...інакше як в межах, визначених Конституцією України та цим Законом» є погано визначеним, неконкретним, що не дозволяє в повній мірі та ефективно контролювати діяльність НБУ.

¹ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page>.

мостійно укладати угоди з іноземними центробанками; предмет таких угод Законом не визначається) і, перш за все, – Федеральний резервний банк США, а також кредиторів, згаданих вище. Підкреслюючи гіпотетичність цієї тези, зауважимо, що викладені міркування є свого роду запрошенням до наукової дискусії та не мають розглядатися, як безспірні факти.

Таким чином, підсумовуючи наведене, слід зазначити, що політико-економічні фактори злочинності в Україні мають двоєдине походження: по-перше, – фундовані деідеологізованістю політичної сфери, роздробленістю, непослідовністю та суперечливістю реалізації програм державного розвитку, що не дозволяє витримувати єдину стратегію загальнонаціонального поступу з урахуванням екологічної, економічної, інформаційної, кримінологічної безпеки; по-друге, – суттєвими прогалинами правового регулювання діяльності головного фінансового та валютного регулятора, відсутністю реальних механізмів ефективного впливу на його політику, що обумовлює можливість використання його потенцій суб'єктами зовнішньополітичного фінансового впливу на шкоду національним інтересам. Означені деструктивні елементи у вітчизняній економічній системі відіграють суттєву криміногенно детермінуючу роль найвищого рівня детермінації, що й зумовлює потребу у виробленні спеціалізованої політико-кримінологічної теорії загальносоціальної протидії злочинності, яка традиційно у вітчизняній науці обходиться стороною та «віддається на відкуп» фахівцям в інших галузях знань. Натомість, як продемонструвало наше дослідження, без її розроблення та реалізації на міждисциплінарній основі зі специфікацією до антикримінальної діяльності, жоден з превентивних заходів та жодна приватно-кримінологічна теорія не матиме суттєвого рівня ефективності, носитиме локальний, а не системний характер.

2. Політико-правові фактори злочинності. Як слушно зазначає І. О. Кресіна, політика – найскладніший предмет правового опосередкування, оскільки в ній акумулюється величезна кількість суб'єктивних факторів, нерідко протилежних, різноспрямованих. Знайти розумний баланс цих устремлінь і є завданням права і закону¹. Але безконфліктне функціонування права й політики – це

¹ Кресіна І. О. Політика і право : проблеми співвідношення / І. О. Кресіна // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту

нонсенс. Політика оформлює право, надаючи йому позитивно визначених рис, у сфері політичних відносин, у боротьбі інтересів народжується нормативно-правовий акт, який в принципі не може задовольняти інтересам всіх, а іноді – й більшості. Звідси – можливо вести мову про дві типові кримінологічно значущі ситуації: 1) нівелювання позитивно-правовими приписами з використанням примату політичного управління, на якому функціонально замикаються й правоохоронні органи, не здатні в такій ситуації припинити протиправну, в тому числі й злочинну діяльність представників політичного істеблішменту. Йдеться по суті про підміну принципу законності принципом політичної (революційної, безпечною чи іншої) доцільності; 2) використання інструменту правотворчості у вузько-корпоративних цілях всупереч загальносоціальним інтересам. Як перша, так і друга ситуація є комплексами публічної діяльності, що генерують політичні фактори злочинності. Розглянемо їх детальніше.

Підміна принципу законності принципом політичної доцільності. Н. Макіавеллі колись висловив думку, яка протягом століть набула афористичності, але не втратила актуальності та частоти використання у сфері державного управління: «Мета виправдовує засоби!». Дійсно, слід визнати (і ми на цьому наголошували), що право за змістом своїм у постсоціалістичних правових системах є вельми інертним, не завжди відповідає темпам динаміки суспільного розвитку. Соціальні інновації часом вимагають зміни концепції праворозуміння, відходу від юридичного позитивізму до природного права, аби обґрунтувати принципами справедливості прийняття де-юре незаконного рішення (вчинення дії), але які не сприймаються суспільством як неправові, шкідливі, небезпечні. Але при цьому необхідно також визнати і те, що описані обставини суттєво поступаються частотою їх прояву ситуаціям іншого роду, коли буквою закону нехтують не задля загальносоціального блага при вимушеній необхідності (коли дотримання закону завдало б більше шкоди, аніж його порушення), а задля досягнення вузько-корпоративних цілей, прикриваючись маніпулятивними технологіями пропаганди й популізму.

В діяльності представників української політико-управлінської еліти – слушно зазначає О. М. Кукуруз – політика

реалізується часто з порушенням права на основі політичної доцільності. У процесі української модернізації є безліч прикладів, коли еліта ставить певну мету і досягає її за допомогою різноманітних механізмів, які є неправовими. Загалом в Україні взаємозв'язок політики і права найкраще можна прослідкувати через поняття політична доцільність. Остання має величезний вплив на державотворення і правотворення в нашій державі¹.

З теоретичної точки зору, політична доцільність – це раціональні рішення і практично корисна діяльність влади, в рамках існуючого законодавства, спрямована на покращення життя певного суспільства. Але на практиці українські політики не дають визначення цьому поняттю, вони подають його як мотивацію певного рішення чи дії влади, ототожнюючи її з необхідністю. Однак це не завжди відбувається у правовому полі, не завжди зрозуміло, яку мету і ким було поставлено, яким повинен бути результат. Необхідною може бути зміна форми правління, виборчої системи, якщо для цього визріли об'єктивні умови, але це повинно відбуватися в межах діючого законодавства². Ю. С. Шемшученко небезпідставно зауважує на тому, що міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України³. З цим важко не погодитись. Підміна ж принципу законності на політичну доцільність тягне за собою низку соціально деструктивних наслідків.

По-перше, самі політичні акти, в яких виражається зазначена підміна, досить часто мають ознаки злочинів, а тому юридична сила квазіправових рішень, що в результаті приймаються, обґрунтовано ставляться частиною населення, а також суб'єктами міжнародного права під сумнів. Це вносить суттєвий елемент конфліктності до соціальних, міждержавних та міжнародних взає-

¹ Кукуруз О. М. Реалізація політики і права політико-управлінською елітою України / О. М. Кукуруз // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2012. – Вип. 2. – С. 36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2012_2_7.

² Там само.

³ Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Вид. Дім «Юридична книга». – 2005 – С. 34.

модій. Шляхи протікання та вирішення подібного роду конфліктів часто поєднані з масовими кримінальними практиками.

По-друге, порушення законності органами державної влади є потужним інформаційним чинником соціальної дезорганізації. О. М. Кукуруз зазначає, що політико-управлінська еліта ставить конкретні цілі і досягає їх, незважаючи на діюче законодавство, на думку суспільства, експертів. Відбувається *демонстрація (курсив наш – Ю. О.)* досягнення політичної мети псевдо-правовими засобам¹. Саме така демонстрація, неприкритий нігілізм є особливо небезпечним криміногенним чинником. Для описання кримінологічно значущих наслідків такої ситуації, вважаємо доречним скористатися аналітичною схемою Дж. Келлінга та Дж. Уілсона, викладеною у теорії «розбитих вікон». Публічна адміністрація, порушуючи закони встановлені нею ж самою, надсилає всьому суспільству сигнали безладу, свавілля та неупорядкованості, викликає до життя складні реакції адаптації до зміненого зовнішнього середовища. І якщо середовище дає сигнали про дисфункцію влади, неможливість покладатися на неї при вирішенні соціовітальних проблем (а законність – це фундамент всього публічного порядку), населення, на фоні зростаючого правового, політичного, морального нігілізму, вимушене шукати альтернативні механізми забезпечення соціальної безпеки. Як на масовому, так і на індивідуальному рівні такі механізми за визначенням є незаконними, а часто – злочинними.

Отже, підміна принципу законності політичною доцільністю завжди несе не собі тягар криміногенності. Ця обставина не зникає навіть за умови наявності дійсної крайньої суспільної необхідності у прийнятті незаконних але правових за духом рішень. Завжди в демократичних суспільствах незаконні дії влади використовуватимуться політичною опозицією на власну користь, в тому числі й всупереч загальносоціальним інтересам, кримінологічній безпеці. Саме тому прийняттю подібних рішень має передувати кримінологічний прогноз та комплекс превентивних заходів, спрямованих на недопущення застосування інформаційно-маніпулятивних технологій, здатних зумовити наростання соціальної напруженості, дестабілізації суспільно-політичної обстановки та детермінації, таким чином, підвищеної кримінальної активності.

¹ Кукуруз О. М. Вказана праця. – С. 39.

Використання правотворчості у корпоративних цілях всупереч загальносоціальним інтересам. Відомо, що правотворчість є інструментом соціального управління, який застосовується суб'єктами державно-владних повноважень. При цьому, ідеальна модель створення нових норм права, корегування, скасування існуючих має відповідати вимогам правоутворення, тобто виконувати функції сприйняття та відображення на формально-визначеному рівні реально існуючих суспільних відносини, науково обґрунтованого та справедливого, безконфліктного порядку їх реалізації. І лише той політичний режим, в якому функції правотворчості наближені до означених вище здатен претендувати на демократичну характеристику.

На жаль, в жодній з держав світу поки що не вдалося досягти такого рівня зв'язку громадянського суспільства та держави, за якого б у формально визначеному та *реально діючому* праві відображалася регулятивна, захисна спрямованість на задоволення інтересів більшості та були враховані (гарантовані механізми компенсації) інтереси меншості, розрив між змістом об'єктивного та суб'єктивного права був мінімальним. Причин цьому – велика кількість: від типу господарювання, державної ідеології до злочинності, зокрема – політичної, тощо. Разом з тим, є підстави стверджувати, що особливо гостро означена проблема стоїть в державах перехідного типу, до яких, серед інших, відноситься й Україна.

Перехідний статус розглядається в контексті проміжних характеристик розвитку як державного механізму, так і системи господарювання, ідеологічної складової суспільного поступу і т.д., які у комплексі позначають незавершеність процесів державного будівництва, суттєвої присутності в ньому кримінальної складової, значного впливу зовнішніх політичних факторів, широкого спектру загроз екологічній, економічній безпеці, затяжне балансування між численними фінансовими ризиками кризового характеру. Цей перелік можна доповнювати ще багатьма чинними й параметрами загальносоціального розвитку в цілому і за окремими його напрямками, рівнями тощо. Однак, не вдаючись до глибинного системного аналізу вказаного пласту проблем, що не є основним предметом нашого дослідження, звернімо увагу лише на ту обставину, що консервацію обструктивних тенденцій в сфері публічного адміністрування з діалектичної точки зору слід розглядати, на на-

шу думку, як явище цілком закономірне та в стратегічно кероване, тобто як результат цілеспрямованого управлінського впливу.

Політична сфера є об'єктом управління, за вплив на який конкурує низка суб'єктів. При цьому формування якісного складу органів державної влади, як «концентрату» всієї політичної системи, виступає основною тактичною метою вказаної конкурентної боротьби, в якій абсолютна більшість громадян свідомої участі, на жаль, не приймає. Причин цьому також значна кількість. Серед основних з них такі: а) низький рівень освіченості, зокрема в сфері змістовних аспектів соціального управління, а також технологій впливу на електорат; б) низька політична активність, що зумовлено: певним чином традиційною зневірою в реальність виборчого права й інших форм вияву громадянської волі; поширенням соціальних міфів типу «політика – брудна справа» тощо; в) маніпулювання засобами політичної комунікації з метою реалізації так званої «тактики продукування згоди»: фреймінг новин в засобах масової інформації, поширення недостовірної, обмеженої інформації і т.п.; г) відсутність цивілізованої нормативно закріпленої процедури лобізму, що здатна забезпечити дійсні представницькі функції парламенту; д) історично-зумовлені форми зрощення організованої злочинності з окремими ланками органів державної влади, що створює у відомому сенсі закритість найвищих посад в їх системі, успішне функціонування фінансових та корпоративних «фільтрів» тощо.

Відстороненість переважної частини населення від політичної сфери відносин, в якій концентрується державне управління, є належною умовою для реалізації вузькогрупових інтересів. Джерела останніх можуть бути різними: 1) національні підприємницькі структури; 2) транснаціональні корпорації; 3) організовані злочинні угруповання, що діють у сфері економічних відносин.

Ведучи мову про суб'єктів внутрішнього деструктивного впливу на політичну систему, то слід звернути увагу на історико-економічні передумови формування найбільш впливових вітчизняних суб'єктів господарювання. Ці передумови в науковій літературі зазвичай пов'язуються з кримінальним накопиченням первинного капіталу, що мало місце при переході з адміністративного до ринкового типу економіки, об'єктивною відсутністю ефективних правових механізмів приватизації державного майна та активністю організованих злочинних угруповань в цій сфері. Приймаючи до увагу суттєву залежність можливості участі у фор-

муванні та функціонуванні політичної системи держави на перших етапах її розвитку від умовно високого рівня фінансової спроможності, логічно припустити й існування істотної частки «злочинних інвестицій» в апараті публічного адміністрування. А будь-яка інвестиція, як відомо, передбачає перспективне отримання прибутку. Таким чином, достатньо не складним завданням видається моделювання механізму впливу на суб'єктів політичних відносин. Останній можливо описати в категоріях феномену політичної корупції.

Політична корупція є інструментальним соціальним феноменом, який існує не як побічний продукт соціальних протиріч, а як засіб управління. При цьому, він є *проміжною ланкою* в процесі реалізації зовнішнього по відношенню до політичної системи управлінського впливу. Кінцевою його метою є створення сприятливих умов для реалізації корпоративних інтересів суб'єкту впливу. Означені умови, враховуючи організаційно-правову специфіку функціонування органів державної влади, обов'язково супроводжуються правотворчою діяльністю й знаходять своє втілення в конкретних нормативно-правових актах або ж у продукуванні політичної волі на те, щоб вони не були прийнятті. Як перша, так і друга ситуація в генезі своєї соціальної реалізації здатна чинити криміногенний вплив на суспільні відносини, який в науці зазвичай описується механізмами нормативно-правові детермінації злочинності*. Однак, слід також зважати й на те, що не можна і абсолютизувати викладені положення, вважаючи, що будь-яке криміногенне положення нормативно-правових актів є результатом свідомого втручання в правотворчий процес зі злочинною метою засобами політичної корупції. Цілком логічним буде припустити відтворення в правовому полі певної частини криміногенних факторів, що виникають через об'єктивну інертність нормативно-правових актів, недоліки в організації законотворчого процесу, недостатнє його наукове супроводження, розрив між юридичною доктриною та правотворчою практикою, відсутність інституту кримінологічної експертизи тощо. Проте, є і підстави

* Більш детально про нормативно-правову детермінацію злочинності див. працю автора: Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення : монографія / Ю. В. Орлов. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. – 266 с.

для припущення про те, що в низці випадків конкретні нормативно-правові акти чи акції щодо блокування можливості їх прийняття мають чітко виражену корпоративну спрямованість.

Так, наприклад, слід, на нашу думку, погодитись з Є. Л. Косяком щодо визнання кримінологічно та економічно неефективною декриміналізацію контрабанди товарів у великих розмірах та стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України. Вчений, зокрема, зазначає, що, починаючи з 2012 року, не зважаючи на номінальне зниження рівня контрабанди, її реальні обсяги значно зростають, причина чого вбачається в унеможливленні здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС, СБУ, спрямованої на виявлення, припинення та розкриття означеної категорії діянь, які перестали бути злочинами¹. Навряд чи такий захід, як декриміналізацію контрабанди товарів у великих розмірах, можливо визнати випадковістю чи недостатнім науковим супроводженням законотворчої діяльності; в цьому випадку не слід виключати й можливість цілеспрямованих усвідомлених зловживань, вчинених з метою відсторонення правоохоронних органів від активної діяльності щодо протидії надприбутковому різновиду кримінальних промислів, здійснені із застосуванням правотворчого інструментарію та відповідних суб'єктів.

Іншим прикладом створення сприятливих умов для реалізації корпоративних інтересів із застосуванням політико-правових засобів є чинна редакція Переліку харчових добавок, дозволених до використання у харчових продуктах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 1999 року № 12². В зазначеному нормативно-правовому акті знайшли своє відображення, як дозволені до використання у харчовій промисловості низка небезпечних речовин. Близько половини з них в системі Codex

¹ Косяк Є. Л. Нормативно-правова детермінація контрабанди в Україні: характеристика та протидія : дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Косяк Євген Леонідович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – С. 174.

² Перелік харчових добавок, дозволених до використання у харчових продуктах : постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.1999 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/12-99-%D0%BF>.

Alimentarius* визначені, як небезпечні для здоров'я та заборонені для використання в країнах ЄС й низки інших держав; їх систематичне вживання спричиняє захворювання серцево-судинної системи, кишково-шлункового тракту, органів внутрішньої секреції, нервової системи, емоційні розлади тощо. Примітно, в цьому контексті, що за результатами дослідження вчених Алтайського державного університету РФ, здійсненого на базі місцевої колонії для неповнолітніх, більш ніж у 80 % засуджених дітей крім психоемоційних розладів спостерігається й кількаразове зниження рівня вуглецевого та ліпідного обміну речовин, а рівень окремих гормонів – більш ніж в п'ять разів був нижчим за відповідну вікову норму¹, що є прямим наслідком порушення вимог безпечного харчування. Відтак, найбільш уразливою в аспекті девіантної поведінки до поширення небезпечних харчових добавок в Україні є, перш за все, діти, що в ще більшій мірі загострює поставлену проблему. Багаторазові звернення представників громадських організацій до Уряду України, а також активне обговорення цієї проблематики в засобах масової інформації результатів, на жаль, й до цього дня не дали. Причина цього вбачається у наявності впливу на органи державної влади з боку суб'єктів господарювання (зокрема іноземних) – виробників низькоякісної, шкідливої продукції, вказаних харчових добавок.

Таким чином, викладені обставини засвідчують, що криміногенні наслідки можуть бути не лише основною метою, а й побічним результатом використання механізмів правотворчості для задоволення вузько-корпоративних бізнесових інтересів. Попри це, єднальною площиною цих різновидів політико-правових практик є тіньовий лобізм. Вважаємо за доцільне в цьому контексті погодитись і з думкою І. В. Рейтеровича, який зазначає, що на сучасному етапі в Україні фінансово-промислові групи трансформувалися у фінансово-політичні (політико-економічні). При цьому

* Затверджена в 1991 р. система відомостей про результати досліджень харчових добавок, здійснені фахівцями Всесвітньої організації охорони здоров'я та Продовольчої і сільськогосподарської організації в межах діяльності Об'єднаного комітету експертів з харчових добавок при ООН.

¹ Криминология XX век / авт. кол. : Д. А. Шестаков, Я. И. Гилинский, Н. Кристи и др. ; под ред. В. Н. Бурлакова и В. П. Сальникова – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. – С. 347.

контроль над певними сегментами промисловості було встановлено через систему політико-адміністративного патронажу¹.

Серед іншого про лобістські тенденції, зокрема у законодавчій діяльності ВРУ може, на нашу думку, свідчити: а) значна перевага кількості законів, якими передбачається внесення змін і доповнень до вже прийнятих законів, над тими, які приймаються вперше. Такі несистематизовані зміни і доповнення, які захищають вузько-корпоративні інтереси, значною мірою сприяють зростанню соціальної напруженості через нерівність можливостей; б) систематичні порушення вимог щодо особистого голосування в парламенті; в) відсутність політичної волі на прийняття законів «Про регулювання лобістської діяльності в Україні», «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів їх проектів» тощо.

Таким чином, вираховуючи вищевикладене маємо змогу сформулювати визначення політико-правових факторів злочинності, під якими пропонуємо розуміти групу криміногенних чинників, що проявляються в утвердженні примату політичної доцільності над вимогами законності та/або цілеспрямовано створюваних з використанням інструментів правотворчості можливостях вчинення злочинів (суспільно небезпечних діянь) або ж побічні криміногенні наслідки реалізації в нормативно-правових актах суто політичних (чи інших вузькогрупових) інтересів без врахування вимоги їх кримінологічної ефективності. Ця група факторів носить комплексний характер, охоплює в своєму розумінні як специфіку політичної сфери суспільних відносин, її вплив на криміногенну обстановку, так й особливості нормативно-правової детермінації злочинності. При цьому саме синтетичне (інтегроване) дослідження означених соціально-деструктивних аспектів діяльності публічної влади як у внутрішньополітичному, так і в геополітичному контекстах, та подальша їх системна обструкція, вважаємо, має забезпечити створення фундаменту загальносоціального рівня протидії злочинності в нашій державі.

3. Політико-культурні фактори злочинності. Конфлікт політики й культури має найбільш фундаментальні, а тому соціально найгостріші форми прояву. Культура – категорія багатогранна. Сама політика, власне кажучи, також є елементом культури. Тому,

¹ Рейтерович І. В. Політичний вимір діяльності фінансово-політичних груп у державах перехідного періоду : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23.00.04 / І. В. Рейтерович. – К., 2008. – С. 8–9.

ведучи мову про позначену групу криміногенних факторів, слід мати на увазі, що вони є суть прояву внутрішньо-системного культурного конфлікту. Навіть якщо йдеться про політичне втручання у внутрішні справи держави іноземного суб'єкту (держави чи колективного актора), його ефекти здатні набувати криміногенного значення лише крізь призму змістовного конфлікту із внутрішньо-державними культурними зразками. В основі ж політико-культурного конфлікту в різні періоди історії, за неоднакових політичних обставин, політичних режимів можуть перебувати декілька типових передумов (факторів).

І. Зовнішньополітичний вплив, реалізація якого національними засобами тягне за собою появу політико-культурних конфліктів. За такого впливу політична еліта, якою репрезентована більшість в органах державної влади, виявляється в цілому керуваною. Деструктивний потенціал політики (економічної, правової, культурної), що реалізується такою елітою, ґрунтується на невідповідності її магістральних рис традиційно-цивілізаційному контексту, культурним узвичаєнням, колективним архетипічним емоційно-резонансним ціннісним утворенням, очікуванням. Таким чином, йдеться про невідповідність інноваційної діяльності влади традиційним компонентам суспільного розвитку.

В цьому контексті слід також бути свідомим й того, що зарубіжний вплив на місцеву політичну еліту *завжди* має в своїй основі політико-корупційну складову та/або геополітичну зацікавленість у певній внутрішньополітичній конфігурації, що далеко не завжди кореспондується з національними інтересами. Звісно, ми не можемо цілком виключати гіпотетичну можливість існування гуманістичних геополітичних прагнень, щиросердних капіталовкладень, безкорисливого кредитування тільки-но заради самого лише населення певної країни. Втім, форма оксюморона вживаних словосполучень дає чимало підстав для стриманого скепсису з приводу телеологічних засад зовнішньополітичного, економічного впливу на національні уряди. Необхідно визнати, що міжнародні відносини у різних їх варіаціях – це завжди сфера боротьби (взаємодії) держав *і корпорацій* за власні інтереси. Виключенням тут хіба що можуть бути питання захисту довкілля та раціонального природокористування. Та й у їх вирішення міжнародна спільнота далеко не просунулась.

Таким чином, сприйняття вітчизняною політичною системою будь-якого зарубіжного управлінського впливу (зокрема, то-

го, що здійснюється економічними важелями) має бути чітко виваженим та прогностично дослідженим на предмет політичної агресивності, а звідси – потенційної конфліктогенності, криміногенності. Виконання цього завдання вимагає інтеграції міждисциплінарного знання. Його предметна зона включає в себе, передусім, відомості, які стосуються забезпечення національної безпеки. Окрім того, варто розуміти також і ту обставину, що політика в «чистому вигляді» практично не існує. Вона майже завжди формалізується через правове регулювання. Прийняття нормативно-правових актів – єдиний (окрім оформлення міжнародних зобов'язань) формалізований інструмент *остаточного* втілення політики у життя. Решта маніпуляцій (дипломатичні переговори, інформаційні кампанії тощо) – суть підготовчої стадії. У зв'язку з цим, а також враховуючи неочевидний в більшості своїй характер політичних цілей і взаємодій у єдиному політичному процесі, безпосереднім та найбільш надійним об'єктом для кримінологічного дослідження стають проекти нормативно-правових актів. Саме в останніх зрештою й втілюються конфліктогенні ефекти політики, які додатково забезпечуються державним примусом, набуваючи значення чинника легалізованого насильства.

II. Владна (політична, державо-чиновницька) еліта функціонально замикається на цілях максимізації прибутку, підпорядковуючи їм всю стратегію владарювання. Автори аналітичної доповіді «Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації» доходять таких висновків про сучасний стан вітчизняної політичної системи: «В Україні сформовані політичні інститути в переважній більшості не виконують своїх загально визнаних функцій, а саме: ані вибори, ані політичні партії не виконують функції соціальних ліфтів, партії також не виконують функцію представництва і артикуляції суспільних інтересів. По суті, їх роль зводиться до артикуляції інтересів фінансово-промислових груп, а наявна виборча система виконує функцію відтворення представників фінансово-промислових груп у владі. Це призвело до монополізації влади фінансово-промисловими групами, а наявна змішана виборча система спричинилася до того, що вибори лише виконують функцію їх легітимації у владі. Понад те, маємо підміну понять політична партія, народ – джерело влади, парламент – єдиний законодавчий і вищий представницький орган державної влади, органи місцевого самоврядування як органи, які здійснюють владу на місцях. Підміна

понять призвела до віртуалізації політичних інститутів або їх істотної дисфункції»¹.

Комерціалізований варіант політичних стратегій неодмінно поширюється на всю структуру державного апарату, деформуючи його зміст. Це має своїм наслідком наростання криміногенного потенціалу за двома сценаріями. Перший – пов'язаний із фактичною втратою суверенітету при збереженні номінальних параметрів верховенства державної влади через підкорення корупціалізованої публічної адміністрації управлінському впливові іноземного політичного (економічного) актора. Загалом цей сценарій розгортається за механізмами, описаними у наведеному вище політико-культурному криміногенному факторі.

Другий сценарій пов'язаний зі збереженням реального суверенітету, належного стану національної безпеки від зовнішніх загроз, але з одночасною олігархізацією, тотальною бюрократизацією державного апарату. Як і в попередньому варіанті він зорієнтований на отримання надприбутків з державних компаній, за рахунок розкрадання бюджетних коштів. Спостерігаються тенденції до звуження політичних прав, утвердження фактичної однопартійності задля забезпечення чиновницької еліти від ризику втрати влади та збереження доступу до бюджетних ресурсів. В соціокультурній сфері таке владарювання супроводжується масштабним популізмом з одночасним розгортанням імітаційних моделей практично за всім фронтом публічного адміністрування. На фоні активної пропаганди відбувається примітивізація потреб, стагнація духовної сфери життєдіяльності, наростання агресивного потенціалу, ресентименту.

III. *Владна (політична, державо-чиновницька) еліта функціонально замикається на цілях втілення у життя масштабної ідеології «загального благоденства».* Вона (ідеологія) може мати світське чи релігійне смислове ядро. Але в будь-якому разі йдеться про світоглядний диктат, пов'язаний з ним світоглядний тоталітаризм та властиві йому культурні революції, гуманітарно-катастрофічний досвід яких підтверджує історія колишнього СРСР, Китаю, Камбоджі й деяких інших країн. В зовнішньополіти-

¹ Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / Г. І. Зеленько, В. О. Ковалевський, О. В. Лісничук та ін. ; за ред. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – С. 156.

чній сфері такі країни характеризується ізоляціонізмом, а у внутрішній – масовим порушенням громадянських прав і свобод, політичними переслідуваннями, репресіями. Соціальним відгуком на такі події стає, як правило, дисидентський рух, що проявляється, перш за все, у культурі: поезії, літературі, музиці тощо. З огляду на це ціннісно-світоглядна експансія екстраполяція й на сферу мистецтва, супроводжується жорсткою цензурою. Такі процеси у їх історично-перспективному розгортанні нагадують пружину, все більше стиснення якої спричиняє нарощування сили протидії, яка, зрештою, або отримує ініціативу, або руйнує фундаментальні ідеологічні засади подібного владарювання. Ці процеси відбуваються під акомпанемент крайньої соціальної напруженості, дезорганізації, криміналізації.

Практика утвердження кожного з вказаних культурно-конфліктних варіантів взаємин між політичною елітою та населенням в більшій чи в меншій мірі носить по суті своїй антигуманний характер. Протагорівське аксіологічне мірило («людина міра всіх речей») в цих випадках не застосовуване. Це свідчить про глибинні протиріччя між формою та змістом держави, за яких перша стає антагоністом. Звідси й виходить засаднича ідея стратегії протидії злочинності політичного управління засобами – широко-масштабний та глибинний соціокультурний розвиток на засадах людиноцентризму та антикриміналізму.

Наведені політико-культурні аспекти детермінації злочинності є вузловими, виступають своєрідними аттракторами, що задають тон функціонуванню всієї політичної системи взагалі та у її взаємодіях з культурною підсистемою, зокрема. Культурно-конфліктні імпульси, що надсилаються такими аттракторами здатні поширюватись в соціальній структурі, отримуючи додаткові деструктивні оберти. Вони деталізуються у різноманітних за функціональним значенням складових політичної системи, які змістовно виявляються суперечливими по відношенню до предметної діяльності в межах позаполітичних інститутів та, таким чином, набувають в низці випадків значення криміногенних факторів. Серед інших на особливу увагу в кримінологічному сенсі заслуговують такі:

- низький рівень культури політичної комунікації взагалі та акумуляції й артикуляції політичними акторами інтересів різних верств населення, зокрема. Йдеться про нерозвиненість мережі підтримання зв'язку між політичними акторами різних рівнів.

Громадські приймальні депутатів та місцеві осередки політичних партій в Україні виконують радше номінальну, аніж реальну функцію. Незначний відсоток акумульованих на нижчому рівні проблем, соціальних запитів, лише частково знаходить свій подальший рух у політичному процесі через канали артикуляції: розроблення, подання законопроектів, виступи на пленарних та сесійних засіданнях ВРУ, телевізійних ток-шоу, у віртуальному просторі – через активність в соціальних мережах. При цьому, використання таких каналів досить часто стає самостійним предметом політико-корупційних угод.

Це призводить до закритості елітного ядра організації політичної системи, суттєвого розриву між первинними й вторинними політичними акторами, політикою та іншими соціальними інститутами загалом. До цієї проблеми долучається й низка відверто кримінальних форм компенсації нерозвинених механізмів акумуляції політичних та пов'язаних з ними. Мова, передусім, йдеться про тіньовий лобізм і тероризм. Щодо останнього варто акцентувати не стільки на низькому рівні культури, скільки на абсолютній антигуманності, злочинності комунікативних технологій.

Дж. Лиллекер справедливо зауважує, що сучасний тероризм – це «проштотування» проблеми в політичний та новинний порядок денний шляхом створення атмосфери страху. Як правило, це відбувається шляхом одноразової демонстрації сили терористичної організації. В контексті подій 11 вересня 2001 року тероризм можливо охарактеризувати як найбільш сильну та впливову форму політичної комунікації. Мета терористичних атак – протистояти домінуванню ідей, встановити новинні цінності та контролювати новинний порядок дня та висунути, таким чином, своє повідомлення на перший план, залишивши позаду повідомлення політичних організацій, існуючих в суспільстві¹. Нездатність конкурувати у політико-інформаційному просторі легальними способами, терористичні організації (в тому числі й окремі держави), вдаються до терактів, радикально змінюючи актуальний контекст соціальних взаємодій. На перше місце в ньому висуваються вітальні проблеми, колишні вимоги та критика режиму поступається місцем запитам у посиленні безпеці, помсті, в якій, серед

¹ Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; под науч. ред. О. С. Дейнеки ; пер. с англ. С. И. Остнек. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – С. 281.

іншого, знаходить вихід агресивний потенціал. А в контексті розгортання ресентименту, теракти відіграють роль його каталізатора. В такій обстановці особистість автоматично афіліюється з державою, яка оголошує себе провідником боротьби з тероризмом; таким чином, продукується лояльність до провладної політичної еліти, а її критика ідентифікується із загрозами національній безпеці, зрадою національних інтересів.

Такий інформаційний ланцюг емоційного та інтелектуального окостеніння, призводить до штучної диференціації суспільства на тих хто «за» і тих, хто «проти» влади. Не заснована на раціональному обґрунтуванні соціально-групова дихотомія швидко інтегрується до образів соціальної структури, закріплюється там та несе в собі потужний деструктивний потенціал агресивності, ксенофобії. Останні, водночас, виконують й функції захисту суспільно-психологічних системних новоутворень, забезпечуючи їх стійкість та перманентну криміногенність;

- *політико-правовий популізм* як властивість політичного режиму, що передбачає фундаментальні розбіжності між проголошеними стратегіями у різних сферах соціального управління та реальними кроками щодо їх реалізації. В науковій літературі, присвяченій політичному маркетингу та комунікації, зазначається, що політичний популізм несе в собі елементи пропаганди та риторики, може ставати основою для підсилення емоційності та зміцнення автентичності. Популістські заклики, як правило, створюють за однією і тією ж схемою: а) у закликах увага зосереджена на таких поняттях як державність та національна ідентичність; б) як стимул до єднання використовуються різноманітні загрози для держави; в) обіцянки носять екстремальний, радикальний характер, але нічого не варті (не виконуються); г) популізм в значній мірі ґрунтується на символізмі, картинках та політичних діячах з міфічного минулого, а також на сукупності певних образів, символів, які сприяють єднанню¹.

Зазвичай, популістські електоральні ефекти не є тривалими. За короткостроковим піднесенням завжди слідує період фрустрації, пов'язаний із розчаруванням, зневірою у спроможності публічної адміністрації, недовіри до державної влади, девальвацією її легітимності.

¹ Вказана праця. – С. 225–226.

В цьому аспекті окремо варто наголосити на популізмі у сфері політики протидії злочинності взагалі та корупції, зокрема. П. О. Кабанов слушно зауважує, що безсистемні, швидкоплинні «кампанії» по боротьбі з корупцією швидше шкодять цій боротьбі, ніж справляють позитивний ефект, оскільки ці широко розрекламовані в засобах масової інформації антикорупційні «кампанії» переслідують найчастіше політичні цілі і є одним з аморальних способів їх досягнення¹;

- *політичний нігілізм* є одним з наслідків існування політико-правового популізму. В. Я. Цитряк з цього приводу зазначає, що однією з особливостей політичної сфери України є персоналізоване сприйняття влади. Громадяни сприймають владу не через силу/слабкість певного владного інституту, а через особистісні якості посадовця. Отже, досвід корумпованого спілкування з одним чиновником стає стереотипною моделлю у ході будь-яких відносин із представниками влади². Екстраполяція нігілістичного ставлення до владних інституцій з об'єктивною необхідністю призводить до зростання девіантності, укорінення антисуспільних установок в структурі особистості. В масштабі масових соціальних практик такі тенденції втілюються у криміналізації соціальних взаємодій, що може бути описана в категоріях і закономірностях вже згадуваної в цій роботі «теорії розбитих вікон». Криміналізація державного апарату дає потужний сигнал суспільству про умови його життєдіяльності, під які слід адаптуватися. Саме механізмами адаптації, що відтворюються на рівні систем колективної дії і відбувається криміналізація суспільства, імпульси якої виходять саме від публічної адміністрації.

Генеральною криміногенно-детермінаційною властивістю сучасної політичної системи України, що є наслідком та водночас фактором загострення політичного та правового нігілізму, виступає *делегітимізація державної влади* або знедержавлення легітимності. Цей феномен полягає у втраті довіри до влади, не

¹ Кабанов П. А. Политическая коррупция в России: понятие, сущность, причины, предупреждение : монография / П. А. Кабанов. – Нижнекамск : Нижнекам. филиал МГЭИ, 2004. – С. 112.

² Цитряк В. Я. Підкуп у сфері публічної службової діяльності: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Цитряк Віктор Ярославович ; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – С. 107.

сприйняття її як морально обґрунтованої, як гаранта та уособлення соціальної справедливості.

В. М. Дрёмін справедливо розглядає втрату легітимності як одну з важливих ознак деінституціоналізації влади. На думку вченого, це породжується не легітимністю методів, за допомогою яких ця влада намагається зберегти себе та свій вплив в суспільстві¹.

В свою чергу, як слушно зауважує М. О. Шабанова, деінституціоналізація влади тягне за собою зворотній процес, об'єктивний соціальний відгук, що виражається в інституціоналізації «неправової свободи». В умовах дефіциту правових установ та правового нігілізму, самостійність соціальних суб'єктів (щодо забезпечення власної безпеки, задоволенню інших потреб й інтересів – Ю. О.) розширює поле свавілля та беззаконня в різних сферах життєдіяльності суспільства². Ця думка перекликається з ідеєю О. М. Костенка про природу злочинної поведінки, злочинності як вияву комплексу сваволі та ілюзій. Дисфункції політики та, як наслідок, деінституціоналізація, делегітимізація влади є потужним фактором формування вказаного комплексу, що первинно породжує масові осередки соціальної дезорганізації, після чого активізує процеси кримінальної самоорганізації соціальних систем та неформальних інститутів.

- *сильні патріархальні начала в політичній свідомості значної частини старшого покоління, які до певної міри дисонують з політичними диспозиціями молоді, генеруючи стан аномії та пов'язаної з нею конфлікти, в тому числі й ті, протікання, вирішення яких відбувається у формі кримінальних практик. Як зазначається у вже згадуваній аналітичній доповіді «найбільш технологічно ефективними в Україні і надалі залишаються «авторські», «лідерські» політичні утворення, іменні блоки, що є свідченням переважання в суспільстві елементів ієрархізованої патерналістської свідомості, згідно з поняттями якої суспільне благо повинне творитися не кожним з членів суспільства, а дару-*

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 266–267.

² Шабанова М. А. «Неправовая свобода» и социальная адаптация / М. А. Шабанова // Свободная мысль. – 1999. – № 11. – С. 54–55.

ватися патроном. На жаль, цю тенденцію підтвердили й останні 2014 р. парламентські вибори»¹.

В цілому ж патріархальність політичної свідомості є цілком прогнозованою та очікуваною характеристикою пострадянських суспільств. Втім, її базові положення до певної міри суперечать новітнім декларативними стратегічним засадам будівництва української держави, які ідентифікуються із західноєвропейськими зразками організації публічної влади на задах взаємної відповідальності громадянина та держави в особі публічної адміністрації, а також методології кантівського гуманізму, втіленого в ліберальній політичній доктрині.

Наведені політичні фактори злочинності не є вичерпними. Кожна з виділених груп в конкретній ситуації здатна набувати унікальних конфігурацій. Тому запропоновані нами положення варто сприймати не як актуально-фактологічні, а як концептуальні, що можуть бути застосовані для специфікації політико-кримінологічних досліджень більш вузької предметної спрямованості та заснованої на них кримінально-превентивної практики. Остання традиційно реалізується не тільки за лінійним принципом, а й зональним. З огляду на це, *в доктринальній характеристиці політичних криміногенних факторів слід також вести мову й про рівні їх відтворення. Таких слід виділити чотири: глобальний, регіонально-міждержавний, державний та локальний (місцевий, внутрішньодержавний регіональний)*. Кожному з них, безумовно, притаманна власна специфіка і кожен з них потребує самостійної наукової розробки. У зв'язку з цим, не претендуючи на завершеність та абсолютну повноту їх аналізу, вважаємо за необхідне в цій роботі позначити найбільш важливі сучасні аспекти відтворення саме *геополітичних факторів злочинності*. Це пояснюється інтенсифікацією протягом останніх років міжнародного масштабу. І Україна не залишається осторонь цих процесів.

Аналіз найбільш загальних траскторій соціального розвитку, що намітились на початку XXI ст. дає підстави стверджувати про нарощування криміногенного потенціалу суспільних протиріч, внаслідок відходу від принципів соціального лібералізму рузвель-

¹ Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / Г. І. Зеленько, В. О. Ковалевський, О. В. Лісничук та ін. ; за ред. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 157.

тівсько-кейнсіанської моделі у державному управлінні на користь класичного лібералізму А. Сміта, інтенсифікації соціальної стратифікації за майновою ознакою, ідеями реваншизму й утвердження багатополярного світоустрою. Взаємодія цих чинників призвела, наразі, до системної кризи соціального управління (у фінансовій, політичній, військовій сфері, сфері раціонального природокористування тощо), що втілилось у активізації конфліктогенних зон геополітичних взаємодій, серед яких – *Балто-Чорноморський пояс напруженості*. Як слушно в цьому контексті зазначає В. О. Глушков, Україна знаходиться в зоні політичних конфліктів, і в основі багатьох з них знаходяться саме геополітичні чинники. Геополітичні сили визначають наявність або відсутність, загострення інших конфліктних ситуацій – етнічних, політичних, конфесіональних, є поштовхом до розвитку процесів регіоналізації і дезінтегрованості території України шляхом дестабілізації обстановки усередині країни¹. Утвердження України як ари протиборства конкуруючих геополітичних інтересів, ризик перетворення її на «сіру зону», за висловом В. О. Глушкова – санітарний кордон – містить в собі серйозні криміногенні загрози, в структурі яких політична злочинність займає визначальне інструментальне становище та, водночас, потужний фактор детермінації загальної (позаполітичної) кримінальної активності. В таких умовах формування ефективних механізмів протидії її проявам по суті означатиме створення дієвої системи блокування спроб втягнути Україну до необґрунтованих національними інтересами геополітичними зіткненнями.

Дослідженню геополітичних криміногенних факторів присвячені праці переважно таких російських вчених, як В. М. Бурлаков, Я. І. Гілінський, П. О. Кабанов, В. В. Лунєєв, А. Л. Сморгунова, Д. А. Шестаков, а також українських – О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, А. М. Черниша, В. І. Шакуна й деяких інших. Напрацювання, що містяться в них є, безмовно, ґрунтованими. Однак, слід зауважити, що порушувані зазначеними науковцями проблеми стосуються в своїй більшості транснаці-

¹ Глушков В. О. Україна: конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку / В. О. Глушков // Актуальні проблеми держави і права . – 2010 . – Вип.54 . – С. 299.

ональної злочинності та в меншій мірі саме геополітичних факторів внутрішньодержавних кримінальних практик.

Окремо варто вказати на розроблювану протягом останніх років вченими невсько-волзької кримінологічної школи проблематику глобалізованої олігархізованої влади. Йдеться, зокрема, про теорію дев'яти рівнів злочинності та так звану «воронку Шестакова». Згідно цієї теорії, основоположником якої є відомий російський кримінолог Д. А. Шестаков, найвищий – дев'ятий рівень злочинності – це глобальний, планетарний рівень. На ньому свою злочинність розгортає так звана глобальна олігархічна влада. Під останньою вчений розуміє «неформальну владу чисельно обмеженої групи найбільш фінансово багатих олігархів над залежними від них владами держав, що контролює в планетарному масштабі фінансові потоки і найбільш прибуткові галузі промисловості, засоби масової інформації з метою отримання надприбутку, зміцнення і розширення свого економічного і політичного панування, що координує свою діяльність за допомогою напівзакритих і прихованих організацій, спирається на транснаціональні, насамперед, фінансові корпорації, на держави «золотого трикутника», їх збройні сили і військові блоки»¹. Ключову роль у цьому «трикутнику» та загалом в інституціоналізації глобальної олігархізованої влади на думку вченого відіграють США, у зв'язку з чим науковець обгрунтовує тезу про глобально-американізовану злочинність².

Відаючи належне новаторству Д. А. Шестакова, евристичному потенціалу пропонованого ним підходу та неординарності наукових висновків, зазначимо, що ми не схильні радикалізувати кримінологічний дискурс і виводити формули «абсолютного зла» за політико-географічними координатами. Слушними в цьому контексті видаються зауваження Я. І. Гілінського, який, стримано опонуючи Д. А. Шестакову зазначає: «Для мене дивним є «анти-американізм» Дмитра Анатолійовича (Шестакова – *прим. авт.*),

¹ Шестаков Д. А. Планетарная олигархическая преступная деятельность: девятый уровень преступности / Д. А. Шестаков // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2012. – № 25. – С. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/planetarnaya-oligarhicheskaya-prestupnaya-deyatelnost-devyatyy-uroven-prestupnosti>.

² Шестаков Д. А. Глобально-американизованная преступность и постлиберальная криминология / Д. А. Шестаков // Российский криминологический взгляд. – 2010. – № 1. – С. 331–337.

зокрема, думка про «глобально-американізовану злочинність». В умовах глобалізації, подобається вона нам чи ні, говорити про «глобально-американізовану злочинність» так же «обґрунтовано», як і про «глобально-русифіковану» (згадаймо про зарубіжну паніку з приводу «російської мафії») або ж «глобально-ісламську» (маючи на увазі деякі терористичні організації та деяку участь у нарко-трафіку). Очевидно злочинність в сучасному світі настільки ж глобалізується (інтернаціоналізується), наскільки й економічні, політичні, інформаційні процеси»¹. Зроблений Я. І. Гілінським акцент на взаємозалежності та взаємообумовленості процесів у глобалізованому світі є, на нашу думку, в корні вірним та фундаментальним. З нього випливає принципова неможливість розірвати загальноісторичний діалектичний ланцюг руху ресурсу, людського потенціалу.

В цьому контексті перетинаються методологічні настанови В. І. Вернадського про ноосферизм як геологічний фактор і катнівсько-марксистське уявлення про природу історії. Остання пов'язується класиками діалектичного методу не із генезою засобів виробництва й виробничих відносин, як це було прийнято вважати в енгельсівсько-ленінській революційно-вугляризованій матеріалістичній традиції, зорієнтованій переважно на «народні маси». Ключовим в історичному процесі визнається розвиток людини, тобто гуманістичний фактор як першооснова. Людина, колективний розум та наукова думка є основними рушійними чинниками історії. Виробничий же фактор виявляється вторинним, супроводжуючим.

Формула «Людина – міра всіх речей» – наголошує А. С. Гальчинський, – як складова кантіанської лінії філософії, поєднує в собі мету та засоби як цілісну систему. Вони стають нероздільними. В цьому контексті девальвується логіка дихотомії «ідеального та матеріального»: вони взаємопоглинаються. В кантіанській філософській системі долається й обмеженість діалектики, що також

¹ Гишинский Я. И. Тезисы выступления на 27 февраля 2009 г. Международном семинаре «Криминология XXII века: теория и практика» (27 февраля 2009 г., г. Санкт-Петербург, РФ) / Я. И. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.criminologyclub.ru/letopis/30-2009-.html>.

дуже важливо для логіки гуманізму. Гуманістичне розуміння історії базується на метафізиці¹.

Таким чином, відбувається перехід і розуміння глобального політичного процесу зі сфери прагматики до сфери метафізики. А за такого підходу, який наочно проявив себе в еру інформаційних технологій, значення політичних кордонів стирається. Як стираються й етнічні, політико-географічні її маркери, вони стають не суттєвими. В тому числі це стосується і злочинності як неодмінного супутника в певному значенні й творця історії.

Отже, оцінюючи запропоновані Д. А. Шестаковим і його послідовниками висновки щодо глобально-американізованої злочинності, резюмуємо, що вони ґрунтуються методологічних настановах, принципово відмінних від тих, на яких базується ця робота, а тому не можуть бути в ній сприйнятні. Не розширюючи, однак, межі цієї дискусії, маємо зауважити на дещо іншому її аспекті: глобальна олігархізована влада досліджується російськими вченими як самостійний кримінальний феномен. Натомість глобальні політичні чинники не розглядалися як окремі фактори злочинності на національному рівні, у зв'язку з чим виявляються «білі плями» кримінологічної науки.

Не заперечуючи в цілому обґрунтованість ідеї існування планетарного рівня відтворення злочинності в діяльності певних центрів концентрації великого капіталу, зауважимо, що однією з вельми небезпечних сторін цієї проблеми є тіньовий політичний вплив на національні уряди в обхід інституційної міжнародно-правової структури. Це є сфера геополітики, яка реалізується переважно у скритих формах, в значній мірі ускладнює науковий пошук. Останній, як засвідчує аналіз публікацій у періодичних виданнях з кримінологічної чи політологічної тематики, переміщується з площини емпірично обґрунтованих аналітичних висновків у площину наукових чи квазінаукових гіпотез, теорій та навіть окультних вчень. При чому кількість та «рівень розробленості» останніх зростає з геометричною прогресією, а наукові дискусії все більше нагадують теологічні діалоги. Мова йде про різні варіації теорій змов, тіньові світові уряди тощо. В цій роботі ми вже позначали свою позицію щодо них. А тому не зупиняючись на їх критиці, вкажемо лише на те, що для залучення до орбіти наукових

¹ Гальчинский А. С. Маркс и современный мир : Гуманистическая доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Лыбидь, 2015. – С. 54.

опрацювань подібних вчень на ролях світоглядних констант мають бути вагомими аргументи, адже від їх сприйняття чи неприйняття на державному рівні в межах стратегій протидії злочинності та забезпечення національної безпеки залежить й генеральна спрямованість функціонування політичної влади в країні. Серед іншого – від вирішення цих питань прямо залежить й вибудовувана система політичної злочинної діяльності, а також зовнішня політика держави загалом.

Загалом проблематика глобального управління (в тому числі й у кримінологічному сенсі) є недостатньо розробленою. Причин цьому кілька: *по-перше*, значна кількість таємних документів (як на національному, так і на міждержавному рівнях), що формується зі зрозумілих потреб у забезпечення національної безпеки; *по-друге*, фрагментарність сучасного наукового знання та змістовної організації інституту освіти (зокрема, вищої) в межах окремих дисциплін, що не забезпечує вихід на комплексне бачення проблем соціального управління за базовими напрямками: а) укріплення культурно-психологічного суспільно-морального фундаменту, розширення світогляду за рахунок поширення плюралізму світських теорій, релігій, доступності освіти тощо; б) розвиток економічної підсистеми; в) зміцнення системи охорони здоров'я, розвитку молоді; в) удосконалення правотворчості (в тому числі й у формі поєднання правової та кримінологічної політик); г) внутрішня політика, зовнішня політика, геополітика; д) зміцнення національної безпеки в інформаційній, економічній, військовій та інших сферах. Справедливості заради слід відмітити, що вказана галузева та підгалузева розрізненість сфери знань серед широких верств населення взагалі та наукової спільноти, зокрема, є однією з найбільш фундаментальних проблем сучасного світосприйняття, побудови комплексно-наукової картини світу, що властива не лише для України, а й для багатьох інших держав і суспільств. Однак, навіть достатньо поверхневий аналітичний огляд й аналіз історичних, економічних, соціальних, міжнародних, політичних процесів дають достатньо підстав вести мову про цілеспрямований вплив за окремими параметрами на підтримання зазначеної роздробленості. Мета такого впливу – реалізація власних інтересів суб'єкту управління за рахунок іноземних ресурсів при мінімальних витратах з максимальним економічним ефектом та при відсутності активного контрвпливу з боку внутрішньодержавних структур.

Україна як держава постсоціалістичного формату з одного боку та як територія зі значними, чи не найбільшими в Європі, людськими й природними ресурсами – з іншого, розвивається на початку ХХІ ст. у доволі специфічному історико-політичному контексті. Перш за все мова йде про відчуття (як усвідомленого, так і неусвідомленого) всією вітчизняною системою соціального управління та й суспільством в цілому зовнішньополітичного впливу окремих державних та міждержавних, конгломератних суб'єктів. Один їх блок репрезентований суб'єктами, що були сформовані як групи тиску на СРСР. Інший – представлений Російською Федерацією, для якої наша країна історично завжди перебувала у зоні тяжіння її геополітичних, регіональних стратегічних інтересів. Але для розуміння всієї повноти особливостей взаємин між Україною та РФ недостатньою, вочевидь, є вказівка на політичність інтересів взаємовпливу. Слід також мати й на увазі присутність в ньому ментальних резонансів.

Слушним з цього приводу видається зауваження відомого історика В. В. Ткаченка, який зазначає, що «РФ завжди була агресором і ним залишиться. І до України у неї буде завжди особливе ставлення. Тому що Росія вважає нашу країну братнім народом. І коли йдеться про незалежність Грузії чи країн Центральної Азії, це сприймається нормально. Але коли українці говорять про свою самостійність і незалежність, це викликає у росіян відчуття внутрішньої зради»¹. В цій роботі немає можливості, а тому й сенсу звертатися до глибокого аналізу природи таких взаємин. Тому обмежимось лише вказівкою на наявність такої особливості, з якою слід рахуватися і закладати в основу кримінологічних прогнозів. РФ – унікальний політичний суб'єкт, претензії якого по відношенню до України не обмежуються виключно раціональними компонентами та прагматичним геополітичним розрахунком. Історично зумовлені та політично підживлювані ірраціональні колективно несвідомі комплекси у структурі взаємин двох народів,

¹ Савчин Л. М. Держави пострадянського простору в умовах формування багатополюсного світу: історичні уроки та перспективи (аналітичний огляд виступів учасників конференції) / Л. М. Савчин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/derzhavi-postradjanskogo-prostoru-v-umovakh-formuvannja/#sthash.glQIUAA9.dpuf>.

українського та російського, завжди додаватиме конфліктам, що розгортаються між ними, особливо гострих граней, які не можуть бути пояснені виключно в категоріях політичного або економічного інтересу.

З урахуванням викладених обставин слід підтримати висловлювану в науковій літературі думку про те, що Україна перебуває в епіцентрі Балто-Чорноморського поясу геополітичної напруженості. Кримінологічна інтерпретація цієї обставини з урахуванням фактичних даних про застосування з боку зарубіжних країн по відношенню до України різних заходів прямого й непрямого впливу, втручання у внутрішні справи дозволяє зробити кілька висновків.

І. З боку РФ існує й завжди існуватиме безструктурний широкоформатний (інформаційний, економічний, культурний, а в разі необхідності й розвідувально-підривний, військовий) вплив.

1) на державний апарат України з метою формування проросійської бази прийняття політичних рішень в парламенті, уряді. Головна мета – політико-економічний, військовий союз з РФ;

2) на населення нашої країни для продукування антиєвропейських й антиамериканських настроїв на основі ідей про: а) спільне радянське минуле й міфологем про його велич, а також про місіонерство слав'янства та православної культури як оплоту збереження духовності й цивілізації на планеті; б) спільну перемогу у Великій вітчизняній війні та спільне горе втрат; в) культурну єдність; г) спільність зовнішніх загроз; д) неспроможності, неефективності й антинародної діяльності проєвропейської парламентської більшості й урядового корпусу, злочинних шляхів отримання ними влади;

3) держав-партнерів України та міжнародні організації для блокування прийняття політичних рішень з боку ЄС та його інституцій, припинення, згорання програм міжнародного кредитування. Мета таких дій – звуження варіантів для геополітичного й економічного стратегічного вибору на користь союзу з РФ.

II. З боку США, ЄС, НАТО існує й існуватиме безструктурний широкоформатний вплив з метою формування стратегічної переваги в регіоні над РФ, створення буферної зони на кордоні ЄС, що виконуватиме фільтраційні (економічні, міграційні) та інші функції.

Реалізація впливу як першого, так і другого форматів в різних варіаціях, доцільних у конкретні історичні періоди та політич-

них ситуаціях, можлива при дотриманні (створенні, збереженні) кількох умов:

1) *підтримання суттєвого рівня корупції в органах державної влади як дієвого інструменту впливу*. Україна в 2014 році у рейтингу корумпованості, складеному Transparency International, знаходилась на 142 місці з 175 позицій, що характеризує її як одну із найкорумпованіших країн світу. Цей невтішний шабель наша держава ділить із Угандою та Коморськими островами¹. За результатами соціологічного опитування, проведеним Центром стратегічних досліджень у 2010 році найбільш корумпованими, на думку громадян, виявились – Верховна Рада України (54,2 %), Уряд (44,9 %), органи внутрішніх справ (57,5 %), суди (49 %)²;

2) *підтримання високого рівня корупції в органах державної влади вимагає в свою чергу підтримання низької ефективності правоохоронної системи та системи протидії злочинності в цілому* й лише позначення її активності за рахунок безсистемних превентивних заходів переважно посткримінальної фази реагування. Наразі правоохоронна система України відповідає вказаному зразку за багатьма параметрами, про що свідчать численні факти, серед яких: суттєва залежність її функціональності від політичної складової; часті кадрові ротації, які не завжди зумовлені об'єктивною необхідністю; внутрішньо-системна неспроможність створити конкурентне середовище (зокрема, в аспекті якісного комплектування персоналу ОВС, національної поліції); хронічна дефіцитність фінансування потреб правоохоронних органів та обумовлення, таким чином, відтворення корупції в її лавах; значна плінність кваліфікованих кадрів через незадоволеність умовами службової діяльності тощо.

Викладена обставина в контексті досліджуваної проблематики перекликається із результатами дослідження російського кримінолога А. С. Овчинського, відображеними в монографії

¹ Україна залишається в клубі найкорумпованіших країн світу – Transparency International // Дзеркало тижня. – 2014. – 3 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-zalishayetsya-v-klubi-naykorumpovanishih-krayin-svitu-transparency-international-158151_.html.

² Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий, Л. М. Усаченко ; за ред. Ю. Г. Кальниша. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритете», 2010. – С. 20–25.

«Матриця злочинності», в якій автор обґрунтовує наявність цілеспрямованого деструктивного впливу на правоохоронну систему з боку управлінських суб'єктів загальнодержавного та міждержавного рівнів¹ та, відповідно до цього, суттєвої ролі організаційно-управлінських факторів в системі детермінант злочинності. Вважаємо є сенс погодитись за такою позицією;

3) *підтримання можливості впливати на громадську думку без суттєвого спротиву з боку органів державної влади засобами:*

а) низької освіченості громадян. Як засвідчили результати проведеного нами опитування 115 вчителів загальноосвітніх шкіл та 120 викладачів вищих навчальних закладів України різних профілів навчання, відмічається повсюдна тенденція до загального зниження рівня знань учнів/студентів на фоні незацікавленості у їх отриманні. В цьому контексті певні негативні риси виявляють зміни в системі вищої школи, що супроводжуються приєднанням України до Болонського процесу та впровадження кредитно-модульної системи, а саме: відсутність систематичної роботи студентів протягом навчального семестру; низький рівень активності студентів і відсутність елементів змагальності в навчальних досягненнях; фрагментарність отримуваних знань; загальне зниження рівня освіти;

б) забезпечення примітивності потреб та не бажання брати активну участь в політичному житті. Виконання цього завдання досягається, по-перше, поширенням соціального міфу типу «політика – брудна справа» і брати в ній участь є не гідним розумної людини заняттям; по-друге, застосуванням генної зброї – алкоголізації, наркотизації населення, легалізації небезпечних харчових добавок, а також моральним розбещенням населення, руйнацією системи охорони здоров'я в контексті якісних й доступних більшості медичних послуг. Сучасні дослідження з проблем епідеміології засвідчують, що за останні десятиліття частота гострих алкогольних психозів постійно збільшується на всьому пострадянському просторі, а за даними В. Н. Кузьміна, в Україні їх кількість щорічно зростає на 10–15 %. За останні 10 років приріст кількості хворих на гострі алкогольні психози збільшився більш ніж вдвічі та становить 1,89 на 10 тис. населення, серед них у осіб працездатно-

¹ Овчинский А. С. Матрица преступности / А. С. Овчинский. – М. : НОРМА, 2006. – 112 с.

го віку – 4,20 на 10 тис. (або 0,18 %)¹. Таким чином, побічним ефектом такого аналізованого інструменту геополітичного впливу, як алкоголізація, є пряме зростання агресивно-насильницької злочинності, зниження рівня інтелектуальних здібностей, скорочення чисельності населення, примітивізм потреб, нездатність брати активну участь в політичному житті держави;

в) корумпованості органів державної влади з метою блокування можливих дій щодо активної протидії алкоголізації населення та його моральному оздоровленню, розумному контролю над інформаційною продукцією, поширюваною через ЗМІ;

4) *створення економічної залежності* засобами втягнення в боргові зобов'язання на державному рівні, забезпечення негативного імпортно-експортного балансу. Так, за даними Мінфіну, державний і гарантований державою зовнішній борг станом на 30.09.2015 року становив 46,5 млрд. дол. США (66,4 % від загальної суми державного і гарантованого державою боргу)². Динаміка зовнішнього боргу – позитивна, тобто демонструє приріст.

Аналіз наведених інформаційних узагальнень з багатьох сфер суспільного життя, демонструє глибину системну кризу внутрішнього управління, що має своїм безпосереднім наслідком розгалужений детермінаційний комплекс злочинності, який виявляється у вадах соціально-економічного, організаційно-управлінського, культурно-психологічного, правового характеру, окремі випадки яких описані вище. Вітчизняна наука кримінології у її сучасному стані, визнаючи єдність означених факторів, обме-

¹ Мельник А. В. Соціальні характеристики хворих, які скоїли суспільно небезпечні дії на час гострих алкогольних психозів / А. В. Мельник // Сб. научних работ Института неврологии, психиатрии и наркологии АМН Украины и Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 (Сабуровой дачи), посвящённый 210-летию Сабуровой дачи. – Киев–Харьков, 2010. – Т. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psychiatry.ua/books/actual/paper066.htm>.

² Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 30.09.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-ta-garantovanogo-derzhavouju-borgu-ukraini-%28stanom-na-31_08_2015%29?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu.

жується їх відособленим дослідженням чи-то за критерієм сфери суспільних відносин, де фони відтворюються, чи-то щодо конкретного виду злочинності. Однак, повертаючись до зазначеної тези щодо наявності управлінського джерела у будь-якій соціальній зміні, достатньо очевидним видається висновок про єдність вказаних детермінант злочинності не лише в контексті їх природи як вияву суспільних протиріч, формою розв'язання конфліктів, а й в контексті спільного джерела формування – зовнішнього управлінського впливу на українську державу в розрізі її геополітичної функції з можливими варіаціями.

Поряд з цим, ми не заперечуємо здатності соціальних утворень до самоорганізації, механізм якої в залежності від конкретних методологічних настанов може бути описаний або категоріями діалектичного детермінізму, синергетики чи інших філософських концептів. Однак, інституційні осередки й конкретні шляхи і форми самоорганізації соціальної системи відбуваються в низці випадків та за рядом показників в межах параметрів, заданих зовнішньополітичним управлінським впливом. Такий вплив організується методами безструктурного управління і має чітко визначеними лише кінцеву мету та її спрямованість. Решта елементів управлінського впливу (політичні лідери, економічні внутрішньодержавні показники, соціальні програми, галузеві реформи, зміни в правовому полі тощо) визначаються за принципом автогенезу, тобто на підставі самоорганізації соціальної системи – об'єкту управління – та оперативного реагування на відповідні зміни суб'єктом управління. Логічним при цьому також видається й питання про змістовну характеристику самого суб'єкту геополітичного масштабу управлінської діяльності.

З цього приводу, ані в кримінологічній, ані в управлінській науці не вироблено єдиної точки зору. Одна група вчених веде мову про абстрактну зовнішньополітичну кон'юнктуру та підпорядкованість окремих держав імпульсам її розвитку (звідси й сприйняття на собі ефектів світової фінансової кризи, транснаціональної злочинності тощо)¹. Інші (В. О. Єфімов, В. Г. Жданов, К. П. Петров та ін.) – схильні вбачати витоки зазначеного впливу у

¹ Шабалин В. А. Политика и преступность / В. А. Шабалин // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 51; Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : Логос, 1997. – С. 89 та ін.

діяльності злочинних співтовариств (кланів) світового масштабу, яким підконтрольні найбільші фінансові потоки, ринки наркоторгівлі, торгівлі зброєю, банківська, валютна системи тощо. П. О. Кабанов надає характеристику діяльності вказаних співтовариств в межах категорії міжнародної політичної злочинності¹. Ці «гравці» міжнародної геополітики не мають формально-правової оформленості, однак чинять найбільш суттєвий вплив. На підтвердження цієї позиції свідчить все більш наростаюча *системна* криза всього процесу глобального управління за всіма напрямками: погіршення довкілля, хронічна фінансова криза, демографічні проблеми, військові конфлікти, міжнародний тероризм, кіберзлочинність, торгівля людьми тощо. При цьому, *офіційні* розпорядники світових грошей (Міжнародний валютний фонд, Державне казначейство США, держави-учасниці таких міжнародних організацій як БРІКС, МАГАТЕ, ВТО і т.д., а також Інтерпол, Європол тощо) виявляються нездатними стабілізувати ситуацію навіть за наявності доступу до валютних емісій. Приватно-корпоративні фінансові інтереси і цілі, які досягаються засобами і методами глобального управління на шкоду стабільному соціальному розвитку, тягнуть за собою погіршення криміногенної ситуації як у всьому світі, а надто країнах перехідного типу, якою є і Україна.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що більш-менш відчутно змінити криміногенну ситуацію в Україні в бік її поліпшення можливо, на нашу думку, через вжиття активних контрзаходів з боку державного управлінського апарату. На цьому шляху пріоритетними мають стати напрямки, які вже нами описані вище у формі умов підтримання ефективності деструктивного зовнішньополітичного впливу. Саме останні повинні бути об'єктами першочергового демонтажу. Оперуючи більш звичними для кримінології термінами, цей рівень протидії злочинності можна охарактеризувати як загальносоціальний. Отже, саме він має стати одним з найбільш пріоритетних в процесі розвитку вітчизняної кримінологічної науки і практики. При цьому варто зауважити на винятковій важливості поєднання різногалузевих

¹ Кабанов П. А. Российская политическая криминология начала XXI века: понятие, сущность, предмет, структура / П. А. Кабанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kabanov%2825-06-05%29.htm.

досліджень під кримінологічним вектором аналізу та узагальнення, що доцільно, вважаємо, здійснювати у двох взаємопов'язаних площинах: а) *розвиток та ускладнення елементів внутрішньодержавних механізмів соціальної самоорганізації* засобами зменшення економічної залежності від зовнішніх фінансових потоків, оздоровлення населення, конструктивного контролю над інформаційним простором; б) *ослаблення інтенсивності зовнішньо-управлінського впливу*. В цьому контексті окремо необхідно акцентувати увагу на потребі у виробленні концепції спільних заходів різних країн (як на рівні регіону, так і світу), які потерпають від вказаного впливу і які здатні збалансувати негативні ефекти від тимчасового геополітичного дисбалансу, обумовленого контрзаходами національних урядів, за рахунок активізації партнерських взаємодій. Чільне місце в такій концепції повинна зайняти кримінологічна складова.

Розділ 4

ЗНИЖЕННЯ КРИМІНОГЕННОСТІ ПОЛІТИКИ

4.1 Концептуальні засади протидії політичній злочинності

Політична злочинність на сьогоднішній день стала об'єктом досліджень багатьох вчених. Науковий інтерес до цієї проблематики видається цілком виправданим, адже поширення кримінальних практик у сфері політичних відносин дає змогу помітити тенденції не лише до кількісного приросту, а й до якісних метаморфоз. Нині спостерігається вплив на злочинність національного масштабу геополітичних факторів, відмічається явище глобалізації злочинності, через що питання антикримінальної діяльності перестають бути сферою сегментарних юрисдикцій, компетенцій, а набувають значення комплексних проблем національної, регіональної та глобальної безпеки. З урахуванням сказаного можемо констатувати, що виникає потреба у концептуалізації наукового знання щодо протидії політичній злочинності з огляду на її новітні прояви і закономірності відтворення.

Як у вітчизняній, так і зарубіжній науці питанням протидії політичній злочинності традиційно приділяється чимала увага. Суттєві здобутки у розробці цього напрямку репрезентували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як В. О. Глушков, В. М. Дрьомін, Н. А. Зелінська, Г. В. Мальяр, І. В. Паславський та деякі інші. Розвиток політичної кримінології в цілому та теоретичних положень про протидію політичній злочинності зокрема отримав потужний поштовх завдяки дослідженням таких російських кримінологів, як В. М. Бурлаков, А. П. Данилов, А. І. Долгова, С. В. Дьяков, В. Є. Емінов, М. С. Іншаков, П. О. Кабанов, А. Ф. Кулаков, В. В. Лунєєв, Л. М. Прозументов, А. І. Салахова, Н. О. Силаєва, Д. А. Шестаков тощо. Важливими в цьому аспекті є також наукові доробки Г. фон Гейтинга, С. Коена, І. Тейлора, Н. Хомскі, Г. Й. Шнайдера та інших європейських й американських вчених. Визнаючи вагомий внесок означеної плеяди фахівців у розробку

заявленої проблематики, все ж зауважимо, що існуючі напрацювання носять здебільшого фрагментарний характер. Це зумовлює необхідність формування цілісного, системного бачення обструкції детермінаційного комплексу політичної злочинності.

4.1.1 Система базових заходів деструкції детермінаційного комплексу політичної злочинності

Відомо, що протидія злочинності належить до системних, комплексних різновидів управлінської діяльності. Не є винятком й протидія політичній злочинності, організація якої має враховувати феноменологічні особливості та детерміністичну природу цього різновиду кримінальних практик, які є наскрізним суспільним феноменом. Наскрізність полягає передусім у її деструктивному впливі майже на всі без винятку сфери суспільних відносин. Отже, політична злочинність виступає своєрідним атрактором у функціонуванні соціальної системи. Крім того, комплексним є і детерміністичний вплив соціодинаміки на політичну злочинність. Саме тому протидія її відтворенню має виходити із комплексності нейтралізації її чинників, враховувати системні зв'язки між ними, а також із зовнішніми факторами геополітичного формату.

В кримінологічній науці традиційно протидія злочинності розглядається диференційовано з розподілом на три рівні – загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Такий підхід є в цілому доцільний, перевірений практикою, дозволяє специфікувати кримінально-превентивні заходи за масштабом їх впливу на криміногенні фактори. Але в розрізі протидії політичної злочинності практико-перетворювальний потенціал такого підходу виявляється дещо обмеженим, а його застосування може тільки ускладнити злагоджену запобіжну діяльність, дезорганізувати її. Це пояснюється тим, що політична злочинність є унікальним соціально-правовим феноменом. Його своєрідність, відмінність від інших видів злочинності виявляється не тільки і не стільки у предметному колі злочинів як кримінально-правових його проявів, скільки у детермінантах. Останні, формуючись в надрах первинних суб'єктів політики, на них свою дію не обмежують, екстраполюючись та видозмінюючись у найвищих ланках соціально-управлінського апарату. І навпаки, чинники та прояви дисфункцій політики в організаційних структурах вищого рівня (органах державної влади) спонукають до життя політичну зло-

чинність і владного, і опозиційного, в тому числі й широко електорального характеру; формуються цикли криміногенної самодегермінації. Тож дія факторів політичної злочинності не локалізується певним галузевими чи територіальними, суб'єктними межами, а поширюється на всю соціальну структуру. Тому практично будь-який з пропонованих заходів протидії політичної злочинності одночасно виявляє свої властивості і як загальносоціальний, і як спеціально-кримінологічний.

У зв'язку з цим ми свідомо відійдемо від узвичасної схеми аналітичного опрацювання проблем протидії злочинності на користь забезпечення можливості максимальної адаптації доктринальних узагальнень, пропозицій до запитів кримінологічної практичної діяльності, їх ефективності на засадах фундаментальності й комплексності. Сутністю цього підходу є акцент не на рівні, а на змісті умовно однорідних заходів, що ґрунтуються на відповідних характеристиках детермінаційного комплексу політичної злочинності. Їх кримінально-деструктивний вплив потенційно є багаторівневим. При цьому, звісно ж, деякі з них мають більш виражену приналежність до загальносоціальних чи спеціально-кримінологічних. Індивідуальні запобіжні практики нами не розглядається, що зумовлено рівнем теоретичних узагальнень. З огляду на це, можна запропонувати наступні основи, базові групи взаємопов'язаних заходів, спрямованих на протидію політичній злочинності.

1. Заходи формування прогресивної ідеології безпечного суспільного розвитку. Наразі доводиться констатувати практичну відсутність розвиненої *суспільної політичної свідомості*. При цьому ніхто, звичайно ж, не зможе дорікнути українському народові у низькій політичній активності. І це виглядає гуманітарним нон-сенсом, політичним гротеском: зазначена активність живиться не знаннями й усвідомленим вибором (що має бути основою будь-якої варіації втілення у публічному управлінні ліберальної філософії), а нуждою, емоціями, навіюванням. Останнє як інструмент впливу на масову свідомість достатньо вивчений в межах нейро-маркетингу, політичних інформаційних технологій. Однак це є аморальним, оскільки нівелює значення особистості як цінності, не має нічого спільного з принципами соціальної, правової, демократичної держави та, врешті-решт, має серйозні криміногенні наслідки і не лише у візуалізованій актуальній композиції – кримінологічній обстановці, а й у віддаленій перспективі.

Змінити ситуацію, що склалася і яка визначає характер й стан злочинності в цілому, об'єктивно можливо виключно шляхом вибудовування нових *світоглядних основ* загальносоціального рівня суспільного розвитку, у тому числі й антикримінальної діяльності. У той же час саме у площині загальносоціального рівня протидії злочинності криються найбільш потужні та ефективні інструменти суспільних трансформацій у бік реалізації відомих декларативних положень Конституції України.

З огляду на специфіку новітніх інформаційних загроз державному суверенітету, які, крім іншого, знайшли свій прояв у інтенсифікації політичної злочинності сепаратистського спрямування, одними з фундаментальних, стратегічних завдань, вважаємо, є наступні: а) обґрунтування підстав (історичних, культурних, геополітичних, етнічних, економічних та інших) існування багатонаціональної держави України у визначених територіальних межах, широке інформування населення; б) розроблення на виваженій соціально-філософській основі ґрунтовної ідеології державного будівництва як генерального методологічного посилу спільного співіснування громадян України; в) планомірне впровадження виявлених та обґрунтованих факторів, обставин, підстав державного суверенітету в межах визначеного кордону і принципів, напрямів взаємовідносин держави й особистості (громадянина) у процес дошкільної, шкільної, вищої, академічної освіти, самоосвіти.

Вочевидь, кожне з наведених завдань націлене на *формування, укріплення суспільно-політичної свідомості*, розвинені форми якої здатні закласти у її носіїв тенденції до деструкції тих основ суспільного співжиття, які в науці отримали назву криміналізму.

Криміналізм, як зазначає О. М. Бандурка, є суспільним устроєм, за якого політична й економічна влада належать злочинним угрупованням, суспільні процеси розвиваються і управляються на їх користь, результатами праці та ресурсами володіють вони. «Криміналізм – це кримінальна диктатура, це влада злочинності... Головними її ознаками є нездатність звичайної економіки конкурувати з кримінальною, нездатність суспільства протистояти інтересам кримінальних корпорацій... Метастази криміналізму розповсюджуються в тілі суспільства звичайними каналами взаємодій. Це – ринкові механізми, правові відносини, політичні процеси, становлення влади і боротьба за владу, засоби інформації, соціальні відносини тощо... Подібно до того, як на початку століття промисловий капітал зрощувався з фінансовим, перетворю-

вався на транснаціональний єдиний капітал, правоохоронні органи зрощуються зі злочинністю, перетворюються на єдиний апарат кримінального і державно-чиновницького примусу»¹. Імовірність же реформування суспільного устрою зазначеної якості в нашій державі залежить від частоти прояву змін у елементарних соціальних практиках, зміст яких полягатиме у несприйнятті кримінальних, корупційних форм задоволення потреб, нетерпимості до їх поширення.

Однак у відповідь на таку «новітню» пропозицію цілком очікуваними можуть бути зауваження стосовно ключової ролі факторів соціально-економічного характеру як дефектів базової підсистеми суспільства, які і зумовлюють головним чином основний масив соціальних девіацій, у тому числі й злочинного, корупційного характеру. Погоджуючись у цілому з логікою такого міркування, все ж зауважимо, що діалектика *суспільного* розвитку неодмінно виявляє єдність міри, матерії та інформації, яка концептуально виражається в соціальних практиках окремих індивідумів, їх груп. З огляду на це вважаємо, що невиправданим є спрощення значення чинників суспільної свідомості як в процесі індивідуальної діяльності, так і у колективних формах руху соціальної матерії. Більше того, є підстави вести мову про керівну роль суспільної свідомості у справі реформування тієї чи іншої діяльності. Її ж нерозвиненість, як підтверджує історія й сучасність, призводить до неспроможності організувати злагоджене, із мінімальними протиріччями функціонування соціальних інститутів, окремих ланок, галузей виробництва, а також до поширення правового нігілізму, зневажливого ставлення до основ державності. Звідси й підвищення кримінальної, зокрема корупційної, активності населення.

Тож, первинним етапом на шляху реформування загальносоціального рівня протидії політичній злочинності вважаємо наукове забезпечення його політико-ідеологічної основи та її реалізація через систему освіти, практичну діяльність в межах інститутів соціальної пам'яті, мас-медіа. У цьому сенсі корисним може бути досвід Республіки Білорусь. У цій країні значення ідео-

¹ Банурка О. М. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Банурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 11, 14.

логії державного будівництва отримало належну оцінку, а її основні компоненти знайшли своє перманентне втілення майже у всіх сферах життєдіяльності суспільства, до яких так чи інакше залучаються елементи публічного адміністрування. Будучи категоріально й структурно-логічно реалізованою у низці нормативних документів, освітніх програмах, ідеологія держави Республіки Білорусь засновується на таких наскрізних *науково обґрунтованих* та водночас *духовно й емоційно особистісно-резонансних* ціннісних й цільових блоках, як людина, суверенітет, національних інтерес, національна безпека, справедливість. Не вдаючись до ґрунтованого аналізу кожного з них, що з об'єктивних причин неможливо здійснити в межах даного дослідження, обмежимося лише вказівкою на доцільність вивчення можливості запозичення конструктивної частини досвіду політико-ідеологічного виховання й супроводження як основи збереження *неформальних* гарантій державного суверенітету та однієї з головних цілей кримінологічної стратегії.

Вивчення існуючих вітчизняних напрацювань із питань порушеної проблематики дає підстави говорити про певну неповноту бачення її масштабів та, відповідно, шляхів й способів вирішення. Зазвичай предмет наукових дискусій фокусується на проблемах концептуальної доцільності або ж процедурних можливостей втілення у життя політики неолібералізму, ортолібералізму, неоконсерватизму, неореспубліканізму, антиглобалізму, персоналізму тощо. Визнаючи обґрунтованість міркувань у вказаній площині наукового пошуку, зауважимо, що міждисциплінарним дослідженням має належати первинна роль, оскільки вони сформували б стійку до критики доктрину багатонаціональної держави на основі фактологічно насиченої, історично узгодженої та методологічно виваженої системи ідей, положень щодо: а) причин, функцій та цілей перебування *багатонаціональної* групи людей (народу України) у межах визначеного чинним законодавством України державного кордону; б) принципів організації співжиття як всередині держави, так і у зовнішньополітичних контактах; в) ролі і відповідальності держави у справедливому розподілі благ, ресурсів, створенні умов для реалізації можливостей, *свободи* кожного громадянина і аналогічних гарантій щодо його нащадків (в аспекті концепції прав майбутніх поколінь); г) ролі і відповідальності громадянина перед державою як колективним гарантом забезпечення прогресивного розвитку всього

народу; д) характеру загроз й ризиків (як внутрішніх, так і зовнішніх), можливих на шляху реалізації доктрини. Лише маючи відповіді на питання за вказаними пунктами, людина дійсно набуватиме усвідомленого статусу громадянина не тільки за сукупністю атрибутивних рис, а й за сутнісними зв'язками з інтерсуб'єктивним, ментально та раціонально обґрунтованим утворенням – державою, у розвитку якої індивідуум буде зацікавлений не за примусом, а за переконанням.

Очевидно, що жодна з існуючих на сьогоднішній день політичних ідеологій, ідеологій-рухів, окремих концепцій політичного розвитку тощо не здатна сформувати цілісний ціннісно-світоглядний політико-ідеологічний конструкт означеного формату, який, на нашу думку, здатний стримати криміналізацію суспільства в цілому та закласти основи переформатування на якісно іншій феноменологічній й праксеологічній платформі антикримінальну діяльність у політичній сфері. Саме тому нагальною стає потреба у вирішенні наведених концептуальних проблем, значення яких поширюється далеко за межі кримінологічної науки, набуваючи універсального, соціовітального чинника подальшого становлення нашої держави.

2. Економічні заходи. Як і попередній блок кримінально-превентивних заходів, економічні трансформації належать до загальносоціального рівня протидії злочинності. І політична злочинність у цьому сенсі не є винятком. Не вдаючись до інструментальної (економіко-технічної) характеристики всього розмаїття вказаної групи заходів, наведемо лише окремі з стратегічних (визначальних) напрямів їх розгортання та реалізації:

а) концептуальна реформа системи господарювання на основі ідеології соціального лібералізму. Наразі в Україні сформовані окремі елементи економічної моделі класичного лібералізму, що спирається на постулати А. Сміта й зорієнтовані, перш за все, на активного діючого суб'єкта виробничих відносин. У той же час, на нашу думку, слід погодитися з А. С. Гальчинським, який наголошує, що теорія і практика саме соціальної парадигми лібералізму (за моделлю Дж. М. Кейнса – *Ю. О.*) є найбільш близькими та привабливими українській пострадянській ментальності. При цьому йдеться не стільки про механізми узгодженості ліберальних і соціалістичних цінностей, скільки про їх органічний синтез, про їх

структурну цілісність¹. Більше того, в умовах кризового стану, зумовленого, крім іншого, фінансовим тягарем, що лягає на плечі держави й усього суспільства у зв'язку з військовим протистоянням терористичним загрозам і діяльності незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, виникає гостра потреба у використанні соціально зорієнтованих механізмів перерозподілу сукупного національного доходу. Підтримка найменш соціально незахищених верств населення – запорука не лише прийнятного стану загальнокримінальної злочинності, а й політичної стабільності та, як наслідок, ефективного запобігання злочинам політичної спрямованості;

б) формування системи енергетичної безпеки України на засадах різноджерельних надходжень енергоносіїв. Передусім – це стосується природного газу, вагомим імпортером якого в нашу країну, як відомо, залишається Російська Федерація, що забезпечує останній чималі можливості і підстави для неформального політичного тиску.

3. Заходи забезпечення інформаційної безпеки набули виняткового значення в умовах протистояння зовнішній агресії, військова та економічна складова якої підкріплюється комплексом дій інформаційного характеру. Йдеться про формування системи протидії дезінформації, контрпропаганди та мінімізації кібернетичних загроз. Особливої важливості в цьому аспекті набуває злагоджена взаємодія громадськості, держави, засобів масової інформації.

4. Правові заходи. Аналіз досвіду функціонування політичної системи дозволяє констатувати наявність значної кількості прогалин у правовому регулюванні, які в низці випадків сприяють поширенню суспільно небезпечних практик у діяльності політичних акторів, формуванню комплексу умов для вчинення та приховування злочинів політичної спрямованості. До таких прогалин, зокрема, можливо віднести «білі плями» в механізмі правового регулювання суспільних відносин у сфері фінансування діяльності політичних партій, передвиборчих кампаній окремих кандидатів у народні депутати України, депутати місцевих Рад, на пост Президента України. Асиметрія фінансових можливостей різних політичних партій, блоків створює диспропорцію можливостей

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 74–75.

представництва інтересів населення на політичній авансцені, сприяє загостренню суспільних протиріч.

У зв'язку з цим необхідним і своєчасним із кримінологічної точки зору, на наше переконання, є прийняття Закону України «Про фінансування політичних партій», в якому слід чітко визначити порядок забезпечення фінансування їх діяльності як у періоди виборчих кампаній, так і поза ними. Окремо варто передбачити механізми контролю та фінансової звітності політичних партій, обов'язкового декларування як надходжень, так і витрат.

Крім того, існує потреба й у *вдосконаленні кримінально-правових заходів запобігання політичним злочинам*. У цьому аспекті доцільно, на нашу думку, поставити питання про криміналізацію двох типів діянь:

- *зловживання правом особистого голосування на засіданнях Верховної Ради України*. Йдеться, зокрема, про таке явище, яке у публіцистиці отримало назву «кнопкодавство» та яке полягає у використанні депутатами фактичної можливості для голосування за інших депутатів і від їх імені всупереч встановлених законом вимог щодо виключно особистого голосування. Такі дії, без сумніву, характеризуються вельми високим ступенем суспільної небезпечності, адже здатні впливати на визначення та реалізацію державної політики в цілому та окремих її складових; створювати загрози національній безпеці, ефективності державного управління в окремих галузях народного господарства, сферах правового регулювання, провокувати наростання соціальної напруженості, як наслідок, зумовлювати підвищення девіантогенного, криміногенного потенціалу суспільства. У зв'язку з цим можемо запропонувати внести зміни до КК України, доповнивши його статтею 344¹ «Незаконні дії з персональною електронною карткою для голосування народного депутата України» (див. додаток Д);

- *політичної ненависті (нетерпимості)* як кваліфікуючої ознаки юридичних складів умисного вбивства, умисного тяжкого, середньої тяжкості тілесного ушкодження вчинення. Цей крок варто розглядати в контексті розроблення таких загальнонаукових кримінологічних проблем як протидія злочинам ненависті (*hate crimes*) та кримінальним формам дискримінації (зокрема, за ознакою політичних переконань).

Злочини на ґрунті ненависті спрямовуються проти одного або декількох членів групи, яка має спільну ознаку, або проти майна, пов'язаного з такою групою. Вказаними ознаками є: а) спільна групова ідентичність; б) глибокий та фундаментальний аспект ідентичності особи¹. Тому не вважаються злочинами на ґрунті ненависті ті, що не обумовлені глибинним трансперсональним зв'язком конкретної жертви злочину з певною реальною чи абстрактною спільнотою, з яку злочинець позиціонує (свідомо чи підсвідомо) із загрозою для себе своєї соціальної групи.

Важливо відмітити, що для українського суспільства не притаманними були гострі, політично зумовлені, протистояння. Політика традиційно не була сферою груповою ідентифікації й диференціації. Втім, ситуація докорінно змінилася на початку ХХІ ст., а надто – з 2013 року. Екстраординарна зміна політичного режиму та втручання у внутрішні справи України окремих суб'єктів міжнародного права ініціювали процес наростання політичного криміногенного потенціалу, значення якого виявляє певну кореляцію з географічними, культурними чинниками.

При цьому йдеться саме про політичну, а не про ідеологічну ненависть. Справа в тому, що ідеологічні підстави масових соціальних конфліктів практично себе вичерпали з розпадом СРСР та падінням соціалістичної системи публічного управління в країнах Східної Європи. З цими подіями численними політологами, істориками цілком справедливо пов'язується ера протистоянь ідеологій та початок формування деідеологізованого (у сенсі відсутності глобальних ідеологій суспільного розвитку) міжнародного та національного просторів, на чому нами вже наголошувалося. Тому навряд чи варто сьогодні вести мову про дійсно глибинні ідеологічні (світоглядні) конфліктогенні джерела поширення ворожнечі, ненависті до представників певних соціальних груп. Та й навряд чи наразі правомірно ставити питання про гіпотетичну можливість формування новітньої метаідеологічної картини світу, яка здатна вирішити глобальні проблеми людства, зберігши при цьому цивілізовані обриси та гуманістичну перспективу. Суспільство надто неоднорідне; воно строкате, розрізнене, розшароване й не

¹ Переслідування злочинів на ґрунті ненависті : практичний посібник / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. – Варшава, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/node/167481?download=true>.

відповідає навіть у загальних своїх контурах тому, що існувало у ХХ ст. аж до демонтажу соціалістичних основ частини світоустрою. Водночас, воно, як ніколи раніше має спільні проблеми, генеровані: а) економічною, політичною, кримінальною глобалізацією, тенденцією мультикультуралізму, поступовим виснаженням ресурсів Природи, її забрудненням; б) відсутності науково обґрунтованої альтернативи ідеології неолібералізму, з якою, не дивлячись, на окремі відомі концептуальні вади, не здатна зараз конкурувати жодна інша.

У зв'язку з цим більш доречною та науково обґрунтованою буде, на нашу думку, ідентифікація конфліктогенних зон міжгрупових соціальних взаємодій не із ідеологічними, а саме з політичними (або політизованими), багато в чому маніпулятивними підставами існування. Вони виступають своєрідним мультиплікатором колективного нарцисизму, утвердження квазіцінностей. Тим не менш, суспільна небезпечність практик, спрямованих на їх захист (а в більшості своїй – на «боротьбу з вітряками»), від того не зникає. Зачіпаючи глибинні психологічні механізми, функціонування яких націлене на задоволення потреби у соціальній безпеці (термінологією А. Маслоу), такі практики набувають найбільш радикальних, екстремальних форм дискримінації: умисних вбивств та інших злочинів проти життя із здоров'я, тероризмі, масових заворушеннях тощо. З огляду на це вважаємо за доцільне передбачити політичну нетерпимість (ненависть) як кваліфікуючу ознаку низки складів злочинів. Не ставлячи, проте, перед собою задачі в межах цієї роботи повноцінно дослідити відповідні підстави та принципи криміналізації, висловимо лише пропозицію, що ґрунтується на логіці доповнення вже існуючих в КК нормативних конструкцій, присвячених реагуванню держави на злочини ненависті інших категорій, а саме: п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 КК України доповнити кваліфікуючу ознаку нетерпимості альтернативною формою – політичною нетерпимістю.

Також не можна залишити поза увагою давно існуючу потребу у запровадженні в практику протидії злочинності інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. Завдяки цьому з'явиться можливість на ранніх стадіях виявляти ознаки готування та безпосереднього використання зі злочинно-політичною метою механізмів правотворчості. Отже, нагальною залишається потреба у прийнятті Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєк-

тів», а також відповідної Методики. Зауважимо, що в науці вже достатньою мірою розроблені науково-методичні засади вказаної експертизи, а також проекти зазначених нормативно-правових актів (зокрема, у роботах М. О. Барановського, В. В. Василевича, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, О. М. Литвинова, Д. А. Шестакова та ін.). Тому існують доктринальні підстави для того, аби запропонувати власні проекти зазначених актів (див. додатки В, Г).

В контексті оптимізації правових засад протидії політичній злочинності, варто також вести мову і про *унормування лобістської діяльності*. Цей крок дозволить знизити криміногенність політики в частині детінізації процедур реалізації політичних та економічних інтересів через публічні інструменти впливу. Не зупиняючись на соціальній затребуваності такого кроку (вона обґрунтована в низці наукових праць з політології, конституційного, адміністративного права, а також більш детально буде розкрита в подальших частинах цього дослідження), зауважимо, що в окремих наукових статтях висловлюється точка зору щодо недоречності спеціального правового регулювання лобізму. Так, наприклад, російський дослідник П. Я. Фельдман серед аргументів такої думки зазначає, що, вирішуючи питання про доцільність чи недоцільність такого урегулювання, слід виходити з визнання принципової неможливості вирішення наступних проблем:

1) з прийняттям закону, що передбачає реєстрацію лобістів, зберігається можливість неформального доступу до представників влади, чим будуть успішно користуватися «тіньові гравці» і перші особи компаній;

2) закон не зможе регулювати лобістську діяльність на рівні регіонів;

3) лобісти не будуть у повній мірі розкривати інформацію про свою професійну діяльність;

4) на правоохоронні органи ляже додаткове навантаження з контролю діяльності лобістів, що на практиці виявиться нездійсненним завданням¹.

Також автор наголошує, що основною проблемою інституціоналізації лобізму в його країні на сучасному етапі є зовсім не відсутність спеціалізованого закону, а наявність соціальних, політичних та економічних передумов становлення корпоративістсь-

¹ Фельдман П. Я. Нужен ли в России закон о лоббизме / П. Я. Фельдман // Власть. – 2014. – № 2. – С. 121.

кої системи, в якій немає справжньої конкуренції між її суб'єктами, а влада виявляє патерналістське ставлення до тих чи інших груп інтересів, наділяючи їх всілякими преференціями. А тому пропонує розглядати як один зі шляхів неформального унормування лобістської діяльності введення її до орбіти соціальної відповідальності бізнесу¹.

Щодо висловлених позицій слід зробити деякі зауваження. По-перше, на нашу думку, варто визнати, що одне лише прийняття закону про лобізм, як і будь-якого іншого закону, не може розглядатися як самодостатній фактор регулятивного впливу на суспільні відносини. А тому цілком погоджуємось із тим, що поява такого закону у правовому полі України не зумовить цілковиту елімінацію тіньового лобізму. Однак не варто й перебільшувати цю проблему. Є підстави вважати, що існуючі громадянські механізми контролю за органами державної влади володіють певним потенціалом стримання процесів інтенсифікації розвитку політико-економічного тіньового сектору. Більше того, політична опозиція завжди виявлятиме інтерес до викриття компрометуючих відомостей (в тому числі й про неоприлюднені контакти з групами тиску) своїх опонентів. В цьому аспекті слід зауважити, що ще очікує на своє повне функціональне розгортання *інститут громадських (неурядових, зокрема, журналістських) розслідувань*, який має стати суттєвим чинником забезпечення прозорості у взаємодії між бізнесом та владою, ефективним неспеціалізованим інструментом кримінальної превенції. Та й широкий зарубіжний досвід підтверджує ефективність цієї форми контролю як за органами державної влади, так недержавними політичними акторами.

В Австралії, наприклад, в структурі громадських розслідувань виділяють такі їх види як «політичні» і «слідчі». «Політичні» розслідування можуть вирішувати проблеми, пов'язані з системними вадами та встановленими процедурами управління. Вони також можуть рекомендувати уряду переглянути загальні політичні підходи у нових або досить складних сферах суспільного життя. Функціями «слідчих» розслідувань є встановлення меж підзвітності та відповідальності посадових осіб перед громадянським суспільством; накопичення досвіду з результатів того, що сталося; зниження напруги у суспільстві; відновлення довіри суспільства до

¹ Вказана праця. – С. 121–122.

органів влади¹. З позитивного боку зарекомендував себе інститут неурядових розслідувань також і у Великобританії, Канаді, Новій Зеландії, Республіці Ірландії, Франції та інших країнах².

По-друге, безумовно слід враховувати й регіональні особливості реалізації закону про лобізм, зумовлені тенденціями децентралізації та посиленням ролі місцевих політичних еліт, в тому числі й у загальнодержавному політичному процесі. Разом з тим, для України ця проблема не стоїть так гостро, як для Росії з огляду на відмінності в територіальному устрої, правовому статусі місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування. Хоча, вважаємо, в означеному законі окремий структурний підрозділ має бути присвячений урегулюванню лобістської діяльності в органах муніципалітету.

По-третє, що стосується добросовісності лобістських організацій, відкритості їх діяльності, то немає, наразі, підстав вважати, що їх імовірна діяльність буде надто закритою й криміналізованою, враховуючи все ті ж актуальні та перспективні можливості різних форм громадського контролю. При цьому, вочевидь, фронт превентивної роботи правоохоронних органів також розшириться, але не вийде за межі їх функціональних можливостей.

Окрім легалізації та належного унормування лобістської діяльності суттєвим антикримінальним, зокрема антикорупційним кроком має стати *удосконалення правового регулювання порядку формування виборчих списків партій* у Законі України «Про вибори народних депутатів». Як зазначалося, й досі цей процес залишається в достатній мірі тіншовим, політико-корупційним, зумовлює можливості «входження» до політики через фінансове стимулювання керівників політичних сил.

В зарубіжних політичних та правових системах (Великобританія, Канада, Литва, Польща, США, Франція, ФРН та ін.) вже давно вироблено відповідні механізми фільтрації недобросовісної компоненти кадрової політики партій, зокрема при формуванні з числа їх представників корпусів виборчих органів. Зокрема, практикуються два основні варіанти визначення виборчих списків пар-

¹ Громадські розслідування як механізм цивільного контролю: краді практики зарубіжних країн. Науково-практичне видання / А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, А. Р. Османов ; за заг. ред. О. А. Мартиненка. – Х. : Права людини, 2012. – С. 77.

² Вказана праця. – С. 15–103.

тій: 1) *праймеріз* – попередня оцінка думок як виборців, так і членів партій, на підставі яких формуються партійні списки; 2) *внутрішньопартійне рейтингове голосування*, коли делегати місцевих осередків на з'їзді партії визначають найбільш гідних кандидатів до списку відповідної політичної сили як суб'єкту виборчого процесу. З урахуванням вітчизняних політичних традицій та електоральної культури ефективнішим видається саме другий варіант, який в більшій мірі забезпечує формалізованість та відкритість процесу формування виборчого списку.

Окрім правотворчих заходів, оптимізації підлягає й система правозастосування. Перш за все йдеться про забезпечення неухильного дотримання принципу законності в діяльності правоохоронних й судових органів. Зважаючи на стан корупції в цих суб'єктах протидії злочинності, досить проблематичною, на наше переконання, видається організація ефективної превенції політичних злочинів. Однак протидія корупції як умова підвищення ефективності правозастосовної практики, у тому числі й у сфері запобігання політичним злочинам, має здійснюватися, спираючись на міцну наукову платформу. Зокрема, слід обов'язково враховувати природу корупції як різновиду традиційних соціальних практик. Вона виконує функцію перерозподілу матеріальних ресурсів у суспільстві. Якщо ж не змінити базову схему, засади такого перерозподілу, то ефект від суто репресивних заходів якщо і буде, то матиме принципово тимчасовий характер. Таким чином, самі по собі так звані «кадрові чистки» у лавах правоохоронців, суддівського корпусу не здатні кардинально змінити стан корупційних загроз і забезпечити прогресивний соціальний поступ. У кращому випадку вони виконують сигнальне значення, тобто інформують суспільство про певну активність держави у справі протидії корупції, гарантуючи деякий рівень спокою та політичної лояльності народних мас.

5. Політичні заходи

- *деполітизація правоохоронної та судової системи*. Результати досліджень фахівців Харківської правозахисної групи свідчать, що на планування діяльності МВС суттєво впливають політичні сили. Це особливо помітно у кадровій політиці останніх років. Результатом боротьби за вплив на призначення в МВС «своїх людей» стало звільнення за роки незалежності понад 300

перших керівників обласного рівня¹. У зв'язку з цим аргументованими слід визнати положення проекту Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, згідно з якими на рівні МВС необхідно розробити систему менеджменту та механізми виконавчого контролю (розмежування компетенції, усунення дублювання повноважень), які зведуть до мінімуму можливість прийняття керівництвом рішень безпосередньо під впливом політичних сил або ж під впливом власних політичних уподобань. Керівник повинен пам'ятати про такі обов'язкові елементи, як збирання інформації, аналіз аргументів та контраргументів, обговорення, колегіальність при розробленні варіантів рішення. У разі виявлення фактів або виникнення аргументованої підозри щодо дій посадової особи МВС в інтересах представників політичних сил така посадова особа має відсторонитися від виконання обов'язків та стати об'єктом внутрішнього розслідування. На рівні МВС сфери політичного та фахового керівництва обов'язково слід розмежовувати².

Не менш гостро стоїть сьогодні проблема політичної залежності функціонування судової системи. Використання інструментів «правосуддя» з метою впливу на конфігурацію політичних факторів було значного поширення. А призначення суддів на посади, як засвідчують експертні оцінки, у низці випадків (а особливо – в м. Києві) стало справою не стільки корупційних зловживань, скільки політичних послуг. Звідси цілком закономірним стає зворотній зв'язок між суддівською діяльністю та сферою політичних інтересів;

- інтенсифікація зовнішньополітичної роботи щодо залучення України до існуючих систем колективної безпеки або ж ініціювання створення нової – регіональної системи ідентичного значення. Реалізація цього напряму у перспективі здатна буде забезпечити здійснення суттєвого раннього профілактичного, а також безпосереднього превентивного (припиняючого) впливу на

¹ Захаров Є. Ю. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ / Є. Ю. Захаров, О. А. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1411470323>.

² Проект Стратегії розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.

політичні злочини, що пов'язані із зовнішньою військовою, кібернетичною, змішаною (гібридною) агресією;

- *наукова розробка та впровадження в практичну діяльність концепції дипломатичної превенції політичних злочинів.* Мова йде про використання потенціалу дипломатичного впливу на рівні міжнародних, міждержавних взаємодій (як офіційних, так і неофіційних) для запобігання зовнішньополітичним злочинним діям щодо України;

- *розвиток інституту політичної відповідальності* органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та персональних політичних акторів. Що стосується вказаних інститутів, то у цьому контексті на особливу увагу заслуговують питання реформування правових підстав та механізму застосування: а) імпічменту Президента України; б) розпуску парламенту; в) оголошення вотуму недовіри уряду та окремим міністрам; г) процедури відкликання виборцями народних депутатів з числа обраних за одномандатними виборчими округами;

- *запровадження у процес правотворчості та контролю за діяльністю публічної адміністрації інституту електронних петицій та інших форм громадського політичного контролю.*

Окремо слід зупинитися на науковій розробці підстав, форм і меж застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву. Україна має специфічний досвід розгортання масштабних протесних рухів (2004–2005, 2013–2014 рр.), в основі яких окрім політичних кон'юнктурних та бізнесових інтересів завжди перебували гострі суспільні протиріччя, пов'язані з криміногенністю політики. Втім, одразу ж зауважимо, що у нас немає достатньо підстав стверджувати ані про стихійність, ані про загальну керованість означених подій й процесів. Обережні висновки, які можливо роботи на підставі спостережень, контент-аналізу, опитувань мають значну похибку, зумовлену суб'єктивністю сприйняття, сугестією. Тому в цій роботі ми не будемо спиратися на релятивні інтерпретації конкретних акцій політичного значення, надавати їм оцінку та покладати в основу доктринальних суджень. На противагу цьому основана мета полягає у визначенні принципової можливості, умов правомірності та безпечності застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву як керованого процесу кримінально-превентивної спрямованості, його відмежування від державного перевороту як політичного злочину.

4.1.2 Політико-кримінологічна технологія масового спротиву: доктринальна характеристика

Протидія злочинності інструментами політичного управління – досить неоднозначна як з правової, так і з етичної точки зору сфера діяльності. Справа в тому, що політичні акції завжди перебувають не перехресті двох чи більше ціннісних позицій, а то й ідеологічно протилежних концептуальних настанов. Саме тому, коли йдеться про використання в будь-яких суспільно значущих цілях, в тому числі й для забезпечення криміногенно безпечного соціального простору, політичних інструментів, досліднику чи-то сторонньому спікеру доводиться позиціонувати себе із визначеним місцем у системі владно-світоглядних координат. Це ж стосується й адресатів відповідної інформації політичного, політико-публіцистичного чи науково-політологічного характеру, сприйняття якої залежить не в останню чергу від його установок, складових політичної свідомості. Втім, не претендуючи на абсолютний об'єктивізм у своїх викладках (що, в принципі є неможливим, якщо розмірковувати у категоріях феноменології Е. Гуссерля), все ж в цьому дослідженні серед іншого буде реалізована спроба неупередженого політико-кримінологічного аналізу найбільш радикальних заходів впливу на окремі політичні режими. Висловлені зауваження є необхідними з огляду на делікатність порушеної проблематики в цілому та у зрізі суспільно-політичної ситуації в Україні, зокрема, адже вузлові, найбільш конфліктні моменти останньої перебувають на порубіжжі аксіологічного, праксеологічного та гносеологічного аспектів сприйняття, опрацювання та розв'язання.

Адаптація політологічного знання під запити протидії злочинності, інтеграція політичної та кримінологічної практик потребують першочергового наукового осмислення ключових подій, що відбулися в Україні протягом останнього року та переведення їх за можливості у площину типових сценаріїв політико-кримінологічного впливу. Мова, перш за все, йде про умовний державний переворот. Зміни у форматі державного управління, які відбулися в Україні у лютому 2014 року та пов'язані із залишенням тодішнім Президентом України території країни й наступними подіями щодо налагодження роботи державного апарату і які традиційно пов'язуються окремими категоріями політиків із

державним переворотом, потребують своєї належної правової та кримінологічної оцінки.

Відтворюючи у найбільш загальних рисах хронологію подій з листопада 2013 по лютий 2014 року, можна з великою часткою вірогідності стверджувати, що ініційована акція протесту проти не підписання Президентом України Угоди про асоціацію з Європейським Союзом набула темпорально протяжних рис та розвивалася хвилеподібно як за інтенсивністю дій учасників, так і за генезою їх вимог до органів державної влади. Зрештою сформувалося кілька стратегічних цілей масових заходів протесту – відставка уряду, Президента України та люстрація чиновницького апарату. Сам же протестний рух набув інституціоналізованих рис: були сформовані органи управління, викристалізувалася структура груп політичного та фізичного тиску. Натомість спроби досягти політичного компромісу з представниками влади не були успішними, через що дії набули більш радикального характеру та суттєвого масштабу поширення по всій країні. Відбулося захоплення низки адміністративних будівель як в Києві, так і в багатьох інших містах України, інтенсифікувалися сутички демонстрантів з працівниками міліції, внутрішніх військ. Намагання локалізувати протест силовими заходами не були успішними, хоча й супроводжувались масовим непрапомірним (а такий висновок можна зробити на підставі аналізу аудіовізуальної інформації з відкритих джерел) застосуванням сили (в тому числі – вогнепальної зброї) з боку правоохоронних органів. Зрештою, Президент, генеральний прокурор, міністр внутрішніх справ та низка інших керівників центральних органів державної виконавчої влади залишили межі України.

Надаючи правову оцінку певним, найбільш поширеним, категоріям дій з боку учасників масових акцій протесту, дійсно слід визнати наявність в них таких складів злочинів, як захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК України), втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України), насильство щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним своїх службових обов'язків (ст. 345 КК України) та деяких інших. Більше того, з *формально-юридичної* точки зору, можливо навіть поставити питання про вчинення дій, спрямованих на захоплення державної влади (ст. 109 КК України). Надання ствердної відповіді на це питання означатиме по суті наявність державного перевороту. Це пояснюється самою суттю державної влади та змістом дій, спрямованих на її захоплення.

Державна влада – це публічно-політичні відносини панування і підкорення між суб'єктами, що спираються на державний примус¹. В інституціональному розумінні – це система структур, органів, установ, які реалізують функції держави. Державна влада в Україні полягає в організації та функціонуванні всіх гілок влади, спрямованих на реалізацію завдань, функцій і повноважень згідно з загальнодержавними програмами, для досягнення мети Української держави – забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя². У диспозиції ст. 109 КК України поняття «державна влада» застосовується, так би мовити, у вузькому смислі. Іншими словами, мову можна вести про кримінальну відповідальність за дії, вчинені з метою неконституційного захоплення влади Президента України, законодавчої, вищої виконавчої або вищої судової влади України, оскільки тільки за умови отримання такої влади група осіб може суттєво вплинути на суверенітет держави, її форму правління, державний устрій та державний режим і заподіяти шкоду державній безпеці у масштабі держави³.

Тож вчинення дій, спрямованих на захоплення державної влади, має на меті, перш за все, зміну персонального складу вищих державних органів, перехід сконцентрованих у них повноважень до групи інших осіб. В такому розумінні, низка супутніх злочинів (таких, наприклад, як групове порушення громадського порядку, захоплення державних будівель тощо) включені у загальну схему досягнення остаточного результату щодо зміщення визначених осіб із займаних ними в органах державної влади. Однак при цьому одними з головних умов надання ствердної відповіді про наявність факту захоплення державної влади слід визнати:

а) *персоніфікацію дій управлінського, організаторського характеру*. Іншими словами – слід довести, що зміна персонального складу окремих органів державної влади стала наслідком цілеспрямованого керованого впливу, а не результатом стихійних дій

¹ Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебно-методическое пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. / А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2002. – С. 51.

² Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Ю. О. Фрицький. – К., 2009. – С. 17.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – С. 244.

учасників масових акцій протесту. Тобто має бути саме усвідомлена та вольова поведінка, спрямована не лише на зміщення з посад, а на їх захоплення. Це – сфера виключно політичних інтересів;

б) спрямованість дій на *захоплення* у буквальному розумінні цього терміну. Тобто захоплення має бути бажаним результатом, перебувати у структурі інтелектуального моменту прямого умислу. Тож такими не є дії що, як наслідок, призвели до вимушеного тимчасового прийняття повноважень певного органу державної влади для запобігання настанню тяжких наслідків, як-то: масові заворушення, збройний конфлікт, посягання на територіальну цілісність держави тощо. Зі свого боку обставина вимушеності передбачає те, що керівники органів державної влади добровільно, усвідомлюючи можливість продовження виконання своїх службових обов'язків, всупереч встановленому законом порядку, самоусуваються від їх виконання.

Втім, не вдаючись до детального кримінально-правового аналізу ситуації, зауважимо, що нас же цікавить в більшій мірі принципи політико-кримінологічні її аспекти, які можливо представити у двох гіпотетичних варіантах: 1) у керівників вищих та центральних органів державної влади, які самоусуваються від виконання своїх службових обов'язків, була об'єктивна можливість їх виконувати; 2) у керівників вищих та центральних органів державної влади не було фізичної можливості продовжувати виконання своїх службових обов'язків внаслідок їх затримання (арешту) або спроб затримання чи фізичної розправи.

В першому варіанті наявність факту захоплення державної влади виключається. Саме на такому варіанті ґрунтується, зокрема, Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р. № 757-VII «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України», в п. 1 якої зазначається, що Президент України В. Ф. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від здійснення конституційних повноважень та є таким, що не виконує свої обов'язки¹. При цьому цілком очевидним є те, що визначення та

¹ Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р. № 757-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/757-18>.

юридичне закріплення подібних фактів, виходячи зі змісту ст. 85 Конституції України, не входить до компетенції Верховної Ради України. Тому, як впливає зі змісту преамбули зазначеної вище постанови, парламент при прийнятті даного рішення виходив із ситуації крайньої необхідності, яка виразилась у наявності загроз «керованості держави, територіальній цілісності і суверенітету України, масовому порушенню прав і свобод громадян»¹. Проте посилення на крайню необхідність зроблено не у контексті неіснуючого конституційно-правового інституту, а саме у контексті обставини, що виключає злочинність діяння (зокрема, перевищення службових повноважень) за КК України та послугувало, таким чином, певною правовою гарантією для депутатів, які приймали участь у голосуванні.

У другому варіанті, тобто при об'єктивній неможливості керівниками вищих, центральних органів державної влади виконувати свої обов'язки, має йтися дійсно про захоплення державної влади. Однак не стільки у кримінально-правовому, скільки у кримінологічному розумінні. Справа в тому, що визначення мети, як суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України, саме як прагнення до захоплення державної влади не в повній мірі відповідає вимогам сучасності. Семантичне тлумачення терміну «захоплення» означає «брати що-небудь, хапаючи, сти-скаючи; схоплювати; оволодівати насильно кимось, чимось, брати силою кого-, що-небудь; привласнити чуже»². Виходячи з цього, захоплення державної влади передбачає самовільне, всупереч вимогам закону та волі керівників вищих, центральних органів державної влади, зміщення *на користь* суб'єктів захопницьких дій. Тобто має відбутися привласнення владних повноважень. Натомість в сучасному світі країн, де реально можливі такі дії, не так багато. Це, здебільшого, деякі африканські країни, в яких інститути політичної та державної влади є поняттям вельми умовним, а зміна їх параметрів, в тому числі й персонального складу, часто відбувається довільно, без прив'язки до передбачених законом процедур, через застосування «права сильного». Так, наприклад, відбулося у 2009 році на Мадагаскарі, у 2012 році – в Малі, у 2013 році – в Центральноафриканській Республіці, коли владу у буква-

¹ Там само.

² Словник української мови : в 11 т. – Т. 3 / АН УРСР. Інститут мовознавства ; під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 390.

льному значенні захоплювали військові (через арешти, вигнання чи страти керівників державних органів) та свавільно привласнювали собі відповідні повноваження.

Переважна ж більшість країн так чи інакше фундує політичні «правила гри» на демократичних засадах, які, навіть у випадку зміщення певних керівників вищих, центральних органів державної влади із займаних ними посад у непередбачений законом спосіб, обумовлюють подальше застосування саме демократичних процедур до заміщення умовно вакантних посад. Саме таким шляхом розвивалися події і в Україні протягом останнього року. Всі юридично і політично значущі рішення (призначення Прем'єр-міністра, виконуючого обов'язки Президента України, формування Кабінету Міністрів України тощо) приймалися Верховною Радою України – легально обраним вищим органом законодавчої влади – шляхом голосування; таким же шляхом згаданою вже вище постановою № 757-VII від 22.02.2014 було призначено позачергові президентські вибори. Таким чином, самовільного захоплення вищих, центральних органів державної влади не відбулося, відбутися не могло (за реалістичного сценарію) і цілі такі не ставилися. Вільні посади в органах публічної адміністрації, які утворилися в результаті самоусунення від виконання службових обов'язків колишніх керівників, комплектувалися виключно демократичним шляхом у передбачений законом спосіб. Тож, вочевидь, кримінально-правові норми, розміщені у ст. 109 КК України, виходячи з їх буквального тлумачення, не в повній мірі відповідають політико-правовим реаліям сьогодення. А тому відповідні дії не можна вважати як такі, що спрямовані на захоплення державної влади.

Однак, як нами вже зазначалося, державний переворот в цьому дослідженні нами розглядається не стільки у кримінально-правовому, скільки у кримінологічному сенсі. Останній покликаний забезпечити універсалізм наукового знання, застосовуваного не лише в умовах українського правового простору, а й у контексті світової політико-кримінологічної практики. Тож його аналіз не має обмежуватися виключно законодавчими ознаками складу злочину, передбаченого ст. 109 КК України, а враховувати сутнісні риси як політико-кримінологічної технології чи-то політичного злочину.

Як перший так і другий означені вище варіанти є по суті різновидами державного перевороту у тому значенні, що відбувається

ся дострокова (тобто до закінчення передбаченого законом терміну повноважень) зміна керівників вищих, центральних органів державної влади. Різниця полягає лише в тому, що перший варіант – є незлочинний та однозначно може розглядатися як політико-кримінологічна технологія протидії відтворенню організованих форм політичної злочинності. Щодо другого – можливі відмінності в правовій, соціально-історичній оцінці. Останні залежать від процесуальних, науково-кримінологічних й етичних підстав застосування державного перевороту.

Ведучи мову про значення процесуальної «чистоти» процедури перевороту, доцільно виділити щонайменше три типові ситуації оцінювання.

1. Державний переворот здійснюється без попереднього збирання доказів злочинної діяльності вищих посадових та не передбачає організацію подальшого об'єктивного розслідування. Основна мета такого перевороту – захоплення влади. Звісно, що в цьому випадку і мови не може йти про визнання подібної акції певною політико-кримінологічною технологією. Йдеться виключно про політичний злочин.

2. Державному перевороту передуює (чи супроводжує його) документування злочинної діяльності керівників вищих, центральних органів державної влади, а зміщення останніх, яке пов'язується із затриманням, є одним з етапів кримінального провадження, яке завершується справедливим судом. Так, наприклад, відбувалося у випадку зовнішньополітичного, із застосуванням військової сили, усуненням вищих посадових осіб фашистської Німеччини у 1945 році внаслідок активних військових і політичних дій та їх подальше засудження Нюрнберзьким трибуналом. При цьому сили антигітлерівської коаліції ще за довго до капітуляції Третього рейху володіли значною доказовою базою найбільш широкого спектру злочинів проти миру й людяності, проти звичаїв ведення війни тощо. Так, наприклад, з щоденника Ганса Франка (том наради, запис від 24 серпня 1942 року) випливає наступне: «... Той факт, що ми засуджуємо 1 млн. 200 тис. євреїв до голодної смерті, слід відмітити лише побіжно. Само собою зрозуміло, що якщо євреї не загинуть від голоду, то ми сподіваємось, що це відбудеться в результаті активізації антиєврейських заходів»¹; із те-

¹ Нюрнбергский процесс. Сборник материалов : в 2-х т. – Т. 2 / под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского,

леграфного донесення німецького командування окупаційним режимом в Польщі від 15 травня 1943 року: «... Особлива частина знову оглянула незруйнований квартал в гетто та зруйнувала його...»¹. Ці та тисячі інших подібних їм документальних доказів ставали надбанням сил антигітлерівської коаліції по мірі звільнення окупованих територій. Збирання та узагальнення ж необхідних документів та інших доказів до початку роботи Трибуналу відбувалося на підставі Декларації від 02.11.1943 року «Про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства»². Тож на момент військової капітуляції гітлерівського режиму була накопичена вже доволі масивна доказова база політичної та іншої злочинної діяльності.

Ця ситуація є найбільш сприятливою з юридичної точки зору, адже передбачає наявність достатньої кількості зафіксованих належним чином доказів вчинення відповідних злочинів. Втім, особливості сучасних політичних відносин й відтворення політичної злочинності практично повністю виключають відкритий її характер, у зв'язку з чим для сьогодення більш актуальною видається наступна типова ситуація, в якій відбувається державний переворот.

3. Усунення керівників вищих, центральних органів державної влади від виконання службових обов'язків відбувається без попередньо зібраної доказової бази, однак, з подальшим об'єктивним розслідуванням, доведенням вини й засудженням. Проте й тут можливі два варіанти: а) із застосуванням передбачених законом процедур відсторонення від займаних посад, звільнення, таких як, наприклад, імпічмент, вотум недовіри; б) без застосування вказаних процедур. Перший з них – знімає всі питання щодо законності усунення відповідних керівників та державного перевороту в цілому. Останній є конституційним у буквальному розумінні цього слова. Другий же – залишає чимало питань, які досить часто стають підґрунтям для політичних спекуляцій та навіть військових інтервенцій з боку зацікавлених іноземних держав під різними приводами: від відновлення конституційного ладу до захисту окремих категорій населення, які дійсно чи уявно потер-

И. Т. Никитченко. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951. – С. 12.

¹ Вказана праця. – С. 14.

² Вказана праця. – С. 7–8.

пають від політико зумовлених утисків. В цьому випадку частина важливих доказів із суто юридичної точки зору отримується у не правовий спосіб, виникають цілком обґрунтовані зауваження щодо недотримання принципу презумпції невинуватості, а також допустимості доказів. Це стає можливим у розрізі здійснення кримінального провадження на загальних засадах без врахування правового імунітету, якого відповідний керівник органу державної влади позбавляється у непередбачений законом спосіб.

Хоча, справедливості заради, слід зазначити, що у тому випадку, коли злочинна діяльність посадових осіб вищих, центральних органів державної влади носить масовий й виключно латентний характер, то можливості легалізації процесу попереднього збирання доказової бази в принципі не існує (принаймні в межах використання національних інструментів кримінальної юстиції). Тоді постає логічне питання: яким чином можливо припинити кримінальну активність в умовах, коли правоохоронні органи на вищому політичному рівні виявляються цілком дисфункціональні, а політичної волі парламенту, президента чи інших політичних акторів не вистачає аби розв'язати цю проблему відповідно політичними засобами (скажімо, через імпічмент чи розпуск парламенту)?

Видається, що відповідь на це питання лежить в основах методології праворозуміння. З точки зору юридичного позитивізму – це, безумовно, патова ситуація, яка характеризується *перманентною масовою політичною віктимністю* в масштабі переважної частини населення всієї держави; розрив між закономірностями соціодинаміки й функціонування державно-владних інститутів набуває все більш рельєфних контурів, а громадський контроль за публічною адміністрацією (в тому числі й з використанням ресурсів ЗМІ, інституту громадських розслідувань тощо) елімінується як такий, стає неефективним. З юридико-позитивістських позицій єдино можливим напрямом в організації соціальних практик залишається підкорення волі правлячої еліти, яка зводиться до широкоформатного популізму та зловживанню правом. Однак намагання вирішити проблему зловживання правом правовими ж засобами (у позитивістському розумінні) – це нонсенс. Життєво необхідним є вихід з догматичних пут світоглядної системи координат. Не заглиблюючись, однак, до надр дискусії про найбільш доцільні та виважені типи праворозуміння, зауважимо, що для обґрунтування стратегії виходу з означеної криміналізованої суспільно-політичної кризової ситуації доціль-

ним, вважаємо, застосування інтегративної концепції бачення природи права, зміст якої може бути виражений через синтез позитивізму, юснатуралізму, комунікативних й низки інших теорій права. Лише за такої інтегративної правової парадигми бачення юридично значущих аспектів соціальних взаємодій стає можливим, на наше переконання, належне правове обґрунтування тих подій, які розгортаються у руслі соціальної справедливості, однак не забезпечені відповідною законодавчою оцінкою.

Слушною з цього приводу видається думка О. Е. Лейста, який вказує на те, що кожне праворозуміння має свої підстави, тому вони існують одночасно і мають прихильників. Кожна концепція виражає реальну сторону права та слугує її здійсненню. Річ у тім, що між крайніми точками зору знаходиться не істина, а дуже складне суспільне явище – право¹. Тож лише у взаємодоповнюваності слід шукати сутнісні його прояви, які виражатимуть телеологічну й етичну його основи. В цьому сенсі право має слугувати утвердженню та, водночас, виражати соціальну справедливість й упорядкованість суспільного розвитку. Однак справедливість у праві – чи не найскладніша проблема у юриспруденції – як за самою постановкою, так і намаганнями вирішення.

Тому, не претендуючи на формування евристичних положень з цього приводу, зауважимо лише на тому, що коли йдеться про оцінку державного перевороту як соціально прийняттого чи суспільно небезпечного, варто враховувати те, що це – сфера взаємодії етики і права. *Тобто правова оцінка виявляє залежність від етичної*. Як слушно з цього приводу зазначає Н. А. Зелінська, характерною рисою опозиційної політичної злочинності є те, що вона спирається на самостійну етичну систему, з позицій якої антидержавність, протиправність діянь не означають їхньої аморальності: мораль і закон протистоять один одному. Мораль «виправдує» злочин. Відсутність універсальної етичної заборони на усі форми насильства, якими б мотивами вони не улаштовувалися, якими б ідеями не прикривалися, – от у чому реальна причина «роздвоєння» поняття «політичний злочин»². І хоча вчена веде мову саме

¹ Лейст О. Э. Три концепции права / О. Э. Лейст // Государство и право. – 1991. – № 12. – С. 4.

² Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 492.

про насильницькі злочини, все ж в її міркуваннях криється глибинна причина релятивізму у відмежуванні і злочинного державного перевороту від кримінально-превентивної (кримінально-припиняючої, правовідновної) практики, а також і інших злочинів політичної спрямованості від суміжних форм відновлення протидії злочинності політично значущими заходами й засобами. Дійсно, така причина вона полягає саме в етичній площині: різні цінності, а головне – їх міри, що зумовлюють різний обсяг езистенційних потреб, тягнуть й різні оцінки. Так, скажімо, рівень терпимості у особи, яка має свободу за самоцінність (свободу політичного вибору, свободу від впливу криміногенних факторів, від корупції тощо) до зловживань з боку представника влади набагато нижчий, аніж у тієї, чия життєві установки не оперує вказаною цінністю, або ж ставить її у залежність від обставин та не надає значення універсального принципу, відтворюваного у вітальних конструктах вищого рівня спрямованості особистості*.

* Звертає на себе увагу інша також й інша обставина: Н. А. Зелінська безапеляційно називає опозиційну діяльність злочинною. Звісно, що влада формує не лише параметри режиму законності, а й за визначенням володіє монополією на офіційну оцінку діянь як злочинів. З цим важко сперечатися. Але ж питання в іншому: що маєтєся на увазі під опозиційністю і де її межі? Скажімо, опозиція на міжнародній арені, опозиція по відношенню до лінії зовнішньої політики певної держави з боку її опонентів – інших держав або квазідержавних утворень (так званих невизнаних «республік»), внутрішньополітичних рухів, міжнародних організацій; чи будуть вони опозицією? Чи є в такому разі військові операції проти Ісламської держави, Аль-Каїди, військові інтервенції коаліційних сил до колишньої Югославії, Іраку й деяких інших країн, або сил РФ до Грузії в обхід інститутів міжнародного правосуддя політичними злочинами? Як оцінювати дії голови держави чи іншої офіційної посадової особи, яка звітує про «фізичне знищення» певної особи, або ж ставить за мету таке знищення, видаючи наказ урядовим силам поза ситуації безпосереднього військового протистояння, без оголошення війни, без безпосередньої загрози життю з боку такої особи чи групи осіб (тобто за відсутності підстав необхідної оборони), з метою помсти за теракти або ж задля запобігання їх у майбутньому (як, наприклад, було із вбивством У. бен Ладена поза ситуацією збройного протистояння)? Вочевидь, догматична кримінально-правова оцінка таких дій матиме наслідком кваліфікацію як злочину. А щодо позбавлення життя окремої людини (нехай навіть і терориста «№ 1») – маємо бути категори-

Втім, слід зробити зауваження щодо наявної небезпеки привнесення моралізаторських інновацій до правової реальності. Справа в тому, що, як обґрунтовано відмічає І. Л. Зеленкова, простір етичного – одна з небагатьох сфер знання, новаторство в якій нерідко виявляється таким, що загрожує самій суті цього знання, оскільки моральні закони повинні мати неприхідну цінність та значення. І, тим не менш, саме в області моралі людині надається максимально широкі можливості вибору (або конструювання) своїх та, разом з тим, загальнозначимих зразків та ідеалів. Найбільш складана задача при цьому – залишитися в межах етичного; відштовхуючись від традиційної моралі, не відштовхнути мораль взагалі¹. Тому моральне обґрунтування державного перевороту (а так само й інших політичних злочинів) апіорі містить у собі значні ризики потенційного зловживання у майбутньому імовірно некоректними положеннями, що можуть розв'язати руки

чними й безапеляційними: якщо це здійснюється у позасудовий спосіб, поза бойовою обстановкою, ситуацією необхідної оборони, крайньої необхідності, то таке позбавлення життя є неправомірним, злочинним. Відповідний же уряд (міністерство, відомство), який організує таке вбивство, або ж конкретна посадова особа, міжнародна організація не судового характеру, вчиняють перевищення влади, привласнюючи по суті судові повноваження. Та й жоден сучасний цивільований суд не може видати «ліцензю на вбивство». Вона поза виправданням та законними процедурами.

Тим не менш, слід визнати і те, що позитивне право в схожих випадках (за виключенням вбивств) виявляє вельми обмежені практичні спроможності, дисонує зі станом та очікуваннями справедливості. В таких випадках, зазвичай, кажуть про неправовий характер закону, який не задовольняє вимогам моралі. І саме в таких ситуаціях провідником у прийнятті рішень виступає його дух як концентроване етичне начало суспільних відносин, що проявилось і на Нюрнберзькому процесі, і в подальшому, імовірно, ще не раз себе проявить в умовах наростання глобального конфлікту цивілізацій. А тому, ґрунтуючись на цих же позиціях варто визнати також і те, що опозиційна діяльність, спрямована на усунення окремих політичних лідерів від влади, може бути як злочинною, так і незлочинною, антикримінальною. Саме лише контрвладне позиціонування ще не є достатнім критерієм для кримінологічної й суто правової оцінки.

¹ Этическая мозаика : опыт нетрадиционной интерпретации этики / под. ред. И. Л. Зеленковой. – Мн. : ООО «Мэджик Бук», 2001. – С. 34–35.

екстремістським, терористичним організаціям. Однак саме у надрах етичного осмислення стану речей має перебувати джерело правоутворення, що максимально повинно супроводжуватись правотворчістю. Досить часто такий ідейний та практичний рух відбувається в умовах соціального конфлікту, так як будь-яка усталена система завжди прагне до самозбереження. Це ж стосується і політичної системи та засобів забезпечення її стабільності, серед яких – й правові.

Відомою в науці й публіцистиці є епохальна праця Ш.-Л. Монтеск'є «Про дух законів». Її ключові ідеї стосовно взаємовідношення духу й букви закону на сьогоднішній день набули певної тривіальності, проте, не втратили актуальності. Невідповідність законодавчої бази (зокрема, в контексті *ефективних та доступних* процедур впливу інститутів громадянського суспільства на державну владу з метою контролю за її діяльністю та у разі необхідності – і дострокове припинення повноважень окремих посадових осіб) внутрішнім тенденціям суспільного розвитку – суть закону діалектичного протиріччя, візуалізація механізму втілення якого у площині соціодинаміки виявляє внутрішні джерела саморуху. Соціальна система лише тоді може позбавитись неприйнятних для неї елементів системи права, коли будуть налагоджені дієві канали акумуляції та артикуляції її інтересів відповідальними за цей процес інститутами. Тому конструктивні правові зміни не рідко стають можливими тільки після переформатування політичному, в тому числі – радикальними способами. Це – об'єктивна закономірність. Провідною вимогою при цьому залишається дійсність та наявність потреби у відновленні соціальної справедливості, порушення якої прямо пов'язане як з характеристиками позитивно-правового ядра правової системи, так і з неналежним розподілом й здійсненням політичної, державної волі, підкріпленим законодавчим анахронізмом.

Намагання ж конкретизувати зміст соціальної несправедливості в контексті підстав державного перевороту неодмінно призводять до необхідності його кримінологічного обґрунтування.

Слід мати на увазі, що визначення злочинності чи не злочинності державного перевороту, як політичного злочину чи акту відновлення справедливості та радикального прояву безпосередньої демократії, – суть політична оцінка, яка окрім, власне, політичних чинників має ґрунтуватися на правових, етичних, кримінологічних засадах. Тому вирішення можливості чи немож-

ливості застосування політико-кримінологічної технології державного перевороту, як крайнього заходу припинення діяльності організованих злочинних угруповань у вищих й центральних органах державної влади, в кожному разі має вирішуватися окремо та обов'язково враховувати її *виключний характер*. Це змушує говорити про можливість оперування нею тільки тоді, коли вжиття інших заходів протягом тривалого часу не сприяли досягненню **кримінально-превентивної мети**.

В такій ситуації логіку міркування можливо вибудувати й за схемою «від зворотного»: генеза криміналізації вищих й центральних органів державної влади та, зрештою, її апогей у виді зрощення апарату держави з організованими злочинними угрупованнями зі свого боку може бути представлена як свого роду державний переворот. Захоплення влади відбувається поступово та латентно, із використанням квазідемократичних процедур як засобів прикриття та легалізації криміналізації державного апарату. Характерними ознаками функціонування останнього стає надвисокий рівень корупції, політичний й правовий популізм, комерціалізація суспільних благ (перш за все з числа природних ресурсів), зубожіння населення, економічна рецесія, постійне зростання зовнішніх боргових зобов'язань.

У цьому сенсі нам імпонує міркування О. М. Бандурки, який, досліджуючи феномен криміналізму як суспільного устрою, зазначає, що «...політична боротьба змінюється міжособною боротьбою кримінальних угруповань. Вирватися за межі цього процесу неможливо. Уся правова система, конституція і закони обслуговують інтереси криміналу. Право не перешкоджає злочинності і не стримує її, а лише регламентує правила між-кланової боротьби... Зростає суспільний паразитизм, ліквідуються стимули до продуктивної праці... Утягнуте у воронку криміналізму суспільство швидко занурюється у безодню, і можливість вирватися на поверхню стає все примарнішою...»¹. Очевидно, що подібні характеристики суспільного устрою не мають нічого спільного з реалізацією державою своїх завдань, закріплених, зокрема, у Конституції України. Відбувається повна чи суттєва дисфункція основних державних

¹ Банудрка О. М. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 14–15.

інституцій, а сфера владарювання стає закритою. Вхід до неї (у тому числі й шляхом виборів) здійснюється переважно через систему кримінальних (корупційних) практик. Підпорядкування діяльності публічної адміністрації на всіх рівнях вузькогруповим інтересам дало навіть підстави окремим теоретиками права вести мову про виникнення раніше невідомої науці форми держави – корпоративної. Кардинальна зміна її характеристик унаслідок масового спротиву, по суті, – це вторинний (змістовно зворотній) державний переворот (а фактично – *відновлення правопорядку*), метою якого є деблокування апарату держави, приведення його у належне функціональне становище, яке відповідало б соціальному, правовому, демократичному вектору розвитку країни, у населення якої сформована відповідна психологічна та суто прагматична (праксеологічна) потреба.

Побічним підтвердженням гостроти викладених проблем може слугувати кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини. Наразі в ньому перебувають близько 10500 скарг громадян на порушення Україною їх прав та свобод. Переважна більшість справ стосується таких питань: право на свободу та особисту недоторканність; право на справедливий судовий розгляд; право на мирне володіння своїм майном; право на вільні вибори; право на справедливий судовий розгляд в частині права на виконання рішення суду тощо¹.

І це є відображенням лише тієї частини населення, яка проявляє найвищу правову активність. Дійсні ж масштаби системного порушення прав й свобод людини в Україні – набули останніми роками вражаючих параметрів. То чи не є планомірне приведення у життя подібної політики дійсним державним переворотом, коли змінюється сама сутність держави, а спрямованість діяльності її органів набуває соціально паразитарних рис? Риторичне запитання... При чому його підтекст – справжня гуманітарна трагедія як у своїх проявах, так і єдиному можливому в межах життя одного умовного покоління людей способу вирішення. Останній полягає, так би мовити, у вторинному державному перевороті (а фактично – у *відновленні правопорядку*), метою якого є деблокування апарату держави, приведення його у належне функціональне становище,

¹ Рум'янцева В. В. Огляд стану звернень громадян України до Європейського суду з прав людини / В. В. Рум'янцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/1957>.

яке б відповідало соціальному, правовому, демократичному вектору розвитку країни.

Саме вказана кримінально-превентивна мета разом з вимогами законності є одним з головних критеріїв відмежування державного перевороту як політико-кримінологічної технології від перевороту як політичного злочину. Останній матиме місце при наявності виключно політичної мети чи її суттєвого превалювання, коли криміналізованість державної влади використовується лише як привід для переформатування її персонального складу.

Важливо також акцентувати й на тому, що в ситуації перманентної політичної масової віктимності населення країни, як зазначалося, блокуються законні механізми впливу на політичну владу, яка формує неформальний імунітет від юрисдикції правоохоронних органів. Таким чином, для легітимізації політико-кримінологічної технології масового спротиву важливо, аби була констатована та фактично (документально, статистично, соціологічно) підтверджена *абсолютна й тривала* (щонайменше – у середньостроковому вимірі, тобто протягом 5–10 років) неефективність національних механізмів протидії політичній злочинності. Враховуючи сказане, додамо, що суттєвими ознаками політико-кримінологічної технології масового спротиву є: а) *виключно кримінально-превентивна мета*; б) *виключний характер* як такий, тобто вона підлягає застосуванню як крайній засіб в умовах нерозвиненості (абсолютної неефективності) правових інструментів впливу на політичну владу альтернативними способами. Отже, в ідеалі така технологія має бути разовою та забезпечувати подальше створення належної правової бази і системи реальних гарантій щодо контролю за діяльністю політичних суб'єктів та можливість взаємного (у тому числі й громадського) нерадикального політичного впливу.

Однак для того, щоб кримінально-превентивна мета була достатньою підставою для легалізації державного перевороту необхідно, щоб їй кореспондувала мета відновлення соціальної справедливості. Іншими словами: саме масштабна політична кримінальна діяльність має бути основною причиною порушення соціальної справедливості. Лише за цієї умови кримінологічна підстава державного перевороту буде достатньою, адже розглядатиметься у нерозривному тандемі з підставою етичною. Остання ж, вочевидь, візуалізуватиметься за наявності критичної в державі маси населення (умовно кваліфікованої більшості), яке є носієм

своєрідного політико зумовленого когнітивного дисонансу, конфлікту дійсного та бажаного в ідеологічному зрізі державного владарювання у структурі масової політичної свідомості й колективно-несвідомих інтерсуб'єктних емоційно-резонансних практиках. Таке поєднання раціонального та ірраціонального в обґрунтуванні етико-кримінологічної єдності підстав і умов масового спротиву та державного перевороту продиктоване відмінностями в різних типах суспільств, навіть тих, яких поєднує спільне історичне минуле. Тому, як нами вже вказувалося, не для кожного суспільства значна криміналізованість державної влади є достатньою підставою для легітимізації державного перевороту й зведення його до рангу допустимої політико-кримінологічної технології. Обов'язково мають бути констатовані крайній ступінь соціальної несправедливості (*як етична підстава*) та, як наслідок, нетерпимість більшості (переважної) населення до правлячої політичної еліти (*культурно-психологічна підстава*) на основі її зрощення з організованою злочинністю і відсутність дієвих передбачених законом національних механізмів декриміналізації (у кримінологічному значенні) вищих й центральних органів державної влади (*кримінологічна підстава*).

Однак з викладеної думці цілком закономірним буде питання про те, а яким же чином у практичному вимірі можливо встановити ту саму соціальну нетерпимість до нав'язуваного істеблїшментом устрою, соціальну затребуваність у негайному припиненні відповідних тенденцій? В цьому питанні криється, мабуть, «ахіллесова п'ята» демократичного політичного режиму. Дійсно, демократія не є бездоганним творінням людського розуму, має іманентні вади, так чи інакше, притаманні суб'єктивістській природі мислення. Вихід за його межі, такий собі трансперсональний прорив – неможливий *a priori*. А тому посттоталітарний, ідеологічно постконфронтаційний (у глобальному розумінні) період розвитку політики у цивілізаційному вимірі змушує по-новому, більш чутливо з огляду на загострене відчуття соціальної справедливості й гуманізму, поставитись до питань збалансованості та етичності принципів сучасного світоустрою, в тому числі й у національному масштабі.

Разом з тим, сучасний рівень розвитку гуманітарного знання (принаймні того, що визнається академічною наукою) не дозволяє оперувати більш оптимальними конструкціями публічного адміністрування, аніж ті, що еталонно викладені в межах демок-

ратичного концепту. А тому маємо виявити належний прагматизм та сприйняти недоліки реального втілення найбільш досконалої та бажаної моделі народовладдя на найвищому державному рівні як наукові константи. Допустимо спрощено їх суть можна звести до такого: окрім безпосередніх форм решта проявів демократії є викривленням її суті, неповною індукцією, що неминуче збільшує конфліктогенний потенціал соціодинаміки завдяки власній суперечності. Як слушно відзначає Р. Дарендорф, не можна відмахнутися від злого жарту: якби ЄС клопотався про членство в ЄС він отримав би відмову через брак демократичного ладу¹. Однак в цьому, переконані, слід вбачати не початок кінця доби демократизму, а дію закону діалектичного протиріччя, що у людському, соціальному просторі так чи інакше, має настільки ж потужний конструктивний імпульс, як і ефекти зворотного значення. Що з них набуде значення соціально-управлінської домінанти – не в останню чергу залежить від наукового опрацювання та розумного й відповідального втілення у життя шляхів гасіння амплітуди дисбалансових коливань у конкретно-історичній морально-правовій, геополітичній панорамі.

Втім, посилаючись на закономірність та природність вказаних протиріч, не можна не зважати на те, що суспільство вкрай неоднорідне і виявлення ступеню (допустимого/недопустимого) легітимності державної влади в ньому виявляє суттєву наукову та суто практичну проблему. Її глибина яскраво відтворена в діалозі з відомою документальною повістю В. Д. Успенського «Таємний радник вождя» (мовою оригіналу): «...Лучше скажите мне, что такое народ? Вон тот извозчик за окном? Или гимназист с ранцем? Или прачка? Или вон тот крестьянин, едущий на базар в надежде охмурить покупателей-горожан? Или женщина из Дунькиной слободы, занимающаяся проституцией?... Как же Вы (*адресовано Й. В. Сталину – Ю. О.*) берётесь выражать интересы крестьян, не умея отличить ступень от подпруги, супесок от глинозёма... У зажиточных, богатых мужиков одни чаяния, у среднего крестьянина – другие, у лодырей, пьяниц, неудачников – совершенно иные...»².

¹ Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 84.

² Успенский В. Д. Тайный советник вождя : в 2-х кн. – Кн. 1 / В. Д. Успенский // Роман-Газета. – 1991. – № 7 (1157). – С. 11.

То який же існує механізм вираження сукупної волі більшості настільки строкатого народу? Як вбачається, використання з цією метою форм безпосередньої демократії, зокрема, у виді масових зібрань і їх рішень, не є бездоганим варіантом. Історія знає чимало трагічних випадків, коли використовувався саме такий спосіб визначення соціальної проблеми. Так було, зокрема, у 1917 році в Петрограді... Як зазначає А. С. Кончаловський: «Револьюційним рухом «відала» інтелігенція, частина правлячої еліти і петербурзький натовп люмпенів, які змінили суть всього державного ладу, не втягуючи до процесу народ»¹. Перебирання на себе ролі виразника інтересів «народних мас» у подібних випадках можна охарактеризувати як політичне шахрайство, що жодним чином не кореспондує зі змістом політико-кримінологічної технології масового спротиву.

Як альтернативу гіпотетично можливо розглядати запити так званої інтелігенції – найбільш освіченої частини суспільства – у необхідності кардинальної зміни курсу державного будівництва з огляду на деякі прогресивні політичні ідеї з одночасною констатацією неможливості цього зробити у легальний спосіб, навіть шляхом використання інституту виборів. Виразниками таких запитів, як правило, виступають неформальні, опозиційні політичні лідери. Такий варіант видається певною мірою обґрунтованим та прийнятним: орієнтування на цінність знання та його авторитетних для деякої частини населення носіїв є основою функціонування (комплектування, у тому числі й через вибори) державного механізму в цілому. Однак він криє в собі й значні недоліки, головним з яких є те, що не відбувається оперування *об'єктивними даними* про реальну загальносоціальну потребу. Її «визначення» здійснюється шляхом артикуляції політичними лідерами (йдеться про аргумент до особистості як логічну помилку у суто науковому дискурсі); для цього також широко застосовуються інструменти психоемоційного навіювання (сугестії) через засоби масової інформації, комунікації.

Крім того, достатньо дискусійною лишається й сама ідея щодо можливості беззастережної рецепції раціональних та прогресивних, на перший погляд, стратегій суспільного розвитку, які підтверджують свою ефективність в одних країнах, іншими краї-

¹ Кончаловский А. С. На трибуне реакционера / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – С. 133.

нами. Зокрема, слід зважати й на проблему конфлікту культур у зрізі прогнозованих інновацій, до яких прагнуть і які декларують політичні еліти (принаймні, номінально), яким, до речі, притаманний у цілому більш низький рівень обізнаності, володіння політичною інформацією. Слушною, на наш погляд, у цьому контексті є позиція А. С. Кончаловського, який наголошував, що культура визначає політику, а не навпаки. Усі намагання змінити культуру за допомогою політики закінчувалися крахом. Слід визнати, що й нині існують суспільства, які за власним культурним рівнем і досі перебувають у стані феодалізму. А тому права людини – поняття не універсальне. Права ґрунтуються на психологічній затребуваності¹. Іншими словами, йдеться про з'ясування реальної соціальної потреби (словами О. І. Солженіцина – «стану в суспільстві») у достроковій (до визначених строків виборів) зміні керівництва держави, здійснюваної ним політики та супутніх феноменів (у першу чергу – політичної злочинності).

Таким чином, під реальністю соціальної потреби у вказаному аспекті слід, на нашу думку, розуміти не тільки і не стільки реальні показники якості життя та стану злочинності, детермінованої політичними факторами, скільки *психологічну готовність більшості населення до радикальних політичних трансформацій у визначеному напрямі й формах*. У той же час встановлення цієї психологічної готовності має здійснюватися на засадах комплексності, з урахуванням традицій, ustalених та об'єктивно бажаних й ефективних форм соціальних взаємодій. І в цьому сенсі, як не парадоксально, навіть корупція може розглядатися як явище нормальне в конкретних суспільствах. Намагання ж суттєво знизити її параметри може викликати невдоволення з боку більшості населення, оскільки вона виконує важливу функцію перерозподілу ресурсів. Звісно, з точки зору моралі та права корупція є неприйнятним явищем, однак функціонально – вона міцно вбудована в структуру українського суспільства як на рівні соціальних практик, так і на рівні суспільної свідомості. Тому цілком справедливою видається позиція тих учених, які пропонують елімінувати деструктивне значення корупції шляхом легалізації її функціональної частини через встановлення тієї чи іншої залежності заробітку службовця від ефективності його діяльності. Аналогічні за своїм принципом підходи мають застосовуватися й при

¹ Кончаловский А. С. Вказана праця. – С. 29–33, 133.

визначенні культурно-цивілізаційних підстав для використання в конкретній державі тією чи іншою мірою нетрадиційних для її народу способів організації владарювання, господарських відносин, протидії злочинності, життєдіяльності в цілому на основі відповідних ідеологічних настанов (у тому числі й ідеологій-рухів).

Доречно також дещо конкретизувати параметри розглянутої вище психологічної готовності у поєднанні з усвідомленою потребою радикальних політико-кримінологічних трансформацій. По-перше, *слід дотриматися вимог репрезентативності вибірки* при формуванні думки щодо стану готовності населення до модельних інновацій. Для цього обов'язково треба використовувати відомі інструменти й методики вивчення суспільного бачення майбутнього. І лише той соціально-колективний інтерсуб'єктивний психологічний концепт здатен бути генератором подальшого інституційного руху, який забезпечує відносну монолітність території всієї держави*. По-друге, якісна характеристика психологічної готовності має чітко відображати нетерпимість до лінії політичного адміністрування внаслідок крайнього ступеня криміналізації управлінської ланки державного апарату. Ознаки нетерпимості та крайності ступеня криміналізації є суто індивідуальними для кожного окремого суспільства в конкретні історичні періоди. Більше того, вони зі зрозумілих причин є відносними у зрізі соціальної структури. Отже, лише ті форми й інтенсивність інноваційних для даного суспільства кримінальних практик у політичній сфері можуть розглядатися як крайні, що не здатні набувати адаптивних структурно-функціональних рис, значно перевищують об'єктивний ресурс (фінансовий, людський, культурний) суспільства утримувати тягар політичної злочинності.

Заслугує на увагу в цьому сенсі міркування І. Д. Мірчука, викладені у 1923 році у збірці «Етика А Політика» (мовою оригіналу): «Арістотель слушно уважає етику інтегральною частиною державної штуки, себто політики. Добро одиниці міститься в загальнім щастю – а що знова приносить хосен державі, це вже мусить мати загально етичний характер. З цієї причини уважається

* Цей аспект порушеної проблематики становить окремий пласт комплексних політико-кримінологічних досліджень, спрямованих на описання, пояснення та поступове усунення географічно позначених електоральних відмінностей, територіальної політичної асиметрії в Україні та її криміногенних наслідків.

політичний морд у Греків чимось цілком природним; хто шкодить державі, той мусить бути усунений на кожний випадок в цей або другий спосіб. Цей останній момент, а саме спосіб, не грає тут найменшої ролі; оскільки він служить до досягнення цілі, він теж моральний»¹. Ця позиція кореспондується з етичним й суто теоретичним обґрунтуванням права на повстання (на спротив).

В порушеному контексті не можна не згадати й відомий трактат «Про правління государів» Фоми Аквінського, в якому він докладно обґрунтовує право народів на політичний спротив. Слід, на нашу думку, погодитись із думкою філософа, що «...опір жорстокості тирана матиме успіх, як дія будь-яких людей не за власним починанням, а за рішенням суспільства. Якщо право будь-якої великої кількості досягає того, щоб висувати собі царя, то не буде несправедливим, що висунений цією множиною цар буде скинутий, або його влада буде обмежена, якщо він тиранічно зловживає царською владою. Не слід вважати, що така множина буде несправедливою, навіть якщо перед цим вони прославили його перед собою навіки; адже він сам заслужив це, поводячись нечесно в управлінні множиною, тому і договір підданих з ним не дотримується...»². Подібна етико-теологічна система координат, яка раціональними категоріями визначає межі дозволеного у взаємодії громадян і публічної адміністрації, згодом викликала до життя теорію права на спротив та втілення її положень в конституціях та інших законодавчих актах окремих держав.

Наприклад, у преамбулі до Декларації незалежності США зазначено, що розсудливість вимагає, звичайно, щоб форми правління, які давно склалися, не змінювалися внаслідок не дуже важливих і скороминущих причин; оскільки досвід показує, що люди швидше схильні терпіти зло, поки воно ще терпиме, аніж користуватися своїм правом відміни звичних форм життя. Але коли тривалий ряд зловживань і насильства незмінно переслідує одну і ту ж мету, виявляє прагнення підпорядкувати народ абсолютному дес-

¹ Мірчук І. Д. Етика А Політика. Окремий відбиток з Ювілейного збірника в честь професора д-ра С. Дністрянського / І. Д. Мірчук. – Прага : Державна друкарня в Празі, 1923. – С. 7–8.

² Аквинский Ф. О правлении государей / Ф. Аквинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unavoce.ru/library/aquinas_ruling.html.

потизму, то правом і обов'язком народу є повалити такий уряд і створити нові гарантії забезпечення своєї майбутньої безпеки¹.

У ст. 7 Конституції Португальської Республіки від 02 квітня 1976 року закріплено наступне: «Португалія визнає право народів на самовизначення та незалежність і на розвиток, а також право на повстання проти будь-яких форм утиску»². Ст. 23 Конституції Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року визначає: «Громадяни мають право чинити опір кожному, хто зазіхає на демократичний порядок здійснення прав людини і основних свобод, встановлений Хартією, якщо діяльність конституційних органів і дієве використання засобів, передбачених законом, виявляється неможливим»³.

Певний розвиток концепція права на спротив (у деяких інтерпретаціях – на громадську непокору⁴) набула і на доктринальному рівні. Наукові праці, присвячені розробці вказаного правового феномену, належать авторству Х. Арендта, В. В. Бабіна, Е. Віталє, В. Б. Ковальчука, С. П. Погребняка, О. О. Уварової, Д. Штенберґера та деяких інших. Не вдаючись до детального аналізу наявних точок зору, зауважимо лише на тому, що їх спільною рисою є визнання права на спротив своєрідним конституційним еквівалентом праву на необхідну оборону⁵. В цьому, власне, і криється раціональне зерно етичного обґрунтування можливості здійснення державного перевороту. Однак, дотримуючись позначеної аналогії, слід також ж визнати й те, що він

¹ Декларация независимости Соединённых Штатов Америки от 04 июля 1776 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/indpndnc.htm>.

² Конституция Португальской Республики от 02 апреля 1976 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm.

³ Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mspa7520.ru/konstituciya-cheshskoy-respubliki>.

⁴ Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади та право на громадську непокору: конституційно-правовий аспект / В. Б. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=161>.

⁵ Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 36.

може бути застосований тільки тоді, коли ступінь пригнічення народу досяг критичної межі та є суспільно небезпечним.

Отже, лише у єдності вказаних умов, підстав можемо казати про наявність чітко визначеної кримінально-превентивної мети державного перевороту та його соціальну затребуваність, моральну виправданість.

У контексті ж превалювання політичної мети державного перевороту окремий науковий та суто практичний інтерес викликає питання про значення зовнішньополітичного впливу на ініціювання та/або його протікання, а також правової, політико-кримінологічної оцінки у зв'язку з цим. Застосування такого впливу при організації масових акцій протесту в окремих країнах відмічається у низці наукових публікацій. Зокрема, специфіка «арабських революцій», на думку деяких російських дослідників, пов'язана з іноземними гуманітарними інтервенціями в конституційні процеси країн, зовнішнім впливом на політичні процеси з урахуванням проблемних внутрішніх станів. Для проведення «революцій» часто використовуються новітні інформаційно-комунікаційні технології, через які вчиняються політичні (політико-психологічні у виді продукування тривожності, конструювання тієї самої «суспільної думки», стану нетерпимості до правлячого режиму – *Ю. О.*) зміни в суспільстві¹.

Гадаємо, що наявність вказаного впливу вже сама по собі свідчить, якщо не про виключність, то принаймні про переважання саме політичної мети. Дійсно, важко, мабуть, уявити собі образ винятково альтруїстичного суб'єкта геополітичного формату, який, здійснюючи суттєві вливання капіталу в підтримку опозиційних політичних акторів всередині якоїсь країни, не має при цьому віддаленої стратегічної мети. Утім, у даній ситуації, крім встановлення самого фактору зовнішнього впливу та його політичної мети, не менш важливим для надання вірної оцінки державного перевороту в цілому є визначення його ролі в загальному перебігу протестних подій, значення для досягнення остаточного

¹ Петровский А. В. Арабская весна: взгляд криминолога / А. В. Петровский // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/arabskaya-vesna-vzglyad-kriminologa>; Гапич А. Э. Технологии «цветных революций» / А. Э. Гапич, Д. А. Лушников. – М. : Риор, 2010. – С. 7.

результату. Останнє, для легітимізації технології масового спротиву як політико-кримінологічної, тобто морально допустимої та визначеної превентивною метою, а тому правової, має бути не більш ніж умовою, що певним, не суттєвим, чином сприяє реалізації технологічної програми. У решті ж випадків, коли такий вплив носить характер організаційних дій (розроблення плану заходів, підбір виконавців, в тому числі й зі складу національного політикуму, стратегічний, тактичний розподіл ролей, навалльно-методичне, фінансове забезпечення, контроль тощо) має йтися про злочинний державний переворот – зовнішньополітичний злочин іноземної держави (її посадових осіб у співучасті з громадянами країни розгортання вказаного впливу).

Це ж стосується і безпосереднього військового чи завуальованого (гібридного), в тому числі й з використанням приватних військових компаній. В такій ситуації реалізація права народу на спротив (повстання) відсутня. Отже, не може йтися про легітимізацію, визнання державного перевороту, що стався внаслідок такого впливу, як прийнятної політико-кримінологічної технології протидії злочинності. На цих же позиціях ґрунтуються і міжнародні нормативно-правові акти. Зокрема, резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 2012 р. № 67/170 фактично засуджує «одностороннє застосування і забезпечення виконання окремими державами односторонніх примусових заходів» до країн, які порушують права людини. Таким чином, іноземна держава самостійно, без санкцій ООН, не може застосовувати односторонні примусові заходи до держави, народ якої намагається реалізувати *jus resistendi*¹.

Така розстановка акцентів в оцінці значення державного перевороту в залежності від зовнішньополітичного впливу криється в глибинних теоретичних засадах забезпечення національної безпеки, що ґрунтується, відповідно, на концепції національної держави. Вказана концепція, наразі, на фоні процесів глобалізації утримує міцні позиції в структурі стратегій державного управління практично в усіх країнах Європи і світу загалом. Як слушно зазначає У. Бек, у добу глобальних криз і ризиків політика «золотих наручників», створення щільної мережі транснаціональних

¹ Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право / Б. В. Бабин // NB: Вопросы права и политики. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-notabene.ru/lr/article_817.html.

залежностей, знову веде до завоювання національної незалежності – на протигагу владним досягненням високомобільної світової економіки¹. З цим не можна не погодитись.

Отже, державний переворот не завжди є злочинним та при дотриманні відповідних умов законності й справедливості, наявності кримінологічного обґрунтування, може розглядатися як прийнятний політико-кримінологічний засіб протидії злочинності у розрізі реалізації права народу на спротив. Однак його прийнятність має носити тимчасовий (в ідеалі – одноразовий) характер. Застосування технології державного перевороту для декриміналізації (у кримінологічному розумінні) державного апарату, тобто усунення від управління ним осіб з числа політичних злочинців повинно тягнути за собою подальше системне реформування принципів засад діяльності публічної адміністрації, в тому числі й в частині правового закріплення механізму припинення повноважень керівників органів державної влади у нерадикальний спосіб, наприклад, шляхом вираження недовіри, відкликання із виборних посад тощо.

Переконані, що в сучасних умовах права народу на повстання має трансформуватися належними юридичними засобами у право народу на широкий та ефективний контроль за органами державної влади, яке повинно бути забезпечене дієвими процесуальними інструментами притягнення до відповідальності вищих посадових осіб. Недарма у преамбулі до Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року визначено, що «необхідно, щоб права людини охоронялися владою так, аби вона не була змушена застосовувати, як останній засіб, повстання проти тиранії та гніту»². Демократія – зазначав К. Поппер – має дозволяти позбавлятися урядів без кровопролиття³, що є високим, перш за все, моральним стандартом політики й права.

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 31.

² Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

³ Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 75.

Тож, одним із найбільш актуальних завдань новітньої стратегії розвитку державного будівництва в Україні серед іншого має стати: а) інтеграція правової й кримінологічної політики в цілому та у визначеному Загальною декларацією прав людини аспекті, зокрема; б) розвиток політичної й антикримінальної активності населення. Як зазначав А. Кауфман, право на спротив – це, в першу чергу, не великі, героїчні подвиги. Це повсякденне життя. Спротив у невеликому масштабі. Цей «дрібний» спротив має бути постійним, щоб зробити «великий» опір застарілим¹. Отже, головним інструментом політико-кримінологічного впливу на злочинність, що має виключити практику державних переворотів як витратну в усіх аспектах, має стати розвинена політична свідомість широких верств населення та його постійна участь у виявленні, фіксації, сигналізації та активній протидії кримінальним практикам як загального, так і політичного спрямування.

Підсумовуючи, можемо запропонувати до використання у науковому кримінологічному дискурсі поняття *«політико-кримінологічна технологія масового спротиву»*, під якою розуміти *методологічно виважений комплекс виключних заходів на основі цілеспрямованих та в цілому керованих правомірних дій значної кількості людей, що має на меті схилити керівництво держави до прийняття/неприйняття певного політичного рішення, яке підтримується переважною більшістю населення країни та ґрунтується на крайній необхідності припинення кримінальної активності політичних еліт*. Таке політичне рішення за логікою вказаної технології первинно має кадровий характер, який передбачає подальшу глибинну трансформацію ціннісних, стратегічних та інструментальних складових державної політики.

Зауважимо, що ця технологія, по суті, є формою консолідації інститутів громадянського суспільства у протидії глибокій, інституціоналізованій криміналізації політичної системи та дисфункції правоохоронних органів, коли форма й зміст держави вступають у повну (чи суттєву) діалектичну протилежність, тобто антагоністичні відносини. Разом із тим вона апіорі містить у собі елемент радикалізації політичного й суспільного протистояння та спрямована на державний переворот (у соціальному, кримінологічному значенні цього терміна), тобто на усунення від керівництва

¹ Kaufmann A. Small Scale Right to Resist / A. Kaufmann // New England Law Review. – 1985–1986. – Vol. 21:3. – P. 572.

державою групи осіб, щодо яких існує обґрунтована підозра (тобто які себе фактично дискредитували) у тривалій злочинній діяльності, у тому числі й політичній.

Також не можна не звернути увагу на одну суттєву умову реалізації рішення про застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву, а саме – на його *відповідність вимогам забезпечення національної безпеки*. У цьому аспекті слід зауважити, що така соціальна проблема, як криміналізованість влади, не може розглядатися фрагментарно, виключно на національному, регіональному рівні. Вона є комплексною. А тому й прогнозування результатів застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву має також носити комплексний, а не секторальний характер та враховувати можливі ефекти як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики, як всередині української держави, так і по відношенню до неї.

Відомо, що будь-яка дія породжує протидію. Суттєва ж зміна конфігурації політичної системи однієї країни в глобалізованому світі не може не зачіпати інтересів інших країн. Звідси принципова залежність кримінологічної політики від політики національної безпеки. Остання, підкреслимо, має вироблятися на комплексних засадах, враховувати геополітичні ризики, а також склад, характер діяльності (зокрема, злочинної) місцевих політичних та економічних еліт. Отже, використання тих чи інших комплексних радикальних засобів і заходів протидії злочинності завжди має аналізуватися на предмет можливої інтенсифікації загроз територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим складовим національної безпеки (економічної, інформаційної тощо).

Тому при з'ясуванні можливості чи неможливості застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву, навіть за наявності до того необхідних етичних, соціально-психологічних, правових, кримінологічних підстав, неодмінно слід прогнозувати актуалізацію ризиків для системи національної безпеки й заздалегідь формувати необхідний комплекс контрзаходів. При неможливості цього зробити вказана технологія не підлягає застосуванню аж до настання відповідних змін у структурі зовнішніх загроз у співвідношенні із захисним потенціалом держави.

4.2 Нейтралізація політичних факторів злочинності в Україні: стратегічний підхід

Як було продемонстровано в попередній частині цього дослідження, політичні фактори злочинності мають наскрізний характер по відношенню для всієї соціальної структури. Тому вони і не проявляються у «чистому» вигляді, а опосередковуються через інституційні дисфункції та системні конфлікти змішаної природи – політико-економічної, політико-правової, політико-культурної та суто кон'юнктурної. Визнання цієї обставини тягне за собою кілька практичних наслідків. По-перше, нейтралізація (послаблення впливу) згаданих факторів виявляється можливим виключно на комплексній основі. По-друге, комплексність підходу до перетворення об'єктів соціальної дійсності визначає потребу у збереженні цілісності управлінського мислення та впливу за практично необхідної специфікації. Це – вимога діалектичної методології, яка виходить з єдності загального та специфічного. Їх штучна диференціація – не більше ніж доцільна аналітична процедура, за якою має слідувати синтез, втілений в ідеї та конкретних елементах інтегрованого плану заходів – стратегії.

Кримінологічна стратегія – невід'ємний елемент управління системою протидії злочинності. Її наукові засади здобули суттєвий розвиток у працях Г. А. Аванесова, О. М. Бандурки, В. М. Бурлакова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, О. М. Джужи, І. М. Даньшина, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, М. Г. Колодяжного, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевича, О. О. Юхна та ін. Набувши суттєвого доктринального розвитку, питання стратегічного планування та організації кримінально-превентивної діяльності продовжують перебувати в авангарді гносеологічних перспектив, реагуючи на динамізм й багатогранність суспільного життя, злочинності.

О. М. Литвинов на підставі ґрунтовного аналізу існуючих в науці підходів до визначення кримінологічної стратегії пропонує розуміти під нею систему обґрунтованих і офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих, законних інтересів громадянина, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку

злочинності¹. У більш розгорнутому концептуальному вигляді стратегія запобігання злочинності може бути визначена як галузь державної діяльності, в якій реалізуються концептуальні питання теорії і практики організації, перспективного програмування, планування, здійснення запобіжних заходів, дослідження закономірності превентивної діяльності, оцінки її ефективності і наступного довгострокового кримінологічного прогнозування².

З цими позиціями, вважаємо, доцільно погодитись. З них, зокрема, випливає, що іманентними рисами стратегії, які визначають її практичну корисність й необхідність, є фундаментально-науковий характер (обов'язкова наявність ідеологічного, концептуального компоненту), комплексність (передбачає широкоформатний вплив та врахування факторів ризику), прогностична спрямованість та відповідність реальним соціальним запитам у забезпеченні захисту від кримінальних загроз. Крім того, в літературі до ознак аналізованої стратегії небезпідставно відносять також й такі: 1) вона є системою теоретичних положень, сукупністю політико-правових ідей, розгорнутих на довгострокову перспективу; 2) визначає загальну орієнтацію діяльності щодо протидії злочинності, цілі і довгострокові завдання, основні напрями діяльності; 3) виходить із вимог об'єктивних законів у сфері протидії злочинності³.

Звертає на себе увагу думка А. П. Закалюка, згідно якої до основних цілей та оптимальних результатів реалізації кримінологічної стратегії слід віднести: а) звуження спектру суб'єктивних причин злочинності, в тому числі скорочення сфери формування

¹ Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 55.

² Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – С. 477; Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 30.

³ Юхно О. О. Актуальні проблеми визначення місця кримінологічної стратегії і тактики в системі запобігання злочинності держави / О. О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 34–39; Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 53.

та вияву антисуспільних поглядів, орієнтацій, суспільно неприйнятної спрямованості особистості, що продукують криміногенну орієнтацію; б) створення соціальних умов суспільно прийняттого формування особи, розвитку можливостей та засобів останнього, усунення чинників, що перешкоджають цьому; в) стабілізація кримінологічної ситуації в Україні, у тому числі усунення (нейтралізація) дії середовищних факторів та конкретних життєвих ситуацій, сприятливих для криміногенних орієнтацій, кримінальної мотивації та вчинення злочинів; г) відвернення та припинення конкретних злочинів; г) зниження шляхом віктимологічної профілактики розвитку віктимності, небезпеки стати жертвою, отримати шкоду здоров'ю, правам та інтересам через злочинність та ін.¹

Як можна бачити, стратегічні цілі функціонування всієї системи протидії злочинності концентруються на особистісному. Глибинність цієї думки може бути повноцінно зрозуміла крізь призму процесів зміни парадигми державного управління в цілому, за якої акцент пріоритетів зміщується із публічного на приватне. Націленість на людину, на оптимізацію умов її життєдіяльності заради розкриття її творчого, соціально-конструктивного потенціалу, свободи – основа сучасної антропоцентристської філософії публічного адміністрування, що лише починає осмислюватись на рівні вітчизняної управлінської практики. Як слушно в цьому контексті зазначає О. М. Литвинов, протидія злочинності – не просто «людська», а затребувана людиною функція². Тому і цілі, основні завдання сучасної кримінологічної стратегії мають ґрунтуватися не на конструктивістських утвореннях, моделях корпоративної доцільності, а на людині – не абстрактній, але конкретній: в конкретній державі, культурі, у певному відносному історично-політичному часі. Звідси випливає, що телеологічна основа кожної окремої стратегії у сфері протидії злочинності має попередньо бути обґрунтована концептуально, ідеологічно. Тому структурно відповідний компонент стратегії, який відповідає за її концептуалізацію, повинен передувати всім іншим та змі-

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 359–360.

² Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 50.

стовно підпорядковувати їх своїм настановам, зберігаючи межі методологічної системи координат.

Ведучи мову про стратегію нейтралізації політичних факторів злочинності, варто усвідомлювати її предметну приналежність до протидії злочинності, завдяки чому вона має відповідати всім необхідним й достатнім вимогам, що висуваються до будь-якої кримінологічної стратегії. Специфічним виявляється лише фокус управлінського впливу – суспільні протиріччя, що виникають, розвиваються у надрах політики, є похідними від її дисфункцій. Враховуючи, що найбільш виразним (чітко ідентифікованим) продуктом останніх є політична злочинність, варто також бути свідомим й того, що заявлена стратегія включає в себе відповідний сегмент, акцентовано зорієнтований на деструкцію її детермінаційного комплексу. Відповідно – змістовно вона є ширшою за систему заходів протидії політичній злочинності та охоплює її. Оскільки базові елементи такої системи були описані нами в попередньому підрозділі цієї роботи, в пропонованій стратегії ми лише позначимо їх, наділивши своєрідною відсильною внутрішньо-теоретичною властивістю.

Слід також визначити й видову приналежність пропонованої нижче стратегії. В теорії управління, стратегічному менеджменті у найбільш загальному вигляді прийнято чотири базові її види: стратегія зростання (концентрованого, інтегрованого, чи диверсифікованого), стабілізації, виживання, стратегія скорочення¹. Кожній з них притаманні власні об'єктивні передумови застосування, а також конкретні цілі, що ставляться суб'єктом управління. Не зупиняючись, однак, на детальній їх характеристиці, зазначимо, що з огляду на генералізовані параметри криміногенності вітчизняної політики, стратегію зниження інтенсивності проявів цієї її властивості можливо ідентифікувати як комплексно-неординарну. В ній одночасно сполучаються декілька стратегічно автономних елементів, які визначають загальну спрямованість діяльності на стабілізацію криміногенної обстано-

¹ Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – С. 23–67; Виханский О. С. Стратегическое управление / О. С. Виханский. – М. : Экономистъ, 2006. – С. 42–98; Кайлюк С. М. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / С. М. Кайлюк, В. М. Андрєєва, В. В. Гриненко ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – С. 86–92.

вки, інтегроване зростання антикримінального потенціалу політики з одночасним зниженням внутрішньо- та зовнішньосистемних її протиріч, конфліктогенних аспектів функціонування. Якщо ж звернутися до класифікації стратегій запобігання злочинності, запропонованої рекомендаціями VII Конгресу ООН із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками (26 серпня – 6 вересня 1985 р., м. Мілан), то стратегія нейтралізації політичних факторів злочинності може бути віднесена до опосередкованих, яка оперує методами загальносоціальної превенції. Це обумовлюється, передусім, специфікою об'єктів антикримінального впливу.

З урахуванням викладених загальнотеоретичних положень вважаємо за можливо запропонувати *доктринальний варіант стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності*, яка охоплює такі компоненти.

I. Концептуальний (орієнтуючий) компонент. Це – ідеологічне, світоглядне підґрунтя перспективної системи дій, що визначає горизонт стратегічного планування, програмування. Концептуальний компонент як суть методології розуміння проблеми, формує логіку цілепокладання та формат засобів вирішення конкретних задач. Оскільки нейтралізація політичних факторів злочинності, як було визначено, спирається на первинний діалектичний рух від системно-структурної диференціації об'єктів вивчення й впливу до їх синтезу, то й зміст аналізованого компоненту стратегії має передбачати єдність загального та особливого. В іншому випадку втрачається смисл кримінологічної специфікації, а обсяги виділених при дослідженні політичної детермінації злочинності логічних структур стають однопорядково розрізненими, безвідносними.

Звідси виникає закономірне питання: що може стати загальним по відношенню до системно-специфічного політичного, правового, економічного, культурного? Відповіді можуть різнитися в залежності від розставлених акцентів в системі координат «держава – суспільство – людина». Різним історичним періодам розвитку політологічної, гуманітарної думки й для різних культур, країн властивими були неоднакові судження з цього приводу, в тому числі й виражені в публічних актах. Вони не однакові і зараз. Тому ми не можемо претендувати в цій роботі на мультикультурний універсалізм. В державах арабського світу, наприклад, фундаментальні елементи загального у соціальному управлінні формуватимуться на орбіті релігійних вірувань, ідеї Всевишнього

розуму та його волі, втіленій в інститутах держави. Звідси й примат телеологічного етатизму. В інших країнах світу ми знайдемо численні неординарні системи світобачення, втіленого в уявленнях про суспільне, політичне, державне. Дійсно, політика, економіка, політекономія – залежна від культури, локальних обрисів цивілізації. Через це й не може бути рецептів «всезагального щастя»; у кожного народу шлях до стану внутрішньополітичного оптимуму унікальний у часовому та діалектично-специфічному вимірах.

Ведучи мову про Україну, ще раз зауважимо, що вона перебуває на перетині цивілізацій – східної і західної (православної і західної – у термінології С. Ханінгтона) з помірним превалюванням та нарощуванням присутності зразків останньої (євроатлантичної) при збереженні, поступовій кристалізації автохтонного базису національної ідентичності. Ми не будемо зараз зупинятися на детальному обґрунтуванні цієї тези. Вона в цілому підтверджується численними працями культурологів, філософів, економістів, істориків¹. У наукових працях, зокрема, зазначається, що генералізація для України була завжди проектом зовнішньої інтеграції. Так Україна постійно вчиняла у своїй історії, розуміючи дві обставини: 1) вона є на перетині декількох цивілізацій; 2) без зовнішньої сек'юритизації вона не виживе як цілісна країна. Тобто Україна, як показує її історія, не була здатна до самостійної сек'юритизації

¹ Див., наприклад: Соскін О. І. Механізми адаптації економічної моделі України до сучасних цивілізаційно-глобалізаційних зсувів / О. І. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2 (104) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uncp.soskin.info/news/2898/mekhanizmi-adaptaciyi-ekonomichnoyi-modeli-ukrayini-do-suchasnikh-civilizaciyino-globalizaciyinikh-zsuviv.html>; Дацюк С. А. Нариси української ідентичності: генералізація / С. А. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/>; Савчин Л. М. Держави пострадянського простору в умовах формування багатополісного світу: історичні уроки та перспективи (аналітичний огляд виступів учасників конференції) / Л. М. Савчин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/derzhavi-postradjanskogo-prostoru-v-umovakh-formuvannja/#sthash.gLIuAA9.dpuf> та ін.

своїї колективної ідентичності з огляду на наявність завжди більш сильних агресивних сусідів – Польщі, Туреччини, Росії тощо¹.

Саме через відмову від власних амбіцій української еліти «бути найсильнішими серед сусідів» проект інтеграції України у інші імперські проекти переважав над бажанням будувати власний імперський проект – Україна ніколи не була і не хотіла бути імперією. За своєї історії Україна зазнала трьох чи чотирьох спроб інтеграцій – Велике Князівство Литовське, Річ Посполита, Росія-СРСР. Зараз ми переживаємо четверту (п'яту) спробу інтеграції України, яка висуває нам свою генералізацію². Щодо цих тез, вважаємо, не може бути особливих дискусій, вони перевірені фактами. Ми ж зауважимо на тому, що ключовим питанням в цьому контексті постає не стільки вектор, скільки формат і конкретний зміст подальшого руху нашого суспільства. З якої матерії буде зіткане наше політекономічне майбутнє – ось ключова проблема соціальної динаміки в цілому та стратегії загальносоціальної проєкції злочинності, зокрема.

Чому ми кажемо про політекономію як про предметно-визначальний фактор майбутнього цивілізаційного шляху? Критик в цьому сенсі може опонувати, висуваючи в авангард рушійних сил суспільного поступу суто культурні його начала, окреслені контурами духовності, ментальності і які, зрештою, й визначають національну ідентичність. Але, вважаємо, між політекономічним приматом стратегії та її культурно-ціннісним началом немає жодного протиріччя. Навпаки, саме ціннісне переосмислення сучасної політекономії на засадах поєднання загальноєвропейського в політиці та економіці й традиційно-автохтонного, українського культурного є запорукою взаємного збагачення та адаптації діалектичного загального в суспільному розвитку і його реальне втілення в особливому, системно-специфічному, повсякденно-індивідуальному. В такому розумінні примат політекономії (на основі її наукової та практичної ревізії) слід розглядати не як суть домінуючий елемент протиріччя між нею та культурою, а як її інструментальну пріоритетність в механізмі генералізації вітчизняної системи державного управління, в тому числі й у сфері про-

¹ Дацюк С. А. Нариси української ідентичності: генералізація / С. А. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/>.

² Там само.

тидії злочинності. Утвердження української ідентичності в контексті європейської цивілізації немислиме без синхронізації філософії розвитку виробничих сил, а через них – й до політики у всіх її проявах. Саме в такому ракурсі, який не суперечить, але доповнює культуру, й бачиться нами роль політекономії в ідеологічному, концептуальному фундаменті загальносоціальної протидії злочинності.

Визнання проникаючої дії політекономії в суспільстві не є гносеологічною самоціллю, а тягне за собою наступну фазу концептуалізації стратегічного підходу до нейтралізації політичних факторів злочинності. Вона пов'язана із виконанням завдань щодо: а) виділення базових політичних, культурно-економічних законів і закономірностей, на яких ґрунтується європейська цивілізаційна генеза, а також її генералізований сучасний зріз як прояв загального у специфічному; б) оцінкою їх компліментарності з українським культурно-економічним та політико-культурним середовищем; в) вироблення принципів і орієнтирів кримінологічно доцільної та історично закономірної соціально-системної трансформації з урахуванням політекономічних інтеграційних можливостей та ризиків. Відповіді на питання, що виникають в межах означених завдань не лежать на поверхні та потребують самостійного ґрунтового дослідження. Тому, не претендуючи в цій роботі на завершений варіант такого міждисциплінарного політекономічного, культурологічного дослідження, зауважимо лише на кількох найбільш фундаментальних аспектах інтегративної властивості.

Безумовно, європейська (а надто євроатлантична) політекономічна культура – багатопланова, неоднорідна. Втім, можемо виділити спільні їх компоненти, суттєві для політико-кримінологічних досліджень. Перш за все вони візуалізуються в площині ліберального суспільства. В практичному вимірі концентровано воно постає як суспільства вільних й відповідальних особистостей, недоторканої приватної власності та відповідальної держави. В ідеологічному ж – ці праксеологічні константи фундаментуються глибинними, історично закономірними, науково обґрунтованими та особистісно й публічно вираженими інтерсуб'єктивними ідейними комплексами, які, зазвичай, категоризуються у концепції *людиноцентризму*. І хоча, наразі, можна й слід говорити про розбіжності в ліберальній людиноцентристській ідеї та практиці її реалізації з огляду на існуючі масові культурно-психологічні деформації корисливо-споживацького характеру, тим не менш, в корні її

суть лишається високоморальною. В ній органічно перетинаються найбільш загальні християнські принципи, досвід протистояння релігійних та світських ідеологій, різних кримінологічних, політологічних, правових шкіл і практик, глибинний політекономічний аналіз основних ретроспективних віх самого лібералізму, його внутрішніх суперечностей.

В. Г. Кремень зауважує, що людиноцентризм – актуалізація гуманістичних тенденцій у сучасну епоху, відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів. Об'єктивна логіка розгортання сучасного соціально-політичного й культурного життя перетворює гуманізм і філософську антропологію в новий тип світогляду – людиноцентризм. Він не просто частина філософії в її гуманістично-антропологічному вимірі. Річ у тім, що природне злиття філософії та антропології народжує нову дисципліну, що акцентує увагу на вивченні проблеми людини в усіх її сутнісних аспектах. Однак із розширенням знань про людину з'являється необхідність конкретизувати вчення про людину в інституціональній сфері. Тому людиноцентризм – це нова якість філософського розуміння людини, яка переважає як масштаби ренесансного антропоцентризму й гуманізму, так і філософської антропології, оскільки виходить за їхні межі. Адже сучасна постіндустріальна епоха – це епоха творчої людини, яка не вкладається в усталені визначення минулих часів¹.

Ще раз наголошимо на тому, що й досі недосяжним ідеалом, навіть для політекономії найбільш розвинених країн євроатлантичної цивілізації, лишається людина сама по собі. Тут слід розмежовувати людиноцентризм в соціальній філософії та в реальній політекономії. Ми наполягаємо, що означена гуманістична концепція має стати ідеологічним та практичним втіленням політики й економіки держави, не замикаючись лише на рівні теоретизування. Однак слід бути свідомим й того, що з моменту утвердження базових догм капіталістичної моделі господарювання, з інституціоналізацією приватної власності, в тому числі й на засоби виробництва, відбувся відрив людини від своєї природної, соціальної сутності. Вона перетворилася на ресурс – робочу силу, підкорену кон'юктурі ринку. Але це не є трагедією історії, якщо її (історію) розуміти у природно-закономірному, а не матеріалістично-вульгаризованому ракурсі. Це означає, що не генеза форм й засоби

¹ Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2010. – С. 12–13.

виробництва є визначальними для суспільно-економічних формацій та, разом з ними, й всієї історії людства, а сама людина, її цілісно-системний енергетичний, розумний концепт, розвиток якого живиться потребами, внутрішніми необхідностями. Виробничі ж відносини є в цьому сенсі закономірними наслідками видозміни цієї субстанції, тобто того, що К. Маркс, а за ним і Е. Фромм назвали історичною енергетичною динамікою людства.

За своїм змістом економічні закони – вказує А. С. Гальчинський – це закони функціонування та розвитку суспільної виробничої сили праці. Це закони не технологічного способу виробництва, а закони реалізації у виробничому процесі сутнісних сил людини, розвитку його суспільної природи, внутрішньо властивої їй соціальної якості. Відображаючи прогрес суспільної виробничої сили праці, а значить і в цілому суспільної природи людської особистості, загальні економічні закони є законами загальноісторичного, в тому числі економічного, розвитку, законами руху від низьких до більш високих форм людської цивілізації, законами гуманізму¹.

Цілом зрозуміло, що гуманістична перспектива в зоні розгортання економічних закономірностей для всіх без винятку країн є справою майбутнього. Відмінності лише у дистанції, яку необхідно пройти від концептуалізації до апроксимації. Європейська ліберальна думка та практика перебувають у зустрічному русі, багато в чому вже взаємовтілені, але й зберігаються численні протиріччя. В такому розумінні повномасштабний людиноцентризм в сучасній європейській ліберальній політекономії ще має відбутися. Але вже зараз можна зробити кілька висновків стратегічно орієнтуючого значення:

1) Україна має забезпечити власний ліберальний проект розвитку у форматі європейської цивілізаційної єдності;

2) лібералізм передбачає *відповідальну свободу* як загальний принцип життєдіяльності. Саме тому лібералізм і як ідеологія, і як управлінська, життєва практика не є універсальним. Так само як і не є універсальними для різних суспільств соціальні норми – основи інституту відповідальності. Звідси й свобода для українського суспільства на даному етапі його розвитку та свобода для будь-яких інших суспільств мають різний зміст й обсяг. Ми не кажемо про вузькість чи збитковість сучасних вітчизняних морально-

¹ Гальчинский А. С. Маркс и современный мир: Гуманистическая доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Лыбидь, 2015. – С. 111.

правових, культурно-психологічних трансперсональних конструктивів, афілійованих з концептом свободи. В історичному контексті вони є нормальними, закономірними. Але ж слід визнати і безперервну дію закон постійного діалектичного руху. Тому й важливо свідомо-конструктивно підійти до оформлення руслу та вектору загальносоціального руху, з *урахуванням вихідних традиційних історично-нормальних позицій культурно-психологічного, політ-економічного, кримінального стану нашого суспільства*. У практичному вимірі це означає не більше і не менше того, що природа, в тому числі й соціальна, розвивається поступово, має властивість історизму; радикальні конфліктогенні інновації неодмінно наражатимуться на масовий супротив, який в тому числі матиме й криміногенні прояви.

З викладеного випливає друга ключова стратегічно-орієнтуюча позиція: *український ліберальний проект є унікальним*. Культурна, політико-економічна інтеграція України до європейського цивілізаційного простору має відбуватися на засадах розумного поєднання традиціоналізму та інновацій;

3) враховуючи специфічні адаптаційні аспекти ліберально-інтегративного цивілізаційного поступу українського суспільства, незмінним, політично неподільним його фундаментом залишається *ідея людиноцентризму*. Визнаючи сучасні ринково-ментальні обмеження до її повноцінного втілення у політичну практику в європейській цивілізації, можливо припустити певну корисність вітчизняного досвіду соціогенезу. Останній, хоча і є неоднозначним, сповненим відверто антигуманними політичними практиками, проте, заснований на широкій ідеологічно-пропагандистській основі, сконцентрованої довкола людини *безвідносно власності й виробничої ресурсності* – цілі, й досі недосяжної для суспільстві розвиненого ринку. Цілком зрозуміло, що радянська модель соціального управління в значній своїй мірі мала декларативний, популістський, науково-утопічний характер. Але при всьому цьому не варто недооцінювати й конструктивний потенціал ідеологічного виховання, яке пронизувало всю соціальну структуру. Саме тому *ми говоримо про європейську інтеграцію не як про поглинання, а як про конвергенцію – зближення через взаємний вплив та взаємозбагачення на ціннісно-ідейному, концептуальному рівнях політекономії*. Спільними площинами дотику тут можуть виступити положення соціального лібералізму.

Узагальнюючи викладені вище методологічні позиції, можемо ключовим концептуально-орієнтуючим параметром стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності в Україні *європейсько-цивілізаційна ліберально-гуманістична домінанта*. Вона є смислотворюючим началом, яке визначає діалектичне загальне у системно-специфічних структурних осередках соціального організму. Їй генерально має підпорядковуватись політична (в тому числі й політико-кримінологічна) практика від найнижчих до найвищих рівнів.

II. Телеологічний компонент визначає цільову настанову стратегії. Враховуючи ліберально-гуманістична домінанту її спрямованості та предметно-кримінологічну природу, *метою* стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності пропонуємо визнати соціально-конструктивну функціональну синхронізацію політичної, економічної, правової та культурної підсистем через зниження криміногенності політики на засадах ліберально-гуманістичної політекономічної ідеології суспільного розвитку.

Очікувані результати реалізації стратегії: 1) зниження конфліктогенного потенціалу політичної системи, підвищення її соціальної ефективності, функціональності; 2) деінституціоналізація основних форм кримінальних практик у сфері політичних відносин; 3) відновлення довіри населення до держави, зростання політичної активності громадян, їх вимогливості до вторинних суб'єктів політики; 4) інституціоналізація розвинених механізмів контролю громадянського суспільства над інтегрованими до державного апарату суб'єктами політики; 5) підвищення рівня політичної культури та політико-правової свідомості населення, формування відчуття відповідальності за публічні справи, співучасті у них; 6) на основі усунення (послаблення дії) зумовлених політичними факторами суспільних протиріч – зниження ступеню криміналізованості суспільства.

Ризики реалізації стратегії: 1) політико-правовий популізм, використання механізмів стратегії для досягнення політико-корпоративних, кон'юнктурних цілей; 2) злочинно-корисливе використання стратегічного ресурсу, що вимагає передбачення та запровадження додаткових елементів контролю (систем звітності, правової підпорядкованості тощо) над основними суб'єктами її реалізації; 3) посилення зовнішньополітичного, економічного тиску, внутрішньо-підривної, пропагандистсько-дискредитаційної діяльності з боку супротивників євроінтеграційного курсу України. У

разі відсутніх успіхів у справі нейтралізації політичних факторів злочинності у короткостроковій перспективі не виключається активізація гарячої фази збройного протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей з метою дестабілізації суспільно-політичної, соціально-психологічної, економічної обстановки, зриву програм політекономічного, правового реформування. З огляду на це, важливим видається вироблення планів заходів превентивного реагування за прогнозними сценаріями, посилення роботи зовнішньої розвідки.

III. Практико-кримінологічний (операціоністський) компонент стратегії складається із системи напрямів та заходів нейтралізації конкретних політичних факторів злочинності. Реалізація цього компонента передбачає планомірне приведення структурних елементів політичної системи до функціонального стану, що відповідає параметрам стабільності на противагу транзитивності, дисфункції. В сучасних умовах розвитку української державності можливо запропонувати наступні **напрями** реалізації комплексу політико-кримінологічних заходів нейтралізації політичних факторів злочинності.

1. Концептуалізація загальносоціальної політекономічної ідеології та розгортання на її основі програм державного будівництва. Ще раз наголосимо, що ідеологія державного будівництва має бути за своєю природою політекономічною. Це пояснюється ліберально-гуманістичною домінантою формованої стратегії. Остання диктує необхідність людиноцентристського орієнтуру в публічному управлінні. Практично це означає не тільки вибудовування й поширення високomorальних ідейних конструктів приватно-публічної синтезуючої властивості, а й підкріплення їх позитивними соціально-економічними перетвореннями, підвищення реального рівня життя. «Гола» ж ідеологія без економічного фундаменту використовується у двох випадках: а) політичними популістами як короткострокова стратегія, що застосовується, як правило, у виборчі періоди; б) антигуманними політичними режимами, функціонування яких ґрунтується на підтриманні соціально конструйованого перманентного стану протистояння зовнішнім чи внутрішнім «ворогам» («п'ятій колонії», «світовому закулісью», «злочинним глобалізаторам», «глобальній олігархізованій кримінальній владі» тощо). Часто це супроводжується застосуванням терористичних практик задля формування системи безпекових пріоритетів над соціально-економічними й затребува-

ності на цьому фоні розширеного впливу держави на всі сфери суспільних відносин.

Цілком зрозуміло, що жоден з цих варіантів не може розглядатися нами як доцільний. Саме тому ми наголошуємо на політекономічній ідеології державного будівництва як генералізованій передумові системного антикримінального впливу загалом та фактору деструкції політичної основи детермінаційного комплексу злочинності, зокрема. Вирішення проблеми її розроблення лежить в площині комплексного осмислення доктринальних засад українського ліберального проекту, що ґрунтуються на системно-історичному використанні вітчизняного й зарубіжного досвіду, культурно-психологічного, традиційно-правового фундаменту.

З об'єктивних причин, ми не маємо змоги в цій роботі детально описати всі складові дослідницького процесу за заданим напрямом. Але зазначимо, що аналітичне опрацювання політекономічної генези й перспективи історичних форм лібералізму (від моделі класичного лібералізму А. Сміта, соціалістичних концептів К. Маркса, соціально-ліберальної перспективи Дж. М. Кейнса, Ф. Рузвельта й до неолібералізму Ф. Закарії, Л. фон Мізеса, М. Фрідмана, «третього шляху лібералізму» А. С. Гальчинського), політекономічної історії України, загальних контурів її традиційно-культурних, політико-правових узвичаснь, сучасного стану та траєкторій соціального розвитку дає підстави для наступного судження. Ліберально-гуманістична політекономічна домінанта має втілитись у *комплексній ідеології державного будівництва*, що передбачає системну єдність на базі *соціального лібералізму* (як історично закономірної, а тому перспективної та найменш конфліктної для України форми лібералізму) ідеологій-рухів, серед яких, на нашу думку, можливо виділити:

- *неореспубліканізм* як ідеологічної основи генералізації політичної нації в Україні, що виключає будь-які форми політичної та економічної дискримінації. Неореспубліканізм з'являється як свого роду ідеологічна ревізія політичного процесу, як незадоволення від фасадного функціонування республіканського громадянського проекту. Він порушує питання про нове досягнення соціальної справедливості та апелює до необхідності повернення втрачених республіканських ідеалів. Фактично головна ідея неореспубліканізму – це повернення до дійсної республіки з її громадянськими

чеснотами та *res publica*¹. Тож йдеться про широкоформатний розвиток громадянського суспільства, функціональне проникнення його інститутів до всіх структур політичної системи. В цьому також вбачається й певне посилення ролі держави у транзитивних суспільствах, але як соціального стабілізатора, який бере за свободи ринку й максимальної дерегуляції бере на себе функції підтримання найбільш вразливих на невлаштованих прошарків населення;

- *ідеологію культурної ідентичності*, що деталізується через концепт відповідальної свободи особистості в українському ліберальному суспільстві. Як наголошувалось вище, відповідальною свобода може бути виключно за умови врахування культурно-традиційних елементів при унормуванні соціодинаміки. Серед іншого це має втілюватись в процесі адаптації європейських правових ідей та нормативних конструкцій до вітчизняної правової дійсності, елементів суспільної моралі, встановлюючи відповідні межі можливого й доцільного;

- *ідеологію політичного антикриміналізму* як світоглядного підґрунтя цілеспрямованого використання політичних інститутів у цілях системної протидії злочинності як відповідь на гостроту криміналізму як стану суспільства. Більш детально суть та особливості цієї ідеології пояснюються в наступному розділі роботи.

Слід зауважити, що програмування реалізації комплексної ідеології з урахуванням наведених вище положень, має включати такі пріоритетні напрями:

а) змістовна реформа освіти – *світоглядний пріоритет* публічного управління з урахуванням ідеологічної складової;

б) формування правової бази для економічної дерегуляції, податкової лібералізації та посиленого соціального захисту; зміна кредитної політики держави, ревізія правового статусу НБУ, націоналізація його активів, встановлення правових обмежень щодо розширення обсягу безготівкових розрахунків, інтенсифікація вітчизняного виробництва, й інвестиційних процесів (*економічний пріоритет*);

в) оздоровлення населення, в тому числі й через перегляд санітарних нормативів у сфері харчування, торгівлі, політиці ціноутворення та інших обмежувальних заходів щодо алкогольної

¹ Крисенко О. В. Головна ідея неореспубліканізму – це повернення до «втраченого раю» / О. В. Крисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page114-1721.html>.

продукції, повноцінного забезпечення програм наркозамісної відновної терапії, психіатричної допомоги тощо (*медико-соціальний пріоритет*).

2. *Формування системи забезпечення та підтримання кримінологічної ефективності правового регулювання.* Перш за все йдеться про прийняття законів України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні» та «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів», на чому нами неодноразово наголошувалось. Окрім легалізації лобістських процедур та інституціоналізації кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів, важливим елементом вказаної системи вважаємо запровадження інституту кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання. Під останнім в науці розуміють здійснювану на постійній основі системну діяльність щодо науково обґрунтованого визначення кримінологічної інформації прогностичного спрямування у сфері правової детермінації злочинності, а також її збирання, аналізу, узагальнення та оцінки з метою підвищення ефективності правового регулювання як складової соціально-правового механізму протидії злочинності¹. Вважаємо, запровадження кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання до системи кримінальної превенції є невід'ємним елементом забезпечення еластичності, динамізму позитивно-правового ядра правової системи, її адаптивності до змінюваних умов політичного, економічного, культурного розвитку. Використання цього інструменту, таким чином, є фактором підвищення функціональності політичної системи, додатковим механізмом соціально-політичної комунікації.

3. *Розбудова фундаменту морально-політичної свідомості на основі власної національно-політичної ідентичності у складі європейської цивілізації.* На сучасному етапі генези українського суспільства та державного будівництва цей напрям видається провідним, має загальносоціальну кримінально-превентивну приналежність. Його фундаментальність визначається об'єктом та метою впливу. Перше – сфера суспільної свідомості, друге – зміна її базових параметрів. Останні фокусуються на двох колективних

¹ МIRONIUK D. M. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МIRONIUK Дмитро Миколайович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2014. – С. 190–191.

складових – ідентичності та інтегративності. При цьому вони мають розглядатися у відношеннях протилежності, а *взаємодоповнюваності*. Тобто не просто доповнюваності однієї культури іншою (це є експансія), а взаємозбагачення через конвергенцію, дифузію.

Цей напрям розкривається через три групи заходів:

- *етнокультурна генералізація* як перспективне соціально-інтегруюче узагальнення конструктивного досвіду етногенезу українства. Вона передбачає активізацію історичних, археологічних, етнографічних, культурологічних досліджень, розвиток архівної, кінематографічної справи з метою виявлення, пояснення, поширення, популяризації об'єктивних відомостей про походження українського етносу, основні віхи в його розвитку, традиції, місця на цивілізаційній мапі світу, континенту, трансперсональні й соціовітальні основи української державності. Змістовним вираженням цих заходів має стати формалізація національних колективних архетипів їх категоріальне вираження, фактологічне підкріплення, поширення у доступній формі каналами культурних зв'язків (містечтво, освіта, засоби масової інформації та комунікації). Важлива роль в цьому процесі відводиться Міністерству освіти та науки, підпорядкованих йому освітніх й дослідницьких закладів і установ, НАН України, Інституту національної пам'яті. Але необхідно особливо наголосити на збереженні неупередженості, політичної незаангажованості та коректності, аби не наразитися на наслідки, протилежні очікуваним, – історичні фальсифікації, різного роду містифікації на тему етнічного месіанства, пошуків ворогів народу, розпалювання національної ворожнечі та підживлення праворадикального політичного руху;

- *політико-правова генералізація* як відбір та узагальнення провідних якісних етнокультурних характеристик, втілених у політичному й правовому перспективно оціненому досвіді. Варто зауважити, що етнічна й політична ідентичність – категорії нерівнозначні, але до певної міри взаємопов'язані. І хоча сьогодні й констатується елімінація конструкту національної держави під тиском всемірної глобалізації, тим не менш не має достатніх підстав говорити про цілковиту втрату її значення в сучасному світі. Як підтверджує історія, в кризові періоди державотворення – будь-то збройна агресія, терористичні атаки, мігрантські хвилі чи внутрішньополітична узурпація влади – завжди на передній план

виходять питання національної безпеки та відповідних основ державності;

- *культурно-інтегративна генералізація* передбачає категоризацію, концептуалізацію, широку реалізацію спільних українсько-європейських культурних проєктів. Наразі в цьому аспекті розгортання та поглиблення вітчизняного ліберально-гуманістичного цивілізаційно-реінтегративного проєкту спостерігаються чи не найбільші труднощі. За слушним зауваженням С. А. Дацюка межа українська генералізація сьогодні – це «Європа» та «європейці». Водночас це чисто формальна генералізація. Її формальність означає, що українці досі не занурені в європейський світ, вони не синхронізуються з Європою у новинах (дивляться скоріше російські, ніж європейські новини). Це також означає, що українці не беруть участь у вирішенні теоретичних та практичних проблем Європи¹.

Вважаємо, вчений цілком вірно позначив один з аспектів проблеми культурної інтеграції. Але на ньому її суть не вичерпується. Більш глибинними, на нашу думку, є деформації естетичного відчуття, що стали наслідком тривалого періоду економічного занепаду та девальвації значення краси у побуті та екстрапольовано в інших сферах життєдіяльності. Естетизм – той вододіл, наріжний камінь, яким найбільш виразно вимальовує рел'єф культурних відмінностей між пострадянськими країнами та традиційно-європейськими. Багатьом відоме значення категорії «культурний шок», що застосовується до описання гамми відчуттів, переживань при безпосередньому первинному контакті громадян нашої країни (як і решти колишніх республік СРСР) із західною цивілізацією. І в цьому полягає глобальна проблема, яка своїм корінням уходить глибоко у надра гуманізму, людиноцентризму, адже естетичні, когнітивні потреби є суть потреб соціальних, що відрізняють людину з-поміж інших видів біологічного ряду хордових.

Однією з основних причин цьому на сучасному етапі є мовний бар'єр, а також низький рівень мобільності населення нашої держави, зумовлений таким же рівнем життя. Тож переконані, вирішення проблеми культурно-інтегративної генералізації не

¹ Дацюк С. А. Нариси української ідентичності: генералізація / С. А. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/>.

потребує жодних специфічних заходів. Вона вирішувана через економічні реформи, популяризацію, підвищення вимогливості до мовної підготовки у навчальних закладах, запровадження безвізового режиму, підвищення мобільності населення, масовий культурний обмін в межах освітніх, туристичних, рекреаційних, науководослідницьких програм. Єдиний специфічний елемент реалізації комплексу заходів цього напрямку – протидія деструктивним інформаційним впливам (пропаганді), що дискредитують європейську гуманістично-естетичну традицію. Цей сегмент превентивної діяльності має розгортатися в системі забезпечення інформаційної безпеки держави.

4. Мінімізація дії загроз національній безпеці у зовнішньополітичній сфері. Цей напрям заходів спрямований на нейтралізацію (послаблення дії) криміногенних чинників, що формуються на орбіті геополітичних, регіональних взаємодій. У найближчій перспективі мова йде про припинення та запобігання у подальшому агресії з боку РФ. Як один з варіантів стратегічного розгортання та поглиблення цього напрямку заходів вітчизняними військово-політичними аналітиками вбачається набуття членства в НАТО. Разом з тим при прийнятті відповідного рішення варто зважати й на віддалені кримінологічні прогнози, які в залежності від конфігурації сил на мапі геополітичних протистоянь можуть змінюватися, а північноатлантичні прагнення України здатні викликати додаткові ризики національній безпеці.

Окрім цього, слід звернути увагу й на діяльність щодо нейтралізації політичних факторів злочинності, що формуються у зв'язку з економічною агресією щодо нашої країни. На сьогоднішній день відповіді на неї передбачають асиметричну альтернативу.

5. Комплексна та перманентна, наростаюча протидія політичній злочинності. В цьому контексті політична злочинність розглядається як глобальний відносно автономний криміногенний фактор, що діє за механізмами самодетермінації злочинності. Питання протидії їй розглянуті нами в попередньому підрозділі цієї роботи, що звільняє від необхідності наведення розгорнутого матеріалу в межах стратегії. Зауважимо лише на тому, що окремим напрямом цієї діяльності є робота щодо виявлення та нейтралізації організованих злочинних угруповань, члени яких представлені в депутатському, урядовому корпусі, а також на рівні місцевих органів влади – обласних державних адміністрацій (префектів), місцевих радах. Як правило, діяльність таких угруповань з

кримінологічної точки зору має змішаний характер, в якому органічно поєднуються і політична, і позаполітична (зокрема, економічна) кримінальна активність. Враховуючи політико-кримінальний вплив на судові та правоохоронні органи з боку вказаних угруповань, з огляду на їх політико-правове становище, припинення їх діяльності вимагатиме міжвідомчої консолідації зусиль.

б. Зниження ступеню впливу фінансово-промислових груп на державний апарат. У найближчій перспективі можуть бути закладені лише первинні елементи діяльності щодо реалізації вказаного напряму стратегії. Надто потужною та історично закономірною є політична роль вказаних груп в Україні. Вирішення завдань щодо зниження залежності функціонування державного апарату від великого бізнесу передбачає поетапне розгортання та поглиблення політичної та правової реформи, спрямованої на підвищення функціональності політичних партій, прозорості фінансової бази їх діяльності, відкритості та репрезентативності виборчих процедур тощо. Окремі елементи стратегії зниження тиску бізнесу на владу розглядатимуться далі – при виробленні заходів нейтралізації факторів обструкції інтегративній політико-кримінологічній практиці в Україні.

7. Підвищення функціональності інституту політичних партій. Передусім це вбачається за можливе за рахунок: а) формування дієвої системи соціальних ліфтів, реалізованої у виборчих процедурах та порядку формування партійних списків. Правові основи останнього, вочевидь, потребують наукової ревізії, на чому нами вже наголошувалось; б) перегляду стратегій політичної комунікації та артикуляції. Це ж стосується і держави (перш за все держави). Наразі зберігається широкий спектр можливостей для політичних маніпуляцій, дискредитації органів державної влади через те, що їх діяльність ще не в достатній мірі висвітлюється у ЗМІ; відсутній постійний діалог між владою та громадськістю, роз'яснення значення, перспектив рішень, що приймаються. Відтак, державний апарат й досі залишається багато в чому нечутливим до соціальних відгуків, імпульсів громадянського суспільства.

Подальшого вдосконалення внутрішньо-парламентських процедур шляхом інституціоналізації парламентської опозиції, процедури функціонування парламентської коаліції. Зокрема, необхідно повернути в Закон України «Про регламент Верховної Ради України» статей, які визначають права парламентської опо-

зиції; нормативно-правове регулювання процедури розпуску парламентської коаліції; вдосконалення механізмів, які б забезпечували дотримання внутрішньо-парламентської дисципліни через запровадження механізмів, які гарантували б особисте голосування депутатів, відкритість роботи парламентських комітетів¹.

8. *Розвиток інституту політичної відповідальності.* Як і попередні, цей напрям кримінологічної стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності є комплексним. Він передбачає вироблення додаткових правових, організаційно-управлінських механізмів політичної комунікації між первинними та вторинними політичними акторами, представницькими органами державної влади, муніципалітету. Йдеться про інституціоналізацію інструментів як формального, так і неформального контролю за суб'єктами публічного адміністрування. З урахуванням видової, функціональної диференціації останніх, видається за доцільне вести мову такі заходи посилення політичної відповідальності: а) запровадження механізму відкликання народних депутатів, депутатів місцевого рад; б) удосконалення інституту імпідменту. Як відомо, Конституція України його передбачає, однак брак галузевої правової регламентації цієї процедури не дозволяє в сучасних умовах її ефективно застосувати; в) обмеження депутатського імунітету, що є важливим елементом їх політичної та юридичної відповідальності.

Останнім часом в інформаційному просторі доводиться спостерігати багато спекуляцій на тему правових імунітетів. Дійсно наявність так званої депутатської недоторканості в багатьох випадках є чинником гальмування кримінально-юрисдикційних процедур за наявності обґрунтованої підозри у злочинній діяльності народних депутатів. Втім, варто підтримати тих вчених, які вважають, що підвищення політичної відповідальності депутатів має відбуватися через зниження рівня депутатського імунітету, однак при дієвому депутатському індемнітеті. З огляду на те, що Україна не є повноцінною демократією, повне зняття депутатсь-

¹ Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / Г. І. Зеленько, В. О. Ковалевський, О. В. Лісничук та ін. ; за ред. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – С. 158.

кого імунітету та індемнітету може призвести до політичних розправ над депутатами або колишніми депутатами тощо¹.

9. Відновлення довіри до держави як провідного політичного метаінституту є своєрідною результируючою попередніх напрямів й заходів та, водночас, самостійним вектором деструкції політичних факторів злочинності. Він є довготривалим та має ґрунтуватися на засадах культурного детермінізму. У цьому виявляється цілісність цієї стратегії та взаємозв'язок її елементів один з одним, зокрема, організаційного та культурного компонентів. Саме зміст останнього й виявляє найбільш потужний вплив на релегітимізацію державної влади, адже її домінантні фактори формуються саме у надрах суспільної свідомості й культури. Але не менш важливим є забезпечення зовнішніх, публічних передумов для ініціювання, започаткування такого роду культурно-психологічних трансформацій. У цьому сенсі на державу – модератора й гаранта конструктивності та безпечності соціодинаміки – покладається обов'язок створення підстав для ревізії взаємин із елементами громадянського суспільства на основі реального підвищення рівня своєї функціональності, а також зниження ефектів негативної соціальної стереотипізації державної служби, формування якісно нового її іміджу.

IV. Організаційно-забезпечувальний компонент визначає системно-управлінську й ресурсну складову реалізації стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності. Він включає в себе аспекти наукового, кадрового, інформаційного, фінансово-матеріального забезпечення операціоністського компоненту стратегії. Кожна з цих складових вимагає окремого опрацювання у відповідності до виділених в операціоністському компоненті напрямів кримінально-превентивної діяльності. При цьому важливо зберегти системну цілісність стратегії, програмно-планову поступовість та наступальність у її розгортанні, підтримання постійного зворотного зв'язку із соціальним середовищем задля оперативного корегування спрямованості заходів і їх конкретного змісту.

Підсумовуючи зауважимо, що запропонована стратегія не має розглядатися як завершене керівництво до дії. Як зазначає В. П. Буянов з посиланням на І. Ансоффа, процес вироблення стратегії не закінчується якою-небудь негайною дією. Зазвичай,

¹ Там само.

він завершується встановленням загальних напрямів, просування за якими забезпечить зростання та укріплення позицій¹. Тож вироблену в цій частині дослідження доктринальну конструкцію доцільно розглядати як відкриту систему наукової інформації, яка може бути використана для реалізації стратегічного підходу до протидії політичним факторам злочинності, тобто розрахованого на віддалену перспективу узгодженого, комплексного, наростаючого кримінально-превентивного впливу (діяльності) у сфері політичних взаємодій.

¹ Буянов В. П. Рискология. Управление рисками : учеб. пособ. / В. П. Буянов, К. А. Кирсанов, Л. М. Михайлов. – М. : Экзамен, 2003. – С. 280.

Розділ 5

ПОЛІТИКА ТА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: МОДЕЛЬНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Квінтесенцією будь-яких політичних інститутів (партій, громадських об'єднань, держави), їх практичним зрізом є соціальна комунікація, тобто цілеспрямована взаємодія. Однак й дотепер древо цілей *політичної комунікації* з подальшою артикуляцією та організацією управлінського впливу практично позбавлене спеціально-кримінологічних складових. Останні присутні в основному у позаполітичних аспектах функціонування органів державної влади – спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності та окремих неурядових правозахисних організацій (які навряд чи можуть вважатися суб'єктами політики у традиційному розумінні цього терміну). Це висуває перед сучасною наукою завдання з вироблення теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо адаптації, специфікації політичних практик під цілі протидії злочинності, їх інституційної інтеграції. В умовах суттєвої криміналізації суспільства це є виправданим. Забезпечення кримінологічної безпеки – справа всієї соціальної системи, а надто її політичної надбудови.

Націленість на виконання поставленого завдання визначає логіку завершального розділу політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Вона виходить з широкої функціональності політики, кримінально-превентивні потенції якої розкриваються у трьох аспектах: а) концептуальному, що визначає політико-кримінологічний підхід до запобіжної діяльності і розкривається через кримінологічну політику, політичний антикриміналізм; б) модельно-інтегративному, який формує уявлення про спрямованість, критерії науково-практичного, стратегічного синтезу політичних й кримінально-превентивних практик; в) праксеологічному, що виявляється у визначенні прогнотозованих факторів обструкції інтегративній політико-кримінологічній практиці в умовах сучасних українських реалій, а також можливостей їх

нейтралізації (послаблення дії, обходу) за умов планомірного зниження криміногенності політики.

5.1 Політичний антикриміналізм як доктринальна складова кримінологічної політики

5.1.1 Зміст політичного антикриміналізму як доктринальної складової кримінологічної політики

Політика – не лише сфера відтворення кримінальних практик та криміногенних факторів, а й інституційне поле формування колосального кримінально-превентивного потенціалу. По суті справи у надрах політичних взаємодій народжується консолідоване начало всієї системи протидії злочинності – інтегрована воля на використання державного ресурсу, визначенні стратегій протидії злочинності, їх практичної реалізації. Мова йде про кримінологічну політику у всій її глибині та широті. Вона становить концентрований вираз політичного діалогу та конвенцій з питань конструювання контурів і векторів предметної діяльності щодо стримання злочинності, руйнації детермінаційного комплексу.

Зауважимо, що питання розуміння кримінологічної політики традиційно відносяться до тих, що не знаходять єдності у своєму вирішенні. В доктрині одночасно використовується декілька суміжних понять: політика у сфері протидії злочинності, кримінологічна політика, кримінально-правова, кримінальна, антикримінальна, профілактична політика, політика у сфері боротьби зі злочинністю тощо¹. Це додає відомі труднощі у справу визначення

¹ Див., наприклад: Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты : монография. – Изд. 2-е, перераб. / С. С. Босхолов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2004. – 301 с.; Василевич В. В. Що до основних принципів кримінологічної політики України / В. В. Василевич // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доповідей наук.-теор.конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черней, О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін. – К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. – С. 46–52; Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 182–190; Даньшин І. М. Кримінальна політика: за і проти / І. М. Даньшин,

та розмежування їх обсягів. Численні дискусії, що розгортаються на шпальтах наукових видань виникають довкола термінології, змісту відповідних категорій, доречності та коректності використання окремих з них. В цій роботі не ставиться за мету здійснення ґрунтованого дослідження цієї проблематики. Вона є надто фундаментальною, аби поверхнево до неї підходити. Разом з тим, необхідно стисло позначити деякі вихідні позиції, що відстоюються нами та на яких ґрунтується подальший науковий пошук, аби читач мав змогу орієнтуватися в загальній гносеологічній композиції.

На нашу думку, логіка співвідношення понять «політика у сфері протидії злочинності», «кримінологічна політика», «кримінальна (кримінально-правова) політика» може бути визначена через діалектичні категорії загального до особливого. Притому особливе виражене в останніх двох, які є однопорядковими, не підпорядкованими один одному. Іншими словами політика у сфері протидії злочинності включає в себе і кримінологічну і кримінальну, а також кримінально-виконавчу політику.

В свою чергу, політика у сфері протидії злочинності включена до загальної соціальної політики держави. Ця думка, як відомо, була висловлена ще Ф. фон Лістом; вона знайшла свій подальший теоретичний розвиток та практичну верифікацію й з часом не втрачає актуальності¹.

А. Ф. Зелінський // Право України. – 1992. – № 8. – С. 29–32; Загурський О. Б. До питання про необхідність дослідження проблем кримінально-правової політики України / О. Б. Загурський // Публічне право. – 2013. – № 1 (9). – С. 128–133; Загурський О. Б. Основні підходи до розуміння феномену «кримінологічна (профілактична) політика України» / О. Б. Загурський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 162–165; Кондрат І. Н. Уголовная политика государства и нормативное правовое регулирование уголовно-процессуальных отношений / И. Н. Кондрат. – М. : Юстицинформ, 2015. – 300 с.; Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини : монографія / П. Л. Фріс. – Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – 168 с. та ін.

¹ Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 11–20; Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і

Також вважаємо за доцільне підтримати думку В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного, С. Ю. Лукашевича, згідно якої кримінологічна політика є сукупністю доктрин нерепресивної протидії злочинності, які матеріалізуються у відповідних основоположних принципах і видах діяльності, що припиняє зв'язки: а) формування і функціонування криміногенних процесів у суспільстві; б) між цими процесами і формуванням особистості; в) міжособистістю й ситуацією вчинення злочину¹. В цьому виражається головна її відмінність від кримінальної політики, яка оперує юрисдикційним інструментарієм. Кримінологічна політика є, таким чином, своєрідною ідеологією, під впливом якої, з одного боку, розробляються форми, завдання, зміст, принципи діяльності держави у сфері нерепресивного напрямку боротьби зі злочинністю, а з другого – використовується найбільш обґрунтована із соціально-політичних позицій наявна або розробляється відповідно до неї нова теорія запобігання злочинності. Вона виступає складовою частиною державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічно наукою знань та світового досвіду визначає методологічні засади і шляхи, якими керується держава та її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності. В ній втілюється власна доктрина, в якій прозоро і чітко простежується політична воля держави на розглядвану проблему, її наміри і рішучі дії².

З огляду на викладені положення не можна погодитись із М. П. Клеймьоновим, який веде мову про дві моделі кримінологі-

практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 8.

¹ Голіна В. В. Кримінологічна політика держави: концептуальні положення та основні принципи її формування / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – Вип. 16. – С. 36–48; Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 13; Голіна В. В. Кримінологічна політика держави: сутність та передумови її формування / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю. – 2012. – Вип. 23. – С. 54–55.

² Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 19.

чної політики – тоталітарну й ліберальну¹. Вельми дискусійною ця точка зору є з таких підстав. По-перше, на думку вченого, тоталітарна модель ґрунтується на репресивній системі кримінальної юстиції. Оскільки кримінологічна політика передбачає доктринальний комплекс нерепресивного предметного значення, то, власне, тоталітарна її модель видається нонсенсом, оксюмороном. Вочевидь, недемократичні (в тому числі й тоталітарні) політичні режими можуть передбачати кримінологічну політику, що розгортається, однак, не на базі кримінальної репресії (вона, безумовно, є іманентною складовою державного управління), на соціально-управлінській, ідеологічно безальтернативній основі й диктаті світоглядних засад загальносоціального розвитку.

По-друге, ліберальну модель кримінологічної політики М. П. Клеймьонов пов'язує з цінностями лібералізму. До них науковець відносить приватну власність, ринкові відносини, конкуренцію, свободу і права людини. З цього робиться висновок, що основними характеристиками ліберальної моделі кримінологічної політики є такі: а) держава при обмеженому контролі зобов'язана зміцнювати і захищати приватну власність; б) головним критерієм успішності людини є її матеріальне становище; в) ліберальне суспільство, за визначенням, прагне до індивідуалізації, будь-які форми колективізму (сім'я, партійний осередок тощо) відкидаються як архаїчні; г) відбувається модернізація культури шляхом руйнування її традиційних моделей і впровадження нових зразків з хибними або релятивістськими цінностями чи антицінностями; д) право підмінюється «правами людини», які розуміються утилітарно, як можливість задоволення своїх природних інстинктів; е) ігноруються морально-релігійні обмеження, якщо відсутні юридичні заборони, і т.п.² Як видається, наведені автором параметри життєдіяльності ліберального суспільства є викривленими, такими, що не в повній мірі відповідають самій ідеї лібералізму та її практичному втіленню. Викладена позиція верифікаційно є спростовною на основі аналізу соціальної, правової, економічної, культурної політик сучасних ліберальних країн, їх високих показників індексу людського розвитку, який серед іншого є й індикатором кримінологічної безпеки.

¹ Клеймёнов М. П. Криминология : учебник / М. П. Клеймёнов. – М. : Норма, 2008. – С. 238.

² Там само. – С. 239.

Таким чином, існують всі підстави вести мову про підтверджену практикою ефективність ліберальної (демократичної) моделі кримінологічної політики, що формується на противагу недемократичним – популістським, тоталітарним. Цей поділ є умовним та застосовується на позначення принципових відмінностей в ідеологічній основі всієї системи протидії злочинності, державного управління в цілому. Але він достатньо чітко дозволяє ідентифікувати вектор реформування вітчизняної кримінологічної політики, Остання ж, наразі, багато в чому виявляє риси популістської, квазідемократичної, а її реалізація супроводжується численними соціальними симулякрами – імітаційними механізмами. Їх подолання – справа тривала, комплексна. Дороговказом в ній має стати саме ліберальна модель кримінологічної політики як відзеркалення та, водночас, умова розвитку повноцінного ліберального суспільства.

В. В. Голіна тонко підмічає, що кримінологічна політика втілюється у довготривалій, повсякчасній, складній, наполегливій протидії *всіх соціальних систем* держави (*курсив наш – Ю. О.*) тим явищам, які створюють криміногенний потенціал у суспільстві¹. В такій міжсистемній, структурно-наскрізній проникаючій здатності кримінологічної політики виявляється, по-перше, її нерепресивний характер та, широкі управлінські можливості щодо загальносоціальної та спеціально-кримінологічної превенції. Але тут варто наголосити на тому, що констатація вказаних якостей аналізованої політики не спричинила подальший розвиток в науці положень, які б забезпечили комплексну адаптацію теорії протидії злочинності системно-специфічним можливостям. І якщо концептуальні засади використання потенцій економічної, правової та культурної систем задля забезпечення цілей кримінологічної політики віднайшли свій достатньо фундаментальну розробку у працях В. М. Барановського, Д. Гарланда, В. В. Голіни, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, В. С. Зеленецького, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. М. Поповича й деяких інших, то власне політичні – й досі залишаються в тіні. Можливо саме ця обставина і спонукала окремих вчених до висновку, що кримінологічна політика є складовою частиною державної внутрішньої соціально-економічної

¹ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 11.

політики¹. Гадаємо, її змістовно-ідеологічні та предметно-операційні межі є саме міжсистемними, комплексними. В цьому контексті варто погодитись із В. В. Василевичем, який зауважує, що саме дотримання вимоги комплексного підходу щодо об'єднання сил та засобів в процесі реалізації кримінологічної політики завдяки функціонуванню системи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, сприятимуть зростанню її результативності та соціальної ефективності².

До певної міри усунути наявну в кримінологічній доктрині та практиці прогалину можливо, на нашу думку, через розвиток ідеї та заснованих на ній наукових положень про *інституційний синтез політичних та антикримінальних практик*. Це, по-перше, дозволить інтегрувати до загальної теорії протидії злочинності знання щодо кримінально-превентивного потенціалу політичної діяльності та, по-друге, розкрити останній, використати й досі не в повній мірі реалізовані політичний (політекономічні, політико-правові, політико-культурні, суто політичні) запобіжний ресурс. Основою для такого синтезу, інтеграції, розширення горизонту можливостей кримінологічної політики є *ідея політичного антикриміналізму*. Концептуально вона є інтелектуальною реакцією, відповіддю доктрини на усталений стан суспільного криміналізму. Вона націлена на акумуляцію структурно-функціональних резервів політичної системи, наявних в ній інститутів з метою поступового демонтажу несучих конструкцій означеного стану.

Принагідно зауважимо, що В. М. Дрьомін, розмірковуючи над сутністю злочинності, слушно звертає увагу на такий малодосліджений в науці аспект цієї проблематики як кримінальність суспільства. Під нею вчений розуміє властивість суспільства відтворювати злочини. Кримінальність включає в себе не тільки вчинені злочини, але й кримінальну ідеологію, кримінальну суспільну та індивідуальну психологію, а також інші фактори, що мо-

¹ Голіна В. В. Вказана праця. – С. 9.

² Василевич В. В. Щодо основних принципів кримінологічної політики України / В. В. Василевич // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черній, О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін. – К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. – С. 49.

жуть бути віднесені до детермінаційного комплексу злочинності¹. Також він зауважує, що кримінальність як властивість будь-якого суспільства у її кількісних та якісних вимірах відображає певний якісний стан розвитку суспільства – його *криміналізм* (курсив наш – Ю. О.). Проблема соціального криміналізму була лише позначена кримінологами (О. М. Костенко, В. А. Уфимцев, М. В. Романенко), залишившись без подальшого вивчення. Криміналізм як властивість, але одночасно і стан суспільного організму, включає в себе всю гамму соціально-правових, соціально-психологічних, культурологічних та інших характеристик того чи іншого соціуму².

Не претендуючи в цій роботі на повне розкриття наукового концепту «соціальний криміналізм», зазначимо, що він загалом не є функціонально нормальним параметром суспільного устрою, якістю соціодинаміки. Кримінальність суспільства, як його властивість відтворювати злочинність на підставі сталості криміногенних факторів та оцінних, соціально-конструктивістських, систем координат (моральних, релігійних, правових), далеко не завжди передбачає експансію кримінально зараженою частиною населення легальних інститутів з їх подальшою видозміною, викривленням їх сутності при збереженні номінальних параметрів законності. Фіксація ж такої експансії, що неодмінно (і це найбільш яскравий індикатор) супроводжується первинним викривленням соціальної ролі політики, означає утвердження стану криміналізму – крайньої системної дисфункції більшості соціальних інститутів.

Ще раз наголосимо: допоки ступінь криміналізованості політики зостається в межах допустимого (а вони визначаються об'єктивною здатністю політики забезпечувати ефективність соціального управління: зростання рівня життя, соціального захисту, безпеки і т.д.), а його міра не зумовлює вияв нової суспільно небезпечної якості більшості політичних практик, про стан криміналізму говорити не доводиться. В той же час, коли у підвалинах політичної системи (спрямованості діяльності політичних партій, в тому числі й парламенті, параметрах політичної свідомості й культури і т.д.) злочинний компонент діяльності політичних акто-

¹ Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – С. 45.

² Там само. – С. 45–46.

рів набуває суттєвих агресивно-експансіоністських тенденцій, вони поширюються на всю соціальну структуру через політично зумовлений вплив на економічні, правові, культурні інститути. І тут важко напевне стверджувати, що є первинним у формуванні стану криміналізму. Чи є його першопричиною деформації політичної системи? Чи вони є наслідками суспільних протиріч більш ранньої фази й сфери формування – культурних, моральних? Гадаємо односторонню відповідь на ці питання надати неможливо з огляду на принциповий динамізм, діалектичну рухливість суспільно-історичного процесу, безперервного перетікання людської енергії (як конструктивної, так і деструктивної) з одних форм в інші. Втім, суттєвим моментом тут виступає дещо інше: саме політика формує сигнальну систему, за кримінологічним зрізом якої можливо судити про наявність стану криміналізму. Ба більше: саме надрах формування політики закладаються найбільш значущі траєкторії суспільного розвитку. І якщо їх вихідні параметри в значній мірі замикаються не на загальносоціальних, в тому числі антикримінальних інтересах, то й вся систем соціального управління набуває викривленого, девіантного спрямування з інституціоналізацією кримінальних практик найбільш широкого діапазону.

За такого стану відбувається масове поширення адаптивних реакцій заміщення легальних механізмів реалізації соціовітальних інтересів, потреб на неправові, злочинні. Останні утверджуються на вищих рівнях публічного адміністрування, деформуючи сутність держави як метаституту. Саме тому основні джерела відтворення загроз національній безпеці в такій державі є внутрішніми; навіть незначні зовнішні впливи здатні серйозно дестабілізувати суспільно-політичну обстановку.

Українське суспільство – зазначає О. М. Костенко – опинилося в стані криміналізму не тому, що воно поділилося на бідних і багатих чи за національною ознакою, чи за територією, чи за релігією, чи за мовою, чи ще за якимись іншими ознаками, а тому, що в ньому незлочинці, не маючи належної політичної, економічної, правової культури, виявилися безсилами протистояти тим, хто обрав собі злочинний шлях. Це зумовило наймовірну експлуатацію злочинцями незлочинців – так звану кримінальну експлуата-

цію¹. Цілком зрозумілою при цьому видається та обставина, що експлуатація можлива лише у системі владних відносин, які так чи інакше, але в масштабах всього суспільства є, перш за все, політичними. У зв'язку з цим існують логічні підстави стверджувати, що загальносоціальний формат, рівень протидії злочинності має ґрунтуватися, передусім, на зниженні криміногенності політики (ці питання розглянуті нами в попередніх частинах цього дослідження), а також містити цілеспрямовані кримінально-превентивні механізми політичного характеру, які б формували антикримінальний тонус всіх ланок соціального управління.

Таким чином, *політичний антикриміналізм є умовно автономною доктринальною складовою кримінологічної політики, яка виражається у комплексі ідей, принципів, світоглядних диспозицій щодо політики, які забезпечують науково обґрунтовану зорієнтованість її інститутів на досягання загальносоціальних цілей кримінально-превентивного значення.* Імплементация політичного антикриміналізму до ідейної платформи кримінологічної політики має відкрити можливість до формування в цілому керованої підсистеми політико-кримінологічної діяльності, що є інтегрованою до системи протидії злочинності. В цьому вбачається не стільки розширення її меж, скільки конкретизація, деталізація та специфікація вже існуючих потенцій, які на сьогоднішній день використовуються далеко не в повній мірі; політичній діяльності належить набути як специфічних, так і неспецифічних запобіжних цілей і форм.

Ідеологічним підґрунтям трансформації політичної системи у бік розкриття її потенціалу щодо забезпечення руху всієї соціальної конструкції від криміналізму до демократизму, на нашу думку, має стати політичний антикриміналізм як окрема складова концепції кримінологічної політики та, водночас, ідеологія-рух, що пронизує діяльність більшості політичних акторів, імпліцитно в ній присутня. Зміст ідеї політичного антикриміналізму має два виміри – теоретико-пізнавальний (світоглядний) та практико-перетворювальний.

На думку А. С. Гальчинського, суспільні науки наразі, зосереджуючись на обслуговуванні пріоритетів суто «практичного ро-

¹ Костенко О. М. Антикримінальна революція з помаранчевою відзнакою / О. М. Костенко // Україна Молода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/344/115/12430/>.

зуму», дедалі більше втрачають відчуття гуманістичної перспективи. Девальвується світоглядна функція¹. Вважаємо думку вченого небезпідставною. Дійсно, суттєвою проблемою багатьох сучасних реформістських проектів, програм є орієнтування на поточну ситуацію, на прогноз її параметрів у віддаленій перспективі. Ідеологічні ж їх компоненти у вже традиційний спосіб явно не виражаються, вважаючись пострадянським атавізмом. Натомість світоглядно упорядковану панораму системної діяльності в принципі неможливо сформувати без певної ідеології як методологічної бази, що пояснює вихідні начала, настанови, вимоги до суспільного руху. І невірно було б стверджувати, що такої ідеології в розвитку України немає. Однак вона, підкреслимо, явно, документально не виражається через наявність конституційної заборони (жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова – ч. 1 ст. 15 Конституції України), а тому й не є глибоко осмисленою на рівні доктрини та практики державного управління. Судячи зі змісту тих кроків, які робляться з початку незалежності нашої держави у галузі державного будівництва, розвитку підприємництва, громадянських прав і свобод, можна з упевненістю вважати, що фактично в якості такої ідеології використовуються фрагменти теорії лібералізму, що стало історично закономірним та по суті безальтернативним результатом краху ідеї соціалізму у їх радянській інтерпретації й реалізації.

Тож, вважаємо, варто цілком свідомо підходити до цієї обставини, не гребуючи її офіційним визнанням та *інституціоналізованим цілісним, системно-адаптивним розвитком*. Останнє є конче необхідним з огляду на визначення пріоритетів в діяльності держави та підпорядкування ним всіх ланок публічного адміністрування: на всіх рівнях, галузях й напрямках. Ключовою умовою для цього зостатиться, знову ж таки, визначення дійсної *гуманістичної основи ліберального концепту і його проекту для України*. Саме на ній має фундаменталізуватися синтез вітчизняного ліберально-реформістського досвіду (який серед іншого має своїм наслідком формування стану криміналізму), а також вектор прикладення сили у справі оптимізації загальносоціального поступу, в тому числі і перш за все – у напрямі послаблення основ соціального криміналізму з поступовою їх елімінацією. В такому розумінні ідея

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 26.

політичного антикриміналізму є складовою ліберально-гуманістичного ідеології державного управління – ідеологією-рухом, яка покликаним забезпечити кримінально-превентивну концептуалізацію інституту політики та відповідної домінанти суспільного розвитку.

Отже, світоглядний аспект ідеї політичного антикриміналізму полягає в утвердженні гуманістичної сутності політики, її зорієнтованості на вільну *та відповідальну* людину через забезпечення її кримінологічної безпеки. І в цьому виражається первинне орієнтуюче навантаження на вказану ідею, осмислення є шляхом до повноцінного розгортання людиноцентристської вектору інноваційних соціальних стратегій з урахуванням стану фундаментальних кримінальних загроз, криміналізму. В цьому сенсі ідея політичного антикриміналізму розглядається як ідеологія-рух, кримінально-превентивна парадигма, втілювана на рівні державного управління та громадянській активності у сфері політичних взаємодій. Відтак, його практико-перетворювальний вимір розкривається через характеристику базових напрямів діяльності політичних акторів щодо методологічно синхронізованої реалізації їх кримінально-превентивного потенціалу .

5.1.2 Напрями реалізації ідеї політичного антикриміналізму

Політичний антикриміналізм є багатоплановою системою соціальних практик. Своім ідеологічним підґрунтям вона сягає найбільш глибинних шарів організації публічного адміністрування. Саме на стратегічному рівні останнього має відбуватися зрушення у бік формування антикримінальних пріоритетів як одних з найбільш життєво важливих в умовах становлення демократії, ліберально-гуманістичного устрою. У зв'язку з цим структура діяльності щодо *практичної реалізації ідеї політичного антикриміналізму в діяльності органів державної влади* передбачає двосторонню організацію. З одного боку – вона має бути спрямована на оптимізацію самої політичної системи, тобто формувати внутрішньо-управлінський вектор впливу, а з іншого – забезпечувати зовнішні по відношенню до політики кримінально-превентивні ефекти. Розглянемо детальніше означені структурно-функціональні аспекти досліджуваної ідеї.

І. Внутрішньо-управлінський вектор реалізації ідеї політичного антикриміналізму полягає у своєрідній саморефлексії політикуму, його конструктивній цільовій «аутоагресії» щодо чинників блокування розкриття антикримінального потенціалу. Його зміст деталізується через такі основні напрями діяльності:

1. *Очищення влади* (так звана люстрація), що полягає у комплексному впливі на кадровий склад органів державної влади з використанням відповідного правотворчого інструментарію. Аналіз положень Закону України «Про очищення влади» від 16.09.2014 року¹ дає підстави стверджувати, що за формою заходи щодо очищення влади – правові, а за змістом – змішаного – політико-кримінологічного характеру. Щодо останнього – зауважимо, що вітчизняний формат проведення люстрації дещо відрізняється від того, який мав місце в низці постсоціалістичних країн. Досвід здійснення очищення влади в Естонії, Литві, Польщі, Словаччині, Угорщині, Чехії та деяких інших країнах наочно засвідчує виключно політичний характер цих процедур, їх загальну спрямованість на декомунізацію державних органів у найбільш широкому її розумінні: від ідеологічних складових їх функціонування (на кшталт денацифікації в післявоєнній Німеччині) й до персональної фільтрації за ретроспективними підставами, пов'язаними зі співпрацею службовців у минулому з органами державної безпеки. В Україні ж прийняття вищевказаного закону мало під собою дещо інше підґрунтя, що вирізняється первинністю не політичного, а кримінологічного стимулу – усунення від посад в органах державної влади визначеної категорії працівників, що «здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини» (ч. 2 ст. 1 Закону²). Тож постулюється первинність кримінально-превентивних (припиняючи, запобіжних) цілей при наявності і визначених політичних задач.

¹ Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

² Там само.

В цій ситуації очевидним є те, що підстави для звільнення з посад в органах державної влади не в повній мірі узгоджуються з «класичними» підставами припинення трудових правовідносин, закріплених в Кодексі законів про працю України, Законі України «Про державну службу», відомчих нормативно-правових актах, що регламентують порядок проходження служби, адже по суті не відбувається ставлення особі в вину жодного правопорушення; працює принципи презумпції винуватості. Втім, з огляду на обстановку тотальної криміналізації публічного адміністрування в Україні, на чому неодноразово акцентувалася увага в наукових дослідженнях О. М. Бандурки, Р. С. Веприцького, А. П. Закалюка, В. І. Шакуна та інших вчених, доводиться йти на своєрідний юридичний компроміс. Як слушно з цього приводу наголошує В. В. Паливода, моральна цінність люстрації незаперечна в тому сенсі, що її метою є моральний катарсис (оздоровлення). З юридичної ж точки зору проведення люстрації припускає ретроактивне здійснення правосуддя (тобто, зворотну силу закону), що створює значні правові проблеми¹. Їх зміст криється, по-перше, у конфлікті типів праворозуміння та, по-друге, в деякій проблематичності обґрунтування процесуальних підстав для звільнення відповідних категорій осіб.

Не маючи на меті в цій роботі, надати вичерпну відповідь на порушені проблеми, зазначимо лише те, що матеріальною підставою вказаного компромісу, окрім де-факто криміналізованого політикуму, неодмінно має бути наявність певної *критичної маси* населення, яка висловлює *крайній ступінь* недовіри, неприйняття чинного персонального складу апарату держави. Звісно, такі категорії, як недовіра та неприйняття – вельми умовні субстанції, які не в останню чергу формуються засобами безструктурного управління, психологічного навіювання, створення та підтримання емоційного резонансу з комплексом базових потреб, вітальних інтересів. Тому при оцінці наявності підстав для застосування люстрації як своєрідної політико-кримінологічної технології слід неодмінно враховувати наявність/відсутність такого впливу, його інтенсивності та ролі у формуванні показників терпимості соціа-

¹ Паливода В. В. Проблеми люстрації : польський досвід 1992–2006 років / В. В. Паливода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portala4.pl.ua/suspilstvo/3735-problemy-liustratsii-polskyi-dosvid-1992-2006-rokiv>.

льними акторами фактично запропонованою державною владою суспільного устрою, а разом з ним – й конкретного складу органів державної влади, концептуальних та реальних засад їх комплектації, функціонування.

Також варто відзначити, що, як свідчить зарубіжний досвід, люстрація є разовим заходом, реалізується протягом визначеного, відносно не тривалого проміжку часу (хоча, наприклад, в Республіці Польща цей процес розтягнувся більш ніж на 10 років), зорієнтований на кінцевий результат та не передбачає постійного характеру застосування.

2. *Превентивне обмеження політичних прав* – захід, щільно пов'язаний з попереднім, та є його перманентним наслідком. Як правило, звільнення особи на підставі люстрації тягне за собою заборону їй займати відповідні посади в органах державної влади, окремі з яких мають суто політичне забарвлення. Таким чином, досягається відсторонення потенційно кримінально активної особи від управління державними справами. Слід, однак, й визнати присутність в цій процедурі певного елемента стигматизації. Втім, криміногенні ефекти останньої відрізняються від традиційних, пов'язаних з фактом засудження, відбуванням покарання та гіпотетично не мають справляти суттєвого значення для подальшої (чи первинної) криміналізації особистості. Вони мають радше соціальний підтекст, пов'язаний із суспільним осудом, що не підкріплений вироком суду.

3. *Узгодження фракційної, міжфракційної, коаліційної роботи парламентарів* з метою запобігання формуванню деструктивних політичних конфліктів, що імовірно матимуть своїм наслідком часткову дисфункцію законодавчого органу, блокування його роботи, політичну ангажованість вищого й центральних органів державної виконавчої влади.

II. Зовнішньо-управлінський вектор реалізації ідеї політичного антикриміналізму виражає спрямованість політико-управлінського впливу на усунення зовнішніх по відношенню до політичної кон'юнктури криміногенних факторів – найбільш глибоких суспільних протиріч, конфліктів, що сприяють відтворенню параметрів стану криміналізму. Зазначений вплив має узгоджено та планово розгортатися на міжнародному, міждержавному, державному, регіональному та місцевому рівнях. Конкретні цілі в системі протидії злочинності та ресурс щодо їх досягнення визначаються природою та масштабом політичної

мети діяльності, правовим статусом, повноваженнями відповідного органу державної влади. У відповідності до цього можливо виділити такі основні напрями втілення ідеї політичного антикриміналізму у практиці функціонування публічної адміністрації.

1. *Парламентська коаліційна робота* щодо формування політичної волі на створення належних правових основ концептуалізації та реалізації кримінологічної політики держави, стратегічний розвиток кримінологічного законодавства. Важливо зауважити, що базові засади системної, комплексної, наступаючої, інтенсифікованої протидії злочинності мають стати предметом обговорення при узгодженні політичних позицій на етапі формування коаліції депутатських фракцій з наступним відображенням відповідних позицій кримінологічного значення у коаліційній угоді. Це стимулюватиме активність подальшої політико-кримінологічної цілеспрямованої діяльності, визначатиме додаткові аспекти підстав політичної відповідальності.

2. *Кримінально-превентивна діяльність депутатів всіх рівнів через функціонування громадських приймалень*. Метою такою діяльності має стати акумуляція та артикуляція інформації про джерела суспільних протиріч, що формуються на місцевому рівні й мають криміногенні потенції у їх проєкції на детермінаційний комплекс злочинності; контроль над їх нейтралізацією компетентними органами державної влади (зкладів освіти, правоохоронних органів тощо).

3. *Превентивна дипломатія*. В науці міжнародного права під превентивною дипломатією зазвичай розуміється використання дипломатичних методів для попередження виникнення спорів, попередження переростання їх в озброєний конфлікт, якщо він виникає, і, у разі невдачі, попередження розширення озброєного конфлікту. Стаття 33 Статуту ООН вимагає від сторін в спорах, які можуть загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, шукати рішення суперечки шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або договорів, або інших мирних засобів за своїм вибором. До таких засобів відносяться також заходи із встановлення довіри та інші, які можуть привести до позитивних результатів в тому випадку, якщо ворогуючі сторони їх застосують. При цьому основним в ідеї застосування превентивної дипломатії є припущення, що сторони протиборства не ефективно використовують такі засоби за власною ініціативою і що необхід-

на допомога третьої сторони, якщо конфлікту можна запобігти дипломатичними засобами¹.

Зауважимо, що превентивна дипломатія у сфері зовнішньополітичних відносин має давню історію застосування. Втім, в умовах новітніх глобалізаційних загроз, пов'язаних з активізацією міжнародного тероризму, спробами ревізії політичного світоустрою вона набуває дещо інших контурів та специфічних методів. М. Беджауї з цього приводу зазначає, що в сучасному світі з'являється повністю інший тип превентивної дипломатії. Підтримка миру у всьому світі буде забезпечена лише в тому випадку, якщо в принципі буде виключено систематичне переслідування безпосередніх егоїстичних національних інтересів, і основні елементи цієї сучасної превентивної дипломатії базуватимуться на універсальності і глобальному характері проблем. Це відмежовує традиційну превентивну дипломатію від сучасної превентивної дипломатії². У випадку крайніх форм кримінальних загроз стратегія превентивної дипломатії передбачає активне втручання міжнародних коаліційних сил із розгортанням миротворчих (військових) та/або миропідтримуючих (поліцейських) місій.

Отже, превентивна дипломатія як напрям реалізації ідеї політичного антикриміналізму – заходи, що здійснюються переважно у форматі міжнародних відносин та здатні не допустити розгортання внутрішньодержавного чи міждержавного конфлікту. Як засвідчує практика, досить часто останні протікають у завуальованих формах та супроводжуються високим рівнем суспільної напруженості, інтенсифікацією злочинності. Основними суб'єктами втілення у життя цього напрямку є Президент України як представник нашої держави у міжнародних зносинах диплома-

¹ Boutros-Ghali B. Reflection on the role of the UN and its Secretary-General / B. Boutros-Ghali // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. – New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. – P. 191; Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії / В. В. Мицик // Європейські перспективи. – 2010. – № 2. – С. 81.

² Bedjaoui M. The Fundamentals of Preventive Diplomacy / M. Bedjaoui // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. – New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. – P. 30; Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії / В. В. Мицик // Європейські перспективи. – 2010. – № 2. – С. 82.

тичні працівники, а також службові особи Міністерства закордонних справ України, Служби зовнішньої розвідки України (зокрема, в частині оперативно-розвідувального забезпечення політичної діяльності дипломатичного корпусу, Президента України), ООН, міжнародні організації, що діють під егідою ООН, представники України в них, а також міждержавні контактні групи, що створюються та діють за принципом *ad hoc*.

Разом з тим, важливим аспектом міжнародних політичних відносин, що може розглядатися як складова превентивної дипломатії, є взаємодія національних та міжнародних фінансових інституцій. Загальновідомо, що однією з форм зовнішньої агресії є економічна. Застосування методів економічного тиску дозволяє вирішувати найбільш широкий спектр політично значущих питань, які, зазвичай, тягнуть за собою й негативні наслідки в параметрах криміногенної ситуації. У зв'язку з цим важливим елементом зовнішньополітичних стратегій України на сучасному етапі є забезпечення альтернативного, багатоканального економічного, фінансового партнерства. У виробленні концепції та реалізації відповідних стратегій особлива роль покладається на Міністерство фінансів України та НБУ. У зв'язку з цим їх діяльність повинна супроводжуватись науковим кримінологічним забезпеченням та передбачати комплекс заходів політико-економічного кримінально-превентивного характеру.

4. *Монетарна превенція*, що є прерогативою НБУ.

Характеристика кримінально-превентивних потенцій будь-якого неспеціалізованого суб'єкту протидії злочинності, до якого відноситься і НБУ, має виходити, перш за все, з предметної (галузеві) спеціалізації його функціонування. Остання, в свою чергу, визначає вихідні статусні диспозиції у сфері запобігання злочинам з числа заходів як лінійного характеру, так і нелінійного, безструктурного. У сфері ж політичної діяльності, як суть управлінської практики, характеристика спроможностей того чи іншого актора, окрім його правового статусу, визначається також: а) цілями діяльності, що розглядаються як у тактичному (ситуативному) зрізі, так і у розгорнутій перспективі; б) інтересами у різних сферах суспільних відносин, що так чи інакше можуть зазнавати політично зумовленого впливу. І хоча політична практика завжди зводиться до боротьби за владу, її утримання, віддалені цілі та інтереси функціонування політичних акторів практично завжди є неочевидними, завуальованими, мають соціально схвальний «фасад» та

визначаються переважно джерелами (суб'єктами) ресурсного забезпечення їх інституціоналізованого осередку. Тому визначення суб'єктів, об'єктів та цілей політичного впливу є складною задачею, вирішення якої залежить від вірного телеологічного позиціонування суб'єктів політичної взаємодії.

Роль НБУ як політичного актору визначається комплексом його відомих функцій, повноважень, визначених Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Узагальнено їх можна представити у категоріях монетарної політики. Проміжні ж цілі монетарної політики полягають у таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Оскільки в ринкових умовах економічне зростання, зайнятість, динаміка цін, стан платіжного балансу та інші макроекономічні показники визначаються передусім станом ринкової кон'юнктури, проміжними цілями монетарної політики є зміна ринкової кон'юнктури в напрямі, який визначається стратегічною ціллю. При цьому економічними перемінними, які впливають на кожну складову ринкової кон'юнктури є: маса грошей в обігу, облікова ставка, валютний курс, швидкість обігу грошей, номінальний обсяг виробництва, рівень цін. Тактичними цілями є оперативні завдання банківської системи щодо регулювання ключових економічних перемінних, передусім грошової маси, процентної ставки та валютного курсу, для досягнення проміжних цілей¹. У зв'язку з цим основними суб'єктами впливу на діяльність НБУ виявляються найбільш значимі економічні гравці, які зацікавлені на тій чи іншій підставі вплинути на зміни в ринковій кон'юктурі у сфері банківських послуг (наприклад, через зниження облікової ставки, зняття обмежень на валютне кредитування тощо), у зовнішньоекономічній діяльності, яка прив'язується до курсу іноземних валют (долару США, євро). Вони ж, як правило, мають безпосереднє політичне представництво та впливають і на напрями, зміст монетарної політики, і на кадрову складову організації НБУ саме через своїх політичних артикуляторів. Їх взаємовідносини з НБУ можуть набувати як офіційних, так і неофіційних форм, однак відбуваються у політичному полі. Через це слід зазначити, що, якщо економічна, фінансова роль НБУ є до-

¹ Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / кол. авт. : А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 392.

статньо очевидною, то політична – характеризується деякими особливостями.

Г. Алмонд запропонував в цілому визнану в політологічній науці тричленну класифікацію акторів політики. По-перше, суб'єкти, учасники політики (партиципанти), які ясно усвідомлюють свою мету і шляхи її реалізації та інституціональні механізми, які вони використовують (політичні партії, політичні рухи тощо). По-друге, суб'єкти політики, які спонукають до турботи про реалізацію своїх безпосередніх, місцевих, повсякденних інтересів і які не усвідомлюють політичних наслідків своєї участі, своєї політичної ролі (парохальні). По-третє, суб'єкти політики – піддані, які розуміють свою політичну роль і призначення, але не бачать можливості виходу за межі, самостійного впливу на політичне життя¹. З огляду на правовий статус НБУ є підстави стверджувати, що він відноситься до групи парохальних політичних акторів, вплив яких візуалізується, перш за все, на площині спеціалізованих функцій (зокрема, монетарних). Однак політичні ефекти останніх також виявляються досить потужними. Недарма інфляційне та валютне таргетування НБУ досить часто стає «заручником» виборчого процесу чи іншої політично зумовленої ситуативної доцільності. Не в останню чергу вона визначається цілями, далекими від дійсно-го забезпечення національних інтересів (наприклад, генерація суспільної напруженості, протестних настроїв тощо), а форми її реалізації часто набувають кримінального відтінку, демонструють зрощення промислово-фінансових корпорацій та держави в особі НБУ.

У зв'язку з цим специфіка політико-кримінологічної характеристики функціонування НБУ полягає в тому, що він одночасно є і об'єктом, і суб'єктом кримінально-превентивного впливу. Останній в залежності від змісту конкретних заходів може розглядатися як на загальносоціальному, так і спеціально-кримінологічному рівні протидії злочинності. Разом з тим, контури як першого, так і другого визначаються на підставі аспектів політичної взаємодії. Таким чином, здійснення аналізу змісту, структури, динаміки взаємодій НБУ з іншими політичними акторами покликане виконати наступні кримінологічно значущі завдання.

¹ Almond G. *New Handbook of Political Science* / G. Almond. – Ed. by R. Goodin & H.-D. Klingemann. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – P. 50–84.

А. Діагностика окремих складових кримінологічної обстановки за характером, інтенсивністю та джерелами (суб'єктами) неформального впливу (спроб впливу) на НБУ. Так, відомо, що кожен суб'єкт політичної взаємодії має володіти певним обсягом прав та можливостей по відношенню до іншого. Це є так званою конвенційною його властивістю. Остання повсякчас порушується та набуває форми протипорядку в випадку намагання підпорядкувати одним політичним актором іншого, нав'язати йому свою волю в організації та/або спрямуванні діяльності. НБУ досить часто опиняється в таких умовах, коли його юридична самостійність виявляється лише номінальною. Реальні ж відносини з представниками корпорацій (прямо чи опосередковано через парламентський, урядовий корпус або Президента) нерідко розгортаються в площині конфронтації. У зв'язку з цим комплексний аналіз наявних конфліктних елементів взаємодії НБУ з іншими політичними акторами відкриває можливості:

- конструювання інформаційної моделі інтересів у сфері монетарної політики, що межують або прямо виражають поле зацікавленості основних інституційних осередків економічної злочинності в Україні. Таким чином, формується суттєве доповнення до засобів візуалізації кримінологічної обстановки в країні;

- визначення напрямів, найбільш вразливих по відношенню до впливу організованих злочинних угруповань, що функціонують у сфері економіки та характеризуються синтетичними формами існування, які передбачають наявність представництва у вищих та центральних органах державної влади, корпораціях.

Засобами діагностики можуть стати:

- 1) кримінологічна експертиза проектів нормативно-правових актів НБУ. Її завданнями є виявлення криміногенних положень вказаних нормативно-правових актів, що відкривають можливості для зловживання правом, вчинення корупційних правопорушень, антиконкурентних дій на рику банківських послуг тощо. Діагностика в цьому випадку має здійснюватись за логікою цілепокладання, що викриває імовірне коло суб'єктів, зацікавлених у нормативно-правовому закріпленні виявлених криміногенних положень;

- 2) кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання, здійснюваного НБУ. Його змістом є по суті кримінологічний експеримент, результати якого здатні сигналізувати про криміногенні наслідки дії окремих нормативно-правових поло-

жень, які не були ідентифіковані як криміногенні ризики в результаті проведення кримінологічної експертизи. Основними напрямами організації кримінологічного моніторингу мають стати: а) правове регулювання підтримання балансу попиту та пропозиції на національну валюту через емісію чи ремісію обігової грошової маси; б) правове регулювання системи заходів стримання інфляції; в) правове регулювання валютного таргетування, тобто дій НБУ щодо визначення та втілення у життя курсової політики;

3) засоби розвідувальної діяльності, що можуть бути згруповані у два блоки: а) фінансова (економічна) розвідка, здійснюється Держфінмоніторингом та Службою безпеки України; б) зовнішня (політична) розвідка, яка здійснюється Службою зовнішньої розвідки України. Загалом варто зауважити, що застосування можливостей розвідувальної діяльності, як правило, в наукових роботах кримінологічного спрямування оминається увагою. Однак, вважаємо, така ситуація має бути виправлена, адже в політичній сфері належне кримінологічне прогнозування із застосуванням виключно загальнодоступних методів збору інформації та обробкою тільки загальнодоступних джерел засвідчує свою низьку ефективність.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про розвідувальні органи України» під розвідувальною діяльністю розуміється діяльність, яка здійснюється спеціальними засобами і методами з метою забезпечення визначених законом органів державної влади розвідувальною інформацією, сприяння реалізації та захисту національних інтересів, протидії за межами України зовнішнім загрозам національній безпеці України¹. Предметом такої діяльності є розвідувальна інформація – усні та зафіксовані на матеріальних носіях (у тому числі у зразках виробів і речовин) відомості, які неможливо отримати офіційним шляхом, про реальні та потенційні можливості, плани, наміри і дії іноземних держав, організацій та окремих осіб, що загрожують національним інтересам України, а також про події і обставини, що стосуються національної безпеки і оборони². Саме оперування вказаною інформацією відкриває шлях до всебічного аналізу не лише внутрішньополітичних, а зовнішніх,

¹ Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>.

² Там само.

геополітичних факторів впливу на НБУ, що за певних обставин мають розглядатися як криміногенні фактори.

Головна мета аналізу можливості адаптації розвідувальної діяльності під запити науково-практичного політико-кримінологічного забезпечення діяльності НБУ – вихід на опрацювання проблем зовнішніх криміногенних загроз політичного чи змішаного (політико-економічного) характеру, які можуть виникати та концентруватися на головному валютному регуляторі країни. Наразі ж існують і юридичні підстави для адаптації діяльності розвідувальних органів під зазначені кримінологічні запити. Так, відповідно до ст. 4 вказаного Закону одним із завдань розвідувальної діяльності визнається здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підтримку національних інтересів і державної політики України в економічній, політичній, воєнній, військово-технічній, екологічній та інформаційній сферах, зміцнення обороноздатності, економічного і науково-технічного розвитку, захисту та охорони державного кордону¹. Звісно, слід визнати, що ці питання щільно переплетені з проблематикою забезпечення національної безпеки. Втім, їх кримінологічний ракурс, вочевидь, демонструє свою відносну ґносеологічну автономність та затребуваність у розрізі формування системної й повної кримінологічної політики держави в умовах глобалізації, що має охоплювати також і зовнішні криміногенні загрози, в тому числі й політичного та змішаного характеру. Тому, гадаємо, є сенс вести мову про постановку наукової проблеми щодо концептуального та конкретно-стратегічного узгодження політики забезпечення національної безпеки й кримінологічної політики, інституціонального синтезу окремих їх складових. Однією зі спільних площин їх дотику є діяльність НБУ, який з одного боку характеризується відносною політичною незалежністю, а з іншого, в силу своєї активної участі у відносинах з іноземними, міжнародними партнерами, – перебуває у зоні підвищеного криміногенного ризику.

Б. На підставі діагностованих параметрів політико зумовленого конфронтаційного середовища – визначення пріоритетних та випереджаючих превентивних заходів щодо недопущення реалізації імовірних криміногенних сценаріїв розвитку економічних відносин. Вказані заходи повинні набувати комплексного характеру та передбачати залученість важелів впливу з боку спеціалізова-

¹ Там само.

них суб'єктів протидії злочинності за напрямками їх функціонування, а також регуляторного інструментарію НБУ. З числа найбільш часто застосовуваних та ефективних заходів запобігання кримінальним зловживанням, які існують в розпорядженні центробанку, є:

а) відсторонення від валютних аукціонів комерційних банків, які здійснюють необґрунтовані валютно-курскові маніпуляції на міжбанківському ринку;

б) правове регулювання правил кредитування, завдяки чому існує можливість системно підвищувати ступінь внутрішньобанківського захисту від привласнень, розтрат майна, шахрайств, зловживань службовим становищем службових осіб приватного права тощо;

в) обмеження готівкових розрахунків. Наразі в Україні діє готівковий ліміт у розмірі 150 тис. грн., який затверджений постановою НБУ № 210 від 06.06.2013 року. Завдяки введенню таких обмежень за IV квартал 2013 року обсяг безготівкових розрахунків фізичних осіб за товари, роботи та інші перерахування збільшився в 1,8 рази порівняно з відповідним періодом минулого року. За 4 місяці 2014 року обсяг безготівкових розрахунків фізичних осіб за товари, послуги та інші перерахування збільшився майже в 2,4 рази порівняно з аналогічним періодом минулого року¹. Звісно така тенденція сприятиме зниженню частки тінєвих доходів та сприятиме активізації податкових платежів. Втім, слід погодитись із В. І. Ричаківською, яка зазначає, що зменшення граничної суми готівкових розрахунків фізичними особами зі 150 до 100 тис. грн. здатне пожвавити темпи легалізації доходів та зменшення, таким чином, їх не облікованої маси². Такі заходи, в першу чергу, спрямовані на блокування певної частки фактів відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, а також розвитку корупційної злочинності.

В. Запобігання або послаблення політичного тиску великого бізнесу на державу в частині її монетарної політики. Це є одним з основних завдань на шляху до декриміналізації політичного середовища: повне або часткове блокування привабливості діяльності

¹ Ричаківська В. І. Зниження граничної суми розрахунків готівкою за участю фізичних осіб зі 150 до 100 тис. грн. сприятиме звуженню сфери використання готівки / В. І. Ричаківська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=7960310.

² Там само.

НБУ для криміналізованих політичних акторів. В якості останніх гіпотетично можуть виступати представники політичних партій, блоків, Асоціації українських банків, Національної асоціації банків України та інші суб'єкти, які так чи інакше мають сторонній економічний або суто політичний (опозиційний по відношенню до діючої влади) інтерес діяльності.

Г. Запобігання або послаблення іноземного політичного негативного впливу на НБУ, пов'язаного, перш за все, з підривною діяльністю іноземних спеціальних служб, а також з об'єктивними ефектами глобалізації.

Як слушно зазначає М. І. Зубок, за допомогою сучасних інформаційних технологій вдалося значно прискорити фінансові розрахунки, оперувати величезними потоками капіталів, особливо у сфері фінансово-спекулятивних операцій, що стало ще однією з причин об'єднання капіталу та формування величезних фінансово-промислових корпорацій. Тобто глобалізаційний процес XXI століття сформував величезну концентрацію капіталу, який поступово перебирає на себе роль світового лідера¹. І в таких умовах цілком логічно, що на авансцені міжнародної політичної взаємодії перебуває саме фінансове, зокрема – валютно-кредитне – питання. Не є таємницею, що сучасна капіталістична світобудова тримається на логіці кредитного приросту: кредитна маса, а разом з нею – й валютна маса, перебувають у постійному зростанні. Квінтесенцією міжнародної, зовнішньої політики окрім спрямованості на вирішення гуманітарних та екологічних задач є й підтримання усталених тенденцій валютного кредитування та курсоутворення. В цих умовах центробанки країн виступають одними з найефективніших важелів впливу на національні уряди.

Основним механізмом такого впливу залишається політика курсоутворення національної валюти по відношенню до інших валют, зокрема долара США. Для України ця проблема є вельми гострою з огляду на суттєві обсяги зовнішньо-кредитних зобов'язань, джерелами яких є кредити від Міжнародного валютного фонду, Світового банку, єврооблігації (євробонди), що також емітуються переважно в доларах США, рідше – в євро. На цьому фоні актуальним та, разом з тим, відкритим залишається питання

¹ Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / М. І. Зубок, В. С. Рубцов, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров, А. О. Чернов. – К. : Істина, 2012. – С. 174.

чинників прийняття відповідних курсоутворюючих рішень, в комплексі яких економічні фактори далеко не завжди виступають ключовими. Тож очевидним стає вплив зовнішнього політичного впливу на загальну економічну, а через неї – й криміногенну обстановку в країні. Саме тому так важливо забезпечити повномасштабне оперативно-розвідувальне (зокрема, силами і засобами СБУ, Служби зовнішньої розвідки України), а також дипломатичне, науково-кримінологічне супроводження діяльності НБУ не лише як внутрішньополітичного, а й зовнішньополітичного актора.

Отже, НБУ є досить специфічним політичним актором, функціональна спрямованість, а також конфліктне політико-економічне середовище діяльності якого визначає його одночасно і як об'єкт, і як суб'єкт кримінально-превентивного впливу. Наразі сформована науково-практична потреба в інтеграції фінансової, кримінологічної, безпекової політики держави.

5. Стимуляція національної пам'яті та соціокультурна трансформація. В цьому аспекті варто вести мову про формування багаторівневої, перманентної та реальної (дійсної) політичної волі на активізацію дослідницької, нормативної та просвітницької діяльності Українського інституту національної пам'яті, а також інших закладів освіти (в тому числі й у співпраці з центральними органами державної виконавчої влади за профілем) з метою створення ідеологічного підґрунтя для порозуміння різних верств населення, які перебувають у неоднакових ціннісних та дискурсивних системах. Важливим при цьому є одночасне утвердження орієнтованого на широку аудиторію глибоко аргументованого знання про підстави існування багатонаціональної держави України у заданих кордонах, принципи взаємодії поколінь в процесі цивілізаційного поступу та крізь призму проблем державного будівництва.

Одним з головних пріоритетів в цьому напрямі є активна міждисциплінарна робота щодо утвердження історичної справедливості, боротьба з фальсифікаторством в історичній, культурологічній, етнографічній сферах, розвінчування соціальних міфів деструктивної природи. Але слід бути свідомим й того, що така робота криє в собі багато ризиків. Перш за все звертає на себе увагу проблематичність достовірності джерельної бази досліджень. Цілком очевидно, що історія нашого народу протягом кількох століть постійно перебувала у фокусі політично зумовленого конструювання фактів, подій, їх інтерпретації. Тому,

гадаємо, попередньо вказана робота має бути забезпечена виваженою методологією та методикою наукового пошуку, передбачати заздалегідь визначені, критеріально стійкі історіографічні його контури в межах відповідних періодів.

Окрім того, необхідно також зважати й на те, що історія є одним з найбільш потужних засобів в комплексі безструктурного соціального управління. «Історія – зазначав В. П. Шаян – це процес самоусвідомлення нацією свої сутності, і через усвідомлення себе самої у процесі історії нація здійснює своє призначення»¹. Конструйована за допомогою історії реальність передбачає фундаментальні оціночні системи координат, що не можуть бути змінені протягом короткого проміжку часу; посягання на них розцінюватиметься як загроза вітальним інтересам, провокуватиме несприйняття нових відомостей, захисні реакції, в тому числі й асоціальні, кримінальні. З огляду на це, поширювання отримуваних даних державно-історичного значення не повинно мати агресивний характер. Воно має вибудовуватись на засадах забезпечення й поваги до плюралізму думок, життєвих та ціннісних установок всього народу України (за винятком відверто анти-суспільних, що формуються у надрах кримінальної субкультури, а також випадків, коли такі установки втілюються (можуть втілитись) у діяннях, що містять ознаки складу злочину). Саме тому доречно імплементувати відповідні складові історичного знання у безконфліктні способи в структури та процеси цілеспрямованої соціалізації особистостей. Йдеться про систему дошкільної, шкільної, вищої освіти при гарантуванні академічної свободи учасників освітнього процесу.

Свій внесок у розвиток цього напрямку політичного анти-криміналізму має зробити затвердження ВРУ та подальша реалізація Концепції соціокультурного розвитку (далі – Концепція). Принагідно зауважимо, що протягом другої половини 2015 року успішне громадське обговорення пройшов проект Закону України «Про деякі питання соціального та культурного розвитку України», в якому втілено ключові положення вказаної Концепції. Основною метою останньої є формування культурно-психологічного фундаменту світоглядних, чуттєво-резонансних складників масової свідомості на основі ідей буденного естетизму, освіченості,

¹ Шаян В. П. Віра предків наших / В. П. Шаян. – Торонто : Об'єднання Української Рідної Віри, 1987. – С. 454.

ініціативності, співпричетності громадян до держави, спільного майбутнього. На думку розробників Концепції, її реалізація серед іншого стане важливим кроком у реформуванні гуманітарної сфери України, адже вона спрямована на підтримку та сприяння саморозвитку культури, на відміну від існуючого сьогодні анахронічного підходу «управління галузями». Зазначеним Законом та Концепцією передбачається створення Державного фонду соціокультурного розвитку України, який акумулюватиме кошти від соціально шкідливих видів господарської діяльності – азартного, алкогольного та тютюнового бізнесу, й спрямовувати їх на підтримку громадських та державних ініціатив (проектів), – а також меценатські внески¹.

Вважаємо, що практико-перетворювальний вимір політичного антикриміналізму в окремій своїй частині має бути зорієнтований на реалізацію положень Концепції соціокультурного розвитку як методологічної бази політичного сектору загальносоціальної протидії злочинності. В цьому вбачається інтеграція політичної та культурної сфери у єдину загальносоціальному доступі, інноваційному суспільному розвитку. В цьому аспекті політичний антикриміналізм, як ідеологія-рух та заснована на ній цілеспрямована предметна діяльність, виступає своєрідною «єднальною матерією», семіотичним мостом між політичними та культурними практиками, екстрактором та, водночас, провідником їх акцентованої кримінологічної дії.

б. Активізація використання в кримінологічних цілях інструментів регіональної (місцевої) політики через обласні, районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування. Основне завдання реалізації цього напрямку політичного антикриміналізму вбачається у синхронізації інтересів місцевих і загальнодержавних політичних й економічних еліт, забезпечення балансу їх інтересів на підставі та/або з урахуванням інтенсифікації їх кримінально-превентивних неспецифічних функцій з безумовним додержанням принципу законності. Повноцінне виконання

¹ Іваненко Н. О. Про Концепцію соціокультурного розвитку і не тільки / Н. О. Іваненко // Віче. – 2015. – 03 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%9D%D1%96%D0%BB%D0%B0&start=10.

цього завдання вимагає завершення процесів реальної децентралізації влади крізь призму адміністративної та конституційної, податкової реформи. Їх кримінологічним змістом має стати локалізація осередків формування та втілення ліберально-гуманістичних доміант місцевого управління. Це має віднайти своє втілення у створенні політико-правових, підприємницьких, інфраструктурних та, зрештою, безпекових ініціативно-мотиваційних комплексів як локально-групових форм організації життєвого простору населення. Їх базові параметри має визначати населення регіону (міста, району) у зв'язці з місцевою адміністрацією, політичною елітою. Так само як і відповідальність за стан справ, кримінологічної обстановки на конкретній території мають також нести вони. В цьому і полягає сутність відповідальної свободи, яка дозволяє втілити справедливу моделі соціального управління, в якій державі відводиться роль модератора та гаранта законності, загальних умов безпеки.

7. *Втілення у життя принципу due diligence як складової практики політичного антикриміналізму.* Концепт соціальної держави вимагає дещо по-новому поглянути на її роль у забезпеченні кримінологічної безпеки громадян. Вочевидь, сьогодні ми мусимо констатувати суттєве відставання реальних можливостей держави від дійсних потреб громадян щодо зниження ризику стати жертвою злочинів. І проблема тут не тільки і не стільки у вадах правозастосовної діяльності суб'єктів кримінальної превенції, скільки у вузькості розуміння й обмеженості втілення парадигми політичного антикриміналізму на всіх рівнях і у всіх видах державної політики. Остання ж, вочевидь, має ґрунтуватися на принципі *due diligence* як сучасного розуміння підвищеної відповідальності (належної обачності) держави за стан безпеки громадян. Цей принцип органічно інтегрується з ліберально-гуманістичною ідеологією державного управління.

Енергетика суспільного розвитку, його конструктивно-інноваційний потенціал ґрунтуються на енергетичному потенціалі людини, як мислячої істоти, як вільної особистості. Саме у цьому сенсі людина виступає фактичним центром перспективи не просто суспільного, а суспільно-цивілізаційного процесу, його безпосереднім началом, системним носієм. Як результат – вектор суспільно-цивілізаційного розвитку і вектор еволюції людини взаємопоглинаються: еволюція суспільства, цивілізації загалом реа-

лізується через еволюцію людини¹. Тому всемірний захист людини виражає зрілість держави, її відповідність передовим досягненням цивілізації, зокрема, європейської.

Принцип *due diligence* інтерпретується досить широко. В цій же роботі доцільно акцентувати увагу одному з його аспектів, а саме на державній політиці з відшкодування завданої злочинами (зокрема, насильницькими) шкоди в контексті відновлення соціальної справедливості, зниження репресивності масової свідомості громадян, протидії злочинності.

Принагідно зауважимо, що 24.11.1983 року було прийнято Європейську конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів². У процесі розробки Конвенції було запропоновано три версії пояснення того, чому держава повинна відшкодувати кошти потерпілим: 1) принцип відповідальності: держава є відповідальною за вчинені злочини, бо сам факт злочину означає, що її політика запобігання була неефективною; 2) принцип соціальної солідарності: кожен із членів суспільства є відповідальним за іншого члена суспільства, який дістав ушкодження, тому він має право на допомогу; 3) принцип справедливості: сам факт відшкодування є лише встановленням належної справедливості. Відповідно до Конвенції, держава сплачує компенсацію в основному лише у випадках, коли не існує інших джерел відшкодування жертві злочину³. Така логіка мислення виводить на усвідомлення глибини сутності та широти проявів відповідальності та, власне, соціальності ліберальної держави, центром обертання якої є людина. На цьому ж, до речі, має ґрунтуватися і усвідомлення цінності держави як гаранта розкриття людського потенціалу, безпечності умов життєдіяльності вільних й відповідальних членів суспільства.

¹ Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 44–45.

² Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів : Міжнародний документ від 24.11.1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

³ Шинкаренко О. В. Мрії про соціальну державу, або про державні компенсації жертвам насильства / О. В. Шинкаренко // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/socium/mriyi-pro-socialnu-derzhavu-abo-pro-derzhavni-kompensaciyi-zhertvam-nasilstva-.html>.

Тому впровадження в життя принципу є завданням, що передбачає одночасний зустрічний рух держави та суспільства у напрямі формування такої цілісності як громадянське суспільство, в якому держава вже не має настільки чітких контурів політичної автономії. Переконані – сучасний український формат цього руху вимагає ініціативних кроків від держави щодо розширення меж своєї дійсної відповідальності за стан кримінологічної безпеки. Є підстави вважати, що ці потенційні кроки вже забезпечені вагомим кредитом соціальної довіри.

Разом з тим важливо наголосити на принциповому моменті: антикриміналізм як ідеологія-рух не обмежується державним сектором політичної інституціоналізації. Приватний, громадянський її сегмент наділений не меншим антикримінальним потенціалом.

Водночас симптоматичною видається та обставина, що в наукових працях, присвячених проблемам кримінологічної політики, остання практично замикається на державному управлінні. В. В. Голіна, зокрема, зазначає, що кримінологічну політику можна вважати своєрідною ідеологією, під впливом якої розробляються форми, завдання, зміст, принципи *діяльності держави (курсив наш – Ю. О.)* у сфері нерепресивного напряму боротьби зі злочинністю¹. З одного боку – це виправдано, адже саме державний апарат консолідує в собі, по-перше, обов'язок забезпечити безпеку населення, в тому числі й від кримінальних загроз та, по-друге, має для цього необхідний ресурс (фінансовий, кадровий та ін.). Але з другого – в цьому виражається обмеженість інструментально-етатистського підходу до кримінологічної політики. Констатація її приналежності до соціальної, а, відтак, до широкоформатної не тягне за собою такої ж широти у баченні джерел її формування та напрямів, суб'єктів, способів реалізації. В той же час, ведучи мову про політичну систему, слід визнати, що її суб'єктами є абсолютна більшість повнолітніх громадян, певна, найбільш активна частина яких інтегрується в політичні, громадські об'єднання – вторинні суб'єкти політики – задля посилення свого впливу на вирішення загальносоціальних справ. Серед останніх – зниження криміногенного потенціалу суспільства. Ця проблема стосується *кожного*. Гадаємо, з цього приводу не може

¹ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 8.

бути особливих дискусій. У зв'язку з цим логічно, вважаємо, поширити кримінально-запобіжну ідеологію та відповідну практику на інституціонально оформлені політичні осередки, здатні до широкого діалогу, контакту зі значною частиною населення, які так чи інакше, прямо чи опосередковано афіліують себе з відповідним вторинним політичним актором.

Додатковим аргументом на користь цієї думки є підкреслювана сервісність публічної адміністрації, що проводиться червоною ниткою у адміністративній реформі, реформі правоохоронних органів. На цих же позиціях, наприклад, вибудовуються й партнерські відносини між населенням на Національну поліцію, іншими органами державної влади. І якщо останні гіпотетично мають підпорядковуватися концепції, що вмішуватиме в собі елементи політичного антикриміналізму, то, вочевидь, доцільно синхронізувати діяльність інститутів громадянського суспільства (партій, громадських організацій тощо) з такою концепцією, аби забезпечити спільність ціннісної та діяльнісної системи координат, узгодженість вихідних інтересів, стратегічних цілей і тактичних засади їх досягнення.

Таким чином, в утвердженні політичного антикриміналізму вбачається вихід кримінологічної політики за межі апарату держави. В цьому ж виражається й втілення ліберально-гуманістичної домінанти соціального управління. Концепція людиноцентризму, як її ідейне та інструментальне ядро, має реалізуватися у практиках, максимально наближених до людей, що залучають їх до своїх загальносоціально значущих орбіт: від актуалізації мотиваційних компонентів, обґрунтуванні раціональності участі в запобіжній діяльності до забезпечення організаційно-правових умов такої участі. В такому розумінні ідея політичного антикриміналізму є складовою концепції людиноцентризму. На противагу стану криміналізму виникає управлінський концепт антикриміналізму, який серед іншого, екстраполюється на всю політичну систему, передбачає залучення максимуму можливостей, засобів, суб'єктів задля ефективного стримання процесів криміналізації суспільства. В цьому сенсі ліберальна модель кримінологічної політики передбачає широку інтеграцію політичних та кримінально-превентивних практик, адаптації інститутів політики, зокрема й недержавних, до цілей протидії злочинності як на загальносоціальному, так і спеціально-кримінологічному рівнях.

Оскільки політичний антикриміналізм ідентифікується з ідеологією-рухом, це знімає проблему його конкурування з тими ідеологічними настановами, які складають основу, доктринальний фундамент функціонування політичних сил; вони органічно взаємодоповнюються. Наврядчи існують не заборонені законом ідеології, які заперечують значущість протидії злочинності. Мова йде лише про акцентоване розкриття, обґрунтування кримінально-превентивний аспектів і потенцій діяльності політичних акторів будь-якої ідеологічної спрямованості. Особливості ж останньої можуть бути використані для специфікації напрямів політико-кримінологічної діяльності, в тому числі й в аспекті запобігання кримінальній активності з боку політичних опонентів.

Цілком зрозуміло, що коли йдеться про «нав'язування» з боку держави невластивих низці суб'єктам політичної системи функцій (щодо запобігання злочинам), не слід сподіватися на масовий вияв громадянської свідомості. Якщо такий і буде, то він матиме або короткострокову дію (що зумовлено інтересами, наприклад, у виборчі періоди), або ж популістську, імітаційну природу. Саме тому реалізація пропонованої моделі не може бути надто швидкою та вимагатиме поєднання з одного боку досягнень соціокультурного розвитку, а з іншого – спеціального правового регулювання, яке забезпечуватиме необхідний і достатній й обсяг обов'язків, прав і гарантій для здійснення політичними партіями, громадськими об'єднаннями запобіжної діяльності.

Загальний алгоритм такої діяльності недержавних суб'єктів політики (політичних партій, громадських об'єднань, рухів) такий:

1) цілеспрямована ініціативна комунікація з населенням з метою виявлення криміногенних факторів (обставин, умов життя, конфліктів різної природи тощо) та суміжних з ними інтересів у політичній сфері;

2) акумуляція інформації щодо наявних соціальних запитів, інтересів, потреб у сфері усунення криміногенних факторів. Ця інформація за своєю суттю є кримінологічною;

3) інтерпретація акумульованої інформації на підставі інституційних та політико-ідеологічних настанов діяльності відповідного суб'єкту, формування концептуального бачення щодо задоволення відповідних інтересів афілійованої частини населення та, по можливості, аналогічних інтересів не афілійованої частини;

4) публічна артикуляція інтерпретованих та узагальнених соціальних запитів, інтересів у сфері нейтралізації криміногенних факторів; в разі потреби – ініціація суспільного резонансу. Для цього можуть широко використовуватися засоби масової інформації та комунікації, засідання органів державної влади, в яких представлені чи до яких мають доступ (право участі у засіданнях) відповідні суб'єкти політики;

5) лобіювання прийняття рішень в органах публічної адміністрації (органах державної влади та муніципалітету) згідно наявних соціальних запитів та інтересів. Для цього доцільно залучати кримінологів, інших фахівців у галузі права задля наукового забезпечення проектування відповідних нормативно-правових актів, програмування запобіжної діяльності;

6) моніторинг реалізації прийнятого рішення в межах можливостей суб'єкту. Форми й методи такого контрольних, спостережних процедур – вельми різноманітні. Головним же критерієм ефективності прийнятого рішення має стати реальне задоволення відповідних запитів й інтересів, які первинно були акумульовані. У зв'язку з цим невід'ємним елементом системи моніторингу є постійний контакт з адресатами результатів кримінально-превентивної діяльності, тобто з населенням, інтереси та запити яких послуговували підставою для ініціювання прийняття відповідного рішення та розгортання запобіжної практики

Основними напрямими реалізації ідеї політичного антикриміналізму в діяльності недержавних політичних акторів можуть вважатися такі:

1) *розширення представницької мережі*, що є необхідним для забезпечення повноцінного розкриття кримінально-превентивного потенціалу недержавних суб'єктів акумулювання та артикуляції політичних інтересів, захисту громадянських прав широких верств населення. Як слушно в цьому контексті зазначає Р. Дарендорф, політична демократія без мережі або висить у повітрі, або до неї висуюють занадто високі вимоги¹. Відтак, вона стає менш функціональною, аніж того очікує населення, втрачається відчуття репрезентативності у представницьких органах та похідних від них органах виконавчої влади, підривається фундамент

¹ Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 77.

легітимності. За цим відбуваються процеси, що укладаються в аналітичну схему теорії «розбитих віком»: безлад у вищих ешелонах влади поширює сигнали девіантності на все суспільство загалом.

Показовими в цьому аспекті видаються результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у 2015 році. Так, 57,4 % респондентів вказали, що нічого не чули про діяльність місцевих осередків будь-яких партій у їх регіонах. Як наслідок – майже половина українців вважає, що жодна партія не представляє їх інтересів. При цьому серед інститутів, які мають представляти інтереси громадян у суспільних процесах у першу чергу, відносно більша частка (21,6 %) респондентів обрали політичні партії. На другому місці – громадські організації (19,5 %), на третьому – профспілки (15,2 %), на четвертому – окремі політики (10,1 %), на п'ятому – ЗМІ (7,5 %)¹.

Отже, для України проблема розвиненості мережі політичних інститутів стоїть досить гостро. Пересічний громадянин повинен мати змогу здійснити за бажанням безпосередній контакт з потенційними чи дійсними провідниками його інтересів у політичній сфері. В цьому ж вбачається і можливість підвищення кримінологічного значення такого контакту в контексті запобігання злочинам як на індивідуальному, так і спеціально-кримінологічному рівнях;

2) *трансформація змісту політичної діяльності згідно актуальних соціальних запитів в убезпеченні від кримінальних загроз.* Концептуально, реалізація цього напрямку передбачає здійснення таких кроків: а) активне поширення кримінологічної інформації серед населення. Цьому, зокрема, має сприяти неухильне виконання вимог Закону України «Про Національну поліцію»², який встановлює низку вимог до підрозділів поліції щодо інформування населення про стан криміногенної обстановки; б) планомірне цілеспрямоване підвищення правової й політичної свідомості

¹ Майже половина українців вважає, що жодна партія не представляє їх інтересів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1124968-mayje-polovina-ukrajintsiv-vvajaе-scho-jodna-partiya-ne-predstavlyae-jih-interesiv-doslidjennya.html>.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

громадян та їх відповідної активності, вимогливості до інститутів представницької демократії, органів виконавчої влади; в) стимулювання соціального попиту на ідеологію-рух політичного антикриміналізму з подальшим формуванням соціальних запитів та вимог громадян до політичних акторів. Останні ж змушені будуть реагувати на такі запити, імплементуючи базові складові політичного антикриміналізму до програм своєї діяльності; г) державної підтримки політико-кримінологічної діяльності приватних суб'єктів;

3) *інтеграція кримінологічних стратегій зі стратегіями розбудови громадянського суспільства*. Головна мета – використання конструктивного потенціалу громадськості для налагодження дієвої системи неформального соціального контролю. Як соціокультурний феномен громадянське суспільство є певним типом (моделлю) соціальної взаємодії, інакше – самоорганізацією інтерсуб'єктних взаємовідносин. Його якісними характеристиками є довіра, взаємодопомога, толерантність, здатність до кооперованих дій, віра людей у свої сили, зорієнтованість на громадські справи, почуття відповідальності. Отже, говорячи про розвиненість громадянського суспільства в Україні, треба мати на увазі як інституційний, функціональний, так і соціокультурний його аспекти, певну послідовність та тривалість становлення¹.

Тому з огляду на світовий досвід громадські організації в Україні мають стати проміжною ланкою між державою і громадянином. Вони покликані обстоювати інтереси пересічної людини, лобіювати принципові позиції певного соціального прошарку або групи. Свобода асоціацій і повага до їхніх прав забезпечує державі гармонійне об'єднання інтересів різних прошарків і груп суспільства – основу стабільності². Кримінологічна складова такого об'єднання може бути реалізована через поєднання положень політичного антикриміналізму та згадуваної вище Концепції соціокультурного розвитку. Синтезуючою основою розгортання цього процесу має стати усвідомлення природи та механізмів діалектичного протиріччя між культурою та злочинністю. Вони один одно-

¹ Україна : стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 : Специфікація громадянського суспільства в Україні / В. Ю. Барков, Т. В. Розова, О. М. Пишуліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/008.htm.

² Там само.

го обумовлюють та, водночас, є феноменами антоганістами. Тому й будь-які намагання «в автономному режимі» здійснити конструктивні перетворення чи-то в соціокультурній сфері, чи-то в площині протидії кримінальній активності населення приречені на провал. Необхідний одночасний взаємодоповнюючий та в цілому керований (у магістральних рисах, концептуальних підходах) вплив на всю соціальну структуру під управлінським началом політичних акторів, що обумовлено кримінологічно значущими аспектами їх функціональності.

Підсумовуючи зауважимо, що політичний антикриміналізм є доктринальною складовою кримінологічної політики, яка забезпечує концептуальні засади розкриття кримінально-превентивного потенціалу політичних акторів на різних рівнях, сферах, напрямках діяльності. Реалізація цієї складової, в тому числі й у визначених вище перспективних напрямках, має бути узгодженою, системною, що вимагає відповідного стратегічного забезпечення процесів інституційної інтеграції політичної та кримінологічної практик.

5.2 Стратегії інтеграції політичної та кримінологічної практик

Тривалий час в нашій країні політична система залишалася й продовжує залишатися закритою, автономно функціонуючою. При чому її закритість виражається не тільки і не стільки у доступі до неї, громадському впливові на неї (події останнього року наочно продемонстрували всю умовність закритості політичної системи за даним критерієм), скільки у її замкненості на внутрішніх цілях: самозбереження системи, забезпечення стабільності її функціонування шляхом раціонального розподілу владних повноважень, зокрема й на комерційній та іншій договірній основі. Хоча, справедливості заради, слід визнати, що непересічні трансформації сфери національної безпеки, безпрецедентні загрози конституційному ладу, територіальній цілісності України дещо змінили телеологічні засади вітчизняного політикуму й зумовили деяку тактичну, в багатьох випадках – ситуативну, переорієнтацію на формування адекватних відповідей новітнім викликам. Однак, не дивлячись на це, доводиться констатувати збереження міцних функціональних позицій архаїчного значення, які не відповідають сучасним запитам суспільства у забезпеченні його безпеки від чис-

ленних загроз, в тому числі й криміногенного характеру. Й досі не здійснено належного наукового обґрунтування напрямів, рівнів, шляхів, способів реалізації у політичних практиках суспільних інтересів щодо протидії злочинності.

Сучасна злочинність, підтверджуючи аксіоматичні теоретичні положення про її соціально-правовий, інституційний характер, демонструє тенденції відтворення, ідентичні з глобалізаційними трендами загальносвітового значення у їх проекції на регіональний, державний рівень. Сама ж світобудова початку ХХІ ст. відзначається парадоксальним рухом соціальної матерії, що втілюються у взаємоспрямованих, взаємозалежних та, водночас, антагоністичних процесах розширення, поглиблення значення інтернаціональності, космополітизму з одного боку і посилення національно-державницьких позицій в політикумі – з іншого. Як влучно з цього приводу зазначає У. Бек, у добу глобальних криз і ризиків політика «золотих наручників», створення щільної мережі транснаціональних залежностей, знову веде до завоювання національної незалежності – на противагу владним досягненням високомобільної світової економіки¹. Ці ж діалектичні закономірності цілком можуть бути екстрапольовані як на поширення кримінальних практик, так і на організацію кримінально-превентивної діяльності. Намагаючись ефективно протидіяти транснаціональній злочинності, держави створюють міжнародні правоохоронні інституції та, разом з тим, утверджують принципи пріоритетності національної безпеки, а превентивна дипломатія не гребує військовими засобами вирішення конфліктів задля збереження традиційних контурів світового урядування та інтересів окремих держав, корпорацій.

В цих умовах на авансцену найбільш складних науково-практичних проблем виходять потреби в описанні, поясненні, прогнозуванні та перетворенні кримінологічної практики на базі поєднання окремих її елементів з політикою. Їх вибіркова, однак, системна інтеграція – вимога часу, що виражається у потребі в приведенні у відповідність із загальноцивілізаційними коливаннями організації публічної влади не лише атрибутивних, а й змістовних параметрів функціонування системи протидії злочинності,

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 31.

поширити її інституційні компоненти на сферу політичних взаємодій, забезпечивши тим самим представництво у ній інтересів суспільства в криміногенній безпеці. В той же час цілком очевидно видається та обставина, що вказана інтеграція має виходити не тільки і не стільки із ситуативних, короткострокових перспектив і завдань, скільки з концептуально виважених довгострокових пріоритетів, тобто вибудовуватись на стратегічних засадах.

Спершу слід звернути увагу на предметну особливість *стратегій інтеграції* політичної та кримінологічної практик (далі за текстом – стратегії інтеграції). Тобто мова йде не про стратегії протидії злочинності як такі, і не про кримінологічну політику. Остання, функціонально охоплює управлінський сектор запобіжної діяльності у найбільш широких її контурах. Як слушно зауважує В. В. Голіна, кримінологічна політика – це складова частина державної соціальної політики, яка на основі Конституції України і інтегрованих кримінологічною наукою знань визначає основні методологічні засади та шляхи, котрими керується держава і її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності та її проявам¹. Стратегії ж інтеграції передбачають формування найбільш адекватної *управлінської моделі поєднання* у типових ситуаціях кримінологічних та суто політичних інструментів впливу на об'єкти протидії злочинності.

З огляду на те, що політична система має власну спеціальну телеологічну основу свого існування, специфічні цілі протидії злочинності не є для неї властивими *a priori*. Тож можна казати про своєрідну часткову експансію та певне підпорядкування її потенцій суспільним інтересам щодо зниження рівня й звуження спектру криміногенних загроз. Виразником цих інтересів виступають спеціалізовані суб'єкти протидії злочинності в особі компетентних органів державної влади, а також окремих інституцій громадянського суспільства, як-то: Кримінологічна асоціація України, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла-Страда України», Асоціація Українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів тощо.

І хоча перелік громадських організацій, що спеціалізуються на тих чи інших аспектах дослідження та протидії злочинності і

¹ Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні : деякі теоретико-прикладні проблеми / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 184.

можуть в низці випадків виступати групами тиску та носіїв політичної влади є достатньо широкий, слід все ж визнати, що держава надійно гарантувала собі монопольне становище на ринку надання безпекових послуг у сфері охорони й захисту населення від кримінальних загроз в силу своїх організаційних, кадрових та ресурсних можливостей. Тож, коли йдеться про інтеграцію політики та системи протидії злочинності, перш за все мається на увазі процес переорієнтації неспеціалізованих суб'єктів кримінально-превентивної діяльності з числа органів державної влади не виконання цих функцій внаслідок впливу у тій чи іншій формі на них спеціалізованих суб'єктів. Ще одним аспектом цього процесу слід визнати залучення до орбіти антикримінальних практик тих суб'єктів політичної системи, які не входять до апарату органів державної влади або не мають в них вирішального впливу (так звана опозиція в парламенті тощо).

Аналізуючи наукові засади стратегії інтеграції, постає логічне запитання: навіщо потрібна така інтеграція в умовах функціональної диференціації апарату держави? Відповідь, на нашу думку, має бути така: а) постійна ескалація суспільних протиріч у світі на фоні системної кризи управління у фінансовій, інформаційній, військовій, природоохоронній, гуманітарній та інших сферах зумовлюють інтенсифікацію злочинності, нові небезпечні трансформації форм її відтворення, що змушує говорити про неї як про глобальну загрозу цивілізованому світу. Це в свою чергу вимагає пошуку новітніх інструментів обструкції системних засад погіршення детермінаційного комплексу злочинності, серед яких – політичні інструменти гіпотетично мають бути одними з найбільш ефективних, враховуючи можливості ранньо-превентивного їх потенціалу; б) традиційні комплекси антикримінальної дії в сучасних умовах доводять свою недостатню продуктивність у контексті тих завдань, що перед ними ставляться; в) існуюча слабкість неформальних форм соціального контролю у системі протидії злочинності змушує посилювати цей сегмент кримінально-превентивних практик, в тому числі й за рахунок залучення до них інструментів політичного управління як правового (формального, офіційного), так і позаправового характеру.

Перед тим, як вести мову власне про стратегії інтеграції двох означених систем предметної діяльності (практик), варто визначитись із деякими вихідними положеннями, що формуватимуть умови компліментарності теоретичного синтезу. До них від-

носяться знання про основні структурно-функціональні риси систем протидії злочинності та політичної системи і про принципові аспекти поєднання (злиття, приєднання, поглинання) їх інституційних складових.

Як слушно зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, протидія злочинності є особливим інтегрованим, багаторівневим об'єктом соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобі та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня¹. Звертає не себе увагу думка про те, що протидія злочинності є *інтегрованим, системним* об'єктом соціального управління. Дійсно, детермінаційний комплекс злочинності репрезентований сьогодні всім спектром суспільних відносин; і не має жодної їх сфери, жодного соціального інституту, підсистеми, вільних від кримінальних практик. Такий об'єктивний стан речей диктує таку ж об'єктивно зумовлену потребу у проникненні кримінально обструктивних імпульсів до всіх без виключення пластів і зрізів соціодинаміки. І в цьому виражається інтегрованість протидії злочинності до суспільного життя невід'ємним її атрибутом, життєво важливим компонентом.

В той же час, протидія злочинності є системним феноменом, що виражається в органічній єдності і взаємозалежності його складових, які можуть розглядатися за різними критеріями: галузевим, територіальним, суб'єктно-об'єктивним, телеологічним, інституційним тощо. А оскільки ці складові виявляються інтегрованими до соціального середовища у тій чи іншій сфері його інституційних практик, слід визнати й наявність опосередкованого численними проміжними ланцюгами широкоформатний зв'язок протидії злочинності з політичною системою. Ця теза додаткового може бути аргументована тим, що політика – є певною надбудовою в системі організації суспільства, що визначає магістральні параметри всіх його основних підсистем – економічної,

¹ Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 45.

правової, культурно-психологічної. Саме в надрах політичного управління генеруються ефекти дисипації щодо переважної більшості складових суспільного розвитку, враховуючи природу його інструментів адміністрування, які серед іншого включають правотворчість, організаційний вплив на сферу господарювання тощо.

У зв'язку з цим, інтеграція системи протидії злочинності та політичної системи через відповідні спільні практики своєю основною метою та, водночас, принципом, передбачає усунення проміжних ланцюгів опосередкування взаємовпливу та вихід на широкий контакт їх структурно-функціональних складових при узгодженості правових підстав, цілей та меж синтезуючих процесів. В якості таких складових в політичній системі суспільства традиційно виділяють організаційно-інституціональну (органи державної влади, місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації, групи політичного тиску тощо), регулятивну (політичні норми, що розпорошені як по правовій, так і по моральній, звичаєвій системі соціальної регуляції), функціональну (що охоплює політичний режим та політичний процес), комунікативну (представлена каналами й засобами політичного зв'язку і впливу: ЗМІ, інтернет-ресурси, безпосередні форми інформаційного впливу, так як масові акції протесту тощо) та духовно-ідеологічну (політична свідомість й політична культура) підсистеми. Кожна з них характеризується власним набором елементів, реалізація функціональних спроможностей яких забезпечує злагодженість соціально-динамічних процесів в цілому. І саме безпосередній вихід модераторів системи протидії злочинності на ресурси політичного управління відкриває шляхи до вказаної інтеграції.

Однак при цьому слід зважати на таку суттєву проблему: підстави виникнення та підтримання порядку двох означених систем за своєю природою є різнорідними. Зокрема, для політичної системи притаманними є такі цільові підстави підтримання свого існування як формування політичного курсу держави, артикуляція, агрегування та легітимізація політичної волі різних соціальних акторів, політична комунікація, пошук суспільного компромісу у важливих питаннях соціального розвитку тощо. Для системи ж протидії злочинності ними є: зниження рівня кримінальної загрози до соціального прийняттого (зниження рівня й ціни злочинності, вжиття заходів щодо позитивної її динаміки, поліпшення структури, коефіцієнтів); формування, розвиток та підтримання інституційних, організаційних комбінацій (структур, заходів) упе-

редження інтенсифікації детермінант злочинності й окремих злочинів. Можливо виділити й інші цілі, які, втім, або ж деталізують зазначені, або ж будуть похідними від них. Звісно, в контексті аналізу загальносоціальних заходів протидії злочинності спільні площини дотику означених систем наочно візуалізуються. Однак, з метою підвищення ефективності антикримінальних практики доводиться вести мову про інтеграцію спеціальних цілей їх (систем) функціонування з відповідним об'єднанням інструментальних потенцій.

Враховуючи наведені телеологічні й структурно-функціональні аспекти протидії злочинності та політичної системи, а також спираючись на базові закономірності самоорганізації систем, можливо з великим ступенем імовірності спрогнозувати взаємний опір інтегративному поступові. Він виражатиметься як у створенні політичних, правових перепон, так і у імітації з боку спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності волі на об'єднання антикримінальних зусиль, що апріорі створюватиме загрозу монопольному становищу правоохоронних органів та всім фоновим паразитарним комерціалізованим формам їх діяльності, що виникли як наслідок такого становища у комплексі зі багатьма іншими відомими факторами. Тому, ведучи мову про стратегії інтеграції, слід в них закладати й відповідні елементи (тактичні комплекси, заходи) синхронізації, які були б здатні мінімізувати взаємний супротив двох означених систем та дати на виході бажаний результат у виді нарощування кримінально-превентивного потенціалу новітніх синтетичних утворень.

Одним із суттєвих інтегративних факторів, що функціонально тяжіє до чинника синхронізації спільної діяльності суб'єктів політичної системи та протидії злочинності, є формування світоглядних позицій носіїв політичної влади з огляду на розуміння гостроти криміногенних загроз, їх джерел та способів обструкції. Зміна ж фундаментальних мислинневих підстав політичного волевиявлення перебуває у площині корегування: а) масової політичної свідомості; б) масової правової свідомості; в) політичної та правової свідомості провідних політичних акторів: в першу чергу – елітарних груп, а також менш впливових, однак агрегативних, суб'єктів.

Переформатування форм масової свідомості – справа реформування освіти, інформаційної безпеки та, зрештою, природної зміни поколінь, внаслідок якої має бути мінімізована аномія

(можливо ще додати сюди такий форс-мажорний чинник, як іноземна військова інтервенція). Трансформація ж спрямованості політичних еліт – надскладне завдання, вирішення якого може відбуватися: а) поступово: через ту ж зміну поколінь та розриву їх перспективних комерціалізованих зв'язків, визначені законом процедури позачергових виборів Президента України, Верхової Ради України; б) революційно – у непередбачений законом спосіб оновлення (зміна) персонального складу вищих органів державної влади; тенденційною особливістю цього шляху є наступне очищення влади (люстрація), яка передбачає формування корпусу публічної адміністрації, виходячи з вимог та обмежень, обґрунтованих новітніми постулатами політичної свідомості.

Історія знає чимало прикладів реалізації як першого, так і другого сценаріїв. Якщо останній супроводжується інерційністю політичної свідомості більшої частини, то зазвичай констатують злочинні державні перевороти. У випадку, коли інерційною виявляється політична свідомість політичних еліт, що не встигає забезпечувати запити (у тому числі й моральні) більшості населення – революційний варіант зміни влади оцінюється як легітимний (справедливий, морально виправданий), хоча і нелегальний (незаконний у позитивістському розумінні)*. Як перший, так і другий варіанти з функціональної точки зору є прийнятними для забезпечення злагодженої роботи складових двох інтеграційних систем. При цьому слід визнати, що законність в державі – один з визначальних режимів соціальних взаємодій й апіорі непорушних принципів організації суспільного ладу, що не може слугувати полем для компромісів.

Ще одним важливим моментом методологічного характеру, який слід прийняти до уваги при виробленні стратегій інтеграції, є необхідність врахування типу політичної системи. Адже різноманітні конфігурації політичних суб'єктів, функцій, світогляду, правових засад організації політикуму як такого суттєво впливає на шляхи, пріоритети та й взагалі на можливість і доцільність інтеграції.

* Цю думку можливо продовжити також і у площини дискусії про найбільш обґрунтовані типи праворозуміння. Проте, в цій роботі ми не маємо на меті виявити певну наукову новизну у ній, а тому обмежимося лише політико-кримінологічним спектром розмірковувань.

Щодо описання типів політичних систем, то слід зазначити, що в політології не вироблено єдиного їх бачення. Не вдаючись до їх глибинного аналізу, зауважимо, що однією з найбільш вживаних у науці є типологія, запропонована Г. Алмондом, згідно з якою виділяються такі системи: 1) англо-американська з гомогенною культурою; 2) континентально-європейська, що характеризується співіснуванням і взаємодією в політичній культурі елементів старих і нових культур, традицій при багатоманітності соціальних інтересів й множинністю політичних партій; 3) доіндустріальна і частково індустріальна, що передбачають поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого розподілу владних повноважень; 4) тоталітарна з гомогенною політичною культурою¹. Україні, вочевидь, притаманний саме континентально-європейський тип політичної системи (хоча і з деякими умовностями), що змушує враховувати такі фактори, як багатопартійність, змішаність, фрагментарність політичної культури та, водночас у вітчизняному варіанті – елімінованість легальної лобістської діяльності, потужний бізнесово-корпоративний вплив на суб'єктів політичної діяльності з переважаючим комерційним інтересом тощо.

Крім того, не можна не вказати й на таку особливість диференціації політичної впливовості, як бінарність репрезентативності інтересів населення у корпусі вищих органів державної влади, що донедавна мала винятково рельєфні обриси. Іншими словами: існуючі політичні сили були й залишаються представлені в публічній адміністрації не наскрізно, а регіонально; кожен суб'єкт в процесі передвиборчої кампанії чітко формував собі географічні межі електорату, на який організовувався агітаційний та інший політико-технологічний вплив. При цьому населення інших регіонів, в яких з тих чи інших причин певна політична сила не була зацікавлена в силу слабкої підтримки з боку електорату, не ставало об'єктом політичного впливу. Відтак, сформувалася чітка диференціація політичної свідомості населення не лише за ідеологічним (світоглядним), а й за географічним критерієм. Прояви такої диференціації відомі своєю багатогранністю: починаючи від колективних несвідомих емоційно резонансних образів, смислів, закінчуючи мовними кліше. Відомі і їх наслідки, які з особливою

¹ Політологія : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. – Х. : Право, 2002. – С. 127.

гостротою вбудувалися в детермінаційний комплекс злочинності, що набув з кінця 2013 року виняткових, раніше не відомих вітчизняному суспільству, рис. Тож задля забезпечення повноти та наукової обґрунтованості стратегій інтеграції слід обов'язково враховувати і ці особливості.

За визначенням стратегія є цілеспрямованим продуктом програмного перспективного мислення прогностично-перетворювального спрямування. Політична стратегія держави визначає зорієнтованість змін балансу сил соціальних прошарків на певному етапі історичного розвитку. Виходячи зі стратегічних задач, держава підтримує громадський порядок, регламентує правову діяльність, створює умови для повноцінної реалізації конструктивного особистісного потенціалу, охороняє безпеку, права і свободи, сприяє розвитку моральних орієнтирів. За цими загальними закономірностями вибудовується політична стратегія держави в цілому, а також окремих політичних сил. Ці ж закономірності мають бути враховані і в процесі моделювання інтеграційних процесів із елементами системи протидії злочинності, що видається за можливе здійснити шляхом зіставлення та узгодження (синхронізації) стратегічних пріоритетів кримінально-превентивної й політичної діяльності. Зрозуміло, що в умовах демократичної політичної системи європейсько-континентального зразку зі значною кількістю політичних акторів, виникає потреба в узгодженні стратегій їх діяльності та протидії злочинності на загальнодержавному, галузевому, територіальному рівнях. При цьому визначення спільних параметрів вказаних стратегій в межах єдиної стратегії інтеграції має відбуватися за наступними їх елементами:

1) *за ідеологічним (орієнтуючим) компонентом*, що передбачає уніфікацію світоглядних концепцій розуміння злочинності, її детермінації, протидії та ролі в цих процесах політики держави, окремих партій. Важливим в цьому аспекті видається вироблення принципів засад інтеграції стратегій кримінально-превентивної діяльності із найбільш поширеними й впливовими політичними ідеологіями сучасності: неолібералізму, неореспубліканізму, ідеологією національно-культурної ідентичності, антиглобалізму, екологічної безпеки й деякими іншими. Конкуренція доктринальних положень зазначених ідеологій має бути частково елімінована спільними антикримінальними інтересами. А там, де це неможливо – проходить межа інтеграції;

2) *за телеологічним компонентом* необхідно здійснити узгодження стратегічних і тактичних цілей спільної діяльності політичних акторів та суб'єктів протидії злочинності;

3) *за структурним компонентом* відбувається синхронізація організаційно-правових, тактичних засад взаємодії суб'єктів двох систем: визначаються напрями, рівні, сфери та шляхи інтеграції;

4) *за операційним компонентом* формуються комбінації способів, засобів, етапів інтеграції;

5) *за прогностичним компонентом* визначаються кінцеві проміжні та очікувані результати, передбачається можливість запровадження системи моніторингу за процесом інтеграції, моделюються можливі девіації, побічні ефекти.

Зауважимо, що визначення стратегії інтеграції покликане забезпечити цілеспрямованість, плановість та концептуальну узгодженість поєднання у кримінально-превентивному векторі соціально-управлінських потенціалів політичної та правоохоронної діяльності.

Стратегія – це програма, що має в своїй основі проектування політичних дій та оволодіння ключовими факторами політичної ситуації з метою досягнення панування в якій-небудь сфері інтересів. Панування ж є однією з форм домінування, яка означає можливість здійснення волі всередині певного соціального порядку, навіть всупереч спротиву¹. Стратегія інтеграції політичної й кримінологічної практик, таким чином, може мати на меті або реалізацію через політичну систему і з використанням можливостей її активних суб'єктів програм у сфері протидії злочинності, досягаючи домінування у ній, або ж навпаки – реалізацію через систему протидії злочинності програм політичної експансії. Звісно, останній варіант в країнах ліберальної демократії відкидається, адже по суті відображає інквізиційну чи-то комерційну (корупційну) спрямованість кримінальної юстиції. Однак для повноти наукового дослідження його також не слід відкидати, в тому числі і з метою ранньої діагностики утвердження (реінкарнації) популістського політичного режиму в Україні. Разом з тим, такий напрям інтеграції варто розглядати не як суть кримінологічної, а як суть політичної стратегії, що унеможливує широкоформатний аналіз у межах кримінологічної науки.

¹ Ожиганов Э. Н. Стратегическая культура и национальная безопасность / Э. Н. Ожиганов // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. – 2005. – № 5 (293). – С. 5.

Наріжним каменем стратегії інтеграції політичної та кримінологічної практики є планомірне проведення в життя нових форм і методів протидії злочинності, спектр яких має розширюватись за рахунок використання інструментів політичного управління. В той же час формування будь-якої стратегії передбачає необхідність в описанні первинного стратегічного поля, тобто умовно структурованого об'єкту пізнання, теоретичне конструювання змістовно-дискурсивних компонентів якого покликане упорядкувати всю сукупність окремих елементів стратегічного мислення й діяльності. Проте слушним з цього приводу є зауваження К. фон Клаузевіца, який вважав що «якщо б хто-небудь питання стратегії став тлумачити за цими елементами, то це була б найбільш невдала ідея, яка тільки може прийти в голову, так як в конкретних операціях ці елементи найбільш щільно та складно переплітаються між собою; ми б, таким чином, поринули до найбільш нежиттєздатного аналізу і намагалися б перекинути міст від цього абстрактного устрою до явищ об'єктивної реальності»¹. Дійсно, стратегічне поле виконує лише загальноорієнтуючу функцію, визначаючи найбільш генералізовані підстави стратегічного ходу думки та її програмної формалізації, жодним чином не становлячи безпосередніх складових конкретної стратегії. Однак його описання виявляється доцільним з огляду на поліваріативність можливих стратегій інтеграції і необхідність врахування в процесі їх генерації телеологічних, праксеологічних та інституційних засад.

Саме ж стратегічне поле інтегративного політико-кримінологічного формату видається за можливе представити у наступному вигляді (див. рис. 1).

Стратегічне поле інтегративних політико-кримінологічних процесів є своєрідною матрицею, що має застосовуватись при формуванні відповідної стратегії інтеграції, а також її корегування на кожному окремому історичному етапі суспільного розвитку. Закріплені в ньому питання націлені на забезпечення концептуальної повноти кримінологічного моделювання й програмування безвідносно до конкретної стратегії. Останні, враховуючи динамічність політичної ситуації як в Україні, так і світі в цілому, а також різницю в базових характеристиках організації політичних взаємодій, можуть набувати різного значення та форм реалізації. Наведено основні, на нашу думку, їх варіанти.

¹ Стратегия управления по Клаузевицу / Пер. с англ. ; под ред. Т. фон Гикзи, Б. фон Отингера, К. Басфорда. – М. : Альпина Паблшер, 2002. – С. 54.

Стратегічне поле інтеграції політичної та кримінологічної практик

І. В залежності від внутрішньополітичної кон'юнктури, а також геополітичних, регіональних факторів розвитку.

1. Стратегія пасивного очікування, що застосовується в умовах політичної кризи, невизначеності або конфлікту принципових засад взаємодії вищих, центральних органів державної влади, най-

більш впливових політичних гравців. В такій ситуації (яка в Україні мала місце, наприклад, у 2007–2010 рр.), якщо висловлюватись синергетичною термінологією, політична система перебуває по суті у точці біфуркації; її розвиток можливий за кількома альтернативними та приблизно рівно можливими сценаріями, що можуть бути реалізовані у найближчій перспективі. З огляду на це спеціалізовані суб'єкти протидії злочинності об'єктивно не здатні розраховувати на продуктивність реформаторського начала у справі інтеграції чи реінтеграції з політикумом та мають спиратися на вже налагоджені зв'язки у реалізації існуючих кримінально-превентивних програм, забезпечувати їх подальшу генезу на галузевому рівні.

Застосовуючи вказану стратегію, провідним суб'єктам протидії злочинності – правоохоронним органам – варто очікувати на активізацію політичного впливу на них, спроб використати їх повноваження за політично умотивованими приводами та аналогічними цілями, у зв'язку з чим необхідно планувати відповідні заходи блокування, в тому числі й за рахунок представництва в політичному полі.

Безсумнівною перевагою стратегії пасивного очікування є мінімізація ризику політизації діяльності правоохоронних органів. В той же час, її головним недоліком виявляється мінімальне використання кримінально-превентивних потенцій політичних акторів, часта зміна керівників апарату та структурних підрозділів правоохоронних органів, розбалансованість їх діяльності, як результат пошуку політичного компромісу.

2. Стратегія поступального розвитку розрахована на довгострокову перспективу за умови стабільних кримінологічних показників та показників розвитку національного господарства в цілому. Є найбільш оптимальною стратегією в умовах політичної стабільності, передбачає широкий спектр контактів політичних акторів зі спеціалізованими суб'єктами протидії злочинності та здійснюється на плановій, концептуально виваженій концепції з мінімальною кількістю факторів ризику.

Проте вона виявляється малоефективною при ескалації політичних та інших соціальних конфліктів, потрясінь і потребує тимчасового (в окремих випадках – часткового) переходу на стратегію іншого характеру, адекватної сформованим викликам.

3. Стратегія стабілізації застосовується при нестабільних показниках або ж при появі негативних тенденцій в ускладненні

детермінаційного комплексу злочинності. Передбачає розроблення спеціалізованих синтетичних програм запобігання окремим групам злочинів, збільшення цільового фінансування, за необхідності – змін у програмах підготовки кадрів для правоохоронних органів, активне впровадження досвіду зарубіжних країн щодо об'єднаних політико-кримінологічних зусиль у напрямі збалансування небажаних динамічних коливань.

4. *Стратегія адаптації* підлягає застосуванню в разі суттєвих трансформацій в політичній системі країни, чи-то системі протидії злочинності. Прикладом можуть слугувати зміни форми правління та, як наслідок, формування якісно нових джерел політичного впливу на керівників спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. Крім того, як засвідчує практика, суспільно-політичний бунт, революція однозначно тягне за собою необхідність переформатування кримінально-превентивної практики, зміна парадигми управління нею, адаптація її структурно-функціональних компонентів під оновлені вимоги суспільства та політичних еліт.

5. *Антикризова стратегія* полягає у плануванні й приведення у життя комплексних заходів термінового реагування на ситуацію потенційного чи актуального значного погіршення криміногенної обстановки. Однак, на відміну від тактичної кримінологічної операції, в її основі лежить наукове припущення про тривалий перспективний характер дії суттєвих дестабілізуючих криміногенних факторів, нейтралізація яких – справа системного, безперервного та протяжного антикримінального впливу із широким використанням інструментів політичного управління.

Суть стратегії антикризового управління полягає у використанні концепції «від майбутнього до сучасного, а не від минулого до майбутнього», у частковому відході менеджерів від управлінського раціоналізму (увага до зовнішнього оточення), у систематичному подоланні опору зовнішнім змінам у реалізації наміченої стратегії¹. Це, так би мовити, стратегія у стратегії. Вона є коротко- чи середньостроковою реакцією на суттєві фактори обструкції реалізації довгострокової гранд-стратегії поступального розвитку. В її реалізації можливо виділити п'ять етапів: 1) *упередження*, тобто негайне запобігання погіршенню криміногенної обстановки

¹ Іванюта С. М. Антикризове управління : навч. посіб. / С. М. Іванюта. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – С. 148.

при наявності відповідного високоімовірного прогнозу; 2) *стримання* – блокування тенденцій щодо різкого погіршення криміногенної обстановки; 3) *фіксація* – застосування заходів щодо стабілізації ситуації; 4) *наступ* – активна й системна діяльність, спрямована на політико-кримінологічну нейтралізацію первинних факторів, що спричинили, обумовили погіршення криміногенної обстановки; 5) *закріплення* кримінально-превентивних позицій на оптимальному рівні насичення (у термінології Е. Дюркгейма) суспільства конкретним видом злочинності у визначеному хронотопі.

Кожна з цих стратегій набуватиме специфічних рис в залежності від того, в умовах якої політичної системи вона реалізовуватиметься. Це диктує необхідність у виділенні наступного критерію типології стратегій інтеграції політичної та кримінологічної практики.

II. В залежності від особливостей політичного режиму:

1. *Стратегія підпорядкування* – властива авторитарним та популістським політичним режимам і може відбуватися за двома напрямками: а) підпорядкування правоохоронними органами політичних акторів; б) підпорядкування політичними акторами правоохоронних органів.

Вказана стратегія ґрунтується на державно-владному диктаті; система кримінальної юстиції функціонально тяжіє до апарату легалізованого насильства, інструменту політичного тиску, залякування.

2. *Стратегія партнерства* властива для країн ліберальної демократії та характеризується взаємним підкоренням політичної й кримінологічної практики соціальним запитам у криміногенно безпечному середовищі при певному обмеженні іманентних пріоритетів і традиційних цільових й статусних диспозицій як політичних акторів, так і спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності.

В залежності від конкретного типу політичної системи (за типологією Г. Алмонда) вказана стратегія може реалізовуватись за двома основними моделями:

а) *європейсько-континентальна модель стратегії інтеграції*, яка застосовується в умовах багаторівневої, складноорганізованої політичної культури з різноманітними, іноді – протилежними, ідеологіями-рухами, політичними цінностями, неоднорідною політичною свідомістю. Вказана модель передбачає вибудовування світоглядної концепції стратегії на базі гуманітарно-ліберальних цінностей з обов'язковим врахуванням інституціонального та ек-

зистенціонального плюралізму політичних практик та, відтак, факторів ризику, пов'язаних з імовірним провокуванням суспільно-політичної напруженості, конфліктів, девіантності, в тому числі й злочинності;

б) *англо-американська модель стратегії інтеграції*, для якої характерним є відносно гомогенне середовище з числа чинників стратегічного поля, чітка структурованість політичної системи в цілому, через що планування виявляється значно більш прагматичним та перспективнішим.

Наразі для України, на нашу думку, оптимальною є ***антикризова партнерська стратегія інтеграції політичної та кримінологічної практик за європейсько-континентальною моделлю***. Можливо виділити наступні найбільш узагальнені риси антикризової стратегії в сучасній Україні.

1. *Генеральною метою* вказаної стратегії є стабілізація криміногенної обстановки до показників докризового періоду та закладення кримінально-превентивного політико-кримінологічного потенціалу для ефективного деструкції визначальних складових детермінаційного комплексу злочинності в Україні.

2. *Світоглядною основою* вказаної стратегії має стати ідеологія політичного антикриміналізму у поєднанні з ліберально-гуманістичною філософією на базі утвердження національних інтересів у сфері забезпечення прогресивного розвитку людського потенціалу, територіальної цілісності й незалежності держави. Це, в свою чергу, передбачає імплементацію ідеології антикриміналізму у структуру політичних ідеологій. При чому антикриміналізм, вочевидь, в силу своєю специфікованості не може претендувати на роль повноцінної політичної ідеології, на чому нами акцентувалося в попередній частині цього дослідження. Це – ідеологія-рух, яка, втім, здатна втілитись в інституційній основі практично всієї політичної системи.

3. *Напрями партнерства* спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності з політичними акторами:

1) відновлення державного суверенітету на тимчасово окупованих та непідконтрольних офіційній владі територіях України;

2) локалізація та подальша нейтралізація загрози кримінального сепаратизму, тероризму, бандитизму;

3) стабілізація політичної ситуації й кримінологічної обстановки регіонах в цілому та на звільнених у майбутніх територіях, зокрема;

4) блокування розпалювання ворожнечі на національному, політичному підґрунті;

5) протидія політичній корупції;

6) деструкція синтетичних корпоративно-політичних утворень, зниження ступеню впливу великого капіталу на спрямованість державної політики;

7) блокування розвідувально-підривного впливу на політичну систему в Україні з боку іноземних суб'єктів (держав, міждержавних, міжнародних об'єднань тощо).

Спектр заходів, спрямованих на реалізацію кожного з наведених напрямів є досить широким: від технічних заходів забезпечення інформаційної безпеки до правових заходів, спрямованих на обмеження деструктивного впливу окремих факторів генерації суспільної свідомості. Наприклад, – це може мати форму законодавчої заборони використання в процесі програмування та безпосередньої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування деяких світських ідеологій, утопічних антигуманних квазінаукових концепцій тощо.

Підсумовуючи викладене, зауважимо на тому, що запропоновані положення мають узагальнений характер. Кожна зі стратегій підлягає ґрунтованому опрацюванню, детальному описанню з визначенням вузлових темпоральних й тактичних елементів. Варто також зважати й на те, що їх застосування має чітко визначені цільові підстави. А тому зі зміною суспільно-політичного контексту, вони можуть варіювати, почергово змінюватись, адаптуючись до соціальних запитів у сфері криміногенної безпеки. Це ж стосується й антикризової стратегії для сучасної України. Вона не повинна і не може мати надто тривалий характер застосування з огляду на обмежувальну до певної міри спрямованість та значну ресурсоемність, зорієнтованість, в першу чергу, на локалізацію загрозливих явищ.

5.3 Фактори обструкції інтегративній політико-кримінологічній практиці в Україні та шляхи їх послаблення

Варто бути свідомим того, що намагання реалізувати запропоновані заходи протидії політичній злочинності, а також політико-управлінські інструменти антикримінального впливу неодмінно зустрінуть інтенсивний системний опір. Приведення у

життя значної частини із висловлених в цій роботі пропозицій неодмінно спровокує низку конфліктів, що зачіпатимуть інтереси у політичній, економічній сфері, корупційних практиках. Існуюча суспільно-політична, культурно-психологічна кон'юнктура соціальної системи об'єктивно має сприйняти відповідні новації як чужорідні, такі, що загрожують її стабільності та здатні змінити базові структури існуючого порядку. Останнє з об'єктивною закономірністю супроводжуватиметься тимчасовою деструкцією несучих елементів усталених конструктів, порушуючи критерії та принципи їх упорядкованості, змінюючи суб'єктів публічного адміністрування та атрибутивні й похідні від них фінансові потоки, напрями їх розподілу та консолідації.

Відтак, соціальна система прагнучиме позбавитись їх безпосередньо чи опосередковано. При чому найбільшу загрозу, на нашу думку, несуть саме опосередковані, завуальовані імовірні спроби елімінації спроб інституційної трансформації базових інструментів протидії політичній злочинності. Підвищений ступінь їх шкідливості, небезпечності, як засвідчує досвід неодноразових спроб втілення у життя ліберальних, правоохоронних та інших правових реформаторських ідей, обґрунтовується тим, що у значному секторі їх інституційної бази вибудовується колосальний імітаційний механізм, націлений лише на створення видимості активності відповідного спрямування, перетворення кримінально-превентивної діяльності у індустрію (за термінологією Н. Крісті), підпорядковану, врешті-решт, комерційним інтересам.

З огляду на викладені зауваження, серед основних груп факторів обструкції інтеграції політичної системи та системи протидії злочинності в Україні можливо виділити наступні.

1. Інертність системи протидії злочинності. Цей чинник обструкції реформування у напрямі інтеграції антикримінальних та політичних практики полягає у законсервованості форм, методів, напрямів діяльності суб'єктів протидії злочинності, відносної сталості функціональних та структурних параметрів останньої. Як і будь-яка система, вона прагне до стану спокою, рівноваги і будь-які зрушення, а тим паче фундаментального значення, сприймаються її елементами (суб'єктами) як загрозливі, чужорідні. Втім, цікавим є інший аспект, на якому ми вже наголошували. У вітчизняних умовах функціонування системи протидії злочинності відповідні інноваційні компоненти дійсно можуть бути сприйняті її суб'єктами. Однак, як свідчить практика, реальне переформату-

вання стратегічного чи навіть тактичного характеру наштовхується на низку вельми розвинених захисних імітаційних механізмів.

Подолання функціональної інертності залежить від двох чинників: а) стану спеціального правового регулювання; б) виконавської дисципліни, законності в діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності; в) кадрового складу останніх. У відповідності до цього необхідно організувати наукову та правотворчу роботу у напрямі вироблення правових форм, повноважень, методів діяльності правоохоронних органів щодо їх взаємодії з недержавними політичними акторами, презентованими на рівні органів місцевого самоврядування, а також місцевих осередків політичних партій, громадських організацій. На другому етапі має відбуватися розгортання навчання (підвищення кваліфікації, впровадження відповідного матеріалу, вимог в навчальні програми вищих навчальних закладів, в тому числі й зі специфічними умовами навчання тощо) новим напрямом, формам діяльності, її правовим основам; розроблення методик профілактичної роботи із залученням можливостей недержавних політичних акторів тощо. Третій етап пов'язаний з правозастосовною діяльністю правоохоронних органів, її моніторингом, корегуванням.

Принагідно зауважимо, що первинні елементи такого правового регулювання вже закладено в низці нормативно-правових актів. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 88 Закону України «Про Національну поліцію» керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення¹. Згідно з ч. 1 ст. 89 цього Закону поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Відтак, впроваджується партнерська модель взаємодії поліції з населенням, що в цілому слід визнати

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

позитивним з точки зору наявності значного кримінально-превентивного потенціалу. Але його розкриття – справа майбутнього, яка залежить в тому числі й від подальшого удосконалення правових основ цієї діяльності.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» з метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. В той же час зміст, форма, рівні організації заходів щодо виявлення причин та умов правопорушень не розкриваються. Також відсутня інформація про суб'єктів, які мають здійснювати дослідницьку, інформаційно-аналітичну роботу кримінологічного (в тому числі й політико-кримінологічного) спрямування, яким чином отримані дані можуть реалізуватися.

Вирішення та правове врегулювання цих питань необхідно здійснювати в межах та у руслі загальної концепції протидії злочинності. У зв'язку з цим звертає на себе увагу положення п. 1 ч. 1 ст. 16 зазначеного вище Закону, в якій йдеться про те, що Міністр внутрішніх справ України забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією. Однак про формування політики у сфері протидії злочинності нічого вказується, не дивлячись на те, що поліція є органом, покликаним серед іншого й протидіяти злочинності, що прямо вказується у ст.ст. 1, 2 вказаного Закону.

Водночас, згідно п. 3 ч. 1 ст. 22 Закону України «Про Національну поліцію» керівник поліції вносить на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, *протидії злочинності (курсив наш – Ю. О.)*, надання поліцейських послуг. З цієї норми випливає два питання: 1) якщо пропозиції щодо формування державної політики у сфері протидії злочинності керівником поліції вносяться Міністру внутрішніх справ, то чому в повноваженнях останнього відсутні положення щодо розгляду, врахування, затвердження цих пропозицій; 2) на чому мають ґрунтуватися такі пропозиції, якщо інформаційно-аналітична, науково-дослідна робота щодо їх фор-

мування нормативно не визначена. І якщо перше питання цілком «безболісно» може бути зняте через внесення відповідного доповнення до п. 1 ч. 1 ст. 16 вказаного Закону, то друге – передбачає первинного опрацювання на концептуальному рівні.

Вважаємо за доцільне приділити окремий розділ в Законі України «Про Національну поліцію», присвячений протидії злочинності. Національна поліція за аналогією з повноваженнями і завданнями Національним агентством з питань запобігання корупції має забезпечувати формування та реалізацію політики у власній сфері управлінського впливу, зокрема, – протидії злочинності: а) шляхом розроблення проекту Стратегії протидії злочинності (засад кримінологічної політики держави) та спрямованих на її виконання державних програм. Затвердження цієї Стратегії доцільно (також за аналогією з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» та затвердженням Антикорупційної стратегії) віднести до сфери повноважень ВРУ, а державні програми на виконання Стратегії протидії злочинності мають вже розроблятися на рівні центрального органу управління поліцією її територіальних підрозділів; б) моніторингу, контролю за виконанням державних програм протидії злочинності на галузевому, місцевому рівні. Невід’ємною складовою Стратегії та програм має стати розширення взаємодії з недержавними політичними акторами.

Емпірична база для формування рекомендацій та проекту Стратегії протидії злочинності цілком може акумулюватися, починаючи з найнижчих рівнів діяльності поліції, що також необхідно передбачити у Законі України «Про Національну поліцію» та відомчих нормативно-правових актах. Результати інформаційно-узагальнюючої роботи різних органів та підрозділів мають централізовано збиратися та опрацьовуватися згідно наукових методик та на підставі кримінологічної теорії детермінації злочинності. В подальшому опрацьована та науково інтерпретована кримінологічна інформація повинна закладатися в процес прийняття управлінських рішень на плановій основі. Доречним також видається залучення до цього процесу науково-дослідних установ Національної поліції, Національної академії правових наук, вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, громадських організацій з науково-кримінологічним профілем діяльності (перш за все – Кримінологічну асоціацію України).

2. Політична децентралізація та посилення ролі місцевих еліт. В Україні відзначається потужний регіональний вплив на рішення, які ухвалюють на рівні вищих й центральних органів виконавчої влади, а також на характер їх виконання на місцях. Формування регіонального курсу впливу можна розглядати в системі відносин «центр регіону – периферія регіону». У центрі регіону формуються політичні, економічні, культурні ідеї, те, що становить ідеологію регіону, котра в завершеному вигляді виступає як регіональний патріотизм. Через регіональний патріотизм населення регіону усвідомлює себе географічно й ідеологічно особливою частиною в єдиній державі. Завдяки цьому місцеві, політичні та бізнесові еліти, мають змогу впливати на ухвалення в Києві законів та рішень, що допомагають розвиватися місцевим галузям господарства і бізнесу¹. В той же час, ці ж причини лежать в основі супротиву нав'язуваній центром політичній волі щодо розгортання активної діяльності у сфері протидії злочинності, розширення її меж, урізноманітнення форм та напрямів.

Тлумачення змісту поняття «регіональна політична еліта» в умовах транзитивних суспільств має певну специфіку. До цих специфічних рис належать особливості рекрутування (які не завжди мають конкурентний характер), можливості непублічного впливу на процеси в регіоні, складні взаємодії з органами державної влади та елітами центрального рівня. Соціальні умови, які формують регіональні політичні еліти також відзначаються нестабільністю. Тому соціальний склад регіональних політичних еліт на пострадянському просторі є досить строкатим. До складу регіональних еліт зараховують представників бізнесу, колишньої партійно-адміністративної номенклатури тощо. Проте у більшості сучасних розробок домінує функціональний підхід². Згідно з Л. М. Герасименко, регіональна політична еліта представляє собою соціальну страту, яка досягла найвищого політичного статусу, справляє вирішальний вплив на процеси прийняття стратегічних

¹ Лопата М. О. Любіювання : світова практика та українські реалії / М. О. Лопата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://postua.info/lopata.htm>.

² Рибалка С. В. Регіональний політичний режим та регіональна політична еліта : способи взаємодії у транзитивних суспільствах / С. В. Рибалка // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 83. – С. 374–375.

політичних рішень у регіоні впливає на ціннісні орієнтації суспільства, має вплив на цілі, форми і спрямованість регіонального політичного процесу в порівнянні з недержавними суб'єктами політики – партіями, громадськими рухами, профспілками¹.

Розрив за окремими регіонами між центральною та місцевою політичною елітою якнайяскравіше виявився протягом 2014–2016 рр. у Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Львівській областях. Конфлікти, що продукуються таким розривом інтересів мають різну природу та специфіку протікання. З огляду на це, не може бути універсальних рецептів їх вирішення; в значній мірі вони є індивідуалізованими, залежать від особистісних амбіцій та бізнес-інтересів конкретних представників місцевих еліт та ступеню й інтенсивності їх репрезентативності на вищому та центральному рівнях. Але не рахуватися з цією обставиною також не можна. Шляхи ж нейтралізації обструктивному впливові місцевих еліт на розгортання інтегративних політико-кримінологічних практик вимагають індивідуального підходу, який має враховувати економічні, політичні, культурно-психологічні особливості регіональної соціодинаміки та роль в ній відповідних елітарних груп.

3. Комерціалізація політичних відносин. Комерціалізацію можна охарактеризувати як стан і, водночас, тенденцію до заміщення телеологічної основи політичних взаємодій із властивих для політичних акторів цілей акумуляції, аналізу та артикуляції громадянських інтересів на інтереси суто економічні. Правий, вважаємо, В. П. Макаренко, який зазначає, що будь-яка детермінація політики економікою лише збільшує вірогідність владно-політичного свавілля². Наразі політичній діяльності в значній мірі властивий прибутковий характер через злиття владно-політичних відносин з господарськими відносинами тіньового сектору економіки. І це навіть не конвергенція, а саме злиття з елементами домінування комерційного інтересу над інтересами владарювання як такими.

¹ Герасименко Л. Н. Специфика регионального политического процесса в современной России / Л. Н. Герасименко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2008. – Вып. 2. – Т. 6. – С. 142.

² Макаренко В. П. Проблема общего зла : расплата за непоследовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – С. 26.

Недарма сучасні дослідники проблем корупції в Україні відмічають утворення її олігархічної моделі. Після президентських виборів 1999 р. і референдуму 2000 р. основними впливовими політичними фігурами – слушно зазначає О. Ю. Бусол – стають олігархічні групи. Типовим для олігархічного угруповання є наявність політичного синдикату, що поєднує в собі друковані видання, контроль над телеканалами, має прямий вплив на відповідні політичні структури, партії, блоки. За 24 роки Україна досягла критичного рівня олігархізації, яка становить одну зі специфічних форм організованої, і за своєю суттю та наслідками, економічної злочинності та корупції. Специфіка олігархізації в Україні полягає в тому, що для неї характерно наявність еліти, яка бере на себе функцію керівництва масами в державі завдяки пасивності, недосконалості соціальної культури громадян. Наявна проблема порушення законів етики і моралі з обох сторін – народу та олігархічного керівництва держави сприяє поширенню корупційної злочинності¹.

Більше того: для олігархізації як феномену комерціалізованого істеблішменту властиве не тільки і не стільки наявність відповідної еліти, скільки спрямованість її діяльності у сфері політичних відносин. Така діяльність, націлена на отримання прибутку у його фінансовому вимірі, викривляє природу самих політичних відносин. Останні набувають аморального, маніпулятивного характеру із предикторами-популістами. Хоча, заради об'єктивності, і варто зауважити на тому, що висловлені позиції в жодному разі не можна сприймати абсолютистські. Звісно ж в українському політикумі є відповідальні актори, що прагнуть конструктивних перетворень та мають в цілому позитивне як з етичної, так і з праксеологічної точок зору реноме, ліберальні досягнення. Втім, це суттєво не впливає на загальну картину комерціалізації політики, тенденцій розвитку політичної комерції.

Характерно також і те, що функціонування системи організацій політико-комерційного толку в Україні є відносно стійким, має розвинені механізми інституційні захисту від загроз її стабільності. Звідси цілком логічним видається й прогнозована активіза-

¹ Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Бусол. – К., 2015. – С. 17–18.

ція протидії заходам антикримінального спрямування, що є одночасно й чинниками системної дисипації.

3. Знедержавлення легітимності – чинник обструкції політико-кримінологічної системи соціальних практик, тісно пов'язаний з попереднім, а по суті – є його продовженням, другим, більш глибинним у структурно-функціональному зрізі, рівнем розгортання. Як зазначає У. Бек з посиланням на Г. Тойбнера, на сьогодні варто говорити про виникнення стану *global law without state* – феномену права без держави. Йдеться не про джерело права, легітимізоване державою, а про автономне джерело права поза межами політичного законодавства (і правової традиції – *Ю. О.*). Утворюється певна форма правового суверенітету капіталу, що робить себе незалежним від зовнішніх, державних джерел легітимності, відбувається її знедержавлення¹. Серйозною проблемою – зауважує Л. Л. Штофер – стає втрата державою повноти національно-державного суверенітету. Сучасна держава часто втрачає легітимність в очах власних громадян та опиняється нездатною виконувати свої основні функції по захисту соціального цілого².

З висновками вчених, вважаємо, є сенс погодитись, аде при більш скрупульозному аналізі політичних відносин, і не лише у їх глобальному, транснаціональному, а й у вітчизняному форматі, вони знаходять своє наочне підтвердження як у персональній репрезентації політики, так і у її функціональності, конфліктності. Таке розуміння диспозиції виводить нас на якісно інший рівень розуміння джерел і форм опору процесу впровадження інновацій в системі протидії злочинності з використанням політичного інструментарію. Мова, зокрема, йде про таке: в тому разі, коли ми констатуємо, якщо не цілковитий, то, принаймні, вельми суттєвий синтез економіки (у розумінні тієї її частини, що представлена інтересами найбільш великих гравців ринку, *в тому числі – зарубіжних*) й політики, то маємо бути свідомими й того, що намагання

¹ Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – С. 173.

² Штофер Л. Л. Трансформація війни в умовах глобалізації мира : основні форми і їх соціальні детермінанти / Л. Л. Штофер // Смальта. – 2015. – № 1. – С. 61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-voyny-v-usloviyah-globalizatsii-mira-osnovnye-formy-i-ih-sotsialnye-determinanty>.

переформатувати, скорегувати згідно кримінологічним задачам спрямованість діяльності політичних акторів у їх відриві від суб'єкту фінансування (своєрідного володаря «контрольного пакету акцій» конкретної політичної сили) не матиме і в принципі не може мати жодних позитивних ефектів. Ба більше: існуватиме серйозний привід для фінансово-промислових груп звинуватити владу в політичному тиску, нарощуванні репресивності державного апарату. Особливо у передвиборчі періоди такі приводи активно використовуватимуться в цілях так званого «чорного піару» для зміцнення електоральних позицій. А за найбільш радикальними сценаріями не варто відкидати можливості застосування злочинних за своєю сутністю заходів безструктурного управління, спрямованих на зміну керівництва держави, державний переворот.

Притому слід визнати також і те, що цілі забезпечення кримінологічної безпеки, зниження ступеню криміналізованості політичної системи є індиферентними щодо кон'юнктури останньої. Саме тому принципово важливо розуміти ту обставину, що парламентська більшість, якою б за політичним забарвленням вона не була, та сформований нею урядовий конструкт (як узагальнений образ розподілу міністерських портфелів), не зважаючи на уособлення в них, власне, держави як такої, далеко не завжди виявляють іманентну зацікавленість у максимізації своєї корисності для народу України. Окрім користолюбства, нігілізму та корумпованості певної частини персонального складу органів публічної адміністрації, має місце все та ж їх залежність від джерел фінансування політичної сили, від патронів та шефів.

Саме тому, гадаємо, й досі не прийнято закони України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні», «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проєктів» та багато інших важливих в кримінологічному значенні для всієї держави нормативно-правових актів. Та й найближча перспектива не дає підстав вважати більш високою за попередні періоди імовірність їх прийняття. У зв'язку з цим, думається, стратегічні начала взаємовідносин між державою та великим бізнесом мають передбачати не конфронтацію, намагання очистити владу від впливу олігархів (у демократичному варіанті політичного режиму – це є популізм, а інші – нами не розглядаються), а співпрацю з *подальшою елімінацією* кримінальних форм діяльності останніх у сфері політики.

Доречно, на нашу думку, поставити питання про вироблення алгоритму налагодження та підтримання діалогу між публічними адміністраторами протидії злочинності (МВС, Генпрокуратурою, СБУ, в окремих випадках – Радою національної безпеки і оборони України) та політично активними й впливовими суб'єктами господарювання на взаємовигідних, *законних* засадах. В цьому контексті виняткової важливості набуває функціональна стійкість ключових спеціалізованих суб'єктів, модераторів системи протидії злочинності по відношенню до змінних політичних факторів, як то передбачено законами України «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України» та ін. А тому знову і знову доводиться говорити про деполітизацію судової й правоохоронної систем як одну з базових умов успішної протидії політичній злочинності.

Загалом у сучасній економічній, політологічній, правовій і державно-управлінській літературі представлений достатньо широкий спектр наукових публікацій, що охоплює різні аспекти взаємодії влади і бізнесу з урахуванням ролі першої в адмініструванні здебільшого соціально-економічними системами і процесами. Специфіка взаємозв'язаного і взаємозалежного розвитку державних і приватних інститутів в контексті сучасних вимог державного управління, взаємодія влади та бізнесу в процесі формування стратегії та програми соціально-економічного розвитку регіонів, формування соціально-економічної політики на регіональному рівні, соціальне партнерство і соціальна відповідальність бізнесу на регіональному рівні, розкрита в дослідженнях Ю. С. Вдовенка, Н. Г. Діденка, І. В. Дунаєвої, С. Б. Жданенка, Г. В. Задорожного, О. В. Ковриги, В. В. Смоловича, Л. О. Соколік, В. М. Якимця та ін.¹ Разом з тим, кримінологічний аспект взаємодії влади й бізнесу лишається малодослідженим; не вивченими й досі є економіко-правові механізми партнерства кримінально-превентивного спрямування. При цьому з певною однозначністю можна стверджувати одне: взаємодія держави та бізнесу, не зважаючи на віддалені соціальні, кримінологічні цілі, змістовно може базуватись виключно на економічних інтересах приватного сектору. Останні, таким чином, стають найближчою метою взаємодії та, водночас,

¹ Соколік Л. О. Взаємодія влади та бізнесу в умовах ринкової економіки : теоретичний аспект / Л. О. Соколік // Публічне управління : теорія та практика. – 2014. – Вип. 1 (25). – С. 150.

інструментом впливу на бізнес з боку держави. Відтак, є сенс внести певну ясність саме до питання про сутність приватно-державного партнерства в площині економічних відносин, його типи та можливості використання відповідних моделей для вирішення політико-кримінологічних задач.

А. Ю. Нікітаєва під взаємодією держави та бізнесу в системі ринкової економіки розуміє процес спільної діяльності державних і приватних інститутів, спрямованої на розробку, ухвалення і реалізацію ефективних рішень щодо розвитку соціально-економічної системи в цілому та досягнення цілей окремих господарських підсистем, та базується на узгодженні економічних інтересів сторін і оптимальному використуванні ресурсів суспільства¹. Р. А. Надиров вважає, що сучасна ринкова економіка і є своєрідний механізм взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади з бізнес-спільнотою. Своє реальне втілення ця взаємодія знаходить в єдності різноманіття різних форм і напрямків: створення безпосередньо інфраструктури економічної системи, забезпечення сприятливих умов ефективного функціонування економіки; формування та реалізація промислової політики; розміщення державних і муніципальних замовлень; інституціоналізація лобістської діяльності структур бізнесу; інституційне оформлення корпоративного сектора і т.д.²

В. А. Галайда зазначає, що економічна взаємодія бізнесу і держави здійснюється через сукупність організаційно-правових форм і систему функцій управління та має розвиватися в оптимальних для політичної демократії й ринкової економіки формах. Це означає, що система представництва інтересів бізнесу в органах державної влади повинна бути гнучкою і мати здатність вираження не тільки агрегованих, а й індивідуалізованих інтересів. Законне місце в ній повинно бути надано як великому бізнесу, так асоціаціям малого бізнесу, сектору мікроструктур і незалежних

¹ Нікітаєва А. Ю. Система взаимодействия государства и бизнеса в региональной экономике : концептуальный подход и инструментальные составляющие / А. Ю. Нікітаєва // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-biznesa-v-regionalnoy-ekonomike-kontseptualnyy-podhod-q-i-instrumentarnye-sostavlyayushchie>.

² Соколік Л. О. Вказана праця. – С. 152.

посередників¹. Підтримуючи в цілому викладене розуміння сутності взаємодії бізнесу й влади в площині економічних відносин, вважаємо, що й у питаннях протидії злочинності мають враховуватись ті ж особливості. Зокрема, мова йде про те, що в організації взаємодії об'єктів різної природи – бізнесу та держави – ключову роль відіграє телеологічна єдність, здатність до функціональної конвергенції, а в окремих випадках – й інтеграції. Такою функціональною площадкою для зближення бізнесу й держави вважаємо зону соціальної відповідальності та дії принципу *due diligence*.

В цьому аспекті слухними видаються зауваженням А. Л. Бержанір, яка зазначає, що благополуччя всередині країни, конкурентоспроможність держави стали прямо залежати від масштабу корпоративної соціальної відповідальності, систему якої належить створити на базі взаємодії бізнесу і влади та апробувати на практиці². Різні рівні соціальної відповідальності є комбінацією вимог і очікувань до бізнесу з боку суспільства і держави, вигідності/невигідності соціальної активності для підприємця і його бізнесу. Базовий рівень – обов'язкова складова набору соціальної відповідальності – припускає виконання наступних зобов'язань: своєчасна оплата податків, виплата заробітної плати за можливістю – надання нових робочих місць (розширення робочого штату). Другий рівень соціальної відповідальності бізнесу припускає забезпечення працівників адекватними умовами не тільки роботи, але і життя. Третій, вищий рівень відповідальності, припускає добродійну діяльність і не мають своєю метою одержання економічних вигід. У цілому всі рівні співпадають в одному: соціальна відповідальність – це відповідальність організації перед усіма лю-

¹ Галайда Т. О. Роль корпоративної соціальної відповідальності підприємств у розвитку системи соціального партнерства в Україні / Т. О. Галайда, В. В. Скриль, О. М. М'яло // Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4 (62). – С. 282; Соколік Л. О. Взаємодія влади та бізнесу в умовах ринкової економіки : теоретичний аспект / Л. О. Соколік // Публічне управління : теорія та практика. – 2014. – Вип. 1 (25). – С. 152.

² Бержанір А. Л. Становлення взаємодії влади, бізнесу та суспільства в ринкових умовах / А. Л. Бержанір // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 18.

дями і організаціями, з якими вона зустрічається в процесі діяльності, і перед суспільством у цілому¹.

Окремо варто акцентувати на тому, що невід'ємним компонентом соціальної відповідальності є відповідальність за стан кримінологічної безпеки. Більше того: сфера кримінологічних інтересів, тобто цілей та задач щодо протидії злочинності, запобігання злочинам, на сучасному етапі суспільного розвитку набуває до певної міри домінуючого значення, зав'язує на собі можливість успішної реалізації реформ в економічній, політичній, культурній сфері, що й спонукало нас до формування концепції політичного антикриміналізму як стратегії та, водночас, ідеологічного руху щодо системного зниження ступеню криміналізації українського суспільства.

Безумовно, слід визнати ту обставину, що загалом проблеми соціальної відповідальності в межах публічно-приватного партнерства в нашій країні стоять досить гостро; вельми інертним в цьому контексті виявляється як бізнес-середовище, так і публічна адміністрація. Невипадково О. Й. Пасхавер звертає увагу на те, що в Україні лише деякі великі фінансово-промислові групи починають усвідомлювати свою нову роль в суспільстві. Їх взаємодія з суспільством обмежується епізодичними доброчинними акціями для населення й участю в політичних партіях. Виняток тут становлять лише Компанія «System Capital Management» і Корпорація «Інтерпайп». Починаючи з 2005 року, вони наполегливо й послідовно реалізують заходи, розраховані на стратегічні результати, на майбутній розвиток країни². Через це, власне, очікувати швидкого кримінологічно значущого ефекту від запровадження новітніх технологій такого партнерства очікувати не варто. Та й не набула ще свого теоретичного завершення і концептуальна схема механізму такого партнерства, яка б задовольняла вимоги закон-

¹ Юр'єва І. А. Основні підходи до соціальної відповідальності / І. А. Юр'єва // Вісник НТУ «ХП». – 2014. – № 64 (1106). – С. 114–115.

² Пасхавер О. Й. Великий український капітал : взаємовідносини з владою і суспільством / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеева ; Центр економічного розвитку. – К. : Дух і літера, 2007. – 130 с.; Бержанір А. Л. Становлення взаємодії влади, бізнесу та суспільства в ринкових умовах / А. Л. Бержанір // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 19.

ності, бізнес-інтересів та, водночас, була в достатній мірі адаптивною у швидкозмінній ринковій та політичній кон'юнктурі.

Однозначно можна стверджувати лише те, що для реалізації концепції соціальної відповідальності державі необхідно погоджувати з бізнес-структурами питання прийняття важливих рішень і прагнути до досягнення спільної позиції у сфері соціальної політики та економічних стратегій¹. Тому, не претендуючи, звісно, на повномасштабність дослідження означеної проблематики, що може бути реалізоване виключно на монографічному рівні, вважаємо за можливе запропонувати в цій роботі найбільш узагальнені контури механізму такого партнерства, діалогу між державою в особі керівних суб'єктів протидії злочинності та фінансово-промисловими групами на предмет їх залучення до реалізації окремих компонентів програм антикримінальної діяльності. Його стрижнем, на нашу думку, є ідея соціальної зорієнтованості системи координат політико-кримінологічної взаємодії. Це означає реальне втілення у життя однієї з правових засад підприємницької діяльності – її націленості на створення суспільних благ, зокрема, у сфері забезпечення криміногенно безпечного соціального середовища.

Ключовим питанням тут постають підстави (цільові та правові), на яких відбуватиметься посилення вказаної ролі великого бізнесу, мотивації останнього. Вочевидь, ці підстави не можуть мати репресивний, примусовий характер. Тобто вони не повинні ґрунтуватись, ані на компрометуючих началах (в іншому разі підриваються основи законності, правового принципу рівності та справедливості), ані на диктаті, владі сильного. В той же час, держава не може цілком комерціалізувати свої відносини з фінансово-промисловими групами, адже це призведе до монополізації ринків, матиме істотні негативні наслідки для розвитку конкуренції та й, зрештою, означатиме публічну капітуляцію влади державної перед владою приватного капіталу, що не припустимо з етичних (та й будь-яких інших) міркувань. Тому, гадаємо, *вказані підстави повинні розглядатися передусім в економіко-правовій площині*: передбачати економічні цілі бізнесу, досягнення яких у композиції з державно позначеними цілями у сфері кримінальної превенції, повинно здійснюватись у суворо визначених законних межах, формах, підкріплюватись системою юридичних гарантій.

¹ Бержанір А. Л. Вказана праця. – С. 19.

З цього випливає, що у найбільш загальних контурах приватно-публічна взаємодія має задовольняти таким *умовам*: а) забезпечувати інтереси фінансово-промислових груп у максималізації прибутку; б) забезпечувати інтереси громад у активізації участі цих груп у суспільних справах щодо зниження рівня кримінальної загрози; в) відповідати принципам державного суверенітету, законності, забезпечення чесної конкуренції, політичного плюралізму й кримінологічної доцільності. При чому така диференціація є вельми умовною. Зокрема, перший та другий пункт є суть єдине ціле у загальносоціальному масштабі та на віддалену перспективу. Це означає, що не лише короткострокові, моментні ринково-кон'юнктурні обставини здатні сприяти максималізації того самого прибутку, а й віддалені, далекоглядні стратегії розвитку підприємства, зорієнтовані на мінімізацію суспільних протиріч, що прямо не впливають з його діяльності, також матимуть очевидні віддалені позитивні бізнес-ефекти через оздоровлення соціальної бази реалізації економічних інтересів.

Отже, маємо щонайменше три рівні механізму подолання опору фінансово-промислових груп у реалізації політико-кримінологічних задач через їх залучення до цього самого процесу й забезпечення сприяння з їх боку прийняття важливих політичних рішень. Перший – *мікрорівень* – виявляється у підвищенні економічної привабливості на короткостроковий чи середньостроковий період взаємодії бізнесу (великих, у розумінні політичної впливовості, фінансово-промислових груп) та держави, в тому числі в площині кримінологічної практики. Йдеться про безпосередньо візуалізовані та індивідуалізовані комерційні вигоди для окремих великих підприємств. Другий рівень – *мезорівень* – передбачає розробку та планомірну реалізацію механізмів довгострокової трансформації логіки господарювання у бік зростання усвідомлення бізнесом необхідності функціональної інтеграції до загальносоціального розвитку, інтенсифікації його соціальної відповідальності (зокрема, й у площині політичних відносин), в тому числі й за стан кримінологічної безпеки, як умови оптимізації простору, середовища розгортання економічної діяльності. Для цього рівня властивою є регіональна чи галузева локація цілей, засобів, форм та кримінологічних ефектів взаємодії.

На третьому рівні – *макрорівні* – мають розгоратися довгострокові загальнодержавні, галузево наскрізні програми інтенсифікації взаємодії бізнесу та держави у контексті поживавлення

участі першого у справах загальносоціальної превенції, у вирішенні політичних чи політико зумовлених суспільних протиріч. Цей рівень досліджуваного механізму доцільно розглядати як умовно функціонально автономну структуру в механізмі загальносоціальної протидії злочинності. З одного боку він органічно вбудований до складових кримінологічної політики держави, а з іншого – виявляє власні специфічні риси з огляду на цілі, задачі взаємодії, особливості правового статусу та цільових засад діяльності відповідних осіб і як політичних акторів, і як суб'єктів протидії політичній злочинності.

З огляду на філософію владарювання, що останнім часом більш виразно викристалізовується в проявах та векторах публічного адміністрування та неодмінно й безальтернативно пов'язується з лібералізмом у тому чи іншому його різновиді (класичному, соціальному, «третьому ліберальному шляху» тощо), реалізацію політико-кримінологічних стратегій на кожному з цих рівнів доцільно пов'язувати передусім з економічними моделями взаємодії влади та бізнесу. Та й, власне, сама логіка втручання з боку суб'єктів протидії злочинності у економіко-політичний симбіоз вимагає онтологічного та пракесологічного руху не від політики до економіки, а навпаки, що зумовлено, як зазначалося вище, до певної міри похідним становищем сучасної політики (принаймні, у визначальних її рисах) від діяльності найбільших економічних акторів. А тому переміщення останніх зі стану супротивників до стану союзників, хоча б і ситуативних, тимчасових (на макрорівні), у справах загальнодержавного кримінально-превентивного значення видається єдино можливим за демократичного політичного режиму варіантом протидії політико-обструктивній діяльності фінансово-промислових груп.

А. О. Звягінцев в своєму дисертаційному дослідженні сформував обґрунтований та такий, що загалом визнається й підтримується доктриною, перелік існуючих основних моделей вказаної взаємодії: а) «добровільно-примусова благодійність» або модель патронажу, яка відповідає ситуації диктату влади; б) модель «торгу» (партійна благодійність), за якої ані влада, ані бізнес не можуть диктувати свої умови, взаємодія зводиться до прагнення максимізувати прибуток без врахування соціальних наслідків; в) «місто-комбінат» або модель «приватизації влади», для якої

характерним є диктат бізнесу; г) «соціальне партнерство»¹. Найбільш оптимальною для українських реалій та з огляду на кримінально-превентивний підтекст взаємодії між державою та бізнесом, вважаємо модель соціального партнерства.

В науковій літературі справедливо зазначається, що партнерство як взаємодія передбачає єдині або узгоджені цілі, за якими приховуються інтереси. Базові інтереси державної влади – це безпека, територіальна цілісність, суверенітет, економічний, воєнний та політичний потенціал країни; сталість її розвитку, в тому числі і в довготривалій перспективі; гуманітарна складова або та частина соціальної відповідальності, яку держава бере на себе. Все це – витратні напрями діяльності. Другий партнер – бізнес. Його невід’ємні, первинні базові інтереси можна визначити одним словом – прибуток, його вилучення – єдина основоположна мета будь-якого бізнесу. В економіці, з одного боку – «витратні» інтереси (відповідальності), з другого – «доходні» інтереси та мотивації².

В даній моделі учасники взаємодії усвідомлюють, що поодинокі ані органи влади, ані підприємницькі структури не можуть забезпечити ефективний розвиток регіону, країни. Взаємодія владних та підприємницьких структур будується на принципі: «Вигідно кожному – вигідно всім»³. Саме ця модель наразі переважає у практиці відносин держави і бізнесу в переважній більшості розвинених країн світу. Її змістом є стратегія «переможець – переможець» (англ. winner – winner), яка, на відміну від поширених раніше стратегій «переможець – переможений», заснована на пошуку точок перетину економічних інтересів різних господарюючих суб’єктів. Значні позитивні результати застосування цієї стратегії дозволяють рекомендувати закладений в її основу підхід до цілепокладання як базовий при формуванні механізму взаємодії держави і бізнесу, в тому числі й у кримінологічно значущому руслі. Необхідність пошуку балансу інтересів при цілепокладанні в сис-

¹ Звягинцев А. А. Бизнес-элита в политическом пространстве современной России : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Звягинцев Андрей Александрович ; ГОУ ВПО «Ставропольский государственный университет». – Ставрополь, 2008. – С. 8, 144–156.

² Соколік Л. О. Взаємодія влади та бізнесу в умовах ринкової економіки : теоретичний аспект / Л. О. Соколік // Публічне управління : теорія та практика. – 2014. – Вип. 1 (25). – С. 153.

³ Там само. – С. 152.

темі управління економічними системами нині визнається багатьма дослідниками¹. То які конфігурації такого балансу можуть бути в ситуації необхідності реалізувати кримінологічні інтереси держави політичними засобами опосередковано через налагодження та підтримання партнерських відносин з фінансово-промисловими групами?

Відповідь на це питання лежить в площині моделювання зон потенціалів та ризиків у державно-приватному партнерстві з одного боку та цілей і засобів – з іншого. Синтез змістовних компонентів означених аспектів взаємодії дозволяє стверджувати, що баланс публічних інтересів та інтересів фінансово-промислових груп *в контексті досліджуваної нами проблематики* може реалізуватися у *партнерській політико-кримінологічній моделі державно-приватного партнерства на засадах стимулювання соціальної відповідальності великого бізнесу через його вплив на формування політичної волі відповідних політичних акторів щодо прийняття нормативно-правових актів з питань протидії злочинності, а також їх належної реалізації*. Важливо наголосити на тому, що основною тактичною метою впливу держави на бізнес в означеній моделі є конвенційне забезпечення більшості у виборних органах влади (і перш за все – у Верховній Раді України) при прийнятті відповідних нормативно-правових актів кримінально-превентивного значення. Хоча, безумовно, такою метою не обмежується державно-публічне партнерство в інших сферах (економічній, охорони довкілля тощо). Та й у сфері протидії злочинності загалом і політичній злочинності, зокрема, вказане партнерство може і повинно відбуватися задля досягнення більш широкої мережі цілей:

а) на регіональному, місцевому рівнях – у справі сприяння територіальним підрозділам спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності в реалізації кримінально-превентивних програм як

¹ Никитаева А. Ю. Система взаимодействия государства и бизнеса в региональной экономике : концептуальный подход и инструментальные составляющие / А. Ю. Никитаева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С.140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-biznesa-v-regionalnoy-ekonomike-kontseptualnyy-podhod-q-i-instrumentarnye-sostavlyayuschie>.

складових макрорівня механізму подолання опору фінансово-промислових груп у реалізації політико-кримінологічних задач. До таких цілей можливо віднести: забезпечення політичної волі на прийняття відповідних кримінологічно значущих рішень в органах місцевого самоврядування; сприяння у практичній реалізації цих рішень, в тому числі й через участь у діяльності інституцій громадського контролю за функціонуванням публічної адміністрації тощо. Їх перелік не є вичерпним, залежить від тактичних задач місцевого рівня щодо зниження кримінальної активності у сфері політичних відносин і суміжних з нею сферах;

б) на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях – реалізація довгострокових планів поступового залучення суб'єктів господарювання (передусім, великих фінансово-промислових груп) до орбіти постійних кримінологічних практик загальносоціального політичного значення, тобто як складових мезорівня та макрорівня механізму подолання опору фінансово-промислових груп у реалізації політико-кримінологічних задач. Деталізація цієї стратегічної мети відбувається через комплекс тактичних цілей, що мають формуватися у єдності економічної, правової, безпекової та кримінологічної політик держави, а також з урахуванням векторів адміністративної реформи, державного будівництва в цілому.

Досягнення вказаних цілей має здійснюватися поступово, а сам механізм розгортання державно-приватного партнерства означеного спрямування повинен ґрунтуватися на засадах системності та, разом з тим, наступальності, черговості – від мікрорівня до функціонально вищих. Кожному з них слід приділити окрему увагу в окремих монографічних дослідницьких проектах. Тому, не претендуючи на ґносеологічну всеосяжність за вказаними напрямками наукового пошуку, дещо звужимо його зону лише до мікрорівня, що з одного боку пояснюється базовим характером останнього, а з іншого – предметними межами цієї дисертації.

Звертаючись до характеристики способів стимулювання соціальної відповідальності великого бізнесу через його вплив на формування політичної волі відповідних політичних акторів щодо прийняття нормативно-правових актів з питань протидії злочинності, а також їх належної реалізації, зауважимо, що вони (способи) повинні відповідати базовим умовам партнерської моделі взаємин, забезпечувати досягнення вигід як для фінансово-промислових груп, так і для держави. З огляду на це, можливо ви-

ділити принаймні два таких способи: 1) **угода про політико-економічну співпрацю** (в тому числі у правових формах державно-приватного партнерства); 2) **переконання** у соціальній важливості, суспільній затребуваності участі бізнесу (олігархату) у публічних справах засобами впливу на політичних акторів в системі органів представницької демократії.

Двостороння угода про політико-економічну співпрацю, маючи в своїй основі віддалену кримінально-превентивну мету, характеризується доволі складним процесом укладання. Йдеться, перш за все, про проблему формалізації переговорного процесу та його результату. Якщо зводити їх до офіційної, юридично визначеної діяльності, то це автоматично тягнутиме за собою визнання несаможитливості відповідних політичних сил, що потенційно може мати негативні наслідки для їх іміджу, рейтингу. Крім того, вочевидь постане питання про правові основи взаємодії політичних партій та утримувачів великого капіталу, що в контексті ново-прийнятого Закону України «Про фінансування політичних партій» може зумовити викриття відповідних правопорушень. Ці обставини здатні створити істотні перепони на шляху до правового оформлення підстав, умов та порядку укладання аналізованої угоди. З іншого боку, переведення переговорного процесу щодо укладання такої угоди у неформальну площину криє в собі такі ризики, як посилення незаконного тиску на бізнес (зокрема, через шантаж), відсутність жодних гарантій як для однієї, так і для іншої сторони, корупціоналізації цієї сфери відносин, нарощування з боку недержавних засобів масової інформації критики, в тому числі й необґрунтованої, органів державної влади, їх дискредитації тощо.

Вихід із ситуації вбачається нами у запровадженні правового механізму укладання угод про політико-економічну співпрацю з урахуванням права на нерозголошення інформації про характер та види з'язків відповідних суб'єктів господарювання, окремих фізичних осіб з політичними партіями. Вказаний механізм хоча і в обмеженому вигляді, але все ж в цілому забезпечить певні гарантії для обох сторін угоди, а також легальні форми її укладання та виконання.

Звісно, що вироблення такого механізму – справа комплексна, передбачає поєднання і адміністративно-правових, і конституційно-правових, і кримінально-правових елементів правового регулювання, а тому має бути забезпечене окремим науковим дослідженням. Тут же зазначимо, що першим кроком до реалізації

на практиці цього механізму могло б стати прийняття Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні», який би забезпечив належне унормування цієї діяльності, створивши: а) дієву конкуренцію застосуванню корупційних схем у сфері політичних взаємодій; б) своєрідний інститут політико-кримінологічного посередництва, поставивши між фінансово-промисловими групами як неформальними, однак, впливовими політичними акторами та суб'єктами політики, репрезентованими в органах державної влади, фігуру лобіста. Саме останній має забезпечити конфіденційність останньої й безпосередньої ланки впливу на офіційних публічних суб'єктів прийняття нормативно-правових актів.

Загалом ця ідея не є новою в науці. Про необхідність законодавчого забезпечення лобізму в Україні ведуться дискусії вже давно та між представниками різних галузей знань. У ВРУ зареєстрований відповідний законопроект¹, щоправда з негативними висновком Головного науково-експертного управління. Тому, наразі, доцільно завершити роботу над доопрацюванням зареєстрованого законопроекту, в тому числі й у кримінологічному руслі, запропонувавши його відповідну редакцію.

Важливо також застерегти від спрощеного розуміння кримінологічних можливостей та особливостей застосування процедур лобіювання. Найбільш простим варіантом видається той, що полягає в укладанні між лобістом та суб'єктом протидії злочинності (наприклад, в особі МВС, Національної поліції чи Генеральної прокуратури України) відповідного договору. Згідно, ст. 1 проекту Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні» під таким договором розуміється правочин, за яким одна сторона (лобіст) зобов'язується на замовлення іншої сторони (замовника) надати послуги щодо здійснення законного впливу на органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, під час розробки та прийняття (участі у прийнятті) ними нормативно-правових актів, а інша сторона зобов'язується оплатити такі послуги. Тож відповідні спеціалізовані суб'єкти виступатимуть замовниками лобістських послуг. В

¹ Про регулювання лобістської діяльності в Україні : проект Закону України від 20.10.2010 року № 7269 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7269&skl=7.

такому разі на лобіста цілком покладається обов'язок налагодження контактів з представниками політичних сил, а також особами, які забезпечують їх «життєдіяльність», вплив на них з метою прийняття необхідних нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності. При цьому за доцільне видається надати замовником лобісту проект відповідного нормативно-правового акту для забезпечення більшої оперативності у його прийнятті.

Втім, можемо припустити, що такий сценарій далеко не завжди сприятиме досягненню поставлених цілей з огляду на коло інтересів фінансово-промислових груп, певна частина з яких в принципі не може бути задоволена можливостями лобіста. Крім того, зарубіжна практика лобістської діяльності не передбачає можливості безпосередньої участі органів державної влади у процесу лобювання як замовника послуг лобіста. Хоча, звісно, замовником таких послуг щодо прийняття кримінологічно значущих нормативно-правових актів можуть виступати й недержавні суб'єкти, зокрема Кримінологічна асоціація України. У зв'язку з цим означений сценарій розгортання державного впливу не економічних суб'єктів у політико-кримінологічному контексті через інститут лобізму не варто відкидати в принципі. Більше того, він потенційно здатен виявити ефективність в ситуації необхідності організації роботи з політичними силами, ідентифікувати суб'єктів фінансування та спрямування функціонування яких не вдається за можливе. Або ж у разі провалу намагань залучити подібних суб'єктів до реалізації кримінологічних проєктів у площині політичних відносин через налагодження законного лобістського впливу на опозиційних до них політичних акторів. В такому разі засоби схиляння останніх до правотворчої роботи у необхідному руслі додатково «збагачуються» електоральними дивідендами на підставі поширення інформації про їх участь у соціально значущих програмах, у вирішенні злосудних питань протидії злочинності на противагу їх опонентам.

Разом з тим можливо запропонувати й альтернативний варіант взаємодії, який вказаний нами вище, а саме: укладення угоди про політико-економічне співробітництво, за якої лобіст виступатиме другою ланкою політичного впливу, яка активізуватиметься вже за ініціативою суб'єкта господарювання чи конкретної фізич-

ної особи, що асоціюється з ним, представляє його інтереси*. Мова йде про ведення *прямих* переговорів та укладання відповідної угоди (як письмової, так і усної) між спеціалізованими суб'єктами протидії злочинності та фінансово-промисловими групами. А останні, в свою чергу, діятимуть за передбаченими в перспективі законодавством процедурами лобіювання. Саме же процес відповідних переговорів та укладення угоди може розглядатися як один з видів державно-приватного партнерства.

Принагідно зауважимо, що в Україні ще 01.07.2010 року прийнято Закон України «Про державно-приватне партнерство». Відповідно до ст. 1 цього Закону державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами¹. В ст. 3 цього Закону визначено принципи державно-приватного партнерства, серед яких законність, заборона дискримінації, узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди та інші, які загалом відповідають партнерській моделі взаємодії між бізнесом і

* Як можна помітити, при характеристиці відповідних зв'язків у системі «суб'єкт протидії злочинності – лобіст – економічний актор» нами використовується термінологія, яка дещо відрізняється від прийнятої у цивільному, адміністративному, конституційному законодавстві. Це зумовлено тим, що відносини у зазначеній системі мають до певної міри двоїстий характер: поруч з юридично унормованими (зараз та у перспективі через прийняття Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні») аспектами взаємодії фіксуються й неформальні договірні практики генерального кримінально-превентивного спрямування та політико-економічного змісту. Тому вимушено маємо оперувати не тільки і не стільки юридичною термінологією, скільки доктринальною економічною, політологічною, кримінологічною.

¹ Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

державою, що визначена нами як оптимальна для вирішення відповідних політико-кримінологічних задач.

Разом з тим, визнаючи соціальну затребуваність та в цілому обґрунтованість положень цього нормативно-правового акту, зауважимо, що він зорієнтований виключно на економічний аспект партнерства, що виключає можливості використання потенцій останнього у цілях протидії злочинності. З огляду на це, на пропонування нами спосіб подолання обструкції протидії політичній злочинності через укладання відповідних угод не поширюється дія Закону України «Про державно-приватне партнерство». Необхідність же введення цієї діяльності у законодавче поле зумовлює потребу у внесенні змін до означеного Закону.

Перш за все, це стосується ознак, об'єктів державно-приватного партнерства та сфер, в яких воно застосовується. Зокрема, серед ознак державно-приватного партнерства в абз. 4 ч. 1 ст. 1 аналізованого нормативно-правового акту вказується на «...забезпечення вищих техніко-економічних показників діяльності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера...»¹. Вважаємо, що ця ознака має бути доповнена й вказівкою на забезпечення прийняття нормативно-правових актів й реалізації програмних документів у сфері протидії злочинності, що у системі з аналогічними змінами щодо сфер та об'єктів державно-приватного партнерства створить передумови для використання цього інституту в кримінологічних цілях (див. додаток Г). Також потребує корегування й правове регулювання функціонального та процедурного компонентів державно-приватного партнерства. Зокрема, до вказаного Закону варто внести доповнення, спрямовані на унормування порядку прийняття рішення про таке партнерство, а також процедуру визначення приватного партнера, укладення відповідного договору (див. додаток Г).

Окремо наголосимо, що порядок вибору приватного партнера для досягнення вказаних політико-кримінологічних цілей є за своєю природою виключним та не повинен передбачати конкурсних процедур, встановлених за загальним правилом для договорів вказаного типу щодо інших об'єктів (див. Порядок проведення

¹ Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства для здійснення державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 року № 384¹), окрім проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності. Це зумовлено, власне, характером проблемного питання, логіка вирішення якого на договірних засадах державно-приватного партнерства не передбачає конкурсу як такого. Конкретний приватний партнер визначається на підставі оперативно-службової інформації суб'єкту протидії злочинності, яка відображає (як правило, на рівні неофіційної, не процесуальної інформації) характер та ступінь зв'язків конкретної фінансово-промислової групи з визначеними політичними силами, її лідера (директора, власника тощо) і т.п.

Не виключено, що така інформація може супутньо або ж цілеспрямовано отримуватись в ході провадження негласних слідчо-розшукових, оперативно-розшукових заходів і дій, а тому її розголошення, навіть як підстави для обґрунтування рішення про обрання конкретного приватного партнера, не допускається. В такій ситуації, звісно ж, ми маємо певний ризик зловживань в процесі визначення приватного партнера та укладання з ним відповідного договору. Втім, вказані ризики повинні бути мінімізовані засобами відомчого та міжвідомчого (зокрема, прокурорського) контролю.

Щодо характеру самого договору про державно-приватне партнерство щодо проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності, то він, на нашу думку та згідно з використовуваною у Законі України «Про державно-приватне партнерство» класифікацією, має відповідати договору про спільну діяльність. Змістом останнього є політико-економічна співробітництво: державний партнер зобов'язується створити до-

¹ Порядок проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства для здійснення державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим : постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 року № 384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF>.

даткові сприятливі умови для ведення господарської діяльності приватного партнера; а приватний партнер зобов'язується вжити заходів щодо сприяння у прийнятті безпосередніми суб'єктами політики (політичними силами, представленими в органах представницької демократії без вказівки конкретного їх найменування, персонального складу) нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності, а також реалізації відповідних програмних документів. У випадку прийняття Закону України «Про регулювання лобістської діяльності в Україні» таке зобов'язання приватного партнера може пов'язуватись із необхідністю замовлення лобістських послуг належного спрямування та значення з відповідною їх оплатою.

Ресурсом для реалізації цієї ідеї в частині забезпечення виконання державним партнером (спеціалізованим суб'єктом протидії злочинності) мають виступати державні преференції для фінансово-промислових груп. А. Г. Зінченко та М. А. Саприкіна в цьому контексті слушно зауважують на тому, що для переважної більшості українських компаній основними стимулами у впровадженні соціальної відповідальності є пільгове оподаткування організацій, які впроваджують соціальну відповідальність, зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади¹. Відповідно, як преференції означеної якості можуть розглядатися, передусім, пільгові податкові режими, збільшені розміри виробничих квот та подібні їм чинники сприяння господарській діяльності за умови жорсткого державного контролю за цінами та ціноутворенням з боку суб'єктів, дотриманням ними антимонопольного та іншого законодавства.

Навіщо це потрібно фінансово-промисловим групам? Перше – очевидний профіт від державних преференцій у сфері оподаткування, квотування. Друге – усунення необхідності вдаватися до коштовних корупційних схем отримання більшості в парламенті та урядових колах при прийнятті та реалізації бажаних політичних, адміністративних та інших рішень в межах відповідних компетенцій.

Навіщо це потрібно державі? Перше – прямий діалог з найбільш потужними групами впливу на політичних акторів, що формує можливість залучати діяльність останніх до орбіти

¹ Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010 : стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – С. 22–23.

кримінологічних практик без опосередкування та додаткових ризиків у сфері політичних чи квазіполітичних маніпуляцій (політичного шантажу, штучних парламентських криз, розколу коаліційних сил тощо). Друге – часткове виведення лобістської діяльності з тіні груп політико-економічного тиску, створення додаткових гарантій для них та важелів контролю для держави.

Викладена логіка вибудовування механізму взаємовідносин великого бізнесу (олігархату) та держави у руслі виконання задач з протидії злочинності змушує визнати наявність певних негативних передумов для бюджетної політики. Дійсно, запропонований підхід передбачає втрати доходної частини державного бюджету у виді фактично упущеної фінансової вигоди. Адже відбувається по суті акт міні державою законних можливостей у сфері господарювання на політичні послуги фінансово-промислових груп у сфері прийняття та реалізації нормативно-правових актів, програм протидії злочинності. Йдеться про формування ситуативної більшості в парламенті при прийнятті важливих загальносоціальних рішень антикримінальної спрямованості, а також про деякі інші форми коаліційної роботи. Однак, переконані, що соціально корисний ефект від успішної реалізації рішень вказаної категорії буде набагато більшим, аніж обсяги ненадходжень до бюджету.

З приводу висловлених пропозицій критик цілком може висловити справедливі зауваження щодо недемократичності пропонуваного процедури, явного використання адміністративного ресурсу при прийнятті так чи інакше, але політичних рішень. Дійсно, пропонуваний підхід певною мірою звужує, навіть деформує демократичні принципи функціонування державної влади. Ми також свідомі і того, що подібна діяльність держави (передусім, в особі органів виконавчої влади – модераторів протидії злочинності) може інтерпретуватися як своєрідний підкуп та, навіть, акт політичної корупції. Втім, можемо висловити такі контраргументи.

Цінність науки кримінології полягає не лише у її світоглядній функції, а й, що не менш важливо, у практико-перетворювальній. Саме тому одним з базових принципів кримінологічних досліджень, формування окремих кримінологічних теорій є їх реальність, наявність щільного зв'язку з кримінально-превентивною діяльністю, ресурсами суб'єктів протидії злочинності і всього суспільства, а не відрив від об'єктивної дійсності на користь ідеалістичних конструктів, метафізичних концепцій. Тому маємо визнати, що сучасна політична система України, а так само

як і більшості інших країн світу, не є бездоганною з точки зору акумуляції, артикуляції та захисту інтересів населення засобами представницької демократії. Існують визнані загальносвітові закономірності зміни «обличчя» політики, її економізації, глобалізації. Політика перестає існувати у її чистому вигляді. І наука має не заперечувати існування цього факту, а, визнаючи його, відштовхуватись від нього, від реального стану справ, враховувати актуальну політичну кон'юнктуру, за якої роль представників громадського суспільства, громадськості у прийнятті політичних рішень виявляється вельми обмеженою. Натомість економічний фундамент провідних політичних акторів має суто прагматичні, комерційні цілі функціонування, які і визначають спрямованість діяльності тих самих впливових політичних сил та, водночас, їх вразливість. З огляду на це, викладені вище пропозиції щодо кримінологічної моделі державно-приватного партнерства варто сприймати не стільки як ідеальний, скільки як реальний та, вважаємо, єдиний можливий в конкретний історичний період *кримінологічно обґрунтований* варіант взаємодії влади та бізнесу.

В цьому ж руслі розмірковує й В. П. Макаренко, який зазначає, що до сих пір соціальні науки займалися аналізом суспільства і його окремих фрагментів. Тепер головним предметом аналізу всієї системи соціальних наук повинні стати реакції інтелектуальних, політичних, економічних, чиновницьких еліт на нові явища¹. Глибина цієї думки не обмежується постулатами класичного біхевіоризму. Вчений безспідставно вказує на потужні джерела енергії всієї соціокінематики, осередки формування локальних та глобальних систем порядку, перетворюючих імпульсів, які конструюють узагальнені сценарії (позитивні чи негативні – не суть важливо для розуміння принципу) суспільного розвитку. Тому цілком закономірною видається необхідність прогнозування поведінки економічних еліт як політичних акторів, їх врахування та можливості, корегування, зокрема, на засадах партнерства.

Окремо зауважимо, що спектр питань, з приводу яких можлива така взаємодія має бути суворо обмежений саме проблемами протидії злочинності в ситуації, коли потрібен виключно політичний вплив, а не вливання капіталу (і цей момент є принципово важливим). Фінансово-промислові групи не мають перетворитися

¹ Макаренко В. П. Проблема общего зла : расплата за непоследовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – С. 27.

на таких собі «спонсорів» органів державної влади. Суть діалогу в іншому – щоб мати змогу забезпечити *політичну волю* на прийнятті важливих для всієї держави *науково обґрунтованих* рішень кримінально-превентивного значення. І це можливо розглядати як специфічний лобізм.

Необхідно також акцентувати на відсутності подібного різновиду лобізму у зарубіжних країнах. Однак, переконані, що це не має бути перепорою на шляху до посилення кримінально-превентивного потенціалу політичної системи. Справа в тому, що вітчизняна злочинність є в значній мірі феноменом унікальним у своєму роді. Це не складно довести через споглядання панорами її відтворення на більш ніж двадцятирічному відтинку часу. А надто – з огляду на специфічні історичні умови формування української ментальності під впливом особливих політико-правових, культурно-психологічних, економічних факторів, що на довгу перспективу внесли суттєві корективи до трансперсональної програми етногенезу українства у широкому розумінні цього терміну. Ми говоримо саме про корективи, зважаючи на загальноєвропейські цивілізаційні тенденції, з якими тренди вітчизняної соціодинаміки корелюють у незначній мірі, хоча і з певними ознаками конвергенції, що спостерігаються останнім часом. А тому, вважаємо, є достатньо підстав вести мову про нетипові, нестандартні інструменти стабілізації криміногенної ситуації, в тому числі і перш за все з використанням засобів політичного управління.

Підкреслимо, що викладений механізм за своїм змістом відноситься до форм соціального партнерства та за задумом має бути разовим, в одну умовну сесію й застосованим у виключному випадку, коли інші передбачені законом заходи не дали позитивного результату у справі прийняття загальнодержавних програмних рішень і нормативно-правових актів кримінально-превентивного значення (наприклад, коли останні не знаходять підтримки при голосуванні). Це – своєрідний гамбіт – тактичний прийом, змістом якого є свідомі втрати в обмін на отримання стратегічної переваги в сфері управління протидією злочинності. В нашому випадку – це отримання правової бази для подальшої кримінологічної практики, що блокуватиме або ж мінімізуватиме криміногенний вплив все тих же економічних акторів на політичну систему.

На мезорівні та макрорівні організація подібного партнерства не вичерпуватиметься разовими акціями та апріорі передба-

чає постійну співпрацю у руслі реалізації кримінологічно значущих програм соціальної відповідальності бізнесу за підтримки держави на різних рівнях та галузях народного господарства. Втім, очевидно, на первинному етапі виникне чимало труднощів у реалізації викладених положень щодо державно-приватного партнерства в площині вирішення кримінологічних задач. Це зумовлено загальним рівнем підприємницької культури, що склалася в Україні і яка не включає в достатній мірі зорієнтованість на реалізацію потенцій соціальної відповідальності. Цей напрям філософії господарювання має віднайти свій цілеспрямований розвиток. Одним з його аспектів вважаємо повинна бути інституціоналізація GR-менеджменту (від англ. – *government relations management* – управління відносинами з владними структурами)*. Необхідним кроком для цього є запровадження відповідних освітніх спеціалізації та стандартів підготовки фахівців, що володітимуть компетенціями у сфері забезпечення взаємодії бізнесу та держави, в тому числі й на рівні соціально-зорієнтованих стратегій, серед яких чільне місце має зайняти сектор кримінальної превенції. Останній же обов'язково повинен включати ресурсні та мотиваційні компоненти участі суб'єктів господарювання у політичних відносинах, в тому числі й з урахуванням антикримінальної спрямованості функціонування.

Викладені вище пропозиції ще мають віднайти свій розвиток на монографічному рівні. Вважаємо комплексну наукову розробку проблем державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності однією з пріоритетних. І не лише в аспекті дослідження політико-кримінологічної проблематики, а й більш широкого кола питань, пов'язаних з інтеграцією зусиль фінансово потужного приватного бізнес-середовища із державним сектором системи кримінальної превенції.

* До основних методів вибудовування відносин з владними структурами в GR-менеджменті зазвичай відносять: а) організація зустрічей, конференцій, круглих столів за участю представників органів державної влади, місцевого самоврядування та бізнес-середовища; б) конвергенція проектів компаній та соціально значущих проектів розвитку регіону, держави; в) участь компаній у політичних програмах. Навіть поверхневий огляд зазначених методів дає достатні підстави вважати, що вони можуть бути використані і для досягнення як тактичних, так і стратегічних цілей у сфері протидії злочинності.

Поруч з укладанням угод та, зокрема, договорів про державно-приватне партнерство, серед способів впливу на фінансово-промислові групи ми виділяли також й переконання. Останнє є достатньо дослідженим у науковій літературі в контексті одного з універсальних методів впливу, що звільняє нас від необхідності в описанні базових його характеристик. Однак в розрізі нашого дослідження, воно має певну специфіку.

Переконання у соціальній важливості, суспільній затребуваності участі олігархату у публічних справах засобами впливу на політичних акторів в системі органів представницької демократії, як спосіб стимулювання соціальної відповідальності бізнесу у політико-кримінологічному аспекті, передбачає досить широкий спектр діяльності, яка не обмежується традиційною адміністративно-правовою інтерпретацією категорії «переконання» як методу управління. У рельєфі горизонту задач щодо здолання (мінімізації впливу) факторів обструкції реалізації протидії політичній злочинності варто вести мову про застосування потенцій тристоронньої взаємодії бізнесу, влади та громадськості за моделлю трипатризму. Можливості впливу громадськості як на бізнес, так і не політичні партії виявляються вельми широкими: від бойкоту товарів і послуг відповідного підприємства до формування електорального масиву у виборчі періоди. При цьому в жодному разі не йдеться про шантаж. Але і у поширенні інформації про соціально корисну активність суб'єктів господарювання ніяких ознак протиправності немає.

Вплив означеним способом на бізнес-структури за моделлю трипатризму можливо розглядати як одну з форм взаємодії громадянського суспільства та держави. При чому остання в цій взаємодії виконує роль своєрідного соціального мультиплікатора, джерела кримінологічних практико-перетворювальних імпульсів, звернених, врешті-решт, до самого суспільства й таких, що послуговуються його інтересам у сфері протидії злочинності.

Підсумовуючи викладені положення, зазначимо, що виділені та проаналізовані нами фактори обструкції інтегративній політико-кримінологічній практиці в Україні та шляхи їх послаблення, нейтралізації звісно не є вичерпними. В залежності від конкретних стратегій інтеграції, програм політико-кримінологічної діяльності, фактори означеної природи можуть набувати складно прогнозованих рис і джерел походження. Викладені ж положення стосуються переважно стійких чинників, вірогідність існування, збереження дії яких у середньостроковій та довгостроковій перспективі є високою.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження підтвердило гіпотезу про криміногенність та антикримінальність політики як її іманентні властивості. В результаті сформовано політико-кримінологічну теорію протидії злочинності, положення якої відображають єдність концепції стримання криміногенності політики з одночасним розкриттям її антикримінального потенціалу. Основні з цих положень можуть бути зведені до такого.

1. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності – це система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними, що описують, пояснюють природу та прояви політичного злочину, політичної злочинності, закономірності її детермінації, особливості політичного злочинця та політичних факторів злочинності, визначають практичні рекомендації щодо їх нейтралізації (зниження інтенсивності дії), а також формують концептуальні засади протидії злочинності засобами політичного управління. Її структуру складають чотири логічно взаємопов'язані предметні блоки наукової інформації:

1) методологія політико-кримінологічної теорії;

2) категорії, зв'язки та закономірності інституціональної взаємодії політики і злочинності: а) криміногенність політики; б) політичний злочин; в) політична злочинність; г) особистість політичного злочинця; д) інші політико-кримінальні феномени (політичні репресії, терор тощо); е) політико-кримінальна детермінація: детермінація політичної злочинності та політичні фактори злочинності; ж) кримінальна-політична віктимологія; з) протидія політичній злочинності та відтворенню політичних факторів злочинності; і) фонові для політичної злочинності явища; к) особливості прогнозування політичної злочинності та планування протидії їй; л) кримінологічна характеристика та запобігання окремим різновидам політичних злочинів;

3) протидія злочинності засобами політичного управління: а) кримінологічна політика; б) стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність в Україні; в) політичні актори як суб'єкти протидії злочинності;

4) модельні засади реалізації політико-кримінологічної теорії у практиці протидії злочинності з урахуванням факторів суспільно-політичної обструкції.

2. Здійснено аналіз та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду політико-кримінологічних досліджень. Встановлено та описано генезу наукового пошуку вирішення проблем політичної злочинності від часів античності (ідеї Аристотеля, Платона, Протагора, Каллікліса та Критіаса) й дотепер. Окрему увагу приділено політико-кримінологічним поглядам вчених епохи Просвітництва (К. А. Гельвеція, П. Гольбаха, Г. Гроція, Ш.-Л. Монтеск'є та ін.), в яких фіксується продовження класичної античної лінії об'єктивного ідеалізму, розвиток теорії природного права, права націй на самовизначення й захист своїх публічних інтересів та прагнення на цій основі до обмеження сваволі не лише більшості громадян чіткою мірою їх свободи, вираженої у праві, а й волі правителів, держав на міжнародній арені як запоруки загальної рівності та справедливості соціального управління і міждержавних відносин.

Підвищена увага до політико-кримінологічних проблем припадає на кінець XIX – початок XX ст. Відмічаються праці низки дореволюційних юристів – Є. М. Анучіна, М. Н. Гернета, Ф. Гроссе, М. А. Неклюдова, М. М. Полянського, П. П. Пусторослева, Є. М. Тарновського, С. С. Ушеровича, а також Ч. Ломброзо, Р. Ляскі, Г. де Тарда та інших вчених, в яких репрезентовано результати кримінологічних досліджень політичної злочинності та політичних злочинців у душі позитивістської традиції.

Суттєвий внесок у розвиток політичної кримінології протягом 70–90-х рр. XX ст. внесли такі зарубіжні кримінологи як 70-90-ті рр. XX ст. С. Вібер, М. Ерман, Дж. Коулман, Д. Ліберман, Р. Лундман, Дж. Роебак, О. Терк, С. Шафер, С. Шейнголд, В. Чеймбліса та ін. В їх працях розроблялися проблеми як суто теоретичного, фундаментального, так і прикладного характеру, присвячені державним та антидержавним злочинам, політичній корупції тощо.

Потужна наукова розробка політико-кримінологічної проблематики відмічається в працях представників невсько-волзької кримінологічної школи: Ю. С. Апухтіна, В. М. Бурлакова, Г. М. Горшенков, О. П. Данилова, С. У. Дикаєва, А. І. Долгової, П. О. Кабанова, Н. Ф. Кузнецової, В. В. Лунєєва, В. С. Овчинського, А. Л. Сморгунової, В. С. Устінова, Д. А. Шестакова, В. О. Шабаліна та інших російських кримінологів.

В Україні періоду незалежності до різних аспектів відтворення політичної злочинності в різні часи зверталися О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, В. В. Василевич,

В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Н. А. Зелінська, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, Г. В. Маляр, Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс, В. В. Циганова, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко та інші вчені. В той же час, існуючі напрацювання поряд зі своєю значущістю та фундаментальністю вирізняються фрагментарністю по відношенню до цілісного політико-кримінологічного знання, що і зумовлює потребу у відповідному їх теоретичному узагальненні та подальшому розвитку.

3. Методологічні засади дослідження політико-кримінологічних проблем диференційовані за трьома рівнями. На філософському рівні використано методологію діалектичного детермінізму а також феноменологічний підхід. На загальнонауковому – абстрагування, порівняння, моделювання, типологічний метод, метод системного аналізу. На спеціально-науковому – соціальний конструктивізм, цивілізаційний й діяльнісний підходи, генеалогія злочинності із широким застосуванням соціологічних, юридико-догматичного методів, а також кримінологічного моделювання.

4. Криміногенність політики – її властивість відтворювати політичну злочинність та фактори детермінації загальної злочинності (політичні криміногенні фактори). Надано опис та запропоновано обґрунтування детермінаційних зв'язків між структурно-функціональними недоліками складових політичної системи та кримінальними практиками як політичного, так і позаполітичного характеру. Встановлено та пояснено вплив політичного режиму на злочинність. Визначено залежність між типом політичного режиму та загальними рисами стану злочинності.

Наводяться аргументи на користь позиції, згідно з якою демократичні політичні режими, враховуючи їх природу, продукують переважно ненасильницьку політичну злочинність внутрішньополітичного деструктивного значення та проявів. В державах же з тоталітарним, авторитарним політичними режимами переважають детерміновані ними насильницькі політичні злочини. Доводиться, що політичний режим є такою соціально-правовою, інституційною субстанцією, яка визначає не лише специфіку проявів, спрямованості політичної злочинності, а й загальнокримінальної, які, в свою чергу, мають зворотній вплив на режим.

5. Здійснене дослідження криміногенності політики дозволило сформулювати низку доктринальних положень, що складають

декілька сегментів предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Вони пов'язані з описом та поясненням змісту соціально-деструктивних властивостей інституту політики, що виражаються у детермінації політичної злочинності, політичних факторів злочинності. Невід'ємним елементом цієї частини теорії є концепція політичного злочину, в якій обґрунтовується сутність цього різновиду злочинної поведінки, його внутрішньодержавний та міжнародний виміри, а також особистість політичного злочинця.

Під політичним злочином запропоновано розуміти передбачене законом про кримінальну відповідальність, умисне, суспільно небезпечне діяння, що вчинене у сфері політики суб'єктом злочину та спрямоване на отримання, утримання, реалізацію, розширення, зміцнення політичної влади як цього суб'єкту, так і інших осіб, соціальних груп, організацій та/або з метою впливу на прийняття чи утримання від прийняття представниками вищих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій (їх органів) рішень, нормативно-правових актів, їх скасування чи зміни, та/або помсти за політичну діяльність.

Запропоновано кримінологічну фасетну класифікацію політичних злочинів за сімома критеріями. В результаті виділено 23 різновиди політичних злочинів з відповідними підвидами.

Окремо досліджується феномен політичної корупції, яку визначено як різновид суспільно-політичних інституційних кримінальних практик, що відтворюються у поведінці політичних акторів (їх представників) та полягають у використанні ними у злочинний спосіб своїх офіційних повноважень, або злочинного ненасильницького впливу на носіїв таких повноважень, з метою отримання, утримання, зміни політичної влади. Надано класифікацію політико-корупційних злочинних проявів.

6. Зроблено висновок про релятивізм оцінки, а також про конструктивістську природу політичного злочину. Остання виявляє різні закономірності у внутрішньодержавному та міжнародному вимірі. На підставі аналізу законодавства про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні обґрунтовується така ознака визначення злочинності політичних практик, як відтермінований характер. Він виражає залежність суспільної думки про злочинність або правомірність політичної діяльності від часових й світоглядних чинників. Водночас перелік політичних злочинів хоча і не є жорстко фіксованим та далеко не вичерпується тільки злочина-

ми проти основ національної безпеки, все ж в межах національного законодавства встановлюється з достатньою чіткістю. На сьогоднішній день це в повній мірі дозволяє спиратися на букву закону в тих випадках, коли виникають ситуації ідеологічної конфронтації.

7. Міжнародний вимір оцінок політичних злочинів виявляє залежність від низки факторів, які об'єднані в три групи: правові, політичні та культурні. Правові фактори визначають юридичну систему координат, в якій відбувається первинне орієнтування суб'єктів міжнародних відносин, зацікавлених та/або зобов'язаних надати оцінку політичному злочину (правомірній поведінці). Вона має дві умовні нормативні підсистеми: а) міжнародне кримінальне право; б) право міжнародної відповідальності. Не дивлячись на розгалужену мережу їх джерел, обґрунтовується превалювання саме політичних факторів в оцінці фактичних обставин справи та наданні юридичної кваліфікації. Вони визначаються неоднорідністю міжнародних політичних акторів, їх інтересів.

8. На формування політичної позиції суб'єктів міжнародного права щодо застосування конкретного права впливають такі чинники: а) геополітична вага (значення) суб'єкту надання оцінки; б) характер взаємин держави (організації), яка надає оцінку, із винною стороною – державою, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння; в) характер взаємин суб'єкта надання оцінки з потерпілою стороною – певною державою чи групою держав; г) конкретно-історичний політичний момент, який визначається актуальними геополітичними, регіональними й індивідуальними інтересами суб'єктів надання міжнародно значущої оцінки діяльності окремих держав, їх керівників; д) прогнозовані політичні, економічні, екологічні, військові, антропологічні наслідки, що можуть настати за низкою сценаріїв конкретних форм конфронтації з винною стороною як реакції на вчинене нею міжнародне правопорушення, а також з урахуванням політичних наслідків притягнення її вищих посадових осіб до кримінальної відповідальності за механізмами міжнародної юстиції.

9. Культурні фактори оцінки політичних злочинів у міжнародному вимірі – група фундаментальних чинників соціогенезу, що віддзеркалює в міжнародній політиці його найбільш глибинні засади, визначає сценарії розвитку соціальних систем та й, зрештою, людства в цілому. Наголошено на криміногенних ризиках необґрунтованих оцінок функціонування окремих політичних ре-

жимів, що тягнуть за собою політико-економічну, військову, культурну експансію.

10. Наведено додаткові аргументи на користь використання інтегративного підходу в дослідженні природи та проявів злочинності. Його використання дозволило сформуванню поняття політичної злочинності: це історично мінливий, статистично стійкий, релятивний, соціальний феномен, що виражається у масових суспільно небезпечних, предметно політичних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності різнорідних злочинів, а також злочинній діяльності. Доведено наявність процесів трансформації феномену політичної злочинності, умотивованої переважно ідеологічними факторами, у деідеологізований конструкт з приматом корисливості чи іншої інструментальної спрямованості.

11. В структурі політичної злочинності виділено три гносеологічно самостійні соціально-правові феномени: політичні переслідування, репресії та терор. Під політичним переслідуванням запропоновано розуміти діяльність, що полягає у застосуванні до особи (або групи осіб) законних та/або незаконних різнорідних, функціонально спільних заходів впливу, об'єднаних політичною чи політично зумовленою метою та які тягнуть за собою соціальні обтяження та/або спричиняють фізичну, моральну чи матеріальну шкоду. Це поняття охоплює політико-правове та політико-дискримінаційне переслідування.

У вузькому, біхевіористському, розумінні політико-дискримінаційне переслідування бачиться як різновид політичного переслідування, що є проявом дискримінації особи чи групу осіб за ознакою їх політичної активності чи політичних поглядів певного змісту. В залежності від специфіки внутрішньої детермінації політико-дискримінаційне переслідування диференційоване на цілераціональне, цінніснорациональне та корпоративно-узвичаєне.

У широкому, структурно-функціональному, розумінні політико-дискримінаційне переслідування становить інструмент конструювання суспільно-політичної думки чи контролю у сфері політико-корпоративного управління, що застосовуються з метою збереження стабільності політичної кон'юнктури та/або консолідації політичної сили, та/або забезпечення локального її переважання у політичному протистоянні.

12. Під політичними репресіями запропоновано розуміти інструмент збереження, підтримання сприятливої (бажаної) для

керівництва держави внутрішньополітичної кон'юнктури, збереження її монополії на політичну владу шляхом масового застосування законних та/або незаконних політико-дискримінаційних заходів управлінського, організаційно-правового, ідеологічного, економічного, фізичного характеру. Оскільки сутністю репресій неодмінно залишається дискримінація за політичною ознакою, остільки ж, не дивлячись на наявність чи відсутність законодавчої бази, такі практики слід визнати неправовими та у кримінологічному значенні – політично злочинними.

13. Політичний терор визначено як цілеспрямовану, системну, планомірну діяльність державних (або квазідержавних) органів щодо здійснення узаконеного масового насильства над громадянами з метою фізичного знищення частини населення, елімінації ідеологічного плюралізму із суспільного життя та забезпечення, таким чином, бажаних для правлячої еліти параметрів внутрішньополітичної безпеки в умовах утвердження її влади. Характеризуючись безпосередніми насильницькими формами реалізації, терор має стратегічну віддалену мету, яка екстраполюється не лише на сферу політичних відносин, а й на культурно-психологічну.

14. Надано типологічну характеристику особистості політичного злочинця. Авторська типологія включає чотири базові критерії: мотивація та характер цілепокладання, спосіб, відношення до чинного політичного режиму, місце особистості злочинця в соціальній структурі. Загалом виділено 14 основних типів політичних злочинців та низку їх підтипів.

15. Дослідження криміногенності політики крізь призму кримінологічного вчення про детермінацію кримінальної активності дозволило зробити загальний висновок про взаємозалежність процесів відтворення політичної злочинності та генерації політикою факторів загальної злочинності. Останні багато в чому змістовно й функціонально перетинаються, зберігаючи при цьому гносеологічну автономність, обумовлену доцільністю специфікації кримінально-превентивної практики. У зв'язку з цим на концептуальному та емпіричному рівнях детермінація політичної та неполітичної злочинності, з урахуванням політико зумовлених суспільних протиріч та при збереженні загальних характеристик, виявляє діалектичні риси окремого.

Політична злочинність є проявом та, водночас, причиною дисфункції політики, тобто чинником її деінституціоналізації і су-

міжних соціальних інститутів. З огляду на це серед детермінант політичної злочинності виділено, описано та пояснено такі їх групи як соціально-економічні, економіко-природничі, культурно-психологічні, управлінські психолого-маніпулятивні, правові, політико-кон'юнктурні.

Серед іншого акцентовано увагу на криміногенній ролі олігархізації політики, утвердження ринкового типу соціального характеру, а також соціально-економічній стратифікації. Відносна жорсткість соціальної структури й міри інтенсивності внутрішньо-структурної мобільності в сучасному українському суспільстві (як і в будь-якому іншому) дає підстави для констатації зв'язку між характером злочинно-політичної активності та приналежністю політичного актора до певної соціальної верстви, класу, страти. Цей зв'язок виявляється при аналізі злочинності представників влади (державно-чиновницького апарату), опозиційної (змішаної – бунтарсько-корупційної) та електоральної злочинності.

16. Встановлено та обґрунтовано, що виснаження природних ресурсів на фоні збереження політичного впливу фінансово-промислових груп на національному та міжнародному рівні є суттєвим чинником детермінації політичної злочинності. При цьому ключова проблема полягає в тому, що природі ресурси розглядають суб'єктами ринкових відносин не як складові середовища життя, а як економічний фактор. Це – глибинні психологічні константи світової економічної культури, які зумовлюють несприятливі прогностичні сценарії і щодо тенденції погіршення стану довкілля, і щодо політико-кримінальної активності. Загальні контури останньої визначається природою конфлікту держави, громадянського суспільства з одного боку та соціально безвідповідальних корпорацій – з іншого. Його розвиток виявляє залежність від таких політико-географічних чинників: 1) міри реального суверенітету держави як ступінь зовнішньої та внутрішньої незалежності від впливу великого бізнесу; 2) наявності запасів корисних копалин, в т.ч. і особливо прісної води; 3) дестабілізаційного потенціалу, що ґрунтується на наявності передумов розвитку внутрішньополітичних, етнічних, релігійних конфліктів всередині держави, функціональності правоохоронних органів, збройних сил. Ці ж фактори визначають ступінь політико-кримінальної віктимності держав і народів.

17. Культурно-психологічні фактори політичної злочинності визначаються низкою фундаментальних трансперсональних хара-

ктеристик конкретного суспільства. До їх деструктивних складових віднесено: масову психологію споживацтва й корисливості, маргіналізація, поширення соціальної несправедливості, агресивна демонстрація нерівності, глобальний конфлікт культур й цивілізацій. Щодо сучасного українського суспільства окремо наголошено на політико-криміногенній ролі аномії, яка складається на базі конфлікту патерналізму й індивідуалізму суспільної політичної та економічної свідомості.

Вельми специфічною групою чинників політичної злочинності є психолого-маніпулятивні фактори, в основі яких знаходяться технології безструктурного управління. Їх основними засобами є дезінформація, активне конструювання соціальної дійсності (в тому числі й через інститути пропаганди, цензури), закріплення когнітивної ригідності населення тощо

18. Правові фактори політичної злочинності проявляються у трьох основних формах: а) невідповідність правового імперативу ціннісним установкам у сфері публічного інтересу певної, умовно значної частини населення держави; б) невідповідність ціннісної основи правового імперативу однієї держави світоглядним засадам правового регулювання іншої; в) прогалини у правовому регулюванні політичних відносин. Серед останніх акцентовано увагу на небезпечності збереження неурегульованості лобістської діяльності, інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів. Також суттєву криміногенну роль відіграють й прогалини в порядку формування виборчих списків партій у Законі України «Про вибори народних депутатів», а також в порядку верифікації, ідентифікації текстів законопроектів, за які відбувається голосування на засіданні ВРУ та текстів законів, які безпосередньо підписує голова ВРУ та відправляє на підпис Президентові України.

19. Політико-кон'юнктурні фактори політичної злочинності – група суспільних протиріч, що формуються на підставі конфлікту інтересів політичних акторів. Їх характер та інтенсивність дії залежить від таких обставин: а) наявності об'єктивних передумов для дестабілізації суспільно-політичної ситуації; б) кількості та фінансової потужності опозиційних політичних сил, їх стратегічних і тактичних цілей, спрямованості, зв'язків з іноземними суб'єктами – державами, організаціями, корпораціями тощо; в) рівня політичної і загальної культури чиновницької еліти, її зв'язків з організованими злочинними угрупованнями; г) рівня

політичної культури населення; д) стану функціональної спроможності правоохоронних органів.

Конфліктні внутрішньоструктурні параметри діяльності організованих злочинних угруповань, репрезентованих політико-економічною елітою, тим чи іншим чином, прямо чи опосередковано афілійованою з публічною адміністрацією вишого, центрального та місцевого рівней мають суттєвий криміногенний потенціал, що відтворюється у надрах системи національної безпеки, формуючи загрози її ключовим компонентам.

20. Досліджено політичні фактори злочинності на доктринальному та прикладному рівнях з використанням емпіричного матеріалу, акумульованого в політичній історії та сучасності України. Завдяки оперуванню методологією структурного функціоналізму зроблено висновок, що загальна злочинність генерується соціальною системою як реакція адаптації до управлінських умов, що задаються політичною підсистемою. Надалі адаптивні форми соціальних (кримінальних) практик набувають інтегративних значень та впливають, в свою чергу, на поглиблення дисфункції політики через структурний синтез органів державної влади та організованих злочинних угруповань, детермінацію політичної злочинності. Стабілізація функціонування суспільства, що досягається на певному етапі цього поступу з урахуванням економічних, правових й культурних чинників, зумовлює закріплення й підтримання діяльнісних зразків, типових політико-кримінальних та суто кримінальних практик.

Застосування теорії конфлікту для пояснення сутності та криміногенних проявів протиріч між політичною та рештою соціальних підсистем дозволило виділити, описати та обґрунтувати три блоки політичних факторів злочинності: політико-економічні, політико-правові, та політико-культурні. Наголошено на особливій ролі геополітичних факторів злочинності, здійснено їх концептуальний аналіз.

21. Зниження криміногенності політики має здійснюватись за двома базовим векторами: протидія політичній злочинності та нейтралізація політичних криміногенних факторів. Оскільки і перше, і друге є суть дисфункції політики, вказані вектори не є паралельними, а формовані ними теоретико-прикладні конструкти передбачають спільні грані пізнання та предметної діяльності. Систему заходів протидії політичній злочинності складають п'ять

основних їх блоків: ідеологічні, економічні, інформаційно-безпекові, правові, політичні.

Відстоюється думка, що первинним етапом на шляху реформування загальносоціального рівня протидії політичній злочинності є наукове забезпечення його політико-ідеологічної основи та її реалізація через систему освіти, практичну діяльність в межах інститутів соціальної пам'яті, мас-медіа. Основним змістом цієї діяльності є формування, укріплення суспільно-політичної свідомості, розвинені форми якої здатні закласти у її носіїв тенденції до деструкції тих основ суспільного співжиття, які в науці отримали назву криміналізму. Важливими компонентами цих практик є: а) наукове обґрунтування підстав (історичних, культурних, геополітичних, етнічних, економічних та інших) існування багатонаціональної держави України у визначених територіальних межах, широке інформування населення; б) розроблення на виваженій соціально-філософській основі ґрунтовної ідеології державного будівництва як генерального методологічного посилу спільного співіснування громадян України; в) планомірне впровадження виявлених та обґрунтованих факторів, обставин, підстав державного суверенітету в межах визначеного кордону і принципів, напрямів взаємовідносин держави й особистості (громадянина) у процес дошкільної, шкільної, вищої, академічної освіти, самоосвіти.

22. Зміст економічних заходів протидії політичній злочинності виражений через концептуальну реформу системи господарювання на основі ідеології соціального лібералізму, а також формування системи енергетичної безпеки України на засадах різноджерельних надходжень енергоносіїв.

Наголошується на ролі заходів забезпечення інформаційної безпеки, підвищення кримінологічної ефективності правового регулювання порядку фінансування політичних партій, формування їх виборчих списків, лобістської діяльності, запровадження інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів. Окремо акцентовано увагу на потребі вдосконалення кримінально-правових заходів запобігання політичним злочинам та поставлено питання про криміналізацію двох типів діянь: а) зловживання правом особистого голосування на засіданнях Верховної Ради України; б) політичної нетерпимості як кваліфікуючої ознаки юридичних складів умисного вбивства, умисного тяжкого, середньої тяжкості тілесного ушкодження вчинення. Запропоновано модельні склади відповідних злочинів.

На основі аналізу зарубіжного досвіду наводяться додаткові аргументи на користь необхідності функціонального розгортання інституту громадських (неурядових, зокрема, журналістських) розслідувань, який має стати суттєвим чинником забезпечення прозорості у взаємодії між бізнесом та владою, ефективним неспеціалізованим інструментом кримінальної превенції.

23. До підсистеми політичних заходів протидії політичній злочинності запропоновано включити такі їх блоки: а) деполітизація правоохоронної та судової системи; б) інтенсифікація зовнішньополітичної роботи щодо залучення України до існуючих систем колективної безпеки або ж ініціювання створення нової – регіональної системи ідентичного значення; в) наукова розробка та впровадження в практичну діяльність концепції дипломатичної превенції політичних злочинів; г) розвиток інституту політичної відповідальності; д) запровадження у процес правотворчості та контролю за діяльністю публічної адміністрації інституту електронних петицій.

24. Самостійним крайнім заходом припинення триваючої злочинно-політичної діяльності є політико-кримінологічна технологія масового спротиву. Під нею запропоновано розуміти методологічно виважений комплекс виключних заходів на основі цілеспрямованих та в цілому керованих правомірних дій значної кількості людей, що має на меті схилити керівництво держави до прийняття/неприйняття певного політичного рішення, яке підтримується переважною більшістю населення країни та ґрунтується на крайній необхідності припинення кримінальної активності політичних еліт. Вона є формою консолідації інститутів громадянського суспільства у протидії глибокій, інституціоналізованій криміналізації політичної системи та дисфункції правоохоронних органів, коли форма й зміст держави вступають у повну (чи суттєву) діалектичну протилежність. Визначено загальні підстави та умови застосування політико-кримінологічної технології масового спротиву.

25. Обґрунтовується доцільність організації діяльності щодо нейтралізацію політичних факторів злочинності на стратегічній основі. Сформовано доктринальну модель відповідної стратегії. Вона визначена як комплексно-неординарна, що виражає загальну спрямованість діяльності на стабілізацію криміногенної обстановки, інтегроване зростання антикримінального потенціалу політики з одночасним зниженням внутрішньо- та зовнішньо-

системних її протиріч, конфліктогенних аспектів функціонування. Стратегія включає в себе чотири компоненти: концептуальний (орієнтаційний), телеологічний, практико-кримінологічний (операціоналістський) та організаційно-забезпечувальний.

Концептуальним базисом стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності визначено ліберально-гуманістичну домінанту державного управління, що розгортається на основі філософії людиноцентризму. Завдяки такій її спрямованості, практико-кримінологічне осереддя стратегії складає система заходів, об'єднаних в такі напрями:

1) концептуалізація загальносоціальної політекономічної ідеології та розгортання на її основи програм державного будівництва. В якості такої ідеологічної основи визначено соціальний лібералізм та засновані на ньому ідеології-рухи неореспубліканізму, культурної ідентичності та антикриміналізму. Приведення у життя їх настанов передбачає комплекс заходів освітнього, економічного, медико-соціального характеру;

2) формування системи забезпечення та підтримання кримінологічної ефективності правового регулювання через інститути кримінологічної експертизи та моніторингу. Їх функціонування є чинниками підвищення функціональності політичної системи, додатковим механізмом соціально-політичної комунікації;

3) розбудова фундаменту морально-політичної свідомості на основі власної національно-політичної ідентичності у складі європейської цивілізації через: а) етнокультурну генералізацію як перспективне соціально-інтегруюче узагальнення конструктивного досвіду етногенезу українства; б) політико-правову генералізацію як відбір та узагальнення провідних якісних етнокультурних характеристик, втілених у політичному й правовому перспективно оціненому досвіді; в) культурно-інтегративну генералізацію, що передбачає категоризацію, концептуалізацію, широку реалізацію спільних українсько-європейських культурних проєктів;

4) мінімізація дії загроз національній безпеці у зовнішньополітичній сфері, що формуються що формуються в орбіті геополітичних, регіональних взаємодій;

5) комплексна та перманентна, наростаюча протидія політичній злочинності;

6) зниження ступеню впливу фінансово-промислових груп на державний апарат, що передбачає поетапне розгортання та поглиблення політичної та правової реформи, спрямованої на

підвищення функціональності політичних партій, прозорості фінансової бази їх діяльності, відкритості та репрезентативності виборчих процедур тощо;

7) підвищення функціональності інституту політичних партій за рахунок: а) формування дієвої системи соціальних ліфтів, реалізованої у виборчих процедурах та порядку формування партійних списків; б) перегляду стратегій політичної комунікації та артикуляції;

8) розвиток інституту політичної відповідальності, що передбачає вироблення додаткових правових, організаційно-управлінських механізмів політичної комунікації між первинними та вторинними політичними акторами, представницькими органами державної влади, муніципалітету;

9) відновлення довіри до держави як провідного політичного метаінституту, що є своєрідною результируючою попередніх напрямів й заходів та, водночас, самостійним вектором деструкції політичних факторів злочинності. Він є довготривалим та має ґрунтуватися на засадах культурного детермінізму.

Організаційно-забезпечувальний компонент визначає системно-управлінську й ресурсну складову реалізації стратегії нейтралізації політичних факторів злочинності. Він включає в себе аспекти наукового, кадрового, інформаційного, фінансово-матеріального забезпечення операційніського компоненту стратегії.

26. Дослідження проблем інституціональної інтеграції політичної системи та системи протидії злочинності виявило широкі можливості для використання інструментів політичного управління в кримінально-превентивних цілях. Виявлено, описано, пояснено низку джерел, напрямів реалізації запобіжного потенціалу політичних практик, спрогнозовано можливі фактори обструкції цьому процесу. В результаті зроблено висновки, сформовано пропозиції щодо розбудови концептуальної моделі такої інтеграції.

В основі інституціональної інтеграції політичної системи та системи протидії злочинності знаходиться парадигма політичного антикриміналізму як наукова та практична реакція на стан соціального криміналізму. Вона розуміється як умовно автономна доктринальна складова кримінологічної політики, яка виражається у комплексі ідей, принципів, світоглядних диспозицій щодо політики, які забезпечують науково обґрунтовану зорієнтованість її інститутів на досягання загальносоціальних цілей кримінально-

превентивного значення. В контексті діяльності політичних акторів (як державних, так і недержавних) політичний антикриміналізм може претендувати на статус ідеології-руху, втілюваної на рівні державного управління та громадянській активності у сфері політичних взаємодій.

Політичний антикриміналізм має два виміри свого буття: світоглядний (аксіологічний, методологічний) та практичний (праксеологічний). Перший – полягає в утвердженні гуманістичної сутності політики, її зорієнтованості на вільну та відповідальну людину через забезпечення її кримінологічної безпеки. Концепція людиноцентризму виявляється ціннісно-орієнтуючим ядром політичного антикриміналізму, що формує довкола себе орбіти превентивних практик політико-управлінського характеру.

27. Практичний вимір політичного антикриміналізму розкривається через напрями його реалізації. Множину останніх згруповано за двома предметно-діяльнісними векторами: внутрішньо-управлінському та зовнішньо-управлінському. Кожен з них визначає загальну спрямованість політико-управлінського кримінально-превентивного впливу на основі ідеї (ідеології-руху) політичного антикриміналізму.

В структурі внутрішньо-управлінського вектору запропоновано виділити такі напрями реалізації ідеї політичного антикриміналізму: а) очищення влади; б) превентивне обмеження політичних прав; в) узгодження фракційної, міжфракційної, коаліційної роботи парламентарів з урахуванням вимог мінімізації криміногенного потенціалу політичних конфліктів.

Зовнішньо-управлінський вектор реалізації ідеї політичного антикриміналізму розкривається за такими напрямками: 1) парламентська *коаліційна робота* щодо формування політичної волі на створення належних правових основ концептуалізації та реалізації кримінологічної політики держави, стратегічний розвиток кримінологічного законодавства; 2) кримінально-превентивна діяльність депутатів всіх рівнів через функціонування громадських приймалень; 3) превентивна дипломатія; 4) монетарна превенція; 5) стимуляція національної пам'яті та соціокультурна трансформація; 6) активізація використання в кримінологічних цілях інструментів регіональної (місцевої) політики; 7) втілення у життя принципу *due diligence* як складової практики політичного антикриміналізму.

28. Відстоюється думка про наявність суттєвого кримінально-превентивного потенціалу у недержавних суб'єктів політики – політичних партій та низки громадських об'єднань. На цій підставі запропоновано поширити кримінально-запобіжну ідеологію та відповідну практику на інституціонально оформлені політичні осередки, здатні до широкого діалогу, контакту з населенням. Сформовано загальний алгоритм політико-кримінологічної діяльності останніх та виділено такі базові напрями її розгортання: 1) розширення представницької мережі; 2) трансформація змісту політичної діяльності згідно актуальних соціальних запитів в убезпеченні від кримінальних загроз; 3) інтеграція кримінологічних стратегій зі стратегіями розбудови громадянського суспільства.

29. Визначено стратегії інтеграції політичної та кримінологічної практик. Обґрунтовуються складові стратегічного поля, в якому виділено п'ять ключових компонентів: кримінологічне обґрунтування, соціальний запит, політична воля, ресурсне забезпечення та обструкція. Здійснено типологію стратегій інтеграції за критеріями конфігурації політичної ситуації та особливостями політичного режиму. За першим критерієм виділено та описано п'ять відповідних типів: стратегії пасивного очікування, поступального розвитку, стабілізації, адаптації та антикризова стратегія. За другим – два, а саме: підпорядкування та партнерства (європейсько-континентальної та англо-американської моделі). Відстоюється думка про те, що для сучасної України доцільною є антикризова партнерська стратегія інтеграції політичної та кримінологічної практик за європейсько-континентальною моделлю. Надається її характеристика.

30. Доводиться, що зустрічний інституційно-інтегративний рух політичних та антикримінальних практик обов'язково супроводжуватиметься відповідним наростанням системним спротивом. До факторів обструкції зазначеному процесу віднесено: 1) інертність системи протидії злочинності; 2) політичну децентралізацію та посилення ролі місцевих еліт; 3) комерціалізацію політичних відносин; 4) знедержавлення легітимності. Запропоновано систему заходів щодо зниження інтенсивності їх дії.

Окремо акцентується увага на особливостях реалізації стратегії інтеграції політичної та кримінологічної практик в умовах посилення політичної впливовості економічної еліти (фінансово-промислових груп та інших економічних акторів). Запропоновано кримінологічну модель державно-приватного партнерства у сфері

формування та реалізації політики суб'єктами великого бізнесу. Вона ґрунтується на: а) забезпеченні інтересів фінансово-промислових груп у максимізації прибутку; б) забезпеченні інтересів всього населення та місцевих громад в активізації участі цих груп у суспільних справах щодо зниження рівня кримінальної загрози; в) відповідності принципам державного суверенітету, законності, забезпечення чесної конкуренції, політичного плюралізму й кримінологічної доцільності. Реалізація цієї моделі передбачає внесення змін та доповнень до Закону України «Про державно-приватне партнерство», прийняття Закону України «Про державне регулювання лобістської діяльності». Сформовано відповідні проектні пропозиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 33-й : Голод : Народна Книга-Моморіал / В. А. Маняк, Л. В. Коваленко. – К. : Радянський письменник, 1991. – 584 с.
2. Абеляр П. История моих бедствий / П. Абеляр. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. – 60 с.
3. Аванесов Г. А. 10 глав о мотивации и мотивах. Через призму науки криминологии / Г. А. Аванесов. – М. : Юнити, 2014. – 303 с.
4. Аванесов Г. А. Криминология / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
5. Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності : аналітична доповідь / М. Є. Горелов, В. О. Ковалевський, О. С. Мандебура-Нога, М. І. Михальченко та ін. ; За ред. М. І. Михальченка. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012 – 120 с.
6. Аквинский Ф. О правлении государей / Ф. Аквинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unavoce.ru/library/aquinas_ruling.html.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2-х т. – Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
8. Алфавитный указатель произведений В. И. Ленине. Предметный указатель к новым произведениям В. И. Ленина, включенным в полное собрание сочинений / Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1966. – 758 с.
9. Аналіз та пілотаж публічної політики / П. Кньопфель, К. Ларю, Ф. Варон, Н. Р. Малишева ; Пер. з фр. І. С. Микитин. – К. : Алерта, 2010. – 424 с.
10. Андрейченко С. С. Концепція атрибуції поведінки державі в міжнародному праві : монографія / С. С. Андрейченко. – Одеса : Фенікс, 2015. – 578 с.
11. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
12. Антагонизм Д. Жак Каматт и Новая политика освобождения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tal.bolo-bolo.co/ru/d/d/da/dejv-antagonizm-jak-kamatt-i-novaya-politika-osvobojdeniya.a4.pdf>
13. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом : международно-правовые подходы : монография / В. Ф. Антипенко. – К. : Юнона – М, 2002. – 724 с.
14. Антонян Ю. М. Личность преступника. Криминологическое исследование / Ю. М. Антонян, В. Е. Эминов. – М. : Норма ; Инфра-М, 2010. – 368 с.

15. Антонян Ю. М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю. М. Антонян. – М. : Изд-во «Щит-М», 1998. – 306 с.
16. Анучин Е. Н. Исследование о проценте сосланных в Сибирь в период 1827–1846 годов / Е. Н. Анучин. – СПб. : Тип. Майкова, 1873. – 508 с.
17. Апресян Р. Г. Ресентимент и историческая динамика морали / Р. Г. Апресян // Этическая мысль. – Вып. 2. – М. : ИФ РАН, 2001. – С. 27–40.
18. Апухтин Ю. С. Частные военные компании : глобальная деятельность и проблемы международной правовой ответственности / Ю. С. Апухтин // Жизнь и безопасность. – 2007. – № 1–2. – С. 81–84.
19. Апухтин Ю. С. Частные военные компании : новая цель политической криминологии / Ю. С. Апухтин // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2009. – № 2 (17). – С. 104–107.
20. Аристотель. Сочинения : в 4-х т. – Т. 4 / Аристотель ; Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
21. Арнольд Й. Смена политических систем, переходное уголовное право и так называемые гуманитарные вмешательства / Й. Арнольд // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2012. – № 4 (7). – С. 23–32 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://criminologyclub.ru/criminologyesterdaytodaytomorrow/106--4-27-2012.html>.
22. Артаманов И. И. Терроризм : способы предотвращения, методика расследования / И. И. Артаманов. – М. : Изд. И. И. Шумилов, 2002. – 331 с.
23. Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право / Б. В. Бабин // NB : Вопросы права и политики. – 2013. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/lr/article_817.html.
24. Багинян К. А. Агрессия – тягчайшее международное преступление. К вопросу об определении агрессии / К. А. Багинян ; отв. ред. А. Н. Трайнин. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 127 с.
25. Багрий-Шахматов Л. В. Постатейний науково-практичний коментар до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» / Л. В. Багрий-Шахматов, С. І. Бердяга. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 488 с.
26. Бакуменко В. М. Підходи до прогнозування нормотворчої діяльності / В. М. Бакуменко, С. О. Кравченко // Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентові України. – 2002. – Вип. 2. – С. 3–9.
27. Бандурка А. М. О власти и преступности / А. М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – 389 с.
28. Бандурка О. М. Парадокси протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник Криминологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 83–90.
29. Бандурка О. М. Влада в Україні на зламі тисячоліть : монографія / О. М. Бандурка, В. А. Греченко. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 304 с.

30. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов ; МВС України, Харків, нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 308 с.

31. Бандурка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Х. : НікаНова, 2012. – 318 с.

32. Банудрка О. М. Злочинність в Україні : економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – 264 с.

33. Батиргарєєва В. С. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток української кримінології / В. С. Батиргарєєва // Вісника Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 209–227.

34. Бачило И. Н. Информационное право. Роль и место в системе права Российской Федерации / И. Л. Бачило // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 14–17.

35. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.

36. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К. : «Ніка-Центр», 2011. – 407 с.

37. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : Инфра-М, 2004. – 184 с.

38. Бенхабб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабб ; пер. с англ. ; под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 350 с.

39. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. Е. В. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

40. Бердяев Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1993. – 383 с.

41. Бержанір А. Л. Становлення взаємодії влади, бізнесу та суспільства в ринкових умовах / А. Л. Бержанір // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 18–21.

42. Бжезінський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. – К. : Видавничий дім «Київ-Могиллянська Академія», 2006. – 204 с.

43. Бистрицький Є. К. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології / Є. К. Бистрицький // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 3–12.

44. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) : Джерелознавче дослідження / С. І. Білокінь. – Дрогобич : «Коло», 2013. – 1066 с.

45. Білокін С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.) : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06 / С. І. Білокін. – К., 2000. – 35 с.

46. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень / М. Т. Білуха. – К. : АБУ, 2002. – 480 с.

47. Блажевич Ю. Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Блажевич Юрій Юрійович ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 221 с.

48. Блажівський С. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія / С. М. Блажівський. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с.

49. Блувштейн Ю. Д. Понятие личности преступника / Ю. Д. Блувштейн // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 97–102.

50. Богінська І. В. Феномен гуманітарних інтервенцій у постбіполярному світі / І. В. Богінська, В. В. Павлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10460.html>.

51. Бойко Н. М. Закон про місцеві вибори : від фальші до фальшування / Н. М. Бойко // Українська правда. – 2015. – 11 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/11/7077462/?attempt=1>.

52. Бойченко В. І. Філософія історії : підручник / В. І. Бойченкл. – К. : Знання, 2000. – 723 с.

53. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям / В. І. Борисов // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 233–241.

54. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. – М. : Наука, 1990. – 272 с.

55. Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты : монография. – Изд. 2-е, перераб. / С. С. Босхолов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2004. – 301 с.

56. Бреннер Ч. Роль психического конфликта в душевной жизни / Ч. Бреннер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psychanalyst.ru/brenner/super-ego.htm>

57. Будко В. В. Философия науки : учебное пособие / В. В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – 268 с.

58. Бунин И. А. Окаянные дни / И. А. Бунин // Даугава. – 1989. – № 4. – С. 98–109.

59. Бунич И. Л. Золото партии. Историческая хроника / И. Л. Бунич. – СПб. : Шанс, 1992. – 320 с.

60. Бурлаков В. Н. Зарубежная и российская криминология сегодня / В. Н. Бурлаков, Я. И. Гишинский, А. Л. Сморгунова, Д. А. Шестаков // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 234–240.

61. Бурлаков В. Н. Криминогенная личность и индивидуальное предупреждение преступлений : проблемы моделирования /

В. Н. Бурлаков. – СПб. : Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 235 с.

62. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Бусол. – К., 2015. – 40 с.

63. Буянов В. П. Рискология. Управление рисками : учеб. пособ. / В. П. Буянов, К. А. Кирсанов, Л. М. Михайлов. – М. : Экзамен, 2003. – 384 с.

64. Вайс Керол Г. Оцінювання. Методи дослідження програм та політики / Г. Вайс Керол; пер. з англ. Р. М. Ткачука та М. О. Корчинської ; наук. ред. пер. О. М. Кілієвич. – К. : Основи, 2000. – 671 с.

65. Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – 178 с.

66. Василевич В. В. Щодо основних принципів кримінологічної політики України / В. В. Василевич // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : Тези доповідей наук.-теор.конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / Ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черней, О. М. Джуца, В. В. Василевич та ін. – К. : Національна акад. внутр. справ, 2014. – С. 46–52.

67. Васильків Ф. Ф. Генезис терроризму / Ф. Ф. Васильків // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – 2012. – Вип. 57. – С. 427–433.

68. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Василькова. – СПб. : Издательство «Лань», 1999. – 480 с.

69. Васюренко А. О. Роль Устава Организации Объединённых Наций в формировании современной концепции международно-правового запрета применения силы / А. О. Васюренко // *Legea si Viata*. – 2013. – № 12/2 (264). – С. 39–42

70. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; под ред. д.ф.н. Ю. Н. Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – 809 с.

71. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–705.

72. Ведерникова О. Н. Основные направления борьбы с коррупцией / О. Н. Ведерникова // Коррупция и борьба с ней : сб. науч. статей / Под ред. А. И. Долговой. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2000. – С. 127–132.

73. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

74. Венедиктов А. А. Решение по Крыму реально принял один человек / А. А. Венедиктов : Тезисы выступления на Третьем постинтеллектуальном форуме имени Франца Кафки и Джорджа Оруэлла (16–17 августа 2015 г., Балтийская Коса, РФ) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.newkaliningrad.ru/news/politics/6681740-aleksey-venediktov-reshenie-po-krymu-realno-prinyal-odin-chelovek.html>

75. Веприцький Р. С. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія / Р. С. Веприцький. – Х. : Золота миля, 2014. – 324 с.

76. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; предисловие Р. К. Баландина. – М. : Айрис-пресс, 2013. – 576 с.

77. Веденеев Д. В. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті / Д. В. Веденеев // Українська правда. – 2015. – 17 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/>.

78. Взаимодействие предпринимательских структур, власти и населения в системе социального партнерства / Г. И. Грекова, М. В. Киварина, А. В. Кузьмин, К. А. Руденко. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2010. – 242 с.

79. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 283 с.

80. Винниченко В. К. Відродження нації (Історія української революції: марець 1917 р. – грудень 1919 р.) / В. К. Винниченко. – К. : Книга Роду, 2008. – 797 с.

81. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) : Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 року № 3-в/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

82. Виханский О. С. Стратегическое управление / О. С. Виханский. – М. : Экономистъ, 2006. – 293 с.

83. Вицин С. Е. Моделирование в криминологии : учеб. пособие / С. Е. Вицин. – М. : НИРИО ВШ МВД СССР, 1973. – 104 с.

84. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Міжнародний документ від 23.05.1969 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

85. Вінник О. М. Договірні відносини державно-приватного партнерства : проблеми правового регулювання / О. М. Вінник // Віник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2 (14). – С. 90–107.

86. Влада, суспільство, громадянин : проблеми взаємодії в сучасній Україні : Аналітична доповідь / Т. С. Андрійчук, Р. В. Балабан, Т. А. Бевз та ін. ; За заг. ред. О. М. Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.

87. Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) / Б. С. Волков. – Казань : Из-во Казан. ун-та, 1982. – 150 с.

88. Волошенко О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах / О. В. Волошенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 123–128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09vovcpc.pdf>.

89. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого : монографія / О. Я. Волянюк ; Укр. ін-т нац. пам'яті. – К. : Пріоритети, 2013. – 169 с.

90. Вяткин А. Я. Разгром коммунистической партией троцкизма и других антиленинских групп (ноябрь 1920-1925 гг.) / А. Я. Вяткин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1966. – 174 с.

91. Гаджиев К. С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 1998. – 415 с.

92. Галайда Т. О. Роль корпоративної соціальної відповідальності підприємств у розвитку системи соціального партнерства в Україні / Т. О. Галайда, В. В. Скриль, О. М. Мяло // Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 4 (62). – С. 280–283.

93. Гальчинский А. С. Маркс и современный мир : Гуманистическая доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Лыбидь, 2015. – 328 с.

94. Гальчинський А. С. Лібералізм : уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.

95. Гапич А.Э. Технологии «цветных революций» / А. Э. Гапич, Д. А. Лушников. – М. : Риор, 2010. – 132 с.

96. Гарипова Г. Р. Репрессия как социальное явление (философский анализ) : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Гарипова Галия Ризванова ; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2003. – 144 с.

97. Гевелинг Л. В. Клептократия. Социально-психологическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти / Л. В. Гевелинг. – М. : Гуманитарий, 2001. – 590 с.

98. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. – Т. 1. – Наука логики / Г. В. Ф. Гегель / Отв. ред. Е. П. Ситковский. – М. : Мысль, 1974. – 452 с.

99. Гельвещий К. А. О человеке / К. А. Гельвещий // Антология фрагментов классических текстов западноевропейской философии / Авт. колл. : Ф. Н. Блюхер, С. Л. Гурко, А. М. Руткевич и др. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/13.php.

100. Генеральна прокуратура завершила досудове розслідування у справі стосовно колишніх працівників міліції, які незаконно видавали зброю та набої для застосування проти учасників Революції Гідності / Управління зв'язків із громадськістю та ЗМІ Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=166125.

101. Герасименко Л. Н. Специфика регионального политического процесса в современной России / Л. Н. Герасименко // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2008. – Вып.2. – Т. 6. – С. 139–143.

102. Герасіна Л. М. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз : монографія /

Л. М. Герасіна, М. І. Панов ; АПН України, Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Х. : Прапор, 2004. – 112 с.

103. Гессе Г. Избранные произведения / Г. Гессе ; пер. с нем. Н. А. Павлова. – М. : Издат. дом «РИПОЛ КЛАССИК», 2002. – 655 с.

104. Гишинский Я. И. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей / Я. И. Гишинский. – СПб. : Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 352 с.

105. Гишинский Я. И. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гишинский. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.

106. Гишинский Я. И. Конструирование девиантности : монография / Я. И. Гишинский, А. В. Добрынин, В. А. Бачинин и др. ; сост. Я. И. Гишинский. – СПб. : Изд-во ДЕАН, 2011. – 224 с.

107. Гишинский Я. И. Современные тенденции мировой криминологии / Я. И. Гишинский // Криминологический журнал ОГУСП. – 2012. – № 3 (21). – С. 5–14 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=13277>.

108. Гишинский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К. Маркса до С. Олькова) / Я. И. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>.

109. Гишинский Я. И. Тезисы выступления на 27 февраля 2009 г. Международном семинаре «Криминология ХХЫ века : теория и практика» (27 февраля 2009 г., г. Санкт-Петербург, РФ) / Я. И. Гишинский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.criminologyclub.ru/letopis/30-2009-.html>.

110. Глушков В. О. Структура сучасного кримінального світу України / В. О. Глушков // Плебсологічне осмислення перспектив розвитку Української держави. – 2010. – Вип. 3. – С. 48–52.

111. Глушков В. О. Геополітико-правові проблеми створення зони антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні / В. О. Глушков // Актуальні проблеми політики. – 2004. – № 20. – С. 60–71.

112. Глушков В. О. К вопросу определения понятия геополитики и её предмета / В. О. Глушков // Актуальні проблеми політики. – 2002. – Вип. 15. – С. 258–266.

113. Глушков В. О. Конфліктогені зони нового світового порядку в аспекті української геополітики (політико-кримінологічний аналіз) / В. О. Глушков // Вісник Криминологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 107–117.

114. Глушков В. О. Конфліктогені зони нового світового порядку в аспекті української геополітики (політико-кримінологічний аналіз) / В. О. Глушков // Вісник Криминологічної асоціації України. – 2013. – № 4. – С. 118–132.

115. Глушков В. О. Створення системи антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні / В. О. Глушков // Альманах кримінального права. – 2009. – Вип. 1. – С. 172–190.

116. Глушков В. О. Україна : конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку / В. О. Глушков // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 54. – С. 294–303.

117. Глушков В. О. Феномен «Автаркії великих просторів» Фрідріха Ліста та Україна / В. О. Глушков, І. В. Проценко // Актуальні проблеми політики. – 2003. – Вип. 16. С. 681–694.

118. Глушков В. О. Чинники, що сприяють розвитку тероризму / В. О. Глушков, О. Ф. Долженков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № № 1. – С. 154–157.

119. Глушков В. О. Щодо вдосконалення системи злочинів проти державної безпеки України / В. О. Глушков, Ю. О. Найдзон // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 112–116.

120. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс ; пер. с фр. А. А. Гутермана. – М. : Мысль, 1991. – 731 с.

121. Гозман Л. Я. Кто и почему рвётся к власти / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=%D0%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D0%BD.

122. Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні : деякі теоретико-прикладні проблеми / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 182–190.

123. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості) / В. В. Голіна // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 193–201.

124. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.

125. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

126. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства : поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Голіна // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Ташій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 166–176.

127. Голіна В. В. Кримінологічна політика держави : концептуальні положення та основні принципи її формування / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич // Питання боротьби зі злочинністю. – 2008. – Вип. 16. – С. 36–48.

128. Голина В. В. Криминологияна політика держави : сутність та передумови її формування / В. В. Голина, М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю. – 2012. – Вип. 23. – С. 53–63.

129. Гольбах П. Избранные произведения : В 2-х т. – Т. 1. Естественная политика, или беседы об истинных принципах управления / П. Гольбах. – М. : Мысль, 1963. – 563 с.

130. Гольдфарб А. Ресентимент – синдром ущербной агрессивности / А. Гольдфарб [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://snob.ru/profile/9402/blog/84872>.

131. Горбунов Е. А. Самоорганизация систем и прогнозирование военно-политических, экономических и социальных аспектов / Е. А. Горбунов. – К. : Ника-Центр, 2005. – 320 с.

132. Горлач М. І. Політологія : наука про політику : підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.

133. Горшенков Г. Н. Криминология : научные инновации : монография / Г. Н. Горшенков. – Н. Новгород : Изд-во Нижегородского государственного университета, 2009. – 214 с.

134. Горшенков Г. Н. Политическая преступность / Г. Н. Горшенков // Криминология : словарь / Под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во «Лань» ; Изд-во С.-Петербур. ун-та МВД России 1999. – 256 с.

135. Горяйнов А. М. Самозахист як засіб приватного правового примусу / А. М. Горяйнов // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 53. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – С. 384–390.

136. Грачев А. С. Политический терроризм : корни проблемы / А. С. Грачев. – М. : Знание, 1982. – 64 с.

137. Грачев А. С. Политический экстремизм / А. С. Грачев. – М. : Мысль, 1986. – 269 с.

138. Гриняев С. А. Международный терроризм как инструмент глобального управления / С. А. Гриняев, В. В. Чугунов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.agentura.ru/dossier/russia/people/grinyaev/obob/>.

139. Громадські розслідування як механізм цивільного контролю : краші практики зарубіжних країн. Науково-практичне видання / А. Б. Блага, О. А. Мартиненко, А. Р. Османов ; за заг. ред. О. А. Мартиненка. – Х. : Права людини, 2012. – 128 с.

140. Гроссе Ф. К вопросу о природе политических преступлений / Ф. Гроссе // Проблемы марксизма. Сборник второй : Проблема преступности / Под ред. и с пред. Я. С. Рязанова. – Киев, 1924. – С. 58–68.

141. Гроций Г. О праве войны и мира / Г. Гроций ; пер. А. Л. Сакетти. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.

142. Груздева А. П. Некоторые факторы, детерминирующие электоральную преступность в современной России / А. П. Груздева // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. – 2001. – Вып. 3. – Ч. 2. – С. 84–90.

143. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – СПб. : Кристалл, 2001. – 640 с.
144. Гундарь Е. С. Терроризм как форма политического экстремизма / Е. С. Гундарь // Антитеррор. – 2003. – № 1. – С. 103–110.
145. Гусаров В. Г. Частные военные компании России как инструмент узаконенного террора / В. Г. Гусаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://informnapalm.org/15878-rossijskye-chvk>
146. Гуцман М. Я. Роль ООН у боротьбі проти міжнародного тероризму : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / М. Я. Гуцман. – К., 2008. – 15 с.
147. Давыденко Л. М. Противодействие преступности : теория, практика, проблемы : монография / Л. М. Давыденко, А. М. Бандурка ; Национальный университет внутренних дел. – Х. : Изд-во Ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
148. Давыдов А. А. Модульный анализ и конструирование социума / А. А. Давыдов. – М. : ИС РАН, 1994. – 192 с.
149. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 574 с.
150. Данилов А. П. Политическая криминология в деятельности невиско-волжской криминологической школы и Санкт-Петербургского международного криминологического клуба / А. П. Данилов // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2012. – № 2 (25). – С. 39–48.
151. Данилов-Данильян В. И. Глобальный дефицит пресной воды / В. И. Данилов-Данильян // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 45–56 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.socionauki.ru/journal/files/vg/2008_1/globalnie_probleni.pdf.
152. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография / И. Н. Даньшин. – Х. : Прапор, 2005. – 224 с.
153. Даньшин І. М. До питання про поняття злочинної діяльності / І. М. Даньшин, О. В. Лисодед // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 3 (14). – С. 94–99.
154. Даньшин І. М. Кримінальна політика : за і проти / І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський // Право України. – 1992. – № 8. – С. 29–32.
155. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / Р. Дарендорф ; пер. з нім. А. Орган. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
156. Дацюк С. А. Нариси української ідентичності : генералізація / С. А. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/>.
157. Декларация независимости Соединённых Штатов Америки от 04 июля 1776 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/indpndnc.htm>.
158. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединённых Наций : Международ-

ный документ от 24.10.1970 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

159. Денисов И. В. Политическое сознание современного российского общества / И. В. Денисов // Политнаука. Политология в России и в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politnauka.org/library/teoria/denisov.php>.

160. Денисюк С. Ф. Злочинна діяльність : поняття, структура та характеристика її елементів / С. Ф. Денисенко // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 135–140.

161. Дикаев С. У. К вопросу о криминологической характеристике личности террориста / С. У. Дикаев // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 9–16.

162. Дикаев С. У. Вековые конфликты и современные проблемы терроризма (правовой и политико-криминологический анализ) : монография / С. У. Дикаев. – Уфа : ОН и РИО Уфимского юридического института МВД России, 2003. – 227 с.

163. Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / А. И. Долгова. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2003. – 572 с.

164. Донбас в етнополітичному вимірі : монографія / О. Я. Калакура, Л. О. Ковач, В. О. Котигоренко та ін. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.

165. Дорошенко А. В. Организована злочинність як фактор політичного процесу / А. В. Дорошенко // Віче. – 2000. – № 10 (103). – С. 90–112 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1210>.

166. Дрёмин В. Н. Преступность как объект системного анализа / В. Н. Дрёмин // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 7 ; редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. – Одеса : Юридична література, 2000. – С. 242–255.

167. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – 614 с.

168. Дрьомін В. М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності / В. М. Дрьомін // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 74 ; редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 295–302.

169. Дрьомін В. М. Політичні аспекти боротьби із злочинністю / В. М. Дрьомін, Н. А. Зелінська // Проблеми сучасної політики та шляхи її здійснення : зб. наук. праць. – 1993. – Вип. 1. – С. 39–40.

170. Дьяков С. В. Государственные преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и государственная преступность / С. В. Дьяков. – М. : Норма, 1998. – 320 с.

171. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризма : уголовное-правовое исследование / В. П. Емельянов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 291 с.

172. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів : Міжнародний документ від 24.11.1983 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

173. Європейська свідомість і тоталітаризм : Резолюція Європейського Парламенту від 2 квітня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1239204375>.

174. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки : теоретико-методологічний аспект / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 246 с.

175. Жалинский А. Э. Социально-правовое мышление : проблемы борьбы с преступностью / А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1986. – 192 с.

176. Жигарев Е. С. Личность как предмет познания : монография / Е. С. Жигарев. – М. : Изд-во «Шит-М», 2013. – 320 с.

177. Жигарев Е. С. Методология криминологии : проблемы, поиски, решения : монография / Е. С. Жигарев. – М. : Изд-во «Шит-М», 2012. – 269 с.

178. Житний О. О. Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі : порівняльний аналіз : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Житний Олександр Олександрович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – 348 с.

179. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

180. Загальна теорія політики : навч. посіб. / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. – 240 с.

181. Загурський О. Б. До питання про необхідність дослідження проблем кримінально-правової політики України / О. Б. Загурський // Публічне право. – 2013. – № 1 (9). – С. 128–133.

182. Загурський О. Б. Основні підходи до розуміння феномену «кримінологічна (профілактична) політика України» / О. Б. Згурський // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 162–165.

183. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 1 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 423 с.

184. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології : теорія і практика : у 3-х кн. – Кн. 3 / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 317 с.

185. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе : Международный документ от 01.08.1975 года [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

186. Замковой В. И. Терроризм – глобальная проблема современности / В. И. Замковой, М. З. Ильчиков. – М. : Изд-во ИМПЭ, 1996. – 80 с.

187. Захаров Є. Ю. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ / Є. Ю. Захаров, О. А. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1411470323>.

188. Захаров Є. Ю. Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР / Є. Ю. Захаров ; Харківська правозахисна група. – Х. : Права людини, 2013. – 320 с.

189. Захаров Є. Ю. Кваліфікація злочинів комуністичного режиму : геноцид і злочини проти людяності / Є. Ю. Захаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1372948383>.

190. Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 року № 129-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129-19>.

191. Звірко О. Є. Кримінальне переслідування – процесуальна функція чи правова фікція ? / О. Є. Звірко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9285/1/ZvirKrimPereslid.pdf>.

192. Звягинцев А. А. Бизнес-элита в политическом пространстве современной России : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Звягинцев Андрей Александрович ; ГОУ ВПО «Ставропольский государственный университет». – Ставрополь, 2008. – 171 с.

193. Зелинская Н. А. «Политическое преступление» в контексте выдачи террористов / Н. А. Зелинская // Юридический вестник. – 2000. – № 3. – С. 121–126.

194. Зелинская Н. А. К вопросу о генезисе и идентификации понятия «политическое преступление» в юридических науках и правоприменительной практике / Н. А. Зелинская // Следователь. – 2005. – № 9. – С. 44–50.

195. Зелинская Н. А. Концепция «международного преступления государства» : политические и международно-правовые аспекты / Н. А. Зелинская // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 9. – С. 178–184.

196. Зелинская Н. А. Международные военные трибуналы : от Нюрнберга до Гааги / Н. А. Зелинская // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – Одеса : Астропрінт, – 2001. – Вип. 12. – С. 402–409.

197. Зелинская Н. А. Нюрнбергская концепция международного преступления и принцип «ex post facto» в международном уголовном праве / Н. А. Зелинская // Наукові праці Одеської національної юридичної академії : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Обор-

тов (заст. голов. ред.), В.В.Завальнюк [та ін.]; МОН України, ОНЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2008. – Т. 7. – С. 160–169.

198. Зелинская Н. А. Политические и общеуголовные преступления в контексте международного права / Н. А. Зелинская // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2003. – Вип. 18. – С. 447–451.

199. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности : монография / Н. А. Зелинская. – Одесса : ФЕНІКС, 2003. – 400 с.

200. Зелинская Н. А. Понятие «политическое преступление» и проблемы экстрадиции / Н. А. Зелинская // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2000. – Вип 8. – С. 195–199.

201. Зелинская Н. А. Транснациональное преступление и транснациональное право / Н. А. Зелинская // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2002. – Вип. 15. – С. 287–293.

202. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – Х. : Рубикон, 2000. – 187 с.

203. Зелинский С. А. Терроризм как преступная политика и политическое преступление / С. А. Зелинский // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць ; голов. ред. С. В. Ківалов. – Одесса, 2000. – Вип. 8. – С. 219–224.

204. Зелінська Н. А. Криза концепції «міжнародних злочинів» держав / Н. А. Зелінська // Наукові праці ОНЮА. – Одеса : Юридична література, 2002. – Том 1. – С. 288–294.

205. Зелінська Н. А. Интернациональный терроризм и «террористический интернационал» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми політики : зб. наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2000. – Вип 8. – С. 98–104.

206. Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» / Н. А. Зелінська // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 491–497.

207. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародно-го злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Зелінська Наталія Анатоліївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 486 с.

208. Зелінська Н. А. Політична злочинність і політична криминологія : концептуальні підходи / Н. А. Зелінська // Право України. – 2009. – № 7. – С. 58–66.

209. Зелінський А. Ф. Злочинна діяльність : поняття та відповідальність / А. Ф. Зелінський // Радянське право. – 1991. – № 12. – С. 19–21.

210. Зиноватный П. С. Теоретический анализ символических репрессий в современной политике : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / П. С. Зиноватный. – М., 2009. – 29 с.

211. Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010 : стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – 56 с.

212. Зорин А. В. Криминология политической преступности как частная криминологическая теория / А. В. Зорин // Криминологический журнал ОГУЭП. – 2012. – № 1 (19). – С. 88–94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=11426>.

213. Зорин А. В. Политическая преступность : криминологический анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Зорин. – СПб., 2013. – 24 с.

214. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / М. І. Зубок, В. С. Рубцов, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров, А. О. Чернов. – К. : Істина, 2012. – 226 с.

215. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М. : Изд-во Московского ун-та, 2001. – 342 с.

216. Ильин Ю. Д. Международное право и война в наши дни / Ю. Д. Ильин // Московский журнал международного права. – 1996. – № 1. – С. 48–62.

217. Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 335 с.

218. Иншаков С. М. Криминология : учебное пособие / С. М. Инашаков. – М. : Юриспруденция, 2000. – 427 с.

219. Истомин П. А. Ложь во спасение ? / П. А. Истомин // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 74–76.

220. История политических и правовых учений / В. Г. Графский, Н. М. Золотухина, Л. С. Мамут, В. С. Нерсесянц ; под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2000. – 772 с.

221. Іваненко Н. О. Гуманітарна політика як дзеркало духовного нездоров'я держави / Н. О. Іваненко // Віче. – 2010. – № 21. – С. 7–9.

222. Іваненко Н. О. Про Концепцію соціокультурного розвитку і не тільки / Н. О. Іваненко // Віче. – 2015. – 03 вересня [Електронний ресурс].
– Режим доступу : https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl#q=%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D0%9D%D1%96%D0%BB%D0%B0&start=10.

223. Іванюта С. М. Антикризове управління : навч. посіб. / С. М. Іванюта. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.

224. Ігнатів О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : монографія / О. М. Ігнатів. – Х. : Діса Плюс, 2013. – 656 с.

225. Ільченко С. А. Політичні партії в контексті європейських принципів регулювання права громадськості на інформацію / С. А. Ільченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 26–28.

226. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації : аналітична доповідь / Г. І. Зеленько, В. О. Ковалевський, О. В. Лісничук та ін. ; За ред. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 164 с.

227. Кабанов П. А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных направлений криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 30–32.

228. Кабанов П. А. Виктимогенность политических режимов как одна из проблем современной российской политической криминологии: понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 9. – С. 51–52.

229. Кабанов П. А. Российская политическая криминология начала XXI века : понятие, сущность, предмет, структура / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kabanov %2825-06-05 %29.htm.

230. Кабанов П. А. Бунтовская преступность как политико-криминологическая категория / П. А. Кабанов // Следователь. – 2000. – № 2. – С. 32–38.

231. Кабанов П. А. Злоупотребление властью как одна из форм проявления политической преступности / П. А. Кабанов // Следователь. – 2000. – № 6. – С. 37–42.

232. Кабанов П. А. Криминальная политическая виктимология как междотраслевая частная криминологическая теория : понятие и предмет / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 9. – С. 51–56.

233. Кабанов П. А. Политическая криминология : предмет и система / П. А. Кабанов // Криминология : вчера, сегодня, завтра: Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2001. – №1 (1). – С. 246–247.

234. Кабанов П. А. Типология и классификация как метод познания политических преступников в современной политической криминологии / П. А. Кабанов // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2013. – № 3 (30). – С. 56–64.

235. Кабанов П. А. Криминальная корпоративная виктимология как частная виктимологическая теория : понятие и попытка определения предметного поля / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 9. – С. 29–33.

236. Кабанов П. А. Криминальная политическая антропология как частная политико-криминологическая теория : Лекция / П. А. Кабанов. – Нижнекамск : Нижнекамский филиал МГЭИ, 2006. – 55 с.

237. Кабанов П. А. Криминальное политическое мошенничество как вид политической преступности : понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 3. – С. 33–35.

238. Кабанов П. А. Криминальный политический вандализм как объект политико-криминологического познания : понятие и содержание / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 6. – С. 52–55.

239. Кабанов П. А. Криминальный политический вандализм как средство обеспечения политической деятельности : содержание и виды / П. А. Кабанов // Безопасность бизнеса. – 2007. – № 3. – С. 9–11.

240. Кабанов П. А. Криминальный политический экстремизм как вид политической преступности : понятие, сущность, классификация / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 12. – С. 44–47.

241. Кабанов П. А. Криминологическая классификация жертв политических преступлений в современной российской криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Юридическое образование и наука. – 2007. – № 4. – С. 24–27.

242. Кабанов П. А. Криминологическая таксономия : понятие, содержание, таксономические единицы и основания их группировки / П. А. Кабанов // Криминологический журнал БГУЭП. – 2007. – № 1–2 (1). – С. 25–29 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=1956>.

243. Кабанов П. А. Личность политического преступника в российских средствах массовой информации / П. А. Кабанов // Следователь. – 2002. – № 8. – С. 51–53.

244. Кабанов П. А. Международная политическая преступность как вид государственного политического экстремизма : понятие, сущность, виды / П. А. Кабанов // Безопасность бизнеса. – 2006. – № 3. – С. 12–15.

245. Кабанов П. А. Международная политическая преступность как политико-криминологическое явление : понятие и формы проявления / П. А. Кабанов // Следователь. – 2000. – № 7. – С. 48–50.

246. Кабанов П. А. Насильственная политическая преступность (политический экстремизм) / П. А. Кабанов // Криминологические проблемы современного российского общества : Сборник научных трудов. – Н. Новгород : Нижегородская академия МВД РФ, 2001. – С. 141–149.

247. Кабанов П. А. О соотношении понятий «государственная» и «политическая» преступность / П. А. Кабанов // Следователь. – 1999. – № 9. – С. 13–16.

248. Кабанов П. А. Организационно-управленческие факторы, детерминирующие политическую коррупцию в современном российском обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 3. – С. 38–41.

249. Кабанов П. А. Организационно-управленческие факторы, детерминирующие существование политической преступности в России / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 4. – С. 41–44.

250. Кабанов П. А. Политическая коррупция в России : понятие, сущность и основные формы проявления / П. А. Кабанов // Следователь. – 2002. – № 10. – С. 27–42.

251. Кабанов П. А. Политическая коррупция в России : понятие, сущность, причины, предупреждение : монография / П. А. Кабанов. – Нижнекамск : Нижнекам. филиал МГЭИ, 2004. – 174 с.

252. Кабанов П. А. Политическая преступность : понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры про-

тиводействия (криминологическое исследование) : монография / П. А. Кабанов. – Казань : ЗАО «Новое знание», 2006. – 360 с.

253. Кабанов П. А. Политическая преступность : понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия (криминологическое исследование) : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Кабанов Павел Александрович ; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2008. – 494 с.

254. Кабанов П. А. Политическая преступность в России : диалектика развития и краткосрочный прогноз / П. А. Кабанов // Следователь. – 2004. – № 4. – С. 34–41.

255. Кабанов П. А. Политическая преступность в России : криминологический анализ исторического развития / П. А. Кабанов // Юридический журнал. – 2013. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступ : http://e-notabene.ru/lr/article_474.html.

256. Кабанов П. А. Политические преступления в международном и национальном праве / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 11. – С. 61–63.

257. Кабанов П. А. Политический вандализм : понятие и основные формы проявления / П. А. Кабанов // Право. Бизнес. Население: Материалы всероссийской научно-практической конференции : В 3 ч. – Ч. 1 : Бизнес и население : правовые аспекты. – Н. Новгород : Институт «Открытое общество», 2000. – С. 104–108.

258. Кабанов П. А. Политический рэкет как политико-криминологическое явление / П. А. Кабанов // Следователь. – 2000. – № 5. – С. 24–25.

259. Кабанов П. А. Правовые факторы, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Правовые вопросы национальной безопасности. – 2005. – № 3. – С. 24–27.

260. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки : понятие, сущность, проблемы, перспективы / П. А. Кабанов // Криминология : вчера, сегодня, завтра : Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – 2001. – №1 (1). – С. 246–247.

261. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2_%287%29/B_3-9.pdf.

262. Кабанов П. А. Социально-политические причины, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 2. – С. 41–44.

263. Кабанов П. А. Социально-психологические причины, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 3. – С. 36–37.

264. Кабанов П. А. Социально-экономические причины, детерминирующие политическую преступность в современном обществе / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 4. – С. 38–40.

265. Кабанов П. А. Террор как универсальное противоправное средство решения политических и экономических проблем : политико-криминологический анализ явления / П. А. Кабанов // Следователь. – 2005. – № 11. – С. 49–52.

266. Кабанов П. А. Тоталитарная преступность должностных лиц Советского государства / П. А. Кабанов // Власть : криминологические и правовые проблемы. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2000. – С. 254–271.

267. Кабанов П. А. Тоталитарная преступность как разновидность государственного криминального политического экстремизма : понятие, сущность, формы проявления и перспективы исследования / П. А. Кабанов // Следователь. – 2006. – № 1. – С. 37–46.

268. Кабанов П. А. Электоральная криминология как частная теория российской политической криминологии : определение предметного поля / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 6. – С. 52–55.

269. Кабанов П. А. Криминологическая концепция личности политического преступника / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/lr/article_584.html.

270. Казаков М. А. Региональные элиты и национальные интересы современной России : монография / М. А. Казаков, М. С. Лысцев. – Нижний Новгород : Дятловы горы, 2012. – 148 с.

271. Кайлюк Е. М. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / С. М. Кайлюк, В. М. Андреева, В. В. Гриненко ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 279 с.

272. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.

273. Канадсько-український проект сприяння доброчесності. Підсумковий звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewjPuPLCpPLJAhWrs3IKHR7GCXAQFgg_aMAA&url=http%3A%2F%2Fold.acrc.org.ua%2Ffile_collection%2FCana_da_Ukraine_integrity_report_UKR.doc&usq=AFQjCNFvXevSRqbn5kCWyPjUqnGh0cbNEw&bvm=bv.110151844,d.bGg.

274. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. з нем. Н. О. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – 592 с.

275. Канцір В. С. Політико-психологічні особливості міжнародного тероризму / В. С. Канцір // Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківаловн. – Одеса : Юридична література, 2009. – Вип. 47. – С. 313–319.

276. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер. с фр. и вступ. статья В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1980. – 352 с.

277. Кармазіна М. С. Між історією і політикою : монографія / М. С. Кармазіна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 560 с.
278. Карпец И. И. Международная преступность / И. И. Карпец ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 112 с.
279. Карпец И. И. Преступность : иллюзии и реальность / И. И. Карпец. – М. : Юридлит., 1992. – 412 с
280. Квон Д. А. Политическая преступность : проблема концептуализации и актуальные практики : автореф. дисс.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Квон. – М., 2008. – 24 с.
281. Кедров Б. Н. Научная концепция детерминизма / Б. Н. Кедров // Современный детерминизм. Законы природы / Ред. кол. : Г. А. Свечников, Н. Т. Абрамова, М. Ф. Веденов, Ю. В. Сачков. – М. : Мысль 1973. – С. 6–35.
282. Кемеров В. Е. Предметная деятельность – принцип развития общественных отношений / В. Е. Кемеров // Философия. Люди. Жизнь. – Екатеринбург, 1997. – С. 54–65.
283. Кизима В. О. Культурологія і сучасна методологія наукового пізнання / В. О. Кизима // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 5. – С. 13–25.
284. Кириллов В. Н. Цивилизованная экономика как альтернатива рыночной и ее частичные правовые аспекты (критико-исследовательский очерк) / В. Н. Кириллов, С. С. Мкртчян // Российское предпринимательство. – 2002. – № 5 (29). – С. 12–17.
285. Клеймёнов М. П. Криминология : учебник / М. П. Клеймёнов. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
286. Климова Ю. Н. Электоральная преступность : понятие, сущность и детерминанты / Ю. Н. Климова // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 33–34.
287. Климова Ю. Н. «Политическая коррупция» и «политическая преступность» : соотношение понятий / Ю. Н. Климова // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2002. – С. 25–32.
288. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади та право на громадську непокору : конституційно-правовий аспект / В. Б. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=161>.
289. Когут П. В. Політико-владні відносини персони і натовпу : теоретико-методологічний аспект / П. В. Когут // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2012. – № 106. – С. 78–81.
290. Кожушко Е. П. Современный терроризм : анализ основных направлений / Е. П. Кожушко ; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Минск : Харвест, 2000. – 423 с.

291. Конвенция о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 2391 от 26 ноября 1986 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/warcrimes_limit.shtml.

292. Конвенция ООН против коррупции : Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 31.10.2003 года № 58/4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.

293. Конвенция по борьбе с подкупом должностных лиц иностранных государств при проведении международных деловых операций : Международная Конвенция от 21.11.1997 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_154.

294. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 року [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

295. Кондрат И. Н. Уголовная политика государства и нормативное правовое регулирование уголовно-процессуальных отношений / И. Н. Кондрат. – М. : Юстицинформ, 2015. – 300 с.

296. Кондратьев Я. Ю. Боротьба з тероризмом на сучасному етапі : проблеми визначення аспектів політико-правової стратегії / Я. Ю. Кондратьев, В. О. Глушков // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С. 217–226.

297. Кондраютк Л. В. Ещё раз о криминологическом понятии преступления и преступности / Л. В. Кондратюк, В. С. Овчинский // Журнал российского права. – 2004. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/comm/2463>.

298. Кононов В. С. Понятие и признаки политической преступности / В. С. Кононов // Закон и право. – 2008. – № 8. – С. 24–27.

299. Конституция Португальской Республики от 02 апреля 1976 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm.

300. Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mspa7520.ru/konstituciya-cheshskoy-respubliki>.

301. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.

302. Кончаловский А. С. На трибуне реакционера / А. С. Кончаловский, В. Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – 320 с.

303. Корупція в Україні : причини поширення та механізми протидії / С. В. Дрьомов, Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Клименко, Г. О. Усатий,

Л. М. Усаченко ; За ред. Ю. Г. Кальниша. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2010. – 88 с.

304. Коршунов В. О. Політичний тероризм : інформаційні методи боротьби : дис... канд. політ. наук : 23.00.02. / Коршунов Віталій Олегович ; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – 210 с.

305. Коршунов В. О. Політичний тероризм : аномалія сучасного суспільства / В. О. Коршунов // Трибуна. – 2006. – № 3–4. – С. 30–31.

306. Костенко А. Н. Кримінальний произвол (соціопсихологія воли и сознания преступника) / А. Н. Костенко. – К. : Наукова думка, 1990. – 147 с.

307. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии. Психологический механизм криминологического поведения / А. Н. Костенко ; отв. ред. И. П. Лановенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 126 с.

308. Костенко О. М. Антикримінальна революція з помаранчевою відзнакою / О. М. Костенко // Україна Молода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/344/115/12430/>

309. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

310. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної криминології у парадигмі соціального натуралізму / О. М. Костенко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2. – С. 190–208.

311. Костенко О. М. Як вийти на шлях соціального прогресу. 10 тез до дискусії щодо антикризової реформи соціальних наук / О. М. Костенко // Вісник Національної академії наук України. – 2009. – № 1. – С. 68–75.

312. Костин А. И. Кризис цивилизации, стратегия устойчивого развития и проблема политического выбора / А. И. Костин // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2004. – № 5. – С. 38–62.

313. Косяк Є. Л. Нормативно-правова детермінація контрабанди в Україні : характеристика та протидія : дис....канд. юрид. наук : 12.00.08 / Косяк Євген Леонідович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 221 с.

314. Кохан Г. В. Явище політичної корупції : теоретико-методологічний аналіз : монографія / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.

315. Крауз-Мозер Б. Теорії політики. Методологіческие принципи / Пер. с польск. И. А. Руденок. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – 256 с.

316. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї : Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2010. – 576 с.

317. Кресіна І. О. Політика і право : проблеми співвідношення / І. О. Кресіна // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Випуск 14. – К., 2003. – С. 467–472.

318. Криминология / Под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2000. – 678 с.

319. Криминология : пособие для подготовки к экзамену / Под ред. В. Н. Бурлакова, М. Н. Кропачева. – СПб. : Изд-во «Питер», 2003. – 208 с.

320. Криминология : учебник / Г. А. Аванесов, С. М. Иншаков, С. Я. Лебедев, Н. Д. Эриашвили / Под ред. Г. А. Аванесова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – 480 с.

321. Криминология : учебник / Под общ. ред. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2002. – 848 с.

322. Криминология XX век / Авт. кол. : Д. А. Шестаков, Я. И. Гишинский, Н. Кристи и др. ; Под ред. В. Н. Бурлакова и В. П. Сальникова – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. – 564 с.

323. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

324. Кримінологічний довідник / За наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі та О. М. Литвинова : довідкове видання. – Х. : Діса Плюс, 2013. – 412 с.

325. Крисенко О. В. Головна ідея неореспубліканізму – це повернення до «втраченого раю» / О. В. Крисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page114-1721.html>.

326. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца / Н. Кристи ; пер. с англ. А. В. Петровой. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – 224 с.

327. Кристи Н. Ответ насилью. В поисках чудовищ / Н. Кристи ; пер. с англ. М. А. Мошковской. – М. : Центр содействия реформе уголовного правосудия, 2003. – 32 с.

328. Круглашов А. М. Регіональні та національні еліти : хто формує політику? / А. М. Круглашов // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 4. – С. 57–60.

329. Кудрявцев В. Н. Популярная криминология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Спарк, 1998. – 164 с.

330. Кузнецова Н. Ф. Политизация преступности и криминализация политики / Н. Ф. Кузнецова // Преступление и наказание. Криминализация России как социально-политическое явление : материалы дискуссии. – М. : Альфа-М, 2004. – Вып. 3. – С. 58–76.

331. Кукуруз О. М. Реалізація політики і парва політико-управлінською елітою України / О. М. Кукуруз // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2012. – Вып. 2. – С. 35–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spur_2012_2_7.

332. Кукуруз О. М. Роль держави в забезпеченні потреб та інтересів людини в Україні / О. М. Кукуруз // Віче. – 2013. – № 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3948/>.

333. Кулаков А. Ф. Политическая преступность : криминологический и правовой аспекты : дисс. ... кандидат. юрид. наук : 12.00.08 / Кулаков Алексей Феодосьевич ; Академия права и управления Министерства юстиции России. – Рязань, 2002. – 186 с.

334. Курілло В. С. Сучасні мультикультурні демократії : тенденції та перспективи розвитку (на прикладі Бельгії, Канади та Швейцарії) / В. С. Курілло, С. М. Чевдар // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія. – 2011. – Т. 155. – Вип. 143. – С. 80–84.

335. Курс лекцій по криминології / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысодел ; под. ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голины. – Х. : «Одиссей», 2007. – 280 с.

336. Лавров : Москва не пропонуватиме Асаду піти у відставку // BBC Україна. – 2013. – 8 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/03/130308_lavrov_syria_assad_ag.

337. Лагода К. О. Невиконання судового рішення : криминологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лагода Катерина Олександрівна ; Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. – 230 с.

338. Лановой В. Т. Рынок и воспроизводство / В. Т. Лановой. – К. : Наук. думка, 1992. – 228 с.

339. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов / М. М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.

340. Левин К. Намерение, воля и потребность / К. Левин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/507329/?rand=3465654>.

341. Лейст О. Э. Три концепции права / О. Э. Лейст // Государство и право. – 1991. – № 12. – С. 3–12.

342. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. В 55 т. – Т. 45 / В. И. Ленин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leninism.su/works/84-tom-45/478-dopolneniy-k-ugolovnomu-kodeksu-45.html>.

343. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М. : Наука, 1971. – 40 с.

344. Ли Д. А. Преступность как социальное явление / Д. А. Ли. – М. : Русский мир, 1997. – 176 с.

345. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Лиллекер ; Под науч. ред. О. С. Дейнеки ; Пер. с англ. С. И. Остнек. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – 300 с.

346. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.

347. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність : криминологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.

348. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю (криминологічний аспект) : дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.08 / Литвак Олег Миколайович ; Національний університет внутрішніх справ. – Х, 2001. – 414 с.

349. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. – К. : Україна, 1997. – 167.

350. Литвинов О. М. Про концепцію правового економізму Ричарда Познера (філософсько-культурологічне роздумування на тлі деяких проблем сучасної України) / О. М. Литвинов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. 1 (58). – С. 5–18.

351. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 377–387.

352. Лихачёв Д. С. Письма о добром / Д. С. Лихачёв. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. – 160 с.

353. Ліпкан В. А. Національна безпека України : кримінально-правова охорона : навч. посіб. / В. А. Ліпкан, І. В. Діордіца . – К. : КНТ, 2007. – 292 с.

354. Логіка : підручник / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2005. – 208 с.

355. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк ; пер. А. В. Субботина. – М. : Канон, 2009. – 400 с.

356. Ломброзо Ч. Политическая преступность и революция по отношению к праву, уголовной антропологии и государственной науке / Ч. Ломброзо, Р. Ляски ; предисл. проф. И. А. Исаева. – СПб. : «Юридический Центр Пресс», 2003. – 474 с.

357. Лопата М. О. Лобювання : світова практика та українські реалії / М. О. Лопата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://postua.info/lopata.htm>.

358. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. – М. : Прогресс, 1981. – 304 с.

359. Лунеев В. В. Политическая преступность в России : прошлое и настоящее / В. В. Лунеев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 66–79.

360. Лунеев В. В. Криминогенная обстановка в России и формирование новой политической элиты / В. В. Лунеев // Социологические исследования. – 1994. – № 8–9. – С. 89–101.

361. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : Логос, 1997. – 632 с.

362. Лунеев В. В. Эпоха глобализации и преступность / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 2007. – 272 с.

363. Лутфуллин Р. Р. Признаки тоталитаризма как политико-правового явления / Р. Р. Лутфуллин // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2002. – С. 68–91.

364. Лутфуллин Р. Р. Террор (политические репрессии) как необходимый элемент функционирования тоталитарного режима в СССР (1929–1953 гг.) : монография / Р. Р. Лутфуллин. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2002. – 144 с.

365. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Луць Людмила Андріївна ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2004. – 448 с.

366. Майже половина українців вважає, що жодна партія не представляє їх інтересів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1124968-mayje-polovina-ukrajintiv-vvajaе-scho-jodna-partiya-ne-predstavlyae-jih-interesiv-doslidjennya.html>.

367. Макаренко В. П. Проблема общего зла : расплата за непоследовательность / В. П. Макаренко. – М. : Вузовская книга, 2000. – 96 с.

368. Макарова Т. В. Политическая виктимология как частное научное направление политической криминологии: ее предмет и задачи / Т. В. Макарова // Следователь. – 2002. – № 6. – С. 41–43.

369. Малишевский Н. А. Террор как инструмент «Нового мирового порядка» / Н. А. Малишевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/news/2012/07/24/terror-kak-instrument-novogo-mirovogo-porjadka-15673.html>.

370. Мальшева Н. И. Политико-правовое наследие Самуила Пунфендорфа / Н. И. Мальшева // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 122–127.

371. Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. В. Маляр. – К., 2010. – 20 с.

372. Маляр Г. В. Проблема політичної злочинності в зарубіжній кримінології : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Маляр Ганна Василівна ; Київський міжнародний університет. – К., 2010. – 218 с.

373. Маляр Г. В. Сучасні підходи до класифікації політичних злочинів / Г. В. Маляр // Право і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 101–107.

374. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: Учебно-методическое пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. / А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2002. – 298 с.

375. Манский В. В. Там всё – фейк / В. В. Манский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newtimes.ru/articles/detail/105543>.

376. Маркова-Мурашова С. А. Существование и взаимодействие правовых систем современности в условиях правовой конвергенции / С. А. Маркова-Мурашова // Юристъ-Правоведъ. – 2005. – № 1. – С. 16–22.

377. Маслоу А. Мотивация и личность. – 3-е изд. / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.

378. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : монографія / І. Б. Медицький ; Прикарпат. юрид. ін-т Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. – 222 с.

379. Мелешников А. В. Права человека и международная ответственность за их нарушение / А. В. Мелешников // Государство и право. – 1992. – № 3. – С. 103–104.

380. Мельгунов С. П. Красный террор в России / С. П. Мельгунов. – М. : СП «РУСО», «P.S.», 1990. – 209 с.

381. Мельник А. В. Соціальні характеристики хворих, які скоїли суспільно небезпечні дії на час гострих алкогольних психозів / А. В. Мельник // Сборник научных работ Института неврологии, психиатрии и наркологии АМН Украины и Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 (Сабуровой дачи), посвященный 210-летию Сабуровой дачи. – Киев–Харьков, 2010. – Т. 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psychiatry.ua/books/actual/paper066.htm>.

382. Мельничук Г. Л. Регіональні політичні еліти і їх вплив на процеси державотворення в Україні / Г. Л. Мельничук // Питання історії України. – 2011. – Т. 14. – С. 109–113 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Piu_2011_14_25.pdf.

383. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері : кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мельничук Тетяна Володимирівна ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 231 с.

384. Мережковский Д. С. Полное собрание сочинений : в 24 т. – Т. 2 / Д. С. Мережковский. – СПб. : Типография товарищества И. Д. Сытина, 1914. – 614 с.

385. Мизес Л. фон. Теория и история. Итерпретация социально-экономической эволюции / Л. Фон Мизес ; пер. с англ. А. В. Куряева. – Москва ; Челябинск : Социум, 2013. – 368 с.

386. Микешин Н. П. Троцкизм на вооружении империалистической пропаганды / Н. П. Микешин // Вопросы истории КПСС. – 1965. – № 12. – С. 27–34.

387. Миненок М. Г. Глобальная олигархическая власть: криминологические и политические аспекты / М. Г. Миненок // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 27–36.

388. Миронова В. О. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни : монографія / В. О. Миронова; за заг. ред. В. П. Смельянова. – Х. : Право, 2007. – 152 с.

389. Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миронюк Дмитро Миколайович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2014. – 227 с.

390. Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії / В. В. Мицик // Європейські перспективи. – 2010. – № 2. – С. 81–82.

391. Міжнародне гуманітарне право : підруч. / В. М. Репецький, В. М. Лисик ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К. : Знання, 2007. – 467 с.

392. Міжнародне публічне право : підруч. / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич ; ред.

В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072046657/pravo/mizhnarodne_publichne_pravo.

393. Міністр оборони США : ми готові діяти негайно // ВВС Україна. – 2013. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2013/08/130828_hagel_interview_bbc_syria_as_video.

394. Мірчук І. Д. Етика А Політика. Окремий відбиток з Ювілейного збірника в честь професора Д-ра С. Дністрянського / І. Д. Мірчук. – Прага : Державна друкарня в Празі, 1923. – 32 с.

395. Моделирование при решении уголовно-правовых и криминологических задач / Б. В. Андреев, Г. И. Бушуев ; Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Науч.-исслед. ин-т ПУЗ и ППП РФ, 1997. – 100 с.

396. Монтескье Ш.-Л. Избранные сочинения / Ш.-Л. Монтескье ; под ред. М. П. Баскина. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – 799 с.

397. Морозова Э. Г. Политический конфликт как объект политических и правовых исследований : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Морозова Эльвира Геннадьевна ; Казанский государственный университет. – Казань, 2002. – 219 с.

398. Мотовиловкер О. Я. Основные уголовно-процессуальные функции / О. Я. Мотовиловкер. – Ярославль : Ярославский государственный университет, 1976. – 94 с.

399. Мочерний С. В. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення / С. В. Мочерний. – К. : Знання України, 1994. – 193 с.

400. Мусієнко М. В. Геополітичний код США в контексті глобального лідерства З. Бжезінського / М. В. Мусієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1. – С. 51–52.

401. Надис С. Теория струн и скрытые измерения Вселенной / С. Надис, Я. Шинтан ; Пер. с англ. А. Мороз, И. Рузмайкина, В. Семинько. – СПб. : Питер, 2013. – 399 с.

402. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Золота миля, 2013. – 458 с.

403. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.

404. Наумова Т. В. Политическая преступность : обзор дефиниций / Т. В. Наумова // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 44–53.

405. Никитаева А. Ю. Система взаимодействия государства и бизнеса в региональной экономике : концептуальный подход и инструментальные составляющие / А. Ю. Никитаева // Экономический вестник

Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С. 140–145 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-biznesa-v-regionalnoy-ekonomike-kontseptualnyy-podhod-q-i-instrumentarnye-sostavlyayushchie>.

406. Ницше Ф. К генеалогии морали / Ф. Ницше ; пер. с нем. Ю. М. Антоновских, В. А. Флеровой – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2011 – 224 с.

407. Ницше Ф. Сочинения : в 2-х т. – Т. 2 / Ф. Ницше ; пер. К. А. Свасьяна. – М. : Мысль, 1990. – 829 с.

408. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні з кінця 1920–1950-ті рр. : історично статистичне дослідження : монографія / В. М. Нікольський. – Донецьк : Вид-во Донецького національного університету, 2003. – 624 с.

409. Носаненко Г. Ю. Некоторые аспекты предупреждения государственных переворотов в современном обществе / Г. Ю. Носаненко, Н. А. Силаева // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2002. – С. 101–104.

410. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов : в 2-х т. – Т. 1 / Под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1952. – 831 с.

411. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов : в 2-х т. – Т. 2 / Под ред. К. П. Горшенина, Г. Н. Сафонова, С. А. Голунского, И. Т. Никитченко. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951. – 605 с.

412. Обама уволил главного налогового США за давление на оппозицию // Forbes in Ukraine. – 2013. – 16 травня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.net.ua/news/1352323-obama-uvolil-glavnogo-nalogovika-ssha-za-davlenie-na-oppoziciyu>.

413. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов Юрій Миколайович ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2003. – 379 с.

414. Овчинский А. С. Матрица преступности / А. С. Овчинский. – М. : НОРМА, 2006. – 112 с.

415. Овчинский В. С. Глобальный экономический кризис : перспективы мятежей и терроризма, методы борьбы с ними / В. С. Овчинский // Уголовно-политические, уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с современной преступностью и коррупцией. Сборник научных трудов. – Саратов : Сателлит, 2009. – С. 112–119 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

[http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/ovchinsky %2804-11-09 %29.htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/ovchinsky%2804-11-09%29.htm).

416. Оди́нцова О. О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією / О. О. Оди́нцова // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110–113.

417. Ожиганов Э. Н. Стратегическая культура и национальная безопасность / Э. Н. Ожиганов // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. – 2005. – № 5 (293). – С. 4–15.

418. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. с испан. А. М. Гелескула [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/ortegaigasset_hose/vosstanie_mass.html.

419. Паливода В. В. Проблеми люстрації : польський досвід 1992–2006 років / В. В. Паливода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portala4.pl.ua/suspilstvo/3735-problemy-liustratsii-polskyi-dosvid-1992-2006-rokiv>.

420. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/index.php

421. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс / Пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 270 с.

422. Пасхавер О. Й. Великий український капітал : взаємовідносини з владою і суспільством / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеева ; Центр економічного розвитку. – К. : Дух і літера, 2007. – 130 с.

423. Пахомов Ю. М. Посткомуністична «буржуазія» як загроза цивілізованого ринку / Ю. М. Пахомов // Політична думка. – 1995. – №1. – С. 37–49.

424. Перелік харчових добавок, дозволених до використання у харчових продуктах : постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.1999 року № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/12-99-%D0%BF>.

425. Переслідування злочинів на ґрунті ненависті : практичний посібник / Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. – Варшава, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/node/167481?download=true>

426. Петришев В. Е. Заметки о терроризме / В. Е. Петришев. – М. : Сдиторіал УРСС, 2001. – 281 с.

427. Петровский А. В. Арабская весна : взгляд криминолога / А. В. Петровский // Криминология : вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 3 (34). – С. 81–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/arabskaya-vesna-vzglyad-kriminologa>

428. Пикуль В. С. Из тупика : исторический роман : в 2-х т. – Т. 1 / В. С. Пикуль. – М. : Вече, 2008. – 284 с.

429. Пинзеник В. М. Коні не винні, або реформи чи їх імітація / В. М. Пинзеник. – К. : Академія, 1998. – 127 с.

430. Письмо В. М. Молотову для членов Политбюро ЦКРКП(б) // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 4. – С. 191–193 [Электронный ресурс]. – <http://leninism.su/works/99-v-i-lenin-neizvestnye-dokumenty-1891-1922/3671-pismo-molotovu-dlya-chlenov-politbyuro-czk-rkpb.html>.

431. Платон. Далоги Платона. Государство / Платон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/26gos01.htm>.

432. Платон. Далоги Платона. Законы / Платон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/30zak01.htm>.

433. Платон. Диалоги Платона. Горгий / Платон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/16gorgi.htm>.

434. Платон. Диалоги Платона. Политик / Платон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/plato01/29polit.htm>.

435. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4–61.

436. Поклад В. И. Луганский сепаратизм глазами луганского социолога / В. И. Поклад // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Вип. 250. – Т. 262. Філософія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – С. 103–105.

437. Политико-правовые ценности : история и современность / Отв.ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 254 с.

438. Политические репрессии в России в 2011–2014 годах : уголовное преследования / Г. В. Дурново, Н. А. Смирнова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ojsxa33sorzq.n53gi2lomzxs433sm4.cmlle.ru/2014/cr-report/report.pdf>.

439. Политический режим и преступность : проблемы политической криминологии / Д. А. Шестаков, Н. Кристи, Я. И. Гишинский и др. ; Под ред. В. Н. Булакова, Ю. П. Волкова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 356 с.

440. Політико-правові інститути сучасності : структура, функції, ефективність : монографія / М. І. Панов, Л. М. Герасіна та ін. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2005. – 384 с.

441. Політична антропология : навч. посіб. / В. І. Павлюк, М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2008. – 408 с.

442. Політична корупція в Україні : суб'єкти, прояви, проблеми протидії : аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pdp.org.ua/materials-pdp/1733--l-r>.

443. Політичний режим і народовладдя в Україні : політологічний аналіз : монографія / За ред. проф. Ф. М. Рудича. – К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 456 с.

444. Політичні переслідування в сучасній Україні (2010–2011) / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.khpg.org/files/docs/1345829416.pdf>.

445. Політичні переслідування в Україні. Документ № 2 / Громадський комітет захисту від політичних переслідувань в Україні ; Харківська правозахисна група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1312443707>.

446. Політичні проблеми сучасної України : аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України / М. С. Кармазіна, Ю. А. Левенець, О. М. Майборода та ін. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.

447. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналітична доповідь / В. В. Бушанський, В. О. Перевезій, С. Ю. Римаренко та ін. ; За ред. С. Ю. Римаренка. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 188 с.

448. Політологія : навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Ругар. – К. : Знання, 2007. – 309 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-56.html>.

449. Політологія : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. – Х. : Право, 2002. – 256 с.

450. Поліщук І. О. Державотворча традиція України : політико-культурний вимір / І. О. Поліщук, В. І. Чигіров. – Х. : ХІБМ, 2006. – 380 с.

451. Положення про затвердження офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів : Постанова Національного банку України від 12.11.2003 року № 496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1094-03>.

452. Полторацький О. С. Роль НАТО у формуванні сучасної системи міжнародної безпеки : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / О. С. Полторацький. – К., 2003. – 15 с.

453. Полянский. Н. Н. Государственные преступления по Уголовному Уложению / Н. Н. Полянский // Русское уголовное законодательство о стачках и другие статьи по уголовному праву. – М. : В. И. Знаменский и К., 1912. – С. 239–300.

454. Польська дискусія про героїзацію УПА // Тиждень. – 2015. – 24 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/135004>.

455. Попов Г. Х. О коррупции в постиндустриальном обществе / Г. Х. Попов // Наука и жизнь. – 2010. – № 3. – С. 43–51.

456. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : НВЦ АДПСУ, 2001. – 524 с.

457. Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2-х т. – Т. 1 / К. Поппер. – М. : Феникс, 1992. – 448 с.

458. Порядок проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства для здійснення

державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим : постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 року № 384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF>.

459. Пржиленский В. И. Картина мира, культурная политика и искусство подозрения / В. И. Пржиленский // Учёные записки Забайкальского государственного университета. Серия : Философия, социология, культурология, социальная работы. – 2011. – № 4. – С. 40–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/kartina-mira-kulturnaya-politika-i-iskusstvo-podozreniya>.

460. Про видачу правопорушників : Європейська конвенція від 13.12.1957 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_033.

461. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006 року № 376-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.

462. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 року № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

463. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 року № 1777-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.

464. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

465. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 року № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.

466. Про заходи у зв'язку із 70-ми рокованими Великого Терору – масових політичних репресій 1937–1938 років : Указ Президента України № 431/2007 від 21.05.2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/431/2007>.

467. Про заходи щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних систем : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27.06.1996 року № 1096 (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/9CCC052FF67F623FC2257D9E0041D022>.

468. Про Заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 року № 337-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/337-19>.

469. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 року № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page>.

470. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

471. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 року № 1682-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

472. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті : Закон України від 09.04.2015 року № 314-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.

473. Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах : Конвенція від 22.01.1993 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_009/page.

474. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні : Закон України від 17.04.1991 року № 962-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-12>.

475. Про регулювання лобістської діяльності в Україні : проект Закону України від 20.10.2010 року № 7269 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7269&skl=7.

476. Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 08.04.2008 року № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

477. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 р. № 2331-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2331-14>.

478. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р. № 757-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/757-18>.

479. Про статус біженців : Конвенція ООН від 28.07.1951 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

480. Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» : Постанова Верховної Ради України від 24.12.1993 року № 3812-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – Ст. 88.

481. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій : міждисциплінарний аналіз : монографія / М. І. Панов,

О. Г. Данильян, С. І. Максимов та ін. ; За заг. ред. академіка АПРн України М. І. Панова, проф. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2004. – 360 с.

482. Проект Стратегії розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.

483. Пусторослев П. П. Государственные преступления относительно Государственной Думы / П. П. Пусторослев // Вестник права. – 1906. – Кн 2. – СПб. : Сенатская Типография, 1906. – 161 с.

484. Пшеницын С.К. Преступность как свойство среды функционирования системы государственного управления / С. К. Пшеницын // XII Нижегородская сессия молодых ученых. Гуманитарные науки. – Нижний Новгород : Гладкова О.В., 2007. – С. 304–305.

485. Рагинский М. Ю. Милитаристы на скамье подсудимых. По материалам Токийского и Хабаровского процессов / М. Ю. Рагинский. – М. : Юридическая литература, 1985. – 185 с.

486. Радутний О. Е. Сакральність кримінально-правового простору / О. Е. Радутний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 42–52.

487. Реабілітація репресованих : законодавство та судова практика : офіц. вид. / Верхов. суд України ; за ред. В. Т. Маляренка. – К. : Юрінком, 1997. – 461 с.

488. Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций от 14.12.1974 года № 3314 (XXIX) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

489. Резолюция Совета безопасности ООН № 2249 (205) от 20.11.2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/384/16/PDF/N1538416.pdf?OpenElement>.

490. Рейсмен В. М. Скрытая ложь. Взятки : «крестовые походы» и реформы / В. М. Рейсмен ; пер. с англ. / Под общ. ред. и со вступ. ст. А. М. Яковлева. – М. : Прогресс, 1988. – 328 с.

491. Рейтерович І. В. Політичний вимір діяльності фінансово-політичних груп у державах перехідного періоду : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23.00.04 / І. В. Рейтерович. – К., 2008. – 19 с.

492. Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства» // Вісник Академії правових наук : зб. наук. праць ; редкол. : В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 1997. – № 1(8). – С. 150–154.

493. Репресії в Україні (1917–1990 рр.) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; авт.-упоряд. : Є. К. Бабич, В. В. Патока. – К. : Смолоскип, 2007. – 519 с.

494. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. – М. : Междунар. отношения, 1983. – 224 с.

495. Рибалка С. В. Регіональний політичний режим та регіональна політична еліта : способи взаємодії у транзитивних суспільствах / С. В. Рибалка // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 83. – С. 374–377.

496. Римський устав міжнародного уголовного суда : Міжнародний документ ООН от 17.07.1998 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

497. Римский В. Л. Клиентелизм как фактор электорального поведения российских граждан / В. Л. Римский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politnauka.org/library/russia/rimsky.php>

498. Ритцер Дж. Совершенно новые социологические теории. – 5-е изд. / Дж. Ритцер ; пер. с англ. ЗАО Издат. дом «Питер» – СПб : Питер, 2002. – 688 с.

499. Ричаківська В. І. Зниження граничної суми розрахунків готівкою за участю фізичних осіб зі 150 до 100 тис. грн. сприятиме звузненню сфери використання готівки / В. І. Ричаківська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=7960310.

500. Рішення у справі про здійснення влади народом : Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 року № 6-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>.

501. Рогов С. Л. История развития института политических преступлений в России XVIII – начала XX века / С. Л. Рогов // Черные дыры в Российском законодательстве. – 2007. – № 3. – С. 433–434.

502. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1946. – 704 с.

503. Рудич Ф. М. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації : порівняльний аналіз : монографія / Ф. М. Рудич. – К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 448 с.

504. Рузавин Г. И. Методология научного исследования / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 317 с.

505. Рум'янцева В. В. Огляд стану звернен громадян України до Європейського суду з прав людини / В. В. Рум'янцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/1957>.

506. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического Права / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова. – М. : «КАНОН-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.

507. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.

508. Савчин Л. М. Держави пострадянського простору в умовах формування багатопольного світу : історичні уроки та перспективи (аналітичний огляд виступів учасників конференції) / Л. М. Савчин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/derzhavi-postradjanskogo-prostoru-v-umovakh-formuvannja/#sthash.glQlUAA9.dpuf>.

509. Салахова А. И. Понятие и криминологическая характеристика личности политического преступника // Актуальные вопросы экономики и права в современной России. Сборник научных трудов. – Нижнекамск, 1999. – Вып. 3. – С. 68–74.

510. Салыгин Е. Н. Моделирование в праве : проблемы и перспективы / Е. Н. Салыгин // Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2013. – № 3. – С. 12–35 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.hse.ru/data/2014/11/21/1316205848/%D0%A1%D0%B0%D0%BB%D1%8B%D0%B3%D0%B8%D0%BD.pdf>.

511. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание / В. И. Селиванов. – М. : Знание, 1976. – 187 с.

512. Силаева Н. А. Криминологическая характеристика личности политических преступников, совершивших насильственный захват власти в России осенью 1917 года / Н. А. Силаева // Актуальные вопросы экономики и права в современной России : Сборник научных трудов. – Нижнекамск, 1999. – Вып. 3. – 102–108.

513. Сіренко В. Ф. Інтереси і влада : монографія / В. Ф. Сіренко. – К. : Оріяни, 2006. – 536 с.

514. Скібіцький О. М. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / О. М. Скібіцький. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

515. Скурко Е. В. Некоторые аспекты проблемы взаимодействия правовых систем в условиях глобализации / Е. В. Скурко // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 69–72.

516. Словник української мови : в 11 т. – Т. 3 / АН УРСР. Інститут мовознавства ; під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 744 с.

517. Словник української мови : в 11 т. – Т. 6 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – К. : «Наукова думка», 1975. – 679 с.

518. Смагина М. В. Социально-конструктивистская парадигма в социальном знании как альтернатива традиционной методологии / М. В. Смагина // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 73–84 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/11/01/1214793001/5bSmagina.pdf>.

519. Сморгунова А. Л. Концепция политической преступности в зарубежной криминологии / А. Л. Сморгунова // Криминология : вчера, сегодня, завтра. Труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2002. – № 2 (3). – С. 178–193.

520. Сморгунова А. Л. Политическая преступность : критическая криминология и междисциплинарный подход / А. Л. Сморгунова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politex.info/content/view/201/30/>.

521. Сморгунова А. Л. Современная зарубежная криминология : критическое направление / А. Л. Сморгунова. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2005. – 190 с.

522. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / Науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 592 с.

523. Соединенные Штаты Америки : Конституция и законодательство / Под ред. О. А. Жидкова ; пер. с англ. О. А. Жидкова. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 336 с.

524. Соколік Л. О. Взаємодія влади та бізнесу в умовах ринкової економіки : теоретичний аспект / Л. О. Соколік // Публічне управління : теорія та практика. – 2014. – Вип. 1 (25). – С. 150–154.

525. Солоед К. В. Психологические последствия репрессий 1917–1953 годов в судьбах отдельных людей и общества / К. В. Солоед // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2010. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyjournal.ru/psyjournal/articles/detail.php?ID=2604>.

526. Сорокин П. А. Преступление и кара, подвиг и награда. Социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2006. – 624 с.

527. Соскін О. І. Механізми адаптації економічної моделі України до сучасних цивілізаційно-глобалізаційних зсувів / О. І. Соскін // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2 (104) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uncp.soskin.info/news/2898/mekhanizmi-adaptaciyi-ekonomichnoyi-modeli-ukrayini-do-suchasnikh-civilizaciyno-globalizaciyinikh-zsuviv.html>.

528. Соціальна відповідальність : теорія і практика розвитку : монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін. ; за наук. ред. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 502 с.

529. Спиноза Б. Политический трактат / Б. Спиноза [Электронный ресурс]. – http://sbiblio.com/biblio/archive/spinosa_polit/

530. Стариллов Ю. Н. Курс общего административного права : в 3-х т. – Т. 1 : История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты / Ю. Н. Стариллов. – М. : НОРМА, 2002. – 728 с.

531. Стасюк С. В. Регулювання сучасних збройних конфліктів міжнародними гуманітарними засобами / С. В. Стасюк // Віче. – 2010. – № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2331/>.

532. Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 30.09.2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/news/view/statistichni-materiali-schodo-derzhavnogo-ta-garantovanogo-derzhavoyu-borgu-ukraini-%28stanom-na-31_08_2015%29?category=borg&subcategory=statistichna-informacija-schodo-borgu.

533. Степаненко В. Е. Конвенция Организации экономического сотрудничества и развития и её вклад в борьбу с подкупом иностранных должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок / В. Е. Степаненко, О. В. Степаненко // Учёные заметки Тихоокеанского государственного университета. – 2014. – Т. 5. – № 4. – С. 408–411

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2014/TGU_5_213.pdf.

534. Стратегія управління по Клаузевищу / Пер. с англ. ; под ред. Т. фон Гикзи, Б. фон Отингера, К. Басфорда. – М. : Альпина Паблишер, 2002. – 218 с.

535. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт. упоряд. : Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

536. Стрельцов Є. Л. Регулювання складних соціальних процесів у міжнародному та національному прав / Є. Л. Стрельцов // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 249–255.

537. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини : внутрішньодержавні та міжнародні аспекти : навч. посіб. / Є. Л. Стрельцов. – Одеса : Астропринт, 2000. – 476 с.

538. Сыченко Е. А. 10 основных рисков для бизнеса в ближайшие два года / Е. А. Сыченко // Forbes Украина. – 12 марта 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/nation/1349183-10-osnovnyh-riskov-dlya-biznesa-v-blizhajshie-dva-goda>.

539. Сьомик Т. В. Міжнародно-політична протидія розповсюдженню наркотиків як чинника деструктивного впливу на суспільний розвиток : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.04 / Т. В. Сьомик. – К., 2004. – 19 с.

540. Тангиев Б. Б. Эокриминалогия (oikoscrimenlogos). Парадигма и теория. Методология и практика правоприменения / Б. Б. Тангиев. – СПб. : Юридический центр, 2005. – 480 с.

541. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – СПб. : Лань, 2001. – 552 с.

542. Тарасов К. Е. Социальная детерминированность биологии человека / К. Е. Тарасов, Е. К. Черненко. – М. : Мысль, 1979. – 366 с.

543. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Г. де Тард ; Сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 391 с.

544. Тарновский Е. Н. Статистические сведения об осужденных за государственные преступления в 1905–1912 гг. / Е. Н. Тарновский // Журнал министерства юстиции. – 1915. – № 10. – С. 37–69.

545. Тарновский Е. Н. Статистические сведения о лицах, обвиняющихся в преступлениях государственных / Е. Н. Тарновский // Журнал министерства юстиции. – 1906. – № 4. – С. 50–99.

546. Текст закону про вибори народних депутатів України відрізняється від того, за який проголосувала Верховна Рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/verhovna-rada/2005-08-11/5213>.

547. Тероризм : теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / Кол. авторів; за заг. ред. В. К. Грищука. – Львів : ЛДУВС, 2011. – 328 с.

548. Тимошенко В. О. Політичні злочини як елементи політично-го життя / В. О. Тимошенко // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 43. С.174–179.

549. Типовий договір про видачу : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_687.

550. Тищенко Ю. А. Проблеми становлення та реалізації політики мультикультуралізму : досвід Канади / Ю. А. Тищенко // Стратегічні пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sp.niss.gov.ua/articles/1111/>.

551. Тодика О. В. Проблема забезпечення законності виборчого процесу і політична корупція / О. В. Тодика // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 4 (3). – С. 83–86.

552. Токарева С. Б. Методология социального конструирования и социальный конструктивизм как методология / С. Б. Токарева // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Философия. – 2011. – № 2 (14). – С. 113–118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volsu.ru/upload/medialibrary/47b/3_xuhugotplbtwtjtoy.pdf.

553. Трапезников С. П. На крутых поворотах истории (из уроков борьбы с ревизионизмом внутри марксистско-ленинского движения) / С. П. Трапезников. – 2-е доп. изд. – М. : Мысль, 1972. – 365 с.

554. Третьякова О. Д. Конвергенция российского права в механизме обеспечения единства образования в Европе : болонская парадигма / О. Д. Третьякова // «Черные дыры» в Российском Законодательстве. – 2008. – № 6. – С. 32–34.

555. Туляков В. А. Криминология современности / В. А. Туляков // Криминологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. статей ; за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 71–80.

556. Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Н. Убальдо ; пер. с ит. Т. Н. Григорьевой, Л. А. Подпятниковой. – М. : БММ АО, 2006. – 584 с.

557. Україна : стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2004 : Специфікація громадянського суспільства в Україні / В. Ю. Барков, Т. В. Розова, О. М. Пишуліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/008.htm.

558. Україна залишається в клубі найкорумпованіших країн світу – Transparency International // Дзеркало тижня. – 2014. – 3 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-zalishayetsya-v-klubi-naykorumpovanishih-krayin-svitu-transparency-international-158151_html.

559. Успенский В. Д. Тайный советник вождя : в 2-х кн. – Кн. 1 / В. Д. Успенский // Роман-Газета. – 1991. – № 7 (1157). – 100 с.

560. Успенский В. Д. Тайный советник вождя : в 2-х кн. – Кн. 2 / В. Д. Успенский // Роман-Газета. – 1991. – № 8 (1158). – 96 с.

561. Устав Организации Объединённых Наций : Международный документ от 26.06.1945 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

562. Устинов В. С. Об основных подходах к понятиям «политические преступления» и «политическая преступность» в юридических науках / В. С. Устинов // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск, 2003. – С. 54–55.

563. Устинов В. С. Понятие и криминологическая характеристика организованной преступности : лекция / В. С. Устинов. – Н. Новгород, 1993. – 34 с.

564. Уткин А. И. Будущее глазами Национального совета по разведке США : глобальные тенденции до 2025 года. Изменившийся мир / А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – М. : Институт экономических стратегий, 2009. – 248 с.

565. Федущак-Паславська Г. М. До питання про конвергенцію сучасних правових систем світу : історико-правовий аспект / Г. М. Федущак-Паславська // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 51. – С. 81–88.

566. Фельдман П. Я. Нужен ли в России закон о лоббизме / П. Я. Фельдман // Власть. – 2014. – № 2. – С. 199–122.

567. Филмер П. Новые направления социологической теории / П. Филмер ; пер. с англ. Л. Г. Иониной. – М. : Прогресс, 1978. – 392 с.

568. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.

569. Франчук В. И. Основы общей теории социального управления / В. И. Франчук. – М. : Ин-т организационных систем, 2000. – 167 с.

570. Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Ю. О. Фрицький. – К., 2009. – 38 с.

571. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович ; Прикарпатський юридичний інститут МВС України. – К., 2005. – 440 с.

572. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.

573. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини : монографія / П. Л. Фріс. – Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – 168 с.

574. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : «АртЕк», 1997. – 208 с.

575. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм ; пер. с нем. Э. М. Телятниковой. – М. : АСТ, 2010. – 314 с.

576. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко ; пер. с фр. В. А. Наумова. – М.: Ad Marginem, 1999. – 480 с.

577. Ханнингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Ханнингтон ; пер. с англ. Т. А. Велимеева, Ю. В. Новикова. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.

578. Харацишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве / Б. В. Харацишвили // Советское государство и право. – 1964. – № 5. – С. 153–157.

579. Хекхаузен Х. Мотивация й деятельность : В 2-х т. – Т. 1 / Пер. с нем. ; под ред. Б. М. Величковского / Х. Хекхаузен. – М. : Педагогика, 1986. – 408 с.

580. Хлестов А. Н. Борьба с международным терроризмом в свете глобализации / А. Н. Хлестов // Глобализация, государство, право, XXI век : Московский юридический форум. – М. : Городец, 2004. – С. 182–185.

581. Хомич Т. М. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення / Т. М. Хомич // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.ou.edu.ua/articles/2012/n2/12kmtmys.pdf>.

582. Храмов О. М. Кримінально-правова характеристика суспільно небезпечних наслідків психічного насильства / О. М. Храмов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_1/PB-1/pb-1_8.pdf.

583. Храмов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія / О. М. Храмов ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : НікаНова, 2015. – 471 с.

584. Царство натовпу (із історії Великої Французької революції по книзі Лебона і Тарда) / Пер з рос., передмова Б. В. Корольова, С. М. Рябова. – К. : Укр. НДІНТІ, 1991. – 24 с.

585. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підруч. / Кол. авт. : А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

586. Циганов В. В. Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах / В. В. Циганов // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 63–67.

587. Цигульов С. Ю. Філософія людиноцентризму – парадигмальний шлях розвитку суспільства / С. Ю. Цигульов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/17/tsygyulov.php>.

588. Цирфа Ю. В. Міжнародна кримінальна юстиція : індивідуальний підхід / Ю. В. Цирфа // Віче. – 2014. – № 5 (березень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4090/>.

589. Цитряк В. Я. Підкуп у сфері публічної службової діяльності : кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Цитряк Віктор Ярославович ; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 239 с.

590. Цой Б. С. Социальные и экономические аспекты реабилитации народов и граждан, репрессированных в СССР по политическим мотивам / Б. С. Цой // Государство и право. – 1994. – № 12. – С. 12–20.

591. Цуриков В. И. Институциональная среда и преступное поведение / В. И. Цуриков. – Кострома : Изд-во КГСХА, 2006. – 248 с.

592. Цюкало В. Ю. Щодо участі України в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Аналітична записка / В. Ю. Цюкало [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1471/>.

593. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / А. Ф. Черданцев. – М.: Юрайт, 1999. – 429 с.

594. Чернеева А. М. Понятие и методы красного террора (политико-криминологический подход) / А. М. Чернеева // Вестник научных трудов Нижнекамского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. ф-ла МГЭИ, 2003. – С. 59–64.

595. Чернова Т. А. Проблема политических репрессий в отношении немецкого населения в СССР (обзор отечественной историографии) / Т. А. Чернова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memo.ru/history/nem/Chapter7.htm>.

596. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики : понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права / М. П. Чубинский. – М. : Инфра-М, 2008. – 435 с.

597. Шабалин В. А. Политика и преступность / В. А. Шабалин // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 43–52.

598. Шабанова М. А. «Неправовая свобода» и социальная адаптация / М. А. Шабанова // Свободная мысль. – 1999. – № 11. – С. 54–55.

599. Шаблистий В. В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини / В. В. Шаблистий // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2013. – Випуск № 1 (62). – С. 177–184.

600. Шакур В. І. Влада і злочинність / В. І. Шакур. – К. : Память століть, 1997. – 223 с.

601. Шармар О. М. Правові засади здійснення політичних репресій працівниками органів внутрішніх справ і державної безпеки УРСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. / О. М. Шармар // Наше право. – 2014. – № 3. – С. 34–28.

602. Шаян В. П. Віра предків наших / В. П. Шаян. – Торонто : Об'єднання Української Рідної Віри, 1987. – 893 с.

603. Шварцменталь Дж. Идеология и политика / Дж. Шварцменталь ; пер. с англ. Е. В. Пузиной. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 312 с.

604. Швед О. В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти : монографія / О. В. Швед. – К. : Видавництво Національного інституту стратегічних досліджень, 2006. – 241 с.

605. Шебалков С. В. Специфика политических преступлений в Российской империи в конце XIX – начале XX вв. и система наказаний за их совершение / С. В. Шебалков // Молодой ученый. – 2013. – № 4. – С. 465–469.

606. Шемшученко Ю. С. Що є право? / Ю. С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид. Дім «Юридична книга». – 2005 – С. 30–46.

607. Шепеленко Л. А. Преступность как система : попытка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко ; МВД Украины ; Луган. гос. ун-т. внутр. дел. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – 94 с.

608. Шестаков Д. А. Криминология : Новые подходы к преступлению и преступности : Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Д. А. Шестаков / Предисл. В. П. Сальникова. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 561 с.

609. Шестаков Д. А. Август 2008-го : события в Южной Осетии в свете новых отраслей криминологии и международного уголовного права : основные положения материалов и выступлений участников «круглого стола», прошедшего 26 сентября 2008 г. / Д. А. Шестаков // Актуальные проблемы экономики и права. – 2008. – № 4. – С. 258–264.

610. Шестаков Д. А. Введение в криминологию закона / Д. А. Шестаков. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2011. – 75 с.

611. Шестаков Д. А. Глобально-американизированная преступность и постлиберальная криминология / Д. А. Шестаков // Российский криминологический взгляд. – 2010. – № 1. – С. 331–337.

612. Шестаков Д. А. Криминология : краткий курс. Преступность как свойство общества / Д. А. Шестаков. – СПб. : Изд-во «Лань», 2001. – 264 с.

613. Шестаков Д. А. Перестройка криминологии и криминология перестройки // Д. А. Шестаков, А. И. Бойцов // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. – 1994. – Вып. 4. – С. 110–113.

614. Шестаков Д. А. Планетарная олигархическая преступная деятельность : девятый уровень преступности / Д. А. Шестаков // Криминология : вчера, сегодня, завтра. 2012. – № 25. – С. 12–22 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/planetarnaya-oligarhicheskaya-prestupnaya-deyatelnost-devyatyy-uroven-prestupnosti>.

615. Шестаков Д. А. Политическая криминология / Д. А. Шестаков // Вопросы национальной безопасности в исследованиях правоведов : Сборник научных трудов / Под ред. Г.Н. Горшенкова. – Сыктывкар : КРАГСИУ, 2000. – С. 78–84.

616. Шестаков Д. А. Преступность политики. Размышления криминолога. 2013 / Д. А. Шестаков. – СПб. : ИД «Алеф-Пресс», 2013. – 224 с.

617. Шестаков Д. А. Террор и терроризм в современной политической криминологии / Д. А. Шестаков // Вестник научных трудов Нижне-

камского филиала Московского гуманитарно-экономического института. Серия 8 : Политическая криминология. – Нижнекамск, 2003. – С. 65–74.

618. Шинкаренко О. В. Мрії про соціальну державу, або про державні компенсації жертвам насильства / О. В. Шинкаренко // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/socium/mriyi-pro-socialnu-derzhavu-abo-pro-derzhavni-kompensaciyi-zhertvam-nasilstva-_html.

619. Шипунова Т. В. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – 180 с.

620. Ширмин Г. И. Мысли заветные К. Пруткова / Г. И. Ширмин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crydee.sai.msu.ru/Universe_and_us/2num/v2pap15.htm

621. Шляхтун П. П. Політологія (історія та теорія політичної науки) : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 576 с.

622. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 35–67.

623. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; Пер. с нем. Ю. А. Неподаваева; Под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – 502 с.

624. Шостко О. Ю. Протидія організованих злочинності в європейських країнах : монографія / О. Ю. Шостко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 400 с.

625. Штофер Л. Л. Трансформация войны в условиях глобализации мира : основные формы и их социальные детерминанты / Л. Л. Штофер // Смальята. – 2015. – № 1. – С. 59–66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-voyny-v-usloviyah-globalizatsii-mira-osnovnye-formy-i-ih-sotsialnye-determinanty>.

626. Штраус Л. Введение в политическую философию / Л. Штраус ; Пер. с англ. М. А. Фетисова. – М. : Логос, Практис, 2000. – 364 с.

627. Шурма вимагає негайного розслідування фактів «фальсифікації» Закону України // Вголос. – 2015. – 12 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/news/shurma_vymagaie_negaynogo_rozsliduvannya_faktiv_falsifikatsii_zakonu_ukrainy_23741.html?print.

628. Щедрин Н. В. Меры безопасности для охраны власти и защиты от нее : общеправовой и криминологический аспекты / Н. В. Щедрин, О. М. Кылина. – Красноярск : ЮИ КрасГУ, 2006. – 85 с.

629. Шёкин Г. В. Теория социального управления : монография / Г. В. Шёкин. – К. : МАУП, 1996. – 408 с.

630. Энциклопедический словарь по культурологии / Под общ. ред. А. А. Радугина. – М. : Центр. – 1997. – 478 с.

631. Этическая мозаика : опыт нетрадиционной интерпретации этики / Под. ред. И. Л. Зеленковой. – Мн. : ООО «Мэджик Бук», 2001. – 256 с.

632. Юр'єва І. А. Основні підходи до соціальної відповідальності / І. А. Юр'єва // Вісник НТУ «ХП». – 2014. – № 64 (1106). – С. 112–117.

633. Юсупова Э. Ф. Политическое сознание как важный элемент функционирования политической системы / Э. Ф. Юсупова // Молодой ученый. – 2013. – №1. – С. 284–285.

634. Юхно О. О. Актуальні проблеми визначення місця кримінологічної стратегії і тактики в системі запобігання злочинності держави / О. О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 2. – С. 34–39.

635. Яцько А. О. Онтологія насильства : терор і тероризм як елементи політичної боротьби / А. О. Яцько // Українські проблеми. – 1998. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://terroristica.info/node/128>.

636. Albrow M. Globalization, knowledge and society / M. Albrow, E. King. – London : Sage, 1990. – 280 p.

637. Almond G. New Handbook of Political Science / G. Almond. – Ed. by R. Goodin & H.-D. Klingemann. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 342 p.

638. Amundsen I. Political corruption. An Introduction to the Issues / I. Amundsen. – Bergen : Chr. Michels Institute, 1999. – 286 p.

639. Beck U. The cosmopolitan perspective : sociology of the second age of modernity / U. Beck // British Journal of Sociology. – 2000. – № 51. – P. 79–105.

640. Bedjaoui M. The Fundamentals of Preventive Diplomacy / M. Bedjaoui // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. – New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. – P. 30–50.

641. Boutros-Ghali B. Reflection on the role of the UN and its Secretary-General / B. Boutros-Ghali // Preventive Diplomacy. Stopping wars before they start / Ed. by M. Kevin, M. D. Cahill. – New York ; London : A joint publication of Routledge, 2000. – P. 189–204.

642. Chamblis W. J. State-Organized Crime / W. J. Chamblis // Criminology. – 1989. – Vol. 27. – P. 183–208.

643. Crimea : EU extends restrictions in response to illegal annexation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/>

644. Denton R. Political Communication in America. Edition : 3rd. Contributors / R. Denton, G. Woodward. – Westport : Praeger, 1998. – 303 p.

645. Easton D. Alternative Strategies in Theoretical Research. Varieties of Political Theory / D. Easton. – New York : Free Press, 1966. – 280 p.

646. EU restrictive measures [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/>

647. EU sanctions against Russia over Ukraine crisis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm#5.

648. Handbook of Criminal Justice Administration / M. A. Dupon-Morales, M. K. Hooper, J. H. Schmidt. – New York – Basel : Marcel Dekker, Inc., 2001. – 497 p.

649. Herman E. Manufacturing Consent : The Political Economy of the Mass Media / E. Herman, N. Chomsky. – New York : Pantheon, 1998. – 480 p.

650. Kaufmann A. Small Scale Right to Resist / A. Kaufmann // New England Law Review. – 1985–1986. – Vol. 21:3. – P. 571–580.

651. Kirkup J. GCHQ is a greater problem than American spies, claims intelligence whistleblower / J. Kirkup // The Telegraph. – 2013. – 21 June [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/10135919/GCHQ-is-a-greater-problem-than-American-spies-claims-intelligence-whistleblower.html>.

652. Obama : Steven Miller Out as Acting Commissioner of IRS // CNBC with Reuters. – 2013. – May 15 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cnbc.com/id/100741122>.

653. Randelzhofer A. On Article 2 (4). – The Charter of the United Nations : A Commentary / A. Randelzhofer. – 2nd ed. – B. : Simma ed., 2002. – P. 112–118.

654. Rawls J. The Law of Peoples, with «The idea of Public Reason Revisited» / J. Rawls. – Cambridge : Harvard University Press, 2001. – 199 p.

655. Roebuck J. B. Political Crime in the United States : Analyzing Crime by and Against Government / J. B. Roebuck, S. C. Weeber. – New York : Praeger Publishers, 1978. – 244 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://erobookd.xyz/doj272682.pdf>.

656. Schafer S. The political criminal : The problem of morality and crime / S. Schafer. – New York : Free Press, 1974. – 189 p.

657. Scheingold S. A. Constructing the New Political Criminology : Power, Authority and the Post-Liberal State / S. A. Scheingold // Law & Social Inquiry – 1998. – № 4. – Vol. 23. – P. 857–895 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.jstor.org/stable/828941?seq=1#page_scan_tab_contents.

658. The Declaration of Independence, July 4, 1776 : A Transcription [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html.

659. The Routledge Handbook of White-Collar and Corporate Crime in Europe / J. van Erp, W. Huisman, G. V. Walle, J. Bekkers. – New York : Apex CoVantage, LCC, 2015. – 516 p.

660. Thompson G. Globalization in question. The international Economy and the Possibilities of Governance / G. Thompson. – Cambridge : Polity Press, 2009. – 412 p.

661. Turk A. Political Criminality. The Defiance and Defense of Authority / A. Turk. – London : Sage Publications, 1982. – 432 p.

662. Wehberg H. L'Interdiction du Recourse a la Force. Le Principe et les Problemes qui se Posent / H. Wehberg // Recueil des Cours Academie de Droit International, 1951. – P. 68–78.

663. Williams M. Edward Snowden's explosive NSA leaks have US in damage control mode / M. Williams, T. McCarthy // The Guradian. – 2013. – 10 June [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/10/white-house-nsa-leaks-edward-snowden>.

664. Young T. R. Crime and social justice: theory and policy for the 2^{1st} century. Red Feather Institute, 1989 [Электронный ресурс] / T. R. Young. – Режим доступа : <http://www.critcrim.org/redfeather/crime/001contents.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Копії окремих документів партійного обігу ВКП(б), що розкривають деякі аспекти реалізації політичного терору й репресій*

СТРОГО СЕКРЕТНО **ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС.**
Снятие копий воспроизводится (Пост. ПБ от 5 мая 27 г. ВР. № 100, п. 281)
Кому выслать: *Бригу* Прот. П. Б. № 53 П. 281
19. XI 1937

ШИФРОВКА

№ ОМСКА отправлена 13-30 19. XI 1937 г. Поступила в ЦК ВКП
в шифровке 19. XI 1937 г. ч. 16 м. 25 Вх. № 2562/Ш

МОСКВА ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.

По операции контрреволюционного кулацкого элемента утвержденных НКВД к расстрелу 10 тыс., осуждение 4.500 заканчивается, приговорено к расстрелу 9.623, осуждено 4.932. Имеется арестованных 1-й категории 1.000, второй категории 1.500, дела на них следствием закончены, могут быть рассмотрены к 1-му декабря.

Прошу дополнительно утвердить к расстрелу 1.000. Осуждених 1.500.

СЕКРЕТАРЬ ОМСКОГО ОБКОМА ВКП(б) НАУМОВ.

19. XI 1937 г. 16 м. 56 (печатаем) 4 экз. Кошлов. Павел

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ.

- 1 Шифровка должна транслироваться только в секретных хранилищах.
- 2 При приеме телеграмм шифровок воспроизводится уведомление, что контриурный текст: «лишь шифром», также воспроизводится уведомление и номера шифровок.
- 3 Ответ на шифровку издается также в шифрованном виде, текст первоначального шифром составляется составителями шифровки и передается только в органы, назначенные шифровкой и передается на шифровку.

* Представлені копії документів не є таємними, отримані в ході дослідження з відкритих джерел інформації. Термінологія, що використовується у наведених документах відповідає встановленій у Оперативному наказі НКВС СРСР № 00447 від 30.07.1937 року «Про операцію щодо репресування колишніх куркулів, злочинців та інших антирадянських елементів». Зокрема, під I категорією осіб розуміються ті, хто мав бути страченим через розстріл. Під II категорією – особи, які підлягали ув'язненню строком від 8 до 10 років.

СТРОГО СЕКРЕТНО

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС.

Секция копий воспроизводится

(Пост. ПБ от 5 мая 27 г. по. № 100, п. 5)

Вруч. послана

тов. Ежову

Инст. П. Б. № 61 п. 58

28. IV. 38 г.

ШИФРОВКА

Из ИРКУТСКА отправлена 15-54 26. IV 1938 г. Поступила в ЦК ВКП
и расшифрование 26. IV 1938 г. ч. 19 м. - Вх. № 472/Ш

МОСКВА ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.
И К В Д тов. ЕЖОВУ.

Ввиду значительной засоренности области право-троцкистскими пан-монгольскими и кулацко-белогвардейскими элементами, подпадающими под первую категорию, просим ЦК ВКП(б) разрешить дополнительный лимит по первой категории для Иркутской области 4 тысячи.

И. О. СЕКРЕТАРЯ ИРКУТСКОГО ОБКОМА ВКП(б) ФИЛИПОВ.

Начальник НКВД по Иркутской области МАЛЫШЕВ.

26. IV 1938 г. ч. 19 м. 20 Напечатано 4 583 Паршин.

аф

Помощь

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ:

Шифротелеграмма должна храниться только в секретных хранилищах.

При ссылке на текст шифротелеграммы воспроизводится указывать, что шифрованный текст является шифром, также воспроизводится указывать и номера шифровок.

Надлежит на шифровку посылаться также в шифрованном виде, текст передаваемого шифром сообщения сохраняется короче и ясно пишется только в одном экземпляре, который и передается на шифрование.

СТРОГО СЕКРЕТНО

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС. 103

Снятие копий производится
Кому послана *Стойбу*

(Пост. ПБ от 5 мая 27 г. пр. № 190, п. 5)
Прот. П. Б. № 59 п. 199

ШИФРОВКА

Из СВЕРДЛОВСКА отправлена 23-23 9.УП. 1937 г. Поступила в ЦК ВКП
на расшифрование 9.УП. 1937 г. ч. 10 м. - 1937 - 11-01 Вх. № 1179/ш
МОСКВА ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.

По Свердловской области подлежит репрессии 10.500 кулаков и 1.500 уголовников. Из них необходимо расстрелять 4.700 кулаков, подвергнуть ссылке и заключению в концлагеря 5.800; уголовников подлежит расстрелу 300 человек, ссылке и заключению концлагеря 1.200. Эти цифры обуславливаются чрезвычайной засоренностью области активным контрреволюционным кулачеством и наличием в 29 районах спецпереселенцев общим количеством 180.000 человек.

Состав тройки предлагаем: второй секретарь обкома партии Абаляев, начальник УНКВД Дмитриев, член бюро обкома зав. Промотделом Грачев.-

т. Волошинский СТОЛЯР.
Б. Чурьба
т. Мислягин

Расшифрована 9.УП. 1937 г. ч. 13 м. 44 Напечатано 4 экз. А. Даммо.-
Даммо

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ:

1. Шифротелеграммы должны храниться только в секретных хранилищах.
2. При ссылках на текст шифротелеграммы допускается указывать, что цитируемый текст зашифрован, также указывается номер шифровки.
3. Ответ на шифровку составляется также в шифрованном виде, текст переданного сообщения расшифровки составляется не-

СТРОГО СЕКРЕТНО

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС. 185

Снятие копий доверяется

(Пост. ЦБ от 5 мая 27 г. пр. № 100, п. 5)

Кому послана

Решет. П. Б. № 54 п. 484

25. X. 37.

ШИФРОВКА

Из КИРОВА отправлена 17-20 21.X. 1937 г. Поступила в ЦК ВКП
на расшифрование 21.X. 1937 г. ч. 19 м. 50 Вх. № 2320/Ш

МОСКВА ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.

В результате операции по первой, второй категориям в области вскрыто свыше 70 различных активно действовавших кулацких, бело-гвардейских, марконино-сектантских организаций, групп. В частности выявлена значительная засоренность на железнодорожном транспорте, где подлежит изъятию свыше 500 человек бело-гвардейско-кулацкого элемента.

Прошу об увеличении лимита по первой категории дополнительно на 300 человек, второй категории дополнительно на 1000 человек.

Секретарь обкома РОДИН.

Расшифрована 22.X. 1937 г. в ч. 10 м. 00 Напечатано 4 экз. Чечулин

НК

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ

1. Шифротелеграмма должна храниться только в секретных хранилищах.
2. При обращении на текст шифротелеграммы указывается, что дешифруемый текст получен шифром, также указывается номер шифровки.
3. Ответ на дешифровку выдается также в зашифрованном виде, текст передаваемый шифром зашифровывается коротко и ясно: указывается только в одном экземпляре, который и возвращается на дешифрование.

ГРОЗО СЕКРЕТНО

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС. 135

Снятые копии воспрещается

(Пост. ПБ от 3 мая 27 г. пр. № 100, п. 5)

ку посылка

Прот. П. № 57 п. 212

ШИФРОВКА

ГРОЗНОГО отправлена 28-20 10.УП. 1937 г. Поступила в ЦК ВКП
рашифрование 11.УП. 1937 г. ч. 10 м. - Вх. № 1212/ш

ОБЪЕКТ ЦК ВКП(б) тов. СТАЛИНУ.

Состав группы подлежащих следующий: первый секретарь
обкома Егоров, второй секретарь обкома Вахаев, начальник
УНКВД Кементав.

По предварительным данным Управления НКВД количество
подлежащих расстрелу определяется: кулаков 862 и уголовни-
ков 555, итого 1.417 человек; подлежащих выслаке кулаков
720 и уголовников 525, итого 1.255 человек.-

СЕКРЕТАРЬ ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОГО

И. Каммин

ОБКОМА ВКП(б)

И. Чубарва

ЕГОРОВ.

И. Миколян-32

шифрована 11.УП. 1937 г. ч. 18 №2 Напечатано 4 экз.

А. Даммо.-
Печатка

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ

Исфротелеграмма должна храниться только в секретах хранения.

При ознакомлении с текстом исфротелеграммы не допускается указывать, что шифруемый текст является шифром, также воспрещается указывать и номера шифров.

Текст на шифровку присылается также в шифрованном виде, текст передаваемого шифра составляется составительской группой и копируется только в одном экземпляре, который и передается на шифровку.

СТРОГО СЕКРЕТНО**ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС.** 117

Снятие копий воспрещается

(Пост. ПБ от 5 мая 27-го пр. № 100-п. 5)

Кому послана

Г. Фришвенский

Прот. П. Б. № 55 п. 381

3.11.37.

ШИФРОВКА

Из: АЛМА-АТА

отправлена 18-30 1.XII 1937 г. Поступила в ЦК ВКП

на расшифрование

1.XII 1937 г. ч 22 м. -

Вх. № 2748/III

МОСКВА ЦК ВКП(б) тов.СТАЛИНУ.

По антисоветским элементам нам было предоставлено право репрессировать по первой категории 8 тысяч человек и по второй категории 8 тысяч человек. Сейчас эти лимиты почти полностью использованы - мы должны к 10 декабря окончательно зачистить и покончить с активным антисоветским элементом. По этим двум категориям активного повстанческого, диверсионного и шпионского элемента нами изъято по ликвидированным организациям и группам на 1600 человек больше установленного лимита.

Для полной зачистки остатков мы просим разрешить нам дополнительно репрессировать по первой категории 600 человек и по второй категории 1 тысячу человек.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(б)КАЗАХСТАНА МИРЗОЯН.

Расшифрована 2.XII 1937 г. в ч. 10 м. 36 Напечатано 5 экз. Козлов.

аф

Шифры

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ:

1. Шифротелеграмма должна храниться только в секретном хранилище.
2. При составке на текст шифротелеграммы воспроизводится указывать, что шифранный текст должен шифром, также воспроизводится указывать и номера шифровок.
3. Ответ на шифровку пишется также в шифрованном виде, текст передаваемого шифром сообщения составляется коротко и ясно; пишется только в одном экземпляре, который и передается из шифровки.

СТРОГО СЕКРЕТНО

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В 48 ЧАС. ✓

Снятию копий воспрещается

(Пост. ПБ от 5 мая 27 г. пр. № 100, п. 6)

Кому послана

Решову

Прот. П. Б. № *60* в. *131*

К. В. 381

112

ШИФРОВКА

Из **ЧИТН** отправлена **17-15 13.1У** 193 8г. Поступила в ЦК ВКП
на расшифровке **13.1У** 193 8г. ч. **20** м. **30** Вх. № **393/Ш.**

Москва, ЦК ВКП(б) тов.СТАЛИНУ.

Разгром контрреволюционных образований закончен в основном. Однако область остается еще засоренной кулацкими, бело-гвардейскими, повстанческими элементами. В интересах быстрой и решительной расправы с еще сохранившимися врагами, прошу продлить работу особой тройки до 1-го июня и установить лимит в 3.000.

МУРУГОВ.

Расшифрована *14.11.38* *11* ч. *05* Напечатано **4** экз.

Паршин.
Подпись

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ИЗ ИНСТРУКЦИИ:

1. Шифротелеграммы, тасовки хранятся только в секретных хранилищах.
2. При ссылках на текст шифротелеграмм указывается, что цитируется текст (название шифром), также указывается номер шифрова.
3. Ответ на шифровку послается также в шифрованном виде, текст передается шифром (заголовок составляется коротко и ясно пишется только в одном экземпляре, который и передается на шифрование).

Додаток Б

Проект Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проектів»

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проектів

Цим Законом визначаються правові та організаційні засади провадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, використання її висновків у нормотворчому процесі.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Поняття та статус кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів

Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів (далі – кримінологічна експертиза) – це спеціальне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів).

Кримінологічна експертиза є державною, постійною, науковою експертизою у галузі права.

Кримінологічна експертиза є груповою та проводиться групою у складі не менше трьох експертів.

Стаття 2. Завдання кримінологічної експертизи

До завдань кримінологічної експертизи відноситься наступне:

з'ясування того, чи вирішує (знімає) нормативно-правовий акт або його проект соціальні протиріччя та чи забезпечує адекватне правове регулювання суспільних відносин, що є предметом його регулювання;

з'ясування того, чи додає нормативно-правовий акт чи його проект додаткові елементи деструктивного характеру в систему соціальної регуляції, створюючи нові нормативно-правові детермінанти злочинності;

з'ясування того, чи створює нормативно-правовий акт або його проект перешкоди для ефективної реалізації анти кримінальних заходів, тобто діяльності держави і суспільства по запобіганню злочинам і протидії злочинності;

підготовка об'єктивних, науково обґрунтованих пропозицій по вдосконаленню положень нормативно-правових актів і їх проектів.

Стаття 3. Загальні засади організації та проведення кримінологічної експертизи

Загальними засадами організації та проведення кримінологічної експертизи є:

науковість, тобто організації та проведення кримінологічної експертизи на засадах фаховості, спеціалістами (експертами) відповідного рівня кваліфікації і необхідного профілю, на підставі науково обґрунтованої методики;

об'єктивність, що означає неупередженість експертів та провадження експертизи з використанням достатньої, належної, об'єктивної інформації;

всесторонність і повнота експертно-кримінологічного дослідження;

економічна обґрунтованість, тобто здійснення кримінологічної експертизи, виходячи з наявної ресурсної бази, забезпечуючи необхідну ефективність при найменших витратах;

особиста відповідальність експерта за об'єктивність, повноту та обґрунтованість висновків кримінологічної експертизи.

Стаття 4. Суб'єкти кримінологічної експертизи

Суб'єктами кримінологічної експертизи є замовник, експерт-кримінолог, керівник експертної групи, експертно-кримінологічна установа, суб'єкти ініціювання кримінологічної експертизи.

Стаття 5. Замовник кримінологічної експертизи

Замовником кримінологічної експертизи є:

Президент України – щодо указів Президента України.

Верховна Рада України – щодо законів чи їх проектів.

Кабінет Міністрів України – щодо постанов, декретів Кабінету Міністрів України та їх проектів.

Міністерства, департаменти, служби, що прирівняні до центральних органів державної виконавчої влади – щодо нормативно-правових актів і їх проектів, які ними видаються, приймаються.

Стаття 6. Експерт-кримінолог

Експерт-кримінологом є фахівець, який володіє спеціальними знаннями у галузі кримінології, підтвердженими науковим ступенем кандидата чи доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право, одержав у встановленому порядку свідоцтво на право проведення кримінологічної

експертизи, займає штатну посаду експерта в експертно-кримінологічній установі, не брав участі у розробленні нормативно-правового акту чи його проекту, поданого на експертизу, особисто не заінтересований в результатах кримінологічної експертизи.

Стаття 7. Керівник експертної групи

Керівником експертної групи є фахівець, який відповідає кваліфікаційним вимогам, що висуваються до експерта-кримінолога, а також який володіє значним досвідом дослідницької і управлінської діяльності та за дорученням керівника експертно-кримінологічної установи очолює експертну групу.

Стаття 8. Експертно-кримінологічна установа

Експертно-кримінологічною установою є науково-дослідна установа, вищий навчальний заклад, акредитовані на проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів.

Акредитація на проведення кримінологічної експертизи здійснює Міністерство юстиції України за встановленими у Положенні про експертно-кримінологічну устанovu вимогами.

Стаття 9. Суб'єкти ініціювання кримінологічної експертизи

До суб'єктів ініціювання кримінологічної експертизи відносяться Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна фіскальна служба України, Державна митна служба України, Державний пенітенціарна служба України, Генеральна прокуратура України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Національна академія правових наук України, Кримінологічна асоціація України, Спілка юристів України, Національна асоціація адвокатів, Українська правнича фундація, Всеукраїнська незалежна суддівська асоціація, Асоціація правників України.

Суб'єкти ініціювання кримінологічної експертизи мають право у передбачених цим законом випадках звертатися до замовника із поданням про проведення кримінологічної експертизи.

Подання суб'єкта ініціювання кримінологічної експертизи розглядається замовником протягом 10 днів. Про результати розгляду подання приймається мотивоване рішення. У разі відхилення подання, замовник направляє суб'єкту ініціювання кримінологічної експертизи обґрунтовану відповідь з поясненням причин відмови. При схвальному рішенні – замовник приймає рішення про проведення кримінологічної експертизи, про що повідомляє суб'єкта її ініціювання.

Стаття 10. Види кримінологічної експертизи

Кримінологічна експертиза може бути обов'язковою та факультативною, первинною та повторною, додатковою.

При необхідності може бути організована комплексна кримінологічна експертиза.

Стаття 11. Обов'язкова кримінологічна експертиза

Обов'язковій кримінологічній експертизі підлягають проекти нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у фінансово-економічній, природоохоронній, освітній сферах, сферах охорони здоров'я, соціального захисту, раціонального природокористування, судочинства, державної служби, правоохоронної діяльності, кримінальної відповідальності, а саме проекти: законів України, указів Президента України, державних програм, постанов Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів інших центральних органів державної виконавчої влади, постанов Національного банку України.

Замовник зобов'язаний забезпечити проведення обов'язкової кримінологічної експертизи по проектам нормативно-правових актів, прийняття чи видання яких відноситься до його компетенції.

Стаття 12. Факультативна кримінологічна експертиза

Факультативна кримінологічна експертиза може проводитись щодо:

проектів нормативно-правових актів органів місцевого значення (органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій і відповідних управлінь);

проектів нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини в будь-якій іншій сфері соціального життя (що не входять до сфер, визначених для проведення обов'язкової кримінологічної експертизи);

чинних нормативно-правових актів.

Факультативна кримінологічна експертиза проводиться при наявності обґрунтованих сумнівів щодо кримінологічної ефективності зазначених у частині першій цієї статті нормативно-правових актів і їх об'єктів, які викладені у поданні суб'єкта ініціювання кримінологічної експертизи до її замовника.

Подання на проведення кримінологічної експертизи розглядається замовником протягом 10 днів. У разі незгоди із викладеними у поданні підставами для проведення експертизи замовник у письмовому вигляді надає суб'єкту ініціювання кримінологічної експертизи відмову. Дана відмова може бути оскаржена у порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України.

Стаття 13. Повторна кримінологічна експертиза

Повторна кримінологічна експертиза проводиться у разі:

невиконання умов договору про проведення кримінологічної експертизи – на вимогу замовника;

істотного порушення встановленого порядку або методичних вимог до проведення кримінологічної експертизи – на вимогу замовника чи за ініціативою експертно-кримінологічної установи;

неприйняття замовником нормативно-правового акту, або не внесення до нього відповідних змін чи доповнень протягом строку дійсності позитивного висновку кримінологічної експертизи.

Повторна кримінологічна експертиза не може бути проведена в дії експертно-кримінологічній установі, в якій проводилась первинна експертиза.

Стаття 14. Додаткова кримінологічна експертиза

Додаткова кримінологічна експертиза проводиться тоді, коли за результатами первинної експертизи виявлено нові кримінологічно значущі обставини, які потребують додаткового експертного дослідження.

Додаткова кримінологічна експертиза проводиться, як правило, тією експертно-кримінологічною установою, що проводила первинну кримінологічну експертизу.

Стаття 15. Комплексна кримінологічна експертиза

Комплексна кримінологічна експертиза може проводитися експертами кількох експертно-кримінологічних установ за різними напрямками спеціалізації у випадках особливої складності досліджуваного об'єкта.

Стаття 16. Висновок кримінологічної експертизи

Висновок кримінологічної експертизи є обов'язковим для врахування замовником.

Позитивний висновок кримінологічної експертизи є дійсним протягом року з дня його надання. Якщо в даний термін замовник не прийняв нормативно-правовий акт чи відповідні зміни або доповнення до вже діючого, проводиться повторна кримінологічна експертиза, яка організується в порядку, визначеному цим Законом для первинної експертизи.

Стаття 17. Заперечення висновку кримінологічної експертизи

У разі незгоди із висновком замовник подає експертно-кримінологічній установі заперечення, яке розглядається керівником експертно-кримінологічної установи протягом п'яти робочих днів після його надходження.

У запереченні висновку кримінологічної експертизи чітко вказується положення, що заперечується, його мотиви та обґрунтування.

У разі коли керівник експертно-кримінологічної установи погоджується із запереченням, він призначає повторну кримінологічну експертизу, яка терміново проводиться експертною групою без укладення окремого договору та без додаткової оплати.

У разі непогодження експертно-кримінологічної установи із запереченням замовнику надсилається повідомлення у письмовій формі за підписом керівника експертно-кримінологічної установи з обґрунтуванням непогодження.

Непогодження експертно-кримінологічної установи із запереченням не позбавляє замовника права вимагати проведення повторної кримінологічної експертизи.

Розділ 2.

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ І ЇХ ПРОЄКТІВ

Стаття 18. Правова основа кримінологічної експертизи

Правовою основою організації та проведення кримінологічної експертизи є Конституція України, цей Закон, Закони України «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про регламент Верховної Ради України», Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи, Методичними рекомендаціями по проведенню кримінологічної експертизи.

Положення про порядок проведення кримінологічної експертизи розробляється та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Методичні рекомендації по проведенню кримінологічної експертизи розробляються та затверджуються Міністерством юстиції України.

Стаття 19. Договір на проведення кримінологічної експертизи

Замовлення на проведення експертизи оформлюється договором між замовником та експертно-кримінологічною установою про проведення кримінологічної експертизи.

За договором на проведення кримінологічної експертизи замовник доручає експертно-кримінологічній установі, а остання зобов'язується провести кримінологічну експертизу одного чи кількох нормативно-правових актів або їх проєктів та надати вичерпні відповіді на зазначені замовником у довгорі питання. Відповіді надаються у формі висновку кримінологічної експертизи.

На договір про проведення кримінологічної експертизи поширюються правила, умови та вимоги, встановлені в Цивільному кодексі України щодо договорів про надання послуг.

Стаття 20. Строки проведення кримінологічної експертизи

Кримінологічна експертиза має бути проведена у строк не більше 30 днів. У виняткових випадках особливої складності досліджуваного об'єкту, а також у випадках проведення комплексної експертизи цей строк встановлюється за домовленістю сторін договору про проведення кримінологічної експертизи.

Стаття 21. Права замовника кримінологічної експертизи

Замовник кримінологічної експертизи має право: подавати замовлення на проведення кримінологічної експертизи;

одержувати конкретну відповідь на кожне поставлене перед кримінологічною експертизою питання;

одержувати від експертно-кримінологічної установи інформацію про порядок та організацію проведення кримінологічної експертизи, склад експертної групи і хід кримінологічної експертизи;

порушувати клопотання перед експертно-кримінологічною установою про заміну експерта у разі виникнення сумніву щодо його компетентності чи об'єктивності;

одержувати висновок кримінологічної експертизи, скласти свою оцінку його прийнятності або заперечувати висновок;

порушувати клопотання перед експертно-кримінологічною установою про внесення змін до висновку, роз'яснення окремих його положень і подання додаткових матеріалів;

подавати експертно-кримінологічній установі письмові або усні пояснення, зауваження, рекомендації щодо проведення кримінологічної експертизи.

Стаття 22. Обов'язки замовника

Замовник зобов'язаний:

подати на кримінологічну експертизу нормативно-правовий акт чи його проект та супровідні матеріали до нього, перелік яких визначається Положенням про порядок проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів;

чітко сформулювати питання, поставлені перед кримінологічною експертизою, на прохання керівника експертно-кримінологічної установи вносити необхідні уточнення та надавати їх тлумачення;

передати експертно-кримінологічній установі в установлені договором строки інформацію, необхідну для проведення кримінологічної експертизи;

внести плату за кримінологічну експертизу відповідно до договору за ставками та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України;

розглянути висновок кримінологічної експертизи, дати йому оцінку прийнятності та повідомити про неї експертно-кримінологічну установу;

відшкодувати збитки, завдані експертно-кримінологічній установі чи експертам недодержанням вимог законодавства та умов договору.

Стаття 23. Права експертно-кримінологічної установи

Експертно-кримінологічна установа має право:

організувати інформаційне та матеріально-технічне забезпечення експертів під час проведення кримінологічної експертизи;

порушувати клопотання перед замовником про внесення необхідних уточнень до питань, які поставлені перед кримінологічною експертизою, та надання їх тлумачення;

вимагати та одержувати від замовника згідно з умовами договору інформацію, яка є у його розпорядженні, необхідну для проведення кримінологічної експертизи, а також іншу додаткову інформацію;

робити запити та одержувати відповіді від підприємств, установ, організацій стосовно кримінологічно значущої інформації належної до предмету дослідження і що не є державною, комерційною, банківською таємницею чи конфіденційною інформацією.

Стаття 24. Обов'язки експертно-кримінологічної установи

Експертно-кримінологічна установа зобов'язана:

після одержання замовлення на проведення кримінологічної експертизи сформулювати експертну групу та організувати проведення експертизи;

призначити керівника експертної групи після одержання замовлення на проведення кримінологічної експертизи, дати йому письмове завдання на проведення кримінологічної експертизи, на прохання керівника експертної групи уточнити це завдання, включити до складу експертної групи працівників експертно-кримінологічної установи за поданням керівника експертної групи;

інформувати замовника на його прохання про склад експертної групи, розглядати його клопотання щодо заміни експерта;

створювати умови для роботи експертної групи;

надавати керівнику експертної групи інформацію, одержану від замовника, на прохання керівника експертної групи сприяти одержанню додаткової інформації;

повідомляти своєчасно замовника про затримку в одержанні інформації;

залучати за пропозицією керівника експертної групи працівників органів державної влади, в тому числі правоохоронних, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій для участі у проведенні кримінологічної експертизи;

здійснювати контроль за проведенням кримінологічної експертизи, додержанням умов її проведення, передбачених цим Законом та договором, надавати замовнику інформацію про її проведення;

надавати замовнику висновок, супровідні та довідкові матеріали у визначений договором строк;

не допускати без згоди замовника та керівника експертної групи розголошення інформації, одержаної для проведення кримінологічної експертизи, а також оцінок окремих експертів і висновку кримінологічної експертизи.

Стаття 25. Права керівника експертної групи

Керівник експертної групи має право:

уточнювати у разі потреби у керівника експертно-кримінологічної установи завдання кримінологічної експертизи;

брати участь в опрацюванні проекту договору;

подавати пропозиції керівнику експертно-кримінологічної установи щодо персонального складу експертної групи;

вносити керівнику експертно-кримінологічної установи подання про виключення із складу експертної групи фахівців, що не спеціалізуються на предметі дослідження;

одержувати інформацію, надану замовником для проведення кримінологічної експертизи;

вносити пропозиції керівнику експертно-кримінологічної установи щодо порядку та умов проведення кримінологічної експертизи, проведення у разі потреби спеціального дослідження, поповнення інформації, створення умов для роботи експертної групи, її матеріально-технічного та фінансового забезпечення згідно з умовами договору.

Стаття 26. Обов'язки керівника експертної групи

Керівник експертної групи зобов'язаний:

доводити умови договору до експертів;

складати план та програму експертно-кримінологічного дослідження;

організувати проведення кримінологічної експертизи відповідно до цього Закону, порядку та методичних рекомендацій її проведення, в обсязі і строки, визначені договором;

здійснювати контроль за виконанням експертами своїх обов'язків;

інформувати керівника експертно-кримінологічної установи на його вимогу про хід кримінологічної експертизи;

вносити пропозиції керівнику експертно-кримінологічної установи щодо відсторонення від роботи експерта, у разі виявлення його участі у розробленні проекту або особистої заінтересованості у результатах кримінологічної експертизи;

складати за результатами експертно-кримінологічної експертизи висновок та подати його керівнику експертно-кримінологічної установи разом з необхідними супровідними та довідковими матеріалами;

організувати у разі потреби роботу, пов'язану з уточненням або внесенням змін до висновку кримінологічної експертизи чи поданням до нього додаткових матеріалів.

Стаття 27. Права експерта-кримінолога

Експерт-кримінолог має право:

використовувати будь-які методи наукових досліджень, передбачені методичними рекомендаціями по проведенню кримінологічної експертизи;

подавати у разі потреби керівнику експертної групи пропозиції щодо проведення спеціального дослідження з тих питань кримінологічної експертизи, стосовно яких немає достатньої кримінологічної інформації;

опитувати спеціалістів з інших галузей знань або осіб, що володіють значним досвідом роботи у певній сфері при необхідності отримати кримінологічно значущу інформацію, що входить до предмету їх спеціалізації;

безоплатно використовувати будь-які державні бази даних, архіви, що містять інформацію, яка не є державною, комерційною, банківською таємницею чи конфіденційною інформацією;

внести відповідні пропозиції щодо вдосконалення форм і методів організації та проведення кримінологічної експертизи.

Використовувати у некомерційних цілях одержані в ході кримінологічної експертизи матеріали під час підготовки наукових праць та публікацій у засобах масової інформації, якщо інше не передбачено договором;

одержувати плату за виконання експертної роботи та відшкодування витрат, пов'язаних з її проведенням, в порядку та на умовах, визначених договором.

Стаття 28. Обов'язки експерта-кримінолога

Експерт-кримінологі зобов'язаний:

сумлінно виконувати завдання, визначені законодавством та умовами договору;

давати об'єктивну та обґрунтовану експертну оцінку з питань, поставлених перед кримінологічною експертизою;

під час проведення кримінологічної експертизи додержуватися порядку та методики її проведення;

повідомити керівника експертної групи про свою участь у розробленні проекту або особисту заінтересованість у результатах кримінологічної експертизи;

не приймати від фізичних та юридичних осіб винагороду в будь-якій формі у зв'язку з проведенням кримінологічної експертизи, крім випадків, передбачених законодавством;

заявляти самовідвід у випадках виявлення участі у розробці проекту нормативно-правового акту, що підлягає експертизі чи особистої заінтересованості у її результатах.

Експерт несе особисту відповідальність за своєчасне, об'єктивне, повне у відповідності до положення та методичних рекомендацій проведення кримінологічної експертизи.

Стаття 29. Гарантії незалежності експерта-кримінолога

Незалежність експерта-кримінолога забезпечується:

проведенням кримінологічної експертизи у встановленому законодавством порядку;

виконанням експертно-кримінологічних функцій відповідно до вимог законодавства незалежно від розпоряджень посадових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та інших формувань;

свободою вибору форм і методів експертно-кримінологічного дослідження, оцінки та викладення особистої думки з питань проведеної експертизи;

заборорою втручатися будь-кому в проведення кримінологічної експертизи, за винятком випадків порушення експертом вимог законодавства;

захистом порушених прав експерта у встановленому законодавством порядку.

Стаття 30. Фінансування кримінологічної експертизи

Фінансування кримінологічної експертизи здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. В разі проведення кримінологічної експертизи щодо нормативно-правового акту чи його проекту, що видається (приймається) органами місцевого самоврядування – її фінансування здійснюється за рахунок місцевого бюджету.

Порядок фінансування кримінологічної експертизи визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 31. Оплата праці експертів

Оплата праці експертів відповідно до їх кваліфікації, складності та обсягів експертної роботи і строків її виконання визначається Кодексом законів про працю України, договором на проведення кримінологічної експертизи та провадиться в межах, визначених методикою оплати праці експертів-кримінологів, що розробляється та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Розділ 3.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ І ЇХ ПРОЕКТІВ

Стаття 32. Правопорушення в галузі кримінологічної експертизи

Правопорушеннями в галузі кримінологічної експертизи є:

порушення встановленого законодавством порядку проведення кримінологічної експертизи;

надання свідомо неправдивих відомостей про криміногенні наслідки дії об'єкта кримінологічної експертизи;

здійснення кримінологічної експертизи неправоздатними підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями;

незаконне втручання будь-кого у проведення кримінологічної експертизи;

ухилення від надання на законну вимогу експерта-кримінолога необхідних відомостей і матеріалів;

порушення суб'єктом кримінологічної експертизи авторського права на результати і матеріали кримінологічної експертизи;

підготовка завідомо неправдивого висновку кримінологічної експертизи;

порушення порядку та розмірів оплати праці експерта-кримінолога.

Особи, винні в порушенні законодавства в галузі кримінологічної експертизи, притягаються відповідно до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності.

Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення в галузі кримінологічної експертизи.

**Голова Верховної Ради
України**

Додаток В

Проект наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Методики проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів»

Проект

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАКАЗ

Про затвердження Методики проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів

Відповідно до Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів і їх проектів» та Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228, **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Методику проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, що додаються.

2. Департаменту антикорупційного законодавства та з питань юстиції і безпеки:

2.1. Забезпечити подання цього наказу на державну реєстрацію в установленому законодавством порядку.

2.2. Довести цей наказ до відома суб'єктів (виконавців) кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів.

3. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

Міністр

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства юстиції України

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

МЕТОДИКА
проведення кримінологічної експертизи
нормативно-правових актів і їх проектів

Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Ці методичні рекомендації застосовуються експертно-кримінологічною установою для проведення у встановленому порядку кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів.

2. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів – це спеціальне, системне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики кримінологічне дослідження нормативно-правових актів і їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких їх положень, що детермінують або ж можуть детермінувати злочинність чи блокують або можуть блокувати дію антикримінальних заходів (засобів), що вживаються суспільством і державою.

3. Обов'язкова кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів проводиться відносно проектів нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у фінансово-економічній, природоохоронній, освітній сферах, сферах охорони здоров'я, соціального захисту, раціонального природокористування, судочинства, державної служби, правоохоронної діяльності.

4. Факультативна кримінологічна експертиза при наявності для того підстав може бути проведена відносно чинних нормативно-правових актів, а також відносно їх проектів, по яким не передбачено проведення обов'язкової експертизи.

5. Проведення кримінологічної експертизи здійснюється на принципах:

- наукової обґрунтованості методик, що обираються експертом для проведення експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правового акту чи його проекту;

- об'єктивності, всесторонності та повноти кримінологічного дослідження нормативно-правового акту чи його проекту;

- економічної обґрунтованості процедур та заходів, що обираються експертом при проведенні експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правового акту чи його проекту.

6. Підставою проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів є договір між замовником та експертно-кримінологічною установою.

7. Проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів організується у три етапи (підготовчий, робочий, заключний) та за двома напрямками: соціально-динамічне та юридико-догматичне експертно-кримінологічне дослідження.

8. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів здійснюється комісійно – групою експертів у кількості не менше трьох осіб.

Розділ II

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ І ЇХ ПРОЕКТІВ

9. Підготовчий етап кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів охоплює наступні процедури:

- отримання експертною установою нормативно-правового акту чи його проекту із супровідними матеріалами;
- формування експертної групи;
- з'ясування особливостей предмету експертно-кримінологічного дослідження;
- формування робочих гіпотез;
- формування програми дослідження і складання його плану.

До пакету із супровідними матеріалами, які надсилаються до експертно-кримінологічної установи замовником, входять наступні документи:

- 1) супровідний лист;
- 2) обґрунтування необхідності прийняття нормативно-правового акту, включаючи фінансово-економічне обґрунтування;
- 3) аналітичні і статистичні матеріали, що обґрунтовують необхідність прийняття нормативно-правового акту, якщо вони є;
- 4) відомості про узгодження проекту нормативно-правового акту, в тому числі про невраховані зауваження і пропозиції, якщо вони є;
- 5) висновки юридичної та інших експертиз нормативно-правового акту чи його проекту, якщо вони є.

10. Експертна група в залежності від складності об'єкту експертизи має включати у свій склад три або п'ять експертів.

Формування експертної групи здійснюється керівником експертної установи. При виборі конкретних експертів мають враховуватися їх спеціалізація, особиста незацікавленість у результатах дослідження.

11. З'ясування особливостей предмету експертно-кримінологічного дослідження проводиться методом виявлення системно-структурних зв'язків положень нормативно-правового акту чи його

проекту із відповідними сферами суспільних відносин, які піддаються регулювання.

Для виконання цього завдання проводиться аналіз об'єкту експертизи, а також супровідних документів, висновків юридичної та галузевих наукових експертиз. При цьому визначається:

- стан правової регламентації у сфері суспільних відносин, що регулює чи має регулювати об'єкт експертизи;
- соціальна мета нормативно-правового акту чи його проекту, а також очікувані ефекти від його реалізації;
- прогноз фінансово-економічних та соціальних наслідків прийняття проекту нормативно-правового акту;
- відомості щодо візування проекту нормативно-правового акту заінтересованими міністерствами та відомостями;
- відповідність об'єкту експертизи Конституції України, а також актам законодавства, що мають найвищу юридичну силу і зв'язок з ними;
- відповідність об'єкту експертизи міжнародним договорам України і зв'язок з ними;
- з'ясування належності чи неналежності нормативно-правового акту чи його проекту до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до *acquis communautaire* (правової системи ЄС), визначених Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- в залежності від сфери суспільних відносин, що регулюється (регулюватиметься) об'єктом експертизи – кількісні і якісні показники останньої (зокрема, інфраструктури, збалансованості тощо).

12. Робочі гіпотези формуються в залежності від особливостей сфери правового регулювання, а також типу експертно-кримінологічного дослідження.

13. Програма експертно-кримінологічного дослідження включає в себе чотири групи відомостей: 1) предмет дослідження; 2) завдання дослідження; 3) гіпотези 4) показники (критерії), за якими відбуватиметься оцінка кримінологічної інформації.

14. Критеріями кримінологічної ефективності положень нормативно-правового акту чи його положень за динамічним типом нормативно-правової детермінації є:

- відставання норм права від реальних суспільних потреб, неадекватне їх випередження чи інша невідповідність правової регламентації;
- соціальна неефективність регулювання правовідносин, коли негативні наслідки і соціальні витрати перевищують позитивні соціальні результати;
- привнесення до соціального життя елементів конфліктності інтересів і поведінки різних соціальних груп;
- наявність правових передумов для формування колізій правових інтересів у кореспондуючих суб'єктів правовідносин;

- невідповідність норм права системі загальноприйнятих більшістю населення життєвих цінностей, культурних традицій, а також соціальним очікуванням населення, стереотипам законослухняної поведінки;

- надлишковість публічно-правових форм і методів регулювання суспільних відносин, що не виправдано обмежують свободу соціально-економічної діяльності і можуть призвести до дестабілізації правопорядку.

- невідповідність способів (типів) правового регулювання сфері та предмету правового регулювання, його цілям, принципам, а також вимогам правопорядку та законності.

- необґрунтована комерціалізація обігу суспільних благ.

- фінансово-економічна, організаційно-управлінська, наукова, кадрова та інша незабезпеченість практичної реалізації положень нормативно-правового акту чи його проекту.

15. Критеріями кримінологічної неефективності положень нормативно-правового акту чи його положень за статичним типом нормативно-правової детермінації є:

- *невизначеність об'єктно-предметного та суб'єктного складу правовідносин, умов і підстав їх виникнення, зміни чи припинення.*

а) порушення принципу справедливості та прозорості суб'єктного складу правовідносин;

б) у відповідних випадках – відсутність особистісних, професійних, освітніх чи економічних вимог, що пред'являються до учасників правовідносин;

в) відсутність вимог щодо отримання спеціальних дозволів (ліцензій) для здійснення окремих видів діяльності, які можуть спричинити шкоду приватним, суспільним чи державним інтересам, а також відсутність порядку і умов здійснення ліцензійних видів діяльності;

г) відсутність необхідних заборон чи обмежень для учасників правовідносин;

д) завищені вимоги до особи, що пред'являються до неї як умова реалізації її прав або виконання обов'язків;

е) відсутність або недостатньо чіткий опис підстав чи умов виникнення, зміни чи припинення правовідносин (наявність оціночних (чи погано визначених) понять і словосполучень, що виступають в якості підстав чи умов виникнення, зміни чи припинення правовідносин);

- *невизначеність і розбалансованість інтересів суб'єктів правовідносин, їх прав та обов'язків.*

а) порушення балансу прав, законних інтересів і обов'язків учасників правовідносин; відсутність кореспондування праву громадянина чи юридичної особи обв'язку державного органу;

б) створення умов для зловживання пільговими правовими режимами чи компенсаційними схемами;

в) створення передумов для монополізації способів здійснення суб'єктивних прав і свобод, окремих видів діяльності, ринку товарів і послуг;

г) дублювання функцій і повноважень державних органів і посадових осіб;

д) невизначеність підстав та умов прийняття рішень або вчинення дій держаними органами чи службовими особами або наділення їх надмірними дискреційними повноваженнями;

е) невіправдано широке надання реєстраційних, дозвільних, контрольних та юрисдикційних нормотворчих повноважень державним органам і службовим особам за формулою «мають право»;

- недоліки в механізмі реалізації нормативно-правового акту.

а) невизначеність порядку реалізації суб'єктивних прав чи виконання юридичних обов'язків;

б) незабезпеченість нормативно-правового акту (чи окремих його норм) адміністративними процедурами – нормативно встановленим порядком і строками виконання обов'язків державних органів, службових, юридичних і фізичних осіб;

в) відсутність способів примусового виконання нормативних положень, відновлення і захисту порушених прав та законних інтересів;

г) відсутність нормативно закріплених засад здійснення контролю (в тому числі системи звітності) за державними органами та службовими особами та громадянами;

д) відсутність порядку здійснення повноважень контролюючими державними органами і службовими особами;

е) надмірна обтяженість контрольних процедур для підконтрольних осіб;

ж) відсутність конкурсних (аукціонних) процедур при отриманні і реалізації матеріальних цінностей.

- недоліки, пов'язані із встановленням юридичної відповідальності, порядку її реалізації.

а) відсутність відповідальності за суттєві порушення вимог нормативно-правового акту чи його проекту;

б) конкуренція типів і видів юридичної відповідальності (співпадання юридичних ознак правопорушень в нормативно-правовому акті чи його проекті, що піддається експертизі з ознаками правопорушень, передбачених в інших галузях права);

в) неконкретизований опис ознак складу правопорушення;

г) невідповідність видів і розміру стягнень чи покарання (в межах юридичної відповідальності) характеру у ступеню суспільної шкідливості (небезпечності) правопорушення;

д) наявність необґрунтованих юрисдикційних імунітетів, що виключають можливість притягнення до юридичної відповідальності;

е) невизначеність чи недоліки у визначеності (необґрунтоване застосування оціночних або погано визначених понять) підстав чи умов для звільнення від юридичної відповідальності або її пом'якшення;

є) відсутність у державних органів чи службових осіб достатніх повноважень (або ж їх дублювання) для застосування заходів юридичної відповідальності;

ж) відсутність механізму виконання заходів юридичної відповідальності.

- *недоліки формально-логічного, лінгвістичного та юридико-технічного конструювання норм права:*

а) наявність логічних помилок у конструюванні норм права (наприклад, підміна поняття, тези тощо), що призводить до неоднозначності можливостей їх застосування;

б) суперечливість (колізійність) змісту кількох норм права, також що створює можливості ситуативного маніпулювання в процесі їх застосування;

в) не виправдано велика кількість відсильних чи банкетних норм права (що надають, фактично, органам державної виконавчої влади право відомчої правотворчості і право самостійно встановлювати правила поведінки);

г) відсутність у нормативно-правовому акті заохочувальних норм, що стимулюють законослухняну поведінку;

д) не виправдане використання у тексті норми права оціночних, погано визначених та пустих понять типу «у разі необхідності», «вжити усіх можливих заходів», «всесібно сприяти», «докладати зусиль» тощо.

16. План кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів включає наступні елементи:

- 1) конкретний склад експертної групи;
- 2) найменування науково-дослідних заходів, що мають бути виконані в ході дослідження;
- 3) конкретні виконавці по кожному з виду заходів, а також дані керівника експертної групи;
- 4) строк виконання науково-дослідних заходів;
- 5) кінцевий строк здійснення експертно-кримінологічного дослідження в цілому;
- 6) розрахунок оплати праці експертів, здійснюваний на підставі методики, затвердженої КМУ;
- 7) розрахунок поточних витрат на проведення експертизи.

Розділ III

РОБОЧИЙ ЕТАП КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ І ЇХ ПРОЕКТІВ

17. Робочий етап кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів охоплює дві процедури:

- збирання та аналіз кримінологічно значущої інформації;

- кримінологічне прогнозування реалізації положень об'єкту експертизи.

Збиранню кримінологічної інформації передують визначення кола відомостей, які потрібно з'ясувати, а також їх джерел, методів і засобів збирання та опрацювання.

18. При провадженні соціально-динамічного експертно-кримінологічного дослідження з'ясується наступна інформація:

- *про нормативно-правовий акт чи його проект*, що піддається експертизі. Зазначена інформація в значній мірі має бути з'ясована на підготовчому етапі кримінологічної експертизи і охоплювати: **а)** відомості щодо сфери правовідносин, які піддаються нормативно-правовому регулюванню; **б)** відомості щодо сфери правовідносин, які є суміжними з вищевказаними, а також, які залежать від них; **в)** нормативно-правова база, яка забезпечує функціонування зазначених суміжних та залежних сфер правовідносин; **г)** відомості щодо конститутивної залежності об'єкту експертування від інших нормативно-правових актів, а також взаємодії з ними (інформація щодо банкетних, колізійних норм права, а також щодо прогалин у правовому забезпеченні функціонування соціальної сфери у зв'язку із введенням правової інновації); **д)** інформація про метод правового регулювання;

- *про особливості суспільних відносин*, які піддаються (піддаватимуться) нормативно-правовому регулюванню, а також суміжні з ними суспільні відносини: **а)** відомості щодо соціальних традицій, що мають суттєве значення у зв'язку з прийняттям (дією) нормативно-правового акту; **б)** відомості щодо інноваційних процесів (соціальних потреб і тенденцій розвитку) у зазначеній сфері, а також її нормативно-правової та іншої урегульованості і збалансованості (в тому числі відомості щодо наявності та розвиненості моральних, релігійних та інших соціальних регуляторів поведінки); **в)** відомості щодо наявності, ступеню та джерел соціальної напруги у зазначеній сфері; **г)** інформація щодо соціальних ресурсів, необхідних для реалізації нормативно-правового акту (матеріальні, організаційні, ідеологічні тощо);

- *щодо стану злочинності, а також кримінологічного контролю* у сфері суспільних відносин, які регулюються (регулюватимуться) нормативно-правовим актом чи його проектом, що піддається експертизі: **а)** структура, географія, злочинності у зазначеній сфері (статистичні дані щодо кількості та видів злочинів, які найбільш часто вчинюються); **б)** відомості щодо осіб (узагальнені показники), які вчинили зазначені злочини; **в)** інформація про способи та мотиви вчинення останніх; **г)** інформація про основні детермінанти зазначених злочинів; **д)** динаміка (тенденції) злочинності у сфері суспільних відносин, які регулюються (регулюватимуться) нормативно-правовим актом чи його проектом, що піддається експертизі (у випадку дослідження чинного нормативно-правового акту – показники злочинності до його прийняття та після); **е)**

відомості про спеціальні програми, плани протидії злочинності, а також про матеріально-технічне, організаційне та кадрове забезпечення суб'єктів, що здійснюють кримінологічний контроль у зазначеній сфері.

Збір та аналіз зазначеної інформації проводиться із врахуванням викладених у п. 14 Методики критеріїв кримінологічної неефективності з використанням методів системного, структурно-функціонального, порівняльно-правового, історико-правового методів, а також методів правового і кримінологічного моделювання, експертних оцінок, опитування, узагальнення статистичних даних і правозастосовчої практики.

19. При провадженні юридико-догматичного експертно-кримінологічного дослідження з'ясовується наступна інформація

- *щодо особливостей структури правовідносин*, які вводить (вводитиме) в соціальну практику нормативно-правовий акт чи його проект (наявність всіх компонентів правовідносин (об'єкт, суб'єкти, суб'єктивні права та юридичні обов'язки), адекватність їх співвідношення і конструювання);

- *щодо механізму реалізації нормативно-правового акту чи його проекту*: **а)** відомості щодо наявних чи проектованих правових процедур реалізації об'єкту експертизи (наявність відповідних положень, методичних вказівок, порад тощо, які б давали змогу суб'єкту застосування норми права чітко уявляти його механізм); **б)** відомості щодо джерел та реальних можливостей матеріально-технічного забезпечення реалізації нормативно-правового акту; **в)** відомості щодо примусових механізмів виконання положень нормативно-правового акту чи його проекту, а також відповідальності за їх невиконання; **г)** відомості щодо обсягу та механізму контролю за виконанням нормативно-правового акту;

- *про особливості буквального конструювання норм права у об'єкті експертизи*: **а)** відомості про використання латентних текстових форм; **б)** відомості про використання бланкетних та відсильних диспозицій норм права; **в)** відомості про конкуруючі норми; **г)** відомості про порушення законів формальної логіки у тексті нормативно-правового акту чи його проекту.

Збір та аналіз зазначеної інформації проводиться із врахуванням викладених у п. 15 Методики критеріїв кримінологічної неефективності з використанням методів системного, структурно-функціонального аналізу, формально-юридичного методу, експертних оцінок, формально-логічних методів.

20. Кримінологічне прогнозування дії нормативно-правового акту чи його проекту здійснюється у чотири етапи:

- кримінологічне прогнозування у сфері регуляції об'єкту експертизи без врахування дії останнього;

- кримінологічне прогнозування у сфері регуляції об'єкту експертизи із врахуванням дії останнього, тобто тих змін у соціальному порядку, які привносить нормативно-правова інновація;

- зіставлення показників двох попередніх прогнозів, остаточне прогнозування;

- оцінка ступеню достовірності результатів остаточного прогнозу.

Методами кримінологічного прогнозування є: екстраполяція, експертні оцінки, моделювання та порівняльний аналіз.

Оцінка ступеню достовірності результатів прогнозу визначається шляхом аналізу прогностичної інформації, застосованих методів та ступеня врахування усіх показників та закономірностей соціально-економічного, політичного, культурного, духовного, правового компонентів суспільного розвитку.

Розділ IV

ЗАКЛЮЧНИЙ ЕТАП КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ І ЇХ ПРОЄКТІВ

21. Результати кримінологічної експертизи нормативно-правового акту чи його проекту викладаються у висновку, який містить описання проведеного дослідження, висновки про наявність чи відсутність у об'єкті експертизи нормативно-правових детермінант злочинності, їх обґрунтування, а також пропозиції з їх усунення чи мінімізації негативного впливу.

22. Висновок кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів складається з трьох частин: ввідної, дослідницької та заключної.

23. У ввідній частині висновку кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів зазначається:

- замовника та виконавця експертизи (їх назви, юридичні адреси);
- дані договору, на підставі якого проводиться експертиза;
- дані щодо об'єкту експертизи (назва, ініціативний суб'єкт);
- перелік супровідних матеріалів;
- питання, що ставились на вирішення експертизи;
- матеріали, що були використані при проведенні експертизи, в тому числі, отримані за запитами експертно-кримінологічної установи;
- інформація про участь у проведенні експертизи фахівців, що не входять до штату експертно-кримінологічної установи.

24. У дослідницькій частині висновку кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів зазначається:

- методи, які використовувались для здійснення експертно-кримінологічного дослідження;
- коротка характеристика робочого етапу (послідовний короткий опис основних операцій);
- короткий аналіз положень об'єкту експертизи, які визнані нормативно-правовими детермінантами злочинності з відповідним обґрунтуванням.

25. У заключній частині висновку кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів зазначається:

- загальна кримінологічна оцінка об'єкту експертизи;
- відповіді на поставлені перед експертизою питання;
- перелік кримінологічно неефективних норм об'єкту експертизи;
- пропозиції щодо усунення виявлених недоліків.

26. Пропозиції щодо усунення виявлених недоліків криміногенного характеру можуть бути спрямовані на:

- внесення змін чи доповнень до об'єкту експертизи;
- внесення змін чи доповнень до суміжних з об'єктом експертизи нормативно-правових актів або до проектів інших нормативно-правових актів, що знаходяться на стадії розгляду;
- пропозиції про запровадження кримінологічного експерименту дії нормативно-правового акту.

27. Висновок кримінологічної експертизи підписується начальником експертно-кримінологічної установи та направляється замовнику.

Додаток Г

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI щодо посилення регулятивного впливу та використання можливостей державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності»

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI щодо посилення регулятивного впливу та використання можливостей державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Закону України «Про державно-приватне партнерство» (Відомості Верховної Ради України, 2010 р., № 40, ст. 524) зміни та доповнити

1. Абз. 4 ч. 1 ст. 1, виклавши його в такій редакції

«До ознак державно-приватного партнерства належать: забезпечення вищих техніко-економічних показників ефективності діяльності, а також прийняття нормативно-правових актів й реалізації програмних документів у сфері протидії злочинності, ніж у разі здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера;»;

2. Ч. 1 ст. 4 словосполученням «протидії злочинності», яке викласти з маленької літери з абзацу після словосполучення «управління нерухомістю»;».

3. Ч. 2 ст. 7 словосполученням «проекти нормативно-правових актів, програмні документи у сфері протидії злочинності», яке викласти з маленької літери з абзацу після словосполучення «створювані чи придбані об'єкти»;».

4. Ст. 10 частиною 4, виклавши її в такій редакції:

«4. Пропозиції про здійснення державно-приватного партнерства щодо проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності готуються відповідними органами виконавчої влади і подаються на розгляд приватного партнера».

5. Абз. 1 ч. 1 ст. 11 словом «кримінологічних», яке викласти з маленької літери через кому після слова «соціально-економічних».

5. Абз. 2 ч. 1 ст. 11 словосполученням «проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності – центральним органом виконавчої влади, уповноваженим Кабінетом Міністрів України», яке викласти з маленької літери з абзацу після словосполучення «комунальної власності – виконавчим органом місцевого самоврядування, уповноваженим відповідною сільською, селищною, міською, районною чи обласною радою».

6. Статтею 12¹, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 12¹. Обґрунтування кримінологічних наслідків державно-приватного здійснення партнерства

Обґрунтування кримінологічних наслідків державно-приватного здійснення партнерства проводиться за результатами аналізу:

показників злочинності, в тому числі й латентної, що відтворюється у сфері суспільних відносин, яка регулюється нормативно-правовим актом – об'єктом державно-приватного партнерства, у тому числі порівняння показників кримінологічної ефективності його реалізації, а також реалізації програмних документів у сфері протидії злочинності із застосуванням державно-приватного партнерства, включаючи прогнозовані витрати та вигоди від його реалізації, з показниками здійснення такої діяльності за інших умов, ніж у рамках державно-приватного партнерства;

соціальних наслідків реалізації партнерства, включаючи поліпшення якості правоохоронних послуг, усунення чи зниження інтенсивності дії криміногенних факторів як результат партнерства;

ризиків, пов'язаних з реалізацією партнерства, з урахуванням різних засобів їх розподілу між державним та приватним партнерами, населенням і впливу відповідного розподілу ризиків на криміногенну ситуацію, стан фінансової безпеки як приватного, так і державного партнера».

7. Ст. 13 частиною 5, виклавши її в такій редакції:

«5. Рішення про здійснення державно-приватного партнерства щодо проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності приймаються Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України за згодою Кабінету Міністрів України».

8. Ст. 14 частиною 3, виклавши її в такій редакції:

«3. Визначення приватного партнера для укладення договору (договорів) у рамках державно-приватного партнерства щодо проектів нормативно-правових актів, програмних документів у сфері протидії злочинності здійснюється у порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Голова Верховної Ради
України**

Додаток Д

Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за незаконні дії з персональною електронною картою для голосування народного депутата України»

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за незаконні дії з персональною електронною картою для голосування народного депутата України

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) зміни та доповнити Розділ XV Особливої частини «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» статтю 344¹ такого змісту:

«**Стаття 344¹.** Незаконні дії з персональною електронною картою для голосування народного депутата України

1. Передача персональної електронної картки народного депутата для голосування іншому народному депутату з метою здійснення голосування на засіданні Верховної Ради України іншою особою від імені того, хто передає персональну електронну картку, а так само прийняття народним депутатом електронної картки іншого народного депутата з метою голосування від його імені –

карається штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Незаконне заволодіння персональною електронною картою народного депутата України з метою забезпечення голосування на засіданні Верховної Ради України від його імені –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

3. Використання народним депутатом персональної електронної картки, яка належить іншому народному депутату, для голосування на засіданні Верховної Ради України від його імені –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Використання народним депутатом персональних електронних карток, які належать іншим двом і більше народним депутатам, для голосування на засіданні Верховної Ради України від їх імені –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Голова Верховної Ради
України**

Наукове видання

ОРЛОВ Юрій Володимирович

**ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Монографія

Підписано до друку 26.01.2016. Папір офсетний. Друк офсетний.

Формат 60х90/16. Умов. друк. арк. 38,1. Обл.-вид. арк. 37,1.

Тираж 300 прим.

Видавець і виготовлювач –

ТОВ Діса плюс

Салтівське шосе, 153м. Харків 61100

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 12659 від 12.07.2010.